FEJÉR VÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

A MEGYE KÖZÖNSÉGE IRÁNTI TISZTELETBŐL

IRTA

KÁROLY JÁNOS,

SZÉKESFEJÉRVÁRI KANONOK, BATAI CZ. APÁT,
MEGYEBIZOTTSÁGI TAG.

I. KÖTET.

EGY SZINNYOMAT ÉS TIZ KÉPPEL.

MAGYARORSZÁG EZERÉVES FENNÁLLÁSÁNAK ÜNNEPÉRE

KIADJA

FEJÉR VÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE.

SZÉKESFEJÉRVÁR.

NYOMATOTT CSITÁRI K. ÉS. TÁRSA KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1896.

PETSÉTJE * FEJÉR VÁRMEGYE *

ELŐSZÓ.

Mikor e munka megirására ajánlkoztam, azon hitben tevém, hogy az eddig közzé tett oklevéltárakon kivül, melyekből a megye községeinek birtokviszonyaira vonatkozó számos adatot gyüjtöttem, a megyei levéltár termeiben elhelyezett irat-csomagok majd nyujtanak annyi anyagot, a mennyi az elvállalt munkának — ha nem is a Történelmi társulat által kidolgozott tervrajz szerint, de minden esetre Tagányi Károly igen helyes tanácsa szerint csak is a községek történelmére fektetve a fősulyt — szerény keretü megirására elegendő lesz.

Hittem ezt annyival inkább, mert egy alkalommal lapozgatván a levéltárnak 25—30 darabból álló iratlajstromait, oly sok érdekes adatra akadtam, hogy megnyugodhattam, miszerint van anyag bőven, lesz okirat elég, melyekből a megye községeinek multját vissza tükrözhetem.

De csalódtam. Mert midőn már a tárgyamhoz szükséges iratokat a lajstromok utmutatása szerint a jelzett csomagokból kiszedni akartam, ugy találtam, mintha vagy a lajstromkötetek szólnának egy egészen más levéltárról, vagy a levéltári okiratok vannak ugy összekuszálva, hogy egy uj rendezés válnék szükségessé, a megfelelő iratok kiböngézhetésére.

Aztán meggyőződtem arról is, hogy volt egy idő, a mikor az egész levéltári anyagot egy e kényes dologra épen nem hivatott közeg minden szakismeret és minden ellenőrzés nélkül selejtezte.

Azt is megtudtam, hogy a levéltár néhány másolaton kivül sem a törökkori, sem a' török előtti időkből nem foglal magában semmit, kezdődvén az t. i. a török utáni uj szervezkedés idejéből.

Természetes, hogy igy elüttetvén a fő forrásnak hitt levéltár felhasználásától, oda kellett folyamodnom, a hol gondoltam, hogy anyagot találok.

Az országos- és muzeumi levéltárakon kivül, melyekből az oda utazás, tartózkodás nehézségei miatt, szerényebb mennyiségü anyagot meríthettem, ugy gazdag tartalma, mint az okmányok pontos lajstromozása és elhelyezésénél fogva, megmérhetlen nagy becsü a Batthyányi Strattman Ödön herczeg körmendi levéltára, melybe hogy bejuthattam s benne dolgozhattam, sem a nagy lelkü herczeg kegyességét, sem kiváló főtisztje Molnár István barátom fáradságát, melylyel a kijelölt okiratokat esetről-esetre kézhez adta, nem tudom meghálálni soha.

A körmendi levéltár a Batthyányiak Fejérmegyében levő egykori és mai birtokaira vonatkozó anyagot adta.

Nagy becsü a csókakői uradalom hajdani birtokviszonyai tekintetében a gróf Lamberg család moóri leveles-tára. Csak egy vasláda zárja ugyan magába az egészet, de az egykori várbirtokokra vonatkozó összes adatok, kezdve a Rozgonyiak birtoklásától az ujabb időkig másolatokban és eredeti okiratokban benne vannak. És hogy ezt az igen érdekes forrást felhasználhattam, gróf Lamberg Rudolf

kegyességén kivül, Vértessy György királyi tanácsos és jószág kormányzónak is köszönhetem, a ki a nemeslelkü gróf engedélyét nem csak kieszközölte, hanem ott tartózkodásom alatt igazi magyar vendégszeretetében is részesitett.

Mit szóljak gróf Cziráky Antal lovasberényi levéltáráról? Azt az örömet ecseteljem-e melybe lelkem elmerült, midőn Lovasberény és környékére vonatkozó oklevél-halmazt a gróf ur engedélyéből, Házy Alajos nyugalmazott esperes plébános, a grófi család házi papja elémbe rakta és lemásolni segitette? Vagy azt a magyar vendégszeretetet irjam-e le, melylyel a jólelkü nagyuri család minden tagja ott tartózkodásom alatt elárasztott? Egyiket sem kisérlem meg, egyikhez sincs képességem.

A gróf Nádasdy család nádasdladányi levéltára? Hisz ha abban annyi történelmi emlék volna Fejérmegyére vonatkozólag, mint a mennyi van a felső magyarországi megyék és különféle családokat érdeklőleg, akkor könnyü volna megyénk történetét megirni.

A Barcza család pusztazámori levéltára a bényei Korláth család és Puszta-Zámor multját tárja elénk. Felhasználását boldog emlékü Barcza György barátom szivességének köszönhetem.

Ép ilyen érdekesek a Rácz Almás és környékéről szóló egykor Paksy család, ma a Jankovics család és jogutódai tulajdonában levő birtokok oklevelei, melyeket ifj. Jankovics Béla volt szives használatomra bocsájtani.

Ugyszinte az az iratcsomag, mely a murazombati gróf Szapáry család levéltárából a Dombay, Torkos, Dallos és Szapáry családok birtokaira, Er-

csire vonatkozó másolatokat tartalmazza a XVI—XVII. századbeli viszonyokról, a mely csomag az ercsii uradalmi levéltárban őriztetik.

Hálával tartozom Kammerer Ernő országgűlési képviselő urnak, hogy felhasználni engedte a „Protocollum Cruciferorum Albensium“ czim alatt az egyetemi könyvtárban őrzött s a székesfejérvári keresztesek birtokviszonyait tárgyazó négy kötet igen érdekes oklevél másolatokat, mert ezekből nem csak a községek multjára, de a vármegye eddig ismeretlen alispánjai, szolgabirái és a megye régi gyüléseiről is nyertem érdekes adatokat.

Nem hallgathatom el Alapi Salamon Vincze őrizete alatt levő okiratokat sem, mely ugy a megye e régi családjára, mint annak birtokaira vetnek világot.

A székesfejérvári székesegyházi káptalan levéltára is adott anyagot, t. i. a veszprémi püspöknek a fejérvári várban létezett palotájáról 1279—1333. évekről szóló 10 darab oklevél-másolatot; a Fejérmegyében 1753. és 1754-ben létezett róm. kath. plébániák összeirását, és 1824-től 1848-ig terjedő bevallási könyveiben foglalt adatokat.

Felhasználandók lesznek még gróf Eszterházy Móricz veszprémi főispán ur pápai levéltárában Csákvárra vonatkozó oklevelek, melyek leirására a nemes gróf engedélyét már birom.

Továbbá a Meszlényi család Velenczén őrzött levéltára, végre a Szűts család Abán levő iratai.

Ezek a levéltárak képezik legnagyobb részben munkám forrását. De fel vannak használva a publikált oklevéltárak, gyüjteményes munkák, történet-

irók müvei, melyekre a szövegben történik mindenütt a hivatkozás.

Fentebb emlitettem már, hogy Fejérmegye történetének megirásában a fősulyt a községek multjára fektetem. Teszem pedig ezt azért, hogy elérjek általa bizonyos gyakorlati czélt. És ezt először is az által óhajtom elérni, hogy a megye közönsége először is ismerkedjék meg saját megyéje községeinek történetével, mert azt tapasztaltam, hogy a legintelligensebb emberek is édes keveset tudnak csak az alig mult idők viszonyairól is. Másodszor pedig az iskolabarátok a lelkészek és tanitók, kiket erre hazafias tisztelettel fel is kérek, készitsék el munkámból kivonatban saját községük történetét a népiskolák számára s kezdjék azokban a hazai történelem és földrajz tanitását saját községük történetének tanitásával, hogy aztán az iskolás gyermekek megismervén a kedves otthon multját, megszeressék azt szivvel lélekkel, s megszeretve a családi tűzhelyet a haza történelme utján megismerjék és megszeressék az édes magyar hazát. Azt hiszem, hogy ez a kis helyi történelem megfér a többi tantárgyak mellett és sem a közoktatásügyi miniszterium, sem semmiféle tanhatóság nem fogja azt akadályozni.

Ezt tettem én tétényi plébános koromban iskolás gyermekeimmel, és hogy jól tettem, mutatta az a lelkesedés, a melylyel azok az apróságok az ő falujuk történelmét tanulták.

Jelen első kötet tehát csak előcsarnoka a községek történetének, s csak azon általános ismereteket tartalmazza, a melyek a megye területének, alakulásának, fejlődése tényezőinek körvonalait foglalják magukban, és a melyeket a községek történetébe föl

nem vehettem, de azoknak mégis némileg alapját képezik.

Nem térek ki a régészeti leletek ismertetése elől, bár nem követhetem Wosinszky Mór tudós barátom azon tanácsát, hogy adjam képét a történelem előtti népek életmódjának, szokásainak stb. s ugy illeszszem ebbe a képbe a leletek ismertetését. Nem követhetem pedig azért, mert ehhez nem értek. Azonban oda illesztek minden érdekesebb leletet lehetőleg rajzokkal azon községek története elé, a melyekben azok találtattak.

Csak azt akarom még mondani, hogy ne ütközzék meg senki azon eljárásom fölött, hogy az egyes kötetek végéhez csatolt „oklevelek“ között nem csak az eddig kiadatlan okmányokat közlöm, hanem azokat is, a melyek az eddig publikált oklevél-gyűjteményekből vagy egyes munkákból talán már ismeretesek. Hisz akár Fejér Codex Diplomaticusának 43 kötete, akár az Árpád-kori uj okmánytár, Anjou-kori okmány-tár, Török-kori emlékek, Zichy Codex, Hazai okmány-tár, Hazai oklevél-tár, Theiner monumentái, Katona, Pray, Engel, Kaprinay stb. stb. sokkal hozzáférhetlenebbek a nagy közönség előtt, sem hogy lehetséges volna neki az egyes czikkekre és községekre vonatkozó okleveleket külön-külön csoportositani s a történet szövegével melyet azokra épitettem egybevetni.

Az egész munkát, mely három kötetre van tervezve a megyei régi és ujabb birtokos nemes családok sorozata, valamint a betűsoros név és tárgymutató fogja befejezni.

Székesfejérvár, 1896. április hó 22-én.

Károly János.

TARTALOM.

A megye természetrajzi viszonyai.

I.

A megye földje és földtani viszonyai.

Fejérmegyét sik földje és hegyeinek gazdagsága az ország egyik legkiválóbb megyéjévé teszi. Hegyei és völgyeinek földtani ismeretetése. 3—14. l.

II.

Vízrajzi viszonyok.

Vizei a Duna, ennek szigetei: az érdi, az ujfalusi félsziget, mely a XVII. században még Szent Margit szigete nevet viselt. Az eresii, adonyi és raczalmási szigetek. — A tárnoki, martonvásári, vaáli vizek; a Sárviz, a Csurgó, a Gaja, a zámolyi forrás viz. — A Velenczei tó. A küzdelem a lecsapolás ellen. A sóstó, az ágotai, sárkereszturi, alapi és kisperkátai tavak, a mohai Ágnes-forrás, az alsó-alapi keserüforrás, a bodaiki, iszkaszentgyörgyi duzzogó források. 15—42. l.

III.

Légtüneti viszonyok.

Megyénk hasonló lég- és esőzési tüneteket mutat fel, mint a Bakony és Balaton melletti Veszprém megye. Levegője általán száraz, de nyirkossabb az Alföldénél. 43—48. l.

IV.

Növény- és állatvilág.

Fejérmegye osztozik az őt környező pozsonyi medenczе és Alföld növényeivel, fanemek és gazdasági termények, bor, gyümölcs, diszfák, gazdasági és haszonállatok, vadállomány. 49—51. l.

A megye földjének őstörténelme.

I.

Őslakók.

Az első letelepedőket nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy a történelem előtti időben már népek laktak itt. A vidék neve. 55—59. l.

II.

A Celták.

Ezen pannon földet a celta törzsek foglalták el, erre vallanak leletek, a geographiai helynevek és a személynevek etimologiája. 60—66. l.

III.

Vallási és politikai élet.

Vallásuk a politheismus lehetett, ezt mutatják isteneik fennmaradt nevei. Társadalmuk törzsszerüen csoportosult, községi életen nyugodott. Volt igazságszolgáltatásuk, adórendszerök, de az irást nem ismerték. 67—70. l.

IV.

Földmivelés, ipar- és kereskedelem.

Dio Cassius szerint voltak falvaik és városaik, volt földmivelésük is, melyben például a kétkerekü eke használatában a rómaiakat megelőzték. Állattenyésztésük virágzó volt, lovaik kitünőségét Caesar is dicsérte; juhaik élelmi czikkeket szolgáltattak, falvaikban külön kőből épitett házaik voltak. Az ipar virágzó volt, a küllős kocsikészités az ő találmányuk volt. A gyapjuszövés, ruhakészités és ötvös-munkákban jártasak voltak. A közlekedést a jó utak készitésében segitették elő, áruczikkeiket, terményeiket kocsikon vitték piaczra, a mai fő utirányok megállapitása is az ő művük volt. A Dunán hajókkal eszközölték a közlekedést, melyben a külfölddel is érintkeztek. Termetükre a celták nagyok és erősek voltak. Büszke és önérzetes jellemüknél fogva rettegettek voltak és mindenki kereste szövetségüket. 71—82. l.

V.

Pannónia a rómaiak alatt.

A barbár népek kezdettek Rómának veszedelmesek lenni, ezért vezette Augusztus is táborát a pannon földre. Az akkori Duna vidék lakói. Augusztus hadjárata Pannónia ellen. Sziszeket meghóditja és visszavonul Rómába. A pannonok támadása Kr. e. 33-ban. Megverettetésük, ujabb láza-

dásuk a két Bató vezérlete alatt, s a 43 évig tartó háboruban mégis elbuktak. A rómaiak assimiláló politikája következtében a pannonok már fölveszik a római szokásokat, s Kr. e. 11-ben a Duna és Száva köze római szervezetet nyert. De Fejérmegye területe ekkor még nem volt meghóditva, de később az is hódoltságba jutott, és igy belevonatott a katonai hálózatba, és szervezet keretébe. A római védelmi szervezet ismertetése. Geografiai meghatározások megyénk területét illetőleg. Curta állt Székesfejérvár helyén. Megyénk egyes helyein elhelyezett legiók. A római utrendszer megyénk területén. A római utépités művészete. A mértföldmutatók. A katonai szervezet, a földbirtokokkal való jutalmazás. A földmivelés becse. A malom-, sütő-, épitészeti stb. ipar fejlődése, a czéhrendszer, szinészek, ügyvédek, orvosok és mérnökök szaporodása. A kereskedelem fejlődése. Az iskolák, templomok, a Jupiter Dolichenus cultusa. Augusztus eszélye, hogy a barbár isteneket felvette a római istenek keretébe. A császár volt a főpapja a birodalomnak. A közigazgatás szervezete, a pannon nép békeszerete. A rómaiasodás befejezése. Róma tultengése, a barbár népek becsapásai, a római hatalom meggyengül, feladja a határt képező Duna vonalat, elejti Pannoniát, a rómaiság elveszté életerejét, s ekkor Ázsia megnyitja kebelét, s hat századon keresztül tartó harczok szinhelyévé lett Pannonia. 83—123. l.

V.

A hunok harcza.

A hunnok átlépik a Dunát. Potentiana melletti harcz. Érvek e város egykori létezése és a mellette vivott csata történelmi ténye mellett. Attila uralmának bukása. Történelmi hagyományok vezették e földre az avarokat. Megakadályozták a szlávok egyesülését. A bejövő magyarok kegyelete a a battai hun sirok iránt. 124—138. l.

A magyarok kora.

I.

Árpád elfoglalja a Dunántúlt.

A Dunáninneni rész elfoglalása után Árpád letelepedett a Csepelszigetben. Innét indul a Dunántul elfoglalására. Lakomázás Attila városában. A százhalmi tábor, innét küldi seregeit a Dunántúl elfoglalására, maga is mozgósitott, a Tárnokvölgyön átkelt és a fejérvári szőlőhegyen ütötte föl sátorát. A vidék szépsége elbájolta őt. A megye területét családjának foglalta le. Aztán ment Bánhida felé, legyőzte Szvatopluk flait. Visszatérés Csepelszigetre. Zsolt születése, a magyar állam megalapitása A magyar nép jellemzése, harczolási módjuk. A helynevek származása. A

kalandozások után a nemzet defensivára szorul. A magyar nem volt rajongó a saját vallásában, sem türelmetlen a kereszténység iránt. Az egy Istent, a lélek halhatatlanságát és a túlvilági jobblétet hitte. Családi életének tisztasága. 141—158. l.

II.

Fejérmegye területének birtokosai a honfoglalás utáni első századokban.

Fejedelmi birtok volt. A Vértes vidékét Előd kapta. A fejedelmi család tagok. Vaál fejedelemsége. Később birtokokat kapott Szent Istvántól a fejérvári társas káptalan. Azután III. Bélától a fejérvári keresztes lovagok rendháza. IV. Bélától a csuthi prem. prépostság. A Bessenyők letelepedése. A kun szállások, a kunok története, keresztény hit fölvétele, a kun családok ismertetése. A kun szállások eladományozása. A szálláshelyek fekvésének meghatározása. 159—203. l.

III.

A vármegye alakulása, egykori és mai kiterjedése.

Az őskori magyar törzsszervezetet követte a várszerkezet; a királyság megalapitása, a koronázás jelentősége; a honvédelem és administratio. A várispánok hivatásai. A fejérvári várispánság. A várföldek. A várispánság után jött a vármegyei szervezet, ennek tisztviselői, ezek választatása. A nemesek a megye hatósága alá tartoznak. Fejérmegye neve. Alkotási éve, kiterjedése, keretében lévén egykor a mai területen kivül a solti és csepelszigeti részek is. A solti részek Pestmegyéhez csatoltattak. Csepel sziget pedig Pilissel egyesittetett. A megye későbbi határainak változása, mai határai. 204—239. l.

IV.

Fejérvármegye főispánjai.

1. Szónok. 2. Tamás. 3. Bot. 4. Gál. 5. Tamás. 6. Tiborcz. 7. Ochuz. 8. Tiborcz. 9. Farkas. 10. Tamás. 11. Bagu. 12. Miklós, Moys fivére. 13. János. 14. Gergely. 15. Bánkbán. 16. Márton. 17. Sous. 18. Mihály, Ompud fia. 19. Lőrincz. 20. Pál. 21. Imre. 22. Kázmér. 23. Severin. 24. Szögyeni Seifried. 25. Dömötör. 26. Péter. 27. Salamon. 28. Pósa. 29. Salamon. 30. Péter. 31. Salamon. 32. Ivánka. 33. Michedeus. 34. Miklós. 35. Benedek, Lázár fia. 36. János. 37. Miklós, Henrik bán fia. 38. János. 39. Domonkos. 40. Dellinus János, Róbert Károly király öcsese. 41. Homonnai Drugeth János. 42. Olivér. 43. Ilosvai Leustách. 44. Héderváry Miklós. 45. Ilosvai Leustách. 46. Pelsőczi Bebek Detre. 47. Péthi Pál. 48. Mari Jakab. 49. Rozgonyi István. 50. Ujlaki Miklós. 51. Gergelylaki Buzlai Mózes. 52. Galántai gróf Eszterházy Gábor. 53. Galántai gróf Eszterházy Ferencz. 54. Gróf Eszterházy György. 55. Fogarasi és Nádasdi gróf Nádasdy Ferencz. 56. Fogarasi és Nádasdi gróf Nádasdy Ferencz. 57. Ürményi Ürményi

József. 58. Cziráki és Dénesfalvai gróf Cziráky Antal Mózes. 59. Id. Pázmándy Dénes. 60. Cziráki és Dénesfalvai gróf Cziráky János. 61. Magyar-Szögyényi és Szolgaegyházi Szögyény-Marich László. 62. Cziráki és Dénesfalvai gróf Cziráky Béla. 63. Eörményesi br. Fiáth Miklós. 240—303. l.

V.

Alispánok és tiszt viselők.

1333-tól kezdve hézagosan felsorolva. 304—351. l.

VI.

Fejérvármegye országgyülési követei és képviselői.

352—359. l.

VII.

A megyei közgyülések.

Az 1372. 1376. 1391. 1409. 1411. 1483. 1498. 1511. 1536. 1429. 1543. években tartott megyei gyülések rövid ismertetése. 360—376.

VIII.

A katholicismus.

Szent István téritette a magyar nemzetet a keresztény katholikus hitre. Ő rendezte be az egyházat, alapitotta a püspökségeket, és az esztergomi érsekséget s megóvta függetlenségét a szomszéd német hatalom terjeszkedéstől. Leverte Koppány lázadását, s javait a szent Benedek-rend javadalmazására forditotta. Verbőczy nyilatkozata Sz. István müködéséről. Az isteni szolgálat és oktatás rendezése. A megtéritett nemzetet a pápa joghatósága alá helyezte, II. Sylvester pápa jóváhagyása; koronát küld sz. Istvánnak, melylyel a legfőbb kegyuri jogot adta. Szt. István megkoronáztatása. Az állam kapcsolatba lép az egyházzal, egyik támogatja müködésében a másikat. A hitegység erőssége. A független magyar állam létrehozásában és fentartásában része van a pápaságnak is. Szent István müködése megyénk területén a hit érdekében. Alapitotta és kizárólag a pápa alá helyezte a székesfejérvári társas káptalant. és nem alapitott püspökséget, hogy a koronát magában rejlő basilika, és az azt őrző káptalan mindenkitől független legyen. A székesfejérvári iskola. Az egyházi ügyek további intézése. 377—393. l.

IX.

A római kath. hit viszontagságai Fejérmegyében.

A Szent István iránti tisztelet és a kath. hit emlékei a községek neveiben. A hit terjedése, plébániák szaporodása. Mindezt tönkre tette a

török hóditása. A főpapok csekély száma, megelőzőleg pedig a papság műveltségi állapotának alászállása, a protestantismus művelődési emelkedése, a pártkirályok uralma, a főnemesség protestans hitre való térése. Az elpusztult és elhagyott templomokat elfoglalják a protestansok és a pásztor nélküli kath. hiveket a prot. vallásra téritik. Megszünnek a kath. hitközségek, ugy hogy 1712-ben csak három áldozár volt a megye területén. A megyegyülés intézkedése az országgyülésen a katholiczismus érdekében, Meszleny János követ utján. Az eredmény az lett, hogy 1753—54-ben már 31 plebániát irnak össze a hivatalos kiküldöttek Fejérmegyében. 394—409. l.

X.

A székesfejérvári püspökség és káptalan alapitása.

A régi káptalan szétszórt tagjai szervezkedni akarnak, de sikertelenül. Végre az országos rendek kérelmére az utolsó prépost lemondása után Mária Terézia királyné megalapitja a székesfejérvári püspökséget és székesegyházi káptalant. A székesfejérvári püspökök életrajza, névszerint Sélyei Nagy Ignácz, Milassin Miklós, Wurum József, Kopácsi József, Horváth János, Szalai br. Barkóczy László, Karner Antal, Farkas Imre, Jekkelfalusy Vincze, Dulánszky Nándor és Pauer Jánosé; az ország fennállásának ezredik évében székesfehérvári püspök: Dr. Steiner Fülöp.

XI.

A görögkeletiek.

Zsigmond letelepiti őket Csepel szigetén Sz. Ábrahám telkére azon kiváltságokkal, melyeket előbbi helyükön Kevi határszéli városában birtak. Vajjon jöttek-e innét át a mai Fejérmegyébe? nem tudjuk. A mostani görögkeletiek 1689-ben telepittettek ide. Püspökeik. 451—463. l.

XII.

A protestantismus.

Buda és Pápáról terjedt ide legelőször a protestantismus. Az első terjesztők. Dévai Biró Mátyás és Szegedi Kis István. A terjedés okai. Helv. hitvallásu egyházközségek. 464—491. l.

XIII.

A zsidók.

A zsidók Magyarországban való létezésének régi nyomai. Jogállásuk. IV. Béla intézkedései. Az összes magyarországi zsidók birája. Székesfejérvári zsidókról szól egy 1396. évi diploma. Mátyás király megtéritési intézkedése. A fejérmegyei zsidók létszáma és türelmi adójuk. Megyénkben levő rabbinatusok. A lovasberényi zsidók. A legujabb államjogi intézkedések a zsidókra nézve. 493—498. l.

XIV.

A földmivelés, ipar és kereskedelem emlékei Fejérmegyében.

Őseink már Ázsiában gyakorolták a földmivelést, és azt magukkal hozták ide. Bizonyitják ezt a ma is gyakorlatban levő szokások. A kenyérsütés. A szőlőmüvelés. A tarczalhegyi áldomás. A földmivelés kifejlettsége a Dunántuli részekben. Fejlesztette azt a várispánságok intézménye, az apátságok alapitása, a városok. A gabonakereskedés központja Fejérvárott. A fejérvári véka használata. A földmivelés emelkedésének akadályai. A keresztes hadak. A tatár pusztitás. Föveny melletti csaták IV. László alatt. Az általános elszegényedés. Ujabb terhek. A kapu adó, a kilenczed adó; a tized kiterjesztése mindenre. A kender és len termelés megyénkben. A szőlőmivelés. Szőlők Csurgón és Kuldón. Gyümölcstermelés Töbörzsökön, Felcsuthon. A jobbágyság állapota a Dózsa lázadás után. Az 1514. évi országgyülés határozata a jobbágyokról. A birtok jövedelmezősége 1615-ben eszközlött tanuvallomások szerint. A fejérvári káptalani birtokok jövedelmei. Gorub Ferencz őrkanonok birtokai jövedelme. Az eresii telepités 1630-ban. Bieskén jobbágyokkal kötött szerződés 1648-ban. A dinnyési bérlet 1743-ban. Az ujra ébredés. Báró Lilien József uj iránya a gazdaságok kezelésében. A gépek használata, szakmány munka stb. Br. Lilien irányának országos hatása. A legtöbb uradalom Lilient követte. Horhy Mihály kiváló érdemei. A gr. Zichy birtokok rendezése. A többi uradalmak berendezése. A birka tenyésztést a tejgazdaságok váltották föl. A cselédek iránti méltányosság. Az ipar különféle német őseink már Ázsiából hozták. A vászonszövés, a fegyver, a podgyász szekerek készitése már ős hazájukban gyakorlatukban volt. Szent István az apátságok alapitásával nagy mértékben emelte az ipar fejlődését. A timárság ős telepe megyénkben. A malomipar. A patakmalmok a bodajki, a gajai és a csalai vizen. A fejérvári keresztes vitézek malma Fejérvár mellett, Csoóron, Bodaikon, Sz.-Borbálán. Rozgonyi István malmai Igaron, Csurgón és Zámolyon. A Szent-Miklósról czimzett káptalan malma Csala vizén. A czéhlevelek igazolják az ipar elterjedését, melyet megyénkben csak is magyarok kezeltek; s hogy az iparosok nagyrabecsülték iparukat, tanusitja az, hogy elhagyták családi neveiket és fölvették iparuk nevét. Az ismeretes czéhlevelek tanuságai a megyei iparosok társulásáról. A kereskedelem fejlettségét igazolják a főutvonalak, a vámok, Bieskén, Batthyányon, Csurgón, Moóron, Orondon stb. A pénz értéke és neme különféle időben.

TÁRGYMUTATÓ.

A megye természetrajzi viszonyai.

Lap.

I. A megye földje és földtani viszonyai 4
II. Vizrajzi viszonyok 14
III. Légtüneti viszonyok 43
IV. Növény és állatvilág 49

A megye földjének őstörténelme.

I. Őslakók 55
II. A Celták 60
III. Vallási és politikai élet 67
IV. Földmivelés, ipar és kereskedelem 71
V. Pannonia a rómaiak alatt 83
VI. A Hunnok harcza 124

A magyarok kora.

I. Árpád elfoglalja a Dunántúlt 141
II. Fejérmegye területének birtokosai a honfoglalás utáni első századokban 159
III. A vármegye alakulása, egykori és mai kiterjedése . 204
IV. Fejérvármegye főispánjai 240
V. Alispánok és tisztviselők 304
VI. Fejérvármegye országgyülési követei és képviselői . 352
VII. A megyei közgyülések 360
VIII. A katholicismus 377
IX. A római katholikus hit viszontagságai Fejérmegyében 394
X. A székesfejérvári püspökség és káptalan alapitása . 410
XI. A görögkeletiek 451
XII. A protestantismus 464
XIII. A zsidók 493
XIV. A földmivelés, ipar és kereskedelem emlékei Fejérmegyében 498

Oklevéltár.

I—XLVII. 522

A MEGYE
TERMÉSZETRAJZI
VISZONYAI.

I.

A megye földje és földtani viszonyai.

Fejérvármegye keletkezésének, fejlődésének, virágzásának és későbbi viszontagságainak története szoros összefüggésben áll annak földtani és természeti viszonyaival, a melyek az ő külhatásaikban és meghatározott törvényeikben lényegesen hozzájárultak e terület fejlődési, művelődési, társadalmi és politikai átalakulásainak föltételeihez.

Fejérvármegye hazánk egyik legszebb és legtermékenyebb földje. A síkföld gazdagságát a hegyes vidékek festői szépségeivel egyesítve mindazon kellékekben bővelkedik, a melyek az anyagi jólét és művelődési haladás mellett az egészséges tartózkodást, a szabadságérzet és vallás erkölcsös élet kifejlődését elősegitik.

A nagy síkság, mely a megyének háromnegyed részét képezi, csaknem versenyez az Alföld termékenységével.

Hegyei fát, követ, agyagot és meszet oly bőven szolgáltatnak, hogy nemcsak a helyi fogyasztást és szükségletet födözhetik bőven, hanem köve, különösen a soóskuti, melyből a budapesti lánczhid oszlopai és az akadémia palotájának ornamentikája épittettek, régi idő óta keresett épitészeti anyagul szolgál messze tájakon.

A megyét éjszak keleti és nyugoti irányban a Pilis-Gerecse, majd a Vértes-Bakony hegységek ágai és dombsorai övedzik körül. Ezen összes hegyláncolatot a moóri völgylapály, melynek magassága 475·1, s mely a székesfejérvári és győri síkságokat kapcsolja össze, két főrészre osztja; déli részét Bakonynak nevezik; éjszaki részét azon völgyelés, melyet a Bicskéből Tatába vezető országut jelöl, ismét két csoportra osztja: a Moór és Bicske meg Tata közt elterülő Vértesre és a legéjszakibb irányban kiterjedő Pilis-Gerecse hegycsoportokra. A pilisi hegységből a tétényi dombvonal nyúlik ki. Az ettyeki völgy két oldalán Zámor pusztáig huzódó dombvonal Mány és Szomor vidékén a zsámbéki fensíkból indul ki. Éjszaki ága, miután azt a biai patak a soóskuti szorosban átmetszi, Albertfalva és Érdnél egész Ercsi-ig hullámos fensíkká alakul, Promontornál egész a Duna partjáig kinyul alacsony hátaival, Téténynél pedig közte és a Duna között egész Érdig terjedő keskeny lapályt vesz föl.

Az alcsuthi kettős alacsony dombvonal a Vértes éjszaki oldalából Szaár és Ó-Baroknál nyúlik ki, hogy az alcsuthi völgyet szegélyezze.

A Vértes és a Gerecse hegység közötti választó vonalat a Barok és Felső Galla közötti horpadás képezi. A Vértes és a Bakony között pedig a választó falat a Moór és Kisbér között fekvő mély völgy alkotja.

A Vértes határozottan gerinczes hegység, de magassága nem éri el a Pilis vagy Gerecse arányait. Legmagasabb csúcsa a Csókahegy, nem a várhegy, hanem a mögötte emelkedő, és a Körtvélyes. Amaz 1512, ez pedig 1518 láb magas, mig a Gerecse 1992-re emelkedik.

A Vértes déli oldalán a Csákvár—lovasberényi síkság terül el, mely délfelé a Pátka, Zámoly, Magyar-Almás és Keresztes között elnyuló alacsony földgerinczeken túl a székesfejérvári síksággal érintkezik.

A velenczei hegycsoport Pettend puszta és Pázmánd között a Zsidóhegygyel kezdődik, s vonalai egész Székesfejérvárig érnek. Legmagasabb pontja Sukoró fölött a Meleghegy, mely 1098 lábat ér el.

A velenczei tótól a Duna és Sárviz völgyei között alacsony hullámos dombvidéket találunk, melynek a Sárviz lapályain túl eső részéből egy elszigetelt hegy domborodik ki, mely jegöczös mészkőből áll; ez a Székesfejérvártól délkeletre Szabad-Battyán és Polgárdi között álló Sárhegy, Somlyó nevü legmagasb csucsesával. Ez tehát a Velenczei hegység legdélnyugatibb s egészen elszigetelt szakadéka.

A Bakony lánczolata a moóri völgylapálytól délnyugoti irányban kiterjed egész Zala tágas völgyéig, s a Balaton medenczéjétől nyugot felé a Rába síkságáig. Több főcsoportra oszlik, de minket csak a legközelebbi, a palotai csoport érdekel.

Ez Moha és Bodaik vidékéről délnyugotra a veszprém zirczi országutig, s délről éjszakra a palotai országuttól és a Séd völgyétől a Csurgó völgyéig terjed el. Éjszakkeleti részén terjedelmes dombos fensík van, mely Csurgó falutól Isztiméren át délnyugotra Téésen túlig ér, s mely Isztimér felől délre Kuti és Inota felé egy keskenyebb völgyön, a palotai lapályon nyilik. Éjszaki párkányát a csurgói völgy jobb, déli oldalát szegélyező teési hegysor, déli párkányát pedig a szorosabb értelemben vett pápai hegysor alkotja. A két hegysor Teéstől dél-

nyugotra s Palotától éjszaknyugatra, Pere puszta vidékén egyesül, s éjszaknyugotra és délkeletre csapó hegygerinczekkel vonul tovább. A hegycsoport a csurgói völgy felé többnyire meredek sziklafalakkal ereszkedik le, dél felé pedig széles hátu dombozatokhoz támaszkodik. A Csurgói mélyen bevágott völgynek legregényesebb részei Nána és Bodaik közelében vannak. Különösen a nánai völgyszorost igen változatos sziklacsoportok szegélyezik.

A palotai hegycsoport magasabb hegyei: a Baglyas, Csoór és Kuti között Iszka-Szentgyörgytől délnyugotra és Palotától északkeletre; továbbá az 1812 lábnyi Köveshegy Palotától éjszaknyugotra és Teéstől délre.

Csurgó környékén vannak: a Vaskapu, melyet Várhegynek is neveznek, rajta régi sánczok nyomai láthatók; a Tatárhegy, mely a falutól délre esik, s melynek közelében az ugynevezett Kunhalmok, régi sirdombok vannak.

Ezen elősorolt sikságok, medenczék, földhátak és hegyek geologiai viszonyai a következő változatokat mutatják.

A Gerecse hegycsoportban s a tulajdonképi Vértesben a fehér tömött mészkövet közvetlenül oly mészkövek fedik, melyek nagyobbrészt vékony rétegüek, vöröses szinüek és sok ammonitot zárnak magukban. E mészkövek nagy jelentőséggel birnak, mert márványképen használtatnak, és lépcsőzet, sirkő és válúkra nagyon alkalmasak.

A veres márvány egyes rétegekben Csókahegyen mutatkozik, csakhogy vereses enkrimit-féle mészkővel együtt fordul elő, ez a fölötte fekvő márványnak alsó rétegét teszi.

A dolomit, mely másodkori képződmény, a Vértes-Pilis hegységben is képviselve van, de e hegység dolomitjai nem egykorú lerakodások. Vannak olyanok, melyek a jura képződményhez számitandók, s olyanok, melyek az ezinói dolomitnak felelnek meg, tehát a triaszba valók. Helyenkint dolomitos mummulitmész kövek is találkoznak. Hauer szerint a Vértes, nevezetesen a Csókahegy dolomitjainak egy része az ezinoi dolomittal azonos. A dolomit soha sem réteges, kövületet sem találni benne; a dolomitos mummulitmész ellenben réteges és kövületeket foglal magában, s ezáltal azonnal felismerhető.

A dolomit Csákvár környékén is nagyon el van terjedve, kivált Csákvár és a gánthi medencze között, ugyanitt több kisebb-nagyobb medenczét is befoglal, melyeket felső eoczén képletek töltenek ki. Ily medencze Forna puszta lapálya, melyet az ujabb geológusok kitünő épségü eoczén kövületek helyének mondanak.

A kréta-képlet tagjai a Vértes és Pilis-Gerecse hegységekben még csak egy-két helyen találtattak. A Vértes délnyugoti lejtőjén Moórtól keletre a Nána pusztáról Moórra vivő utmelletti vizárokban hippuritmész-tuskók vannak. A Vértes hegységben a mummulitmész agyagrétegek nélkül előfordul Gesztes, Szt.-Györgyvár, Nána és Gánthon, hol belőle meszet égetnek. Forna és Nána pusztákon ásásra nem méltó széntelepek találtatnak a mummulit rétegekben. Forna pusztát hires lelhelyéül tartják azon ép kagyló kövületeknek, melyek különösen az ugynevezett Hosszu Harasztban találtatnak. Pedig azok kövületi mivoltában nagyon csalódnak, mert azok

nem kövületek, hanem a századok előtt ott elterült tónak maradványai. Mert azon a lapályon, mely Csákvár, Forna, Zámoly között elterül, azon időben, midőn Csák, Zaboles unokája Csákvárát épitette, tó vala.

Ezek a kagylók különben a régi tó fenekét képző igen szivós vereses vagy kékes agyagban vannak, mely cserép edény készitésére igen alkalmas. Csákvár környékén az ugynevezett Petre Cserénél számos agyaggödör van, bő anyagul szolgálván a csákvári hires cserépedény készitéséhez.

A lajtamész lelhelyei Buda vidékéről nyulnak be megyénkbe, ilyenek Diósd, hol többnyire a fölületet képezi, Berki puszta, különösen az itteni Háromhatárhegy.

A cerithiummész szinte Buda környékéről terjed ki és Promontor Tétényen keresztül Berki pusztán egész felsikot képez, míg a Soóskuti határban mélyen lehatol. Ezek a kövek szolgáltatják Budapestnek a legjobb épületi és faragásra alkalmas anyagot, s minél távolabb esik Budától, annál szilárdabb. Igy legkevésbbé tömör a promontori, tömörebb a tétényi, kiváló a berki, és legjobb minőségü a soóskuti.

A cerithium rétegek igen sok tengeri kagylót foglalnak magukban. Kis-Tétényben egy kutásás alkalmával medusa brachialis került elő, Soóskuton ősvilági vastagbőrüek maradványait lelték.

Kongeria agyag is mutatkozik helyenkint, igy Alcsuthon és Csákváron azután Diósdon.

A velenczei hegycsoport főtömege gránit, mely a Meleghegytől Csaláig, Kisfaludig, s a székesfehérvári szőllőkig terjed. Van közönséges, gránithoz

hasonló, aplit-féle, porfir-féle, s finomszemü gránit; ebben turmalin találtatik. Nadap mellett a közönséges gránittal olyan válfaj is találtatik, melyben csak sötétszinü csillám van, a fehér csillám pedig hiányzik, mely tehát a gránithoz hasonlit. A Kisfalud melletti kőbányából oly darabok kerültek ki, melyekben semmi csillám sincs, melyek tehát aplitok. Ugyancsak Kisfalud mellett egy másik bányában a granit olyan, mint a felszítporfir. Pákozdnál pedig finomszemü és turmalinos granit van. A gránitra a Pázmánd melletti Zsidóhegytől a Nadap melletti Csucshegyen át a Meleghegyig egy kövületnélküli kvarczbreccia és kvarcz konglomerát támaszkodik, mely igen kemény s helyenkint nagyon likacsos és üreges, ugy hogy malomköveket is készithetnek belőle. Velencze mellett egy csekély kiterjedésü jegöczös palarög van, mely a kvarczbrecciának fekhelye. A grániton több helyen trachitkőzetek tódultak keresztül, Kovács Gyula eddig öt helyen talált ily trachitkitódulást; egyet Pákozdnál, háromat Velenczénél és Nadapnál, egyet pedig a Meleghegy közelében. Az első négy helyen a trachit a graniton tört keresztül, az utolsó helyen pedig az emlitett kvarczbreccián. A Pákozd és Sukoró—Székesfejérvár közötti ut mellett található trachit kvarczot foglal magában, tehát rhyolith, de sok szarutünle is van benne. Sukoró mellett kvarcznélküli, Nadap környékén pedig andeszit-féle, azaz csak szarutünle és mezőpátból álló trachit van. A hegykúpok közötti völgyeléseket és az egész hegység alját agyag fedi, mely többnyire homokos lösz. Székesfejérvár éjszaki oldalán a neogen képződményhez tartozó, finom homoku tályog terjed el, melyből téglát éget-

nek. Székesfejérvár jobbára a neogen rétegeken fekszik. A velenczei tavat mostkori képletek környezik, melyekből sók virágoznak ki, s melyek e sótartalmuk miatt kedvezőtlenek a növényzetre nézve.

A velenczei csekély kiterjedésü hegység a maga jegöczös és kitódulási kőzeteivel mint sziget merül fel a környező másodkori és fiatalabb lerakodásokból, és sajátságos módon szakitja meg azokat. Igen nevezetes, hogy a Székesfejérvártól délnyugotra Szabad-Battyán mellett domborodó Sárhegy jegöczös, szemcsés mészkőből áll.

Mindezeknél sokkal érdekesebb földtani tekintetben a Bakony hegysége. Alapját talán jegöczös kőzetek teszik, mint a Velenczei hegység gránitjából s a Sárhegy jegöczös mészkövéből következtethetni lehet; erre aztán a triasz és rhaeti, a triasz, jura, kréta s végre az eoczén és neogén képződmények tagjai következnek, és pedig többnyire oly kifejlődésben, hogy mind a hegyek külső alakjára, mind az egyes kőzetrétegek jellemére nézve a Bakony és keleti Alpok között a legnagyobb hasonlatosságot találjuk.

A quittensteini mészképlet éjszakkeletről délnyugotra szélesedő övet képez, mely Iszka-Szent-György felől Csoórnak tart, s aztán a palotai harmadkori öböl által megszakítva tovább terjed Köveskálon tul. Igen világosan mutatkozik azon képlet Székesfejérvártól nyugotra a Csoór feletti hegylejtőkön, hol sok jellemző kövületet is találtak benne.

Az ezinói vagy hallstaedti dolomit szintén délnyugotra szélesedő övben terjed el. Ez övhöz már

a Bodaiktól délre levő hegyek s a Csoórnál emelkedő Baglyas hegy tartoznak.

A dachsteini mészkő s a vele kapcsolatban levő dolomit a Vértesben Alsó-Gallától keletre mint összefüggő hegyvonal kezdődik, onnan délnyugoti irányban Moórig és Sörédig terjed, s a hegység csapására majdnem függőleges hasadékban, a moóri völgylapályban, melyet leginkább csak negyed vagy mostkori rétegek fednek be; rögtön megszakad. Balinka, Isztimér és Kuti mellett ismét fölmerül s délnyugoti csapással és éjszaknyugoti döléssel a Köves, Nagy-Poczos és Gyöngyös hegyeken át tovább vonul a Bakony fővonalát alkotva.

Hogy a krétaképlet Bakonyban is előfordul, azt legelőször Kovács Gyula bizonyitotta be. Utánna Römer és mások lelték bizonyságait a Bakonyban szedett kövületekben. A krétaképlet főtömegét a Bakonynak Veszprém megyében fekvő részében találjuk, azonfelül Nánánál is előjön és Bodaik felé vonul, a dachsteini mészképlet déli vonalának éjszaknyugoti tövét szegélyezve, s ekép kapcsolatot képez azon szakadékkal, mely a Vérteshez tartozó Csókahegy éjszaknyugoti tövén Moórtól keletre dachsteini mész és eoczén rétegek közé szorult, s melyet Hantken fedezett fel.

Az eoczén képletek a Vértes déli oldalán is előfordulnak, nevezetesen Csákberény és Kozma között a gánthi hasadékban; a moóri völgyön tul pedig Csurgó, Gúth és Iszkaszentgyörgy között szinte nagy vastagságban mutatkoznak. Az eoczén képletek közé tartoznak még a fazekas agyag Moórnál, valamint az Árki pusztán található konglomerátféle homokos rétegek.

A Bakony neogén lerakodásait képző mészrétegek háromfélék, tengeri, félsós, és édesvizi lerakodások. A tengeri mészképlethez a lajtamész tartozik, mely a Bakony-Vértes hegylánczolat két ellenkező oldalán fordul elő a tenger partját jelölve. A félsós vizből leülepedett cerithium mész a velenczei hegység és a Vértes és pilisi hegységek között, valamint a Bakony szélén is a lajtamészhez csatlakozik s terjedelmes alacsony felsikot képez. Az édesvizi mészképlet sokszor nagyobb területeket foglal el, és számos kövület találtatik benne. Kutinál $^1/_4$—$^1/_2$ mf. hosszu területet fed be, melynek határait Guth-Tamási, Palota, és Kikeritó, Inota és Csoór jelölik.

Beudant figyelmeztetett azon körülményre, hogy az aránylag legfiatalabb kitódulási kőzetek, a trachit és bazalt együtt ritkán találtatnak, mintha egymást kerülnék. A kétféle kőzet a Bakony s Vértes-pilisi hegylánczolatban mint a delejtő két sarkpontja van egymástól elválasztva, s a hegylánczolat két ellenkező végén merül fel. Az Esztergom és Szent-Endrénél nagy tömegeket képező trachit legnyugotibb szakadékai is, melyek a velenczei hegységben tódulnak ki, valamint a Sár-Szent-Miklós mellett Sárbogárd közelében, végre a lőszből egészen magánosan felmerülő rhyolith kúp a moóri és Malomcsatornák által jelölt horpadásnak éjszaki oldalán maradnak. Ellenkezőleg a bazalt azon vonaltól délnyugatra esik, s egyes kitódulásai csak nyugot felé találhatók.

Daczára tehát annak, hogy Fejérvármegye földrajzi viszonyai a földalakulások valami nagy dazdagságával nem bővelkednek, a talaj alkatrészei oly szerencsés vegyületben fejlődtek ki a különféle földtani korszakokból, hogy e megye földje, hegyei, völgyei

és dombvonalai a rajta élő emberek társadalmának, az anyagi gyarapodás és kulturális fejlődés gazdag tényezőit és föltételeit nyujthatják.

A kereskedés, hadászat, ipar, és közlekedés vezetőinek, az uthálózatoknak keletkezésére Fejérvármegye talaja nagyon kedvező volt.

Az agyag és mészkő vegyületek már magokban szilárd alapul szolgálnak, a mindenütt elterjedt gazdag kőrétegek pedig az utépitést szerfölött elősegitették. Agyagja nem csak vályogvetésre, tégla égetésre, hanem keresett cserépedények készitésére is nagyon alkalmas. Könnyen faragható és mégis szilárd, tehát a monumentális épületek emelésére és azok ornamentikájára kiválólag alkalmas kövei pedig a kulturális haladástól elmaradhatlan épitkezéseket elősegitik, azonkivül pedig, mint kiviteli czikk jövedelmező pénzforrásokul szolgálnak.

A megye többi része kezdve Érdtől le Tolna megyéig, a Vértes és Székesfejérvár közötti fensik, a nyugoti és déli vidékek fekete porhanyós földje adja azt a hires fejérmegyei buzát. A délnyugoti részen fekete iszappal és szikes földdel vegyitett homokkal találkozunk; ezen tájakon a rozs, az árpa, a burgonya, kukoricza bőségesen terem. A keleti és déli rónaság hoszszában elnyuló dombsorok, a márga porladékok bősége által kitünően alkalmas helyekkel diesekesznek szőlő művelésre, s mindaddig még a filoxera el nem pusztitotta e virágzó kulturát, bár különféle fajú, de átlag mind beeses és nagymennyiségü borral fizette meg a föld művelését. Végre a minden irányban gazdagon található agyagvegyülékek a gyümöles és kertészet művelését nagy sikerekkel jutalmazzák. Ezen földtani viszonyokban rejlik sok tekintetben magya-

rázata azon körülménynek is, hogy a mezőgazdaság érdekeire annyira kedvező talajviszonyok, oly nagy számú nagy urodalmak alapitására és fentartására vezettek, melyek az ő angol kertjeikkel, gyönyörü kastélyaikkal, befásitott mintagazdaságaikkal a különben is kies szép vidéket egyikévé teszik hazánk legszebb vármegyéjének.

II.

Vizrajzi viszonyok.

Fejérvármegye talajviszonyaiban adva van annak vizrajzi helyzete is. Földjének alkatelemei nem olyanok, a melyek bőségben öntenék a vizet, de nem is olyanok, a melyek forrásokat, csermelyeket, patakokat sőt tavakat is ne adnának. Mindazonáltal bizonyos arányt, bizonyos mértéket látunk itt is az ő törvényeit érvényesiteni s a kölcsönviszonyt a talaj és viz vonatkozása között szabályozni.

Fejérvármegye az ő természeti jellegét, állati és növényzeti termékenységét, fejlődési eszközeit nemcsak földjének köszönheti. Befolyással vannak mindazokra az ő vizei is. Ezek között legfontosabb, mert nagy nemzetközi vonalt képez és hatalmas utvezető a

Duna. A megyének keleti részét határolja, s nagy közlekedési irányokat nyit keletre is meg nyugotra is. A római korban nagyobb szerepe és befolyása volt e folyamnak az egész Dunántul az akkori Pannonia sorsára. A magyarok letelepedésével élénk tényezővé vált az Árpádkori fejedelmek politikájában. A tatár és török pusztitások éveiben nagy védelmi vonalt képezett, minden időben pedig a megye érintkezésének, kereskedésének, haladásának hathatós előmozditója vala.

Ezen fejedelmi folyó medre Budapest alatt, tehát úgyszólván Fejérvármegye határa fölött két ágra szakad és képezi az 1 és ¼ mértföldnyi Csepel szigetet. A nyugoti ág teszi voltaképen a Duna folyását, s a hajókázás utját. Ez érinti Fejérvármegyét Érdtől kezdve Batta, Ercsi, Adony, Rácz Almás, Duna Pentele, Apostag mellett egész Baracsig 3 25 lábig változó mélységgel.

Ezen változó mélységben a viz esése következőleg oszlik el: Téténytől Ercsiig 3 láb 7 hüvelyk. Ercsi és Adony közt 3 l. 1 h. 6 vonal. Adony és Rácz Almás közt 2 l. 5 h. 10 v. Rácz Almástól Duna Pentelétig 2 l. 6 v. Duna Pentelétől Földvárig 3 l. 7 h. 2 v.

Szélessége Téténytől Duna Földvárig 1340 és 1800 láb között változik. E szélesség, mélység és esés arányainak megfelelő azután a sebesség is, mely az egész vonalon $2^{1}/_{2}$ — 2.9. lábnyit tesz másodperczenkint.

A Duna kiöntéseiről évkönyveinkben gyakran van említés téve. Igy az 1012-ik év árvizében „Számtalan ember, barom és épület veszett oda.“ 1126. és 1193-ban is volt árviz, ez utóbbi évben kétszer öntött ki a folyam, s megint sok embert és állatot kivánt áldozatul. Azután 1210. 1211. 1272. 1275-ben voltak nagyobb árvizek. 1280-ban juliusban öntött ki a Duna s „igen sok ember fult meg.“ 1316-ban ismét sok helységet árasztott el. Kissebb nagyobb kiáradások voltak 1402. 1465. 1480. 1490. 1508. 1595. 1661. 1668. 1709. 1716. 1732. 1744. 1748. 1755. 1770. 1775. 1781. 1786. 1788. 1795. 1799. 1809. 1811. években, de mindezeknél nagyobb és veszedelmesebb volt az 1838-iki, mely nem csak Pest

városát tette tönkre, hanem megyénk egyes dunaparti helyeit is pusztitotta. Ezen árviz mosta el Érd azon részét is, mely a török minarett körül és a régi római vagyis a Téténybe vezető ut két oldala mellett állt, s ez árviz után épült a község azon része, mely az országutig terjed, s ma Ujfalu nevet visel.

Élénk emlékünkben van még az 1876. évi árviz is, midőn az Ercsi fölött képződött jégtorlódás a folyam vizét arra kényszerité, hogy a tökölei kápolnán alul az egész Csepelszigetet átszakitsa, s mint legjobb lejtmérő Csép fölött az elzárt ráczkevei kis Dunában keressen lefolyást.

A Duna Fejérvármegye melletti medréből több kisebb-nagyobb sziget emelkedik ki, ilyen az

Érdi, mely ma már csak félszigetnek mondható, a mennyiben csak magas vizálláskor van egészen körülvéve. Okleveleinkben emlittetik 1241-ben,[1]) midőn t. i. a tulajdonos, János, Tádé fia, Benedek fejérvári prépost és királyi korlátnok előtt a sziget felét Mihály veszprémi ispánnak eladja.

Ilyen az Ercsi átellenében levő most ujfalusi sziget neve alatt ismeretes félsziget is, melyen a Szt.-Miklósról czimzett ercsii apátság monostora állt, melynek romjait még Bél Mátyás látta, s alapfalai most is kilátszanak a Duna partjából. E sziget a XVII-ik században még Szent-Margit szigetének neveztetett, s Ercsihez tartozván, a Szapáry család tulajdonát képezte. A Szapáryaktól 1690 körül Heiszler Donát tábornok, ki akkor a Csepelszigetet birta, foglalta el erőszakos hatalommal,

[1]) Zichy Codex I. 5. és 7. sz. oklevelek.

s a Csepelszigethez csatolta, megtartván azt birtokos utódja Savói Jenő herczeg is, mint Csepelsziget tartozékát; s ehez tartozik ma is.

Ercsi tövében szinte van egy terjedelmes sziget, melyből a jégtorlódások megszüntetése czéljából a nyolczvanas évek elején 15 holdnyit elvágtak, az egész szigetet töltés huzás által az ercsii parttal egyesitvén. Alább a ráczkevei határhoz tartozik a hajdan szintén szigetet képező, ma már a Csepelszigethez tapadt Besnyő, mely Őrszigettel emlittetik történeti emlékeinkben. Besnyő szinte a Szapáriaké volt, s a fentemlitett hatalmasok csatolták a Csepel szigethez, s ma a ráczkeviek kaszáló nyilasait képezi.

Emlitésre méltó még az adonyi határban levő két sziget, melyekre az ötvenes években király ő felsége jött le nehányszor vadászni. Ez a kettős sziget Koller János adonyi esperes értesitése szerint a rómaiak idejében még nem volt sziget, hanem a parthoz tartozott, e szigeten vezetvén keresztül a Buda—eszéki római ut. Ugyszinte a ráczalmási határban levő gyümölcsös sziget, melyben az idevaló birtokosok egymással versenyeznek a gyümölcs termelés nemes foglalkozásában.

A számbavehető nagyobb patakok közül, melyek megyénk határát keresztül szeldelik, megemlitendők a következők:

A Tárnoki viz, mely Tinnye és Perbál mellett ered, s DKD-nek tartván, Bia, Sóskut és Tárnok mellett folyik el, azután DK-re fordul s Battán alul a Dunába szakad. Vele egyesülnek a Jenői, Töki, Zsámbéki, Telki keleti oldalán eredő Torbágyi és Ettyeki csermelyek.

A Martonvásári viz a Gerecse hegy déli oldalán Héreg és Tarjány környékén ered, DK-nek folyván, Csabdi, Bicske, Sz.-György, Gyuró, Kuldó, Tordacs, Martonvásár, Ráczkeresztur helységeket érinti, azután D-re fordul, s egy darabig a Dunával egyenközüleg folyik, mignem Iváncsánál bele szakad. Torkolata előtt a vele csaknem egyenközüleg folyó

Vaáli vizzel egyesül, mely Tardos és Tolna között ered, Barok, Fel- és Alcsuth, Doboz, Tabajd, Vaál, Kajászó-Sz.-Péter, Baracska helységeket érinti. Alcsuthnál azon patak szakad bele, mely a Boglár és Acsa felől jövő csermelyek egyesüléséből támad. Mindkét patak melléke Martonvásár és Baracskán alul mocsáros. A vaáli vizből egy ág Iváncsa pusztán szakad ki, s Adony nyugoti oldalán D-re kanyarodik, ott a Czikola pusztáról s Perkáta vidékéről jövő érrel egyesülvén, P.-Szent-Mihály mellett ömlik a Dunába.

Rácz-Almás és Duna-Pentele között a Kendervölgyi, Duna-Pentele éjszaki oldalán a Dombáti vagy Dombai völgy, Duna-Pentelén át a Posfai völgy erei szivárognak a Dunába, Baracs és Pázmánd puszták között az Alapi viz szakad beléje; mely a Körtvélyes és Sismánd puszták között, aztán Felső-Alap mellett s Alsó-Sz.-Iványi puszta nyugoti oldalán eredő csermelyek Karácsony-Szállása pusztán való egyesüléséből támad

A Sárviz. Medrében a velenczei tóból és a Balatonból kifolyó vizeket a Kapos, Nádas stb. folyócskákat egyesiti. Nagyobbrészt csatornázott mederben folyik. Vizkörnyéke Veszprém, Zala, Vas, Somogy, Baranya, Tolna és Fejérmegyékre terjed ki,

s valami 260□ mfdet tesz; mindazonáltal vizmennyisége nem igen nagy. Eredete a Székesfejérvár és Veszprémmegye közt elterülő Sárrétben van, hol a Séd, Csurgó és Gaja vizei találkoznak. A Séd folyó a Bakonyban Herend környékén ered, déli forráscsermelye Szent-Gál határában támad, onnét ÉK-re folyván Herendnek tart, hol az e helységtől É-ra Sz.-István puszta éjszaki oldalán a Hegymalom közelében támadó s D-re kanyarodó másik forrás-csermelylyel találkozik. A Séd aztán Bánd és Márkó déli oldalán mélyen bevágott völgyben KDK-re kanyarodik, a Veszprém hegyfokot megkerülvén, É-ra fordul, de csakhamar ismét Keleti irányban folytatja utját, s Kádárfa, Rátót stb. falu mellett elhaladván, végre Ősinél a Sárrétet éri el.

A Sárrétet több csatorna szeldeli, melyek posványai kiszáritására készültek. Egyik, melyet Nagynak neveznek, Ősinél kezdődik, s ÉK-re huzódván, mintegy két mértföldnyire az Inota és Csoór melletti csatornával egyesül, s miután az Őskü, Palota, Inota vidékéről jövő Csermelyeket, s a Kuti mellett D-re folyó Isztiméri patakot magába veszi, DK-re kanyarodik Sár-Pentele felé. Ott az Uj-Csatorna kezdődik, mely éjszakkeleti irányban nyulik el és Székesfejérvár éjszaki határán a Csurgó vizénél végződik. Székesfejérvár mellett, sőt magában a városban is több csatorna van, melyek a Csurgó és Gaja egyesült vizei fölvételére és tovavezetésére szolgálnak. A Séd, vagyis Sárviz, mert e nevet viseli ezentul Ősitől kezdve, részint a csatornákban, részint eredeti medrében hömpölyög tovább, Nádasd-Ladány, Kis-Keszi és Szent-Mihály helységeket érintve. Ott az Uj-csatornán lefolyó Csurgóval egyesülvén DKD-re

fordul, s igy Szabad-Battyánt éri el. Ezentul többnyire kettős csatornában folyik, melyek közül a nyugoti Malomcsatornának, a keleti Sárviz vagy Nádorcsatornának neveztetik, és Tácz, Csőszi, Soponya, Lángh, Aba, Káloz, Örs, Sár-Egres és Czecze helységeket érinti. Sárkereszturnál magába veszi a Dinnyés—Börgönd—Szerecsenyi tó lecsapolási csatornáját; Szent-Mihálynál pedig a már emlitett Csurgó és Gaja vizeket.

A Csurgó Esztergárnál ered; K-re tartván, Nána és Kis-Teés között kanyarodik el, azután ÉK-felé Inotának tart. Csernye környékéről K-re folyik, s Balinkánál DK-re fordulva, némi tekervényességgel egész Székesfejérvárig megy, magába vive utjában jobbról is, balról is, több apró cseprő vizereket.

A Gaja azon csermelyekből támad, a melyek Sárkány, Doboz és Akánál erednek, s Törös pusztán egyesülnek, onnét a Moóri csatornán DK-re egyenközüleg a Csurgóval folyik, melylyel aztán Keresztes és Székesfehérvár között egyesül. Jobb felül a Bodaiki, bal felül a Fejérhegyen eredő Moóri, s a Csókakői csermelyek szakadnak beléje.

Emlitésre méltó a zámolyi szőllők tövében eredő forrás vize, melyről különben Zámoly történeténél lesz bővebben szó, a mely nyugotról keletnek folyván, Zámoly falu végén fölveszi a sz. Borbála puszta kis erdejében fakadó és Zámolyon keresztül menő patakocskát.

Fejérmegye vizrajzához tartoznak még azon kisebb-nagyobb tavak, a melyek határát még imittamott ékesitik. Ezek között nagyságánál fogva is kiváló helyet foglal a

Velenczei tó.

Midőn az ember a Déli vaspályán Budapest felől Székesfejérvár felé utazik s Meszleny Pál lakásának elhagyásával a tó partját érinti, egy gyönyörü panorámában szeme elé tárul a tó vidékének egész szépsége. Nyugot felől a Meleghegy, sukorói és pákozdi hegyek magaslatai környezik, alattuk legközelebb Velencze, arrébb Sukoró, még arrébb Pákozd falvak festői képeivel. Déli végén a fejérvári szőllőhegy összeolvad Börgönd puszta gazdasági épületeivel; keletre pedig Dinnyés, aztán a fensikra beljebb vonult Agárd puszták, és a tó partjára telepedett Gárdony falu, a tó éjszaki végét elzáró Kis-Velenczei Anna-gőzmalom nagyobb szabásu épülete, végre Meszlenyi Pál és Meszlenyi Bencze urasági lakásaik, melyek mintegy végpontjai Velencze falu elterjedt apró házainak. Ezen keretben nyugszik a tó tükre, tarkázva a nádszigetek és csoportok változataival, s keleti partja hosszában a Déli vasut vonalával. Ez a vaspálya, mely Dinnyéstől Fejérvár felé irányul, elválasztja a Velenczei tótól azt a részt, mely a dinnyési, szerecsenyi, seregélyesi és börgöndi határok között terül el, ma már keresztül metszve a lecsapolási árok által.

Midőn 1792-ben felsőbb rendelet következtében fölméretett, kiterjedése 4998 holdat és 1005 □ ölet tett ki. Eredetileg nagyobb lehetett, t. i. elfoglalta azon sik területet is, a melyen ma a velenczei vasuti állomástól kezdve egész Dinnyésig a Déli vasut elvonul, s a mely ma a kis-velenczeiek, gárdonyiak, Agárd és Dinnyés puszták kaszálóit és legelőit képezi.

A „Tudományos Gyüjtemény“ czimü folyóirat

1817. évi folyamának I. kötete egy rövid ismertetést hozott a Velenczei tóról, melyben fel vannak sorolva azon patakok és csermelyek, a melyek a tó vizét saját forrásain kivül szaporitják, fel vannak sorolva azon számitással, hány köblábat ad másodperczenkint minden patak. A csermelyek és patakok, melyek a tó vizét szaporitják, következőleg vannak felsorolva:

„A pátkai tóból Csala és Kisfalud pusztákon keresztül folyó patak; mely minthogy akkor még a pátkai tó nem lett lecsapolva, sokkal bővebben vezette a vizet, mint ma.

A pákozdi tiszti lak mellett lefolyó patak.

A göbölkuti forrás.

A szőllők között folyó forrás

A Füzfás forrás.

A kis-velenczei korcsma mellett — ma már Meszlenyi Pál parkján keresztül folyó Kőkuti forrás. Végre

A pázmándi tó vize," mely tó ma már nem létezik.

Ma már a Velenczei tó alig foglal magában 4000 holdat, a mely területnek egy harmadát nádas, két harmadát pedig sik viz képezi. Vizterületének mélysége 2—5 láb között változik. Medenczéjébe mai fölvétel szerint a Vérteshegység délnyugoti oldaláról lefolyó vizek gyülnek; ezek közül legjelentékenyebb a Csalai patak, mely Moórtól K-re Vajal pusztán ered, Csákberényt érintve, DK-re folyik, azután É-ra fordulva, Zámolyt érinti, onnét egy darabig K-re a Velenczei hegység nyugoti oldalán a hajdani Nyék — gondolom ma Miklósmajori — pusztán a Pátkai tófenéken és Csala meg Kisfalud pusztákon át D-re, s végre DK-re folyván, Pákozd

és Dinnyés között a tó délnyugoti végébe ömlik. Ezzel a patakkal egyesülnek: a Kozmától K-re eredő s Csákvár keleti oldalán D-re menő Fornai patak; azután a Lovasberényi viz, mely a Nadapi és más csermelyek egyesüléséből támad, s a Pátkai tófenéken menő csalai patakba ömlik. A Pázmándi patak, mely Acsánál ered, Vereb, Pázmánd mellett DKD-re folyik, Kápolnás-Nyéknél pedig Ny-ra fordulva, Kis-Velenczén Meszlenyi Pál kertjén keresztül a tó keleti végébe szakad.

A már nem szorosan Velenczei tónak nevezhető Börgönd—Szerecsenyi, ma már csatornázott tavat is öntözi a Hantosi viz, mely Hantos-pusztán ered, s ÉNy-ra folyván, Nagy-Hantost, Sárosdot, Seregélyest érinti, aztán Dinnyés nyugoti oldalán elterülő ingoványokat táplálja. Ide számitható az a lecsapolási csatorna, mely a Börgönd-szerecsenyi és Dinnyési tó vizét a Déli vasut Dinnyési állomásától kezdve Báránd pusztán át Sárkeresztur felé a Sárvizbe vezeti.

Daczára annak, hogy a Velenczei tó tisztásainak fenekét szikkel vegyitett agyag és durva tömött homok képezi, és ennélfogva egészen terméketlen, mégis már sokszor meg volt támadva a lecsapolás veszélye által ugy a mult, mint a jelen században, s minden kisérlet alkalmával a birtokos a birtokossal mérkőzött, s mindannyiszor nem a jól felfogott érdekek, nem az égalji viszonyok előnyei, nem a tó jövedelmezőségének mérlege, hanem csakis a birtokosság nagyobb aránya, melyben a székesfehérvári káptalan derék ellentállásának nagy része volt, akadályozta meg mindenkor a lecsapolást. Az emberiség nagyon feledékeny, szükséges tehát, hogy okulás

czéljából a jövőre nézve emlékezetébe hozzam annak a küzdelemnek történetét, a mely a velenczei tó létkérdése fölött vivatott.

1787-ben Meszleny János velenczei közbirtokos befolyásának egész sulyját latba vetve a többi tómelléki közbirtokosoknál, valamint a vármegyén is, inditványba hozta a velenczei tó lecsapolását, sőt kérelmezte azt a kir. Helytartó tanácsnál is. A mozgalom megindult, s 1792-ben fel is mérték a tavat, de megelégedtek azzal, hogy csak a Dinnyés—Börgönd—Szerecsenyi részt csapolják le, hogy annak vize Bárándon, Kajtoron, Sárkereszturon keresztül huzandó árokban a Sárvizbe vezettessék, és ekkor kitünt, hogy Velenczétől Sárkereszturig számitva 17 lábnyi és néhány ujnyi esés lenne. Bár a káptalan 1793. febr. 20-án protestált, megásták a csatornát is Dinnyéstől kezdve egész a Kajtori tóig. Az igazi Velenczei tónak még békét hagytak; bár ha nem csalódom, Beszédes mérnök megkészitette a nagy tó lecsapolási tervezetét is, mely szerint a levezető csatorna a tó éjszaki oldalán a sukorói és pákozdi partok közelében volt tervezve; erre vall legalább egy a székesfejérvári káptalan levéltárában[1]) levő térkép, mely az ide vonatkozó ügyiratokhoz van mellékelve.

A Dinnyés—Börgönd—Szerecsenyi tónak csak Kajtorig vitt csatornázása, a csatorna rendes kotrásának elhanyagolása ismét a régi állapotokat hozta vissza; az összegyülemlett viz elfoglalta régi helyét, s az egész fáradság és költség dugába dölt.

---

[1]) Székesfejérvári káptalan levéltára. Fasc. U. Oeconom. 3028. s következő számok.

1833-ban ujra megindult a vármegye előtt a mozgalom, de a tárgyalás határát nem lépte tul. — Azonban bekövetkezett az 1838-iki árviz, mely azután a Sión, Sárvizi csatornán keresztül Czecze és Sárkeresztur mellett felnyomult és megtöltötte nemcsak a Dinnyés—Szerecsenyi tavat, de felemelte a velenczei tó vizét is. Természetes tehát, hogy igy elborittatván a tó keleti oldalán birtokos kisebb urak lapályos kaszálóit és rétjeit, 1839-ben a gárdonyi közbirtokosság emelte fel szavát, hogy a velenczei tó lecsapoltassék. De hadd beszéljenek itt a hivatalos iratok, a melyek a székesfehérvári káptalan levéltárában őriztetnek.

A nemes vármegye a lecsapolási ügynek vezetésére bizottságot nevezett ki, s ennek elnökévé Bajzáth György királyi tanácsost tette. Bajzáth már most az érdekelteket egy 1839. Julius 18-án tartandó gyülésre hivta meg, de minthogy ekkor az illetők nem jelentek meg, egy másik, t. i. augusztus 13-án tartandó értekezletre küldte szét meghivóit, köztük a káptalanhoz is intézettet, mely következőkép szól:

„Tekintetes Káptalan! A lefolyt utóbbi esztendőkben, jelesen pedig 1833-ban megujittatott a T. Nemes Vármegye előtt illető némely birtokos urak által azon óhajtás, hogy a már mult század vége felé is inditványba hozott, de a sárvizi munkállódásoknak tökéletesittéséig függőben tartatott, Velenczei Tónak lecsapolása eszközöltessen. E kérés tárgyában rendelt kiküldöttség utján be is jelentetett 1834-ki Aprilis 7-én tartatott közgyülésen a t. nemes Vármegye elébe tisztelt birtokos uraknak azon kinyilatkoztatása, hogy a velenczei tónak nem egészen

ugyan, hanem csak egy részben, a mennyire t. i. a nádlásnak hasznosabb gyarapodása egyrészről, másrészről pedig a tó szélén tapasztalt némely áradásoknak gátlása kivánná, óhajtanák lecsapolását: — mely óhajtásnak sikeresitése végett a t. Vármegyének az vala rendelése, hogy a tisztelt birtokos urak a czélra vezető előleges vizmérői munkáknak és méréseknek végrehajtására utasittassanak. Ezen utasitásnak azonban mindeddig sikere nem volt, mivel az előleges vizmérői munkálatokra, melyek még csak a lecsapolás mikép eszközölhetésének vagy talán épen szükségtelenségének vagy ki nem vihetésének elhatározására szolgálhatóknak itéltettek, — szükséges költségeknek mikép való megszerzése megállapitva s elfogadva nem vala.

Közelébb múlt esztendei Május 31-én ismét meginditák a Gárdonyi birtoknak uraik ezen kérelmet a t. Vármegye előtt, ki is az erre szolgálandó előlépések megtétele végett kiküldöttséget rendelni méltóztatott.

Együtt ülvén tehát mai napon a kiküldöttség az illető birtokos urakkal, sajnosan vette ugyanazon hiányt, mely az e tárgyban érdeklett urak közül, — noha mindnyájan hivatalos uton meghivattak, mégis — sokaknak itt meg nem jelenése által a tanácskozás sikeresitésében okoztatott: mindazonáltal, minekutánna a t. nemes Vármegyének fennemlitett utasitása is úgy kivánná, az érintett előleges vizmérői költségeknek miképen való megszerzése tárgyában a megjelent uraknak befolyásával bébocsájtkozott a kiküldöttség.

Két felekezetre oszlott ekkor a tanácskozók száma, szükségeseknek látván egy része az előleges

vizmérői munkákat, s azért az azokra kivánt költségeknek a lecsapolási térben foglalt birtokjoghoz képest való viselését elvádolni kész lévén, — más része pedig ellenkező meggyőződésből indulván, s azért semminemü költségeket el nem válalván.

E második felekezet három különböző tekintetekből indult ki nyilatkozására és ugyan

1.) Egy része mint a lecsapolandó tér nagyobb részének tulajdonos birtokossa a velenczei tónak lecsapoltatását tetemes és világos kára nélkül eszközölhetőnek nem véli és nem látja az igazsággal megegyezőnek, hogy ő a kisebb rész birtokossainak hasznáért azon tekintetből, mivel azok fejenként számosabbak lévén, az inditott kérelem részére nyilatkozó szavazatoknak számát felülhalladólag nevelik, nevezetes és nem maga kártékony tette által, hanem csak a természetnek (régiség homályával erősitett) adományából eredő haszonvételeinek, melyeket az ellenfél indemnitálni nem képes, feláldozásával, sőt még erre való eszköz gyanánt szolgáló költségek viselésével is terheltessen.

2.) Más része, mint a velenczei tón kivül fekvő, de a tó vizeinek keresztül folyása tekintetéből ezen ügyben részes birtokoknak tulajdonossa, a határaikban fenforgó iszapolási károknak elhárittását csak egy emlitést alig érdemlő kisebb költségü, ároknak a tó kifolyásától fogva való vitele s tisztán tartása által elérhetőnek látja, s ennélfogva minden előleges vagy nem előleges méréseket és nagyobb költségeskedéseket feleslegesseknek itélli.

3.) Harmadrésze pedig határaik alsóbb fekvése tekintetéből csak egyedül a tóból kifolyó viznek vezetésére szolgálható csatornának a határon keresztül

bocsájtásabeli szolgálat (servitus) terhe iránt jöhetvén kérdésben, ugy semminemü haszonbeli közösködés reá nem terjedvén, a költségekben való terhes részvételt is megtagadja.

Az első felekezet tehát az emlitett előleges vizmérői s földmérői munkákat óhajtott czéljának érésére szükségeseknek vélvén, — az ezekre kivánt költségeknek elválalása iránt való nyilatkozása meg abban oszlott meg, hogy néhányan készek lettek volna ugyan czélérés végett az előleges munkákbeli költségeket egészen, azaz a költségeket meg nem ajánlóknak kihagyásával magukra válalni ugy, hogy a közöttük való felosztásban a lecsapolás alá vonható saját birtokjok szolgáljon arányoztató zsinórmértékül: mindazonáltal mások ugyanazon költségekben csak annyiban való részvételre ajánlották készségöket, a mennyiben azon költségeknek, ha az egész lecsapolási térségre (semmi részét ki nem hagyván), arány szerint felosztatnának, valamely része ugyanazon lecsapolás alá tartozó saját birtokjokra esendene.

Akár egyik, akár másik formában határozzák is el magukat a tisztelt birtokos urak, de mindenesetre e végre csak egy aláirásokkal erősitett Compromissum lehet sikeresitő. — Ugyanazért, résszerént a még különböző akaratoknak egyesitő elhatározása tekintetéből, résszerént a Compromissumnak, ha ez létesülhetne, valósittása végett ujjabb öszvegyülés szükséges lévén, ennek határául e folyó esztendei Augusztus 13-át jeleltem ki, mely napra reggeli 9 órakor a t. Vármegye házában tartandó ülésre a tekintetes káptalant ezzel hivatalosan meghivni kiküldetési kötelességem parancsolja.

Többnyire szivességébe ajánlott minden tiszte-

lettel maradok a tekintetes káptalannak. Szfejérváron, Julius 18-án 1839. alázatos szolgája Bajzáth György kir. Tanácsos, mint küldöttségi Elnök.“

E meghivó következtében kik vettek részt a tárgyalásban, nem tudom, azt sem tudom, hogy Agárd birtokosa mikép vélekedett a lecsapolás iránt, de itt van három birtokosság nyilatkozata a lecsapolás ellen, t. i. Szerencsy István királyi személynök és kis-velenczei birtokosé, a Velenczei közbirtokosságé, végre a székesfejérvári káptalané, a mely nyilatkozatokat érveléseiknél fogva érdekes az utókor számára megőrizni.

Szerencsy István nyilatkozata:

„Nagyságos királyi Tanácsos úr! A velenczei tó lecsapoltatása iránt hozzám intézett becses hivatalos levelét e mai nap vevén, minthogy a folyó hónap 13-ik napján kitüzött kiküldöttségi ülésben hivatalom által gátoltatva, meg nem jelenhetek, a fenforgó tárgyra nézve azok közé kérem magamat számláltatni, kik a Nagyságod becses levelében részekrül felhozott okoknál fogva a kérdéses lecsapolást nem kivánván, semmi előleges költségek megajánlásába nem ereszkednek. — Tapasztalt szives indulatiban zárt különös tisztelettel maradván — Nagyságodnak — Pozsonyban Augusztus 4-én 1839. lekötelezett szolgája Szerencsy István s. k.“

A velenczei közbirtokosság képviselőjének nyilatkozata:

„Tekintetes kiküldöttség! Nagyságos királyi tanácsos Bajzáth György ur, mint velenczei tó lecsapoltatása tárgyában rendelt tettes kiküldöttség Elnöke tiszteletre méltó levelére vagyon szerencsém ugy

mint a t. Familia Jussai törvényes fenntartója ez következendő nyilatkoztatásomat bejelenteni.

Velenczei tó már annyira s számtalan költségekkel felmérettetve lévén, azon szempontból, midőn ezen munkát naponként szemem előtt látom, annak uj felmérését s kivántató ujabb árkok vagy csatornák kijelölését annál is inkább szükségtelennek állitom, minthogy ezek, nevezetesen az uj Pákozdi Malom folyás, Dinnyési csapoló canális, Bárándi hosszú árok ezen tárgy előmozditására már megkészültek s ezekre kivántatott temérdek költségek legkisebb haszon nélkül kizsebeltettek, s az egész munka dugába dült, Cointerressatus Concurrens Tó Birtokosoknak fölöttébb nagy kárára, mert kezemnél levő bizonyitványok szerint több 6000 ftoknál fizettettek, vagyis inkább szélnek eresztettek. Azért is

Velenczei t. Közbirtokosság irtózik minden csapolásra czélzó munkálódástól, irtózik minden aláirásoktól, irtózik minden compromissumtól s kerül minden uj költségeket fájdalmasan érezvén most is azoknak sulyát, melyeket jó reménység alatt tenni kéntelenitetett.

Hihetős: hogy mélyebb belátású föld s vizmérő nagyobb bizodalommal kész vezetni ezen munkát s némely ujabb Libellátióval planumát sikeresiteni, ezt: Velenczei közbirtokosság ellenzeni nem fogja, de ezen uj méritskéléssel teendő minden néven nevezendő költségeknek ellene mond.

Azonban szivén hordozván azon törvényes axiomát, hogy senki más kárával nem gyarapodhatik, ezennel jó és hasznos czél előmozditására kész kezeket nyujt, és ezen nyilványosságos kijelentése s szándéka kimagyarázásával a czélban vett lecsapo-

lást nem ellenzi, csak ugy kiván a költségekben részt venni, a mennyiben kinek-kinek határában általmenő canalis kiterjedésére esendő költségek mennyisége megkivántató lészen, semmi esetre azt el nem válalván, hogy bozót, nádlás vagy tiszta vizek, kiterjedése mennyiségére a költségek kivetése irányoztasson.

Egyébiránt bátorkodom csekély észrevételemmel alázatos nyilatkoztatásomat befejezni, hogy midőn már Sárkereszturnál ezen vizek elfogadására a canalis három ölre szélesebbre készitetett, csapoltassék a mellette levő vizfölösleg abba, igy helye lészen a következőnek, folytattasson ezen munkálkodás egész Seregélyesi, Dinnyési, Börgöndi tavakon keresztül, jót állok érette, mihelyest helyét találja, velenczei viz ezen lecsapolt tavakban négy hét alatt ugyan Dinnyési transversalis canalison elfolyik, a mint hogy folyt is, de csak addig, miglen az előtte levő tavak meg nem telettek, igy legczélerányosabb ezen nagy viznek helyet késziteni, s reá kerülvén a sor, velenczei tó Birtokossaira készségeiket akkor is idején s korán befogják bizonyitani.

Melylyel midőn megkivántató válaszszal volna megkülönböztetett tisztelettel vagyok a tettes kiküldöttségnek, Velenczén 5-ik Aug. 1839. alázatos szolgája idősb Meszleny Ferencz m. k. velenczei közbirtokos és a t. Familia jussainak törv. fentartója. Kivül. Velenczei tó lecsapoltatása tárgyában rendelt tettes kiküldöttséghez alázatos nyilatkoztatása belül megirottnak.“

A székesfejérvári káptalan nyilatkozata:

„Az ugynevezett velenczei tónak lecsapoltatása és kiszáritása több izben, nevezetesen 1788-ik és

1793-ik esztendőkben és legujjabb időkben is némely birtokos uraságok által sürgetetvén; az e végre a t. n. vármegye közönségétől rendelt kiküldöttségek előtt a velenczei tómelléki többi birtokos uraságoknak nyilatkozások és ellenmondásuk következtében mindeddig sikeretlen maradott — a székesfejérvári káptalan is, kinek birtokához a Pákozdi és Sukorói Helségek határiban a nevezett tónak két harmad része tartozik, a lecsapoltatásnak minden alkalommal ellene mondott, és jelenleg is ünnepélyesen ellene mond: ugyanis

1-ször. Már a több izbeni lecsapoltatási inditványnak nem sikerülte nyilván bizonyitja, hogy ha bár némely birtokos uraságoknak egyes java és haszna kivánhatónak tenné is a lecsapoltatást, mindazonáltal a többi tókörülötti birtokos uraságok nemesi jogaikban, és jogaiknak szabad éllésében a honi sarkalatos törvények H. T. 1-ő k. 9-ik t. cz. ereje szerint nem akadályoztathatván, az ő szabad megegyezésök, jóváhagyása, és hozzájárulások esetén kivül a tó lecsapoltatási tervnek és költségnek elvállalása a nemesi kiváltságok sértése nélkül nem kötelezthetnek, nem is kényszeritetthetnek.

2-szor. A közjó tekintetéből áldozatokat tenni a hazai szeretetnek és nagylelküségnek dicséretes tulajdona ugyan — sőt az igaz hazafiunak egyik nemesbb kötelessége, de csak ott, a hol bizonyos a jól kiszámitott közjó érdeke, s elkerülhetetlen a kárvallásnak s veszélynek létele — a velenczei tónak mostani haszna a nádlásból, halászatból, vadászatból, az 5600 holdi kiterjedésének tökéletesen megfelel, csak 300,000 kéve nádat vévén, és a legalsóbb áron 3 krajczárjával számitván a nádból bi-

zonyos esztendei jövödelem 15,000 forintra emelkedik minden költségek nélkül, a halászatból, és vadászatból esztendőnként a hal és szárnyas vad árát 5000 forintokra lehet bátran föltenni, s igy mostan a velenczei tónak nádja, hala és szárnyas vadja esztendőnként 20,000 forintra emelkedik, ide nem értvén a jobbágyok tüzellésére szükséges nádat és más eféléket.

Már ha a tó lecsapoltatnék, s ennek 5600 holdi térsége rétté válna, holdját 6 forinttal számitva, esztendei jövödelem felemelkedne ugyan 33,600 forintokra, de ebből lehúzván a csatorna ásásra szükséges legalább is 50,000 forintokra fölmenő tőke pénznek esztendei 6% kamatját, a csatornának kiváltását, a csatornára szükséges legalább is 200 holdnak 6 forintos jövödelmét — sőt 5 esztendeig fű nem teremvén, a mostani nád, hal és vad jövedelem elmaradását is beszámitván, a csatornának tisztitására esztendőnként legalább is 500 forintoknak szükségét — hozzájárulván még azon kár is, mely az iszapból is minden nedves esztendőben következne, világosan kiderül; hogy a közjónak és haszonnak nem nagy gyarapodását remélhetni a lecsapoltatásból.

A mi a kárt illeti: megtörténik ugyan, hogy a rendkivüli nagy hóolvadás vagy záporok által a tó vize megáradván, leginkább a tó déli részének partjain túl hatván bizonyos földtérséget elborit — de ezen kár nem oly tetemes, mely a nagy költségü és bizonytalan kimenetelü csapolási tervet sürgethetné, mert ha a száraz esztendőket a nedves évekkel együtt vesszük, igen ritkák az 1838. esztendei áradások, de gyakrabbak az 1834-ik esztendei pusz-

titó szárazságok, melyekben a tó vize a marhák itatásából több hasznot ád, mint kárt okoz az utóbbi áradás.

A veszély tekintete csak azon esetben tenné szükségessé a lecsapoltatást, ha a velenczei tónak vize csupán mocsárt és posványságot okozván, kigőzölgésével az egészség állapotját veszedelmeztetné — már pedig a velenczei tó vize eleven források és csergedező patakok vize által szüntelen elevenítetik az egészségre jótévőleg hat, még az epemirigy és marhadög sem dühösködvén vidékjein annyira mint más helységekben, mindezekből kivilágosodik, hogy a velenczei tónak lecsapoltatása felette sok költségekbe kerül a nélkül, hogy azt a közjó, vagy kár és veszély szükségessé tenné.

3-szor. Előbbre halladni a gazdasági iparral a nemzet jólétét elősegélleni, virágoztatni, dicső hazafiuság, s eme nemes kötelességben a székesfejérvári káptalan szinte barátságos kezet fog a legbuzgóbb hazafiakkal — ha a velenczei tó silány termesztményei mellett biztosan reménylhetők volnának a tó egész kiterjedésében eredhető leghasznosabb biztositott rétek, mezők és legelők, — azonban a velenczei tónak legkellőbb termesztménye a nád, ez pedig egyik eleme a gazdasági szükségnek akár a házak födésére, akár fal boltozatra, akár az adózó népnek, kivált az erdők hiánya miatt a tüzelésre: sőt halai és szárnyas vadjai is az élelemnek egyik ágazatját kipótolják — a lecsapolás esetében eredhetnek ugyan rétek, mezők, legelők, de az elöntéstől és beiszapolástól nem biztositvák, a tó déli részein ugyan magasabb lévén a tó feneke, nem annyira félős az elöntés (és talán ez okból is sürgetik annyira a tó

déli partjain lévő birtokos Uraságok a lecsapolást) de az éjszaki részén Pákozd és Sukoró határiban, hol nemcsak mélyjebb a viz, de még a magas hegyekről a hó és zápor murvát hord; de kőszikl-ákat is lehengerit, minden bizonyára a reménylett réteket és legelőket a viz és iszap elboritaná s igy a Székesfejérvári Káptalannak csaknem 3000-nyi reménylhető hold rétjeiben egy szerencsétlen nedves esztendő sőt egy rohanó zápor is több kárt okozna mint a millyen kárt okoz a mostani tónak 50 esztendők alatt történhető áradása a tó déli részén levő birtokos Uraságoknak — akiknek tó birtokjaik a káptalani tóbirtokhoz menyiségre nézve nem is hasonlíthatók.

4-er. A velenczei tó geogoniai tekintetből egy természetáltali kijelelt meder, mely éjszakról magas hegyekkel, keletről délről és nyugatról halmokkal környékeztetik, vize önforrásain kivül, pákozdi és sukorói források által szaporitatik, ezeken kivül elfogadja a pátkai tónak csatornás nagyobb vizét a nyéki, pázmándi, nadapi, sukorói, pákozdi, pátkai, kisfaludi, börgöndi, dinnyési, agárdi, gárdonyi, velenczei hó és esső vizeket — már ezen viztömegre nézve; mellyik tudós vizmérő biztositathatja az illy messze terjedő 12 határakból a velenczei tóba szakadó vizeknek lecsapolását, a záporok s hó olvadás által félhető elöntési kármentésre önnön magának lekötelezése nélkül — mert egy zápor is képes megsemmisiteni, s a mostani tó 20 ezer forintnyi jövedelmének, s a munkára tett költségek tőke pénze kamatjának pótlását ki fogja önmagára sulyositani?

5-ör. Nem minden föld termeszthet mindent, magának a földnek idoma rendeli el az erdők, szántó-

földek, rétek, mezők, folyóvizek és tavak helyhezetét. A velenczei tó az ő mély fekvése miatt qualificálva van az oly természetmények létesitésére, mellyek vízbe tenyésznek következésképen a hol most nád terem, csak nád teremhet hasznosan és biztosan, hol másként a mezők és rétek a kiöntés és iszapolyás által csak veszélyeztetnének, melly csak akkor nem történne meg, midőn a szárazság és hévség által kiégnének Fejér megyének egyébb viritó kellem vidékei, amugy is eme szép és gazdag Fejér Megyének az egyik kelleme, és disze, hogy ellátva legyen a természet minden áldásival, mellyek közül nem utolsó helyet foglal az ő kis tengere a velenczei tó, melly szép fekvése, tiszta vize, és zöldelő nádja által a vándor szeme előtt nem csekély diszt kölcsönöz földi abroszának, szépen nyilt láthatárának, s már dicső bajnok ős eldődinknek a pákozdi hegy és tó melletti táborozások emléke tekintetéből is érdekes a Velenczei tónak további fennlétele.

6-or. A székesfejérvári káptalan az Ország Rendjei és karai kérésére boldog emlékezetű Mária Therezia királyné által visszaállitatván a kegyelmes királyi adományi levél értelme szerint a többi helységeken kivül Pákozd és Sukoró helységekkel is s ezeknek minden javaival haszonvételével nádlásával halászatával megajándékoztatott, — melly királyi adomány tekintetéből esküvéssel erősitett kötelességének tartja a székesfejérvári káptalan ezen királyi kegyelmes adományokat minden haszonvételével, fenntartani, s utódjainak egész épségben átadni.

7-er. A székesfejérvári káptalan Pákozdi és Sukorói jobbágyainak boldogitásáról atyailag gondoskodván a nádverést ugyan a Pákozdi és Sukorói

határokon szabad engedelmével feléből kiadni kegyeskedik, a tó lecsapoltatása esetében pedig ezen haszontól és kegyelemtől a Pákozdi és Sukorói adózó nép elesvén, nem különben a tüzellésre szükséges nádjától megfosztatván, boldog állapotjának nem csekély hiányát érezni kénytelenitettne.

Mindezen okoknál fogva a székesfejérvári káptalan a Velenczei tó lecsapoltatásának ezennel ünnepélyesen ellene mond, s a H. T. 1. k. 9 czikkelye értelmében a pákozdi és sukorói határokban tóbeli jövedelmeinek szabad éllésében háboríthatatlanúl hagyatni óhajtván, egyszersmind kinyilatkoztatja, hogy semmiféle költségeket, még az előleges vizmérésit sem válalván el — a már annyiszor sürgölt tó lecsapoltatásának tárgya a t. n. Vármegye közönsége által tagadólag végképpen elhatároztasson. Költ Székesfejérvárott, aug. 12-én 1839.

Székesfejérvári Káptalan.“

Az értekezlet eredményéről az u. a. év októberi megyei közgyülés aktái adnak felvilágositást; határozatba ment t. i. hogy a közbirtokosság tulnyomó része ellene lévén a tó lecsapolásának, a terv egészen elejtetik.

Az 1839-ik évi oktober 1-ső 2. 3-ik stb. napjain tartatott közgyülés jegyzőkönyvének kivonata.

„Ik. 2510. A velenczei tó lecsapolásában rendelt küldöttség a f. é. 1460-szra jelentette, hogy f. é. Julius 18-án és Augusztus 13-ikán az illető birtokosok vagy azoknak képviselői megjelenvén a birtokosságnak egy része az előleges költségeket egészen egy formán, más része ellenben csak némely feltételekkel vélvén közöttök felosztandóknak, ismét más része továbbá minden előleges költségeket is feles-

legeseknek ítélvén, a birtokosságnak legnagyobb része pedig a lecsapolásnak egyenesen ellene mondván az összegeztetés nem eszközöltethetett, sőt minekutánna a főbb birtokosságra a lecsapolásból eredhető nevezetes jövedelmü fogyatkozások egy részről, más részről pedig a tónak természeti fekvéséből melly a hegyekhez közelébb fekvő szélén minden lecsapolást sikeretlenné tenni látszik háramolható nagyobb terheltetések előre láthatók volnának, ennélfogva a földes Uraságoknak a lecsapolásra való reá állások nem reményelhető. — Mindazáltal minekutánna a régiebb irományokból az tünne ki, de a hely szine is bizonyitaná, hogy hajdanában a vizeknek egyenesebb és gátnélkül való lefolyása rendes csatornák által biztositva vala a bárándi határnak csaknem alsó széleig, a küldöttség véleménye odajárul, hogyha a csatornák minden határban kevés költséggel esztendőnkint az illetők által tisztán tarthathatnának, azoknak ohajtások, kik a viznek feleslegességéről panaszolkodnak teljesedne, végre bémutatván a küldöttséghez adott nyilatkozásokat.

Ekképen s lecsapolás nem eszközöltethetvén ez itt megszüntetik.“

Ez iratok a leghüebben tárják elénk az egész tólecsapolási mozgalmat, alaptalan indokaival s az ellenállás érveivel, amellyeket leginkább a Káptalan fejtett ki az ő előterjesztésében.

Körülbelül 30 év telt el és a Velenczei tó nyugalmat élvezett, azonban a hatvanas években Dinyéstől kezdve Kajtor felé ujra csatornázták, ámde az évi tisztogatás sok költségbe kerülvén az elhanyagoltatott s idővel a csatorna ismét beiszapolódott. Ekkor a gárdonyiak ujra megmozdultak s kérték a

prov. megyei hatóságtól a Velenczei tó lecsapolását. Gradvohl Ede ki ekkor a provisoriumban Fejérmegye főnöke volt az ő okos tapintatával szépen elütötte az ügyet. Kiment Gárdonyba s midőn az őtet fogadó küldöttség tagjaitól azt kérdezte, hogy voltaképen hát miért is tartják szükségesnek a tó lecsapolását? s Kaszap Antal, Kaszap Lajos, Nagy Károly stb. öblös testü birtokos urak azt felelték hogy „posványos a levegő egészségi szempontból szükséges a lecsapolás", a vézna termetü Gradvohl bizonyos irigységgel nézett végig az öblös urakon, kik a közbirtokosság egészségének tükrei voltak, és igy válaszolt: ha tudnám hogy ilyen hasat ereszthetnék Gárdonyban mint az uraké, ide jönnék lakni ebbe az egészségtelen levegőbe; gratulálok a Tekintetes uraknak ehez az egészségtelen levegőhöz!

De a dinyés-szerecsenyi csatorna ismét megásatott, aztán ismét beiszapolódott.

1890 után a dinyés-börgönd-szerecsenyi tavon ismét megásatott a csatorna a szomszéd birtokosok belevonásával, de a Velenczei tó lecsapolásáról nincs már szó, ellenkezőleg a dinyési vasuti állomástól éjszakra álló káptalani csőszháznál a viz duzzasztása czéljából zsilipet határozott az érdekeltség épiteni.

A dinyés-börgönd-szerecsenyi tó lecsapolásának van értelme, mert ott sikviz nem lévén, a turfás talaj idővel müvelés alá jöhet. Ámde egy dunai árviz felnyomódása kivált ha a csatornát nem kotorják, minden áldozatot megsemmisithet ismét.

A Velenczei tó vizében bőségben van a ponty, csuka, czompó és kárász, a szárnyasok országából pedig valóságos meleg ágya az a sárcsák, különféle faju réczék, buvárok millióinak, ide nem számitva a

sokszor előforduló ritkább fajoknak az ibisek, kócsagok kanalas gémek, éjszaki tengeri bujarak, kardorru, gólya és egyébb faju szalonkáknak. És igy akár klimatikus akár gazdászati akár szépészeti szempontból tekintjük a Velenczei tó előnyeit nagyon elhibázott lépés volna annak lecsapolását eszközölni.

Vannak Fejérmegye területén a velenczein kivül bár ennél kisebbek, még más tavak is t. i.

A Sóstó Székesfejérvár határában, területe 5—6 száz holdra tehető, mely kitünő nádat ád és az ugynevezett Sostói sétány tövéből fakadó kis forrásból táplálkozik.

Az Ágotai tó, mely mielőtt lecsapoltatott volna, sokkal terjedelmesebb lévén, kitünő vadászhelyül szolgált.

A Sárkereszturi tó, az Alapi és Kis-Perkátai tavak.

Azon tavak közül pedig a melyek kertek diszitésére mesterségesen készittettek megemlitendők az alcsuthi, a szabad-batyányi, lovasberényi, az idevaló bel- és külmajori, nagy-hörcsöki, lángi, sárosdi, csalai, nádasdladányi és verebi tavak.

Volt hajdanában még két más tekintélyes tava e megyének, t. i. a Csákvár és Forna között létezett tó, mely a régi oklevelekben generikus néven Fertőnek neveztetett, hogy mikor csapoltatott le, nem tudom; ma legelőül szolgál; és a Pátkai tó mely hires volt jó izü halairól; ez az ötvenes évek elején vezettetett le.

Megyénk vizrajzához tartozik még megemlitése azon gyógyforrásoknak is a melyek részint ivás, részint fürdésre szolgálnak.

A Mohai Ágnes forrás, mely Kempelen Imre

ur tulajdona, és a melynek vize élénk kereslet tárgya az egész europai piaczon. Szó lesz róla bővebben Moha község történelmében. Az Alsó Alapi keserüviz forrás. Ez nem igen van használatba bocsájtva.

Mint fürdő kitünő gyógyhatással bir ugy a Bodaiki mint az Iszka-Szt-György mellett levő Duzzogó források magneziás vize.

III.

Légtüneti viszonyok.

Említést kell tennem a megye égalji viszonyairól is, egybefoglalva röviden mindazt, amit mérsékleti, széljárási, páranyomási és esőzési tekintetben külön is elmondani szükséges lenne. E téren azonban minden adat és alap nélkül állok. Sem megyénk sem városunk nem volt soha meteorologiai megfigyelési pontul kitüzve, és semmiféle irányban sem történtek itt legalább tudtommal feljegyzések.

Mig tehát Budapest, Veszprém, Komárom, Bakonybél, Pannonhalma, Sopron stb. évek során át megfigyelési helyekül szolgáltak, senkinek sem jutott eszébe Székesfejérvár valamely pontján hasonló tekintetben följegyzéseket tenni. Pedig ha áll Hunfalvy azon véleménye, hogy a Bakony és Balaton vidékei különböznek ugy a pesti mint a pozsonyi medencze égalji viszonyaitól, — de meg a felföldi és erdélyitől is, s hogy a Balaton és Fertő tavak mellékein állitólag szabályosan változnak a szelek: alig lesz teljesen alaptalan azon föltevésem, hogy a Bakony és Balaton innenső részén fekvő Fejérmegye területe legalább is hasonló légtüneti és esőzési tü-

neteket mutatna fel, mint a Bakony és Balaton túli Veszprém és Bakonybél. De sőt Fehérmegye a Pilis és Gerecse hegysorokon kivül még a Velenczei bár csekélyebb arányu hegyek égalji befolyásai alatt is állván, kétségkivül igen érdekes észleletekre vezethetne.

Azt hiszem azonban hogy talán még sem végzek teljesen fölösleges munkát, ha vonatkozva hazánk átalános, főleg pedig a pesti medenczének és a szomszédos Bakonybélnek és Veszprémnek a mi megyénkhez némi tekintetben hasonló mateoroligiai viszonyaira, levonom azok megközelitő következményeit megyénkre is.

Tény az, hogy megyénk hegyeinek tagosulata és fekvése, földjének minősége befolyással van a légmérséklet módosulására. S hogy ha a tett észleletek szerint az évszaki közép mérsék Reamur fokokat értve

	ősszel,	télen,	tavaszon,	nyáron,
Budán	9.06.	0.18.	9.04.	17.17.
Veszprémben	8.15.	0.01.	7.88.	15.09.
Bakonybélen	6.96.	0.55.	6.91.	14.87.

fokokat mutatnak, Fejérmegye közép mérsekében kevés elhajlás lenne észrevehető a föntebbi adatoktól.

A mi jelesül a nyár és tavaszközötti középmérséket illeti, Budán, Veszprémben — a tavasz középmérséke valamivel nagyobb, mint az egész évé, a tél és az ősz középmérséke pedig nagyobb mint a nyár és tavaszé. A nyár és tél középmérséke közötti különbség azt mutatja, hogy minél inkább keletre esik valamely hely, annál inkább nőnek a változások is. Veszprémben, Bakonybélben ezen különbség 17 foknál kisebb.

A havi középmérsékek az általam fölvett három ponton a következők:

Bakonybél.

Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jun.	Jul.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.
0.89.	0.25.	3.45.	6.50.	10.78.	14.38.	15.03.	15.44.	11.48.	7.55.	1.37.	1.09.

Veszprém.

1.57.	2.32.	4.16.	7.81.	11.86.	15.25.	14.86.	15.48.	13.34.	8.61.	3.42.	0.78.

Buda.

1.04.	0.91.	3.58.	9.20.	13.95.	17.15.	17.18.	17.45.	13.37.	10.34.	9.50.	0.10.

Ezekből, s azon adatokból, melyeket a pozsonyi és pesti medenczére tett följegyzések mutatnak, világossá lesz, hogy a leghidegebb hónap Bakonybélben január és február, Veszprémben a deczember, Budán pedig a deczember és február. A legmelegebb pedig Bakonybélben az augusztus, Veszprémben és Budán a julius.

Tekintve pedig Székesfejérvárnak a pesti medenczével nagy átalánosságban közös égalji viszonyait, valószinü lehet, hogy a téli hideg, meg a nyári hőség nálunk közelebb áll a budai mint a veszprémi viszonyokhoz, de fekvésének irányánál fogva tele valami kevéssel enyhébb, mint a budai, és valamivel zordonabb, mint a veszprémi; nyara szintén ilyforma eltérést mutathat.

Hogy e téren továbbis menjünk, lássuk átlag mennyi a fagyos napok száma, az általam fölvett pontokon, és lássuk mikor szoktak az őszi meg tavaszi derek ugyanott beállani. Természetes hogy mint a föntebbi adatok ugy ezek is hiányosak lévén egyátalán e tér csaknem teljesen uj, s a kifejtett megfigyelések nagyon is kezdetlegesek.

Veszprémben a fagynapok száma jan. hóban 21. Febr. 13. Martz. 6. April. 2. Nov. 10. decz. 25. tehát egész évben 77.

Budáról hasonló följegyzések szerint a fagynapok száma átlag véve 67-re tehető. Bakonybélről ilyen adatok hiányzanak.

Négy hónapon át rendesen nincsenek fagyok a pesti medenczében, azonban derekkel októb. 28-án már találkozunk Bakonybélben 1859-ben, október közepén pedig Budán 1864-ben. 1841—1845-ig tett észleletek szerint Budán az első fagy nov. 5-én, az utolsó pedig April 3-án áll be egyremásra. A derekre nézve az elsőre október közepe, az utolsóra pedig olykor május közepe tehető. Egyáltalán a tavaszi derek és fagyoktól május végeig lehet tartani Buda környékén.

A légáramlások és széljárásokat illetőleg semmivel sem vagyunk jobban a megyénkre vonatkozó észleleteket illetőleg, mint a mérsékleti viszonyokra nézve voltunk. Itt is teljesen hijával vagyunk az adatoknak, s a tapogatódzás és merész számitások ugyan azon terére látjuk magunkat utalva, mint föntebb valánk. Pedig nagy fontosságu lenne megbizható megfigyelési eredmények után tudnunk megyénk légáramlásában mely irány az uralkodó, mily változások alá esik az időnkint és helyenkint, és mily tényezők, mily természeti okok folynak be ezen változások előidézésére?

A hőmérséki viszonyok szoros összefüggésben vannak a légáramlásokkal. Valamint azonban ezek, ugy a szelek is havonkint, hetenkint, sőt naponkint változnak. Általán véve hazánk, mint egész közép Európa leginkább a délnyugati és északkeleti szelek befolyása alatt áll. Azonban egyes vidékeken mégis eltérők az irányok. — Például Veszprémben éjszaki, Budán éjszaknyugoti, de az egész

alföldön és a déli széleken Pozsonytól kezdve le egész a Jászkunságig éjszaki és éjszaknyugati szelek igen gyér délkeleti szelekkel váltakozva az uralkodók.

A légnedvességi és esőzési viszonyok azon nagy fontosságnál fogva, melyel azok a vidék égalji tulajdonságaira a föld terményeire és termelési képességére, továbbá a lakosok társadalmi és kulturalis állapotaira befolyással vannak, szintén említést igényelnek.

Fejérmegye sem képez kivételt azon általános szabály alól, mely hazánk levegőjét nagyon is száraznak bizonyitja.

Nem tagadható azonban, hogy a megyénket határoló hegyek, a megyének csaknem közepén elterülő velenczei tó, továbbá a hozzánk szomszédos Balaton, valamint összes meteoroligai ugy bizonyára a légnedvességi és esőzési viszonyokra is befolyással van.

Hogy Fejérmegyében a levegő nyirkossága nagyobb, mint az Alföldé, az onnét is következtethető, hogy például Budán a levegő középnyirkossági átlaga egész éven át 67.$_1$. Szegeden pedig 77.$_9$. S ha nem áll is módunkban kerekszámmal meghatározni évenkint az esős napok számát, — eltekintve az általános nagy szárazsági időjárásoktól, — mondhatjuk, hogy Fejérmegyének főleg hegyes és tavas részein tavaszszal a levegő eléggé nyirkos arra, hogy a vegetátio folyton fejlődjék, s az erdők, a vizek kipárolgása gyakori esőkkel keresse fel határainkat. Ugyanezen okok idézik elő, hogy nyáron a tulságos szárazságok átalán kevéssé gyakoriak, s hogy a tikkasztó forró napok száma nagyon ritkán oly tartós, hogy a növényzetnek lényegesen ártanának. Az éjjeli kipá-

rolgás tetemesen enyhiti a nap hőségének égető hatását. Erősebb viharok ugyan nem ritkák, főleg a megye nyugati részén, — jégesők is gyakrabban látogatják meg a mezőgazdasági termelés roppant kárára megyénk egyes helyeit; — mindazonáltal ezen egyes bajoktól eltekintve megyénk fekvésénél, talaj és légmérsékleti viszonyainál fogva egyike hazánk legszerencsésebb megyéinek.

IV.

Növény és állatvilág.

A föntebb érintett földtani, vizrajzi és légtüneti viszonyok együttes hatása képezi megyénk növény és állatvilágának alapját. Növényzeti tekintetben Fejérmegye egészen osztozik az őt környező pozsonyi medencze gazdasági növényzetében és flórájában. E mellett azonban az Alföld medenczéjét jellemző növényekkel is találkozunk.

A fanemüek közül a megye hegyes vidékein diszlik a cser, gyertyán, bükk, tölgy; rónább részein pedig az akácz, szil, kőris, ihar, hárs, jegenye és nyárfa.

Gazdasági terményei a buza, rozs, árpa, zab tengeri, köles, mohar, repcze, burgonya, répa, kender, mák. Balinka hires a káposztájáról, Magyar Almás és Velegh pedig a kitünő tormájáról.

A bortermelés a filoxera pusztitása előtt nagy mérvben volt elterjedve, s különösen jutalmazta a fáradságot a moóri bor az ő erejével, a csókai ereje és finomságával, a vaáli a legfinomabb asztali minőségével, az urhidai és isztiméri, kincsesi és csákberényi kiváló jóságával és finomságával. Azonban valamennyit fölülmulja a gránási, mely a gánthiak birtokában levő gránási kis katlan délre néző oldalán terem, s zamatára nézve vetekedik a rajnaival.

A gyümölcs termelés valójában csak most kezd nagyobb lendületet nyerni nem ugyan kereskedelemre mint inkább magánhasználatra. És ezt a lendületet is leginkább az alcsuthi, nádasdladányi és a székesfejérvár városi faiskoláknak köszönhetni.

A diszfák és cserjék, külföldi fenyőfélék szinte ezen kertészetekből nyerik elterjedésüket. Azonban a mi a diszkertészetet illeti, az alcsuthi, lovasberényi, nádasdladányi, nagy lánghi, battyáni, polgárdi, csákvári, martonvásári, szentmihályi, agárdi, kálozi, seregélyesi, sárosdi, ujfalusi, csalai, csákberényi, csoóri, iszkaszentgyörgyi, hantosi, előszállási, verebi, tordacsi, vaáli, pázmándi, ercsii, höresöki, érdi, bodajki, pettendi, velenczei, mohai, csurgói, szentiványi és bicskei diszkertek, ugy a kissebb birtokosok kulturája is kuriáik körül igazán elragadó képet nyujtanak Fejérmegye egész vidékének.

A gazdasági haszonállatok mind a négy fajának tenyésztési telepeivel is találkozunk Fejérmegye területén. Ezen telepek között kiváló figyelmet és elismerést érdemel a Zirc-cziszterczi rend előszállási uradalma.

Ezen uradalom tenyészt nagyobb mérvben és szakszerüleg angol félvér lovat, magyar gulyabeli szarvasmarhát, electorális négretti birkát, és hazai fehér kondor sertést.

Vérfelfrissités és a tenyésztés emelése czéljából gyakran vásárol a hazai nemesebb tenyészetekből apaállatokat a szarvasmarha, birka és sertés állomány részére; a ménes számára pedig kiváló állami méneket bérel. Ily módon jutott el oda, hogy állat állománya nagy hirben áll, előszállási ménese meg európai névre tett szert. Ma már az előszállási lovat

nemcsak a magyar állam, a honvéd és közöshadseregbeli tisztikar szerzi meg szivesen, hanem külföldi magánosok, sőt még az európai államok is sürün vásárolják.

A ló és sertés tenyésztésre sok gondot fordit Csalai Kégl György is az ő szakszerüen berendezett csalai birtokán.

Csupán a nemesebb fajlovak tenyésztése pedig gróf Zichy Nándor sárszentmiklósi, és gróf Nádasdy Tamás nádasdladányi birtokán érdemel kiváló elismerést.

Nem részletezve a megyei kissebb birtokosok által kissebb mérvben berendezett gazdasági állattenyésztéseket, megemlitendőnek tartom a vadállományra nézve a szarvast, virginiai szarvast, őzet, nyulat, rókát, fáczánt, foglyot és a különféle vizivadakat.

A

MEGYE FÖLDJÉNEK ŐSTÖRTÉNELME.

I.

Őslakók.

Azon terület őstörténete mely Fejérvármegye földrajzi határait jelöli, beláthatlan idők homályában vész el. A kutató tudomány egyetlen nyomot sem tudott mindekkorig felfedezni azon eseményekről, melyek az időszámításunkat megelőző korszakokban ezen a darab földön lezajlottak. Kelet mely része árasztá a legelső néprajt ide? mely irányban vette az utját midőn talán elért a Fekete tenger vagy a Visztula partjaihoz? hol lepte át a Kárpátokat, s mikép özönlött szét a Duna mentén? mit hozott magával őshazájából? mely intézményeket, mily szokásokat? mely nyelvcsaládnak képezte az rokonságát? az állami és társadalmi életnek bárcsak legkezdetlegesebb mérvben is mily formáit alkotá itt meg? milyen volt vallása, miben állt foglalkozása? Egymással érintkezéseiben mely utakat vájta a sikságon és hegyeken keresztül? Hogyan élt? miként lakott? — minderre, valamint a családi, társadalmi és állami élet sok más feltételeire vonatkozólag csak megközelítő adataink sincsenek. A nyelvtudomány, a régészet, az őskori ásatások, a történelmi kutatás az ősidők emlékei után való keresésünkben itt egészen sötétben hagynak bennünket. Nem tudjuk hogy az egymásra tóduló néprajok mily forradalmait élték itt át a létért

való küzdelemnek, és nem tudjuk hogy mily eseményekkel lép be megyénk s az azt környező messze vidék földje a történelmi korszak határaiba.

Csak annyit tudunk, hogy mikor e földterület a történelem láthatárán fölmerül, az emberi fejlődés törvényeinek hosszu folyamatát kellett már túlélnie; mert a társadalmi élet oly tényezőit mutatja, melyek az értelmi munkásság, s a kezdetleges kultura bizonyos foku vivmányaira engednek következtetnünk.

Épen azért, vonatkozva az ős telepedések történetének lélektani törvényeiben nyilatkozó azon elvekre, melyek szerint egyik népvándorlás a másiknak nyomait követé, s az ivadékról ivadékra szállott néphagyományok nemcsak kalauzul szolgáltak az uj hazát kereső egyes törzseknek, hanem iskolául is, melyből közéletük szabályait, erkölcseik alakulását, fejlődésük irányát meriték: — alig csalódunk, ha feltesszük hogy a megyénket felölelő területen a történelmi korszak néptelepitvényei néprajzi és lélektani összefüggésben állanak a történelem előtti kor őstelepitvényeinek hagyományaival. A kőkorszak eseményei szerves folytatásukat birják az arra következett bronc korszak történetében.

Ha tehát megbizható adatokkal a történelmi kritika által elfogadható bizonyitékokkal nem is birunk a legelső telepedések kezdetére, folytatására, valamint későbbi fejleményeire vonatkozólag: magát ezen legelső telepedés tényének igazságát tagadni nem engedi már azon körülmény sem, hogy egy későbbi telepedés, oly bevégzett tényekkel áll előttünk már az ókor elején, mely csak ugy érthető, ha feltesszük, hogy azoknak kezdetei a történelmi korszak bölcsőjéhez közel állanak. Alig szenved tehát kétséget,

hogy Fejérvármegye földjén, az azt környező egész vidéken, valamint hazánk összes területén a praehistorikus idők beláthatlan távolságában már népek laktak.[1])

Schoenvizner azt mondja, hogy némely történész a bojokat, scordiscokat, és tauriscokat tartja területünk első telepitőinek.[2]) Ugyanily értelemben látszik lenni Pelloutier is.[3]) Lazius annyira megy hogy a legelső népesülést fölviszi egész a vizözönig, s azt mondja, hogy a nagy vizözön után bojok törzsei jöttek Örmény országból hozzánk.[4]) Legtöbb vita tárgyát képezte azonban a történetbuvárok között a megyénket környező nagy vidék nevezete. A régi irók, hellenek és rómaiak már ismerték azt, sőt nevét is tudták.[5]) Pannonia, — e néven nevezik azt az idézett irók. Honnét e név? E név sohasem fordul elő a római hóditások előtt.[6]) Herodot egy meséje[7]) ugy látszik megtévesztett némely ókori irót, s elhitték neki, hogy a pannonok ugyanazok a paeonokkal.[8]) Ezeknek régisége pedig egyenlő a trójaiakkal. Azonban hogy a paeonok nem ugyanazok a pannonokkal, aziránt Dio Cassius, Strabo, Vellejus Paterculus es Appianus minden kétséget eloszlatnak.[9]) De az

---

[1]) És e népek müve lehet az a szikla pyramis, mely a Meleghegy keleti oldalán Sukoró felett maig is látható.

[2]) Antiquitatum, és Historia Sabariensis LI. cap. I.

[3]) L'histoire des Celtes L. I. pag. 51.

[4]) De gentium migratione L. VII. pag. 281.

[5]) Dio Cassius, Xilander, Strabo, Periegetes, Patereulus, Livius, Justinus, Julius Caesar, Herodot, Ptolomaeus stb.

[6]) Katanchich Geographia vetus Istri adcolarum. C. I.

[7]) Herodot. L. IV. C. 12. 13.

[8]) Az illyr hegyek éjszaki lejtőjén lakott nép, mely kiterjedt egész Macedoniáig. A rómaiak mindig különbséget tettek ruházat, fegyver és nyelv tekintetében a pannonok és paeonok között. Joh. Christian Engel. Fortsetzung der Allg. Weltgesch. Halle 1801. 39. Theil 214—217 l.

[9]) U. o. 216. l.

sem áll, amit Dio Cassius mond, hogy t. i. a pannonok az ő elnevezésüket a latin „pannus“ szótól nyerték volna, mivel posztóból készült ujjas kabátot viseltek. Timon erre vonatkozólag megjegyzi, hogy a pannonok igy nevezték magukat, mielőtt még tudták volna hogy e latin szó „pannus“ mit jelent.[1]) Ha azonban Dio Cassius ezen föltevése hibás, szintugy alaptalan azon vélemény is, mely a pannon nevet Pannon nevü királytól, vagy a hellenek Pan istenétől,[2]) vagy végre a szláv „pan“ vagy is ur szótól származtatja.[3]) Igaz ugyan, hogy a Pannon nevezet legelőször Strabo, Periegetes és Vellejus Paterculusnál fordul elő, s a hazánkban talált feliratos emlékeken Traján ideje etőtt azzal a névvel nem találkozunk.[4]) Ebből azonban nem annyira az következik, hogy mivel a római irók előtt a pannon név elő nem fordul hát az római származásu, mint inkább az, hogy az ezen néven nevezett föld népei az irásban járatlanok lévén, elnevezésükről irott emlékeket nem hagytak maguk után. Régibb hazai iróink mint Timon[5]) Severini[6]) Csaplovics[7]) stb. azon véleményben

---

[1]) Dio Cassius és Xilander nugari videntur, dum aiunt Pannoniis nomen inditum fuisse a pannis, quasi pannosi fuissent. Soli enim eo nomine se appellaverunt, cum adhuc nulla cum romanis consvetudine conjungerentur, prorsusque ignorarent quid verbum hoc „pannus“ in romana linqua valeret. Timon. Imago antiquae Hungariae L. I.

[2]) Ugyan az u. o.

[3]) A mindent slavizálni szerető szláv történészeknek, jelesül Račky zágrábi kanonoknak Memoria Regum es Banorum Dalmat. Croat. Vindobonae 1772. erre vonatkozó merész csaknem nevetséges állitásait, s azt hogy hazánk őslakói tótok lettek volna, részletesen megczáfolja a „pán“ szóra vonatkozólag Sallagi De statu Eulesiae Pannoniae Liber I. 136. l.

[4]) Imago Antiquae Hungariae L. I.

[5]) Pannonia veterum monumentis illustrata.

[6]) Ungarns Alterthümer, und ehemalige Bewohner. Hormayr Archiv XX. k.

[7]) Pannonia Illustrata. 29. l.

vannak, hogy a pannon név egy külön népfajt jelent. Ujabb történészek azonban, s ezek közt Salamon Ferencz is valószinübbnek tartják, hogy Pannonia egy területnek volt geographiai neve, s nem egy nemzeté, s a mennyiben pannon nemzetről van szó, az tisztán geographiai és nem ethnographiai értelemben veendő.[1])

[1]) Salamon Ferencz. Budapest története. I. K. 116. l.

II.

A Celták.

Azt a földet tehát melyen Fejérvármegye is elterül, már a római hóditásokat, vagyis Krisztus előtt 15-ik évet megelőzőleg Pannoniának nevezték. Más nevét annak nem ismerték sem Róma, sem a későbbi népvándorlások után ide települt népek. A magyarok pedig e nevet annyira tiszteletben tartották, hogy szent István király megakarván örökiteni ősi nevét a magyarok hazája igy nevezett részének a melyben egy Pannonia nevü város is állt valamikor,[1]) azt a hegyet mely a Rába és Rábcza vizének a Dunával való egyesülésénél emelkedik, Pannon hegyének nevezte el.[2])

Ezen a pannon földön pedig messze idők óta celta törzsek laktak. E nép melyről Adelsreiter[3]) azt tartja hogy Nagy Sándorhoz innét menesztette azt a történelmileg is nevezetes küldöttséget, melynek tagjait a nagy hóditó barátjainak nevezte ugyan, ha-

---

[1]) Katanchich. Geographia Vet. Istri adcolarum. Cap. I. irja, hogy Rákóczy katonái Nyerges Ujfalu mellett egy kutból ily feliratu követ ástak ki: „Civitas Pannonia".

[2]) Pannoniae urbis restitutae meminit S. Stephanus rex in litteris ordinationis dicens: Montem illum in quo positae sunt aedes familiae Benedictinae, montem Pannoniae nuncupamus. U. o. C. I.

[3]) Annales Boiorum. L. I. n. 31.

nem azt is megjegyezte róluk, hogy gőgösek.[1]) Livius[2]) és Justiuns[3]) állitása szerint Tarquinius Priscus korában, vagyis 589-ben Krisztus előtt vándorolt e nép e földre. Ezen utóbbi iró még azt is hozzá teszi, hogy az ezen időben bevándorlott celták a már régebben idejött s itt lakó népeket innét kiüzték,[4]) de a történészek elágazó véleménye arra is vall, hogy a celták ideköltözésének idejét teljes bizonyossággal megállapitani nem lehet; kétséget nem szenved az sem, hogy a kritika Pannonia lakosaiul a történelmi korszakban a celtákat ismeri fel, és állapitja meg. Megczáfolhatlan történelmi emlékek a nyelvészet tudományával karöltve járulnak ezen tény igazolására. Megyénk földjéből oly emlékek ásattak ki, melyek kétségtelenné teszik hogy itt hajdan celta néptörzsek lakhelye volt. Másrészt ugyanezt tanusitják az azon korból fönmaradt egyes helynevek nyelvszerkezete is. S még a Duna mentén Tétény, Érd Simonmajor, Ercsi, Adony, Duna Pentele, beljebb pedig Baracska, Kápolnás-Nyék, Vereb, Velencze, Dinnyés, végre Bodaik, Csurgó, Föveny, Sárkeresztur, Czecze, Sárbogárd, Tinód, Nagyhörcsök, Loók stb. versenyezve lépnek fel a legérdekesebb bronc öntvényekkel, Agárd pedig és Hatvan puszta arany ékszerekkel, melyek

---

[1]) Arrianus Nicomediensis. De Expeditione Alexandri Magni. Lib. I. pag. 11. erről az esetről a következőket mondja: Alexander ad Istrum pervenit . . . at celtas percunctatus est, quid in rebus humanis maxime extimescerent, ratus nominis sui splendorem a celtis multoque ulterius penetrasse . . . Ceterum a celtis longe aliter ac ipse speraret ei responsum fuit, nimirum vereri ne coelum in eos ruat. Alexander eos amicos appellans et in confederatorum numerum recipiens remisit, hoc unum subdens, celtas arrogantes esse.

[2]) Lib. V. lap. 19.

[3]) Lib. 24. lap. 4.

[4]) Justinus id. h. „pulsis vetustioribus incolis."

nem csak az itt lakó népre rámutatnak, hanem tájékozást, mértéket adnak annak kulturájáról is: addig viszont a nyelvészet kimutatja hogy a megyénket határoló „Danuvius“ — Duna, celta szó. A görögök „Ister“-nek nevezték. De a celták nem ismerték az Istert, viszont a görögök nem ismerték a Danuviust, mert mindkettő más más földrajzi fogalom. Az Ister a Duna alsó részét a Vaskaputól a Fekete tengerig, a Danuvius pedig a folyam felső részét jelenté. Amazt ismerték, mert hozzá közel laktak a görögök, ezt ismerték, mert partjain laktak a celták.

Továbbá kimutatja a modern nyelvészet azt is hogy megyénk s annak szomszédságában fönmaradt geographiai nevek celta származásuak. Igy Campona Tétény, Matrica, Batta, vagy Ercsi, Salinum, Adony, Intercisa, Pentele, Floriana, Bogtár vagy Velencze stb. Ki ismerne ezen szavakban latin származásra? Az etymologiának minden törvénye ellene van ilyen föltevésnek. Ugyanazon eredetüek azok is, mint a milyen Aquincum Ó-Buda, Arrabo Győr, Bregetium Szőny, Crumerum Nyergesujfalu, Gardelacea Tát, Anabum egy kastély Párkány mellett, Scarabantia Soprony, Singidunum Belgrád stb. Már pedig hogy ezek a nevek ugy a szószármazás mint a gyök és rag tekintetében celta eredetüek,[1]) a tudomány mai szinvonalának megfelelő alapossággal helyezi minden kétség fölé Salamon Ferencz „Budapest történetében“,

[1]) Kenner. Norivum und Pannonia 101 és következő lapok. Schoenvizner. In romanorum iter per Pannoniae ripam. 107. lap. Archaeologiai közlemények VIII. 176. lap. Salamon Ferencz, Budapest története I k. 118—122. lap.

melynek összehasonlitó nyelvészeti érvelései kellő világot gyujtanak ezen kérdésben.[1])

De nemcsak a geographiai régi nevek etymologiája teszi kétségtelenné hogy az a nép mely e vidék városainak, községeinek emlitett neveit adta, valójában e vidéken lakott is, s hogy e nép a celta volt, hanem megyénk határain és szomszédságában talált emlékek tagadhatlanul celta eredetre vallanak. A Gellérthegy tövében 1854-ben a Székesfejérvár felé vezető ut közelében bronzkori sirok, urnák, lapos tálak, spirálok és tük találtattak.[2]) Pátyon csákány alaku bronz darab, bronz pikkely.[3]) Budafokon legujabban a budapest-pécsi vasut állomása épitésekor nyakkötő s karpereczek. Tétényben a kavicsbányában hasonló karpereczek, Érdhez tartozó Simon majorban dárdacsucsok, sarlók, öntő minták és bronzrögök. Eresiben hasonló öntőminták és diszitések, Czecze

---

[1]) Salamon Ferencz idézett müve 117. lapján a régi geographiai nevekre vonatkozólag azt mondja, hogy nehéz eligazodni, mennyi tartozik azokból a celta helynevekből a gael vagyis irlandi, és mennyi a kymri vagyis breton ághoz. Áttérve egy-két pannoniai névre következőleg argumentál. Péterváradon felül Báthmonostornál találunk egy Bononia nevü falut. A név egészen megegyez az olaszországi Bolognával, hol egykor celták laktak. Bregetion vagy Brigetiumban a gyök breg vagy brig erődöt menedéket jelent. Arrabona a mai Győr az Arabo Rába vizétől nyerte nevét, ez pedig a celta araf gyökre vezet vissza. mely szelidet jelent. A Campona valószinüleg a celta Cambona istennőtől kapta nevét. Scarabantia Sopron már a két kezdő mássalhangzó celta származásra enged következtetni. Mind a régi celta mind az ir nyelv a szók elején szereti a Sg—t; például Sgarbb gázoló sekély viz. a mi Sopron akkori helyi viszonyainak megfelelhet. Matrica Batta, ugyanezen korban élt Metz táján a medio matrices néptörzs is.

[2]) Archeol. közlem. VIII. köt. 166. l.

[3]) Ezen bronzleletek azt mutatják, hogy a római vas korszakot megelőzőleg a celta bronz korszakbeli néptörzs lakott e helyen. Igy vélekedik Pulszky Ferencz a budapesti praehistorikus congressus naplóiban közlött tanulmánya szerint I. Köt. 220. l.

mellett rovátkos karperecz és nyakék részletek, mind celta maradványok.[1])

Döntőbb érvül szolgál tárgyunkra vonatkozólag ezeknél a biai lelet. 1796-ban ugyanis bizonyos ásatások alkalmával Bián nagymennyiségü régi pénzt találtak. Ennek legnagyobb része római ezüst denár volt Augustus, Tiberius és Caligula idejéből; mintegy nyolczvan darabon azonban nem római hanem egészen más felirat vala olvasható, „ravis“ „ravisci“ szavak tüntek föl ezeken. Hampel,[2]) vele Salamon[3]) ezen feliratokban Araviscok-ra vagy Eraviscokra ismernek, s ezen pénzeket Araviscok vagy Eraviscok pénzének tartják. Az araviscokat pedig celta törzsnek mondja Seidl is[4]) kivel egyetért Salamon[5]) midőn Ruget[6]) nyomán az Aravisc szónak „isc“ végzetét celta eredetünek mondja.[7])

Azonban mindezeknél világosabb bizonyitékot nyujtanak a celták itt lakására nézve a celta sze-

---

[1]) A budafoki, tétényi, czeczei leletek ugy szinte a Simon majoriak még nem publicáltattak.

[2]) Archeol. közl. VIII. Köt. 10. l.

[3]) Budapest Tört. I. Köt. 116. l.

[4]) Beiträge zu einer Chronik der Funde in Östr. 4. K. 25. l.

[5]) Idézett m. 115. l.

[6]) Roget de Belloguet I. 128. l.

[7]) Neudek az Arch. Ért. Uj folyam III. K. I. r. 95. lapján Momsen azon nézetével szemben hogy „a mai Fejérmegye területén található barbár denárok nagyobb része e vidék népeinek gyártmányaiul tekinthetők“, azt állitja hogy e pénzek más földön lakó néptől származtak ide, s hogy az Araviskok a kiknek nevét azok a pénzek viselik nem Pannoniában, hanem a szomszédos területen tanyáztak. E felfogás azonban nézetem szerint tévedésen alapszik, hisz ha az itt lakó celták az aravisc pénzeket szomszédos néptől kapták volna, következnék hogy más népek pénzeinek nyomára is kellene jönnünk, melyekkel az itt lakó népek szintén érintkezésben voltak. Ennek azonban mindeddig semmi nyoma. Végre is az araviscok itt lakását legfényesebben bizonyitja az alább emlitett alsó-szentiványi katona szolgálati bronz tábla.

mély nevek azon feliratos köveken, melyeket azok már a római hóditás után, mikor t. i. ezek kulturáját szokásait, nyelvét és irását elsajátitották, halottaiknak emeltek. A Gellérthegy alatt 1847-ben talált sirkő Brogimara, Jantuna, Dallo es Magio nevei egészen barbár jellegüek; s Romer azt mondja róluk hogy valószinüleg a tartomány benszülötteit illetik.[1]) Promontóron 1816-ban talált Matomarus feliratu,[2]) a tétényi Mucatra,[3]) és Scordiscus lovagnak kövei,[4]) végre az alsószentiványi siremlék, melyet Mogitmarus Bato Araviscusnak Tranto fianák és Firmusnak emelt[5]) és a szinte Alsó-Szent-Iványon talált katona szolgálati bronz tábla, melyet Ulpius Spumar Biasco Eraviscus fia kapott, s ki visszalépvén a katonai pályáról nyugalomba hazájába jött.

Eltekintve már most azon körülménytől, hogy az Araviscok Tacitus[6]) Prolomens[7]) Plinius[8]) Forbigernél[9]) mint alsópannoniai népek fordulnak elő, azon nevek nyelvtani elemezéséből, melyek a „mar“ raggal végződnek, — annyit tevén „mar“ mint „nagy“ innét Vergilius Maro, a ki gall származásu volt, világossá lesz hogy miután Julius Caesar szerint is a görögök celtának mondták azt a mit a rómaiak

---

[1]) Romer Desjardins. A magy. nemz. muzeum római feliratu emlékei 125. l. 222. sz. Állitólag e követ Duna-Pentelén találták.

[2]) U. o. 126. l. 224. sz.

[3]) U. o. 153. l. 358. sz.

[4]) U. o. 158. l. 376. sz. A Scordiscusokat Plinius is L. 2. 25. 148. Ptolomaeus is 2. 15. 3. alsó pannoniai népeknek tartja.

[5]) U. o. 125. l. 223. sz. E felirat mind a három neve barbár név, s Batoé hasonló azon hirneves főnök nevéhez, ki a függetlenségi harczban a római legioknak oly erélyesen tudott ellent állni.

[6]) Germ. 28.

[7]) II. 16. 3.

[8]) III. 25.

[9]) III. 470.

„gall"-nak neveztek, megyénk területén lakó népek celták voltak.

A celtáknak Pannoniában való tartózkodása történelmileg tehát bizonyos. Hogy e földet a rómaiak betörésekor celta népek lakták s igy az a társadalom, azok a városok, azok a községek, azok a közlekedési eszközök, az a nyelv a melyet a római legiók itt találtak szintén celta volt, kétséget nem szenved.

III.

Vallási és politikai élet.

„Minden kétséget kizáró módon állitható hogy hazánk dunántuli része már századokkal Krisztus előtt be volt népesitve, s hogy a rómaiak idejövetelekor önálló, bizonyos állami szervezettel biró kisebb néptörzsek laktak itt“ mondja Hampel Aquinenomról irt értekezésében.[1]) Hogy milyen volt ezen kultura? azt persze kimeritő adatok hiányában a tudomány mai álláspontjának bizonyitékaival ki nem mutathatom. Hogy a folyóknak, hegyeknek, faluknak, városoknak neveket adtak, ezt a Dánuvius, — Duna, — Arabo — Rába — folyó nevek, Aquincum Scarabontia, Campona, Matrica stb. helynevek bizonyitják. Már maga ezen tény a kultura bizonyos fokára mutat.

Vallásukra nézve igen kevés maradt ránk. Csak annyit tudunk, hogy hamvvedrekbe tették megégetett halottaik porát, s ugy ásták sirba. A talált eszközökön, pénzeken, edényeken, urnákon, lemezeken az Isten vagy a vallásra semmi legkissebb adat sem található. Hogy az Istenről mint mindenható lényről milyen fogalmuk lehetett, tanusitja a Nagy Sándorhoz ment küldöttség nyilatkozata is. Nagy Sándor ugyanis kérdezte tőlük hogy mi az a mitől leginkább félné-

[1]) Arch. Ért. VIII. K. 166. l.

nek? azt felelték: csak az égtől félnek hogy rájuk ne szakadjon.[1]) De hogy az eget vagy a napot vagy a csillagokat imádták volna, hogy a lélekvándorlásban hittek volna, hogy papjaik templomaik lettek volna erre vonatkozólag adataink nincsenek, sem arról hogy milyen volt vallási szertartásuk, sem épitészeti, sem numismatikai, sem másféle emlék erre nézve fön nem maradt. A római irók nem tesznek említést. Dio Cassius, a ki pedig tüzetesen foglalkozik e néppel, azt közvetlenül ismerte, a vallási viszonyokról nem emlékezik meg. A politika érdekli és foglalja el őt egészen. Vallási rendszereik a polytheismus lehetett, ezt mutatják isteneiknek fönmaradt nevei, mint Divona, Epona, Sirona, Cambona[2]) ez utóbbitól nevezhették el Camponát, némelyek szerint Tétényt. Családi életükről még kevesebb adataink vannak. Hogy a halottak iránti kegyelet családi szokás lehetett náluk, tanusitja azt a többek közt az alsószentiványi sirkő, melyet Mogitmarus állitott Bato és Firmusnak.

Politikai és társadalmi életükről már többet tudunk, de még mindig keveset arra, hogy arról egészen tiszta képet alkothatnánk magunknak. Az tény, hogy törzsekre voltak oszolva, s a kantonszerüen csoportosult több község élén egy tanács állott, mely az egyes törzsek közügyeinek kormányzatát vezeté. Királyságról vagy monarchiáról szó sincs. Egyes községek egy egy központ körül csoportosultak, de a szétszórt központok között sem szerves kapcsolat sem pedig az intézmények vagy érdekek valami közössége nem található. Igazságszolgáltatással birtak,

[1]) Arrianus Nicomediensis id. müve I. 11. l.

[2]) Roget de Belloguet. I. 245. l.

adót fizettek, Sallagi a celták politikai életéről ily képet ad: „Az egyes tanácsok beutazzák a hozzájuk tartozó földet s az alkalmas helyeken gyülést tartanak, a melyre a vidékről mindazokat meghivják a kiknek jelenlétét a közügy vagy egyesek érdekei megkivánják. Itt a gyülekezet feje vagy elnöke igazságot szolgáltat, a perlekedő felek között itéletet hoz, a közügyek fölött intézkedik, a föld vagy egyébb dolgok után járó adót és vámot beszedi, szóval mindazt elintézi, amit egyesek java vagy a közboldogság megkiván.“[1])

Ezen nehány vonás bővebb bepillantást enged a Pannonok politikai és közigazgatási viszonyaiba. Megtudjuk, hogy igazságszolgáltatásuk volt, hogy biráskodásuk már tulhaladta a patriarchális intézmények egy forumos kezdetlegességét. Az alsóbb foku bíróságtól a felsőbb foku bírósághoz föllebezéseik vannak. Van nekik adó rendszerük, ismerik a vámot. E mellett az önálló földbirtokviszonyok bizonyos fejlettebb formájával és birtak, a miből ismét következik, hogy határkérdéseik is bizonyos elvek szerint intéztettek el. A földadó és vám az állami funktiók kiadásának közös fedezésére fordittatott. Mindennek daczára egy egyetemes központban való egyesülését az összes törzseknek hasztalan keresnők. Ezen politikai szervezetlenség, s ezzel kapcsolatban a szellemi fejlettebb müveltségnek teljes hiánya, — minek egyik oka kétségkivül az is volt, hogyha irást nem ismertek, mert annak használatát vallásuk törvényei tiltották, — a hadviselésben a strategiának és a fegyvernemeknek teljesen primitiv állapota, az erkölcsök

[1]) Sallagi. De statu Eccl-Romanae Lib. VII. L. I. 38. 1.

durvasága s a társadalmi formáknak a nomád életviszonyokból még alig kibontakozott kezdetlegessége okozta, hogy a római irók oly lenézéssel emlegetik a celtákat.

Pedig ezt a kiméletlen kicsinylést ez a népfaj megnem érdemli, mert a kulturának nagy előmunkálatát végezte az el a pannon földön, s hogy Augusztus hadai oly gyors mozdulatokban jöhettek Pannonia meghóditására, nem annyira a római hadászat kétségkivül tetemes fejlettségének, mint inkább a pannonok által készitett uthállózatok és közlekedési vonalok jóságának és helyességének tulajdonitható.[1])

[1]) Muchar. Noricum. I. 202. l.

IV.

Földmivelés, ipar és kereskedelem.

Herodiánus nagyon tévedett, a pannonokat kislelkü embereknek tartván.[1]) Dio Cassius szerint a celtáknak már a rómaiak betörése előtt voltak városaik. A városok mellett községek és várak is léteztek náluk. Városok épitése pedig a népek fejlődésében a társadalmi előrehaladottság bizonyos fokán szokott csak bekövetkezni. Akkor midőn a népek rendezettebb közállapotok föltételeit részben már megszerezték maguknak, a költözködő nomád élettel járó pásztor életből az állandó földdel, lakhelylyel és hazával együtt járó földmivelés és ipar állapotába mentek át.

S mikor a celták a kultura ezen előcsarnokába beléptek, meglepő eredménynyel fejlesztették azt tovább, némely ágakban fölulmulván az akkori világ legelső kultur népét a rómait is. Cincinnatus tökéletlen kerék nélküli ekéjénél sokkal czélszerübb volt a celták kétkerekü ekéje, melyet ők találtak fel. Ezzel a földet mélyebben és gyorsabban szánthatták meg, a trágyát melyet szintén ők forditottak legelőbb a földjavitására, a csak náluk létezett taligán, az essedán kihordhaták tetemes készletükből, melyet az általuk szép fejlődésre vitt állattenyésztés bőven

---

[1]) Herodianus II. 74. lap.

adott. Termesztményeik között fölemlitendő a buza, triticum, a rozs, siligo, és az árpa, hordeum. Gabonájuk fölös részét, azt a mi háztartási és vetőmag szükségletükből fönmaradt, eladták.[1]) Az árpából sört főztek, melyet Dio Cassius szerint sabajumnak neveztek. Adásvevésekben érczből vert pénzt használtak, ugyanezzel fizették adójukat is.

Földmivelésük karöltve járt az állattenyésztéssel. Terjedelmes erdeikben nagyszámu sertés csordák makkoltak. Ugy látszik a celták a sertésnek gazdasági fontosságát korán fölismerték. A juhtenyésztésben messze kellett haladniok, mert a gall népek a közgazdaság ez ágát igen sokra vitték, Horatius és Martial bizonysága szerint. A lótenyésztés már azon okból is kiváló gondnak képezte tárgyát, mivel a szép lovakat igen szerették, de meg nagy értékkel is birtak azok. Caesar[2]) a dunamelléki celta lovakat „kitünőek"-nek nevezi. De megis becsülték lovaikat; igavonásra használták ugyan, de hogy az időjárás zordonságaitól megkiméljék, takarót teritettek azokra. Ezen lótakarót scordiscumnak nevezték, s nagysága akkora volt, hogy az egész lovat befödte. Csinos lovaik aztán vidáman ugráltak küllős kerekü kocsiaik előtt, melyek közül a két kerekü talyigát könyebb forgalomra, a négykerekü s veszős kassal ellátott szekeret, „benna" teherszállitásra használták. Ugy látszik a személykocsi a „rheda" volt, melyre ha több embert kellett szállitani padokat raktak.[3])

A földmivelés és állattenyésztés ezen fejlettsége

---

[1]) S. Ambrosius. Epist. 18. Class. 1. num. 21.

[2]) De bello gallico. IV. 2.

[3]) Roget de Belloguet. I. 44. 168. 188. l. Vesd össze Salamon Fer. Budapest Története. I. kötet 126—130. l.

élelmiszereikre is befolyással volt. A juhtejből sajtot készitettek, a sertéshust pedig nemcsak frissiben használták el, hanem füstre is akasztották. Ételeiket sertészsirral készitették ellentétben a rómaiakkal, kik olajjal főztek. Bort nem ittak, mert a szőllő ültetés csak Probus császár alatt lett Pannonia hegyein ismeretessé, de annál jobban szerették a sört, mit a görögök ki nem állhattak. Étkezéseiknél a vagyonosabbak ezüstből és bronzból készült lapos tányérokat használtak. Főzéshez bögréik fazekaik voltak, ruházatuk gyapjukelméből szőtt koczkás szinü nadrág és tunika volt, mellyet Dio Cassiusként saját módjuk szerint részben szőtek részben pedig varrtak. Caesar aki ismerte Pannoniát s könyvet irt annak meghóditásáról azt mondja hogy külön álló házaik voltak a népes falvakban, és városokban. Épületeiket kőből és fából vegyest épitették. Határaik biztositására erődöket és várakat emeltek. Az épületek falait fakapcsokkal erősitették egymáshoz. Az oszlopos ives és boltozatos épitészetet azonban nem ismerték.

A földmivelés ekkora előhaladottsága az iparfejlettség bizonyos fokát feltételezi. A földmüvesek számára ügyes bognárok készitették a küllős kerekü ekéket, kocsikat és szekereket. A kerékgyártás a celtáknál előbbrehaladott volt, mint a rómaiaknál, mert Rómában tömör kerekeket használtak s a küllőkkel csak a celták utján ismerkedtek meg. A kocsi gyártás karöltve járt a szijgyártással. Czifra lószerszámokat készitettek, s azokat szivalaku bronz ékességekkel, bronz pikkelyekkel[1]) és boglárokkal[2]) diszi-

[1]) A pátyi lelet. N. Muzeum naplója. 1896. 12. sz.
[2]) A szentendrei lelet u. o. 1848. 10. 12. sz.

tették. E mellett lótakarókat is készitettek nyersbőrből.[1]) Mások gyapjuszövéssel és ruha készitéssel foglalkoztak, varrtak nadrágokat, és szőtek varratlan tunikákat. A szövészethez tartozó eszközeikből fönmaradtak az orsófejek.[2]) Az ötvösök és bronzmüvesek ezüst pénzeket[3]) és tálakat,[4]) bronz edényeket, kardokat[5]) karpereczeket[6]) urnákat[7]) füllönfüggőket és tűket[8]) vésőket[9]) csákányokat[10]) sodronyokat csináltak[11]) A bányászok ásták a föld gyomrát, dolgoztak a kohókban, s háboruk alkalmával az ellenség várait alá-aknázták.[12]) De meg öntő mintákkal is birtak[13]) a melylyekből temérdek láncsa csucs, vésü és sarló került elő. Hogy a sörfőzésben igen jártasak tehettek az nem is kérdés, hisz egyetlen szeszesitalukat a sör képezte.

A földmivelés és ipar által teremtett állapotok önként vezettek a kereskedés nagyobb mérvü kifejlésére, sőt amennyiben a földmivelés és ipar érdekei viszonos összefüggésben állanak a kereskedés érdekeivel, alig lehet kétségünk abban, hogy a pannon népek kereskedelme egyidejü azok iparával és földmivelésével. Minden csak némileg is fejlettebb anyagi

---

[1]) Roget de Belloguet I. k. 112. l. III. k. 60. l.
[2]) A szentendrei lelet. N. Muz. napló 1848. 10. 12.
[3]) L. fentebb a biai leletet.
[4]) A gellérthegyi lelet.
[5]) Seidl. Archiv für die Kunde Osztr. Geschichts quellen. I. K. 233. l.
[6]) A szentendrei lelet.
[7]) Arch. közl. V. k. 169 l.
[8]) Seidl. id. h.
[9]) N. Muz. napló. 1865. 6. sz.
[10]) U. o. és 18. 46. sz.
[11]) Pátyi lelet.
[12]) Salamon F. id. m. 127. l.
[13]) Arch. Közl. VIII. k. 167. l.

kultura a közlekedési eszközök és uthálózatok tökéletesbitését föltételezi. A celták pedig arról is nevezetesek, hogy az utak készitésében, azok irányainak kimérésében, a földrajzi és topographiai viszonyok helyes felismerése iránt igen jó érzéket tanusitottak. A közlekedési eszközök azon gazdagsága, amellyel a celták dicsekedhettek, az emberek egymásközötti érintkezését nemcsak megkönnyité, hanem mintegy fel is hita rá. Tüzes vérü paripáikon gyorsan száguldhattak a szomszédos községekbe vagy városokba. Élelmi szereiket, gabonájukat könnyen szállithatták a vásári piaczokra kétkerekü taligáikon, vagy négykerekü szekereiken. Az emberi érintkezés ezen sürüsége a társasélet élénkségére vezetett, s a szokások, az eszmék, az érzelmek kétségkivül gyorsabb alakulásoknak voltak alávetve a gyakori összejövetelek által, melyek a mozgó kormányzattal, a vándor gyülésekkel, a kollegiális administratióval együtt jártak. A közintézmények ezen formája a politikai kormányzat ezen vándor természete, az adásvevési viszonyok, de meg a vámintézménynek létezése és az utrendszernek előrehaladottabb fokát föltételezik. Strabo a karinthiai Alpok közt vezető utakról emlékezik.[1]) De elmondja azt is, hogy az árukat kocsikon viszik át a hegyi utakon, aztán pedig a hajókra rakják, és ugy szállitják tovább. Herodianus minden kétséget kizárólag bizonyitja, hogy az alpokon át már a rómaiak előtt utak valának keresztültörve.[2]) Már pedig tudjuk, hogy az Olasz és karinthiai Alpok területét celta népek lakták. Midőn tehát ezen két iró állitásának következményeit levonjuk, s meg-

[1]) Strabo Libr. IV. 207. és Libr. VII. 314.

[2]) Herodianus VII. k.

állapitjuk annak tényét, hogy az Alpokon át és a Száván közlekedéssel birtak a celták, két nevezetes kulturmozzanatnak adtunk kifejezést. Annak, hogy a celták szárazföldi utak csinálásában, valamint a vizi utak ismeretében jártasak voltak már a rómaiakkal való érintkezésük előtt. Kellett tehát bizonyos mértani ismeretekkel birniok, hogy az utak hosszát, hajlásait megállapithassák. Kellett bizonyos geographiai ismeretekkel birniok, hogy az utak irányát az egyes községek és városok fekvése szerint, valamint a főbb utvonalok s a nemzetközi nagy utak fekvésének megfelelően kijelölhessék.

De jártassággal kell hogy birtak legyen e mellett még a hadászatban is, mert az árkok, a patakok s a kissebb folyók, melyek pedig megyénket különösen Tárnokvölgyben, a martonvásár-kereszturi, és a váli völgyben, a Gaja és Sárviz medrében ugyancsak keresztül hasogatják, megszakgatják az utak folytonosságát; ezen pedig csak hidak emelése által lehetett segiteni már a régi korban is. A hidak verése tehát folyókon a viz épitészet báresak legkezdetlegesebb ismereteit is föltételezi. Ezzel pedig a hajózás alkalmazása is együtt jár. S ha nem is ültek a Száva és dunaparti celták olyan gályákra, a milyeneken jártak a hellenek a phönicziai partokra, vagy a rómaiak Karthágó falai alá, kétséget nem szenved, hogy a dunavidéki celták forgalmi viszonyaiban előforduló szükségeknek azok az utak és azok az eszközök amelyekkel rendelkeztek, teljesen megfeleltek. A hellenek a kultura nem csekély készletét vették át a keleti népektől, melyekkel már a trójai háboru előtt érintkezésben állottak; a rómaiak pedig Hellasz azon kifejlett kulturáját örökölték, mely Periklesz korát oly

fényessé tette. Az egymást kiegészitő müvelődés ezen egymásutánját a celta népek alig birták. Ők uttörők és kezdeményezők voltak azon a földön, melyen egy fél ezred évet már átéltek, midőn egy magasabb kultura szellemével megismerkedtek a római hóditásokban. Kivált megyénk és környékének talajviszonyai, a Velenczei tónak, a Sárrétnek mocsáros vidéke, a Bakony nagy kiterjedésü rengetege alig lehettek oly lélektani befolyással az itt letelepült őslakókra, mint a mindig mosolygó tenger a hellen éghajlat szépségei, az önmagától is termő föld, s a világ minden irányában utakkal kinálkozó, halakkal és vizi állatokkal bővelkedő Hellespont.

Ezen mostoha topographiai, földrajzi és éghajlati viszonyokat előnyére kell magyaráznunk annak a népnek, mely lépésről lépésre hódithatta el csak a földet, s egy lépést sem tehetett tovább, ha előbb a nyomtalan rónán magának ösvényeket, barmai és szekerei számára utakat nem csinált, ha a hegyeket meg nem mászta, s a lejtőkön és hegyoldalokon utakat nem nyitott magának. És ez irányban oly tevékenységet fejtett ki, s azt oly sikerrel végezte, mely megnyitá a dunamelléki celta nép előtt az akkor ismeretes világpontok minden irányát.

Az uthállózatok központját és vezérfonalát persze a Duna képezte, mely mint minden más folyó is legelső és legbiztosabb utvezetőül szolgált már az ős bevándorlásoknál. Megyénk területének akkori lakosai épen ugy bevalának vonva Pannonia minden létezett uthállózataiba, mint van annak a most élő ivadéka a nagy világforgalomba. Ugy látszik mintha főbb utirányok azóta nem is keletkeztek volna, a most létezőknek nyomai az ősidőkig érnek vissza.

A Dunát ismerték egész a vaskapuig, annak nevet adtak, de e mellett meg hajókázásra is használták.[1]) Tehát e nagy folyó nemcsak szárazföldi, hanem vizi utjuk is volt, s a közlekedést nemcsak ujonnan ásott vagy vájt utakon gyakorolták gyalog és szekereikkel, hanem hajóik s kissebb járműveik ott eveztek a folyókon is.

Azok a hajók tehát, a melyek Kelet czikkeit a Dunán Taurunumból Zimony, Singidunumból Belgrád, Mursából Eszék, Cornacumból Vukovár szálliták fel Aquincum Ó-Buda, Bregetium Szőny, vagy Vindobona Bécs felé, hosszu vonalon át érintették megyénk dunaparti határát; kiköthettek, rakodhattak, árukat és személyeket szállithattak Intercisa, Duna-Pentele, Vetus Salinum Adony, Matrica Ercsibe; viszont ugyanezen közlekedési pontokból az áru- és személyforgalmat fentarthatták lefelé a Dunán egész Bizanczium ig. De kétséget nem szenved még az sem, hogy a Duna völgye ezenkivül még száraz utul is szolgált. A nagy népvándorlások, melyek Ázsiából nyomultak Európába, már századokkal a keresztény időszámitás előtt, s Itáliát és Hellaszt is elözönlötték, a Duna völgyet vették utvezetőnek. Ezen kettős utvonalon kivül megyénk, mint az akkori Pannoniának része összeköttetésben állott Éjszak, Dél és Nyugat főbb pontjaival, kereskedelmi és politikai emporiumaival. Az a hosszu vonal, mely Olaszország és a Balti tenger között feküdt, keresztül huzódott megyénken is. Ez az ut szolgált az ámbra kereskedők közlekedési irányául.[2]) Mert bizonyos az, hogy a felső

[1]) Salamon Fer. idézett m. 129. l.

[2]) Le commerce de l'ambre, par M. J. N. Sadowsky, — továbbá Roget de Belleguet, ki az ambra szót elvitatja a görögöktől, és celtának leni mondja. I. 168. l.

olaszországi népek kiterjedt ámbra kereskedést üztek a Balti tenger vidéke és Róma között, hol az igen keresett divatczikk volt. Több mint valószinü tehát, hogy ezen kereskedésben a pannon népek tényleges részt vettek, hogy Pannonia egyuttal transito kereskedést űzött az ámbrával, s közvetité azt Itália népeivel. Ezen ut a dunántuli részek főbb pontjait is érintkezésbe hozta megyénk lakóival. Hatvan, Gyöngyös, Miskolcz, Eger az Aquincummal való utvonal kapcsán összeköttetésben állottak a megyénk területén lakott népekkel is. Geographiai és helyrajzi okok járultak hozzá, hogy Fejérvármegye területe bele vonatott mindazon kiterjedt uthálózatokba, melyeknek szálai Aquincumban Ó-Budán egyesültek. Aquincum ép olyan forgalmi góczpont volt a középdunai részekre, mint Bregetium a felső, és Singidunum az alsó Dunára nézve. De ezen felül épen Aquincum volt egyenes és legrövidebb kapcsolatban két utvonallal, a melynek egyike Vindobona Bécs, a másika Olaszország felé vezetett. A bécsi irány megyénket érintve jutott el a Bakonyig, s ezen át Sabaria, Szombathely felé s onnét az Osztrák határokra. Az olaszországi ut végig szelte megyénket még elért Budától a Balatonig, a honnét aztán a Dráváig s azon tul Olaszországig legrövidebb vonalban haladott. Mindezen közlekedési vonalok az akkori nagy nemzetközi utakat képezték, melyeket a celták a római invasiót megelőzőleg talán évszázadokkal előbb csináltak már.

Az emlitett három nemzetközi utvonalon kivül számos helyi ut is szelte megyénket, s hozta annak népét az akkori Pannonia egyébb részeivel is közlekedési összeköttetésbe. Igy az a vonal, mely Esztergomtól a dorogi és vörösvári völgyön át Budára

vezetett, továbbá az, mely Komáromtól Tatán keresztül Bicskének tartott s ott egyesült azzal a vonallal, melyet ma mészáros utnak ismerünk, s melynek régisége meghaladja a rómaiak ut épitészetét a Pannon földön. Végül az a vonal, mely Győrtől Moórnak irányult s Székesfejérvárnál találkozott az Olaszország felé vezető nagy nemzetközi vonallal. Vagyis azok a közlekedési irányzatok, a melyeket a Középhegység földrajzi fekvése kijelölt, s a Bakonytól és Balatontól kettős irányban haladtak Bécs vagy Miskolcz felé, igen azok a közlekedési vonalak mégyénket részint érintették, részint pedig azon keresztül vezettek.[1])

Ime a társadalmi élet gyakorlati terén ilyen haladásokat tett az a nép, mely megyénk területét s azon tul egész Pannoniát lakta, már a történelmi korszak első felében, akkor, mikor Róma az államhatalom megszilárdulásáért küzdött, s a hellen müveltség maradványait átvette, hogy szelleméhez idomitva, annak az egyetemesség jellegét adja.

És ugyan milyen volt az a celta nép, mely a barbárság és kezdetleges kultura közötti átmenet ezen állapotát teremté a közép Duna vidékén? Tacitus a celta nyelvcsaládhoz tartozó caledoniakról azt irta, hogy „magas termetüek."[2]) Ugyan ily véleményben látszik lenni Herodianus is, a ki Pannoniát nagy testü embereket termő földnek nevezi.[3]) Dio Cassius

---

[1]) Pannonia uthálózatának a római kort megelőző rajzához adatokat szolgáltatnak a következő művek: Kenner. Noricum und Pannonia. 1870. 12., 13. és 102—112. lapokon. Az Itinerarium Antonin-féle zsebkönyvnek Aethicus által eszközlött átdolgozása II. k. 15. fej. Schoenwizner: In romanorum iter per Pannoniae ripam etc. s mindezek összfoglalata Salamon Fer. id. könyvének 68—78. lapjain.

[2]) Tacitus, Agricola cap. 11.

[3]) Herodianus, II. 74. lap.

a ki személyesen érintkezett a pannonokkal mint Felső Pannonia Praefektusa — ugy irja le őket, mint a legerősebb embereket, a kiket valaha látott.[1]) És csakugyan, ha tekintetbe vesszük azt a roppant anyagi munkát, melyet e nép Pannonia földjén kifejtett, midőn az erdőket irtotta, a tavakat, mocsárokat száritotta, közlekedési utakat vágott, s küzdve a természet mostohaságával lakatlan rengetegeket, bűzös posványokat lakó helyekké változtatott, s városokat, falukat épitett, ott hol a földrajzi fekvés igényeinek csaknem legyőzhetlen topographiai akadályok állottak utjába, — fel kell tennünk, hogy e nép csakugyan roppant testi erővel rendelkezett.

S ha e nagy testü népben tetemes fizikai erő lakott is, ez nem zárja ki azon sok tekintetben indokolt következtetést, hogy az erély és akarati erő nem csekély mértékével, s az értelmi felfogás kétségtelen adományával birtak azok egyszersmind. A római irók, főleg Caesar, Tacitus, tévedésbe estek, midőn a pannonföldi celtákban egyebet nem láttak közönséges barbár népnél, mely a római kulturával szemben a mértéket megnem ütötte. Ám ha ezen népet a maga körében itéljük meg, az őt környező viszonyok között, az alkotandó kép egészen más vonásokat fog mutatni. Bátorság az ellenség támadásában, ügyesség a hadászati müveletekben nem kis lélekre vallanak. Az a mit Nagy Sándor dölyfnek nevezett, semmi egyébb nem volt, mint önérzet, mely a szolgai hajlongásokhoz szokott hóditót sértette. Tudvalevőleg a celtákat galloknak is nevezték az irók. Ezekről a gallokról pedig Justinus azt mondja,

[1]) Dio Cassius Libr. 49. Caeterum omnium quos nos quidem noverimus, hominum fortissimi sunt, . . . ad iram et caedes propensissimi.

hogy csak nevük említése is oly rettegést keltett, hogy a királyok drága pénzen vásárolták meg a békét tőlük.[1]) És másutt Kelet királyai a gallok seregének drága pénzen megvásárlott segélye nélkül semmiféle háborut nem viseltek.[2]) Plutarch a Duna mellett lakó gallokat, (a pannoniai celtákat) harczias és lóra termett népnek nevezi.[3])

De mindezen tanuságok felett állanak a tények bizonylatai. Dio Cassius midőn Pannoniába jött, meglepetve látta azt a kulturát, azt a kifejlett közéletet, a milyent itt találhatni ő alig remélt; s maga Róma is fenyegetve látta világhatalmát, ha csak le nem igázza az olasz Alpok és a Duna között lakó pannon népeket. De mindezeken felül legnagyobb érv a celták kifejlett kulturképessége mellett az a körülmény, hogy maguk nem lévén jártasak az irásban, a római nyelvet, irást és szokásokat oly rövid idő alatt elsajátitották,[4]) hogy alig telt bele 30 év, és Pannonia a római kulturát teljesen assimilálta.

---

[1]) Justinus. Libr. 24. lap. 4.

[2]) U. o. Libr. 25. lap. 2.

[3]) Plutarch. Libr. 4. de situ orbis . . . qui Danubium incolunt gallos, gentem equitatu valentem et bellacem. . .

[4]) Vellejus Paterculus. 10. f.

V.

Pannónia a rómaiak alatt.

Rómát saját sulya kényszerité hóditásokra. A kiterjedő erők oly feszültsége állott be a császárság kezdetén, mely az egész birodalmat összebomlással fenyegeté. Csatornákat kelle nyitni, nehogy az állami szervek túltengése következzék be. Hellasz a keleti stabilitás állama volt földrajzilag is; Róma a nyugat mozgékonyságáé. S mig Nagy Sándor, hogy biztositsa Athén fényét, Babylon falait ostromolta meg, Cató Róma világuralmát fenyegetve látván a kartágói füge által, befejezteté a puni háborút. Róma az ő roppant szervezetében és politikai fölszerelésében a világuralomnak nem csupán föltételeit birta, hanem ambitióját is. Mig azonban a köztársaság idejében a társadalom egyszerüsége a felforgató elemek oly nagy számát nem növelte, mint azt a császárság alatt látjuk: természetesnek kell találnunk, hogy az imperátorok politikájában a „panem et circenses“ — „kenyér és cirkusi játékok“ után orditozó tömegek foglalkoztatása nem kissé játszott bele Julius Caesar hadjárataiba.

Nem ötletek, nem pillanatnyi szeszély döntött a római capitolium elhatározása fölött, midőn megindité legióit Kis-Ázsiába vagy Egyptomba; midőn consulokat küldött Galliába és Britanniába, hogy uj

országokkal bővitsék Róma térképét. A barbár népek kezdettek veszedelmesek lenni, és Rómában ezt idejekorán belátták. S ha Caesar nem vezeti hadait a Szajna mellé, s ha Augusztus nem hóditja el a Dunát, valószinüleg nem a góthok és nem a vandálok berontásai alatt omlik össze Róma, hanem sokkal előbb, az Alpok tövénél és a Duna vidékén lakó barbár népek összecsapása alatt.

S mert a birodalom szervezete sokkal egyetemesebb volt, semhogy földrajzi határok közé lehetett volna azt szoritani, a hóditási sikerek annál jobban ingerelték ujabb foglalásokra, mivel a határvédelem érdeke biztos és rövid katonai utvonalak szerzését követelte. Ez a politikai ok vezette a római sasokat Galliába és Britanniába, ez hozta a békés Pannon földre Auguszius táborát.

Ezen harczok történeti eseményeiről azonban nagyon kevés adattal rendelkezünk. Az emlékek, melyeket kövek és krónikák számunkra megőriztek, inkább már a hódoltság idejére vonatkoznak, semmint a hóditás nehéz harczaira. Augusztus császár megirta ugyan a pannonfoglalás történetét, de Appianus szerint e mű elveszett; a mi megmaradt, az nehány töredék, melyet a most emlitett iró őrzött meg Augusztus jegyzeteiből.[1]) Strábó a nagy geographus Pannónia fekvését és földrajzi viszonyait leirván, nem emlékezik meg a római hóditások eseményeiről.[2]) Vellejus Paterculus, ki a pannon-lázadás elnyomásában Kr. u. a hatodik évben részt vett, tudósitásokat is nyujt ezen harczok részleteiről, de

[1]) Appianus. de rebus illyricis.
[2]) Strabo. Geographia. VII. 313—317.

a földrajzi meghatározások nála bizonytalanok. Pannoniát Illiriával zavarja össze. Ezek, és még Plinius[1]) is inkább a római elemmel való összeolvadás nagy fejleményeire, a már római tartománynyá vált Pannonia hadászati és politikai szervezetére, semmint az első foglalás történeti részleteire szolgáltatnak megbizható adatokat.

Julius Caesar lángesze felismerte a veszélyt, mely a birodalmat a dunavidéki barbar népek részéről fenyegeti. Ezek, ha egy napon szövetkeznének, s közös erővel támadnának Rómára, nagyobb bajt okozhatnának annak, mint a milyent okoztak a pun háborúk. Mert a spanyol, gall vagy britt népeket a tenger vagy az óriási alpok választák el a mai olasz félszigettől, melynek ha partjaira akartak jutni, egy hosszu és nagy felszerelésekkel járó tengeri ut esélyeinek kelle magokat kitenniök, vagy pedig csapásokat vágniok az Alpok égig meredő csucsain, mint tette azt Hannibal. A dunamelléki barbár népek ugyanazon az utakon érhetnek el minden nehézség nélkül felső Italiába, a melyeken az ottani kereskedők Pannonián keresztül az ambrát szállitották. Pannonia uthálózata egyenes vonalban vezetett Itáliába, s hogy a felső Olaszországot a mai Magyarországtól elválasztó karsti Alpokon a pannon népek utakkal birtak, bizonyitja Strabo, midőn a Triesztből és Aquilejából hozzánk átvezető utakról szól.[2]) Herodianus pedig említést tesz a karni Alpokon átvezető utakról már a római kor előtt.[3])

De vessünk egy futó pillantást az akkori Duna-

[1]) Plinius Libr. IV. Cap. 23.

[2]) Strabo. L. IV. Cap. 207, és Cap. 314.

[3]) Herodianus a VIII. könyv elején.

vidék térképére. Pannonia északi részén a markomannokat találjuk. Ez a néptörzs Augusztus idejében a mai dunántuli Magyarország felső részét lakta.[1]) Ezektől keletre a Quádok laknak. Ezek a Garan, Ipoly vidékén s felső Magyarország nagy részében voltak elterjedve.[2]) A közép Duna mentén a jazygok és a velök rokon törzsek éltek. Ezek helye felső Tisza és alsó Tisza és Duna között volt.[3])

A Dákok a jazigok szomszédjai voltak, s a mai Erdélyben tartózkodtak.[4]) Habár ezen egyes néptörzsek között olyan politikai kapcsolat, a milyen például Róma és a keleti tartományok között volt nem létezett is, és ha ezen szervezetlenség főleg háboru idején erejüket nagyon gyöngitette is, de ha bármely közös érdek vagy közös gondolat fölkelti azok szenvedélyét, s szövetkezésre birja egy harmadik ellen, — a mely esetleg Róma lehetne, — nincs az a hatalom a caesárok kezében, mely feltartóztathatná e rengeteg népáradatot.

Épen ezen szervezetlen állapotban lepi meg őket Augusztus. Nem előre kiszámitott háboru, nem hosszu készülődések folytán alkotott fölszerelés, nem hadüzenet, — semmi, de semmi sem előzi meg az első berohanást. Minden előre megállapitott hadi terv, minden hadüzenet nélkül egy napon itt teremnek a legiók. Augusztus maga vezérli azokat. Kr. előtt

---

[1]) Zeuss. Die Herkunft der Bayern von den Markomannen, és Csaplovics Ungarns Alterthümer und ehemalige Bewohner. Hormayr Archiv 20. köt. 598. l.

[2]) Richter. Hormayrnál. 16. köt. 598. l.

[3]) Katanchich. Istri adcolarum geographia I. 35. és Horváth tud. gyüjt. 1829. VII. köt.

[4]) Részletesen elbeszéli a Dákok legyőzését és Erdély elfoglalását Vass. Erdély a rómaiak alatt II. 16—29. Továbbá Hohenhausen. Die Alterthümer Daciens. 1775.

35-ben lép először pannon földre, hogy megnyissa sorozatát a hosszu véres harczoknak, melyek Rómát 43 éven át foglalkoztatták. Augusztus maga kétszer jelenik meg a csatatéren, és kétszer kap sebet. A hat egymásután következő pannon lázadás nagy munkát adott a világverő legióknak, és a hatodik, melyet Marbod markoman király vezetett, oly rettenetes volt, hogy Augusztus félni kezdett Róma miatt.

Pannonia ezen meghóditásában megyénk területét a többivel közös küzdelmek, közös harczok sorsa érte. S ha külön kiváltan a többi részektől nem is lép cselekvésbe, minden kétségen felül áll, hogy az egésznek története magában foglalja megyénk viszontagságait is.

Feltünő az út és irány, melyet Augusztus a legelső berontásnál választott. Nem Buda felé tart, hanem Eszéknek megy, és egy lépéssel eléri a Dunát és Szávát. Az olasz Alpok lakói, kik már régóta adózói voltak a Capitoliumnak, — annak hirére, hogy Augusztus Caesar Egyptomba ment, fellázadtak. Augusztus erről értesül, és nem megy Egyptomba, pedig Antonius ott nyilt lázadást ütött Róma ellen. Fontosabbnak tartá a salasszok, tauriskok, liburnok és japydok leigázását. Eljut Metellumhoz, a celta és illyr japydok városához és azt ostrommal beveszi.

A lázadás el lett nyomva. Augusztus a laibachi átjárónál áll meg seregével, nem messze a Dunától, melyben már Julius Caesár a római birodalom természetes határát jelölte meg. Hazáját egy uj védvonallal biztositani, fontosabb dolognak látszik előtte, mint Egyptomban rendet csinálni. A pannon népeknek sejtelmük sincs a közeledő szörnyetegről. Nem fegyverkeznek, nem szövetkeznek az ellenség vissza-

verésére. Augusztus a Száva vonalán huzódik le. A meglepett pannonok nem is gondolnak ellenállásra, a rómaiak pedig nem ingerlik rablásokkal vagy zsarolásokkal a népet. Biztosan, kimélettel haladtak előre. Igy jutottak el Sisciáig, a mai Sziszekig, s itt történt az első összecsapás köztük és a pannonok között.

Augusztusnak feltünhetett, hogy a merre hadaival vonul, mindenütt néptelen falvakat, üres házakat talál. E tényt ő a meghódolás jelének vette. Azt hitte, hogy a pannonok önként is seregéhez fognak csatlakozni. A visszavonuiás ezen szinlelése, mely a keleti népek egyik strategiai sajátságát képezi, ugy látszik, ismeretlen volt a rómaiak előtt. Annál meglepőbb lehetett rájuk nézve, hogy Sziszek, mely szintén megadást szinlelt, egyszerre bezárta kapuit.

Ekkor a város ostromához fogtak, palizádákat és sánczokat emeltek, aztán a dunamelletti népektől hajókat hoztak a Dunán és Száván. A várost ekként teljesen elzárták vizen és szárazon.

Az ostromlottak persze számos kirohanást tettek, hogy meghiusitsák városuk körülkeritését. Elszánt védelmükben bátoritotta őket a remény, hogy pannon seregek jönnek majd segitségükre. Meg is érkeztek azok, de a római hadviseléssel ismeretlenek lévén, lesbe engedték magukat csalni és szétszórattak. Egy hónapi ostrom után a várbeliek megadták magukat.

Az első lépés meg volt téve, Róma győzött, s a senatus diadalmenetet szavazott meg a sziszeki hősnek: Augustusnak.[1])

---

[1]) Dio Cassius Libr. 49. és 50.

A meghóditott Sziszek azonnal római várossá lőn. Római mintára átalakittatott, s husz cohors, vagyis tizezer emberből álló őrség települt le abban. A parancsnokság Julius Geminus[1]) hadvezérre bizatott. Sziszek meghódolása után Augusztus Rómába ment, bizonyára azon meggyőződéssel, hogy a többi pannon részek meghóditása könnyü munka lesz, elvégzik azt hadvezérei is.

Azonban alig értesültek a megriadt pannonok Augusztus távozásáról, egyesülve a dalmátokkal, megtámadják a rómaiakat Kr. e. 33-ban. A lázadás hirére három fővezér nyomul Pannoniába. Valerius Meszala, Statilius Taurus és Agrippa. De a caesar bizalmatlankodik. Ily fontos positiót, ily roppant hadászati érdeket nem mert koczkáztatni. Utra kel, s táborba száll. Nehéz csaták folytak a küzdő felek között. Maga Augusztus másodszor is megsebesült. A győzelem azonban ismét a rómaiaké leve. Augusztus ugyan többé nem látta a Dunát, de Pannonia meghóditása azért korántsem volt befejezve. A lázadások egymást érték Kr. e. 28-ban, azután 15-ik évben ujra lángban állt a szép pannon föld. Elkeseredett harczokban küzdenek a pannonok, és seregeik eljutnak Noricum és Istria, Steier és Ausztria határáig. Ölnek és pusztitanak, de a rómaiak fejlettebb hadászatával nem birnak. Megverve vonulnak vissza a harcz teréről.

Három év mulva ujra táborban látjuk őket, és három évig tart az élet-halál harcz. A dalmátok csatlakoznak hozzájuk. Ismét legyőzetnek.[2]) Három

---

[1]) Appianus Cap. 24. — Dio Cassius u. o.

[2]) Dio Cassius Libr. 54. cap. 20.

év mulva azonban egy oly férfiu állt a mozgalom élére, ki a római strategiában ép oly jártas, mint a mily hős vala a csaták vezetésében. Ez Marbód volt, a hires markoman vezér. Augusztus féltékenységét keltette fel, hogy a Morva és Csehország vidékén lakó markomanok vezére: Marbód, római mintára szervezett hadsereget tart. Tiberius haddal támad reá, azonban ezen háború igénybe vette a Pannóniát megszállva tartott római csapatokat is. Mikor a pannonok észreveszik, hogy a rómaiak elvonultak, fegyvert ragadtak s a különféle törzsek egyesülvén, a legrettenetesebb harczok egyikét hozták Rómára. Augusztus erről értesülvén, megrémült, Rómát a legnagyobb izgatottság fogta el, mintha egy második Hannibal közelednék; a Capitoliumon az a hir terjedt el, hogy néhány nap alatt sarkukban lehet az ellenség. Tiberius a veszély nagyságát felismeri, ott hagyja a Markomannokat és gyors mozdulatokban a Száva mellett terem. Fő gondja volt a lázadók egyesülését megakadályozni, aztán pedig az Itáliába vezető utakat elzárni, nehogy a barbárok Róma felé vonuljanak.

Két Bató nevü hadvezér állt a lázadók élén, egyik a breukoké, másik a dalmátoké. A bojokat Pinnetus vezette. Három év folyt le a legvéresebb harczokban. A barbár pannonok szám szerinti túlsúlya, halált megvető elszántsága nem egyszer tette kétessé a rómaiak ügyét. Augusztus már-már veszve látta a dunai részeket, s azokat a roppant politikai érdekeket, melyeknek teljes megszerzésétől és biztositásától a birodalom békéje és jövője függött. De hát a hol a barbárok vitézségén fegyvereikkel

nem diadalmaskodhattak, ott kifogtak azok együgyüségén ravasz furfangjukkal, Pannonia mégis elbukott.

A negyvenhárom évig tartott pannon háború be lett fejezve, s a világtörténelem eseményeinek uj irány lett kijelölve. A hóditás további utja és fejleménye minket itt nem érdekel. Az a földrész, melynek történetét irom, a rómaiak foglalása következtében rómaivá lett. Ha mindjárt kulturailag és néprajzilag nem is, de földrajzilag igen. S a mi még nem ismerte el a római hatalmat, lassu hóditások után nem állhatott ellent az uralkodóvá lett áramlatnak.

Még be sem lett fejezve a nagy munka hadászati része, már gondos sietséggel a politikai átalakitás s az erkölcsi beolvasztás sikereivel igyekeznek biztositani az uj tartományt. A rómaiak politikája e téren utólérhetetlen marad. Az eszély és kimélet szövetkezve következetes erélylyel, ellenállhatlanná tették, mint mondja Montesquieu,[1]) a római szellem hóditását, és rómaivá tették Galliát, Germániát, Hispaniát, Britanniát és Pannoniát. Rómaivá nem a népfaj kiirtása vagy erőszakos romanizálása folytán, hanem a római geniusz, a római államintézmények, a római műveltség assimiláló ereje következtében. S ha túlzás is Vellejus Paterculus azon állitása, hogy Kr. u. a 6-ik esztendőben Pannoniában az assimilatio műve már be lett volna fejezve, a nép már fölvette a római szokásokat, beszélte a római nyelvet, sőt már irni is megtanult: alig tagadható, hogy Róma párhuzamos rendszerben igyekezett a politikai szervezéssel kulturáját is terjeszteni. Hogy

[1]) A rómaiak nagysága és hanyatlása. Pados János magyar forditásában.

pedig a politikai szervezés meglepő gyorsasággal hajtatott végre, mutatja azon tény, hogy Kr. e. 11-ben, tehát 17 évvel a Marbód-féle nagy lázadás előtt, a Duna és Száva közötti föld már római tartományi szervezetet nyert.[1])

Azonban tévedés lenne azt hinni, hogy Pannonia egész kiterjedésében egyszerre adta meg magát. Az Augusztus alatt meghóditott részek a Dráva és Száva közötti szárazra, azután a Balatonon túl nyugotra fekvő vonalokra terjedtek csupán. A mai Fejérvármegye alig volt benne a rómaiak által akkor már meghóditott területben. Plinius,[2]) ki Kr. u. az első század végén halt meg (79. évben), említést tesz Scarabantiáról Sopron, Sabariáról Szombathely és Carnuntumról Pozsony fölött, hol a mai Petronell áll. De nem tesz említést sem Aquincumról, a mai Ó-Budáról, sem pedig a Balatonról. Egy tó neve ugyan előfordul nála, a Peizo, de az e tónak általa adott földrajzi fekvés inkább a Fertőre, semmint a Balatonra illik.[3]) Meglehet, hogy Plinius a nevet illetőleg hibázott, de hogy magáról a Balatonról kellett tudomással birnia, tanusitja az is, hogy tudósit az a körül lakott népekről, az azalokról, kik a mai komárom- és esztergommegyei Duna mentén laktak, az eraviskok vagy avariskokról, kik Buda alatt, — végre a hercuniátokról, kik valamivel nyugot felé laktak. Már pedig hogy az evariskok Fejérmegye területére is kiterjedtek, föntebb emlitettem, midőn a biai lelet pénzeiről s az alsószentiványi

[1]) Mannert, Biographie der Griechen und Römer. 588. l.

[2]) Plinius Libr. III. cap. 25.

[3]) Mindezeket teljes szakszerüséggel fejti ki Salamon Fer. Budapest tört. I. k. 145—147. l.

siremlék föliratáról szólottam. De legyen bármiként, biztos chronológiai adatok hijján meg kell elégednünk általános tényekkel. A megyénk határait képező földrész is a rajta lakott népekkel együtt római hódoltságba jutott. Miként? Mikor? arra határozott választ nem adhatok. Sem az egykori, sem a későbbi irók arról említést nem tesznek.

A hatodik évben kiütött nagy lázadás után nem látjuk többé nyilt harczban a rómaiakat a pannonokkal. Békében éltek úgy azokkal, a kiket meghóditottak, valamint azokkal is, a kikhez csupán felsőbbségi viszonyban állottak. Vagyis a mindjárt egészen meg nem hóditott törzsek engedelmességi kapocsba jöttek, adót fizettek és katonát állitottak, eredeti önkormányzatuk megtartásával. Hogy az ilyen közjogi kapcsolatot, mely több volt, mint a szövetségi, mert határozottan tributárius, adófizető volt, a végleges hódoltságba való átmenettől csak egy lépés választotta el, természetes; s hogy Róma ezt a lépést bár óvatosan és minden nagyobb erőszak nélkül megtette, a következmények mutatják.

Pannonia s vele együtt a megyénket határoló földrész is azonnal belevonatott a római katonai hálózatba. Róma katona állam volt, szervezetét kifejlett és roppant terjedelmü hadügy egészité ki. A hol e világbirodalom az ő lábát megvetette, legelső gondja volt a bennlakókból segédcsapatokat állitani. Persze a barbár katonák belevegyittettek a római hadtestekbe és önálló seregeket legalább kezdetben nem képeztek. De azáltal, hogy a római hadi szolgálatra kényszerittettek, részévé váltak a római hadászatnak. A katonáskodás pedig az első lépés volt a római elembe való politikai beolvasztásra.

A római jogot mindenütt a római katona előzte meg. Bizonyos katonai szervezet formáit adják előbb az elfoglalt földeknek. De ezen katonai szervezet oly erővel ragadja meg a népeket, hogy abból többé nem menekülhetnek. Lássuk tehát a római politikának ezen nagybecsü művét, mely a katonai szervezetben nyilvánul. A római védelmi rendszerrel számos tudós foglalkozott. Egyes várak, erődök leirásában hazai jeleseink: Érdy, Paur, Schönwiesner stb. szintén fáradoztak. Azonban az egész védelmi szervezetet az ő általános kiterjedésében a németeknél Kenner,[1]) nálunk Vetter[2]) ismertette legbehatóbban. Hampel összeállitá az aquincumi — ó-budai — védelmi hálózat szálait, s mert megyénk katonailag kétségen kivül az óbudai katonai központhoz tartozott, annak rajzában megyénk képe is bennfoglaltatik.

Közepett volt a főtábor helye, — irja emlitett tudós, — melyet köröskörül „procastra“ külső váracsok keritettek be; ezek az esetleg keresztül vonuló sereg azon csapatjai fölvételére szolgáltak, melyek a főtáborban el nem fértek. Az őrhelyek, — praetenturae — melyek a főtábortól bizonyos távolságokban épültek, a főtábort véletlen támadásoktól óvták meg.

Mig az őrhelyek rendesen a sikságon vagy kissé lejtős helyeken épültek, addig a vigyázó-tornyok — spekulae — emelkedettebb helyekre tétettek azon czélból, hogy a főtábort az utak hosszában, esetleg a Dunán túl fekvő őrhelyekkel s egyéb kisebb-nagyobb

---

[1]) Kenner. Noricum und Pannonia. Eine Untersuchung über die Entwickelung und das System der röm. Vertheitigungsanstalten in den mittleren Donauländern. 1870.

[2]) Vetter. Über das römische Ansiedelungs- und Befestigungswesen im Allgemeinen. 1869.

önálló táborhelyekkel jeladások által folytonos eszmecserében tartsák.

Eme vigyázó felső tornyok a Duna és Rajna mentében összefüggő lánczolatot képeztek. Csak igy magyarázható meg, hogy mikép volt lehetséges a keleten állomásozó seregeket aránylag igen rövid idő alatt a nyugaton csatázó seregek segitségére rendelni és viszont.[1])

A főtáboron belül köröskörül, a mint a tábor helyi viszonyai megkivánták, a mai citadelláknak megfelelő „castella“ állottak. A katonai város maga erős falakkal volt bekeritve és négyszögü vagy kerek tornyok könnyiték a védelmet.

Közvetlenül a falak előtt mély és széles árok futott, mint annak nyomait csakugyan még manap is láthatni az Ó-Szőnyön fönlevő Castrum körül; s bizonyos távolságra ettől egy külső árok valamennyi erődítvényt bekeritett.

A külső árokkal kapcsolatosan a „vallum“ még megközelithetlenebbé tevé a belső falat. A külső és belső erődítvények, vagy földalatti utak vagy jeladások — „signationes“ — által közlekedtek egymással. A tábor két főkimenetelét castellumok védték. Szintén a táborban belül rendesen emelkedettebb helyen állott a fellegvár,[2]) ez volt a legatus vagy praefectus laka, s nagyobb városban nem szokott hiányozni.

Ezen „castra“, „procastra“, „castella“, „praetenturae“ és „speculae“ egyes elemei azon erődítvényi csoportoknak, melyek szakadtlan lánczban a Duna jobb és bal partján, mindig tekintettel a topographiai

---

[1]) Vetter id. m. 3. 44. l.

[2]) Vetter id. h. 46. és 49. l.

viszonyokra épültek, és a tartomány belsejében levő visszavonulási pontokkal a „limes imperii"-t képezték s a tartományi várrendszer fogalmát nyujtják.

Emlitett tudósunk[1]) által adott rajza a római védrendszernek Pannoniában, csak hosszu idők során át érvényesittetett. Az egymásra következő imperatorok a politikai viszonyoknak megfelelőleg a mint a szomszédos barbár népek békében vagy báboruban éltek, a szerint emelték erődeiket és helyezték el katonáikat.

Az imperatorok erődités müveletéről vannak adataink. Vespasianus követte az Augusztus által megkezdett nyomokat. Trajanus nagyszerü épitkezései ismeretesek. Hadrián, Marc Aurel ujabb erődök épitésével tüntek ki. De nem követhetjük e téren a történelem által megőrzött adatokat.

Az iránt alig marad kétség, hogy megyénk szoros kapcsolatban állott az aquincumi vár csoportozattal, mely föl és lefelé a Duna partot biztositá, délnyugotnak pedig benyult egész a Balatonig. De az a szerep, mely a hadászat ezen terén megyénkre várakozott, egészen különbözött attól a feladattól, melyet a nagyobb védelmi pontok, mint Vindobona, Bragetium, Aquincum és Siscia képviseltek. A szárazföldi részek inkább a háttér és visszavonulás biztositására, semmint támadó vagy védelmi hadmüveletek eszközlésére voltak rendeltetve. E tényben rejlik megyénk hadászati jellege és szerepe a rómaiak alatt. Szomszédságában levén a központi véderőnek Aquincumnak, mai fővárosa Curta vagy Herculia, a

[1]) Hampel. Archaeologiai közlemények. VIII. k. 158—198. l.

mai Székesfehérvár földrajzilag is nagyon valószinü, hogy csak helyőrség tanyája lehetett.[1])

Mielőtt tovább mennénk, a történelmi és földrajzi tények kritikája elkerülhetlenné teszi, hogy tisztába legyünk bizonyos geographiai meghatarozások iránt. Legelső kérdés, vajjon megyénk mai létező pontjaiból melyek voltak már meg a rómaiak alatt? Hogy a celták idejében is találkozunk megyénkbeli egynémely földrajzi névvel, mint például Ercsi, Matrica, Adony, Vetus Salina, Velencze vagy Boglár Floriana, stb. azt már föntebb emlitettem. De nem emlitettem azt, a mi földrajzilag legfontosabb, hogy a mai Székesfejérvár megyénk vidékén főhelyül tünik föl már a rómaiak alatt.

Ptolomaeus ugyanis leirván Pannonia földrajzát, elszámlálja a dunaparti és nem dunaparti helyeket. De egy hibát követ el. Persze a hires tudós maga soha sem látta a pannon földet, könyve elméleti összfoglalata a korabeli csillagászati és földrajzi ismereteknek. Csillagászati mértéket használ az egyes helyek megjelölésében, a térképi távolságok meghatarozásában. Megmondja, hogy ez vagy amaz a hely, erőd vagy város a geographiai hosszuság és szélesség melyik foka alatt fekszik. Ilyen merőben számitási föltevéseken alapuló eljárás nem lehet ment bizonyos tévedésektől. És Ptolomaeus épen Székesfejérvárt illetőleg tévedett. Elfogadva Salamonnak[2]) abban alaposan megokolt véleményét, hogy a Ptolomaeus által emlitett Curta a mi Székesfejérvárunk, egy lépéssel közelebb jutunk ahhoz, hogy a történelmi tények éjjelébe némi világot gyujthassak, s

[1]) Erre mutat Römer Acta nova 270. sz. tégla bélyege.

[2]) Salamon idézett műve 205—208. l.

magyarázatot adhassak oly viszonyoknak és dolgoknak, amelyek különben inkább fokozzák a homályt, semhogy kellő tájékozásra segitenének.

Miután be van bizonyitva, hogy Ptolomaeus a legtöbb régi római és pannoniai város vagy helység földirati meghatározásában elég bizonytalanul járt el, egyes tévedésekre nézve annál könnyebb az eligazodás, mivel maga a geographus adja arra kezünkbe a vezérfonalat.

Az kétségkivül nagy hiba, midőn azt mondja, hogy a Duna Bregetiumtól — Ó-Szőnytől — a mai Székesfejérvárhoz — szerinte Curtához kanyarodik, innét éjszakkeleti irányba Esztergom felé foly, a honnét aztán Budának veszi útját. Itt Ptolomaeus tévedett, de nem tévedett ott, midőn a folyam irányát elhagyva, a csillagászati vonalok szerint veszi számitásait. Curtát az éjszaki szélesség 47-ik foka alá helyezi. Hol van innét a Duna azon iránya, mely Szőnyt és Esztergomot érinti? A 47-ik szélességi foknak csupán Székesfejérvár felelvén meg, természetes, hogy Ptolomaeus Curtája egyenlő azzal. Meg levén e szerint területünkön a központ, az egyes részek iránt könnyü lesz az eligazodás. A rómaiak, mint tudva van, ritkán alapitának uj községeket, uj városokat. A talált és járt nyomokon haladtak tovább; alig tévedek e szerint, ha állitom, hogy Curta már a celták idejében kiemelkedett a szomszédos vidék falvai közül, és bizonyos erődités pont lehetett, a melyet a rómaiak a strategiai fekvés kedvező voltánál is fogva, eredeti jellegében megtartottak.[1])

[1]) Megjegyzem, hogy Fejérvár helyén állott római városnak sokan Herculiát tartják, de minden döntő bizonyiték nélkül, — én Ptolomaeusra támaszkodva Curtá-t.

Azonban Curta sohasem lett azzá, a mi Bregetium, vagy Aquincum volt, sem politikailag, sem hadászatilag. Igen kiterjedt uthálózat szelte ugyan határát, s élénk kereskedelmi vonalok érintették, de mert távol esett a Dunától, a római határvédrendszerben, melynek fővonalát a Duna képezte, csak másodrendü fontosságot kapott. Tartalék-tanyául és visszavonulási helyül szolgált csupán. Innét van, hogy kiemelkedőbb szerepe nincsen, nevezetesebb tények emléke nem fűződik falaihoz. A Duna fosztá meg dicsőségétől. De megyénk területe azért eléggé be volt vonva az egész védelmi hálózatba.

Salamon ugyanis Ercsinél talált várromokról emlékezik,[1]) azonban téved e helyen, mert az Ercsi átellenében a Duna-partban látható alap-falak nem római épitmény, hanem az ercsii Sz. Miklósról nevezett apátsági épület alapjaiból maradtak fönn. Nagyobb biztossággal mondható római váracsnak az a hely, melyet az ercsii lapos és Göböly járás közt levő partban, katlanszerü alkotásánál fogva maga a természet tett váracscsá. Ugyszinte a baracsi pusztán állott római Castellum, valamint Batta fölött levő sáncz, hol Kereskényi Gyula érdi plebanos a praehistorikus gyülésnek egy római caldárium maradványait mutatta be. E helyen találtatott az a feliratos kő is, mely Marcus Aurelius Commodus császár idejéből való, s melynek fölirata azt jelenti, hogy a határ hosszát a csempészek ellen váracsokkal és őrségekkel látta el.[2]) Itt volt a Maurok egy Cohorsa is.[3]) Duna-Pentelén Intercisában, mely szinte Castrum

[1]) Idézett m. 274. l.

[2]) Romer Dejardeus 62. l.

[3]) U. o. 156. l.

volt, előbb Constantin-féle, aztán dalmát lovasság állomásozott, mint ezt a Notilia dignitatum[1]) följegyezte. Nagy-Hantos táján és Martonvásáron dalmát lovasság feküdt. Adonyban a III. pannon cohors tanyázott, a miről az ott talált tégla is tanuskodik.[2]) Római erőditmény állott Fövényen, melyben az elpusztult Diana templomát Severus és Marcus Aurelius császárok ujra épiték.[3]) Duna-Pentelén az alpesi I. hadtest, lovas hemesánok és sagittariusok voltak elhelyezve.[4]) S ha mindezekre nem volnának is adataink, az egy battai római sáncz, mely a Tárnok-völgy torkolatában a Duna partján maig is áll, bár jelen alakja sokkal későbbi munka, bizonyságot tenne azon kövével, mely Antonius császárnak az egész Duna mentén állitott védműveit hirdeti.[5])

Mindezen strategiai műveletek, rendszeres katonai őrállomások, várak és erődök, földrajzi elő- és hátpontok, kifejlett nagy uthálózatot föltételeznek. Lehetetlen, hogy az a politika, mely ily szorgos elővigyázattal gondoskodott a birodalom határszéleinek katonai biztositásáról, elmulasztotta volna a hadászati közlekedés minél czélszerübb és gyorsabb eszközeiről, minél egyenesebb vonalairól gondoskodni.

Két szerzőnk van, kik e téren biztos kalauzul

---

[1]) Notitia Dignitatum in Partibus Orientis et Occidentis. Bocking-féle kiadás. Bonn. 1880.

[2]) Mommsen. Corpus Inscriptiorum latinarum. 3753. sz. tégla fölirat.

[3]) Romer Dejardins 62. l.

[4]) U. o. 63. l.

[5]) Uj Magyar Muzeum 1854. VIII. füzet 137. l., mely kőfelirata kiegészitve ez: Imperator Caesar Marcus Aurelius Antoninus Commodus Augustus pius Sarmaticus germanicus britannicus pontifex maximus tribuniciae protestatis decimum, imperator septimum, consul quartum pater patriae ripam omnem burgis a solo extructis item praesidiis per loca opportuna ad clandestinos latrunculorum transitus oppositis munivit per . . .

szolgálnak a római kor útrendszerének tanulmányozásában. Az egyik egy római, kinek csak könyve maradt meg, nevét elnyelték a századok. A másik hazánk dísze, a tudós Schönwizner. Amaz a régi földrajzi irodalomban Antoninus Itinerariuma néven fordul elő; emennek czime „In Romanorum iter per Pannoniae ripam. Budae 1770.“ Azon adatok, a melyeket az Itinerarium megőrzött, s azon följegyzések, a melyeket Schönwizner a különféle helyeken talált római mértföldmutató oszlopkövek alapján tett, föltárják előttünk egész rendszerét annak a katonai és polgári uthálózatnak, mely Pannoniát átalán, és abban megyénket is körülfoná és átszeldelé.

Tárgyamnál fogva az utóbbira szoritkozom csupán, hisz olvasóimat nem Sziszek és Bécs, nem Sabaria és Bregetium érdekli közvetlenül, hanem megyénk és annak területe.

Meglepő kiterjedésü és sokaságu közlekedési vonalakkal találkozunk itt. Buda egyenes összeköttetésben állott Székesfejérvárral azon út által, melyet ma is buda—székesfejérvári országutnak ismerünk.[1]) Székes-Fejérvárról aztán elvezetett Adriához azon a vonalon, melyen ma a székesfejérvár—kanizsai út halad. Ez a nagy nemzetközi út az Itinerariumban is meg van emlitve. Ezt az utat már a celták is használták ámbra kereskedésükben a Balti tenger és Itália között. Egy másik volt a mai Mészáros-út, mely Bicskénél főirányából letért Csákvár és Csák-Berénynek, innét pedig részben átment Csurgónak, hogy aztán beleolvadjon a várpalota—veszprémi útba, mely Székesfejérvártól indult ki, részben pedig Csák-

[1]) Bár vannak arra is adatok, hogy Budáról az ut egykor Bicske—Csákvár felé vezetett Székesfejérvárra.

Berényből azon főútvonallal egyesüljön, mely Szőnyből Kis-Bér, Moóron keresztül Székesfejérvárt átmetszve, levezessen Tolnába, s itt alapja legyen azon ősi közlekedési vonalnak, melyet középkori okleveleink „hadútnak“ neveznek. Végre átszelte megyénket a Dunapart hosszában az Aquincumból Eszékre vezető nemzetközi út, melynek nyomait Budától kezdve egész Duna-Penteléig a feltalált mértföldjelző kő-oszlopaival ma is meglehet határozni.

Ment pedig ezen Aquincumból Eszékre vezető út a következő irányban: Ha nem csalódom, az Aquincumból — Ó-Budából kiinduló eszéki útnak első mérföldjelző oszlopa a budai hajóhidfőnél állt; innét az út a dunaparton a Sárosfürdő előtt elhaladva, egyenes vonalban vezetett azon a dunaparti uton, mely a Nádorkert előtt ma is Promontor felé halad. Nyomai meglátszanak a promontor—csepeli révháznál, az úgynevezett Kutyavillánál. Ehhez közel, ott t. i. a hol a budaörsi viz a Dunába szakad, találtatott sok mérföldjelző oszlop, különféle időből való. Ennek oka az, hogy épen a viz torkolatánál lévén azok egymásután felállitva, az árvizek egyikét is, másikát is helyéből kimosta és beiszapolta. Innét az út mindenütt a Duna partján vonult lefelé és Promontor alatt azon pontot érintette, ahol ujabb időben — a pécsi vasut budafoki állomásán alul — az amerikai szőlőtelepet ültették, és a hol a nyolczvanas években mérföldjelzőket is ástak ki. Innét a Déli vasut mentében haladt Tétényig, onnét a faluba befordulva ismét a fejérvári országut helyén haladt tovább addig a pontig, a hol t. i. ebből az utvonalból a Csillag-csárdán alul az Érdre vezető út kiágazik; mert ettől a ponttól az érdi út mindenütt a

ma is látható, de sohasem javitott római uton halad, halad egészen be Érdre a kápolna előtt. És az Érdre vezető ezen út mellett, t. i. az országutról való kiágazás és a Kutyavárról jövő utnak az érdi úttal való egyesülése közötti középponton, az érdi plebániai földön állt ismét egy mérföldjelző, melyet Kereskényi Gyula érdi esperes ásatott ki s tart most a plebánia udvarán, a melyet Severus Alexander állitott föl „Ab Aquinco m. p. XV.“ vagyis a mely jelezte az Aquincumtól számitott tizenötezer lépésnyi távolságot.

A római út Érd öreg utczáján felvezet abba a mély utba, mely a battai hunhalmok felé irányul, s megy a Tárnokvölgybe mindenütt a római alapépitkezésen haladva a mai út is, mely a Tárnok vizén keresztül vezető hármas ivű, rómainak mondott hídon átmenve, azon a dülőn, mely Lits Gyula és Wimppfen Siegfrid gróf battai birtokaik között fekszik s „római út-dülőnek“ neveztetik, egyenesen Krizsán Dolina nevü majornál szakad be az ercsii országutba.

Innét mindenütt az országút nyomán halad, Ercsinél azonban nem követi a faluba lemenő országutat, hanem megy egyenes irányban a szeszgyár mellett le a szöllők között a völgybe és az itt is látható egyenes nyomokon és kőmaradványokon Serkevárnak tart, hol egykor szinte római hídnak kellett lenni, mely átvezetett a Dunába ömlő martonvásári viz fölött.

Innét Adonynak vezetett és pedig úgy, hogy a várost jobbra hagyva, ott, a hol a Duna partján Nepomuki sz. János szobra áll, érintette a Dunát,[1])

[1]) E ponton találták azon mérföldjelző oszlopot, mely az adonyi városház udvarán áll. Valamint azon követ is, mely Romulus és Remust ábrázolja, farkas által tápláltatván. E kő néhai Modrovich Ignácz szerint ma Alsó-Szentiványon van az urasági kertben.

sőt — miként Koller János, adonyi esperes-plebános bizonyos leletek alapján állitotta, — a mai adonyi szigetek hosszában vette irányát, nem lévén azok akkor még szigetek, hanem csak később tette azokat a Duna szeszélye szigetekké.

Az adonyi szigetek alatt keresztül ment a mai országuton nyugot felé, Szent-Mihály pusztán belül a most épülő Szegszárd—adonyi vasut mentén Csillag csárdának, melyet jobbra hagyva, az országutat követi s Rácz-Almástól a dunapentelei országutba szakad. Minthogy e vidéken már nem tanulmányoztam menetét, tájékozni sem tudom olvasóimat.

Azt pedig, hogy ezen vonaltól minden dunamelléki római községből vezetett külön-külön út Székesfejérvárra, mint a határőrző seregeknek visszavonulási pontjára, vitatni sem kell. Ilyen út nyoma észlelhető ma is Acsáról Verebre, mely bizonyosan Bicskéről ágazott ki és vezetett Pázmánd és Nyéken keresztül Ercsi és Adonyba.

Mindezen utak létezése fölött alig lehet kétség, mindegyik menetelét, irányát illetőleg azonban teljes kritikai bizonyossággal egy összefüggő földrajzi hálózattá kiegésziteni, mely hű rajzát mutathatná majd két évezred előtti idők mappájának, — az teljes lehetetlen.

Hogy ezeken a főutakon kivül számos községi út, csapás vezetett mindenfelé és képezte az egyes községek között a közlekedési irányokat, melyek ismét a nagy országútak felé ágazván el, a megye minden legkisebb pontját is belevonták a nagy úthálózatba és közlekedési forgalomba, azt az az élénk politikai és társadalmi élet, milyent a rómaiak teremtettek mindenütt, a hol lábukat megvetették, a pol-

gárosodás és műveltség oly gyors terjedését föltételező nagyszerü összeköttetési eszközök minden kétségen kivül helyezik.

Mert az imperatorok és azok parancsnokai, legátusai, kormányzói és különféle hivatalnokok, a legiók és azok egyes hadtestei, csapatai szakadatlanul mozgósitásban voltak, utaztak, jártak-keltek; mindehhez pedig jó utakra volt szükség.

És a rómaiak értettek is az utak épitéséhez. A középkori népek csaknem egész Európában a római időkből fönnmaradt utakon jártak, a melyek a hol elromlottak, azokat eredeti szilárdságukba visszahelyezni, a hol pedig ujakat állitottak, azokat a római épitészet mintájára épiteni képesek nem voltak. Mert a római az utat egy egészen külön rendszer szerint épité. A felső rétegét a talajnak bizonyos mélységig kiemelték, aztán nagyobb kődarabokat raktak egymás mellé; hogy pedig e kő szét ne nyomódjék, az utvonalat még nagyobb kövekkel szegték be. Az igy elkészitett alapra aztán apróbb követ hordtak, földdel kiegyenlitették, végre a tetejébe kavics-réteget boritottak. Mindezen rétegeket sulyokkal leverték. Ezáltal az ut roppant szilárd lett, mit tanusit az a már emlitettem utrészlet ma is, mely a buda—székesfejérvári országuttól eltérőleg Csillag-csárdán alul Érd felé vezet, s a mely talán a római idők óta soha tatarozást nem látott.

Az utak széleibe mértföldmutató nagy kőoszlopokat ástak, egymástól meghatározott távolságba, megjelölvén azon a kiindulási pontot és távolságot. Községek közelében, utak keresztezésénél nem ritkán egy-egy pogány isten szobra állt, hogy az utasokat vallásos kötelességeikre figyelmeztesse. Ott, a hol az

utak távol vezettek a várostól, vagy községtől, szálló helyek, „mansiok“ várakoztak az érkező utasokra. Itt kellő szállással és élelemmel láttattak el. A kinek saját lova vagy fogata nem volt, vagy a ki messze utra ment, az posta-kocsit használt; mert a rómaiaknak kifejlett posta-rendszerük volt már az első császárok alatt. Előbb gyalog-póstát használtak, midőn gyorslábú futárok vitték a leveleket, hireket, tudósitásokat. Aztán a kocsi-posta jött divatba. De úgy az, mint ez, állami intézmény volt, államilag kezeltetett. Az utakra állami tisztviselők ügyeltek föl, rendszeres hivatalt képezett az és a kormányzók hatáskörébe tartozott az utak fenntartása is. Ezen fenntartási költségek aztán az utvámból födöztettek, mely államjövedelem nemcsak azért fokozódott oly nagygyá, mivel az utvám maga elég magas volt, hanem azért is, mivel meglepően élénk forgalom fejlett ki csakhamar a birodalom különböző pontjai között.

Persze ezen eredmény előidézésére több ok működött közre. A műveltség fejlődésével az igények növekedvén, a munkássági ösztön is gyarapodott. A közlekedési eszközök könnyüsége kedvet adott az utazgatásokra. Legfőbb tényezőül kétségkivül mégis az szolgált, hogy a világbirodalom összes népeit ugyanazon törvények, ugyanazon mérték, ugyanazon pénz és ugyanazon nyelv kötvén össze, a római polgár mindenütt otthonát vélte feltalálni, bárhova ment.

A mérték és a pénz rendszeresitése virágzó kereskedelmet föltételez, melynek alapját az általános békét, a római birodalom a császárság első századának végén már teljesen birta. Különös és politikailag is figyelemre méltó jelenség. Egyik tartományt a

másik után hóditják el az imperatorok, népet nép után hajtanak a római jogar alá; római katonákat soroznak a barbár népekből, római törvények engedelmességébe, a római államfegyelem szigorába vonják a nemzeti szokásokhoz, önálló politikai autonomiához szokott barbárokat, és a béke temploma azért tiszteletben marad, a barbár meg sem moczczan, megadja magát a római hegemoniának, elfogadja a római törvényeket s nem csinál visszahatást az új intézmények átalakitó szelleme irányában.

Róma és a béke azonos fogalommá lettek. A birodalomban megszüntek a harczok, habár nem szüntek meg a katonai lázadások. De e lázadásokban nem volt része a meghóditott népeknek. Lázongnak a legiók, nyugtalankodik a római elem, de nem a barbár. Ezen tény ad magyarázatot egy másik tényhez, ahhoz, hogy az egész Pannoniában oly csekély számu megszálló sereget találunk. Tacitus két legiót emlit;[1]) Dio Cassiustól pedig tudjuk, hogy megyénk a II. legio adjutrix katonai kerületébe tartozott.[2])

A béke áldásai jótékonyan mozdittották elő a belkormányzati intézmények kifejtését, a közigazgatás megerősödését. Mindez rendezettebb közgazdasági viszonyokra vezetett. A római katona nem harczolt, a római legátusok nem zsarnokoskodtak, az intézmények szabadsága kiterjedt mindenkire, a törvények uralma megvédett mindenkit. A római legiók nemcsak katonai szolgálatot teljesitettek. A birodalmi határok védelmére rendelt legionarius mikor a barbarok mozgalmai nyugtot engedtek, nem a fegyverzörejben találta életelemét, hanem a polgári

[1]) Tacitus. Annales I. k. 2. fej.

[2]) Dio Cassius I. V. könyv. 24. fej.

foglalkozásokban. A keresztény polgárosodást a hittérítők terjesztették. Róma czivilizátiójának uttörői a legiók, a hadseregek voltak. Városokat, várakat, erődöket, utakat épitenek, mocsárokat száritanak, tavakat csapolnak le, erdőket irtanak, földet szántanak. A pannon ember már akkor könnyü ügyes lovas volt, mint ilyen nemcsak azt a föladatot kapta, hogy az utászokat munkájukban szükség esetén védje, hanem azt is, hogy gyorsan száguldó paripájával postai szolgálatokat tegyen.[1])

Az első számu pannon cohors épitkezési foglalkozását Aquincumban[2]) és Adonyban[3]) talált téglák bizonyitják. A dunai hajósseregnek két tisztje uj házat épit Alcsuth táján, Galerius alatt történt a Bataton lecsapolása. Ki hihetné, hogy ez óriási munka nem katonai mérnökök és utászok vezetése alatt történt? Próbus nagy erdőirtásokat és szőlőültetéseket eszközöltetett megyénkben is. Természetes, hogy ismét a leginariusok segitségével tehette azt. Mert a római katona földmüveléssel is foglalkozott. Vannak emlékeink, melyek arról tanuskodnak, hogy egyes katonák a földmüvelés istenének áldozatokat nyujtottak. Egy II-ik legiobeli katona „terrae matri“ a termékeny anyaföldnek emelt Ó-Budán követ,[4]) a Silvanoknak egy tétényi katona ugyanazon legióból.[5]) De mindezeknél van egy még nagyobb bizonyiték. Az, hogy Alexander Severus a katonák zsoldját földbirtokokra változtatta át. Nagy földterületeket osztottak

---

[1]) Hyginus Gromaticus De Castrametatione. 1660. 85. l.

[2]) Schönwizner Corpus Inscriptionum latinarum I. k. III. 3756. sz.

[3]) U. o. 3752. sz. téglafölirat.

[4]) Arch. közl. X. k. 35. l.

[5]) Mommsen id. m. 3393. l.

ki örökségül a katonák között, kik aztán azért a földért hadiszolgálatokat tettek. A földbirtok öröklésileg szintugy átszármazott fiuról-fiura, mint a katonakötelezettség. Ebből az is következik, hogy a római katona ebben az időben családi életet élt, és polgári viszonyok kötelékében állott. A Cincinnátusok példája ugy látszik átragadt az egész hadseregre. Mert hisz a római katona jelvénye nem a fegyver, nem a paizs vagy kard, hanem az eke volt, mint azt Lachmann följegyzéseiben találjuk.[1]) Hyginus pedig Pannonia földmivelési viszonyaira igen jellemző és érdekes megjegyzéseiben elmondja, hogy itt a föld termelő képessége szerint van megbecsülve.

Vannak első és másodosztályu földek, vannak kaszálók, legelők, közönséges és makkos erdők.[2])

Földrajzi fekvése és viszonyai Pannoniát már az ős időkben földmüvelésre utalták, s a rómaiak alatti pannonok kétségkivül a mezőgazdaság terén eléggé kiterjedt tevékenységet fejtettek ki a társadalmi fogalmak akkori szinvonala szerint. Tisztes előkelő állást csak a földmivelés, helyesebben a földbirtok biztositott. Innét a rohamos verseny a földbirtok szerzésben. Az államhivatalnokok, a katonák földet szereztek vagy kaptak, s a földbirtokkal jogokat és kiváltságokat. Ez az előkelősége a földbirtoknak az ipar és kereskedelem fölött, kétségkivül bénitólag hatott egyébb közgazdasági ágak egyenközü fejlődésére. Tőkeképződésről szó sem lehetett, mintán mindenki oda igyekezett, hogy megtakaritott csekély vagy nagyobb összegü pénzét földbirtokba fektesse.

De más tekintetben is a közkormányzat iránya

[1]) Lachmann Ed. Schriften II. k. 360. l.

[2]) Hyginus Gromaticus. De Castrametatione 1660. Amsterdam 205. l.

határozottan agrárius volt. Oka e ténynek a római birodalom belviszonyaiban, s főleg a császárság alatt bekövetkezett roppant gabona szükségleten kivül az adófizetés természetében is rejlett. Az állami összes adóteher legnagyobb része a földbirtokra nehezült; mikor pedig az egyes császárok a proletariatus állami élelmezését vették gyakorlatba, a különböző tartományok alig lettek képesek a tömérdek gabonát Róma csőcselékje szamára szállitani.

Vajjon csak nyers gabonát szállitottak-e a tartományok, s azok között Pannonia is, vagy pedig őrlött liszt szintén hozatott forgalomba? eldöntetlen marad. De a malomipar kezdeményeinek csalhatatlan nyomaival találkozunk nemcsak Ó-Budán, hanem megyénkben is. Persze az akkori őrlési rendszer nagyon egyszerü volt. A malomipar alig lépett ki első korszakából, midőn t. i. törő mozsarakból került ki a liszt. Az őrlés elmélete már sajátjává lett az emberiségnek, habár a gyakorlatban a kezdetlegesség tökéletlensége folytán még távol állott az attól a foktól, a melyre a kettős hajó alkalmazása által lehetségessé vált hajókerék a folyam malmait az V. században Belizár alatt emelte.

De hát miként is őrölhettek Pannoniában és megyénk területén is az I. és II. század lakói? Az akkori malom szerkezetének központja a malomkő volt, egy öblösen kivájt kőbe egy másik kúpalakú kő illesztetett; ezt a két követ pedig előbb emberi erővel mozgásba hozták, miként az a száraz malmoknál látható. Később a vizi erőt kezdették alkalmazni malom hajtásokra. A rómaiak alatt oly nagy kiterjedést nyert vizvezetéki rendszer nagyban segitette elő az ilyen malmok keletkezését. De ezenkivül

hogy patakmalmok is voltak s hogy egyes tavakból csatornákat vezettek malmok hajtására, arról tanuskodik Pátkán és a Kikiri-tónál talált római vizgát.[1])

Hogy az épitészi és kőfaragói ipar milyen fejlett volt, adataink ugyan nincsenek, de a váracsok, házak, templomok, circusok épitése, valamint a roppant kövekből készitett díszes sirládák, föliratos kőlapok, domborműves arczképek eléggé bizonyitják ezen iparágak kifejlettségét. Ilyen feliratos kövek nagy számban vannak a székesfejérvári püspöki lak udvarában, Vereben Verebi Végh János kertjében, Velenczén egykor Meszlényi József házában. Egyes példányok pedig Csákváron az urasági kertben, Martonvásáron a templom és kastély közötti sarokban, stb. stb. Egy paizs-gyárnak emlékét a „Notitia“ irója, Rómer pedig a fegyvergyártók czéhének talált föliratából von le következtetést egy ilyen czéh létezésére.[2])

A római társadalom találta föl a czéhrendszert, az iparosok és mesteremberek ezen egyesületeit. Az élelmi szerekben való roppant szükséglet a malomipar és sütő-mesterség haladását idézte elő; a nagy tökélyre emelt architektonika, kőfaragók, kőmüvesek, épitészek mellett ácsok, asztalosok, lakatosok czéhét igényelte. Hogy voltak szabók, vargák, szücsök, kalaposok is, a római ruházat s az ország éghajlati viszonyai kétségen kivül helyezik.

A szinészek czéhe ép ugy meg volt, mint teljesen bizonyos, hogy a gyakorlati tudomány az

---

[1]) Arch. Ért. 1873. 72. l.

[2]) Arch. Közl. X. k. 32. l.

ügyvédek mellett megteremtette az orvosokat és mérnököket is.[1])

A kereskedés karöltve járt az iparral és földmiveléssel. A kiterjedt uthálózat s a közlekedési eszközök gazdagsága már magában is nagy emeltyüje az áruforgalomnak. Hát még ha ehez vesszük azt a három fontos tényezőt, mely az adás-vevésben az érintkezés könnyüségét, egyszerüségét és biztonságát hozza létre: a nyelv közösségét, a pénznek, mértékeknek és törvényeknek egységét az egész birodalomban, elképzelhetjük, mily belső ösztön sarkalta az embereket a földmüvelés és ipar által teremtett czikkeknek forgalomba vitelére. Már a rómaiak előtti pannonok belevonattak az ámbra kereskedésbe, melynek vonalai Rómától Pannonián át elértek egész a Balti-tengerig. Római polgárok jöttek vásárolni hozzánk, telepedtek le nálunk s fejlesztették a pannon kereskedelmet az akkori viszonyoknak megfelelő virágzásra.

Kereskedési pontokul nyilvános piaczok és utczai boltok szolgáltak. A rómaiak már ismerték és használták a nyilt boltokat, melyekben terményeiket vagy iparczikkeiket árulták. A mészárszékek előtt lebocsájtható táblák voltak az árusitás könnyitésére, miként nem régen faluhelyen voltak láthatók a görögök boltjainál.

Tudósokban, művészekben, kik mint zenészek, szinészek, szobrászok, festészek jöttek hozzánk a műveltebb nyugotról, hogy szintén nem lehetett hiány, a századok őrlő fogai s az emberek pusztitásai

---

[1]) Mindezekről Mommsen Corpus. 3438. 3583. 5585. sz. — Arch. Közl. X. köt. 32. és 33. l. — Orello II. 453. l. — Főleg alapos részletességgel és hosszan beszél Salamon Fer. id. m. I. k. 310—355. lapjain.

daczára megmaradt emlékek igazolják. A templomok, a szinházak, a fürdők, s a gazdagok palotái, villái eziránt teljes tájékozást nyujtanak. Magától értetődik, hogy az ily magas foku és széles alapra fektetett társadalom nem lehetett a műveltség termő földje az iskolák nélkül. A római korszaku pannon ifjuságnak megvoltak iskolái, a melyekben azon kor disciplináit, tudományát tanulták. Ezen iskolákból mind a mai napig nem leltünk ugyan egyetlen nyomot sem, ez azonban mit sem bizonyit szemben a műveltség napnál is világosabb tényénél.

Voltak-e megyénkben templomok a római vagy a tartományi istenek cultusának számára: meg nem határozhatom, és csakis valószinünek tartom azon kövek föliratai után, a melyek Székesfejérvárott a basilika fenekén,[1]) továbbá Bicskén[2]) és Sárpentelén[3]) találtak s a melyek egyike, t. i. a székesfejérvári bazilika fenekén talált kő egy olyan papi emberről tesz bizonyságot, ki a pannon földön lakó népek isteneinek állott szolgálatában. A bicskei pedig egy oly férfiuról, ki a papi rangfokozatokon keresztül haladva, Róma város papja: sacerdos urbis Romae czimet viselte. A sárpentelei kő pedig arról tanuskodik, hogy azt az egész itteni provintia vagyis tartomány összes papjai az ő felséges uraik üdvére Jupiter Dolichenusnak vagyis keletről hozott — s az aleppoi tartományban fekvő Doluk városról nevezett — Jupiter Dolichenus-féle kultusnak kifejezésére emelték.[4]) Ennyi papi ember s ily élénk kultusz

[1]) Romer Dejard. 193. sz.
[2]) U. o. 87. sz.
[3]) U. o. 30. sz.
[4]) Orello idézett m. id. helyén.

kell, hogy templomok létezését is föltételezze. Hisz a római nép előszeretettel helyezte dolgait, sorsát az istenek vagy geniusok oltalma alá. Az utasokat a felsőbb hatalmak, szellemek védték. Azért állitottak uton-utfélen az isteneknek vagy geniusoknak szentelt szobrokat. Ilyen az a Herkules szobra, melyet Baracskán találtak, s mely ma Kuliffay Adolf ercsii urad. számtartó ur gyüjteményében van. Azon szokás pedig, hogy a birodalom számos istenének templomokat emeltek, szükségkép emelte azok számát, eltekintve attól, hogy egyes polgárok magánügyeikben, családi viszonyaikban gyakran emeltek fogadalmi — votiv — oltárokat vagy szobrokat a birodalom isteneinek.

Mert a mint voltak birodalmi törvények, szintugy voltak birodalmi istenek is. Róma vallási sajátsága volt, hogy minden általa meghóditott népek mythologiáját beolvasztá a saját számos istenei közé. Azonban a milyen bölcs tapintat volt ez Augusztustól arra nézve, hogy fölvevén a barbár népek kultusát a római keretbe, ezáltal assimilálta azokat: mindazonáltal szaporodván ezáltal Jupiter olympusa, okul szolgált később azon vallástalanság és hitetlenség elharapódzásának, melylyel már Neró idejében találkozunk. A sok istenbeni hitnek ezen elvtelensége okozta a nagy vallási kételyt, mely utóbb a hazai istenek és Numa vallásának megvetésére vezetett.

Magától értetődik, hogy e sok istenségnek papsága laikus papság volt. A vallásnak a politikával való szoros összekeverése a vallásból államintézményt, a papságból politikai közegeket csinált. A caesaropapismusnak bizonyos tekintetben előre vetett árnya az a papi szervezet, a melyet Rómából kiágazva az

egész birodalomban elterjedve látunk. A papi állásokkal bizonyos polgári teendők is jártak. A magasabb papi állásokra csak magasabb politikai állásu emberek juthattak. Valamint a császár főpap, pontifex matimus volt egyszersmind, de csakis a császár lehetett azzá, ugyszintén a többi főpapi állások, méltóságok össze voltak kötve a politikai hivatalokkal. A „sacerdos“, a „flamen“ egyszersmind a község, város vagy municipium főnöke, előkelő hivatalnoka volt. De csakis az ilyen főnök, az ilyen magas állásu állami hivatalnok lehetett pappá. A papság mindazonáltal bizonyos hierarchikus szervezetet képezett, szoros fegyelem tartotta azt össze, a szertartási formák szabatossága és ugyanazonossága azonban nem zárta ki, hogy ujabb istenek kultusa ne férjen meg a tulajdonképeni „hazai“ istenek tisztelete mellett. Templomok, papok, szertartások és istenek fölött a Rómában székelő pontifex maximus — a császár szava és tekintélye döntött és uralkodott. Ő volt góczpontja a polgári és katonai szervezet hierarchiájának, és ő volt góczpontja a vallási és papi szervezet hierarchiájának is.

Az államszervezet egész gépezetét egy minden részében teljes közigazgatás tartá össze. A társadalom tagoltsága már kezdetben arisztokratikus jelleget adott annak, de a kiváltságok nagymérvü hatása mellett nem volt egy közvetitő vagy mérséklő elem, mely a patriciusok és a „plebs“, a nép között tátongó roppant ürt kitöltötte volna. Nem volt egy középosztály, mely a középkori államokban mint polgári elem lett védbástyája a közszabadságnak a hűbérrendszer parasztjaira nézve is. Ez okozta, hogy a római társadalom egyoldalulag fejlődött, s az osztály-

érdekek között a legbölcsebb törvényeknek sem sikerült meghozni az egyensulyt. A törvény uralma ugyan egyenlő volt a római uralommal, azonban törvény és rómaiság csak kiváltság volt, a gazdagok, az előkelőbbek kiváltsága. A „plebs“ szolga volt és az maradt mindaddig, mig mint iparos, kereskedő, vagy földmüves legalább 25 holdnyi földbirtokot nem szerzett magának, vagy mint kiszolgált katona, kiváltsági jogokat nem kapott. Az ilyen társadalmi szervezet mellett a plebejusok számszerinti túlsulyát egy ideig lehete ugyan a legiok nagy számával sakkban tartani, vagy pedig a népszenvedélyeknek való hizelkedéssel, gabona-osztogatásokkal, cirkusi játékokkal elaltatni, de többségi erejének tudatát mindvégig el nem nyomhatá. Már pedig az iránt a Caesarok tisztában voltak, hogy ha a tömeg megmozdul lánczaival együtt, magát a birodalmat is összetöri. Az erős közigazgatásnak tehát nem csupán politikai, hanem társadalmi feladata is volt.

A közigazgatás jellege központositás volt; de jó központositás. Proconsulok zsarnoksága, a legionariusok zsarolása ismeretlenné vált a császárság alatt. A felelősség elve a tisztviselőknél megszüntette az apró zsarnokok nyomását. A tartományok képviselettel birtak s a közügyek nyilt ülésekben beszéltettek meg és intéztettek el. Az ilyen ülések a magyar megyei ülésekhez hasonlitottak, csaknem ugyanazon hatáskörrel és jogokkal. Még a felterjesztési joguk is meg volt. Panaszukat, sérelmeiket egyenesen a császárhoz föllebbezték. Ugy látszik, ezen helyhatósági kormányzatot a római közigazgatási rendszer nem törölte el, csak módositotta. A nemzeti szokások, intézmények beillesztettek a római törvények keretébe.

Nem is avatkozott sem a senatus, sem a császár az ilyen tartományi gyülések összehivásába. A tartományi önkormányzat kiegészitő része volt az. Ha elfogadjuk a megyénk határában, Sár-Pentelén talált s föntebb emlitett föliratos kő által adott föltevést, bizvást mondhatjuk, hogy ilyen gyülés megyénkben is tartatott.[1])

A különféle hivatalok egy egész szervezetet képeztek. A hivatalok nevei nagyobbrészt megrómaiasodtak, habár némi tekintetben a helyi viszonyokhoz mérten más hatáskörre terjedtek is azok. A végrehajtó hatalom a főbb hivatalnokok kezében volt, kik kollegiális testületi kormányzatot képeztek. Ezáltal ki volt zárva, hogy egyesek visszaéljenek hatalmukkal, mert a társhivatalnokok által kölcsönösen ellenőriztettek. Mindenik élén a császár állott. A minő rajongó tisztelettel viseltetik a magyar nemzet a legelső magyar: a kiráty iránt, olyannal viseltetett a pannon nép is az ő császára iránt. A 138-ik évből egy emlékünk van, melynek fölirata Mommsen szerint teljes világitásba helyezi azt a vallásossággal határos kultust, melylyel a pannon nép Hadrián császár iránt viseltetett. Tiz község emelte t. i. azt a követ a császár üdvéért.[2]) Ez a ragaszkodás az államhatalom feje iránt nemcsak azt bizonyitja, hogy a pannon nép a római kormányzattal meg volt elégedve[3]), hanem lélektanilag világot vet a pannonok jellemére és politikájára. Miután a római hóditás be lett fejezve,

[1]) Romer Dejardiens. 30. sz.

[2]) A követ Ó-Buda fölött a kis-czelli kolostor körül találták. Mommsen igy olvassa a föliratot: Iovi Optimo Maximo OB SALUTE HADRIANI AUGusti Vici X. PUblice POsuerunt. Id-m. C. I. I. III. rész. 3431. sz.

[3]) Schönwizner De Ruderibus, és Kenner Noricum u. Pannonia czimü müvében e felfogást találom.

a lázadások is megszüntek. Népünk megadta magát sorsának, politikai ábrándokért nem lelkesült, kalandokba nem bonyolult. De a hol közvetlen vezetői hűségére, bátorságára hivatkoztak, döntő szerepet tudott magának biztositani. Átalában véve a pannon nép természeténél fogva higgadt, józan volt, szerette a békét. Nincs lap Róma történetében, mely a pannon nép lázadásáról tanuskodnék. Ide jött római katonák, római emberek lázongtak; de a pannonok távol maradtak attól. Tanuskodik erről Tacitus is.[1]) De tanuskodik arról egy átalánosan igazolt tény is. Ez a Pannoniában levő katonák feltünően kis száma; alig egy maroknyi had tartja megszállva Pannoniát. A tartomány belsejében sehol sincs állandó hadsereg. A várakban, erődökben, határvonalakon csekély számu helyőrség, ez minden; és mégsem lázad föl senki. Egy diploma, mely 113. vagy 114-ben kelt, kimutatást ad az itt levő csapatok számáról. Két ala (lovas) és hat cohors (gyalog) csapat, vagyis nyolcz zászlóalj. Parancsnokuk P. Africanus Flavius volt; egy-egy ala vagy cohors alatt 500 ember, kerekszámban 5000 embert tesz ki az itt feküdt katonaság létszáma.

Mondottam, hogy a pannon nép békeszerető volt. Ezen tulajdona nem gyávaságból, hanem józan belátásból és törvény iránti tiszteletből származott; mert a pannon katona ügyesség és vitézség tekintetében kiállta a versenyt a birodalom bármely népével. A pannon kitünő lovas volt, kit Tacitus a lovasság ékességének nevez.[2]) Innét volt, hogy a római seregek indulásánál az utászok és hidászok védelmére pannon és mor lovasság rendeltetett.

[1]) Annales I. k. 2. fej.

[2]) Alares pannonios robur equitatus in parte campi locat. Annal. XV.

De mindennél nagyobb dicséretet adnak maguk a római legionáriusok a pannon seregek vitézségére. A Pannoniában népszerüvé vált Pertinaxot a legionariusok meggyilkolják. Ez iszonyu tett hirére boszut esküszik a pannon sereg. Septimus Severus élire áll három pannon legionak, csatlakozik hozzájuk három római legio is. Egy napon Róma kapui előtt áll a pannon sereg s a praetorianusok serege számra mintegy tizezer, néhány perez alatt szétszóratott.

Pannonia ezután termékeny földje lett a kitünő hadvezéreknek. Septimus Severust megelőzte Pertinax, ki épen ugy, mint Vespasian, Gabrius, Probus és Aurelianus a Duna vidékén szerzék babéraikat. A pax romana, a római béke, mely egyenlő volt a világbékével, nem lehetett tartós. A barbár népek visszahatása már a második század közepén megkezdődött. A cliens népek megbizhatlansága mindinkább nyilvánvalóvá lett. Sem Commodus, sem Marc Aurel azon terve, hogy a quádok közé a római civilizátiót bevigyék, nem sikerüit. A celtafaj assimilativ ereje ugy látszik arra a hiedelemre vezette a római politikát, hogy a quádok, jazygok és egyébb nem celtafajok hasonló kulturképességgel birnak. Azonban a quádok dologkerülők, henye nép volt, mely az európai viszonyok közepett sehogysem tudta magát acclimatizálni.

A mi azonban nem sikerült Rómanak a többi barbár törzsekkel, az sikerült a celtafaju pannonokkal. Én ugyan nem tartom hihetőnek Vellejus Paterculus azon állitását, hogy Pannonia már Kr. u. a VI. században átvette a római nyelvet, szokásokat, és az irást, de azt fönnmaradt emlékek kétségtelenné teszik, hogy Pannoniában már a második század

közepén a rómaiasodás processusa be volt fejezve. Pannonia akkor már rómaivá lett. Rómaivá nyelvre, intézményekre, szokásokra nézve, de nem vált rómaivá erkölcsökre nézve. Az átalakulás culturalis volt és politikai, de nem vált nemzetivé, és nem vált fajivá. A római elpuhulás és elsatnyulás a Duna partjára el nem jutott. A császáság 2—3-ik századának kiaszott, velőtlen szibarita római népével szemben ott állott az életerős, izmos, edzett pannon nép testi erejének egész virágzásában.

Lehettek, mint kétségtelenül voltak is fontos politikai okok, a melyek ebben a korszakban a politikai hatalom decentralizátióját idézték elő, s a birodalom sulypontjának mozgósitására vezettek, de hogy éppen Pannonia lett a birodalom védbástyájává, s Rómát a 3—4-ik századbeli pannon származásu császárok tartották fönn, annak nemcsak földrajzi okai voltak.

Vitás kérdés lehet még mindig azon okok megállapitása, melyek a létezett legnagyobb világbirodalmat a bukásba kergették. És akár Mommsen, akár Gibbon érveit fogadjuk el, be kell látnunk, hogy egyes különben bármennyire fontos okok okozhatnak belzavarokat az államszerzvezet egészséges működésében, de népekre, országokra terjedő birodalmat összeomlásra nem vezethetnek.

S ha igaza lehet Montesquieunek, a ki a népélet egyetemes szinvonaláról birálgatva a roppant omlás okait, lélektani indokokra bukkan, s az enervált társadalmat kedélysivár, hitelvesztett emberek által látja az örvénybe sodortatottnak: igaza van Salamon Ferenczneknek is, midőn egyik főokot a városok sajátságos fejlődésében, illetőleg hanyatlásában látja. Ámde az is igaz, hogy a római városrendszer szerves össze-

függésben fejlett ki a római közkormányzatból, s hogy a patriciátusra fektetett római államban a polgári elem politikai tényezővé nem válhatott. Róma az ő bámulatos nagyságát ugyanazon okoknak köszönheti, a melyek midőn megszüntek érvénynyel és hatással birni, a népek fejlődésében rejlő természeti és erkölcsi törvények szerint föltartóztathatlanul idézték elő a rettenetes bukást.

Róma a II-ik század végén már túltengett volt. Nemcsak a barbárok beütésének visszavágására vált képtelenné, hanem a tartományok fennsőbbségét sem akadályozhatá többé. A fajilag erősebb, de müveltségileg gyöngébb celta elemmel nem állta ki a kulturharczot, fizikailag legyőzetett attól, miután politikailag előbb azt magába olvasztotta volna.

Ez a képe a birodalom beléletének a II-ik század végén, midőn a világesemények szinpada többé nem Itália, hanem a Dunavidék, a szép Pannonia. Ez időtől kezdve a harczok egész láncolata folyik le a vidéken, ütve rombolva a birodalom falain, mig azok végre bedőltek. A caczárok nem a hét halom csucscsain épült palotáikban dőzsölnek, hanem itt töltik életüket a pannon táborokban. Minden invásió, mely átcsap a Dunán, megrenditi a birodalmat, mert emeli a végvidékek fontosságát és sulyát. Mindezen harczok hullámaiba megyénk népe természetesen épen ugy belesodortatott, mint akár Aquincum, akár Sabaria. Olaszország felé természetes utvonalat képezett az. Most minden ujabb berontás, minden ujabb népáramlat a földrajzi és ethnographiai okoknál fogva Róma felé gravitálván, Fejérmegye területe hadi megszállások, apróbb és nagyobb ütközetek helyévé vált nem egyszer.

Igen kevés az, a mi e viharos idők emlékeiből fönmaradt, megyénkre vonatkozólag pedig ugyszólván semmi. A barbárok pusztitásai a Duna vidékeken, Rómában pedig az örökös trónviszály lehetetlenné tették az egységes hadászati működést. A pannon csapatok, majd a markomannok, quadok, sarmaták stb. ellen vitettek, majd Olaszországba szállittattak az egymás ellen csatázó trónkeresők által. A bajt tetézte a keleti császárság ellenséges irányu politikája. Konstantinápolyban egészen más érdekek után hajhásztak mint Rómában, s a Boszporus melletti császárok nem egyszer szövetkeztek a barbárokkal az anyaország ellen, titokban pedig többnyire egy követ fujtak azokkal.

A római hadsereg is elveszté régi presztizsét, belereje megfogyott, számaránya leapadt. A négy századon át egymást üző háboruk tömérdek emberanyagot emésztettek föl, a melynek utánpótlására a népességi szaporulat elégséges nem volt. A katonai ősi szellemet pedig nemcsak az erkölcsi elpuhulás rontotta meg, hanem a hadseregekben beállott nagy nemzeti változás. A barbár népek midőn a római legiókba fölvétettek, azok ősi szervezetét, fegyelmét, meglazitották. A III. IV. század római polgára szellemre és vitézségre nem az volt többé, a milyennek a rómait Mucius Scevolában, vagy a Curtiusokban látjuk, a római legiók szelleme pedig messze mögötte állott azon hadak vitézségének, a melyek megtörték Hannibal hadait.

A 375-ik év azáltal vált nevezetessé, hogy akkor törtek Pannoniára a nyugoti góthok és egy irtóztató háboruban a pannon seregeket legyőzték s Pannoniát elfoglalták. A római határvidékek ez

időtől kezdve megszünnek a birodalom bástyái lenni. A hosszu harczok alatt kimerülve, feldulva, megfogyva, többé nem tartóztathatják föl az elkerülhetlen végpusztulást. Itália fenyegetve látván magát, föláldozza a „limest“, a határőrvidéket, a Duna vonalt, elejti Pannoniát, hogy önmagát megvédhesse a nyugotról támadt népek csapásai ellen. A pannon seregek elhivatnak Pannoniából, Itáliába mennek, saját sorsára bizván e szép földet, mely négy századon át védte meg Rómát. Nyugoton a hanyatlás processusa befejezéséhez közeledik. A rómaiság elveszté életerejét, izmai elgyöngültek, erélye megtörött. Egy irtóztató összecsapás van készülőben Kelet és Nyugot között. Ugyanakkor, midőn Európát a népek és intézmények aggsága egy kinos végvonaglás elé vezeti, Ázsia megnyitja kebelét s uj népek százezreit árasztja felénk. Az uj korszak számára uj emberek keletkeznek, s a vad törzsekkel uj vér vegyül a polgárosult társadalomba. Pannoniára, miután az a caesarok által elhagyatott, a legiók által a barbaroknak kiszolgáltatott, a pusztulás nagy romjaiból uj élet, uj virágzás csirája növekedett. Mert az elpusztult Pannonia a népvándorlások hat százada alatt világesemények szinterévé vált.

VI.

A Hunnok hareza.

Háromszor foglalkoztatá Pannónia Európa figyelmét, s nyert döntő befolyást a történelmi alakulásokra. Először a hunnok adtak okot e következményeiben nagy hatásu fejleményekre. Atilla világuralma Nyugot-Európában azon percztől kezdődik, a melyben a hunnok átlépték a Dunát. Pannónián át nyilt meg előttük az ut, hogy forgószélként átviharozzanak a Rajnán és Tiberisen, az Alpokon és a Catalauni sikságokon, s öldökölve vívjanak csatákat, milyent a világ még nem látott, s a melyeket hagyományok után följegyeztek a krónikások, megénekeltek lantjaikon a költők, s vászonra festett Kaulbach ecsete.

Követve a római politika nyomát, Atilla itt, a Duna-vidéken emelte föl világbirodalma központját. Itt élt, itt lakott mesés fényben, rettegett hatalomban Aquincum helyén, mely valószinüleg akkor már romban állt. Itt, Potentiana város mellett vélekedem én, hogy volt a nagy hun temető, melyben a krónika szerint 125 ezer hun vitéz sirja fölött derengett a holdsugár. Ezen események elbeszélésében a krónikák szolgáltatnak vezérfonalat a történész számára, bár ujabb időben egy egész iskola támadt, melynek tagjai bár nem tudják megmondani mi hozta létre a százhalomi — ma battai — halmokat, centum colles;

azon az alapon mégis, hogy Ditrich és Macrin nevek nem illeszthetők be egészen azon kor keretébe, az egész hun harczot mesének tartják. Én elfogadom a krónikák állitását, bár megengedem, hogy a vezérek neve iránt tévedés lehet, azonban erősen hiszem a csata lefolyását és Potentiána város létezését alább felhozandó érveimnél fogva is.

Követem tehát a krónikákat, melyek szerint a hunnok megjelenvén a Tiszánál, Macrin, ki a Pannoniát ezidőben lakott longobard, német nép tetrarkája volt, megrémült, és hallván a hunnok roppant sokaságát, nem mert azokkal szembeszállani, hanem a római császárhoz fordult segélyért. Igy jött Pannoniába Ditrich német parancsnok, német, olasz és más, vegyes nemzetségekből szedett sereggel. Jött Potentiana nevü városhoz s tábort ütött.

Mielőtt az események elbeszélésében tovább mennék, szükséges, hogy Potentiana város létezésének elfogadhatóságára érveimet felhozzam. Timon tagadja, hogy ily nevü város valaha megyénk határában létezett volna. Dezsericzky a nevet találja tévesnek s azt Mogentiánára igazitja ki. Kézay[1]) és Thuróczy[2]) azonban határozottan állitják, hogy a longobard és római sereg Potentiana városban táborozott. Jászay Pál[3]) és Szabó Károly[4]) e véleményt elfogadják. Érdy János[5]) pedig archeologiai kutatások segélyével teszi azt kétségtelenné. Felturta ugyanis Érd mögötti fensikot és Batta szomszédos határát,

---

[1]) Kézay Simon mester krónikája. Ford. Szabó Károly.

[2]) Thuróczy, Chronicon Budense. 15. l.

[3]) Jászay Pál. A Magyar Nemzet napjai. 50. l. 1. jegyzet.

[4]) Föntebb idézett forditás 19. lapjának 2-ik jegyzete.

[5]) Érdy J. Akad. Értesitő. 1847. 286. l.

hova a hagyományok Potentiana fekvését helyezik, s azon eredményre jutott, hogy Potentiana nemcsak létezett, hanem helyrajzilag is ott létezett, a hova azt Kézay az ő krónikájában helyezi.

Szilágyi Sándor[1]) jeles történészünk birálati észrevételeket tevén Tóth János „Halas város története“ czimü munkájára, Potentiana város létezésétől a történelmi jogosultságot határozottan megtagadta. Azonban Gyárfás István[2]) Szilágyi érveivel szemben Kézay és Szabó Károly tekintélyére támaszkodva, azon város létezése mellett nyilatkozik. De e mellett nyilatkozik egy másik, egy 1631-ik évi tanu is, t. i. Strassburg Pál, ki követségben járván IV. Murát szultánnál, utját a Dunán hajóval tette meg, s leirván az utba eső dunaparti városokat, Tétényről azt mondja, hogy azelőtt nagy városnak kellett lennie, egy mértföldnyi széles és hosszunak, s Potentianának nevezték.[3]) Strassburg állitása csak annyiban szorul helyreigazitásra, a mennyiben Potentianát nem Érd mögötti fensikra, hanem a közvetlen határos Tétényre helyezé. Még ennél is meggyőzőbb egy 1766. évi határjárási perben felvett tanukihallgatás. Sajnovics Mátyás, Martonvásár ura perelt ugyanis Illésházy János, Érd földesura ellen a két szomszédos birtok határa fölött. E perben több érdi lakos mutatta meg a helyszinén, hogy hol álltak Potentia — igy — város sánczai, mutatta pedig az Érd mögötti hegyormon, s e helyen levő szöllőket ma is „sánczi szöllőknek“ nevezik.

---

[1]) „Magyarország“ 1862. 277. szám.

[2]) Magyar tudományos értekező 1862. 5. füzet. 456. l.

[3]) Győri Tört. és Régészeti füzetek. II. kötet. 123. l.

A köznép nem igen szokott, kivált hajdanában, irott emlékekből történelmi adatokat meriteni, de szokott szóhagyományból, s azt hűségesen át is származtatja unokáról-unokára. Az ilyen, kivált helyhez kötött történelmi adatok tehát igy áthagyományozva, a bizonyitéknak nem megvetendő erejével birnak.

Végre nem ugyan magának Potentiana városának létezése és fekvésére nézve, de a csata szinhelyére nézve felhozom azon érvemet, a melyet legujabb kori leletek bizonyitékából meritek.

Midőn a budapest—pécsi vasut épitése elhatároztatott, boldog emlékü Trefort Ágoston minister felkért engem, még mint tétényi plebánust, hogy a vonal földmunkálatainál előkerülhető régiségek összegyüjtését és megőrzését vállaljam magamra. Egyszersmind rendeletet bocsájtott az összes vonalmérnökökhöz, hogy az előforduló leleteket nekem jelentsék be, esetleg a talált tárgyakat hozzám küldjék. A mint a munkások a pálya földmunkálatát Diósdon alul a kutyavári birkausztató alatt, ettől keletre eszközölték, egy napon gyors küldöncz jött hozzám azon izenettel, hogy valami régi kocsi vasrészleteit találták a murva-anyagban. Azonnal a hely szinére siettem és kiásattam azon két darab egészen ép kerék vas singet, a két kerekü római kocsi egyéb alkatrészeit, bronz diszitékeit és kihivtam azonnal Pulszky Ferencz és Hampel szakértő urakat, és meg lett állapitva, hogy itt egy római vezér-ember tetemei lettek elföldelve kocsijával, kocsis lovával és paripájával. A római előkelő férfiu temetkezését még inkább beigazolá a két darab összecsukható tábori vas-szék, patera, discus és egyébb igen diszes művű bronz-

edények gyönyörü példányai.[1]) És hogy ez a férfiú csatában esett el, bizonyitja az utóbb ugyanazon helyen, a mikor a vasuti töltésre a murva-anyagot arról a helyről elhordták, két sorban álló 10—10 hamu-oszlop, mindegyike egy ölnyi magas és széles mérettel, a mely hamu-oszlopok emberi csontok darabkáit is tartalmazván magukban, nem közönséges temető maradványául tekinthetők, hanem csatában elesettek elégetett hamvait tartalmazták.

Azok az elesett és 20 gödörben[2]) elégetett csatázók pedig nem lehettek mások, mint a Potentiana város védelmének balszárnyát képező harczosok, annak a magaslatnak keleti oldalán küzdve, mely az érdi oromtól átnyulik Kutyavár felé Diósdnak, s bekeriti a tétényi síkságot, a honnét t. i. a hunnok támadtak. Fel kellett hoznom e tényt is, mert szaporitja előttem az érveket, a melyek a hun csata történelmi valóságát bizonyitják.

És most haladjunk tovább a csata leirásában.

Potentiana sokkal kisebb lehetett, semhogy egy roppant hadsereg abban megfért volna, valószinü tehát, hogy abban csak egy rész foglalt helyet, a többi pedig eltoglalta a fentebb érintett hegy-koszoru azon félkörét, a melyet ma a Tétényből dél felé vezető országut átmetsz.

Thuróczy azt mondja: hogy Ditrich Zázhalomnál ütött tábort,[3]) Kézay pedig ugy emlékezik, hogy nevezett hadvezér Százhalomhoz juta.[4]) Béla király névtelen jegyzője is[5]) amazokhoz hiven a helyet

[1]) Archeologiai Értesitő.

[2]) De a kinem emelt talajban lehet még több is.

[3]) Thuróczy id. m. I. r. I. fej.

[4]) Kézay id. m. id. h.

[5]) Anonimus Belae Regis not. 46. 47. fej.

latinul is számtani jelzővel nevezi centum montesnek, „száz hegy“ vagy halomnak, a mely hely a mai Batta községnek felel meg, lévén e községnek még a 17-ik században is az oklevelek szerint, de meg az oda való görögkeleti egyház régi pecsétje szerint nem Batta, hanem Százhalom a neve. Batta nevet pedig azoktól a pusztáktól vette fel, a melyek Felső- és Alsó-Batta néven hozzá délre és délnyugotra fekszenek. Kapta pedig a Százhalom nevet azon halmoktól, a melyek határában, tőle nyugotra, számra mintegy száz, a földből kiemelkedtek.

Még tehát a védő sereg Százhalom körül tanyáz s a hadvezérek Potentianában tartanak hadi tanácsot, hogy a hadviselés tekintetében előttük egészen ismeretlen ellenséget mily strategiai műveletekkel támadják meg, — a hunnok felfujt tömlőik segitségével éjnek idején átusznak a Dunán.

Ezen nevezetes átszállás a Gellérthegy alatt, a Csepel-sziget orránál, a mai összekötő hidtól valamivel délre történt, és sajátságos, az átkelésről elneveztetvén az a föld Kelenföldjének, ezt a nevet a krónikák és történelmi adatok segitségével maig is megtartotta. Az ellenség ily gyors felvonulására Ditrich és Macrin nem gondoltak, csatatervük még nem volt. Átkelni a Dunán s az ellenséget saját állásában támadni meg, vagy bevárni a támadást — e két kérdés iránt még nem jutottak megállapodásra, midőn a hunnok hadi csele és meglepő gyors mozdulatai az ügyet egészen más irányban döntötték el. Csöndes nyugalomban alusznak a Százhalom körüli táborban, mitsem gyanitva a közeledő fergetegről.

A hunnok átkelvén a Dunán, oly csendben vonultak a mai Promontor és Tétény irányában

a rómaiak felé, hogy azok őrei közeledésüket észre sem veszik s a nyugvó tábort föl sem lármázhatják. Mikor a római harczvonalhoz közel jutának, adott jelre szcytha szokás szerint rémitő lárma közt egész erővel vetették magukat a meglepetett ellenségre, és iszonyu mészárlás következett.[1]) A római és longobard német katonák éjjeli álmukból halálra ébredtek. Az ütközet hajnalig tartott s a hunnok győzelmével végződött, a kik a csata szinhelyéhez délnyugotra fekvő Tárnok-völgyében szálltak meg pihenésre.[2])

A hunnok kétségkivül azon hiedelemben voltak, hogy az ellenséget harczképtelenné tették, különben alig engedték volna át magukat oly gondtalan nyugalomnak. Ditrich azonban, daczára a roppant veszteségnek, visszatorlásra gondolt; szétszórt hadát összeszedte s a diadal örömét élvező hunnokra rohan. Elszántan küzd mindkét fél, holtak boritják a földet. A kelenföldi átkelés, a Potentiána alá való gyors vonulás, az egész éji küzdelem annyira kimerité a hun sereget, hogy csatasorai este felé bomladozni kezdtek. Keve vezér elesett, ezt a veszteséget ki nem birták, futásban kerestek menekülést, s a Dunához érve, tömlőik segélyével azt átusztatták s előbbi tanyáikra vonultak vissza.

Ezen ütközet politikai fontosságra nézve messzeható fejleményekben nyilatkozott. A két nép, a két elem ezen legelső összecsapása a hunnokat megismerteté a római hadászat mesterségével, a római katonák fegyvereivel. S a nagy veszteség, mely e két ütközetet követte, egy roppant hun temetőt ásott megyénk határába; s Százhalom történeti neve e

[1]) Thuróczy id. m. I. 12. fej.

[2]) Pray Annales. I. 73. l.

véres nap emlékéhez van kötve. A római seregek vezérei a tárnokvölgyi ütközet után nem látván tanácsosnak seregük maradványával ily vad és vitéz ellenség szomszédságában maradni, elvonultak Tuln osztrák város felé. A hunnok ezt észrevevén, legelső gondjuk volt halottaik eltakaritása. Mily roppant temető kellett volna ennyi halott elhantolására; mert ha túlzott is a krónikások azon állitása, hogy 125 ezer hun és 220 ezer római holt teste boritá a csatatért, a nagyrészben maig is látható százhalmi hun sirok roppant hamumaradványa a csata nagyságára s az elesettek roppant számára biztosan enged következtetni.

Azonban a hunnok nem ismerték a holttesteknek a földbe való elásását; ők halottaikat megégették; ezen a csatatéren is tehát összehordták kissebb-nagyobb rakásokba, a csata leghevesebb pontján, a hol legtöbben estek el, nagyobb rakásokba hordták össze a tetemeket, szerte-széjjel kissebbekbe, aztán megégették s a hamvak fölé egész dombokat hordtak. Innét van, hogy a mikor Érdi János azokat 1847-ben megvizsgálta és Varsány Jánossal a helyszinén lerajzoltatta, még 122 halom volt látható, köztük a legnagyobbak a teret keresztül metsző római ut bal felén, vagyis a hol a csata leghevesebb volt és legtöbb esett el, 2—5 ölnyi magasságban, a többi pedig, leginkább a római ut jobbfelén, kissebb méretben. Ma már csak a nagyobb dombok emelkednek ki a battai szöllők közül, a szántóföldek vonalában levők elszántás által nagyrészben elenyésztek.

És ezek a sirhalmok, a melyeket hun kezek hánytak s a melyeknek nagyszámuknál fogva az emlékezés Százhalom nevet adott, tizennégy század

viharait látta maga fölött elvonulni, avarok és magyarok, tatárok és törökök paripái tiportak e földön, ásó és eke hasogatta azt, emberi kéz az idők mindent nivelláló hatalmával változtatott síkságot halmokká, halmokat egyenességgé, szöllőt ültettek, gabonát vetettek az egymásra következett ivadékok, de a hun sirok legnagyobbjai elpusztulatlanul állnak ma is néma emlékeül véres csatáknak, hősi vitézségnek, nemzeti nagy erőnek, melynek láttára Európa elsáppadt, s Itália és Németország, Ausztria és Franczia-ország földje nem egyszer rengett lábai alatt e népfajnak, mely förgetegként viharzott át országokon, birodalmakon, eltiporva, elsöpörve trónokat, népeket, s rettentő pusztitásainak emlékét mondákban, legendákban hagyván az utókorra.

Ezen események egy nagy emlékét őrzi megyénk tizenöt század óta a százhalmi, ma battai hun sirokban. Százhalomnak nevezték el ez óriási temetőt, s e temetőről a mellette emelkedett falut a krónikák és hagyományok, s ez elnevezést elfogadta s megőrizte a történelem. Azok a halmok, melyekben a hunnok a Potentiana melletti és Tárnok-völgyi csatában elesett véreik, valamint az ellenség halottainak hamvait helyezték, családi temetővé, hagyománynyá lett a hunnokra nézve. Nincs is előttem semmi kétség ezen hun sirok valódisága és történelmi igazsága iránt.

Nem emlitve a történetirókat, a kik erre vonatkozólag nyilatkoznak, az archeologia segitségére jött a tényeknek s felturván a földet, annak méhéből czáfolhatlan adatokat hozott elő. Két izben vágta a régészet az ő ásóját a hun sirok halmaiba. Először

Érdy János,[1]) azután meg Kereskényi Gyula, érdi plebánus[2]) vezetése alatt, s mindkét tudós ember leirván ásatásának eredményét, beigazolta a hun sirok történelmi valóságát. De megerősiti ezt a pécsi vasut épitésekor az érdi határban Kutyavár alatt felfedezett római kocsi és a két sorban talált s hamuval telt 20 nagy sirgödör, valamint a történelemben megőrzött Százhalom helynév, és a nép ajkán fennmaradt Potentiana sánczai, és oly erővel küzdenek e csata vivásának történelmi igazsága mellett, hogy az ujabb iskola ellenérvei valósággal elenyésznek. Mert hogy Potentianát nem emlit azon korbeli geografusok egyike sem, az nem bizonyit semmit; aminthogy nem bizonyit a biztos nem tudása annak, hogy Tétény helyén minevü város állt a római korban, arra nézve, hogy nem is volt ott semmiféle város; pedig hogy volt, mutatják az ott talált és általam a muzeumba szállitott különféle feliratos kövek. Elenyésző az az ellenérv is, hogy Ditrich és Macrin azon időben, amikor a csata vivatott vagy nem is léteztek, vagy ha egyáltalán léteztek is valamikor, nem illeszthetők azon kor történetébe. Mert hát a nevek lehet, hogy tévesek, de téves lehet a csata korának meghatározása is, hisz igen sok esemény korát, a melyek pedig sokkal közelebb állnak hozzánk, nem tudjuk pontosan meghatározni, annál kevésbé tudhatjuk Attila berohanását, de azért tagadni egyszerüen, tagadni az összeütközést azon a helyen, a mely ma is mutat fel bizonyitékokat, indokoltnak nem tarthatom. Nekem egyik legfőbb teendőm azon ténynek megállapitása, hogy megyénk helyrajzilag csakugyan szintere volt a hun-

[1]) Magyar Akad. Értesitő. 1847. 282—289. l.

[2]) Érd Batta községek tört. vázlata. 1874.

nok berohanásának, és temetője tömérdek hun vitéznek; a miből kifolyólag joggal kér az helyet magának azon meteorszerü események történetében, melyek a hun birodalom megalapitása és elpusztulása közötti rövid időtartamot betöltik, hogy mondákban, hagyományokban legyenek utvezetői az avarok, később a magyarok kirajzásának Keletről ide, e földre, az ősök vére és porai által megszentelt hazába.

Az a központi hatalom, a melyet Attila lángesze teremtett, egészen ellentétben állott a hunnok ősi államszervezetével, hagyományaival. Előre látható volt tehát, hogy annak maradandósága annál kevésbé lehetséges, mivel magát Attila egész birodalmát csak a hóditás tartotta fönn.

Ime, egy nép a harczi rombolásoktól a házi munka, a társadalmi és kulturális tevékenység békéjéhez visszatért európai nemzetcsaládok között. A nyugtalanság eleme, a bizonytalanság szelleme az, a mely ott járt a hunnok nyomdokán. Tűz és pusztulás, ez lett Európa sorsa az V. században, miután a törvényes állapotok s a belbéke által hozott fejlődés alatt oly szép virágzásnak indultak népei.

Igaz, hogy a hunnok megjelenése Pannoniában ugyanazon történelmi kényszerüség következménye volt, a mely az egész népvándorlási korszakot teremtette; mert már Attila megjelenése előtt a longobardok, a szlávok és más népfajok előnyomulása a római birodalom egységét fenyegeté. De viszont az is tény, hogy az akkori világbirodalom felbomlása oly hamar be nem következik, ha a hunnok romboló karja a folytonos háboru üszkét nem szórja másfél századon át Pannoniára, Itáliára, Franczia országra és mindenfelé.

Mikor aztán Attila meghalt, vele együtt meg-

szünt hatása azon föltételeknek is, a melyek a nagy birodalmat fönntartották. Fiai összeveszvén a hatalom feletti osztozkodásban, mégegyszer jött megyénk területe érintkezésbe a világeseményekkel, de ezen érintkezés nagyon szomoru volt. Budánál történt a testvérharcz, melyben annyi hun és góth és római esett el, hogy a Duna vizét Budától Potentiánáig senki sem ihatta.[1])

Nemsokára aztán a Balaton vidéke a góthok tulajdonába esvén, megyénk is idegen kézre került. Ezalatt pedig a hun nép számban és erőben megfogyatkozván, már azon a ponton állott, hogy neve is elenyészszék e földön, midőn az isteni gondviselés keze ismét belenyult a történelem kerekei közé s egy uj népet vezetett Európa szinpadára, az avarokat, a kik harmadfél századon át folytatták a harczok és rablókalandok azon politikáját, mely oly rettegetté és gyülöltté tette a hun nevet Európaszerte.

Történelmi hagyományok szálai vezették az avarokat e földre, a hol rokonaik, a hunnok, kincsekben és hatalomban oly roppant hóditásokat tettek. És csakugyan mesés mennyiségü kincseket halmoztak ezek össze az ő földváraikban,[2]) a mely gazdagság azonban erköleseiket megölte, szellemüket megrontotta.

Viselt dolgaikról sem biztos történelmi emlékeink, sem irott hagyományaink nincsenek, főleg megyénket illetőleg alig tudhatunk egyebet azon általános ténynél, hogy birván Pannoniát, birták megyénket is, s hogy a hadi pusztitásokban és csapásokban, a melyek egész Pannoniát az avarok be-

[1]) Thuróczy 23. fej.

[2]) Szabó Károly. Vezérek kora. 5. l.

rohanása folytán érték, bizony elég része lehetett megyénknek is.

Egyet azonban a történelmi igazság parancsolja, hogy el ne hallgassak. Azt, hogy mig az avarok itt a népeket folytonos rettegésben tartották s egymásután tették adófizetőkké: hatalmas karjuk megakadályozta a szlávok egyesülését, a mi ha akkor megtörténik, Árpádnak alig sikerült volna meghóditani e földet s hazát teremteni azon a magyarnak! Mert egy nagy egységes szláv birodalom ideékelve Európa keleti pontjára, s csakhamar beolvadva az itteni népcsaládok és birodalmak érdekkörébe, solidárissá válván az udvarok és fejedelmek politikájával, oly erős falat képezett volna, a melyet bármilyen hősi vitézséggel sem lehetett volna ledönteni a beözönlő magyaroknak.

Feltünő azonban, hogy mig a római uralomnak nyomai egész a mai időkig fönnmaradtak könyvekben, utakban, épitményekben, hagyományokban, sem a hun, sem az avar korszak ilyeneket nem hagyott reánk. Még Attila sirját sem tudjuk, hogy hol van, oly titokszerü e korszak és népeinek egész történelme.

Csak egy maradt meg, — a hunhalmok, az a nagy temető, a melyben megyénk földje Battánál tizenhat század óta őrzi a hunnok emlékeit. E temető s az ahhoz fűzött hagyományok ivadékról-ivadékra megujuló vágyaknak, érzelmeknek, mondáknak lett tárgyává a Duna mellől ősi honába visszavonult hun törzsek között. S midőn a magyarok nagy zöme Ázsia méhéből megindult, hogy uj hazát keressen, s fönségének jelképeül az Attilától öröklött karvaly zászlóikon magasan röpködött, s midőn a nemzet jósai ünnepélyes áldomás után ihletett magasztos-

sággal mutatták az irányt a merre Attilának hagyományos örökségе fekszik, a battai hun sirok emlékei bizonyára Pharoszként világitának vándorló őseink elé, kiket nemcsak a tejjel-mézzel folyó földnek hirneve csábitott, hanem ősrokonaik sirjai iránt viseltető keleti szokásos kegyelet is. Mig azonban e népek ezen összecsapásai alatt a föld ingott, s a sebes áradatokként beözönlő nemzetek rettenetes forradalma mindent elsöpréssel fenyegetett, a római birodalom egy szerencsés átalakulás folytán a régi gyöngeségből uj erőre, az elhalványult tekintélyből uralkodó hatalomra emelkedett ismét. A pogányság elvesztette Rómát, a kereszt feltámasztá azt. S mig a consulok és caezárok Rómája dőzsölésekben, tivornyákban fecsérelte el erejét, kiaszott veleje, remegő inai és éhező gyomra nem birta többé visszaidézni a Horatiusok nemzedékét: — addig a keresztény Róma, mely a cirkusokban énekelve és vérontva született, üldöztetve és máglyákra hordatva növekedett: önként, az események természetes logikájánál fogva, örökli a Capitolium hatalmát, s visszaállitja Róma tekintélyét és világuralmát nemcsak a dolgok politikai rendjében, hanem és leginkább a népek szellemi és erkölcsi vezetésében is.

Attilla fegyverrel rontott Rómára, de a hagyományok szerint a pápa szavára megkegyelmezett az örök városnak! Ha elpusztitja vala, talán más irányt ad a történelmi fejlődésnek s megfosztja II. Sylvester pápát attól, hogy a hunnok nagylelküségét Szent Istvánban koronával jutalmazza, s a magyar állam sarjadzó fáját, ki tudja mily sorsra, — nem a nyugoti kereszténység érdekkörébe, hanem a bizanti császárság alárendeltségébe sodorja.

A

MAGYAROK KORA.

I.

Árpád elfoglalja a Dunántúlt.

A mindenható Isten végtelen jóvoltából, ki egy pillantásával méri az évezredeket, intézi a népek sorsát, immár ezer éve annak, hogy egy váratlan és történelmileg nagyszerü jelenet ragadta meg a világ figyelmét. A Volga mellékéről egy pusztailag élő lovag nemzet az ifjuság tetterejével, az ősi hagyományok által élesztett dicsőségvágygyal, nyers, de tiszta erkölcsökkel, nemes jellemvonásokkal, nyomult Európa szivébe, a Duna Tisza mellékeire, hogy uj hazát szerezzen. Ez a nemzet a magyar nemzet volt, vezére pedig Árpád, a ki nagy vállalatát: uj hazát szerezni, be is fejezte.

Az ország ezen elfoglalásának befejezését akarom elmondani, forduló pontja ez a Fejérmegye körül csoportosult egyes kimagaslóbb eseményeknek.

A mai Magyarország Dunáninneni része el volt foglalva s Árpád az ő családjával, vezéreivel a Csepelszigeten szállt meg. E sziget szépsége, körülvéve más kissebb-nagyobb szigetekkel, elbájolta őt; vadban bő erdei szórakozást nyujtottak, kitünő mezeje s a két Duna partjai dús táplálékot, alkalmas itató és delelő helyeket nyujtottak méneseinek, melyeknek főlovászmesterévé tette a Kun Csepelt, ez meg nevet adott Csepel falunak. Annyira megkedvelte e helyet Árpád,

hogy családjának, szolgái és szolgálóinak, sőt előkelőbb főembereinek is lakhelyeket épittetett, s itt akarván kipihenni a honszerzés fáradalmait, április havától októberig itt maradt.

Itt való tartózkodásáról maradt fönn kétségkivül a mai sziget lakóinál, különösen a ráczkeveieknél használatban levő többféle elnevezés, t. i. a megtelepedés, a megszállásról — descensus — a magán majorsági kerteknek „szállás“ elnevezése; az egyes kaszálló rétek nyil-lövés mértékével osztatván ki, ażok ma is „nyilas“ név alatt ismeretesek; végre pogány vallásukra emlékeztet a szinte ráczkevei határban a Kis-Duna tulsó partján levő Bálványos puszta.

A védgátul szolgáló két Duna partjain telepedtek meg Árpád körül a családjához tartozók és a nemzetségek fejei, Taks a mai Taksonyon, Tas a mai Tason, Solt a mai Solton, a Thekule törzs a mai Tökölén, a Théthen nemzetség Tétényen, Érd család Érden. A Dunán túli részbe bepillantani akadályozta őtet a jobboldali magas partvonal és csakis a Batta fölött álló száz és néhány hun-halom kandikált le rája, integetett neki, hivogatta őt, hogy jőjjön át, foglalja el azt a földet is és tegye kezét azon helyre, a melyben az ősök hamvai nyugosznak. De meg Árpád figyelemmel kisérvén Szvatoplug birodalmának veszedelmét, a melybe fiainak egyenetlensége és a német szomszédok befolyása dönteni segitették, elérkezettnek látta az időt, hogy a Dunántúlt is hatalmába keritse. Már 894-ben működni látjuk őt hadai élén a Dunántúl meghóditásában, melyről a külföldi irók csak röviden s egész átalánosságban emlékeznek, mig a Névtelen jegyző a korában még élénk hagyomány után érdekes részleteket jegyzett föl.

E szerint Árpád és nagyjai a Csepel-szigetben tartott hadi-tanács után kiszállának a szigetből és tábort ütöttek Soroksáron fölül a Rákos patakig, azután a Rákos mezejéhez közel eső mai Káposztás-Megyernél és a vele szemközt levő Békás-Megyernél, a mely helyek bizonyosan az átkeléstől vették a régi Megyer-rév elnevezést, átkeltek a Dunán. Innét Árpád az ő seregével Felhévvizhez, a mai Császárfürdőhöz vonult és másnap nagy ünnepélylyel szállt meg Etelvárában, mely a mai Ó-Buda helyén legnagyobbrészt a régi Aquincum romjaiból épitve, pusztán, romladozva állt.

A puszták lovagjai szerfölött megbámulták az itt talált épület-maradványokat és nagy vala örömük, hogy harcz nélkül foglalhatták el Attila városát. És — miként a Névtelen jegyző beszéli, — naponkint vendégeskednek vala Attila palotájában, sorban ülve, hallgatták a dallnokok, kobzok és sipok zenéjével kisért énekét. Az ételt és italt a vezérnek és nemeseknek arany, a szolgák és póroknak ezüst edényekben hordták fel, mivel a szomszéd országok minden javát kezükbe adta az Isten, és gazdagon és fényesen élnek vala minden hozzájuk jövő vendégeikkel.

E husz napig tartó lakomázás közben Árpád vitézei a vezér szine előtt paripáikon ülve, paizs és láncsával majd mindennap bajt vívnak vala, s más ifjak pogány szokás szerint íjakkal és nyilakkal játszanak vala. Huszonegyedik napon Árpád Százhalomnál, Attila hunjainak hajdani temetőjénél, tehát ismét ősi emlékek által megszentelt helyen ütötte fel táborát. Ez volt a legelső lépés, a melyet Árpád a mai Fejérmegye földjére tett. Itt megállapodott és

azt a földet, mely Ó-Budától Török-Bálint, Batta és a Duna között elterül, Könd nemzetségnek adta, hol azután Könd fia: Csörsz, magának egy várat is épitett, de a melynek helyét az idők viszontagságai kimosták az emlékezetből.

A százhalmi táborból intézte Árpád hadi-terveit, küldte seregének egyes osztályait a Dunántúl meghóditására; nevezetesen a Kun Ete és Vajta vezéreket a Duna mentén Baranyavár meghóditására, a kik közül Ete Baranyát foglalta el, hol fia, Ödö, magának Szekcső várát épitette, Vajta pedig a Sárviz mellékén hóditott, s emléket hagyott a megyénkbeli Vajta helységben.

Egy más hadosztályt Özsöb, Szalók atyja, és Özse vezérlete alatt Veszprém vára felé küldött. Ez a sereg a Pákozd hegyen és a Péthi mezőn keresztül ötödnapra Veszprém vára alatt állt, melyet egy heti küzdelem után hatalmába is keritett. Veszprém alól a magyar vezérek Vasvárnak tartottak, s miután azt bevették és a vidék népét meghódoltatták, Balaton felé visszafordultak s Veszprém várához tértek vissza. Innét értesitették győzelmes utjukról a fővezért, a ki akkor a Buda szomszédságában fekvő torbágyi erdőkben vadászott.

Árpád ez örvendetes hir vételével visszatért Attila városába s ünnepélyes áldomás után táborát maga is mozgósitotta és a Sóskuttól keletre fekvő magaslaton állapodott meg. Innét átkelt a Tárnok-völgyön s Székes-Fejérvár vidékére vonult, hol krónikáink szerint sátorát a mai szöllőhegyen ütötte fel,[1])

[1]) Árpád . . . castra fixit in monte Noe pope Albam, et ille locus est primus quem sibi elegit in Pannoniam. Budai krónika. 40. l. Marci Chron. 22. l. Thuróczy II. r. 3. fej.

melynek közelében később Szent István király Székes-Fejérvárt alapitotta.

Itt állt meg tehát Árpád az ő serege élén, magasztos hivatásának teljes tudatában, innét tekintett körül sas-szemeivel a vidék elragadó szépsége fölött, észak felé az erdőkoszoruzta Vértes-hegység magaslatain, érezte az ennek tövében benyuló bodaiki völgynek üditő légáramát, látta az e mellett balra elterülő Bakony-hegységet, melynek orma fejedelmi méltósággal emelkedik ki a teési határból. Azután elmerengett a nyugot felé elterülő nádasdladányi és somlyói dombvonalon, délnek pedig a termékeny rónán. Majd jobbfelől északkeletnek a Meleg-hegy kettős orma lepte meg, tövében a szárnyasok millióitól bizsergő Velenczei-tó tükrével, még arrébb pedig az alcsuthi, Gyuró, Zámor és sóskuti domboknak elenyésző hullámai. Kelet felé a Duna ezüst vonala csillámlott feléje, abban az a szép sziget, melyben visszahagyta szeretett családját; túl a szigeten pedig az egész Solt vidék délibábos rónája mosódott el a beláthatlan távolságban.

Mindezt látta, mindennek szépsége elragadta őt, és lelkében megfogamzott az elhatározás, hogy ezen földből foglal családjának birtokot.[1]) Boldog megye, büszke lehetsz a mult emlékére, hogy Árpád magának választott.

Innen a Vértes-hegyláncznak tarta, s tövében Csákvár vidékét elhagyva, Bánhida mellett vívott döntő ütközetet Szvatoplug fiaival, kiknek hadait megrohanva s a városba szoritva, legnagyobb rész-

[1]) Cum transmeato Danubio Pannoniam introisset ipse Arpad, in loco illo fixit tabernacula, ubi modo Albensis civitas est fundata; illeque locus primus existit Arpad Ducis Kézai. II. 1.

ben megsemmisitette. E diadal után az egész Dunántúl tárva állott Árpád hadainak, melyek Szent Márton hegye, a mai Pannonhalma mellett elvonulván, beszáguldozva a Rába, Rápcza és Fertő mellékét, nemcsak mai hazánk határait foglalták el, hanem a Mura-melléki karantánok határszéleibe is gyakran becsapkodtak és a német birodalom e határ-grófságát is Árpád birodalmához kapcsolták, melynek birtokában a magyarok békében megmaradtak egész III. Béla idejéig.

E hadműveletekkel a Dunántúl meghóditása, — melyet az ott a szlávok és németek által elnyomva tartott s szűk térre szoritott, de azért ki nem pusztult avarok csatlakozása is könnyithetett, — teljesen be volt fejezve, s Árpád győztes hadaival a Duna partján tért vissza Ó-Budára, innét pedig Csepelszigeti szállására, a hol nemsokára Zsolt fia született. De be volt fejezve az egész ország meghóditása is. És a hol az avar birodalom bukása után sem a német, sem a szláv faj nem volt képes államot alkotni, megalkotta azt a magyar, a melynek a gondviselés mint a szabadság és kereszténység védbástyájának, oly magasztos feladatát juttatta osztályrészül, hogy ezer év viszontagságaival daczolva, a szabadság és polgárosodásnak Kelet-Európában előharczosa, Nyugot-Európában pedig védbástyája legyen.

De hát milyen is volt ez a magyar nép az ő életmódjában, szokásaiban, foglalkozásában és vallásában? És milyen volt ennek a mai Fejérmegyének a képe abban az időben, a mikor Árpád elfoglalta?

Etelközben sátrakban laktak, és ha marhájuknak nem volt már elegendő legelője, fölszedték azt és tovább mentek. A telet délen a folyók mellett tölték,

hogy halászhassanak, nyárra pedig északra vonultak. A férfiak mindig lóháton jártak. Asszonyok, gyermekek szekéren mentek. Nyájaik követték őket. Leginkább lovat, szarvasmarhát és birkát tartottak, melyek szükségletük legnagyobb részét kielégiték, ételt, italt, ruházatot szolgáltattak. Mert a magyar ember akkor rendesen hust evett, ritkábban halat; tejet ivott. Bőrbe öltözött. Ruhája bő volt, prémes; lábbelije nehéz, idomtalan, mint a ki nem szokott, de nem is igen tudott volna gyalogolni. Ha otthon volt, sátrában pihent; mesét hallgatott, beszélgetett; a mi munka volt, a nők végzék, vagy rabszolgák, kiket a szomszéd szlávok közül szedtek, sátraik körül tartottak s ha megbecsülték magukat, társaságukba felvettek, bajtársaikká tettek. Nagyobb szórakozás a vadászat volt; legkedvesebb és legfontosabb foglalkozásuk a háboru, vagyis rabló-becsapások a szomszéd földmivelő népek földjére, hogy onnét mindenféle zsákmányt és rabszolgákat hozzanak, kiket azután pénzen eladtak, bársonyon, tarka szőnyegen, más szükséges dolgon elcseréltek. Ha lóra ült, hogy harczba induljon, nyirt fejét sisak fedte, mellét pánczéling védte; oldalán kard, kezében dsida, vállán íj, a tegezben nyíl volt, legveszedelmesebb fegyvere, melylyel ugy élt, mint napjainkban a puskával szokás élni. Ha ellenségre bukkantak, nyilazni kezdték; s mikor már megingott, megzavarodott a nyilzáporban, haj! haj! kiáltással, mint a fergeteg, rárohantak, szétverték, levágták, összetiporták. Ha a támadás nem sikerült, ujra kezdték a nyilazást. Ha az ellenség futott, nyomában voltak és űzték, vágták, mig csak birták, vagy megsemmisitették. Általában véve kicsi, barna emberek voltak; bátrak, szigoruak, rendet

tartók a harczban, de szabadságszeretők, majdnem féktelenek honn, a mikor a rend nem volt már oly szükséges, mint az ellenséggel szemben. Zichy Jenő gróf meggyőződhetett ázsiai utjában, hogy Közép-Ázsia török nemzetségeiben majdnem minden vonást megtalálunk ma, melyeket a régi magyarokról olvasunk. De találunk ennél még közelebbi hasonlatot is. A mai magyar paraszt jelleme, külseje, kezdve a prémes kucsmán, a bundán, a szoknyaforma-, habár többé nem is bőr, hanem vászon-gatyáig, a hegyesorru, nehézkes csizmáig, civilisáltabb, de nem degenerált hasonmása a honfoglaló magyarnak.

Az elfoglalt Pannóniában a Dunántul volt a cultura és népesség tekintetében gyöngye a tartományoknak, melyeket a bejövő magyarok a Kárpátoktól délre találtak. Falvaiba, grádjaiba, utat lelt már a kereszténység. A szomszéd Németország püspökeinek, Salzburg, Passau, Aquilejának, itt bő lelki aratás kinálkozott. Állitják, hogy itt, Székesfejérvárott is, a püspöki kertben volt egy földalatti kápolna, hasonló a pécsihez.

Hogy a különböző szláv törzsek nem szivesen fogadták a jövevényeket és megpróbáltak ellentállni, az nagyon természetes. Ez ellentállás foka különböző volt; a magyar hagyomány annak több epizódját tartotta fenn, de valami nagyon nagynak, vagy a magyarokra nézve veszedelmesnek nem képzelhetjük. A gyenge, szerteszéjjel szórt szláv törzsek nem állhattak ellen a concentrált támadásnak, melyet egy katonai és államférfiui lángész vezetett.

Az elfoglalt földet a magyarok felosztják maguk közt törzsenként, nemenként, áganként. A bennlakó szlávok részint szétfutottak a szomszéd népekhez,

részint meghódoltak a győzőnek. A bánásmód, melyben részesültek, különböző volt, a szerint, a mint ellentállottak, vagy ki tudtak egyezkedni a magyarokkal. Voltak, a kik valódi rabszolgákká lettek, házi szolgákká a magyarok sátrai és telepei körül. Mások együtt maradtak falvaikban, adót fizettek, vagy másféle szolgálatot teljesitettek. Voltak, a kik félreeső vidékeken, mint talán a felsőbb Száva és Kulpa táján, alig névleges függésbe jutottak, mig mások megbékélve, csatlakozva, valóságos társaivá lettek a magyarnak. Maguk a magyarok folytatták régi életmódjukat; sátorral, nyájjal ugy jártak fel s alá, mint Lebediában vagy Etelközben.

Árpád osztályrészének, Fejérmegyének a legkedvezőbb helyi viszonyai voltak. Tava volt elég, a velenczei, a csákvár-fornai, a pátkai, a Fejérvárt környező Sárrét, aztán a sármelléki nádasok, a Sár-Szent-Miklós és ágotai tavak, melyeket később Rekesztő falu választott el egymástól; és e tavak elég zsákmányt adtak a halászatnak. A Dunán pedig, melyet hajókázás még nem zavart, közönséges volt a viza, melynek fogására a későbbi nemzedék egész készülékeket csinált, melyeket vizafogóknak neveztek. A halászó-tanyák pedig, melyek később adományozási javakká lettek, őseleinktől nyerték elnevezésüket, ugy a varsa és a vejsz, mely maig is használatban van, a hol t. i. valamely mederbe vonult halak kiszökését akarják megakadályozni, mind őseinktől maradt reánk.

Azután volt vad is bőven, a pilisi erdők, a Vértes rengetegei és a Bakony már a foglalás korában megizleltették Árpáddal és népével a vadászat sikereit, mert volt elég szarvas, őz, vaddisznó, farkas, vadmacska, róka és nyuszt, menyét. Csepel-szigetén

pedig, hol Árpád és családja lakóházakkal birt, bőségben volt, Oláh Miklós szerint,[1]) fáczán, fogoly, fajdtyúk, vaddisznó, szarvas, dámvad.

Legkedvesebb foglalkozását sem tagadta meg a magyar az uj hazában. A harcz, melynek czélja a rablás, a serdülő gyermeknek is legfőbb vágyát, az ifju és férfi legkedvesebb foglalkozását, az öreg embernek legszebb emlékeit képezte. Még ugyszólván be sem fejezték az uj haza elfoglalását, mikor már megkezdték becsapásaikat a szomszéd országokba. Majdnem minden esztendőben, majd, bár ritkán, az egész nemzet, majd kisebb vagy nagyobb csapat vezért választott, lóra ült és neki indult. Jártak igy a magyarok dél felé, de főbecsapásaik a nyugot-európai tartományokra irányultak. Utjukat ügyes kémek előzték meg és mutatták. Jöttek, mint a villám, lóval, szekérrel, a szükséges élelemmel. Alkalmas helyen megálltak. Szekérvárat készitettek, s azután szerteszéjjel rajként ellepték a vidéket. Czéljuk volt ijeszteni, hogy annál biztosabban rabolhassanak s e czéljukat rendesen el is érték. Házat, templomot felgyujtottak, az embereket levagdosták vagy rabszijra fűzték, hogy, ha váltságdijt értük nem kaptak, gyakran a ló mellé kötve, magukkal vigyék hazájukba. Sanct-Gallenben fel akarták gyujtani a puszta kolostort; felpofozták, ütötték, verték, majd etették, itatták a hóbortos Heribart barátot, ki egyedül maradt vissza és merte őket megvárni, s a mig a társaság a gyepen tánczol, lakmározik, két pajkos legény felmászik a toronyra, hogy Szent Gál jelvényét leverjék, s egyik le akar a magasból csunyitani, de lebukik s szörnyet

[1]) Hung. IV. fej. 3. §.

hal. Cambray alatt Bulcsu vezér öcscse az ostromlott város körül járt, hogy kikémlelje. A polgárok nagy számmal ráütöttek. Ő megállt, közéjük rohant, társai elszakadtak tőle, futottak, de ő nem hátrált, „mert szégyennek tartotta a futást“ jegyzi meg a cambrayi krónika, és harczolt, mig oldalába nem kerültek, körül nem vették és le nem vágták.

Nagy becsapásaiknak azonban véget vetett Németország consolidatiója, véget az augsburgi ütközet. Véres csaták voltak ezek, kivált az utóbbi, melyben a magyar sereg majdnem egy szálig elveszett és vezérei, Lél és Bulcsu vagy Bölcs, a mondák és énekek hősei, büszkén bár és nem boszulatlanul, mint a hagyomány tartá, akasztófára kerültek s e vereségek nyomán egymásután szerveződtek a német keleti határon a markok, az Ostmark, a Steiermark, hogy bástyául szolgáljanak a támadások ellen.

A magyarok nagyon is érezték e változást. Látták, hogy a harczi vállalatok sok bajjal járnak, kevés sikerrel kecsegtetnek, fogyasztják erejüket s ha sikerülnek is, kihivják a visszatorlást, a szomszédok boszuját, kik most már megerősödve, számba veendő komoly ellenségekké váltak. Az augsburgi csata után tehát felhagytak nagyobb kalandokkal, nyugot majd délkelet felé is. 968-ban találjuk őket utolszor a Balkán-félszigeten és már is védelemről kezdének gondolkodni. És nem ok nélkül gondoltak a védelemre; volt már mit védeniök az uj hazában, több mint volt Lebediában vagy Etelközben. Az ötvenhatvan év, mely alatt a szomszéd tartományokat rabolták, otthon sem mult el nyomtalanul. A nomád élet természetszerüen mind szűkebb korlátra szorult. A terület, a melyet az ország felosztásánál az egyes

törzsek, nemek, ágak kaptak, többé osztály alá nem került, habár a nemek, ágak — vagy a minek nevezzük, — keretén belül, volt bizonyosan időnként ilyen osztály, mint a kirgizeknél, „e legconservativebb török népnél“ még mai napig, kulcsul kinek-kinek marhaállománya szolgálván. A vándorlás tehát, nagyobb területekre, megszünt. Az emberek kisebb területekre szoktak, kisebb területekből voltak kénytelenek szükségleteiket kielégiteni. A népességnek, legalább a magyarnak, valami nagy szaporodását ugyan nem tehetjük fel, a sok háboru miatt, melyek a nemzet virágát foglalkoztatták és emésztették, de gyarapodott ingó vagyona, marhája, melyet, minél számosabb lett, annál nehezebbé vált a legprimitivebb legeltetéssel eltartani. A földmivelést már Lebediában ismerte, ha nem is űzte maga a magyar; a buza, árpa, sarló, arat, őröl szavakat még a törököktől kölcsönözte. Az uj hazában e dolgokról bővebb és tökéletesebb ismeretet szerzett s a gabona, rozs, kalász, szalma, iga, járom, borona, gereben, asztag, petrencze szavakat nyelvünk már a szlávból vette át. S a mig Lebediában még a rabszolga képezé kereskedésének főtárgyát a byzantinusokkal, most már kezdék felhasználni az emberi munkaerőt otthon; azt számos behozott hadifogolylyal, rabszolgával szaporiták és ha kifelé kereskedtek, bolgárnak, görögnek nem rabszolgát, hanem lovat árultak. A földmiveléssel mindinkább terjedt az állandó megtelepedés. A kinek szántóföldje van, ha nem is műveli maga, nem örömest távozik el birtokából. Igyekszik közelében maradni. Sátorfáját ritkán szedi fel; majd kénytelen lesz, hogy állandó helyén minden viszontagsággal daczolhasson, állandóbb lakhelyről gondoskodni. Épületek készültek, sárgunyhók,

nádfélék, a hol fa volt, faházak, melyeket szét lehetett szedni és ismét fel lehetett állitani, eleve a lehető legprimitivebb módon, mintájára a szlávok kalibáinak, kiknek nyelvéből vette nyelvünk majdnem az épület minden részének nevét, kezdve az eszterhajtól a pinczéig, vette a pitvart épp ugy, mint az oszlopot, az ajtót, konyhát épp ugy, mint a grádicsot. Köves vidéken, nagy uraknál, itt-ott talán már volt kőépület is, de az is mind olyan, hogy a földmivelő vagy földét miveltető magyar is ki-ki kivánkozott belőlük és kedvező idővel, kedvező alkalommal ismét elő-elővette és használta régi sátorát. A magyar szállás, ülés, ritkán érdemelte meg a falu nevet; nem is igen adták meg neki. Ha nem szállottak valamely régi szláv telepitésbe, vagy telep mellé, melynek már meg volt a maga szláv neve, rendesen egyes ember nevét ruházták tanyájukra, mintegy mutatva, jellemzően, hogy a megszálló a fő, a hely, a szállás csak esetleges pihenője, s a falu, később város, nem képezi még azt a magasabb állandó egységet, a melynek az egyes lakosok csak egyes, alkotó elemei. A magyar helynevek legnagyobb része tulajdonnév pusztán, minden más hozzátétel nélkül. Nem vonom ugyan kétségbe, hogy később több-kevesebb helynévnek megfelelő tulajdonnév a helységtől származott, de legtöbb esetben mégis megforditva volt a dolog, a személyek adtak nevet a helységnek; igy megyénkben Beled ülése, Csete földje, Ampud földje, Csató ülése, Karácsonyszállás, Jakabszállás, Zár, Csoór, Zámor, Moór, Baztéj, Bicske, Vaál, Érd mind személynevek.

Az ingatlan birtok ugyan nem volt egyesek tulajdona, de ingóságra nézve, idő folytával, kivált a hadjáratok következtében, kellett egyenetlenségnek,

kellett szegényebbnek és gazdagabbnak keletkezni. A ki vezér volt a kalandokon, vagy szerencsésebb és ügyesebb a többinél, több fegyvert, ékszert, marhát, rabszolgát hozott haza, több jószágot — mi a köznép nyelvén máig is marhát jelent, — több arany, ezüst „marhát“ — mi századokon keresztül volt jelzője az ingó-bingó jószágnak, — birt; a nem-, ágosztályban több földet vehetett igénybe, többet is volt képes miveltetni; mig szegényebb embernek csak értéktelen teher lehetett a föld, a melynek hasznát, nem tudván mivelni vagy értékesiteni, nem vehette.

A mennyire hanyatlott a törzsfők tekintélye és igy a hatalom, mely a régi időben legalább a nemzet egy töredékére képes lehetett közvetlen befolyást gyakorolni és azt valamely általánosabb actióra birni, szintannyira árnyékká vált az első vajda közös hatalma is, mihelyt czime és rangja gyengébb emberre szállott.

A magyar állandó lakhelyü, földet mivelő, defensivát igénylő és defensivára szoruló néppé vált, mely ugyan bátor és hadratermett volt még, mint öregapái, de már csak emlékben élt a „hét magyar“, kiknek szavaira hét had pattant a lóra és Árpád sem állott többé élén, ki hazát szerezzen, vagy, a mint félő volt, hogy most szükséges lesz, az öregapák által szerzett hazát a szomszéd népek támadása ellen meg is tartsa. Leginkább meg volt még a régi világból a vallás, de ennek összetartó erejéről és hatásáról nem kell valami sokat tartanunk. Mint hasonfajta primitiv nomád népek, a magyarok sem bibelődtek valami sokat a túlvilági dolgokkal. Valami kifejlett theologiát hiába keresnénk náluk. Hittek Istenben,

a legfőbb lényben, de mivoltáról nem igen volt valami részletesebb fogalmuk.

Különösen említést érdemel, hogy a benszülöttek keresztény vallása irányában sem voltak türelmetlenek. A magyar, még mint pogány sem volt soha ábrándosan buzgó vallásosságában; a mennyire emlékeink hatnak, ő csak egyért tudott lelkesedni: a hazáért. A vallás tekintetében bizonyos higgadtság, türelem, józan mérsékeltség volt e népnek mindig sajátja, melynél fogva, ha ragaszkodott is hagyományaihoz, ha tiszteletben tartotta is ősi vallását: rajongó nem volt iránta, erőszakkal azt soha sem akarta másra tukmálni, türelemmel viseltetett a másként hivők iránt. E közöny, vagy helyesebben, e józan, higgadt értelem, e türelem más hite iránt, valószinüleg még akkor lett sajátjává eleinknek, midőn a nyelvre, származásra rokon kozárokkal, mint azok szövetséges fegyvertársai, egy vidéken laktak. De bármi volt is oka, annyi bizonyos, hogy a magyar sem térítő sem üldöző nem volt s közönyös szemmel nézte a keresztény vallás gyakorlatát. Vallás és népiség különbsége nélkül minden önként meghódoltat egyenjoguvá fogadott az uj hazában.

Miveltségük, való igaz, nem a keresztény, európai műveltség volt; s azért ennek mérlegét sem alkalmazhatjuk reájuk: de valamint álladalmi életök érett, egészséges értelmökről, ugy erkölcsi viszonyaik műveltségök bizonyos fokáról tesznek tanuságot. Vallásuk a nyers természetimádáson felülemelkedve, tiszta egyistenimádás (monotheismus) volt. Tisztelték a tüzet, a léget, vagyis az eget és a vizet, hymnusokat énekeltek a földnek; de csak azt imádták, Istennek azt

nevezték, ki a világ mindenségét alkotta, azt fenntartja s igazgatja; ennek tiszteletére mutatták be áldozataikat. Az istenfogalom nálok már annyira tisztult s emelkedett vala, hogy istenöket mint személyes istent, a teremtő, a gondos atya alakjában tüntette fel képzeletök. Sőt miként ez maiglan él a magyar nép öntudatában, őt népök saját védurául, a magyarok nemzeti istenéül tekinték, ki a mennyég közepén, a felhők fölött lakik. „A szivárvány képezte kézíjját, s avval lőtte el tüzes nyilát. Karja a villám volt, melyet a légben villogtatott. Ő intézte a fellegek és szelek járását, ura volt a dörgésnek és villámlásnak. Nyilai félelmesek voltak; s ha valaki ellenfele romlását kivánta, csak azt óhajtá: verjen meg a tüzes isten-nyila! mely átokforma máiglan él nyelvünkben. A mennyég istenén kivül, ugy látszik, az alvilágnak is tulajdonitottak egy főurat, ki a sirokon s ezek lakói fölött uralkodott. Ennek emléke él még maiglan a „manó“ szóban, „vigyen el a manó!“ „eredj a manóba!“ átokformákban. Ezeken kivül különféle szellemekkel, tündérekkel is megnépesitették a természetet.

A mennyég személyes istensége fogalmának tisztultságából, emelkedettségéből fejthetni meg egyedül, miért voltak eleink oly türelmesek a keresztények iránt; miért vették fel magok is oly könnyen a kereszténységet, mely szintugy, mint a zsidó és izlamvallás, némileg már akkor ismeretes volt előttök, midőn a kozárok szomszédságában laktak, mint azoknak szövetséges fegyvertársai. Ezen érintkezés az egyistenség, monotheismus más formáival kétségkivül már előbbi hazáikban fejlesztőleg hatott vallásos öntudatokra.

A cultus, melylyel istenöket tisztelték, főleg azon áldomásokból állott, melyeknek alkalmával állatokat öltek le s áldoztak fel az istennek. A ló, kivált a fehér ló volt legbecsesebb áldozatuk. Az áldozatokat papok, ugynevezett táltosok hajtották végre, kik a szó ősértelme szerint, a nép tudósai, bölcsei, jósai, költői, dalnokai voltak, kik azt a torok, vendégségek, áldomások alkalmával kobzaik kiséretében hős dalokkal dicsvágyra gerjeszték, kebleikbe erőt, állhatatosságot öntének, őket elein dicső példáinak követésére ösztönözték, vagy szelidebb érzeményeket keltének föl bennök népdalaikkal. A táltosok különféle vallásos műtételeire mutatnak a nyelvünkben maiglan élő bűvölés, bájolás, igézés, iralás, rovalás szavak is. E papjai iránt a nép határtalan tisztelettel viseltetett; de őket külön cast-tá válniok, mint sok más keleti népnél történt, általok szabadságát megsértetni, korlátoltatni nem engedte.

Hitték továbbá a lélek halhatatlanságát, egy túlvilági jobb életet, melyben mindazok, kiket a csatatéren ölnek le, őket szolgálni fogják. Halottaikat leginkább folyamok, források mellé temették el, vagy máglyákon égették el, s emlékezetüket gyásztorral s énekekkel ülték meg. Különösen szent volt előttük az eskü, mit egyéb szertartások közt avval erősitének, hogy fölmetszett erökből egy közös edénybe vért bocsátának, jeléül annak, hogy az esküszegőnek vére ontassék.

Házasulási szokásaikról alig tudunk egyebet, mint hogy többnyire az apa választa menyet magának, feleséget fiának. Az eljegyzés, mint maga e szó is mutatja, némi külső jegyek — némelyek szerint apró ezüst bálványok — által történt.

Egy volt azonban, a mi a magyarban jobban illett a kereszténységhez, mint sok más népnél, mely a keresztvizet már magára vette és névleg legalább már keresztény volt: a családi élet tisztasága. A cseheket már Methodius térítette meg, mielőtt a magyarok az uj hazába léptek, és még mindig divott náluk a többnejüség. A magyaroknál erre példa nincs. Megelégedtek egy nővel, a kit úgy ragadtak el, vagy vettek, de azután a maguk módja szerint megbecsültek. A férj megölte a nőt, ki megszegte a hűséget; az özvegynek, ki magtalanul maradt vissza, férjhez kellett menni a legközelebbi rokonhoz, mint a kirgizeknél. Megtörtént gyakran, hogy a férj, a kényére hagyott rabszolgálók közül szeretőt választott magának, de nincs példa, hogy feleségén könnyen túladhatott volna, ellenkezőleg azonban van, hogy a férj szökött meg felesége elől, jeléül annak, hogy a magyar asszony ama kiváltságos helyzetet, melylyel mindenha birt történetünkben, szépsége, anyai méltósága és egyéb erényei mellett annak a tulajdonságának is köszönhette, hogy mindig az tudott lenni, a mit kardos asszonynak szoktunk nevezni.[1])

[1]) V. ö. Pauler Gyula. Magyar nemzet tört. az Árpádok alatt. I. k. I. fej. és Horváth Mih. Magy. tört. I. k. II. fej.

II.

Fejérmegye területének birtokosai a honfoglalás utáni első századokban.

Azt már tudjuk, hogy a mikor Árpád Szvatoplug fiai ellen megindítá hadjáratát s Fejérvár mai szöllőhegyén megállapodott, annak egész vidékét, tehát az egész megyét családi birtokául foglalta el. Azonban első lépésével már egy jó részt e területből elajándékozott. Székesfejérvártól ugyanis Bodok-hegy tövéig menvén, — mondja a Névtelen jegyző,[1] — Bodok-hegy tövétől pedig, vagyis azon hegyfoktól, mely a mai Csókakő, Seréd és Csákberény között kisarkallik, azon völgy hosszában, mely Csákberénytől Csákvár felé vezet, vonult aztán Árpád Tata felé, hogy Bánhidánál Szvatoplug fiainak hadaival döntő csatát vivjon. E csatában valószinü, hogy Szabolcs vezér is részt vett atyjával, Előddel együtt, mert a Névtelen jegyző szerint[2] „Árpád annak a nagy erdőségnek", mely Fejérmegyéből átnyulik Esztergom, Komárom és Győrmegyébe s „melyet most", t. i. a Névtelen jegyző korában, „a németek által elszórt vértekről Vértesnek neveznek, keleti részét Előd nek, Szabolcs atyjának adta."

---

[1]) Podhraczky József. Buda. 1861. 348. l.

[2]) Steph. Lad. Endlicher. Rer. Hung. Monumenta Arpadiana. Sangalli. 1849. 45. l.

Az első tehát, a ki Fejérmegye, mint Árpád családi birtokából részt kapott, a fejedelmi rokon:

Előd, Szaboles atyja, a Csákok őse volt.

Magában foglalta pedig e rész azon területet, mely később is a Csák nemzetség birtokában maradt, s melyet Bokod, Ikrény, Sárkány, Moór, Csókakő, Csákberény, Pátka, Zámoly, Csákvár, Forna, Lovas-Berény, Nadap — keritett be.

Hogy Fejérmegye többi része ment-e valamely változáson keresztül Árpád fejedelmi utódai korában? minthogy ők a külföldön való kalandozásaik idejében többnyire távol voltak, történelmi adatok világos bizonyitásai nélkül meg nem állapitható. De valószinü, hogy nem ment; mert hogy e megye később, még szent István után is királyi birtok volt, nemcsak egyes helyek birtokminőségéből, de a királyi eladományozásokból is, esetről-esetre ki lehet mutatni.

Hogy már Árpád a Csepel-szigeten kivül Fejérvárott is, vagy annak közelében épithetett magának lakhelyet, bizonyitja a közel fekvő s a régi okleveleken is többször emlitett és maig is e néven nevezett Árpád-völgye, mely Szent Borbála-puszta és Fejérvár között nyulik el.

Családjának, fiai és unokáinak birtoklásáról tesznek tanuságot az egykor Fejérmegyéhez tartozott, ma már Pestmegye solti részét képező terület helységei, t. i. Taksony, Tas, Solt; Tolna és Veszprémben fekvő Tevel és Jutas, valamint a fejérmegyei Vaál és Veleg községek. És ezen tényt Biborban született Konstantin császár bizonyitja, ki a magyar állam ügyeiről, az Árpád-család élő és elhalt tagjairól a

nála követekül és kezesekül tartózkodott magyar főemberektől alapos értesitést szerezhetett.

Hazai krónikáink ugyanis Árpád halála után Zsoltot, Zsolt után ennek fiát, Taksot, Taks után Geyzát emlitik a fővezéri méltóságban; bizonyosan azért, mert abban a hiedelemben voltak, hogy a fővezéri hatalom a X. században szakadatlan sorban szállott alá firól-fira Árpád családjában. Hogy azonban a dolog nem igy állt, s hogy krónikáink tudósitása a vezérek sorára nézve hézagos, azt Konstantin császár irata[1]) bizonyitja. Szerinte „tudni kell, hogy Árpádnak... négy fia volt; első Tarkas, második Jeleh, harmadik Jutos, negyedik Zsolt. Tudni kell, hogy Árpád első fia, Tarkas nemzette Tevelt, második fia, Jeleh nemzette Etzelét, harmadik fia, Jutos nemzette Vált, a mostani fejedelmet, negyedik fia, Zsolt nemzette Taksot. Tudni kell, hogy Árpád fiai mind elhaltak, hanem unokái: Vál és Tas, és unokatestvérük, Taks élnek.“

E teljes hitelü forrásból nemcsak Árpád fiait és unokáit ismerjük meg, kik közül hazai krónikáink csak Zsoltot és Taksot ismerik, hanem egy oly történelmi tény tudomására is jutunk, melyről minden más forrásunk mélyen hallgat. E tény az, hogy akkor, a mikor a császár e sorokat irta, és igy bizonyosan Zsolt halálának ideje (949.), és a munkájában előforduló legutóbbi évszámitás (952.) között a magyar állam nem Taksot, hanem unokatestvérét, Vált, Jutos fiát ismerte fejének. Világos ez abból, — mondja Szabó Károly,[2]) — hogy a császár Taksot, mint

[1]) Constantinus Porphyrogenitus. De Administrando imperio. 40. fej. 174—175. l.

[2]) Magyar vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig. 228. l.

Zsolt fiát és Árpád unokáját kétszer is emliti, de mind a kétszer egyszerüen csak neve szerint hozza föl; mig Vált, kit szinte kétszer emlit, az első alkalommal „a mostani fejedelem"-nek czimezi; mit a nemzetünkkel diplomatiai viszonyban állott császár bizonyosan nem tett volna, ha Vál fejedelemségéről biztos tudomása nem lett volna. És ez a Vál alapithatta, birhatta és lakhatta és nevéről nevezhette el a mi Vaál községünket.

A fejedelmi család birtokainak ilyen tömör egysége a Duna jobb és balpartján teszi indokolttá azon föltevést, hogy Fejérmegye már alakulása idejében kiterjedt a Solt részre is, mert a királyi család birtokai Csepel-sziget körül a Duna jobb és balpartján foglaltak helyet.

Azonban habár a fejedelmi családnak székhelye Csepel-szigeti tartózkodásuk után a Dunántul, a mai Fejérmegye volt is, mindazonáltal a családé volt a Tiszántúl Biharvár környéke is, melyet a Névtelen jegyző szerint[1]) Zsolt fejedelem nejével, Ménmorót leányával nászajándékul kapott; s miután ezt később András és Béla, Geyza és László idejében egymás közt felosztották, Fejérmegye területe megmaradt a fejedelmi, a királyi család birtokában, tehát Szent Istvánéban is, mint öröklött birtok. Azért mondja ő az egyházaknak adott birtokok védelmezésében, hogy azok „saját örökségi birtokai", „propiae suae haereditatis"[2]) s mint ilyeneket, teljes joggal adhatta és adta a kinek akarta. Miért is Botka Tivadar[3]) azon véleménye, hogy t. i. minden birtok a magyar korona

[1]) Cap. 51—52.

[2]) Endlicher 312. l.

[3]) A vármegyék ősi szerkezete. Századok 1870. 508. l.

tulajdona és csak királyi adomány utján tartható vagy szerezhető meg, csakis az adomány-rendszer, a „szent korona“ eszméje teljes kifejlettségének idejében állhat meg, miért is azt az általa idézett Szent István II. 5. 6. 35. Kálmán 20. t.-czikkekből épenséggel nem lehet kiolvasni. Mint tulajdont adta Szent István a veszprémi apáczáknak Tikust és Szigetfőt is a révvel, Rácz-Almás és Duna-Pentele között.

A királyi család birtoklását igazolja továbbá azon földek minősége, melyeket a későbbi királyok adományoztak el egyeseknek, a minők voltak például a királyi ménestelepek. Tudjuk azt, hogy nemzetünk lovas nemzet volt kezdettől fogva; gyors és nagyszámu paripáikon száguldották be a vezérek korában a külföldet, és később is, a királyok uralkodása idejében, akár a király, akár a nádor utazott valahova, akár gyülésekre mentek, — két-, háromszáz ló volt kiséretükben, ugyannyira, hogy ugyancsak meg voltak terhelve azon városok, egyházak vagy kolostorok, a hol az illetők megszálltak; és azért találunk annyi felszabaditást is történelmi emlékeink között, a melyek által egyik vagy másik városrész, egyik vagy másik kolostor e tehertől fölmentetett. Ugy a fejedelmek, mint a királyok uralkodása alatt tehát nagymennyiségü lóra volt szükség, nagyszámu ménesekben tenyésztetett a lóállomány.

A legelső fejedelmi ménest is Csepel-szigetén találjuk, és hogy később kiterjesztetett az Adony területére is, bizonyitja a szigetben az öreg Duna partján levő Lórév község, a királyi oklevelekben „portus equorum“ elnevezése is, a hol t. i. a szigetbeli ménesek a Dunán Adonyba átkeltek.

És hogy Gárdonyban, Adonyban, Czikolán és

Szabolcson,[1]) Martonvásáron, Dinnyésen királyi ménesek voltak még a vegyesházi királyok idejében is, bizonyitja Zsigmond király oklevele 1410-ből, melylyel Gárdonyt az ott levő királyi ménessel együtt Zollerni Frigyesnek adományozta; valamint Albert ausztriai herczeg és a főrendeknek 1424-ben kelt okmánya, melylyel megerősitik Zsigmond királynak azon intézkedéseit, a melyeknél fogva ez nejének, Borbála királynénak adományozta az egész Csepelszigetet több Solt vidéki községgel, ugyszinte Adonyt, Gárdonyt, Martonvásárt az e helyeken levő királyi ménesekkel, végre Bessenyőt és (Rácz-) Kereszturt.

Ezek a méneses helyek tehát okvetlen a királyi család birtokai voltak.

Részt kapott továbbá Fejérmegye területéből:

A székesfejérvári kiválságolt társas-káplalan.

Hogy maga Szent István mely részeket adta Fejérmegye területéből az általa alapitott székesfejérvári káptalannak, minthogy az alapitó-levél nem szállt az utókorra, nem tudom határozottan megmondani, de kétségtelen, hogy legelső ellátásáról ő gondoskodott. Azonban későbbi oklevelekből megtudjuk, hogy a káptalan birtokai között következő fejérmegyei birtokok foglaltak helyet, u. m.: Saág, Szent-Mihály, Sárpentele, Föveny, Bögöd, Szent-Iván, Kereki, Igar, Káloz, Lángh, Soponya, Füle, Hatvan, Előszállás, Jakabszállása, Pettend, Ivánesa, Pátka, Seregélyes, Hörcsök, Csoór; és habár ezen bizonyitásom az első javadalmazásra nézve hézagos is,

[1]) E két puszta 1457-ki oklevél szerint, melylyel azokat Szent-Mihálylyal együtt V. László király Garai Lászlónak adja, Csikóalja és Zabosnak neveztetik.

annyi kétségen kivül áll, hogy az egyházi javak eredeti forrása első sorban a magyar fejedelmi család honosztályi örökségében rejlik, mely főleg a Duna partjaihoz közel eső városok és megyékre esvén, alapot nyujt azon körülmény megfejtésére is, hogy azon okból alapittatott épen a Dunához közel eső vidéken a legtöbb egyház és monostor, minthogy a fejedelmi család birtokai itt terültek el.

Ezen honosztályi örökségből való birtokadományozást az egyházak részére megerősiti Kálmán király törvénye is, mondván: „tetszett a királynak és a közönséges gyülésnek, hogy Szent István által a monostorok és egyházaknak tett adományozások sértetlenül maradjanak.“ [1])

Az árpádházi királyok bőkezüsége az egyházak és monostorok alapitásában még nem merült ki, tudták ők jól, hogy a nemzet polgárosodását csak a keresztény hit képes megalapitani s a királyi trón és alkotmány szilárdságát csak az egyház védelme alatt lehet biztositani. Ennélfogva nem szüntek meg ujabb és ujabb intézményeket, egyházi rendeket behozni, a melyeknek országfenntartói hivatásáról meg voltak győződve. Ilyen volt a többek közt, hogy a megyében javadalmazott egyik-másik rendről szóljak, a

Jeruzsálemi Szent János lovagrend.

Martyrius, az esztergomi érsekek sorrendjében a kilenczedik, Székesfejérvár egyik külvárosában, Szent István szigetében, mely ma is „Sziget“ néven ismeretes, Szent István király tiszteletére ezen lova-

[1]) 1103. évi I. t.-cz. Igy volt ez a frankoknál is; fejedelmeik „res proprietatis nostrae, juris nostri“ saját tulajdonaikat adták, ajándékozták az egyházaknak. Desing. Reichsgeschichte I. 312. l.

goknak templomot kezdett épiteni s félig meg is épité, de nemes vállalatának befejezésében meggátolta őt 1151-ben bekövetkezett halála. Azonban a vállalat nem maradt félben; Eufrosina királyné ugyanis, II. Geiza hitvese, III. Béla édesanyja nemcsak a félben hagyott templomot épitette föl, hanem még melléje monostort is állitott, és a rend számára igen sok birtokot adományozott. Ezen adományozást III. Béla is 1193-ban kelt levelével nemcsak jóváhagyta, hanem még Udvar és Csurgón a királyi kincstár számára szedetni szokott szabad denárokkal, melyek évenkint hatvan márkára rugtak, gyarapitotta.

A Szent János, később keresztes vitézeknek nevezett lovagrend székesfejérvári házának adományozott birtokok közül azok, a melyek Fejérmegyében voltak, a következőket sorolja föl III. Béla oklevele: Agárd, Balinka, Barch vagyis Szent Borbála puszta, mely egy volt akkoriban Keresztessel, Berény, Bial (Szent-György és Fejérvár között), Bodaik, Boglár, Diós (Fejérvár és Csikvár között), Fethel, (ugyanott), Igar, Inota, Izka, Petelle, Saág, Zuld és Timár. A mely birtokok később — miként Székes-Fejérvár történetében majd olvasható lesz, — még többel szaporodtak.

És hogy többet ne emlitsek, IV. Bélának köszöni alapittatását

a Csuthi premontrei préposlság,

mely tőle Alcsuthot és ma már ismeretlen Kukula földjét kapta. És ki tudja nem-e valamelyik király alapitá a guthi monostort Guth-Tamáson, melynek kegyuri jogáért 1265. odaadja IV. Béla Sinister

Miklósnak Zedreget.[1]) És nem valamelyik király alapitotta-e az ercsii apátságot, és sz. Pentele monostorát?

A ki ismerős Fejérmegye helyrajzával és ismeri a már felsorolt s egyházi czélokra adományozott birtokokat, láthatja, hogy a mily mérvben szivükön feküdt első királyainknak az a magasztos, igazi fejedelmi czél, hogy népüket a keresztény erkölcsöknek, a művelődésnek, és az alkotmányos királyság eszméjéhez való ragaszkodásnak megnyerjék, oly mértékben, oly bőkezüséggel alapitották azon intézményeket is, a melyek nekik ebben segédkezet nyujtottak; láthatja, hogy Árpád által fejedelmi családja számára elfoglalt Fejérmegye területéből már alig maradt meg valami.

De azért még maradt. Ott volt még Várpalota egész határával, melynek várkastélyát védelmi helyül is, de meg nyári tartózkodásul is,[2]) Szent István épitette; ott volt Urhida város, mely hogy Sz. István műve volt, mutatja az Ur-hid, vagyis a király ur által épitett hid elnevezése is. Ott volt végre Fejérmegye alföldje, a Sárviz és Duna közötti termékeny rónája, a mely egyik-másik helység, például a Rácz-Almás alatti Szigetfő és Tikus kivételével, melyet még Szent István adományozott a Veszprém-völgyi

---

[1]) Fejér Cod. Dipl. VII. 1. 328. 1.

[2]) Steph. Kaprinai. Hungaria Diplomatica II. 410. 1. A hagyomány alapján Szent István által épitettnek mondja Palotát, arra a czélra, hogy Székesfejérvári tartózkodásából oda menjen üdülni. És hogy ez nagyon valószinü, mutatja neve, a mely a régi időben csakis királyi lakot illetett meg. De bizonyitja épitési stylje, négy tornya, az egész országban páratlan ódonszerüsége, rendkivül tömör falai, s hasonlatossága a Szent István által épitett székesfejérvári bazilikához, mely szinte négy tornyu volt, s a templomi használaton kivül szükség esetében védelmi erődül is használtatott. Vár-Palota régi időben Fejérmegyéhez tartozott. Vajha felébredne a nemzetben a vágy e ritka emléket nemzeti vagyonná tenni.

görög apáczáknak, — egészen királyi birtok volt. De idővel ez a sík róna is gazdát cserélt.

Jött be egy nép, mely rokon volt velünk nyelvre, szokásokra és hősi bátorságra nézve, ezek a bessenyők és a kunok voltak, a kikről hogy bővebben irjak, parancsolja ugy az e népek iránti kegyelet, mint a monografusi kötelesség.

A Bessenyők.

A latinul irt krónikáinkban Bisseni, Besseni, Bessi, sokszor Vossiani, Vosciani néven neveztetnek. Hogy az ország legtöbb vidékén el voltak terjedve, bizonyitják azok a helységek és puszták, melyeket maig is Besnyő, Bessenyőnek nevezünk.

Hazánkba e nép különböző időben és különböző csoportokban költözött be. Bejött Oláhországból már a honfoglalókkal, ezeket Zsolt fejedelem a Fertő tava mellé telepitette határőrökül. Bejöttek Taksony idejében Thomizuba vezérük alatt, a kitől a Thomoy nemzetség származott. Jöttek Geyza, azután Sz. István korában, ezekről Hartvik püspök Szent István életrajzában igy szól: Hatvan bessenyő minden készülettel, bőséggel arany és ezüstben, sokféle ékességgel terhelt szekerekkel, a bolgár részekből kikelvén, a királyhoz akarának jönni. Midőn azonban Pannonia szélére értek, sokan a szolgák közül eleikbe mentek és néhányat kardra hányván, minden javaikat elvevék s őket pusztán és félholtan hagyák. De ők utjokat folytaták, hogy szenvedéseiket a király elé terjesztenék, s midőn annak szine elé jöttenek, lábaihoz borulának. A király kérdé, hogy mi bajuk? A bessenyők elpanaszolták bántalmaikat, kárukat, és igazságot kértek tőle a rablók ellen. Szent István nem

fakadt ki, nyugodt maradt, de röktön üzentetett az ispánnak, ki alatt a bűnösök szolgáltak, hogy állitsa őket eléje, hogy itéletet mondjon felettük. A vitézek megjelentek; mikor kitünt, hogy a vád való, mondá nekik: Isten parancsát, törvényét áthágva, miért nem ismertetek irgalmasságot, az ártatlanság fiait miért kárhoztattátok el? A mint ti bántatok, ugy bánik veletek az Isten én előttem. És kimondá rájuk a halálos itéletet, és az útfélen kettesével felakasztották őket.[1])

Bár a fejérmegyei bessenyőkről csak a XIII. és XIV. századbeli oklevelek tesznek említést, az időből t. i. a mikor már rendes lakhelylyel és saját hatósággal birtak, hozzávetőleg mégis azon okból, hogy ezek Szent Istvánhoz jöttek, a ki Fejérvárott lakott, aztán számra nézve a bevándorló hatvan családfő mennyisége az általuk megtelepitett fejérmegyei helyek között egyik, névszerint Hatvan puszta nevében maig is ki van fejezve; végre mert Bolgárországból való kiköltözésüknek vagy velük jött néhány bolgár családnak nyomát, emlékét vélem a fejérmegyei bessenyő-telepek között fekvő, a XIV-ik századbeli oklevelekben Pulgár, ma Polgárdinak nevezett község nevében föltalálni: azon hitben vagyok, hogy ezen csoportnak adta Szent István a Sárviz melletti területet.

Annyi tény, hogy a Fejérmegyében letelepitett, földdel megajándékozott s külön bessenyő-szabadsággal felruházott bessenyőkről tanuskodnak már a XIII. XIV. századbeli oklevelek, és megállapitható egész bizonyossággal az is, hogy ez a nép elkezdve a mai

[1]) Vita S. Stephani Hartvich. Endlichernél 181. l.

Nádasd-Ladánytól egész a megye alsó határáig lakta Ladány, Saág, Füle, Besnyő — puszta Lepsény mellett, — Sár-Szent-Miklós, Bogárd, Szered-Szent-Márton, Czecze, Tülgye, Örs, Fáncs, Igar, Egres, Töbörzsök, Menyőd, Alap, Hatvan és Zedreg szállásokat.

Eltekintve attól, hogy Fejérmegyében a Duna mellékén is birtak a bessenyők szállásokkal, t. i. a mai ercsii uradalomhoz tartozó Alsó- és Felső-Bessenyő pusztákon, Halmon és a ma már a ráczkevei határhoz tartozó Besnyő-szigeten, miután az oklevelek elég bizonyságot tesznek arról, hogy külön nemesi szabadsággal birtak, külön biráik voltak, t. i. a nádorok és egyéb zászlós urak: lássunk néhány történelmi emléket, melyek a fejérmegyei bessenyőkről fennmaradtak.

1225. körül, II. András alatt, Aba, bessenyő királyi ember emlittetik.[1]) Ettől vehette nevét Aba község.

IV. Béla 1269-ben Mátyás és Chutur töbörzsöki bessenyőknek Menyőd és Fánch között fekvő, szinte Fanch nevü két ekényi földet, mely a királyi hirnökökké volt, adományozza, Pobor, a királyi hirnökök ispánjának meghallgatása mellett. (I. Okl.)

1323-ban Bugár és Junno fivérek és Fáncsi Nothyr a köztük fennforgó peres ügyekben a fejérvári keresztesek előtt kiegyeznek. (II. Okl.)

1326-ban Fáncsi Nothyr Domonkos, Zul fia és más fecsei bessenyők, valamint Zedreghi Jakab fiai és többek közt János, Chete fia, egymásközt a fejérvári keresztesek előtt kiegyeznek, és Ompud fia, István megveretése miatti pert beszüntetik. (III. Okl.)

---

[1]) Jerney. Keleti utazása. I. 264. l.

Ez érdekes oklevélből következtethető, hogy Fáncsot, Zedreget, Czeczét, Ampud földjét vagyis Bogárdot az oklevélben nevezettek alapitották.

1335-ben Nothyr Máté, fáncsi nemes bessenyő a fejérvári káptalan előtt fiainak átörökiti fáncsi és töbörzsöki birtokait. (IV. Okl.)

1344-ben a szekszárdi konvent előtt Ilona, Ladányi János fia Gergely bessenyő hitvese, tolnamegyei részjószága iránt tengulithi Ogh András fiával, Miklóssal rendelkezik.[1])

1344-ben a fejérvári keresztesek vizsgálatot tartanak töbörzsöki Domonkos és érdektársai panaszára, hogy Markolph fiai és Ürsi András fia megverették Domonkos fiát, Istvánt. (V. Okl.)

1345-ben Farkas Jakab, Lőrincz saági bessenyő fia, Ilona leányának és vejének, Ferenczнek adja a fejérvári káptalan előtt saági örökbirtokát. (VI. Okl.)

1346-ban Gergely, a bessenyők birája, bizonyitja, hogy Örsi Gergely fia, Miklós által Genepse és fiai, továbbá Füle öcscse, Jakab és mások ellen inditott per tárgyalása elhalasztatott. (VII. Okl.)

Ez oklevélben előforduló bessenyők nevei is világot vetnek Örs és Füle helyek eredetére.

1338-ban Ladányi János fia, Gergely bessenyő I. Károly királytól Bessenyő, Egres és Hatvan, bessenyő elei által birt falvakat visszanyeri.[2])

1347-ben György, a bessenyők ispánja (Szered) Szent-Mártonban bizonyitja, hogy Fejérmegye szolgabirái Igari György, Szent Mártoni (vagy Szent Ágotai) Naszlai János és Zedreghi Mátyás, birói osztályt eszközöltek Gyula-Örsön, mely szerint Örsi Miklós

[1]) Jerney. Keleti utazása. I. 236. l.

[2]) U. o. 264. l.

bessenyőnek és fiainak jutott egy harmadrész, t. i. Gyula ősük ülése, a délre fekvő Gyula-tó nevü halastóval, a másik két harmad pedig Bickelének és fiainak, valamint Jakabnak, Füle testvérének. (VIII. Okl.)

Ezen oklevél nemcsak azt bizonyitja, hogy a keltezés helye a Sárbogárd fölött nyugotra feküdt, de ma már a térképekből kimaradt Szered-Szent-Márton egykori bessenyő faluval azonos, hanem azt is, hogy a mai Örs-puszta egykor Gyula-Örs nevet viselt, és hogy ezidőben már a bessenyők közül többen viseltek megyei szolgabirói tisztséget.

1355-ben a fejérvári keresztesek előtt Töbörzsöki Nothyr Máté és fiai, valamint Töbörzsöki Domonkos fia, István és fiai olykép osztozkodnak meg töbörzsöki birtokukon, hogy a keletre eső rész Istvánnak, a nyugoti rész pedig Máténak jut; közösen tartván meg az ott levő Boldogságos Szűz Mária templom kegyuraságát, de felosztják egymás közt az ott levő gyümölcsös-kertet is. (IX. Okl.)

1361-ben töbörzsöki Domonkos fia, István özvegye Gyenge asszony tiltakozik az ellen, hogy saági Pál fia, Balázs és töbörzsöki Domonkos őtet és kiskoru fiát véresre verték, elpalástolás czéljából még a király elé is idézték. (X. Okl.)

1373-ban Fáncsi Miklós tiltakozik az ellen a fejérvári káptalan előtt, hogy Chete fiai, továbbá Chethei András fia, Mihály, néhai Chethei András Bernát fia birtokrészét, melyet magszakadás czimén a tiltakozó kapott adományul, elfoglalják, valamint az ellen is, hogy Zőke fia, Balázs azt eladhassa. (XI. Okl.)

Ez okirat mutatja a Czeczei család őseit és azt,

hogy Czecze falu területe talán már akkori időben annyi birtokos közt volt feloszolva, mint mai nap.

1374-ben a fejérvári keresztesek konventje előtt Gyula-Örsi Gyula fia, Gergely, menye Erzsébet, most már Zeremfalvai Pethő fiának, Gergelynek hitvese és gyermekei által Fodor István, simontornyai várnagy ellen inditott perüket nyolcz választott biró itéletére bizták. (XII. Okl.)

1376-ban Kynger Domonkos, Fejérmegye alispánja és szolgabirái bizonyitják, hogy Fáncsi Máté fia másodszor megesküdött arra, hogy fivére, Miklós szolgáját nem fogta el. (XIII. Okl.)

1378-ban Bodméri Pethő fia, Gergely, hitvese, Erzsébet nevében is tiltakozik a fejérvári káptalan előtt az ellen, hogy Fodor István néhai Örsi Gergely fiának, Miklósnak, Erzsébet asszony atyjának birtokát uj határjelekkel látta el. (XIV. Okl.)

1380-ban Ürsön (Őrs) Ürsi Fodor István és Fáncsi Máté fia, Miklós, más részről pedig Ürsi Miklós leánya, Erzsébet, ennek leánynegyede ügyét hat választott bióra bizzák a fejérvári keresztesek előtt. (XV. Okl.)

1382-ben Erzsébet királyné Fejérmegyének megparancsolja, hogy Tarczai Benedek fiának . . . nek hitvesét, Erzsébetet vegye védelmébe. (XVI. Okl.)

1384-ben Varsányi Pál, fejérmegyei alispán bizonyitja, hogy Fáncsi Péter szolgabiró eltiltotta Zilasi Lőrinczet és Istvánt barmaik által Gyurki Antal fiai vetéseiben való kártételtől. (XVII. Okl.)

1389-ben Csányi Balázs, Fejérmegye alispánja bizonyitja, hogy Bessenyő Saági Imre és fiai panaszára több bessenyő-saági birtokost eltiltott néhai

Jakab, Farkas fia és Kozma bessenyő-saági birtokának elfoglalásától. (XVIII. Okl.)

Ezen történelmi emlék figyelmeztet, hogy Szent-Mihály és Kiskeszi között levő ma Saág nevü szöllőhegynek egykor Bessenyő-Saág volt a neve.

1389. Berényi Balázs, fejérmegyei alispán bizonyitja, hogy Fáncsi Péter és rokonai nevében eltiltotta Töbörzsöki Péter fiát, Domonkost attól, hogy ménesét, valamint Fejérvári Énekes János ménesét az ő töbörzsöki birtokukon tartsa. (XIX. Okl.)

1391-ben Gymi Antal fia, István, felesége Margit és Örsi István fia, Péter, bizonyos birtok-perüket nagyságos Hardi Miklós nagy (csepeli) szigeti ispán itéletére bizzák a fejérvári káptalan előtt. (XX. Okl.)

1394-ben a fejérvári káptalan jelenti Zsigmond királynak, hogy Zilasi Dénes szolgabiró vizsgálata szerint Alapi István fiai elfoglalták Fáncsi Máté alapi birtokát és rajta épületeket is emeltek. (XXI. Okl.)

1395-ben (Szered) Szentmartoni György, Fejérmegye alispánja jelenti Ilosvay Leusztách nádor és Fejérmegye főispánjának, miszerint Alapi Dombó János szolgabiró vizsgálata által igaznak bizonyult, hogy Saági István fia, Gergely és ennek fia, Demeter tiz év előtt Saági Jánostól kilencz ökröt és bizonyos pénzösszeget eltulajdonitott. (XXII. Okl.)

1398-ban Jakab és Mátyás, Fejérmegye alispánjai bizonyitják, hogy Fáncsi Balázs és hitvese, Margit, valamint fiai nevében eltiltották Alapi István fiait és többeket, valamint Alapi Jánost Margit asszony és fiai Alapon levő birtokának elfoglalásától. (XXIII. Okl.)

1398-ban Zenyebakonyai Miklós fiai János és Balázs azon birtokrészt, mely nekik Zenyebakonyán nővérük, Isabella, illetve Fáncsi Máténé után

örökségkép jutott, elzálogositják a fejérvári káptalan előtt Fáncsi Péter és Balázsnak, nővérük fiainak husz arany forintért, forintját száz uj denárban számitva. (XXIV. Okl.)

1399-ben Töbörzsöki Imre és Ajoni Miklós fiai, Mihály, Antal és László megegyeznek a fejérvári káptalan előtt abban, hogy a köztük fennforgó minden per elintézése a káptalan kiküldöttje és nyolcz választott biró itéletére bizassék. (XXV. Okl.)

1399-ben Marczali Csák István fiai, György és Dienes, Fejérmegye alispánjai bizonyitják, hogy Margit asszony, néhai László, fejérvári biró özvegye a király parancsára tartott fejérmegyei gyülésen prokatoraiul Zorel Miklóst, Literatus Benedeket, Kajdácsi Bessenyő Pétert, Pál mester fejérvári kanonokot, Nagy Istvánt, Bartost és Zene Zalai Konyát fejérvári lakosokat nevezte ki. (XXVI. Okl.)

1400-ban a fejérvári keresztesek konventje jelenti Marczali Csák István fiainak, György és Dienesnek, Fejérmegye alispánjainak, hogy megkeresésük következtében emberük, Alapi János által Fáncsi Balázs hitvese, Margit javára megidézték Alapi István fiát, Kelement, hogy bizonyos itéletnek eleget tegyen. (XXVII. Okl.)

Felidéztem azon emlékeket, melyek a fejérmegyei bessenyők birtoklásáról tanuskodnak, és ugy hiszem, elegendők arra, hogy meggyőződjünk, miszerint e népek kezdetben egy különleges szabadsággal — melyet bessenyő szabadságnak neveztek, — birtak, a Comes bissenus, bessenyő ispánban külön fenhatóságuk volt, az ország nádora pedig vagy más alkalmas zászlós ur volt legfőbb birájuk. Látható ez adatokból, hogy a kereszténységet már fölvették,

templomokkal birtak, azok kegyuri jogát gyakorolták és átörökölték nemcsak a földmivelést, de a kertészkedést is gyakorolták, Töbörzsökön t. i. templomuk és gyümölcsös-kertjük lévén. Szellemi képzettségükről, előkelőségükről pedig tanuskodnak azok az állások, a melyeket betöltöttek a megyénél, mint szolgabirák és alispánok és egyéb magasabb ranguak. Igy tudjuk, hogy fejérmegyei szolgabirák voltak 1347-ben Szent-Ágothai János, Zedreghi Mátyás, 1395-ben Alapi Dombó; Szent-Mártoni Gergely pedig és Varsányi Pál ugyanezen időszakban fejérmegyei alispánok voltak. István, hardi bessenyő Mária királyné udvarnoka, Miklós hardi bessenyő pedig a Csepel-sziget ispánja vala.

Hogy a bessenyő nép kezdetben határőri szolgálatokat tett a magyar hazának, bizonyitja a Fertő-tó melletti elhelyezésük, és őr, bizonyos latin ragozással „őrii“ elneveztetésük; a mi azt mutatja, hogy bizonyos hadi szerkezetü telepeket alkottak, kik folyton fegyverbe öltözve, őrködének az ellenséges szomszédok becsapásai ellen. Azonban ezenkivül más hivatásuk is volt, t. i. közháboru és fölkelés idején a magyar táborhoz csatlakozván, saját birájuk vagy főispánjuk zászlója alatt a harczoló sereg előcsapatát, száguldó osztályát képezék. De nemcsak hadakozásuk módjáról, hanem fegyverkezésük és öltözetükről is elég hü képet nyujtanak történeti emlékeink. Bonfin korában a bessenyők ősi szerkezete még meg volt, ő ismerte őket s azt irja róluk, hogy könnyü, bő ruházatban, és lóháton szálltak a hadba; távolból nyilakkal lődözték az ellenséget, közel pedig zászlós lándzsákat használtak. Torzonborz szakáluk és bajuszukkal ellentétben a libegő fehér gyolcs, vagy se-

lyemből készitett bő öltözetük, taréjos forgókkal ékesitett fövegjük megrémité az ellenséget, a melyet szilaj paripáikon a legnagyobb sebességgel támadtak meg.)

És Bonfin munkája egyik régi példányában e sorokhoz, midőn azt Liszti János, veszprémi püspök olvasta, ezen észrevételt irta: „Innen van most huszáraink öltözete; melyből látható, valamint igaz is, hajdan más, mint most öltözet viselése a magyarnak.“[2]) És ez a lebegő fehér bő ruha, melynek némi utánzata volt régi huszáraink angyalbőrnek nevezett fehér köpönyege, magyarázza meg, hogy a bécsi képes krónika e szavai alatt „vilissimi Bisseni“, és „Bisseni atque Siculi vilissimi“[3]) „könnyü bessenyők“ korántsem a bessenyő népre vonatkozva „hitványt“, „gyávát“ kell értenünk, a mint Horvát István egy helyen magyarázá, hanem inkább lenge öltözetü, könnyü lovasságot, a mit a német is „leichte Cavallerie“ szóval fejez ki.

Bölcs Leo[4]) görög császár tanusága szerint a magyar már a IX. század végén vaspánczélba és nehéz fegyverzetbe szokott öltözni. Ily fegyveres néphez képest a könnyü ruhás és pongyola öltözetü s főleg csak nyil és lándzsával fölszerelt bessenyő, csakugyan könnyü lovasság volt, és nem ez a ruha, hanem arczuk megnövesztett szőre, no meg szilaj rohamaik tették őket a németség előtt félelmetesekké.

A „bessenyő szabadság“ kifejezés már magában véve kétségkivül valóvá teszi a feltevést, hogy ők

---

[1]) Bonfin. Dec. II. Lib. IV.

[2]) Kovachich Script. Rer. Hung. min. I. 333.

[3]) Thuroczinál. c. 55. és c. 63.

[4]) Tactic. c. XVIII.

nem meghódoltatás folytán, hanem kölcsönös szerződés alapján lettek a magyar haza polgáraivá. Gyula nádor az árpási bessenyők részére 1222-ben kiadott levelében mondja, hogy „panaszkodtak, hogy régi időben nyert szabadságuk sokban megkissebbittetett.“ IV. Béla király pedig 1269-ben fejérmegyei Fanch nevü földet „bessenyő szabadsággal“ ajándékozta Máté és Chutur töbörzsöki bessenyőknek.

De hát miben is állt a „bessenyő szabadság“? Már a mondottakból tudjuk, hogy a nagyobb csoportu bessenyők mind békében, mind háboruban saját külön tisztviselőik, nagy tekintélyü biráik által, kiknek „Comes“ volt a czimük, kormányoztattak; igen természetes e szerint, hogy nem más, mint azok törvényhatósága alá tartozván, ügyeik csak azok által itéltethettek és biráltathattak meg, a mi személyes szabadságuknak egyik alapját képezé.

A honvédelem, a fegyverviselés és katonáskodás kötelességének eszméje ős alkotmányunk szerint több századon keresztül föld és vagyonbirtoklási vagy hűbérszerződési jogot foglalván magában, minden földtulajdonos birtokához mért arányban tartozott a védelem terhét viselni. A bessenyők tehát ugy is, mint a haza földjének birtokosai, kik földjeiket királyi adományozás utján saját örökségükképen birván, minden más földesuri hatalomtól vagy adózás terhétől szabadok voltak, és mint a haza határőrei, veszély idején fölkelni tartoztak. És ezen jogokkal járó szabadságuk oly arányos volt köztük, hogy még azon bessenyők, kik harczra keltek, saját közterheik viselésében is több szabadsággal éltek, mint az otthon maradók. Ez okból igen bölcsen rendeli Gyula nádor szabadság-levele a birák háromévenkinti fizetését, a

hadba menő bessenyők által hat mantuai denárral két lótól számitva, az oda nem mehetők által pedig ugyanannyival egy lótól számitva teljesiteni; minek következtében azok, a kik hadat viseltek, felerészben járultak a közteherviseléshez.

Ezen szabadságukban benfoglaltatott a tized, rév- és vámadóktól való mentesség is, a mit II. Géza király 1196. évi, III. Incze pápa 1212. évi és II. András 1221. évi levelei bizonyitanak, melyek elsejében a czikádori apátság javára ugy az eszéki, mint egyéb apátsági réven a bessenyők vámfizetésre, a másodikban a pannonhalmi apátság részére tized fizetésre, az utóbbiban pedig a nagyhalmi bessenyők a Somogyban vásárlott szőlleik utáni dézsma fizetésre köteleztetnek, a kik ha azelőtt nem birtak volna bessenyő-szabadsággal, ez ujabb intézkedéseknek nem lett volna étrelmük; de még ez utóbbi intézkedésben is kivétetnek a dézsma adás alól azon bessenyők, a kik kitünő érdemeiknél fogva királyi adományból nemesi örök birtokot és szabadságot kaptak, mert ezek szabadsága egyforma volt azokéval, kiket régi okleveleink „Conditionales, Conditionarii“ néven emlitenek, s hasonló állapotban voltak a várszerkezet idejében a várjobbágyok három első századbeli nemességével, ezek hanyatlása után pedig a jász és kun népével. Legközelebb álltak ugyan a valódi nemesi rendhez, de valamint amazok, ugy ők sem birtak fejenkint nemesi arany szabadsággal.

Idő multával ezen bessenyő kiváltság megváltozott. Azért-e, hogy a királyok bölcsessége megszüntetve ezt a külön testületet, beleolvaszsza egészen a nagy nemzettestbe, vagy csak azért, hogy az ilyen különleges szabadságok a kormányzás egyöntetüségének

akadálya lévén, azokat egyszerüen megszüntesse: lassankint fölvették őket az ős, szállásjoggal biró igazi nemesek közé és ezáltal megszüntetve a bessenyő biráskodást, őket a megye hatósága alá helyezték.

Erre találunk adatot már IV. Béla király kormányzása alatt, a ki 1265-ben a padányi bessenyőket az országos nemesek sorába vette föl és háboru esetében nem más, hanem csak a király zászlója alá kötelezte őket csatlakozni. Ily diplomát őriz a körmendi levéltár Róbert Károlytól megyénkbeli bessenyőkre vonatkozólag, mely által 1352-ben az összes fejérmegyei nemes bessenyők nevében hozzá folyamodó Alapi Tamás, Tombó fia, Rekesztői Kanch János fejérmegyei bessenyők kérésére őket is, meg az összes fejérmegyei nemes bessenyőket az igazi és valóságos nemesek sorába fölvette, s őket a többi fejérmegyei valóságos nemesek szerint a fejérmegyei főispán biráskodása és joghatósága alá helyezte. (XXVIII. Okl.) A mely okmányt aztán 1399-ben Hardi Miklós, Beke fia Antal, István fia Demeter, Literatus Miklós, Szeredi László fia Bychkele és az összes fejérmegyei bessenyők kérésére Zsigmond király átir és Róbert Károly által eszközlött nemesittetésüket ujra megerősiti. (XXIX. Okl.)

Ezek a bessenyők képezték azt a népcsoportot, a mely valószinüleg még Szent István által telepittetett megyénkbe, részesült a királyi birtokban, lett kereszténynyé, s négy egész századon keresztül vitte előbbre a magyar vitézséget, osztozkodott a haza védelmében és segitette biztossá tenni az ország fenmaradását.

Ily kitünő népnek nem lehetett elsodortatnia a magyar föld szinéről anélkül, hogy nyelvének és

nemzeti sajátságainak ne maradjon legalább parányi nyoma. Minthogy pedig ilyen maradványokat senki föl nem mutathat, azon következtetésre kell jutnunk, miszerint e nép nyelvében mindig azonos volt a magyarral és nem vándorolt ki, hanem beleolvadt a nemzet testébe; s miután az általuk lakott vidék a török uralom alatt egészen kipusztult, a többi lakossággal együtt kipusztulhattak ők is, nem hagyván hátra egyebet a mai Alsó- és Felső-Besnyő, a Lepsény melletti Besnyő-puszta, meg a ráczkevei szigethez tartozó Besnyő-kaszálló neveiknél, meg azon Sármelléki községek és pusztáknál, a melyeknek ők lehettek eredeti ős-alapitói is, és elnevezői is.

Miután a fennmaradt adatok nyomán körvonaloztam a Fejérmegyében letelepitett bessenyők történetét, elemezzük őket ethnographiai szempontból is.

A bessenyők, mint minden keleteurópai nomád nép, többféle elemből alakultak. A nép zöme, különösen az uralkodó osztály, török, tatár volt, ezt nomád élete mellett viselete is bizonyitja; de finn-ugor elemeket, különösen zürjéneket is vett magába, s valószinü, hogy a régi hun vagy kun népséggel együtt magyarok is voltak közöttük, a kik hazánkba való költözködésük után is amazokkal együtt a bessenyő nevet tartották meg. Konstantin császár szerint nyolcz törzsből álltak, melynek fele a Dnipertől keletre elterülő déloroszországi sikságon tanyázott, másik fele pedig a Dniper és Al-Duna közti vidéket szállta meg. Minden törzs külön fejedelem alatt állt s a politikai egység hiánya a bessenyő nemzet feloszlását vonta maga után. Az uzok, kikről Anna Komnena azt irja, hogy egy nyelven beszéltek a bessenyőkkel, már a XI. század második felében erőt vettek rajtuk, s a

két rokon elem egyesüléséből keletkezett a Kumán vagy palócz nemzet.

Miként már emlitém, Magyarországba különböző időben költözött be a bessenyő nemzet és uralkodóink szivesen fogadták a vitéz és harczias bevándorlókat s adtak nekik földet a megtelepedésre.

Az összehasonlitó nyelvészet megmutatja azt, hogy a már felsorolt fejérmegyei bessenyő községek nevei magukban viselik nemcsak a nemzetiségi jelleget, hanem a letelepedett családfők neveit is. Igy például török eredetre vezethető vissza Tülge község neve, mely a keleti törökségnél egy nemzetségnek a neve, és valószinü, hogy eredetileg a fejérmegyei bessenyőknél is ez a nemzetség adta a megalapitott Tülge községnek a nevet. A Töbörzsök név török jellegét hasonlóképen a végtag adja meg. Vámbéry[1]) szerint toborcsuk annyit jelent, mint csomó, bütyök; a mely jelentőség ha nem felel is meg helynévnek, de sehogy sem ellenkezik azzal, hogy személynév lehessen. Czecze neve, mely a régi oklevelekben Cheté-nek iratik, török-tatár nyelven „csete“ határ, szél szónak felel meg, és Cheche mint személynév is előfordul egy 1237. évbeli oklevélben a Sennyey család ősei között.[2]) Az Alsó-Szent-Iványi határában állott Zedreg község határában egy 1417. évi oklevél Chypatege nevü hegyet emlit,[3]) alig lehet kétség, hogy a hegy nevének utórésze, „tege“ a török „tag“ „dag“ azaz hegy szónak felel meg. Kitetszik tehát e

[1]) A magyarok eredete. 1882. 126. l.

[2]) Oklevelek Salamon Vincze családi levéltárából. Ismerteti Károly János. A fejérvári és Székesfejérvár városi tört. és rég. egylet évkönyve. 1893. évre. 223. l.

[3]) Károly János. Fejérmegye elpusztult helységei. Zedreg. A fenti egylet 1885-iki évkönyve. 26. és köv. ll.

helynevekből, hogy a fejérmegyei bessenyők legalább jobbára a törökséghez tartoztak.

Még szembetünőbb módon mutatják törökös jellegüket a személynevek; igy Csutur, egy XIII. századbeli töbörzsöki bessenyőnek a neve, mely a középázsiai törökségnél is használatban levő személynév, s annyit jelent mint „pisze-orrú“; igy az őrsi Bichkele, a későbbi fejérmegyei Bicskei család ősének neve, amennyiben a török és a töröktől átvett „bicsak“ szóval rokonságban van. Ilyen török nevek még, melyek a czeczei, zedregi s a többi fejérmegyei bessenyőktől maradtak fenn: Csató, Bodon, Ecsed, Kajdán, Tatár stb.[1])

Meg kell még emlékeznem a bessenyőkkel rokonságban levő s velök emlitett Vossian, Várs̈ány népről. Ezeknek a mai megyében csak egy telepük volt, a régi Fejérmegyében pedig, t. i. Mojosháza alatt a Kis-Duna partján szinte egy, mindkettő Varsány név alatt. Ez utóbbi puszta-hely maig is Varsány név alatt ismeretes, amaz pedig a Kajászó-völgyben az elmult századokban Labdás-Varsány név alatt szerepelt Baracska mellett.

Minthogy ezeknek a Vossiánoknak vagy varsányoknak, de meg a bessenyőknek telepeik is, legalább Fejérmegyében közönségesen vizek, patakok vagy mint a Fertő-mellékiek, tavak mellett feküdtek, s hadi szolgálataikon kivül béke időben nomád szokásaikból az állattenyésztést, vadászatot és halászatot mint foglalkozást megtartották, a halászatnak pedig, különösen sekélyebb vizeken, egyik legrégibb eszköze volt a ma is használatban levő „varsa“, némely helyen „verse“,

[1]) A fejérmegyei magyarság eredete. Nagy Géza. Fejérmegye stb. tört. és rég. Évkönyve. 1893.

azt hiszem nem csalódom, hogy a vossianok is együtt emlittetvén a bessenyőkkel, azok is bessenyők voltak, és csakis a varsa halászó eszközzel való foglalkozásuk következtében kapták a vossián, varsány elnevezést nemcsak ők, hanem lakott falvaik is.

A bessenyő népen kivül már a XIII. század második felében bizonyosan királyi adományozás alapján letelepedve, találjuk Fejérmegyében még

A Kunokat.

Székük, vagyis központjuk, a melyből kormányoztattak, Hantos volt, a mai Nagy-Hantos; szállásaik pedig, a melyeket a hantos-széki kapitány kormányozott, ezek valának: Hantos, Sárosd, Gyolcha Pál szállása, Ujszállás, Kethpolkarth, Thobali-Szent-Péter, Bezther-szállása, Chobak, Ivánka-theleke, Kajtor, Jakabszállása, Előszállás, Karácsonyszállás és Perkáta; mely utolsó hely e néven csak egy későbbi oklevélben van igy irva, de valószinüleg ugyanaz lesz a Kethpolkárthal.

Vajjon melyik uralkodó és mikor telepitette a kunokat Fejérmegyébe, vajjon Kuthen azon népéből valók voltak-e, a mely vele együtt befogadtatott, vagy abból a csoportból, mely a fellázadás után Bolgárországba menekülve, onnét a Tisza Duna közé visszsza telepittetett, vagy a kik Hód mellett nyugotra szenvedett vereségük után fogságba estek, vagy itt hagyva mindenüket, nőket, gyermekeket, Havasalföldre menekültek s László király által onnét visszsza hozattattak, vagy később kerültek ide: nem tudom megmondani. De maga a korán elhunyt Gyárfás

István — ki a Jász-Kunok történetét[1]) a legalaposabb készültséggel irta meg, és a kinek négykötetes nagyszabásu munkáját, közölt okleveleivel együtt én is apróra átkutattam, és itt felhasználom, okleveleinek pedig megyénkre vonatkozó részét át is irom, — sem tud határozott tájékozást nyujtani.

Annyit tudunk, hogy már IV. Béla az ország ujraszervezésének nagy munkájában figyelembe vette a kunokat, mint a hadjáratokban nagyon használható tényezőket, s a menekülteket visszahozta országába; természetesen azon föltétel alatt, hogy a ki bejő, keresztelkedjék meg. Amde ezt keresztül vinni nem volt könnyü feladat. Szörnyü vad nép volt ugyanis a kun, gyakori kicsapongásaik és kegyetlenkedéseik miatt elvették tőlük nyitramegyei szállásaikat, Gyaraktól Surányig kapott földjeiket. Megtéritésükben a dominikánusok fáradoztak, de nem nagy sikerrel, mert régi szokásaikhoz, öltözetükhöz és pogány vallásukhoz makacsul ragaszkodtak.

IV. Orbán pápa 1264. jul. 14-én az esztergomi és kalocsai érsekekhez intézett levelében, melyben arra szólitja fel őket, hogy a megkeresztelkedni nem akaró kunok kiüzése végett keresztes háborut inditsanak, nagyon panaszkodik viselt dolgaik miatt. A magyarországi nuntius jelentése alapján ugyanis azt irja róluk, hogy a legtöbben közülök nemcsak nem akarnak megtérni, de még azok is, a kik már megkeresztelkedtek, megvetik a kereszténységet, a nagy sokaság pedig az oltári szentséget kineveti, a papokat kigunyolja, a templomokat istállókká teszi és a legundokabb cselekedetekkel megszentségteleniti, a ke-

[1]) Jász-Kunok története, I—IV. k.

reszténvek feleségein és leányain pedig erőszakot követ el.[1])

A kipusztult országnak egyébiránt nem voltak igen nagy anyagi terhére, mert többnyire olyan helyeken telepedtek meg sátraikkal, a melyeket pusztákká tett már előbb a tatár, és azért eltürték őket. A béke tehát és biztos élet, melyet régi hazájukban nem igen élveztek, megnövelte számukat, mint a tenger homokját, mint a vadállatot, melyet nem üldöznek, nem pusztitanak. Béla tehát azt akarta, hogy e harczra termett, vad népet magához, illetőleg a királysághoz kösse, s e czélból azt is megtette, hogy elsőszülött fiát, Istvánt, kit 1245-ben Székes-Fejérvárott meg is koronáztatott, egy de már keresztény kun nővel, Erzsébettel 1254-ben összeházasitá.

Hogy milyenek voltak vallásos szokásaik, mutatja e menyegző egyik mozzanata. Az esküvőre ugyanis megjelentek a kun vezérek közül tizen, és népük szokása szerint miután egy kutyát ketté vágtak, megesküdtek a dögre, hogy Magyarországot, mint a király hivei, a tatárok és más barbár népek ellen megoltalmazzák.

Viseletük nőies bő ruha volt gyolcsból vagy más nemez-szövetből, fejükön kupforma magas süveg, mely alól hosszu baglyas fürtök göndörödtek le, arczukat pedig nagy bajusz és szakál tette félelmessé. Lakhelyük a mezőkön ütött sátrak voltak családjuk és szolgáik számára, barmaikat pedig legföllebb a ma is ismeretes nád vagy sövény korczok védték az idő viharai ellen. Valóságos sátoros czigányok módjára laktak, erkölcseikben ledérek és legkevésbé

[1]) Theiner I. 267. 270. l.

szemérmesek. A harczban épp ugy ölték és tették fogolylyá a magyart, mint az idegen ellenséget.

Hogy nagy baj volt az országra a kunok viselkedése IV. László alatt, mutatja az, hogy nagyrészben ezen bajok orvoslása volt egyik főczél, a melyért III. Miklós pápa Fülöp fermói püspököt küldte teljes felhatalmazással legfőkép Magyarországba, a kiről jól tudta, hogy e feladatot rárakhatja erős vállaira, a kinek szájat adott az Isten, hozzá bölcsességet és tudományt, a ki tudott beszélni és cselekedni ott és akkor, a mikor beszélni és cselekedni kellett.

Mikor Fülöp, ez a nagy ember, Magyarországba jött, a sok visszás és bünös dolog között, melyeket itt talált, a keresztény vallás szempontjából tekintve a helyzetet, az volt a legsérelmesebb, a mit a kunok műveltek. „A katholikus magyar nép között, — irta III. Miklós pápa, — mely az Ur parancsát hiven követé, zarándokolt, penitentiát tartott és más jóságos cselekedeteket művelt, — egy más nép, más társadalom fészkelt, mely földmivelők közt nomád, keresztények közt pogány, harmadfél-százados európai civilisatio között még a Pontus sivatag barbárja maradt, sőt viseletét, erkölcseit vagyis erkölcstelenségeit a magyar népre is átterjeszté.“ Ennek az állapotnak megszüntetését követelte Fülöp legátus a királytól és tanácsosaitól; követelte, hogy legyen a kunok Szent Istvánja; követelte, hogy a kunok keresztelkedjenek meg valamennyien, hagyják el bálványaik tiszteletét, pogány szertartásukat, és tartsák meg ezentúl a keresztény vallás parancsait. Sátor, nemezház helyett épitsenek állandó házakat, falvakat, mint a keresztények; ne zaklassák, ne öljék, ne vágják többé az ország keresztény lakosait; és adják

vissza az egyházaknak, kolostoroknak, nemeseknek elrablott vagyonát. Fülöp legátus ezen előterjesztéseinek, melyek a keresztény egyházi álláspont szükségképi követelményei voltak, teljesitését megigérte a király, megigérték a tanácskozáson jelen volt kun fejedelmek is. A király először az oltár előtt a szent keresztre, azután királyi hitére kezet adva magyar módon a legátus, a főpapok, szerzetesek és főurak előtt, a kik jelen voltak, hogy a pogány szokásokat mind maga, mind az ország leteszi, ruhát, hajat keresztény módra visel, a katholikus vallást és az egyház szabadságát minden jogaiban megtartja stb.

És hogy mindezt végrehajthassa, 1279. jul. 13-ára Téténybe országgyülést hirdet. „Az egész Magyarország közgyülése“ jul. 15-én összeült. Ott volt a király IV. László, eljöttek a főpapok, főurak, nemesek, kunok és az ország egyéb lakói; Mátyus nádor, Miklós, egész Tótország és Slavonia bánja, a tótországi nemesekkel, Alpra, Uzur és más kun fejedelmek és nemesek. A főkérdés az volt, a mit a király a legatusnak megigért, t. i. a kun-ügy rendezése. A király, a főurak és kun vezérek ünnepélyesen belenyugodtak a határozatba, hogy a kun nép állandóan telepedjék le, házat, falut épitsen, keresztény módra éljen; egyedül csak hajuk és szakáluk lenyirásába és ruhájuk levetésébe nem egyeztek bele; és ezt a legátus a király, az urak és főpapok kérelmére meg is engedte; senkire, — mondván, — a ki nem akarja, a keresztény ruhát és hajviseletet, nem kényszeriti. Egyéb fontos határozatokon kivül igazságszolgáltatásuk és önkormányzatukra nézve végeztetett, hogy ha a kun kun ellen perel ez esetben az ügyet az alperes nemzetségének vagy székének kapitánya itélje

meg; de ha egyik fél az itéletben nem nyugodott meg, ügyét fellebbezhette a királyhoz, ki aztán azt az illető nemzetségi biró vagy kapitány közbejöttével szokta eldönteni. Hasonlóképen ha két kun közötti vérontás esetében, melynek büntetése halál volt, a vétkes a királyhoz menekült, a halált ugyan elkerülte, de számüzve lett mindaddig, mig a sértett fél a kártéritést neki el nem engedte; ha pedig mások érette közbenjártak, nem számüzetett, hanem vagyonából volt köteles a sértettnek eleget tenni. Ha pedig kun és egy nem kun között folyt a perlekedés, vagy pedig a kun kapitányok ellen indittatott kereset, ez esetben a nádor vagy annak helyettese gyakorolta a biráskodást. (XXX. Okl.)

És hogy a tétényi országos gyülésen hozott ezen végzéseket, melyek között minden egyes kun országos nemesnek mondatott ki, valahára végre is hajtsák, László király 1279. aug. 10. kelettel 14 pontban közhirré is tette. Azonban mindezen intézkedésnek csak lassan és idő multával lett foganata, ugy, hogy ezen kun törvény után egy század mulva sem tudtak megválni valamennyien a nomád életmódtól, a sátoraikkal és barmaikkal való költözködéstől, a mit a Csertán-nemzetség kapitányának, Kumchegnek (Dömsöd) 1347-ben kiadott oklevele, melyben szövetsátrakban lakó kunokról van szó, bizonyit.

Voltak e hazában különféle elemek: bessenyők, bolgárok, kozárok, jászok és kunok, de ezek közül csak a jászok és kunok maradtak meg politikailag is külön szervezetben, a többi vagy elenyészett, vagy tökéletesen assimilálódott a magyar nemzettel. És a mi kun szállásaink is nemcsak merev ragaszkodásuknak az ősi jogszokásokhoz, hanem a törvénybe

iktatott külön politikai szervezetüknek is köszönhetik fennmaradásukat. És sajátságos, a törvények kényszere, a keresztény egyház polgárositó hatalma előtt idővel mégis meg kellett hajolniok, ugy, hogy a XV. század elején a hontosszéki kunok már rendes házakból álló falvakban laknak, katholikus templomaik vannak, van Hontos egyháza, van Ujszálláson Vásáros boldogasszony tiszteletére, Kétpolkarton szinte a Boldogságos Szűznek, Csabakszállásán pedig Szent Péter apostol tiszteletére kőből épült templomuk, és valószinüleg lelkészeik is, a kik nekik ezekben a templomokban az evangeliumot hirdették, és a szentségeket kiszolgálták.

De kutassuk az okleveleket, kor szerint sorban, hogy lehetőleg élénk képet nyerjünk megyénk egykori kunjainak multjáról, fejlődéséről, művelődéséről és letünéséről. Hisz ha egy monographus örömmel ragad meg minden adatot, mely tárgyára vonatkozik, s a multból reá ujabb világot vet, mennyivel érdekesebb azt az egész anyagot, melyet emlitettem oklevelek nyujtanak, Fejérmegye történetének egybeállításában felhasználni.

A legelső oklevél tehát, mely határozottan fejérmegyei kunokról tesz emitést, a budai káptalan 1407. május 17-én kelt levele, melyben Buthemer, jakabszállási kun kapitány unokái, Péter és János részére Lajos király 1343., Tamás vajda 1342. és Miklós nádor 1343-ik évben kelt és öregatyjukra, Buthemerre vonatkozó okleveleket átirja. Mig az átirt okmányokban helynév nélkül van Buthemer megemlitve, a káptalani levél már Jakabszállásról valónak nevezi őt. (XXXI. Okl.)

Ozorai Pipó, temesi főispán 1417. évi jun. 27-én

Zsigmond király jóváhagyása mellett Péter fia Imre fiának, Gálnak magvaszakadtával a kun Hantosszék kapitányságát Thoban Jakabnak és fiainak Miklós és Bertalannak, nemkülönben idősb fivérének, Péternek és ezek utódainak ugyanazon jogokkal, melyekkel egykor Gál birta, adományozta. Ez oklevélben a fejérmegyei kun szállások ekkép vannak felsorolva: Honthos, melyben kőből épült templom van, t. i. Honthos eghaza, a hozzá tartozó berekkel. Vyzallas, a melyben Wasaros Bodogazzon czimen Szűz Mária tiszteletére épült templom létezik. Kethpolkarth, a melyben szinte a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére épült templom áll. Sárosd és Thobalizenthpeter szállások, továbbá bizonyos részbirtokok, Chobak, hol Szent Péter apostol temploma van, Iwankatheleke és Gyolcha-Pálzállása nevü szállásokon.

Ozorai Pipó ezen adományát Zsigmond király 1419. aug. 26-án Budán kelt levelével, felsorolva a Hantos-széki szállásokat, miként Pipó felsorolá, jóváhagyta.

Történt azonban, hogy midőn 1419. sept. 29-én a Hantos-Szék szállásainak kapitányaival Karácson Miklós szállásán Perényi Miklós lovászmester és a kir. kunok birája bizonyos ügyek elbirálása végett törvényszéket tartott, Imrének, Hantos székhez tartozó Ujszállási kapitánynak özvegye és Bajdamér-szálláson lakozó Péter, Jakab fia királyi kun, Toman Jakab, Hontos-szék kapitánya ellen amiatt emeltek panaszt, mivel nevezett Toman Jakab a kőből emelt egyházzal biró Hontos egyházról nevezett Hontos-széki kapitányságot a Hontoshoz tartozó veszszős berekkel, valamint Ujszállása, melyben Boldogságos Szűz Máriának Vásáros boldogasszonyról nevezett egyháza van,

Ketpelknarth hasonló egyházzal, Sárosd és Thobali-Szent-Péter, végre Chabak-szállás, hol Péter apostol egyháza van, Ivanka-teleke és Gyolcsa-Pál-szállásán levő részjószágokat hontosi Péter fia Imrének fia Gálnak magszakadása következtében a király által magának adományoztatta, holott pedig Gál örököse az emlitett Bajdamér-szálláson lakó Péter, ki ezen Gál mostoha fiának Jakabnak a fia; minélfogva e kapitányságot Toman Jakab nem jogosan nyerte el; kér tehát ez ügyben igazságszolgáltatást.

Erre Toman Jakab azt felelte, hogy igaz, miszerint e kapitányságot a szállásokkal együtt a király neki adományozta és kész is az ezen adományozásról szóló levelet bármely határnapon felmutatni. De minthogy az ez évi okt. 10-ére Budára kitűzött tárgyaláson sem az özvegy, sem Jakab fia Péter felperesek meg nem jelentek, Toman Jakab pedig ugy Ozorai Pipó, mint Zsigmond király leveleit, melyekben hű szolgálataira való hivatkozással Hantos-szék kapitánysága a hozzá régtől fog tartozó szállásokkal — azon megjegyzéssel, hogy Ujszállás birtokában Imre özvegye, Gál anyja, még él, megmaradjon, — neki adományoztatott, felmutatta, a bíróság Toman Jakabot az emlitett szék és szállások birtokában megerősitette. (XXXII. Okl.)

Ha már most ez oklevél nyomán visszamegyünk a kihalt Gál hantosszéki kun kapitánynak őseire, három emberöltőt számitva, ennek nagyapja kora a XIV. század elejére esik; és igy ezt, valamint az ennek székéhez tartozó szállásokon elősorolt kőtemplomokat s azon kifejezést véve, hogy a nevezett szállások Hontos székhez régidőtől fogva tartoznak, az első telepedést a XIV. század elejére tehetjük.

Nem lehet elhallgatni Palóczy Simon fölovászmestertől fennmaradt s 1444. év körül tehető töredékes levelet, melyben ez az I. Ulászló által neki zálogba adott hontosszéki Kunságot Szentmihályi Lászlónak, Györgynek és ennek neje, Dóra asszonynak elzálogositotta ezer arany forintban, s ugy látszik azon kikötéssel, hogy ha Szentmihályiék előbb elhalnának, Hontosszék Palóczy Simonra visszaszálljon. (XXXIII. Okl.)

Érdekes az a rendelet is, melyet az ország rendei Budán tartott országgyülésből 1448. junius 22-én a székesfejérvári keresztesek konventjéhez intéztek, hogy miután Lőrincz, Endre és két János, kajtorszállási kunok panaszt tettek, hogy a csatkai zárdában lakó Pálos rend Báránd falujából Szent György nap körül egy Török István nevü szolgáját Kajtorszállásra, a panaszt tevők falujába kiküldvén, ez az ő határukon levő szénájukat felgyujtotta, nemcsak, hanem még egy Antal nevü jobbágyukat is minden ok nélkül kegyetlenül megvert; ennek következtében utasitották a rendek a keresztesek konventjét, hogy a dolgot megvizsgálván, nevezett hatalmaskodó gazdáit, a csatkai Pálosokat a király elé idézze. (XXXIV. Okl.)

Ezen oklevél azért érdekes, mert a Hontos-székhez tartozó Kajtor kun szállásról először tesz emlitést; de meg azért is, mert megtudjuk belőle, hogy Báránd ezidőben a csatkai Pálos-rend tulajdonában volt.

Egy 1455. april 21-én kelt levél szerint László király Gyolcsa Bertalan és Ágoston, sárosdszállási kunok kértére, ezek hű szolgálataira való tekintetből a Hontos-székhez tartozó Sárosdszállás kapitányságát, melyet őseik és nevezettek rég időtől fogva békében birnak, ezeknek és örököseiknek részére minden tar-

tozékaival, haszonvéleleivel s jövedelmeivel uj adományi czimen adományozza, s nevezetteket, mint igaz kapitányokat, Sárosdszállása fejévé teszi.[1])

Ugyanilyen tárgyu egy 1455. május 20-án kelt okmány, melyben Thoman Miklós fia János, Thoman Péter fia Lőrincz és Thoman Bolthos Márton fia Zsigmond kérelmére s valószinüleg a közelebb mult hadjáratokban tett hű szolgálataik tekintetéből a hontosszéki kunok kapitányságát, a mely Hontos-egyházon kőből épült templom van, a következő szállásokkal, u. m. Ujszállás a Vásáros boldogasszony nevü egyházzal, Kétpolgarth, Szűz Máriának szentelt egyházzal, Sárosd és Thobaliszentpéter, valamint Chabak, Ivánkateleke és Gyolcsapálszálláson levő birtokrészekkel s e kapitányság minden haszonvételeivel, mely kapitányságnak János és Lőrincz állitása szerint őseik régóta s jelenleg ők is békés birtokában vannak, V. László nekik s utódaiknak uj adomány czimén a szokott terhek és szolgálatok mellett odaadja. (XXXV. Okl.)

Ezen oklevél is arról tesz tanuságot, hogy bár a kun kiváltság alapján a kapitányságok családi jogon az örökösöket illették, a kapitányok biztosság tekintetéből a kapitányság birtokában esetről-esetre királyi uj adomány czimén igyekezték magukat biztositani, mit meg is nyernek azon feltétel alatt, hogy a fennálló katonáskodási és királyné udvartartási szolgálatokat más kun kapitányok módjára jövőben is teljesitik.

Alig mult el tiz év, és a Hontos-széki kun kapitányok között kiütött a viszály, melynek elintézé-

[1]) Gyárfás István id. m. III. k. 262. l.

sével Mátyás király Palóczy László főispánt s országbirót és Thuróczy Benedek főajtónállót s a Hontos és Kecskemét széki királynéi kunok főispánját bizta meg; kik Budán 1465. aug. 30-án a király oldalánál több egyházi és világi főurakkal e peres ügyek elintézése végett összeülvén, Thobai (később Thomannak is irva) Miklós fia, János egy részről, Bertalan, a János fia és Ágoston sárosd-szállási Gyolcs Benedek fia, valamennyien kunok más részről, azon panaszukat adták elő, hogy ők a Hontos-székhez tartozó Sárosd, Gyolcsa-Pál-szállása és Ujszállás nevü kun szállások kapitánysága miatt egymás között gyakran perlekednek; kérik tehát ügyüket bíróilag elintézni. Erre fentnevezett birák a feleket utasitották, hogy e szállások kapitányságára vonatkozólag okleveleiket terjeszszék elő. Ennek következtében Thobai Miklós fia, János, a fentemlitett három kun szállást magáénak követelvén, ennek igazolása végett felmutatott három oklevelet, az első Ozorai Pipó temesi főispáné 1417-ből, a másik Zsigmond királyé 1419-ből, a harmadik László királyé 1455. május 20-ról.

Ezeknek ellenében Gyolcs Bertalan és Ágoston a sárosdi kapitánysághoz való erősebb joguk igazolásául előterjesztették Maglódy Lászlónak 1439-ben s László királynak 1455. april 21-én Bécsben, Sárosd-szállása kapitányságának uj adományáról kelt okleveleit. (Lásd ezeket XXXVI. Oklevélben befoglalva.)

Midőn ezen oklevelek átvizsgálása után a bíróság Ujszállása és Gyolcsa-Pál-szállása kapitányságának Thoman Miklós fia, János részére, — a sárosdi kapitányságnak pedig Gyolcsa Bertalan és Ágoston részére való odaitélését már majdnem kimondotta, a felek időközben barátságosan kiegyeztek oly módon, hogy

maguk között minden további pereskedést, méltatlankodást és károsítást megszüntetvén, nyolcz nemes tanu előtt Székesfejérvárott kézadással tett hit alatt kötelezték magukat, hogy a Maglódy László kecskeméti főispán és a királynéi kunok ügyeinek igazgatója levelét kivéve, minden ez ügyre vonatkozó többi iratot semmisnek nyilvánitanak, kártérítésükről lemondanak, s Gyolcsa Bertalan és Ágostonnak s örököseiknek a Sárosd-szállási kunkapitányságot minden jövedelmeivel s a Hontos erdejének ezek saját udvartelkéhez elegendő haszonvételével; — az Ujszállási és Gyolcsa-Pál-szállási kapitányságot pedig Thoman Jánosnak és örököseinek minden haszonvételével — örök jogon átengedik és adják a bíróság előtt elvállalt oly kötbér mellett, hogy a ki az egyességet megszegve, pert indit, az a másik félnek 200 arany forintot még a peres eljárás megkezdése előtt tartozik fizetni. (XXXVI. Okl.)

Meglepő Mátyás királynak Budán 1473. jan. 6-ról kelt levele, minthogy ez tanuságot tesz arról, hogy ezidőben a Hontos-széki kunokat a keresztény vallás szelleme már annyira áthatotta, hogy egyes szálláshelyeiken nemcsak szilárdan épitett templomaik voltak, hanem közülök a szerzetesi élet iránti tiszteletből még confraterekké is fölvétettek. A királyi okirat szerint ugyanis a csatkai Pálos-rend kértére Hontos székhez tartozó Kajtor-szállási lakos, Kun Mihály nevü kunt, ki velök confráteri viszonyba lépvén, a szerzetnek hosszabb idő óta többféle hű szolgálatokat tett, hogy ezekben ezentul is még inkább serénykedhessék, magát és örököseit minden taksa, adózás, királyi bérfizetés és szolgálat teljesitésétől örökre fölmenti (XXXVII. Okl.); mely oklevelet a király később,

1484. jun. 29-én, (XXXVIII. Okl.) Beatrix királyné pedig ez évi sept. 19-én ujra megerősiti.

De nemcsak a keresztény vallás által nyert művelődésben, hanem a földmivelés, ipar és kereskedelem által elért vagyonosodásban is gyarapodtak a fejérmegyei kunok. Ugyanis, hogy termékeik számára piaczot állithassanak és ismét más áruczikkekkel kifejlett igényeiknek kielégitést szerezhessenek, vásári kiváltság-levélről gondoskodtak. Nagylelkü pártfogót találtak erre nézve Szilágyi Erzsébetben, Mátyás király anyjában, a kinek kérésére Mátyás a kunok anyagi gyarapodása czéljából Fejérmegyei Jakabszállása nevü kun szálláson évenkint háromszor, t. i. febr. 22-én, jun. 24-én és sept. 29-én tartandó országos, és hetenkint csütörtökön tartandó heti-vásárokra adott szabadalmat más szabad városok módjára, biztositván a kereskedőket, kalmárokat és vásáros népet, hogy e vásárokban személyük és áruikban kárt nem szenvednek. 1481. jun. 23. (XXXIX. Okl.)

Már fentebb emlitém, hogy a hontosszéki kun kapitányok gyakran peressé vált kapitányságí jogaik biztositása végett erre vonatkozó okleveleiket trónváltozáskor siettek ujra megerősittetni. Igy tettek Thoman János fiai is, Imre és Mihály, kik felmutatva 1517. jul. 26-án II. Lajosnak a már emlitett Palóczy László országbiró és Thuróczy Benedeknek 1465. sept. 5-én kelt egyességi oklevelét, azt a király nem csak megerősitette, hanem hü szolgálataik jutalmául Hontos-széki kunok kapitányságát, Sárosd, Gyolcsa-Pál-szállása, Ujszállás, Hontos, Kétpolgárt és Thobali-Szent-Péter-szállásával, s Bezterszállása, Chabak és Ivánteleke-szállásokon levő részbirtokokkal s ezek javadalmaival nemcsak nekik, hanem Mihály nejének,

Katalin asszonynak, Gergely, György és Lőrincz fiainak, Thoman Imre leányának Zsófiának, ezek mindkét ágon levő örököseinek uj adomány czimén adományozta. (XXXVI. Okl.)

Azonban el sem mult egy évtized s a Hontos székhez tartozó kun szállások fölött lealkonyult a nap. A mohácsi vész után felfelé özönlő török sereg utja Fejérmegyén vezetett keresztül, a győzelemittasság itt végezé legelső barbár munkáját, feldulattak a községek, és ebből az ádáz pusztitásból kijutott Hontos szék kun szállásainak is. Egy tanuvallatási parancs csak ugy mellesleg is eléggé tájékoz bennünket.

Toman Gergely, jakabszállási kun nemes, Alagaz Imre, szinte jakabszállási nemes ellen az ő fejérmegyei Hontos elpusztult falujához tartozó Hontos harasztja nevü puszta miatt az iránt folytatván pert, vajjon ezen Hontos harasztja az elpusztult Hontos vagy a szinte elpusztult Ivánkateleke faluhoz tartozik-e vagy nem.

A biróság az ügyben hozandó itéletet a tanukihallgatástól tette függővé, miért is János király 1537. febr. 7-én elrendeli ez ügyben a tanukihallgatást, melynél fogva fejérmegyei minden rendü nemes és nem nemesnek 16 nehéz márka büntetés terhe alatt meghagyja, hogy a biróság előtt a peres pusztán megjelenvén, a miről tudomásuk van, arról tanuskodjanak. (XL. Okl.)

Ime ez oklevél arról tesz tanuságot, hogy nemcsak Hontos, ahol templom is állt már, hanem Ivánkateleke falu is el van pusztulva.

De különben is nagyon megváltozott Hontos-szék alakja és kunjainak sorsa.

János király ugyanis saját pártját nem annyira

fegyver hatalmával, mint inkább édesgetésekkel, igéretekkel és jutalmazásokkal kivánván nagyobbitani és fenntartani, I. Ferdinánd által 1528-ban pécsi püspökké kinevezett, azonban ettől ő hozzá pártolt Lechkei Sulyok Györgyöt e lépéseért oly módon jutalmazta meg, hogy 1537. évi május 20-án kelt levelében neki, a püspöknek, valamint Lechkei Sulyok István és Balázsnak eddigi és jövendő hű szolgálataikért a Hontos-széknek nevezett királyi hét kun helységet, jelesen: Előszállást, Karácsonszállást, Ujszállást, Jakabszállást, Sárosdot, Kajtort és Perkátát, melyek fejérmegyei Solt székben feküsznek, minden tartozékaikkal oda adományozta, hogy ők és örököseik birhassák mindaddig, mig ő, t. i. János király vagy utódai ezek helyett másutt kétszáz benépesitett jobbágytelket adományozhatni fog, magára vállalván, hogy nevezett adományosokat ugy a kun, mint ezek helyett adandó más birtokokban bármely megtámadó ellen meg fogja védeni. (XLI. Okl.)

Minélfogva ugyanezen a napon kelt levelében utasitja a székesfejérvári keresztesek konventjét, hogy nevezett adományosokat az adományozott helységek birtokába beiktassa.

A konvent tehát saját tagjai közül Atthyai Antalt bizván meg, ez Zerethi Lőrincz királyi emberrel először jun. 19-én Jakabszállás, Ujszállás, Sárosd és Perkát, másnap pedig Előszállás, Karácsonszállás és Kajtor nevü kun szállásokon megjelenvén, az itt egybegyült szomszédok, nevezetesen szentmártoni Gyárfás Bertalan, szentágotai Thebery Pál és Reőthy Balázs, csehfalvai Csch Máté és György, Kereszturi György és Imre, Ispán Endre, Földvár városi tiszt, pazmai Simon Illés, Andrásza Gergely, Barachy

Gergely, alapi Reőthy Mátyás és Dombó Miklós nemesek, valamint biró Nagy Tamás és Illés György, a fejérvári káptalan Mindszent helységebeli jobbágyai jelenlétében, nevezett adományosokat a fentebbi helységek birtokába minden ellenmondás nélkül beiktatta, s erről jelentését a konvent jul. 4-én kiadta. (XLII. Okl.)

Ez adományozás annyival inkább feltünő, mivel királyaink, miként a jász-kun birtokok adományozási leveleiből láthatni, a jász-kun birtokokat a királyi jövedelem érdekében idegenek részére el nem adományozhatóknak tekintették; minélfogva az ezek szomszédságában fekvő birtokokról kiállitott több adománylevélben világosan kifejezték a záradékot: „amennyiben azon birtok királyi kun vagy philisteusok szállásaihoz nem tartozik;“ ily adományozásokat a nádorok is, nehogy háromezer arany gazdag fizetésük csorbát szenvedjen, elleneztek. Hogy mindezek ellenére mégis mi ok indithatta János királyt, hogy a kitünő talajjal biró Hantos-széket a klrályi jövedelem kárával, tekintetbe nem véve az országos törvényeken nyugvó kun kiváltságokat idegeneknek adományozza, ezt határozottan nem tudhatjuk; azonban a folytonos és éles pártviszályok idejében nagyon valószinünek látszik, miszerint a hontosszéki kunok Ferdinánd pártjához csatlakozván, János király őket e miatt fosztotta meg szabadságuktól s ajándékozta Sulyokéknak, főleg miután a belviszályok és török hadjáratok nyomorai miatt népességük is megfogyott, s 1523-ik év óta a nádori szék is betöltetlen lévén, ez oldalról sem részesülhettek kellő védelemben.

Annyi bizonyos, hogy ezen adományozás a hontosszéki kun szállásokat kunoknak lenni megszüntette s a kunság területéből örökre elszakitotta, ugyannyira,

hogy Hontosszék mint kun terület, a későbbi okmányokban többé elő nem fordul.

Miben áll e vidék későbbi története? majd az egyes községek rajzánál fogom elmondani.

És most helyén valónak látom a régi hontosszéki kun szállások helyeit, amennyiben azok egynémelyike a vidék mai helyneveivel megegyez, megállapitani, és Gyárfás István[1]) vélekedését egyben-másban helyreigazitani.

Az egykori hontosszéki szállások helyén levő mai községek és puszták, a melyek a régiekkel megegyeznek, ezek: Nagy-Hantos, Perkáta, Jakabszállása, Előszállás, Karácsonszállás, Kajtor és Sárosd. De nem tudom helyét megtalálni Csabak, Gyolcsapálszállása, Ivánkateleke, Kétpolkárt, Tobaliszentpéter és Ujszállásnak.

Gyárfás azon állitása, hogy Bajdamérszállása a Bicske mellett levő Bodmérral egyezik, téves, mert a hontosszéki kun szállások mind ott voltak egy csomóban, azon a téren, a mely ma is Perkáta, Jakabszállás, Előszállás, Hantos és Kajtor között elterül. Ott kellett lennie Bajdamérszállásának is ezek között, és nevét Ilunchuk nemzetségből származó azon Buthemer, előkelő kuntól nyerte, a ki annak a szállásnak alapitója is lehetett, a kit Tamás, erdélyi vajda kérésére Lajos király 1342. nov. 4-én Visegrádon kelt levelében rokonsága és népeivel együtt királyi pártfogásába vesz; a kit továbbá 1343. april 12-én Visegrádon kelt levele által Miklós nádor és kunok birája minden zaklatástól megvéd, a kire nézve Nagy Lajos 1343. jul. 28. Visegrádon kelt parancsá-

[1]) Id. m. III. 190—191. l.

val meghagyja Gyleti Miklós nádor és kunok birájának, hogy Buthemer kun kapitányt és a hozzá tartozó kunokat az ő személyében oltalmazza; és a kit végre a budai káptalan 1407. május 17-én, midőn t. i. ezen emlitett leveleket Buthemer unokái, t. i. János és Péter jakabszállási kunok számára átirja, azt mondotta, hogy ezek Jakabnak fiai, Jakab pedig jakabszállási Buthemer fia volt. Buthemer, Itemer, Vitemer azon időben személynevek voltak, ebből a Buthemer névből lett azután elrontva a lágyabb hangzásu Bajdamér szállásnév is. Ott volt tehát Bajdamérszállása Jakabszállása helyen, vagyis maga Jakabszállása volt az, a mennyiben Buthemer fia volt Jakab és e Jakab adta az atyjától, Buthemertől alapitott Bajdamér-szállásnak később a Jakabszállás nevet.

Téves az is, hogy Chabak talán Csabdival Bicske fölött egyez meg; de valószinü, hogy a Csikvárhoz tartozó Csabda — miként a 14-ik században irták: Csabjá-val azonos.

Gyolcsapálszállása távol van attól, hogy a Tétény mögött fekvő Diósd helyén állott volna. Ott volt ez is a többi között, és nevét, talán alapitóját is azon Gyolcsa Bertalan és Ágoston sárosdszállási fivérek valamelyik ősétől vette, a kit Gyolcsa Pálnak neveztek és a kinek sárosdszállási ivadékairól már fentebb szóltam. Minthogy pedig a Gyolcsa fivérek sárosdszállási kapitányok voltak, ott kellett Gyolcsapálszállása nevü szállásnak is Sárosd mellett feküdni.

Azt is mondja Gyárfás, hogy Ivánkateleke a mai Ivánesa-puszta Ercsi és Adony között. Ez sem áll. Mert Ivánkateleke ott volt Hontos falu tőszomszédságában, s csakis a Hontosharasztja nevü előbb erdő, ennek kiirtása után pedig pusztahely volt Ivanka-

teleke és Hantos között, a melynek hovatartozandósága végett perelt Toman Gergely jakabszállási kun Alagaz Imre szinte jakabszállási kun ellen, és a mely ügyben, mikép fentebb láttuk, János király 1537. febr. 7-én tanukihallgatást rendelt el.

A mi Ketpolgvárth, később helyesebben irva Kétpolkárth-szállást illeti, ez sem azonos, miként Gyárfás állitja, Polgárdival; mert Polgárdi abban az időben, a mikor Ketpolkárth még mint kun-szállás emlittetik, már a Kővágó Orsi Batthyanyiaké, ezek előtt pedig Zedregi bessenyő családé volt. Hanem inkább hihető, hogy megegyez a két Perkátával, t. i. a mai Nagy- és Kis-Perkátával, minthogy azon években, a melyekben Perkáta mint kun-szállás emlittetik, Kétpolkárth már nem jön többé szóba.

Végre elfogadom, hogy Thobaliszentpéter-szállása Thoman hontosszéki kunkapitánytól veszi nevét, a kit a korábbi oklevelek is Thobannak neveztek s igy származhatott a Thobani — Thobali-szent-Péter név a templom védszentje nevének hozzáadásával; de nem fogadom el azt, hogy a mai Tabajddal volna azonos. És Ujszállás is más volt, mint a mai Előszállás, mert Előszállás a székesfejérvári Schematismus szerint már mint régi plebania emllittetik és a fentebbi oklevelekben is Ujszállás együtt emlittetik Előszállással.

III.

A vármegye alakulása, egykori és mai kiterjedése.

A vármegye alakulása történetének megirásánál nem elégedtem meg ott kezdeni a dolgot, a hol a megye mint kormányzati tényező a megelőző intézményekből már kidomborodik, s mint olyan, alakot ölt. Hogy a vármegye közönségének, melynek számára e munkát irom, minden egyes tagja tisztába jőjjön az iránt, mi a vármegye, miféle szervezetek előzték meg annak létrehozását, minő indokok vezették Szent István királyt a törzs-szerkezet megszüntetésére, a várszerkezet, — a későbbi királyokat pedig a mai vármegye megalakitására: szükségesnek tartottam az alakulás processusát röviden előrebocsájtani. A magyar nemzet szervezetét a vezérek korában a harczias életet élő, a béke műveihez még nem szokott szövetséges törzsek szervezete képezte. Mig tehát a törzsfők a nemzeti létnek koczkázata nélkül akadálytalanul vezethették a törzseikhez tartozókat zsákmányoló hadjárataikra, addig e szervezet a nemzeti élet igényeinek teljesen megfelelt.

Azonban a tizedik század második felében a nemzeti élet lényeges átalakulásnak ment eléje. A 955-ben vivott szerencsétlen augsburgi ütközet nagyon is megéreztette a nemzettel, hogy az eddig gyakrab-

ban pusztitott Németország belsejébe való betöréstől, valamint kissebb mérvü kalandozásaiktól is ezentúl tartózkodnia kell. Leszoritva tehát a harcz teréről, a törzsek eddigi szereplésének egyedüli teréről, a törzsbeli élet nem táplálkozhatott többé a harcz élményeiből, az együttesen szerzett dicsőség emlékeiből, hanem vissza kellett vonulnia a birtok és magánélet tűzhelyéhez, vissza csupán annak védelméhez. Hozzájárulván még az is, hogy mig a zsákmányoló harczok megszüntek a törzsek és szervezetük érdekét képezni, és a nemzet a béke foglalatosságaihoz kényszerült nyúlni, szükségkép oly érdekek fejlődtek ki, a melyeknek kielégitése meghaladta a törzsek erejét, és igy a különböző törzseknek sokkal szervesebb összeműködésére kellett törekedniök, semhogy az a hét törzs vérszerződésén alapuló inkább csak külső szervezetben feltalálható lett volna.

Az őskori magyar törzsszervezet minden lényeges elemei tehát, t. i. a vezérség, nemzetgyülés, törzsélet, lassankint elvesztette létalapját, mozgató erejét és hogy Geyza vezérsége után a nemzet folytathassa életét, ujabb szervezetet igényelt és pedig olyant, mely a megváltozott viszonyokhoz képest az európai nemzetcsaládok között való békés fennmaradásnak feltételeit nyujtsa és azokat biztositsa.

E végre okvetlen szükséges volt, hogy a nemzet simuljon az őt környező népek eszméihez és szokásaihoz, mert csakis oly népek között képzelhető a békés fennmaradás és fejlődésüket közvetitő kölcsönhatás, a melyek bizonyos fokig egy irányu vagy legalább is a főirányokra nézve éles ellentétben nem álló civilisatióval birnak. Hazánk geographiai fekvése pedig, aztán csekélyebb elzárkózottsága Nyugot felől,

továbbá sürüebb bár előbb ellenséges, de Geyza alatt már békésebb érintkezés Németországgal, végre a keresztény hitnek főleg nyugotról eszközölt terjesztése a magyar nemzetet Byzancz karjai helyett a nyugoteurópai civilisatio irányába terelték.

A nyugoteurópai, vagyis a középkori keresztény germán civilisatió főirányainak és uralkodó eszméinek összefüzéséből a magyar nemzeti élet életrevalósággal biró elemeivel és alapzataival kellett tehát megalakulni az uj szervezetnek, mely az ő bölcs és előrelátó, a legnagyobb államférfiúra valló megalkotója után Szent István szervezetének nevezhető.

E szervezet a magyar királyság szervezete volt, melyhez az apostoli jelzőt is maga Szent István érdemelte ki.

És e nagyfontosságu mű létrehozásához a legalkalmasabb ember kora nagy fia, Szent István vala. Ő, ki őszinte buzgalommal ragaszkodott a kereszténység tanaihoz, ki a nyugoteurópai irány átértése után is megtudta őrizni a sajátos magyar nemzeti felfogást, és ki végtére tetterőt ildommal, erélyt szelidséggel párositott, e nagy feladat megoldására valóban hivatott vala.

És e nagy czél elérésére a legsikeresebb eszköz volt a keresztény vallás terjesztése, a mire t. i. Szent Istvánt hitbeli meggyőződése is inditotta. Legsikeresebb eszköz volt nemcsak azért, mert a vallásos eszmék minden álladalmi és társadalmi eszmék közül legelsőbben képesek valamely nemzet összes rétegeit áthatni és ezáltal ezt a velök összhangzásban álló többi koreszmék befogadására előkésziteni, hanem azért is, mert a középkori Európában a keresztény katholikus vallást sértetlen minőségében hirdető római

kath. egyház mint egyedüli letéteményese, ugyszólván kizárólagos terjesztője volt azon eszméknek, melyek az egykori nyugotrómai birodalom területén megtelepedett népekre nézve közös eszmék voltak és igy őket egymáshoz közelebb hozva, számukra az együttlét békéjét is közvetiték. Szóval a kereszténység és a római kath. egyház Szent István intézkedéseiben a népek sorsára nézve nemcsak puszta vallás és vallási intézményként szerepelt, hanem szerepelt mint művelő, egyesitő, rendező és államalkotó elem is.

Szent István megalapitotta a királyságot, és e művének szentesitéseül az 1000-ik év aug. 15-én Esztergomban ünnepélyesen megkoronáztatott.[1])

Mint király — kit a középkor az egyház kezéből nyert koronával a társadalmi rendnek és jognak mintegy az Isten által hivatott védőjeként tüntetett

[1]) A koronázás a keresztény középkor kezdetétől fogva Európában mindenütt törvényes szokás volt, és pedig nem pusztán csak mint a trónnak ünnepélyes birtokba vétele, hanem mint mély jelentőséggel biró intézmény. Hogy az egyház tétette a fejedelem fejére a koronát, ki ez alkalommal köteles volt megesküdni, miszerint az egyház a vallás parancsait szem előtt fogja tartani, lelkiismeretének szava szerint igazságosan fog kormányozni, a mit „juramentum de justitia et pace"-nek neveztek: az a királyt a társadalmi rend és jognak Istentől helyezett védőjeként tüntette fel a nép előtt és egyuttal kezességül szolgált, hogy a király e tisztet valóban teljesitendi is; ellenkező lépései megtorlására az egyházat s hatalmas fegyvereit mindig készeknek tudhatván. Innét a „Dei gratia" az Isten kegyelméből való királyság értelme. Egyházi jelentőséggel birván tehát a koronázás, nálunk még inkább emelkedett annak fontossága akkor, a midőn királyaink a koronázás alkalmával egyszersmind az ország jogai és törvényei megtartására is esküt tettek, minek nyomára első izben II. Endre koronázása alkalmával akadunk, kiről azt irja III. Honor pápa: „hogy koronáztatása alkalmával megesküdött az ország törvényei és a korona tiszteletét sértetlenül megtartani." — Fejér C. Dipl. III. 294. l. És IV. László egy 1279. évi oklevélben irja: „Először is megesküdtünk, hogy a katholikus hitet és az egyház szabadságát megtartjuk és országunkban és hatalmunk alatt levő területen meg fogjuk tartatni, és hogy őseinknek a szent királyoknak törvényeit és rendeleteit, jó szokásait és mindazokat, a mikre elődünk koronáztatásukkor esküdni szoktak, sértetlenül megtartjuk."

fel az ország lakosai előtt, — legelsőbben is a törzsszerkezet dologi alapját, a törzsszállás egységét szüntette meg; vagyis minthogy a törzsszerkezet nemcsak a törzstagokat összefüző kapcsot képezte, hanem képezte azon közeget is, mely eddig a törzsszállás és ennek területén létezett várak védelmét és az ott lakó népek kormányát is kezelte, megszüntette a törzsfők és törzsgyülések azon hatóságát, melyet azok a kormányzás és véderő alkalmazásában gyakoroltak, és helyettük a királyságtól függő várszerkezetet hozta be.

Szent Istvánnak ez volt a királyság megalapitása után második lépése, melylyel a honvédelmet, az administratiót rendezte, és azokat kizárólagosan a királyság hatalma alá vetette.

A honvédelmet akkép, hogy miután a szabad birtok e korszak alatt kétféle volt, t. i. honfoglalási és királyi adományozási birtok, Szent István czéljai elérésére a törzs vagy családfőknek azon birtokra, melyeket a törzsszerkezet korában használati vagy korlátoltabb tulajdonjoggal birtak, teljes tulajdonjogot adott, és ilykép kibontakoztak azok a törzsszerkezet kötelékéből, a birtokosok pedig mentesültek azon kötelezettségektől, a melyekkel a törzsszállásban való részesedés folytán a törzs irányában terhelve voltak és igy a mint személyükre nézve a törzshatalom alól folyvást közvetlenebbül a királyi hatalom alá jutottak: ugy csakis evvel szemben voltak közjogi kötelezettségeik, de nem terhesebbek azoknál, milyenekkel egykor a törzsszerkezetben a nemzet irányában birtak.

Az adományozott birtok pedig a királyi javakból vagy pedig a király hatósága alatt álló közjavakból,

várjavakból osztogattatott a király által olyanoknak, a kik magukat vagy a csatatéren vagy egyéb szolgálatokban kitüntették.

Már most akár a honfoglalásra, akár királyi adományozásra vezettetett is vissza valamely birtok eredete, a tulajdonos személyes kötelezettsége az volt, hogy a hazát megvédje és a király parancsa alatt álljon.

Hasonlóképen intézkedett Szent István azon várakkal, várföldekkel és az azokon lévő népekkel is, a melyek már a törzsszerkezet idejében a törzsek szállásföldjein s a törzsfők rendelkezése alatt állottak. Kibontotta t. i. Szent István ezeket is a törzsbeli kötelékek közül és a király központi hatalma alá helyezte, hogy a mint azelőtt a törzsszállás, közvetve pedig a nemzet hatalmát voltak hivatva biztositani, most a király jogara alatt a központi hatalmat kezelő királyságnak nyujtsák a támaszt.

Mindezeket azért tette Szent István, hogy felmerülhető esetekben, mint például Koppány lázadásánál is, könnyen fegyverbe híható, teljesen tőle függő, csupán neki engedelmeskedő hadereje legyen.

Ez volt a várrendszer honvédelmi része. De ehhez hozzácsatolta a várszerkezetbe foglalt népek közigazgatási és igazságszolgáltatási ügyeit is.

A mondottakon kivül a várszerkezet intézménye az országnak várkerületekre való felosztásában nyert kifejezést. Ha azon jegyzőkönyv birtokában volnánk, melyet történelmi emlékeink „legenda Sancti Stephani“ név alatt emlitenek, és a melybe Szent István az egyes várakhoz tartozó helyeket, lakosokat s ezek jogositványait összeiratta, határozottabban lehetne megjelölni, hogy a várkerületek kihasitása miként ment

végbe. Valószinü azonban, hogy ezt Szent István olykép létesitette, hogy határjelek által bizonyos területeket körülirt, melyek a várkerületet alkották, ebben pedig vagy ezen kivül is kisebb területeket jelölt meg, melyek mint államjavak, egy-egy vár javait képezzék; a rajta levő népek pedig teljesitsék szolgálmányaikat, első sorban t. i. a várjobbágyok, „jobbagiones castri“ a hadi szolgálatot, a várnépbeliek „castrenses civiles“ pedig a pénz, termék és egyéb munkában való szolgálatot. A nemzet szabad tagjai, a kik amugy is kötelesek voltak szükség esetén hadba szállni és a kik fölött a király itélt, nem tartoztak sem személy, sem birtokjogi tekintetben a várszerkezet, mint hatósági szervezet alá. Ily értelemben a várszerkezet elemeit csupán azok képezték, kik a vár védelme és fenntartásában akár pénzbeli, akár munkabeli szolgálataikkal a vár fenntartásához járultak.

E várkerületek személyzete következő módon volt szervezve: a vár és megyéje élén egy a király által ideiglenesen „pro tempore“ kinevezett Várispán volt, „Comes Castri“, „Comes Parochianus“, „Comes Provincialis.“ Ez az ő várkerületében lakó várjobbágyok — jobbagiones castri, a várnépbeliek — castrenses civiles, — valamint a vár kerületében lakó vagy birtokló valódi nemesek jobbágyai fölött mind katonai, mind közigazgatási, mind igazságszolgáltatási tekintetben minden hatalommal fel volt ruházva. Voltak segédtisztviselői is; katonai tekintetben a Hadnagy, „Princeps“ vagy „Major exercitus“, a századosok, „Centuriones“, és a tizedesek, „Decuriones“; közigazgatási tekintetben a várnagy, „Praefectus“ vagy „major castri“, „Varnagio“, a főhirdető,

„Archi preco“ és az alatta álló hirdetők, „precones“; végre igazságszolgáltatási tekintetben a várispán helyettese, az alispán „Vice Comes“, gyakrabban „Comes curialis Comitis“ és „Comes curialis parochianus“, és az itéletnek végrehajtói, a „Pristaldok.“

A várszerkezet legalsóbb közegei végre az egyes várnépbeli falvak községi előljárói vagy birái, „villici, majores villae“ voltak, kik a felsőbb várkerületi közegek által tisztjükbe helyezve kezelték a községi ügyeket; de arra is van adatunk, hogy például a Csuthi monostor alapitásánál a király bióválasztási joggal ruházza fel a csuthiakat — azon kikötéssel, hogy a választást a csuthi prépost jóváhagyása alá terjeszszék.

A várszerkezet ezen tisztviselőinek fontos szerep jutott[1]) a kereszténység terjesztésében is. Nyomatékot adtak az igehirdető papok és szerzetesek szavának. Ők vezették a népet tömegesen a papokhoz, püspökökhöz, hogy megkereszteljék. Az ő gondjuk volt felügyelni, hogy vasárnap ne dolgozzanak, a falusi birák a népet vasár- és ünnepnapokon az istenitiszteletre berendeljék. Szabad ember szabadságát ne veszitse, a papok dézsmájukat megkapják, a birságok befolyjanak s a mi a királyé, a király kezébe jusson, stb.

Reájuk bizatott továbbá t. i. első sorban a várispánokra a királyi végrehajtó hatalom is. Parancsukat, a hol maguk nem jártak el, mint kiküldötteik, a prisztaldusok, a poroszlók foganatositották, mint alsóbb rendü segédeik a büntetések végrehajtásában a praecók, a „börtönök“, ma bakónak mondanók,

[1]) Pauler Gyula. A magyar nemzet tört. az Árpádházi királyok alatt. I. 68. l.

szerepeltek. A fegyveres erő zászlójuk alatt ment csatába. De azért a várkerület nem minden embere hódolt meg nekik mindenben. Ha az ispán biró volt a király vitézei, hűbéresei, a királyi jószágbirtok lakói felett: a független magyar ember nem szokott el egyszerre nemzetségének biráitól, a kikhez a régi gyakorlat és tekintély fűzte; ha pedig azokkal meg nem elégedett és tovább ment, nem az alárendelt ispánhoz, hanem a legfőbb hatalomhoz, a királyhoz fordult. És Szent István hogy tekintélyt adjon az ispán joghatóságának, tiz pensa pénzbüntetéssel sujtá, mintha véletlenül embert ölt volna, azt a „vitézt", ki ok nélkül igazságtalannak bélyegezte az ispán itéletét és hozzá fellebbezte. Nem tartotta illő dolognak, hogy a király minden csekély ügygyel bajlódjék, a biróhoz, a kit illet, utasitá tehát, hogy itéljen az a törvény szerint és udvari népe fölött. De azért az igazságszolgáltatás kötelessége alól magát teljesen ki nem vonhatta. Vallás, szokás akkor kereszténytől, pogánytól egyaránt követelték, hogy a király, az uralkodó a legszegényebb ember panaszát is meghallgassa. „A ki várakoztatja a szegényt", — hirdeték a papok, — „azt Isten is várakoztatja a purgatorium kinjai közt a menyországra", s a lengyel Boleszlóról még száz év mulva is dicsérve emliték, hogy akármi dolga volt, a szegény ember, a paraszt asszony panaszát meghallgatá.

Szent István is, a mikor hozzá jöttek, nem ugy tőn, mint sok más hatalmas, a ki mindjárt felháborodott, haragra lobbant, káromkodva esküdözött, hogy megbünteti igy meg amugy a gazembert, a ki vétkezett, nem ugy tőn, mint a ki itélt mielőtt az ügyet még teljesen ismerte volna; hanem türelemmel végig-

hallgatta az ügyet és könyörülettel itélt, bár könyörülete nem terjedt annyira, hogy ha az igazság kivánta, személyválogatás nélkül, a legszigorubb, de igazságos itéletet a bűnösre ki ne mondja.[1])

Mily kiterjedéssel birt ez időben a fejérvári várispánság területe, melynek létezése legelőször a veszprémi püspökség alapitó-levelében 1009-ben emlittetik, biztosan nem tudom meghatározni, valószinünek tartom azonban, hogy körülbelül azon területen foglalt helyet, a mely később a Solt-széket magában foglaló Fejérmegyét képezte; annyi áll, hogy az emlitett alapitó-levél szerint Ősi Fejérmegyébe volt kebelezve.

Várföldjeiről is csak szórványosan vannak adatok, de a melyeket mégis szükséges megemliteni.

Ilyen volt Zokol, talán azonos a később Érd mellett emlitett Zekul, Székely helységgel. Zokolt II. András 1229-ben a fejérvári várispánság alul felmenti és Ábrahám fiának, Mihálynak adományozza, ki a királyt ráczországi utjában hűen szolgálta.[2])

Ide tartozott Zuld; ezt a Zuld-ot feltaláljuk Béla 1193. évi oklevelében is, mint a fejérvári keresztesek egyik birtokát. Az ezen évi határjárás csak annyit mond róla, hogy az első határjel Csernél van, t. i. cserfánál, második a bikakutnál, harmadik Mogolosnál, negyedik Dobosnál, ötödik a rókaluknál.[3]) Emliti II. András is 1232. évi levelében, midőn t. i. Miklós comesnek, Ugrin esztergomi érsek öcsének, több IV. Béla által visszavett várföldet visszaadott, ezek között emlittetik Zuld is, mint fejérvári várföld;

[1]) U. o. 75. l.

[2]) Pesti Frigyes. Várispánságok tört. 209.

[3]) Protoc. Crucifer. I.

feküdt pedig az oklevél szerint Fejérmegyében Dama, Medved, Urusey (Oroszlán), Timár és Dobosról jövő vizér szomszédságában. Ma ismeretlen.[1])

IV. Béla hogy Umand nevü vendégét — hospes latinus — letelepiti és hűséges szolgálataiért Csurgón két ekényi várföldet, malmot és szöllőművelésre alkalmas 40 holdat adományoz neki, kivévén a várföldet mint olyant a fejérvári vár tartozandósága alól.[2])

Ugyanazon király hivatkozva Lőrincz, fejérvári főispán jelentésére, 1238-ban Yginig fiainak, Gergelynek és Enochnak Perekő nevü fejérvári várföldet adományozza. Pesty Frigyes e helyet ismeretlennek mondja, pedig ott van maig is a Bakonyban Pere puszta, gr. Nádady Ferencz birtoka.[3])

1239-ben szinte IV. Béla Csertőt és rokonait a szegszárdi apátság jobbágyai közé sorozza és fölmenti a lovas hirnökök által a monostornak teljesitendő szolgálattól; azonban az apátságot is kárpótolni akarván, Csertő és rokonai helyett ugyanannyi várnépbeli szállást vesz ki a fejérvári várispánság kötelékéből és a lovas-hirnökök szolgálatának teljesitésére az apátság alá helyezi.[4])

Ugyancsak IV. Béla 1259-ben Miklósnak, Imre fiának hű szolgálataiért két várföldet ad. Az egyik Rechun, mely fejérvári, a másik Regun, mely szolgagyőri várispánság földje volt, s mindkettő Rechun és Regun várnépektől vette nevét.[5]) E Rechun és Regun ott feküdt Zopokon fölött a Kajászó-völgy

---

[1]) Árpádkori Okmt. VI. 503. l.
[2]) Győri tört. és rég. füzetek. III. 298. l.
[3]) Árpádkori okmt. VII. 53. l.
[4]) Árpádkori okmt. VII. 68. l.
[5]) U. o. 505. l.

déli részén Ág-Szent-Péter helyén Ercsi mellett. Ez adományt megerősitette V. István 1270-ben.[1]) Salamon, fejérmegyei főispán 1272-ben kelt itélő levelében Regunról mint egykori fejérvári várföldről beszél.[2])

Harta, a Solt-székben, 1289-ig szinte fejérvári várföld volt; ekkor kapta azt, mint lakatlant, Konrád fia, Sebő.[3])

De voltak a fejérvári várhoz tartozó várbirtokok más megyékben is. Igy tudjuk, hogy István, ifjabb király, erdélyi vezér és kunok ura, 1263-ban bizonyos inárcsi embereket, kik a várjobbágyok azon osztályához tartoztak, mely a várispánnak szállást adni tartozott, a várjobbágyság magasabb fokára emel, nemesit, nehogy a tatárok által elpusztitott földjüket szükség és nélkülözések miatt elhagyni kénytelenittessenek; és midőn V. István trónra lépett, földjeikkel együtt ez állásukban megerősitette.[4]) Megerősitette és nemesi rangra emelte őket IV. László is, világosan mondván levelében, hogy a fejérvári várispánsághoz tartozott ezen föld, Inárcs, Pestmegyében fekszik.[5])

Még Bars és Nyitramegye között is volt a fejérvári várnak földje, t. i. Belad, melyet lakatlan volta, Fejérvártól távoli fekvése miatt Demeter fejérmegyei főispán tanácsára IV. Béla 1265-ben András ispánnak, Ivanka fiának adományozottt.[6])

Végre IV. László 1270-ben a nyulszigeti apáczáknak adja Ossián nevü fejérvári várföldet három

---

[1]) U. o. XII. 27. l.
[2]) U. o. VIII. 414. l.
[3]) Dessewffy Oklevéltár 116. l.
[4]) Árpádkori Okmt. III. 257. l.
[5]) U. o. IV. 49. l.
[6]) Fejér Cod. Dipl. IV. 3. 257. l.

apró, a várföld és Csepel-sziget között levő szigettel. Ez az Ossián, ma Varsány, ott fekszik, mint puszta, Pestmegyében, a Kis-Duna partján, Majosháza alatt.[1])

Azonban a mint voltak fejérvári várföldek más megyében, ugy volt a Szolgagyőri várnak is Fejérmegyében földje, t. i. Kuldó, melyet az emlitett várjobbágyok, a királyi tárnoki nép és a királyi hirnökök közösen birtak s a melyet IV. Béla Csuthon kelt évnélküli levelében a nyul-szigeti Boldogasszony monostorának adományozott, miután a nevezett földet lakóitól elhagyatva találta. Megerősitette ezt V. István 1272-ben.[2]) *)

Ennyit tudok a fennmaradt oklevelek nyomán a fejérvári várispánsághoz tartozó várbirtokok közül felmutatni, lehetett természetesen több is, de ezekről történelmi adatok nem maradtak fönn.

Azonban ez a várföldekkel ellátott várszerkezet sem maradt épségben, a változott viszonyok, a sok várnép nemesitése, a várbirtokok eladományozása, stb. megfosztották idővel a szerkezetet alapjától és a mint megváltozott a királyi kormányzat, a mint a törvényhozói hatalom gyakorlati tényezője, a főpapok, főnemesek, az ország főméltóságai és várispánjaiból álló királyi tanácsról átment lassankint a nemzet zömére, mely évenkint Székes-Fejérvárott először Nagy-Boldog-Asszony napján, később t. i. Szent Lászlótól innét Szent István napján a király által tartott igazságszolgáltató gyülésben jött össze, s panaszait előadva, igazságot követelve, az előadottak helyeslése vagy roszalásával a törvényhozásból magának

---

[1]) U. o. V. 1. 50. l.

[2]) Fejér Cod. Dipl. V. 1. 258. l.

*) Vesd össze Pesty Frigyes Várispánságok tört. 210. 213. l.

részt foglalt, a mint az igazságszolgáltatás tényezői is a nádori és országbirói méltóságok különválasztásában lassankint jobban kidomborodtak: megingott alapja a várszerkezetnek is. A várjobbágyok beleolvadván lassankint a nemességbe, a szervezet alapja szétmállott, ugyannyira, hogy III. Endre uralkodása végéveiben mint külön társadalmi osztály, már többé nem szerepel, az 1298-iki törvényhozás azt már többé nem emliti, a XIV-ik század második felében pedig utolsó töredékeik is elenyésznek.

És ez a változás, melyen a várszerkezet idővel mind czéljaira, mind pedig elemeire nézve keresztül ment, ugy neve, mint szervezete és tiszti közegeinek átalakulásában is, határozott kifejezést nyert.

A kerületek, melyekre az ország területe oszlott, e korszak végével már megszüntek a várak tartozékai lenni, hanem inkább a kormányzat azon vidékeivé lesznek, melyeknek az illető várak már csak nevöket kölcsönözik. A régi Castrum, Parochia helyett a Comitatus, a megye, a vármegye kezd mindinkább meghonosodni, s a megye tisztségeinek czimeinél is elejtetik a várra való vonatkozás. Várispán helyett már csak a megyei kerület után elnevezett ispánról, fejérmegyei ispánról olvasunk, még a hadnagy — dux major exercitus, és várnagy, Castellanus tisztségei, a melyek a honvédelmi szervezetből származtak, e korszakban egészen elenyésznek. A megyei ispán egyedüli helyettesévé ekkép a vár udvarbirája — curialis comes Castri — vált, ki a tetemesen leolvadt várnagyi teendők is átszállván reája, helyetteskép az összes ispáni teendőket egyesité kezébe, és épp azért régibb hivatali nevét az Alispán — Vice Comes — czim kezdi fölváltani.

Ezzel aztán megváltozott a várkerület felosztása is, valamint ezen kerületek ttsztviselőinek, századosok — centuriones, tizedesek — decuriones szereplése is. A vármegye területe felosztatott járásokra a szerint, a mint azt a megye terjedelme igényelte, például Fejérmegyéé négyre, de rendszerint is négyre, a mely járások igazságszolgáltatási és közigazgatási teendőit aztán a szolgabirák — judices servientium vagy nobilium, végezték, a kik, valamint az őket tisztjükben támogató esküdtek — jurati assessores, jurassores — első szereplésüktől fogva a megyei közönség választásának és ezzel a nemesség mindinkább emelkedő befolyásának köszönhették állásukat.

A szolgabirák és esküdt társaik, élükön az alispánnal, képezték aztán a megyei bíróságot, — judices parochiani, sedria vagyis sedes judiciaria-t, melynek a nemesek kezdetben csak önként, később pedig az 1298. 26. törv.-cz. értelmében vetették magukat alá.

A szolgabirákról legelőször találunk említést IV. Béla azon oklevelében, melyet 1254-ben, tehát a tatárpusztitás után, a székesfejérvári egyházat kiváltságaiban megerősiti és minden néven nevezendő birói hatóság, — tehát a judices nobilium — a szolgabirák hatósága alól is kiveszi.[1])

Azonban nagyon csalódnánk, ha azt vélnők, hogy a megyei tisztviselők választása hajdan is a mai gyakorlat szerint eszközöltetett. Ámbár hajdanában is a Főispánnal élükön Alispánok, Szolgabirák, Jegyzők és Esküdtek vezették a közigazgatást és biráskodást, mégsem vehetett azok választásában az egész megye nemessége részt, mint az 1848. előtti tisztujitásokban.

[1]) Fejér Gy. Cod. Dipl. IV. 2. 230. l.

A mi az Alispánokat illeti, ezek a főispáni fényes, de egyszersmind felelősséggel terhes hivatalnak segédjei lévén, a tisztség ősi szervezetétől fogva II. Ulászló uralkodásáig közvetlenül, függetlenül és a nemesek minden befolyása nélkül a Főispán által neveztettek ki, és ha ok volt reá, bocsájtattak el. Mátyás király 1486. évben kelt 6-ik Decretumának 60-ik t.-czikke ugyanis azt rendeli, hogy a Comes parochialis, vármegye Főispánja tartozik ugyanazon megyéből és nem máshonnét, egy notábilis férfiut Alispánná választani. Gyakoroltatott pedig ezen választási, helyesebben kinevezési jog azon elvnél fogva, hogy az Alispánok helytartói a Főispánoknak. Ezen elv szerint valamint a régi, ugy a későbbi időben is az ország Nádora maga nevezett ki magának helyettesül Alnádort, az Ország-Birája Alországbirót, a Főtárnokmester Altárnokmestert.

Megváltoztatta azonban a Főispán ezen kinevezési jogát Ulászló alatt Rákoson 1504-ben tartott országgyülés 2-ik t.-cz. 3. és 4-ik szakasza, a mennyiben t. i. az Alispán választásába a megyei nemességnek is befolyást enged és közvetlen részvételt tulajdonit e szavakkal: hogy a Főispán az Alispánt azon megyének igazi nemeseiből válaszsza, a melynek méltóságát viseli, mindazonáltal csakis a megyei nemesség akarata és beleegyezésével választhatja.

A megyei Jegyzőket szinte a Főispánok választhatták, és sokszor megesett, hogy a megye rendei megkérték a Főispánt, hogy „fogadna a közönség számára egy alkalmas diákos embert Jegyzőnek“; sőt arra is van adat, hogy a Főispánok házi titkárai egyszersmind a megyei jegyzői hivatalt is viselték, sőt volt rá példa, hogy egy Jegyző két, sőt három

szomszéd vármegyében is teljesitette a jegyzői teendőket.

A Szolgabirák azonban csakugyan a nemesség szabad választásánál fogva emeltettek tisztségükre. Mindazonáltal a régi választási mód különbözött az 1848. előttitől, abban t. i., hogy mig a mi időnkben a tisztujitó gyüléseken minden egyes Szolgabiró választásában az egész megye nemesei gyakorolták szavazati jogukat: hajdanában az Alispán vagy a többi Szolgabiró előtt járásonkint tartott választás alkalmával csak azon járások nemesei gyakorolták választási jogukat, a mely járásnak Szolgabirót választottak. Bizonyiték erre a XLII. oklevél, mely 1464. évben Poson megye Mátyus-földi járásában hasonló választási gyülés megtartása iránt intézkedik.

A vármegye ezen szervezete valóságos kiváltságos szervezetévé lett a megye területén lakó nemes és nem nemes lakosoknak, ugy, hogy a nemesek fölött is a megye itélt, és a jobbágyok sem lettek a városi hatóság itélete alá vonhatók, hanem oda tartoztak azok ügyei is a megye igazságszolgáltatása alá.

Hogy a nemesek a megye hatósága alá tartoztak, mutatják azon már ismertetett oklevelek, XXVIII. és XXIX., melyek szerint Nagy Lajos és Zsigmond a bessenyő nemeseket fölveszik az ország igazi nemesei közé és a vármegyei hatóság alá helyezik. Sőt oly élesen volt ez a megyei joghatóság kifejezve a gyakorlatban is, hogy például még a gyilkos, gyujtogató és rabló is ha bűntényét a város területén követte is el és ott a város hatósága által elfogatott, ha megyei nemes volt, nem volt joga a városnak fölötte itélni, hanem ki kellett adni a megyének, hogy az biráskodjék fölötte.

Épen ezen kiváltságos jog Fejérmegyére nézve van kifejezve Zsigmond király 1421-ik évben Budán kelt levelében, mely szerint miután panasz emeltetett az iránt, hogy Székes-Fejérvár város birái bizonyos latrokat, gyujtogatókat és gyilkosokat, stb., a kik különben a vármegye nemesei közé tartoztak, elfogtak és saját hatóságukban elitéltek, ezt jövőre tenni ne merészeljék, minthogy azok kizárólag és egyedül a vármegye itélete alá tartoznak. (XLIII. Okl.)

Mielőtt vármegyénk keletkezésének ismertetésére térnék át, szükségesnek tartom megemliteni, hogy a várispánság és vármegye szervezetével történetiróink közül igen sokan foglalkoztak, igy Kollár Ádám Ferencz,[1]) Kovachich Márton György,[2]) Horváth Mihály,[3]) Széplaki Botka Tivadar,[4]) Szalay László,[5]) Gorove László,[6]) Nagy Iván,[7]) Jakab Elek,[8]) Bartal György,[9]) Hajnik Imre,[10]) Lehoczky Tivadar,[11]) Szalay

---

[1]) Historiae jurisque publici Regni Hung. Amoenitutes. Két kötet 1783.

[2]) Tentamen quo jobbagiones castri ceteris regni nobilibus per Ludovicum I. non esse exequatos demonstratum ibat; et Notio comitatuum. Mindkettő 1814-ben jelent meg.

[3]) A magyar honvédelem történeti vázlata. Akad. Évkönyv. VI. 303. s köv. ll.

[4]) Notitia Diplomatica Veteris Constitutionis Comitatuum. 1831. „Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről.“ Budapesti Szemle. Uj folyam. 1865. I. és II. kötet. Valamint „A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről.“ Századok. 1870. és 1872. évi folyam.

[5]) Magyar orsz. tört. I.

[6]) Tudományos gyüjtemény. 1821. évf. VIII. tüzet.

[7]) Tanulmányok a várrendszer némely viszonyairól. Magy. Akad. Értesitő. V. köt.

[8]) Kolosvár város története. I. köt.

[9]) Commentariorum Libri. XV.

[10]) Magyar Alkotmány és jog az Árpádok alatt. 1872.

[11]) Beregh vmegye Monogr. I. 1881.

József,[1]) Ipolyi Arnold,[2]) Pesti Frigyes,[3]) Dr. Pauler Gyula.[4])

Ezeken kivül pedig nagyon becses figyelmeztetésekkel gazdagitják a tárgyat ujabbi időben különösen Tagányi Károly,[5]) Villányi Szaniszló,[6]) Balássy Ferencz[7]) és mások.

Azonban végérvényesen megállapitani a tételt még ma sem lehet, mert vajjon a várszerkezet és megye külön intézmény volt-e? vajjon benfoglaltatott-e egyik vagy másikban a honvédelem is, meg a közigazgatás is? vagy nem? vajjon a királyiság magán jellegü tisztviselői voltak-e a várispánok vagy a királyi hatalom álladalmi közegei? stb. eziránt mindezideig megegyezés nem jött létre. Én tekintetbe véve a kérdés egész irodalmát, a fentiekben adtam képét a megyék alakulásának, mint a történelmi emlékekből és irók nézetei összevetéséből a legtermészetesebbet és legvalószinübbet.

Ezek előrebocsátásával térjünk át Fejérvármegye alakulására.

Emlitettem már, hogy Árpád a Dunántul elfoglalása idejében Fejérvár közelében, a Noe-hegyen ütötte fel sátorát, az egész vidéket családi tulajdonává tette és a mit el nem adományozott, mint családi birtokot, utódaira átörökitette. Hogy Fejérvár helye már a vezérek kora alatt meg lett telepitve, és a

---

[1]) Városaink a XIII. században. 1878.

[2]) Magy. orsz. XIII. századi helyirata. Uj magyar Muz. 1858. I. köt.

[3]) Magyarországi Várispánságok története. 1882.

[4]) A magyarok megtelepedéséről. Századok. 1877. évf. Szent István és alkotmánya. U. o. 1879. évf. A Magyar nemzet tört. az Árpádházi királyok alatt. I.

[5]) Szolgagyőr. Századok. 1888. évf.

[6]) Győrmegye és város anyagi müveltségtört.

[7]) Századok 1873. évf.

Csepel-szigeti tartózkodás után a családi birtok központjává tétetett, már annálfogva is valószinü, minthogy Szent István az 1000-ik év aug. 15-én Esztergomban történt megkoronáztatása után elhagyta Esztergomot, ezt az erdőkoszoruzta sziklavárat, és felkereste ősei tanyája vidékét, melynél szebbet, jobbat nem találhatott s a melynek rögéhez vonzották őtet ősei emlékei is. A környékben már a vezérek korából megvoltak az általuk alapitott egyes helyek, t. i. Vaál, Vajta, Veleg, Csákvár, stb. A tágas róna-táj, koszoruzva északról a Vértes, nyugotra a Somlyó erdős hegyeitől, bő vadászatra nyujtott kilátást erdei vadakra. Közel volt hozzá keletről a Duna és a Dunában a nagy sziget, mely a királyi ménesnek szabad és biztos tartózkodásul szolgált és a honnan a lovak révén — Lórév — Adonyba átszállitott paripák hamar Fejérvárra érhettek. Bölcs előrelátással épitett itt várat, melynek alkalmas helyet talált a nádasoktól környezett mai vár dombja körül. Itt emelé királyi palotáját, mely valódi királyi lakhely — és legalább a pusztai sátoros élethez szokott magyar szemében oly fényes volt, hogy keleti fogalma szerint — mely a szépet, a nemest, a szabadot, a kiváltságost „fejér"-nek mondotta, megkülönböztetve a szolga, az alacsony és nem nemes népet a „fekete" jellegétől, — azt Fejérvárnak, vagy mikép akkor irták: „Feheruvaru"-nak nevezte.[1])

Szent Istvánnak itt volt állandó lakása, innét gyakorolta királyi jogait, nevezte magát királynak, miként az a veszprémi apáczák görög szövegü alapitó leveléből látható.[2]) Nyáron aztán vagy őszi időben,

[1]) A tihanyi apátság alapitó levele. Fejér Cod. Dipl. I. 389. l.

[2]) Árpádkori uj Okmt. I. 347. l.

midőn vadászni ment, udvari népével kivonult Fejérvárról s napokat töltött sátorok alatt a szabadban, mint régente pusztázó ősei; és nem is a vár volt főgondja, hanem a templom, melyet a várban, állandó lakhelyén vallásos tisztelete kiváló tárgyának, a „Nagy-Asszonynak“ kezdett épiteni.

E város környékén alkotá aztán a vármegyét, mely Fejérvártól Fejérvármegye nevét vette föl.

Pauler Gyula az ő remek munkájában[1]) 45 vármegyét számlál elő, de számitását is csak combinatiora alapitja s azt mondja, hogy csak néhány van a 45 vármegye között, melyeknek létezését Szent István korában positiv adatok bizonyitják. Soknál meg kell elégednünk azzal, hogy később, körülbelül a XII. század közepéig találkozunk velük s okszerüen következtethetjük, hogy már hosszabb ideig fennállottak. A mely várakat a Névtelen jegyző már a honfoglalás idejében szerepeltet, azokról feltehetjük, ha csak az ellenkezőre nyomós adatunk nincs, hogy már Szent István idejében vármegyék székhelyei voltak. Átalában véve azt lehet mondanunk, hogy a vármegyék a lakott vidékeken alakulván és a népesedés, a civilisatio az országban a központban, a Duna és Tisza mentében fejlődvén először és onnan terjedvén ki a határok felé: az ország közepén levő vármegyék régisége, Szent István kori volta mellett biztosan lehet következtetnünk.

A vármegyék 72. száma már azon korból való, midőn ez intézmény gyermekkorát már túlhaladta, sőt hanyatlani is kezdett és csak azon századokra vonatkozik, mely Vak Béla korát IV. Bélától elválasztja.

[1]) Idézett mű I. 73. és 518. l.

Fejérmegye alkotási évét meghatározni nem lehet, de nagyon valószinü, hogy a legelsők közül való volt, s hogy a XI. század első éveiben jött létre, minthogy maga Szent István a veszprémi püspökség javadalmazó levelében Fejérvár városon kivül — melyet Veszprém, Visegrád városokkal együtt egyházi tekintetben a veszprémi püspök joghatósága alá helyez, — megnevezi Fejérmegyét is, mint a melynek területén fekszik Ősi, Kari és Bereny, vagyis az a három falu, melyeket egyéb javadalmazáson kivül a püspökségnek adott.[1])

De nemcsak a mai területet foglalta magában, hanem kiterjedt geografiailag szólva a Dunán inneni részekre is s kebelébe zárta az ujabb kiadásu Solt megyét és a Csepel-szigetet is. Ezen összetartozási viszonyt a XIII. századtól kezdve a XVI-ik végeig folyton folyó adatok bizonyitják. Miért is azt tartom, hogy a régi Fejérvármegyének, — tekintve a Duna által okozott tagoltságát és ennek következtében kormányzási nehézségeit, — még Szent István által eszközölt ezen kiterjesztése abban leli egyedüli magyarázatát, hogy egész területe az Arpád-család birtokát képezte.

Kiterjedt tehát a mai Fejérmegyén kivül a solti részekre és Csepel-szigetére is. Határai voltak pestmegyei oldalon a következő községek:

Varsány falu, ma puszta a Kis-Duna mellett, 1270.[2]) és 1275-ben[3]) Fejérmegye határa volt, a fölötte levő Majosháza 1394-ben szinte Fejérmegyében volt, de már 1395-ben Pestmegyéhez kapcsol-

[1]) Fejér. Cod. Dipl. I. 289. l.
[2]) Fejér. Cod. Dipl. VII. 2. 10. 11. és 216. ll.
[3]) Árpádkori uj Okmt. XII. 142. l.

tatott,[1]) mig végre Hunyady János kormányzó 1453. aug. 4-én Varsányt is Pesthez kapcsolta.[2])

Bugyi, melyet 1394-ben Ordasháza, Hugyé, Inárcs, Majosháza fejérmegyei soltszéki birtokokkal Irsai Jodok és István, Sajtári Sándor, végre Szentivánházi Lőrincz és István megveszik Mikebudai Miklós és Szentiványi Alberttől.[3]) Bugyit Mátyás korában ismét Pestmegyébe találjuk kebelezve.[4])

Dömsöd 1291-ben, melyet III. András neje, Fenena a Sz. Mária szigeti apáczáknak adott Somlyó és Föveny kisdunai szigetekkel,[5]) és Szunyog, Mátyás korában, ki azt Bábonyi Szunyoghi Albertnek adományozta Bábonynyal együtt,[6]) Fejérmegyei soltszéki községek voltak.

Jakabháza, Mátyás korában.[7])

Ágasegyháza, ma puszta Kecskemét és Izsák között. Mátyás király idejében Bábonyi Szunyoghi Albert elzálogositja ágasegyházi kuriáját Oroszlán István pesti polgárnak 20 arany forintért. Ekkor fejérmegyei soltszéki község volt,[8]) de nemsokára szinte Mátyás alatt már pestmegyei helynek mondatik.[9])

Szücsi, Páhi, Szent-Imre, Tetétlen, Nagy-Harcha fejérmegyei soltszéki birtokok elidegenitését tiltja el Mátyás király előtt a Szűcs-család, év nélkül.[10])

---

[1]) Fejér Cod. Dipl. X. 2. 269. l.
[2]) Botka. Notitia Comit. 19. l. és Teleky Hunyadiak kora II. 285. l.
[3]) Fejér Cod. Dipl. X. 2. 291. l.
[4]) Kovachich Form. Sol. Styli. 244. l.
[5]) Fejér Cod. Dipl. VII. 2. 138. l. és Árpádk. Uj Okmt. XII. 511. l.
[6]) Kovachich i. m. 323. l.
[7]) U. o. 343. l.
[8]) U. o. 322. l.
[9]) U. o. 345. l.
[10]) U. o. 333. l.

Kis-Kőrös és Pataj együtt emlittetnek mint fejérmegyei soltszéki helyek Mátyás korában, év nélkül.[1])

Csorna, ma puszta Kis-Kőrös és Kalocsa között. Csornai Imre fejérmegyei soltszéki szolgabiró volt 1431-ben.[2])

Dusnok, Dusnoki Miklós mint Oroszi helységgel szomszédos nemes birtokos emlittetik 1431-ben.[3])

Mégy, ma Homokmégy Kalocsához tartozó puszta, Mégyi János — Joannes de Megh — fejérmegyei Soltszék külön követe volt az 1505. évi országgyülésen.[4])

Oroszi, Foktű és Kalocsa között. 1431-ben van róla szó.[5])

Pataj, 1396-ban emlittetik mint fejérmegyei soltszéki község.[6])

Kalocsa.[7])

Solt; Solti Pál Fejérmegye soltszéki alispánja volt 1431-ben.[8])

Foktű, Solt-Pereg fejérmegyei soltszéki helyeket Róbert Károly Becsei Imrének adományozza 1318-ban.[9])

Szalk, 1324-ben különittetett el tőle Beledülése nevü birtok, ma Szalk-puszta.[10])

Szent-Márton, ma Szalk-Szent-Márton, 1324-ben Bethlend és Lovászfölde név alatt is ismeretes volt, melyben Sz. Márton tiszteletére épült templom állt.[11])

[1]) Extr. Dipl. Anolzbit. XIII. cs. 17. sz.
[2]) Fejér Cod. Dipl. X. 7. 352. l.
[3]) U. o. 352. l.
[4]) Tudomány-Tár. Uj foly. VI. 63. l.
[5]) Fejér Cod.-Dipl. X. 7. 344. l.
[6]) Extr. Dipl. Amolzb. XIII. cs. 17. sz.
[7]) Bonfin. Decad. I. k. 17. l. és Ranzan Ind. I. 39. l.
[8]) Fejér. Cod. Dipl. X. 7. 351. l.
[9]) Zichy Codex. I. 158. l.
[10]) Fejér. i. m. X. 5. 488. l.
[11]) U. o.

Már fentebb Bugyinál egy 1394. évi oklevél nyomán emlitettem Hugyét, melyet ma már nem ismernek, és Teleki „Hunyadiak Kora“ [1]) czimü munkájában is a Hajós melletti Hilye pusztával van azonositva. Ez tévedés, mert Hugyé, az okmányok szerint Huge, ma lakatlan hely ugyan, de ott fekszik Pereg, Dömsöd és a Kis-Duna között, a Nagy-Éren túl, és a Ráczkeve város szántóföldjei és kaszálóiból álló birtokot képezi. Emlittetik Hugyé egy Mátyás kori oklevélben is, mely szerint Ezrai Gáspár és Pál, továbbá Hugyéi Balassa Antal ellenében Mátyás király Ezrai Barnabás és Pálnak itéli oda Ezrán és Hugyén levő részbirtokokat.[2])

Erről az Ezráról is, mint fejérmegyei soltszéki birtokról, Teleki idézett munkájában[3]) az állittatik, hogy ma már nem létezik; pedig létezik, csakhogy ma már neve elmosódott, s ott van Ráczkeve átellenében és annak birtokában a Kis-Duna partján, a hiddal szemközt. Megemlittetik egy 1780. évi oklevélben is, t. i. Mária Krisztinának a ráczkevei uradalomba való iktatási oklevelében, a birtokok között Izra alias Skronovecz név alatt.[4])

Mindezen felsorolt községek és puszták mint fejérmegyei soltszéki helyek vannak az idézett oklevelekben megnevezve; világos tehát, hogy Fejérmegyéhez tartoztak; az az egész terület pedig, a melyen feküdtek — Comitatus Albensis Sedes Solt — Fejérmegye solti székének neveztetett.

---

[1]) VI. k. 152. l.

[2]) Kovachich. Form. Sol. Styh. 243. l.

[3]) VI. 152. l.

[4]) Magdics Istv. Diplomatar. Ráczkeviense. 195. l.

Ezeken kivül magában foglalta még Fejérmegye a Csepel-szigetet is.

Magától értetődik, hogy a közben eső Kis-Kunság nem tartozott ide, mert annak külön kapitányok alatt külön önkormánya volt.

Az, hogy e szigetnek, mint királyi vagy királynéi birtoknak, voltak külön ispánjai, nem változtat a Fejérmegyéhez való tartozásában, mert azok a szigeti ispánok — comites magnae insulae — inkább mint királyi vagy királynéi birtoknak voltak tisztviselői, a kiknek joghatósága alól rendesen a lakosok ki is vétettek.

E szigetben feküdtek a következő községek: Csepel. Ott állt az 1838-iki árvizig Budafok átellenében a Dunaparton. Mai helyén a nagy árviz után épült ujra. Nevét Csepeltől, Árpád lovászmesterétől vette. Emlittetik 1264-ben is, a mikor IV. Béla a csuthi prépostságot alapitja, ennek adván alább megnevezendő birtokokat a Csepel-szigetben.[1]) Feltháros, Altháros, Fedémes, a csuti prépostság birtokai; Szöllős, a visegrádi apát birtoka; Szent-Miklós,[2]) Csép, Tököl, Szent-Mihály,[3]) Ujfalu, Ráczkeve, Becse, Szent-Márton, Lóré, Makád, Gyála.[4]) E községet a király 1302-ben a Csák-testvéreknek adományozta.[5]) Végre Tamási Lórév mellett, melyet IV. László neje, Erzsébet

---

[1]) Knauz. Mon. Eccl. Strig. I. 509—513. l.

[2]) Mind az öt község előfordul u. o.

[3]) Bél Mátyás. Not. Hung. Novae. III. 532. l.

[4]) Gyála ma teljesen ismeretlen, de azért fennmaradt emléke a ráczkevei nép ajkán. Ugyanis itt a csónakázó gyermekeknek azt szokják mondani „vigyázzatok, mert majd elvisz a viz Gyálára.“ Vagy: ha azt kérdezik a csolnakostól: hová mégy? a tréfás felelet ez reá: „Gyálára, deszkát árulni.“

[5]) Fejér. Cod. Dipl. VIII. 1. 91. l.

királyné adott 1281-ben Bagun fia Kormonak,[1]) kivévén a falut a szigeti ispánok joghatósága alul.

Birtak benne a királyi családon és az emlitetteken kivül miként a fenti idézetek bizonyitják, a csuthi premontreiek, a vizsegrádi apát, a Csákok, Becsén a királynéi kunok és 1342-ben a Margitszigeti apáczák.[2])

Hogy Soltszék az ő geographiai fekvése miatt külön alispánokkal és szolgabirákkal birt, sőt hogy volt külön főispánja is, mutatja Udvardi Albert példája, ki 1390-ben solti főispánnak emlittetik.[3]) 1348-ban Márton, fejérmegyei soltszéki alispán, Vadasi Gergely és Mihály, Badun fia szolgabirók előtt Almási János és Miklós, Vesszős mesterrel kiegyeznek.[4]) Perényi Imre nádor pedig 1509. okt. 16-án levelet intéz „fejérmegyei Soltszék főispánjához vagy alispánjához és szolgabiróihoz“ utasitván őket, hogy miután Haraszthi Ferencz ágasegyházi jobbágyait a kecskeméti és halasszéki kunok megverték és letartóztatták, tartsanak vizsgálatot. A kik is ennek teljesitésével megbizzák egyik szolgabirót, Szentiváni Lukácsi Jánost, kinek eljárásáról Bolyári Péter, Fejérmegye soltszéki alispánja és Homokmeghi Balassa László, szolgabiró Soltról okt. 29-én a nádornak jelentést tesznek.[5]) Fejérmegyei soltszéki alispánnak ismerjük még Solti Pált 1431-ből.[6]) Szolgabirónak pedig ugyanazon évben Csornai Imrét.[7])

[1]) U. o. V. 3. 97. l.

[2]) U. o. VIII. 4. 557. l.

[3]) Lehoczky Stemmatogr. I. 135. l.

[4]) Zichy Cod. II. 291. l.

[5]) Eredetije a m. n. Muzeumban a Székely Sándor-féle okiratok között. Közli Gyárfás Istv. Jászkunok tört. III. 727. l.

[6]) Fejér. Cod. Dipl. X. 7. 352. l.

[7]) U. o.

Ismerjük Fejérmegye Soltszékének egy pár országgyülési követét is, nevezetesen Tetétleni Mihályt az 1447. évi országgyülésen, a mikor Fejérmegye innenső részét Almási Péter, Baracskai Máté és Almási László képviselték,[1]) és Megyi Jánost, az 1505-ik évi rákosi országgyülésen, a mikor Fejérmegye Dunántuli részét Erdős György képviselte.[2])

Történelmi adatok szerint Fejérmegyének ez a soltszéki része külön volt ezidőben adó alá is véve s az 1494. és 1495-ben tartott összeirás szerint 2750 adó alá eső házhelye volt.[3])

Miként már fentebb emlitém, a Csepel-szigetnek is voltak külön ispánjai, nem ugyan azzal a hatáskörrel, minővel a megyei ispánok fel voltak ruházva, hanem csakis mint királyi vagy királynéi birtoknak kezelői és tisztjei lehettek alkalmazva,[4]) a mennyiben tudjuk, hogy 1461. és 1489-ben Csepel-sziget mint királynéi jegyajándék emlittetik.[5]) Ezen szigeti ispánok közül ismeretes Bessenyő Beke 1342. évből,[6]) kinek Róbert Károly meghagyja, hogy a Margit-szigeti apáczák csepelszigeti birtokait a király jobbágyai, nevezetesen a szentmiklósiak által bitorolni ne engedje. Továbbá Hardi Miklós 1391-ből,[7]) végre Csehi Mihályt 1519-ből, a ki valószinüleg lakóhelyén, Tökölén halt

---

[1]) Kovachich. Vestig. Comit. 267. l.

[2]) Tudománytár. Uj foly. VI. 63. l.

[3]) Engel. Gesch. des Ung. Reiches. I. 25. és 136. l.

[4]) E nézetet erősiti meg Nagy Lajos 1314-ben kelt okmánya, mely szerint Becsei Töttös és Veszős hü szolgálataiért Becse nevü nagy szigeti birtokát nemesi kiváltsággal látván el, kiveszi azt a jobbágyokkal együtt a nagy sziget „ispánja, erdő és ménes őrei“ hatósága alól. Zichy Cod. II. 136. l.

[5]) Teleki Hunyadiak kora. CCCXVIII., és DCCXCII. sz. oklevelek.

[6]) Fejér i. m. VIII. 4. 557. l.

[7]) U. o. VIII. 5. 295. l.

el, mert a falu határában talált sirköve egykor a tökölei templom főoltára alá helyeztetett, később onnét a Sz. Borbálának szentelt mellékoltárba épittetett be s ma is ott látható.[1])

A Hunyadiak korában soltszéki birtokosok közül a következők ismeretesek, u. m. a kalocsai érsek, kinek soltszéki jószágaira 1494-ben 411½ forint esett, birta továbbá Kalocsa városát a hozzá tartozó uradalommal 1431-ben.[2]) A kalocsai káptalan, melynek javaira 1494-ben a segedelemből 429 frt rovatott.[3]) A székesfejérvári keresztesek konventje birta Halászi helységet a Duna mellett 1431-ben.[4]) A szekszárdi apátság, melynek javaira 1495-ben az egy forintos segedelemből 367 frt esett.[5]) Birta Fajszot és Halászi felét 1423-ban.[6]) A budai királyi kápolna birta Dömsödöt 1495-ben, a mikor e helységre 73 frt rovatott.[7]) Nekcsi Zsigmond, később a Garai-család birta Patajt és Kis-Kőröst 1396-ban.[8]) Korvin János solti jószágaira 1494-ben az egy forintos segedelemből 114 frt esett.[9]) Bábonyi Szunyoghi Albert részjószágokat birt Szunyogon és Bábonyban.[10]) A Szücs vagy Szűcsi család részjószágokat birt Szűcs, Páhi, Szent-Imre, Tetétlen és Nagyharta helységekben, melyek ma mind

---

[1]) Felirata e sirkőnek ez: SEPVLTVRA EGREGY MICHAELIS, DE CHECH, INSVLAE HVJVS CHEPELIENSIS COMITIS, QUI OBYT IN FESTO SANCTI ANDREAE APOSTOLI. ANNO SALVTIS M. D. XVIII.

[2]) Fejér id. m. X. 7. 392. l.

[3]) Engel id. m. 25. l.

[4]) Fejér id. m. X. 7. 351. és 371. l.

[5]) Engel id. m. 136. l.

[6]) Fejér id. m. X. 6. 590. l.

[7]) Engel id. m. 136. l.

[8]) Extract. Dipl. Anolzb. XIII. cs. 17. sz.

[9]) Engel. id. m. 25. l.

[10]) Kovachich. Form. Sol. Styli. 323. l.

egymáshoz közel eső puszták.[1]) Kerekes Pál, tatai várnagy, V. Lászlótól részt kap Apostagon 1453-ban.[2]) Haraszthy Ferencz birt Ágasegyházán 1509-ben.[3]) Bolyári Péter 1509-ben Bolyáron, ma puszta Solt mellett.[4]) Ezrai és Hugyéi Balassa család birt Ezrán és Hugyén.[5])

De elég ezekből a száraz és unalmas adatokból, a melyeket olvasóim közül sokan csak át fognak lapozni; birálóm meg majd azért korhol meg, hogy ezek az adatok már feleslegesek, mert nem tartoznak a mai Fejérmegye történetéhez. Mikor Gyárfás István, a korán elhunyt történettudós Pestmegye Monographiáját, melyet a jó öreg Galgóczy Károly irt meg, birálta, nagyon megróta azért, hogy Soltmegyét, mely egykor Fejérmegye kiegészitő része volt, egészen figyelmen kivül hagyta.[6])

Hát ha az kikapott, mert figyelmen kivül hagyta, én meg azért fogok kikapni, mert nekem felesleges dolog volt vele foglalkoznom: hát azért a világ folyását nem akasztjuk meg. Aztán ha az országos képviselő uraknak olykor-olykor szabad „haza beszélni“, azt hiszem nekem sem róják fel bűnül, hogy a solti részeken, meg a Csepel-szigeten, mint a mely helyen a napvilágot megpillantám és gyermekéveimet leját-szottam, kissé elábrándozom és legalább is néhány uj adatot nyujtva, egyes tévedést is helyreigazitottam.

Fejérmegye és a Duna által elválasztott Soltszék együvétartozása megszünt 1569-ben, legalább Miksa

---

[1]) U. o.

[2]) Katona. Hist. Crit. Stirpis mixtae VI. 893. l.

[3]) Gyárfás Istv. Jász-Kunok tört. III. 727. l.

[4]) U. o.

[5]) Kovachich. id. m. 243. l.

[6]) Századok. 1877. I. füzet.

alatt ez évben Pozsonyban tartott országgyülés 52. t.-cz. azt mondja: „Minthogy Külső Szolnokmegyét és Fejérmegye Soltszékét a török elfoglalván, nincsenek alispánjai és szolgabirái, holott sok elintézendő ügyeik volnának: végeztetett, miszerint jövőben Külső-Szolnokmegye Heves által, a fejérmegyei Soltszék pedig Pestmegye által administraltassék.“ [1]) Azonban megmaradt a mai Fejérmegyének egy jó része „Soltszék“ nevezet alatt, t. i. a megye alsó dunamelléki része, Kulcs, Szent-Iván és a fejérmegyei kun-telepek: Előszállás, Perkáta stb. helyek. Igy van legalább Kulcs és Szent-Ivánról irva 1586-ban kelt oklevélben, melyben Rudolf azokat Paksy Györgynek adja, a kun telepekre nézve pedig 1537-ben, mikor János király azokat Sulyok Györgynek adományozza.

A Csepel-sziget pedig Pilismegyével egyesittetett.

Fejérmegye déli határvonala is gyakran változott, a mennyiben egyik-másik község majd Tolna, majd Fejérmegyébe kebeleztetett. Igy tudjuk, hogy Körtvélyes, Madocsa és Kormódot Albert király 1439-ben Tolnából Fejérbe helyezte át.[2]) Simontornya 1401-ben, a mikor a kanizsaiak kapták, két részből állt, fele Zugeth neve alatt Tolnához, fele pedig Menyőd név alatt Fejérhez tartozott, vele együtt Urkut meg Egres is.[3]) Alsó-Szent-Iván, Szered-Szent-Márton — Korabinszky térképén még jelezve van; ott állt, a hol ma Alsó-Töbörzsök, — 1434-ben Tolnamegyéhez tartoztak, ma Fejérben vannak.[4]) Végre Dad 1335-ben Tolnában volt, ma Fejérben van;[5]) ugyszinte Tápé

[1]) Corpus Juris. I. 592. l.

[2]) Fejér Cod. Dipl. XI. 280. és 356. l.

[3]) U. o. X. 4. 48. l.

[4]) Extract. Dipl. Anolzbit. XX. cs. 5. sz.

[5]) Fejér id. m. VIII. 4. 129. l.

1346-ban és 1366-ban fejérmegyei község volt,[1]) ma pedig tolnamegyei.

De nemcsak a Tolnával határos községek cseréltek megyét, hanem a Veszprém, sőt Pestmegyével határosak is. Igy Dad, Igar, Vám 1401-ben Veszprémhez tartozott,[2]) ma Fejérhez; Ősi 1009-ben, a mikor Szent István a veszprémi püspökséget javadalmazta, Fejérmegyében volt Berennel, — vagyis Berenhidja, — mai Berhidával együtt, ma Veszprémben van.[3]) Palota 1460-ban, a mikor Ujlakié volt, Fejérmegyéhez tartozott.[4]) Végre Sikátor 1419-ben fejérmegyei község volt, ma veszprémmegyei.[5]) Torbágy 1390-ben Zsigmond adomány-levele szerint Fejérmegyében feküdt,[6]) ma Pest-Pilisben. Kuldóról szól egy 1337. évi oklevél,[7]) mely szerint a budai káptalan Róbert Károly megkeresésére Sidókői Posa fiainak Kuldó nevü Fejér- és Pestvármegyében fekvő birtokán határjárást eszközöl. Ezen oklevélben az mondatik, hogy Kuldó részben Pest, részben Fejérmegyében fekszik; s Nagy Imre, az Okmánytár szerkesztője, jegyzék alatt megemliti, hogy: „Kuldó helység Tordacs mellett ma is Fejérmegyében fekszik; de hogy annak egyik része hogyan fekhetett 1337-ben Pestmegyében, annak megfejtését ezen megyék monographusaira kell biznunk.“ Hát ugy fekhetett ez a Kuldó két megyében, hogy a községet is, határát is egy patak választja kétfelé, a mely patak Csabdi felől Bicske felé

---

[1]) U. o. IX. 1. 420. l. és IX. 3. 608. l.
[2]) Fejér id. m. X. 4. 49. l.
[3]) U. o. IV. 2. 432. l.
[4]) Kaprinay I. 152. l.
[5]) Teleki Hunyadiak kora. VI. 146. l.
[6]) Tudományos gyüjt. 1820. VIII. 117. l.
[7]) Anjoukon Okmt. III. 408. l.

jön Gyurón s Kuldón, Martonvásár és Ráczkereszturon keresztül, Malontánál a Dunába ömlik. A patak éjszaki partján levő rész Fejérmegyéhez tartozott, keleti részén levő terület pedig Pestmegyéhez, a menynyiben a két megye határa később is gyakrabban változott, hol egyik, hol másik község csatoltatván ide vagy amoda. Valamivel tovább keletre, de közvetlen szomszédságában fekszik Kuldónak Puszta-Zámor, ma fejérmegyei község, holott a pilismegyei szolgabirák t. i. Félkezői Zomori János és Biai Tóbiás levele szerint amaz zámori birtokos lehetett, s mint ilyen, pilismegyei szolgabiró, tehát Zámor Pilisbe tartozott,[1]) továbbá 1623-ban Turzó Szaniszló nádor azon oklevele szerint, melylyel azt Kovács Balázs galgóczi tiszttartónak adományozza, Zámor Pilismegye tartozéka volt.[2]) Azonban 1689-ben már, a mikor t. i. Eszterházy Pál nádor fejérmegyei Kálosz pusztát, mely Mátthésy Andrásé és Alberttffy Antalé volt, Kuldót, mely Bársony Benedeké és Pókateleki Sebő, és Kuldói Sebőé volt, Gyurón két kuriát, melyek Szűcs Mihályé és neje Ádám Borbáláé voltak, végre Ságh és Zámor pusztákat, melyek Sághi Simoné voltak, s magszakadás miatt a koronára szálltak, Fabiánkovics Ferenczneк adományozta, Zámor is, Kuldó, Gyuró és Kálosz puszta is Komárommegyébe kebelezettnek mondanak.[3]) 1698-ban pedig, a mikor t. i. Eszterházy Pál nádor Zámor és Gerencsér pusztákat Korláth István és Farkasnak adományozza, nevezett pusztákat ismét Fejérmegyében találjuk.[4])

---

[1]) Történelmi tár XII. 54. l.

[2]) Barcza Károly puszta-zámori levélt.

[3]) Barcza Károly puszta-zámori levélt.

[4]) U. o.

Még a mai megye keleti vonalán is találunk ilyen határingadozásokat. Mikor 1590-ben Dombay Benedek és hitvese, Borhy Éva, elzálogositják fejérmegyei Agg-Szent-Péter, Ujfalu, máskép Novajt, és elzálogositják Ercsit, valamennyit felerészben nemes Torkos János és Dallos Pálnak ezer forintért, oklevelükben azt mondják, hogy Ercsi Pestmegyében fekszik.[1]) És midőn a győri káptalan 1591-ben a nagycsaládu zálogos birtokosokat nevezett birtokokba beiktatja: oklevelében Ercsit hasonlókép Pestmegyében levőnek mondja;[2]) sőt a 17-ik században is majd Pest, majd Fejérmegye tart vizsgálatot az Ercsi átellenében levő és voltaképen Ercsihez tartozó Szent-Margit-sziget ügyében.

A mai Fejérmegyét Északról Komárom és Pest, Pilis, Keletről Pest, Pilis, Solt, melytől a Duna választja el, Délről Tolna, Nyugotról Veszprémmegyék határolják.

Határvonala pedig a következő községeket és pusztákat keriti be, u. m. Északról Sárkány, Ondód, Nánát érintve a szentgyörgyvári erdő alatt Keletre haladva megy, Kápolnáig jut, innét Észak felé a Csáki várig megy, melytől Kelet felé fordul és Kőhányás, Kozmáig halad, honnét Északnak fordul és Szaárt, Nagy és Kis-Német-Egyházat, Vasztélyt jobbra hagyva, felnyulik a határ a Zsámbék fölötti Puszta-Anyáczáig, onnét Délre fordul s Örs, Mány jobbrahagyásával Három-rózsa pusztát, Ettyeket, Puszta-Zámort, Sóskutot érintve, ismét Keletre tér, hogy Kutyavár, Diósd mögött benyuljon Pilisbe, s innét ismét Keletre térve, Tétény alatt az Érdhez tartozó

---

[1]) és [2]) alatti oklevelek Ercsi történelménél fognak közöltetni.

Csillag-csárdánál a Dunának menjen. A Duna közepe lévén egész vonalon a megye határa, a Tétény és Érd közötti ponttól lemegy Érd, Batta, Ercsi, Adony, Kulcs, Rácz-Almás, Duna-Pentele, Egyháza puszták mellett a Baracs-puszta határáig, innét a dunaföldvári sziget és dunaföldvári tó felső végénél áttér Tolnamegyébe, s Előszállás alatt Hardot, menyődi hegyet, Vajtát jobbra hagyva, közvetlen Pálfa fölé ér és Simontornyát megkerülve, Czeczét, Sár-Egrest jobbra hagyva, Igaron alul egy nagyobb beékeléssel a Sió-csatornáig jut, mely mellett Ozorát kerüli el, hogy Vám és Dád pusztákat bekeritve, Igar és Sár-Egres között valamivel följebb északi iránynak induljon s Tükrös, Hatvan, Kis-Hörcsök mellett Nyugotnak térvén, Péterszállás körül Veszprémmegyébe benyuló négyszöget alkotva, Szilfahegyet keresztül messe, a honnét ismét nyugoti irányban a Lepsényhez tartozó Besnyő-puszta mögött a balatonfőkajári határt balra hagyva, Csajág és Füle között Somlyó-hegyen keresztül az Ősi erdőt megkerülje és Nádasd-Ladány és Ősi között a Séd-vizen keresztül Inotának tartson. Inotától aztán Isztimér és Balinka mögött Veleget bekeritve, eléri Sárkányt, a kiindulási pontot.

Ez a határvonal, mely a megyét bekeriti, 36 mföld hosszuságot foglal magában, a megye területe pedig 72 □ mföld s 1716 $^{34}/_{1600}$ hold; tehát a 40 millió holdból álló Magyarország területének 1·9%-át képezi.

Van a megye területén 1 szabad királyi város: Székes-Fejérvár, mely a megye székvárosa; 17 mezőváros, 72 faluja, 15 puszta községe és 281 puszta és majorsága.

A megyéről tudjuk ugyan, hogy a 4 szolgabirói területekre való felosztás már régi intézmény lévén

országszerte, Fejérmegyének is 4 szolgabirói járása volt, de hogy területileg minő volt a felosztás a török idők előtt, azt nem tudom meghatározni. Annyit tudunk, hogy a solti része külön alispánságot és szolgabirói járást képezett. Ezenkivül volt 1407-ben egy Sarkewz-i járás is, mely valószinüen a Sárviztől vette nevét, miként a mai Sármelléki járás. A megye többi részének felosztását nem ismerem. Van ugyan egy 1543. évi adóösszeirás, de ezen sincs megemlitve a járás neve, csak a szolgabiróé, a kinek járását t. i. a kerület képezte. E járás pedig nemes Cseh Gergely fejérmegyei szolgabiró járása volt, magában foglalván a következő helyeket u. m. Balinka, Isztimér, Mellár, Inota, Csoór, Gyón, Ladány, Jenő, Keszi, Saágh, Szent-Mihály, Kis-Füle, Nagy-Füle, Polgárdi, Káloz, Hörcsök, Botthyán, a káptalan utczája Sz.-Fejérvárott, Ingovány Székesfejérvár mellett, mely a káptalané, a Szent-Miklós utczája Székesfejérvárott, mely a Sz. Miklósról nevezett káptalané.

És ezzel beszámoltam a megye egykori alakulása és későbbi területi változásai, valamint a mai kiterjedésének történelmi adatairól.

IV.

Fejérvármegye Főispánjai.

1 Szónok. (1047.)

Okmányokban ugyan nem fordul elő neve, bár Fejérmegye neve már 1009-ben a veszprémi püspökség javadalmazási levelében emlittetik. És nincs is Szónokrul mint határozottan fejérmegyei főispánról szó sehol; egyedül Sz. Gellért életirója, Vion állitja róla, hogy inkább fejérmegyei, mint Fejérvár városi ispán volt. Annyit tudunk róla, hogy I. András korában, midőn a nemzeti visszahatás 1047-ben a kereszténység előmozditói ellen kitört, Szent Gellért három püspök-társával, Besztrid, Budi és Benetával Székesfejérvárról Budára ment, hogy a királyi herczegeket üdvözöljék és a zavarok megfékezésére ösztönözzék, és velük volt Szónok ispán is, mondja Szent Gellért életirója.[1]) Hogy mi történt velük, azt tudjuk, azt is t. i., hogy Szónokot is megölték a pogány lázadók, bár Thuróczy szerint megmenekült.[2]) Horváth Mihály elfogadja Szónokot Fejórmegye főispánjának.[3]) Pesty Frigyes tagadja,[4]) bár sokkal kevesebb alappal, mint a mennyivel azt Horváth el-

[1]) Sz. Gellért élete. Endlichernél 228. és 230. l.
[2]) Thuróczy Krónikája 40. fej.
[3]) A kereszténység első százada Magyarhonban. 338. l.
[4]) A várispánságok tört. 209. l.

fogadja. Én azon oknál fogva, hogy abban a zavaros időben csakis mint a megye ispánja kisérhette a püspököket megyéjén keresztül Budára, Szónokot fejérmegyei főispánnak vélem.

2. Tamás. (1088—1113.)

A főispánok sorában foglal helyet azon oklevélben, melylyel Kálmán király a zoborhegyi apátság birtokait megerősiti 1103-ban. Fejér Cod. Dipl. II. 43. l. Továbbá 1108-ban, a mikor szinte Kálmán a traguriak kiváltságait megujitja. U. o. 46. l. 1111-ben pedig midőn Lőrincz eszt. érsek a zoborhegyi monostor iránt intézkedik. U. o. VII. 4. 59. l. 1112-ben, a midőn Kálmán a zoborhegyi apátság birtokait körülirja. U. o. V. 1. 317. l., végre 1113-ban kelt oklevél záradékában. U. o. II. 59. l. Főlovászmesternek mondja őt Fejér id. m. VII. 2. 296. l.

3. Boí. (1181.)

Azon oklevélben van csupán megemlitve, melylyel III. Béla király 1181-ben visszaadja a zágrábi egyháznak a tőle II. Béla által elvett Toplissa helységet. Árpádkori uj okmt. XI. 45. l.

4. Gál. (1183.)

Fejér Cod. Dipl. VII. 2. 296. lapon csupán a főispánok lajstromában emlittetik.

5. Tamás. (1183.)

III. Béla azon adomány-levelében fordul elő, melyben a nyitrai egyháznak bizonyos javakat ad. Árpádkori uj okmt. XI. 48. l.

6. Miborcz. (1198.)

Emlittetik Imre király azon oklevelében, melyet a Templomosok kiváltságolására adott ki 1198-ban, Fejér id. m. II. 331. l., valamint ugyanazon munka VII. 2. 296. lapján közlött lajstromban.

7. Ochuz. (1202—1203.)

Előfordul neve azon 1202-ben kelt oklevélben, melyben Imre király a száműzött Korláth fia, Benedek vezér (Dux) nejének, Totának bizonyos javakat birtokában hagy. Fejér id. m. III. 1. 319. l. Ugyszinte Imrének azon levelében, melynek erejével a veszprémi egyház Mura és Dráva közötti birtokait kiváltságolja, 1203-ban. Fejér id. m. II. 415. l.

8. Miborcz. (1206—1207.)

A főispánok sorában van megemlitve azon 1206-ik évi oklevélben, mely által II. András az esztergomi egyháznak a koronázási tisztért évi 100 márkát ad. Fejér. id. m. III. 1. 32. l. Valamint abban is, melylyel ugyanazon király 1207-ben a spalatói egyház jogait megerősiti. U. o. 47. l.

9. Farkas. (1209.)

Azon ünnepélyes oklevélben, melylyel II. András 1209-ben a templomosokat a dalmatiai és horvátországi birtokaikban megerősiti, a főispánok között emlittetik. Arpádkori uj okmt. XI. 102. l. Felsorolja őt Fejér is id. m. VII. 2. 296. l. a főispánok lajstromában, valamint meg van nevezve II. András azon 1209. évi oklevelében, melynél fogva Sebus ispánnak Szent-György, Cseklész, Ivány, Kastellán és Eberhard birtokokat adományozza. Id. m. III. 2. 468. l.

10. Tamás. (1112.)

Kálmán 1112. évi azon adományozó-levelében emlittetik, melylyel a Zobori monostort javadalmazza, s a melyet IV. Béla 1249-ben átir. Fejér C. Dipl. V. 1. 317. lap.

11. Bagu. (1213—1214.)

(Bagin, Bagun, Bajen-nek is irva.)

Előfordul Fejér lajstromában a főispánok között mint fejérmegyei. VII. 2. 296. l. Továbbá 1213. évben azon oklevélben, melyben Gertrud királyné a szentmártoni apát véleménye szerint mond bizonyos ügyben itéletet. Id. m. III. 1. 149. l., és II. András királynak Gorra vármegyét tárgyazó adomány-levelében a topuskai apát számára 1213-ban. Árpádkori uj-okmt. XI. 119. l. Ugyanazon király levelében ugyanazon évről, melyben a szentgotthárdi apátságnak Dobra birtokot visszaadatni rendeli. U. o. VI. 360. l. Végre 1214-ben Gertrud királyné és segédbirái itéletében, melyet Uriás szentmártoni apát Poson vára jobbágyai és a posoni polgárok között fennforgó ügyben hozott. U. o. I. 135. l.

12. Miklós, Moys fivére. (1214.)

A főispánok között következő oklevelek emlitik 1214-ben: Boleszló váczi püspök javadalmazását a leleszi prépostság részére II. András megerősiti. Fejér id. m. III. 1. 163. l. Ugyanazon király Miska ispán fiának, Salamonnak, Ederich zalamegyei várföldet adományozza. Id. m. VII. 1. 192. l. és Árpádkori uj-Okmt. VI. 368. l. Végre szinte II. András több zágrábi várnép földjét adományozza Baran zágrábi dékánnak. U. o. XI. 129. l.

13. János. (1219.)

Tudtommal egyedül azon oklevélben emlittetik, melyet II. András azon alkalomból adott ki 1219-ben, hogy mig ő a Szent-földön járt, az itthon háborgó elemek a hűségben maradt János esztergomi érseket száműzték, ezt és a káptalant Winch földdel Erdélyben jutalmazta. Fejér id. m. III. 1. 272. l. Ugyanezen okmány Árpádkori uj-okmt. VI. 402. l. Előfordul ezen évben Lehoczky Stemmatogr. I. 110. l. is.

14. Gergely, Bera fia. (1220.)

A főispánok közt emlittetik II. András azon 1220-ban kiadott oklevelében, melynél fogva hűséges szolgálatai jutalmául Valkómegyei Widor birtokot adományozza Ahaliz nevü franczia leánynak, kit neje, Yolanta vagy Yoles királyné, magával hozott s Botezhez adott férjhez. Fejér id. m. III. 1. 287. l.

15. Bánk bán. (1221—1223.)

Ki ne ismerné Katona József „Bánk bán"-ját? Csakhogy a mint e dráma eltér a történet valóságától, ugy nem emliti meg hőséről azt, hogy Fejérmegye főispánja volt. Bánk a messze elterjedt ős Bor-nemzetség ivadéka, 1206-ban már ujvári ispán, 1208—1209-ben bán, 1211-ben pedig a királyné országbirája volt. Terjedelmes javai voltak Sáros és Beregben, valamint Dráván tul, hol a zágrábi egyház az ő jótevői közé számitá.

Midőn András 1213-ban seregével a galicziai és lodoméria tartományokba ment, hogy ott az elűzött Danilót székébe visszahelyezze, az ország kormányát Bánkra, a kinevezett nádorra bizta, kit hűnek ismert maga és családja iránt. Azonban még el sem ment,

a király kormányzása, és főleg az idegenek, a németek pártolása miatt, kik Gertrud királyné kegyeltjei voltak, nagyon elterjedt az országban az elégületlenség. Fokozta ezt ugy egyházi, mint világi részen Berthold, a királyné öcscsének minden képzettség, hivatottság nélkül, sőt maga III. Incze pápa ellenére is alig 20—25 éves korában a bambergi prépostságból a kalocsai érseki székbe való emelése csak azért, hogy adandó alkalommal az esztergomi érsekség javait és hatalmát vehesse kezébe. Szemére is vetette a pápa a királynak, hogy addig zaklatta őt, még „a mesterek mesterévé tette azt, a ki a tanitványok tanitványa lehet csak," (1209. jan. 21.), mert a vizsgálatból kitünt, hogy Berthold a szentirást olvasni ugyan tudja, de az egyházi jog és szónoklatban teljesen járatlan volt; aztán azt is megtudta róla a pápa, hogy kiment a külföldre barangolni és „tudatlanságát gyalázatosan a piaczra vinni." De a királyt mindez nem akadályozá, hogy Bertholdot még abban az évben bánná, majd 1211-ben erdélyi vajdává nevezze. Hozzá járult Berthold erőszakos előléptetéséhez, tudatlan voltához, ledér életmódjához még az is, a mi az elégedetlenséget szitotta, hogy czélul tűzte ki — és ebben a királyi sógor is támogatta, — hogy a kalocsai érseki széket az esztergomi érseki széktől függetlenitse és azzal egyenjoguvá tegye.

János esztergomi érsek látván e törekvésben a király és királyné szándékait, nem tudott ellentállni, s beleegyezett, hogy minden egyházi és világi joghatóságról a kalocsai érsekségben lemond; beleegyezett, hogy a király koronázása ugyan az esztergomi érseket illesse, de ha az vagy nem tudná vagy nem akarná teljesiteni, vagy ha az esztergomi érseki

szék üres volna: a koronázás joga a kalocsai érseket illesse. Azonban az esztergomi káptalan, mint hű őre még az érseki jogoknak is, ellentállt e törvénytelenségnek, gondosabb és bátrabb volt érsekénél, tiltakozott III. Incze pápánál, és ez nem is erősité meg az egyességet, főleg azért, — mondá, — „mert Magyarországon, mint maga a király jobban tudja, gyakran szokott a királyi örökösök között a korona végett botrány támadni, mi annál könnyebben fogna megtörténhetni, ha többen volnának, a kik koronázhatnának.“

A király és királyné több eféle eljárása, Bertholdnak a király távollétében a királynéval együtt királyi teendők végzése stb. többeket az ország nagyjai közül arra birt, hogy gondoskodjanak férfiuról, kire a főhatalmat átszármaztassák.

Az 1213. évi összeesküvésnek tehát egyiknél-másiknál az volt a czélja, hogy Endrét és Gertrudot meg Bertholdot is eltegyék láb alul, mások pedig azt akarták, hogy a király fiát, a hétéves Bélát emeljék a királyi székre. Az elégületlenekhez, ha nem is az összeesküvőkhöz tartozott János érsek is, kiről később több külföldi krónika azt állitja, hogy ő irta volna azt a kétértelmü választ: „Reginam occidere nolite, timere bonum est, si omnes consenserint, ego non, contradico“, melynek más felosztás egészen ellenkező értelmet ad. Többen vannak, a kik Bánkot is részesnek mondják. De bizonyos, hogy Péter vagyis Petur ispán és Simon, Bánk nádor veje, a főrészesek voltak. 1213. sept. 28-án a királyné, Berthold érsek és papjai, VI. Lipót osztrák herczeg a pilisi vagy vértesi erdőség közelében a szabadban sátor alatt tanyáztak. Itt rohant rájuk Péter, Simon,

Bánk nádor veje. Lipót herczeg és Berthold nagynehezen megmenekültek, de az érsek néhány papját, barátját megrabolták, bántalmazták és megverték; több németet leöltek. Gertrud, kire leginkább törtek az összeesküvők, nem tudott menekülni, sátrában neki estek, leszurták, karjait levágták; a halálos csapást Petur ispán mérte reá. — Későbbi krónikák alapján egyik-másik történetiró azon nézetben van, hogy a gyilkosság Berthold érsek azon nemtelen tettének volt következménye, hogy Bánk nádor nején, a férje által imádásig szeretett hitvesen buja vágyát nem teljesithetvén, csel és erőszak által a királyné termében s a királyné tudtával töltötte ki. Azonban ez nem áll, ezt már többen, különösen Pauler Gyula alaposan megczáfolta.[1]) Bánk nádor nejének esetéről csak a XIII. század vége felé kezdenek beszélni. Gertrud meggyilkoltatása politikai tény volt. Peturt elitélték a király és főurak gyülésében; ő ellentállott, de legyőzték és karóba vonták. Bánk igazolta ártatlanságát, a nádorság másra ruháztatott ugyan, mint ezidőben gyakran megtörtént, de azért megtartotta helyét az ország legfőbb emberei között, viselte t. i. az országbirói és a fejérmegyei főispáni méltóságot egész 1223-ig.

Emlittetik a következő oklevelekben: 1208-ban mint bán. Fejér id. m. III. 1. 66. l. 1213-ban mint nádor és posonyi főispán. U. o. 150. l. 1217-ben ismét csak bán. Hazai okmt. 4. 11. l. 1221-ben mint fejérmegyei főispán. Hazai Okmt. 6. k. 15. l. 7. k. 9. l. 1221-ben mint országbiró és fejérmegyei fő-

[1]) A történet Bánk bánja. Nemzet 1883. april 28. és május 3. számában, és Huber Alfonz. Studien über die innere Gesch. Ungarns. Archiv für Osterr. Gesch. 65. köt.

ispán. Árpádk. uj-okmt. XI. 163. l. 1222-ben hasonlóképp mint országbiró és fejérmegyei főispán. Fejér id. m. III. 1. 381. l. Végre ugyanazon méltóságokban 1223-ban. Árpádk. uj-okmt. XI. 173. l.

16. Márton. (1222.)

Egyetlen oklevelet ismerek csak, a melyben Márton ezen évről mint fejérmegyei főispán emlittetik, noha ez az év belevág Bánk fejérmegyei főispánkodásának idejébe. Ez pedig II. Andrásnak azon oklevele, melyben a veszprémi egyházat, mely neki a szentföldi ut költségeire Gizella királyné koronáját oda adta, az érték fejében t. i. a tizenkét márka tiszta aranyért és a Velenczében száznegyven ezüst márkáért eladott gyöngyök és drágakövekért, több veszprémmegyei birtokkal kárpótolja, 1222. évben. Hazai Okmt. 5. 10. l. Ugyanezen oklevél Fejérnél is megvan VII. 1. 211. l.

17. Sous. (1227.)

Azon oklevélben emlittetik csupán, melylyel 1227-ben Béla, ifjabb király az esztergomi egyháznak Aranyos-Vinczén, Erdélyben négy telket ad. Árpádkori uj-okmt. XI. 200. l.

18. Mihály, Ompud fia. (1234.)

1234-ben emlittetik két oklevélben, egyikben t. i. melylyel II. András Bertold Comes fiának, Franknak érdemeit jutalmazza, Fejér id. m. III. 2. 405. és a másikban ugyanazon király Demetert, Kálmán herczeg asztalnokát jutalmazza. U. o. 407. l. Sárbogárdot hajdan Ampod vagy Ompud földjének nevezték; vajjon nem ezen Mihály atyjáé, Ompudé

volt-e az egykor? minthogy egy Ompud és fiai: István és Pál, fejérmegyei bessenyő birtokosok 1326-ban is emlittetnek. Fejér id. m. VIII. 5. 289. l.

19. Lőrincz. (1235.)

A főispánok sorában emliti őt azon okmány, melyben IV. Béla a Bánffyak nemzetségéhez tartozó Dienes főlovászmestert, Dienes flát, Tapolcsán községgel megajándékozza. Fejér id. m. IV. 1. 27. l. És emliti őt IV. Béla egy 1238-ban keltezett oklevelében is, melyben, miután II. András Perekői Yginig fiainak, Gergely és Enochnak egy elvett bizonyos szigeti birtokért Perekő fejérvári várbirtokot adta, — ez adományt megerősiti. De ez oklevélben Lőrinczről már mint egykori fejérmegyei főispánról van szó. Árpádk. uj-okmt. VII. 52. l.

20. Pál. (1238—1241.)

Mint vizsgálóbizottsági tagot küldi ki IV. Béla Druzsmat vasmegyei birtok ügyében 1238-ban. Fejér id. m. IV. 1. 140. l. Ugyanazon évben, mint a király által kiküldött biró, hoz itéletet bizonyos földbirtok iránt a körmendi vendégnépek és Buza és érdektársai között. Árpádk. uj-okmt. VII. 62. lap. 1241-ben mint országbiró és fejérmegyei főispán szerepel azon oklevélben, melylyel IV. Béla Babaneg és István Comeseket a bán alól fölszabaditja. U. o. VII. 116. l. Végre 1242-ben már csak mint fejérmegyei főispán emlittetik IV. Béla szabadalom-levelében, melyet Grech városának adott Zágráb mellett. Fejér id. m. IV. 1. 264. l.

21. Imre. (1243.)

Egy oklevél befejező részében emlittetik, melyet IV. Béla a keresztesekhez intézett azért, hogy őtet Fridrik ausztriai herczeg ellen segitették. Fejér id. m. IV. 1. 284. l.

22. Kázmér. (1245.)

IV. Béla azon levelében emlittetik, melylyel Vizköz helységet Hudina comesnek adja. Árpádkori uj-okmt. XI. 340. l.

23. Severin. (1247.)

Azon oklevélben fordul elő, melylyel IV. Béla a kereszteseknek nagyterjedelmü birtokokat ad Szörénységben hűséges és önfeláldozó szolgálataik jutalmául. Fejér id. m. IV. 1. 454. l.

24. Szögyéni Seifrid. (1255.)

Pestmegyében fekvő Kezw — mai Budakesz birtokot, melyet mag nélkül elhalt Conch, Péter és János, János fiai, örökségképen birtak, IV. Béla Szögyéni Seifrid — vagy miként más helyen iratik: Sebrid — fejérmegyei főispánnak adományozta. Azonban ellentmondott a Telki monostor apátja, miért is a király esküt ajánl, és Szögyéni a váczi káptalan előtt megesküszik, hogy az a birtok emberemlékezet óta az emlitett kihalt családé volt s igy jogos az adományozás. Minélfogva a király a birtokot neki, ki ekkor fejérmegyei főispán volt, itéli oda, 1255-ben. Árpádkori uj-okmt. VII. 385. l. Ugyanazon évben történt, hogy az esztergomi polgárok a tatárdulás után csak a külföldről behozott kelmék után akartak a káptalannak vámot fizetni, a mely kelmék pedig

Székesfejérvárról, Budáról vagy más belföldi városból hozatnak, azok után megtagadták a vámfizetést. E perben azt határozta IV. Béla, hogy Lóránd nádor és pozsonyi főispán előtt Tamás egri olvasó kanonok saját, Farkas borsvai főesperes az egri káptalan nevében, István comes, Jákó ispán Márton bán testvére és Szőgyéni Seifrid Fejérmegye főispánja, és a káptalan más hat tagja a keresztesek esztergomi templomában esküt tegyenek az igazság érdekében, mit ezek valamennyien meg is tettek és a káptalan javára ítéltek. Az esztergomi főkáptalan okmányai. Knauz. Magyar Sion 1864. 681. l.

Ugyanezen Szögyéni Sebrid fiáról, Erdő comesről emlékeznek oklevelek 1297. évben. Árpádkori uj-okmt. X. 264. és 287. l. Ez a Szögyéni Seifrid a Gyala Zombori nemzetségből származott, s őse a Magyar Szögyéni és Szolgaegyházi Szögyény-Marich családnak.

25. Dömötör. (1265.)

IV. Béla 1265-ben András banai várispánnak az ő gimesi vára közelében fekvő fejérvári Belad nevü várföldet adományozza, miután a nyitrai káptalan által arról értesült, hogy ott csak egyetlen várszolga lakik; és miután Dömötör fejérvári főispán is oda nyilatkozott, hogy az emlitett föld csekély és lakatlan és Fejérvártól távol esik, eladományozható: ennélfogva Belád a fejérvári vár kára nélkül oda adományoztatott. Fejér. IV. 3. 257. l.

26. Péter. (1269—1272.)

V. István uralkodása alatt viselte a főispáni méltóságot, miről valami tizenöt ismert okmány tesz

tanuságot; 1269. évről t. i. Zichy Codex I. 20. l., 1270-ből Árpádkori uj-okmt. XII. 10. l., 1271-ből Fejér id. m. V. 1. 138. l., 1272-ből u. o. 195., 214., 236., 241., 245., 257. l. l. U. o. VII. 2. 396. l. Árpádkori uj-okmt. VIII. 384., 389., 392. és 394. l. l., végre Hazai Okmt. 5. k. 46. l. és 6. k. 183. l.

27. Salamon. (1272—1274.)

Legelső említés szól róla azon oklevélben, mely szerint ő, mint Fejérmegye főispánja, a Kajászó-völgyben fekvő Regun fejérvári várföld ügyében itél, 1272-ben. Árpádkori uj-okmt. XII. 72. l. Aztán IV. László 1272. évi oklevelében, melylyel az IV. Béla és V. István királyok Baka, Gukes és Bagana birtokokról szóló 1270. évi adományleveleiket megerősiti. U. o. IX. 2. l. Valamint ugyanazon királynak ugyanazon évben kelt levele záradékában, mely levél szerint II. Endre királynak Lessenicz helységről kiadott okmányát megerősiti. U. o. XII. 71. l.

1273. évről emlittetik IV. László oklevelében, melylyel Unghi András és Zemplenyi Jákónak Bereche és Staava birtokokat adja. Fejér: V. 2. 82. l. és posonmegyei Ujvár községet Kemény Lőrinczuek adja. U. o. 87. l., ugyszinte egy okmány-záradékban. U. o. VII. 5. 381. l., valamint ugyanazon király oklevelében, melyben atyjának, Istvánnak adományozását Foró, Devecser, Fancsal, Előzd és Gutha iránt, Aladár mester Chete comes fiának számára megerősiti. Árpádk. uj-okmt. IX. 12. l. Azon oklevél záradékában is emlittetik, melylyel IV. László Kerechen földbirtokot Oguz mesternek adja. IX. 22. Végre a mely oklevéllel IV. László Buda fiának, Miklósnak a zalavármegyei Mogor Rokolán nevü földet adományozza, Hazai

Oklevéltár. 70. l. és a melyben ő tárgyalja mint biró, — egyszersmind országbiró is lévén, — Bálványosi Urbus és Sidou fia János között fennforgó ügyet. Zichy Okmt. I. 33. l. 1273-ból emliti még Hazai Okmt. 6. k. 194. l.

1274-ben előtte, mint Fejérmegye főispánja előtt, István és érdektársa Varsány fejérmegyei falu feldulása miatt Péterrel és érdektársaival egyezkednek. Zichy Okmt. I. 37. l. IV. László Iván comes szolgálatainak jutalmazó levelében. Fejér VIII. 5. 590. Továbbá azon levélben, melylyel IV. László megerősiti Scynte birtokát. Árpádk. uj-okmt. IX. 73. l. és IV. 37. l. Végre a mely oklevélben IV. László megerősiti András banai ispánnak szóló adományozását Vásárfalura nézve. Fejér C. D. V. 2. 219. l.

28. Pósa. (1274.)

Ugy látszik ezen évben háromszor volt változás Fejérmegye főispáni székén. Fentebbiek szerint szerepelt t. i. Salamon, egy 1274. évi oklevél szerint pedig, melylyel László király Zyntha nevü birtokot a Chák nemzetségbeli Péternek adja, az oklevélben Pósa főispán van emlitve Árpádk. uj-okmt. IX. 73., valamint abban is, a mely szerint a király Iván fiának, Andrásnak több gömörmegyei birtokot ad. Fejér C. Dipl. V. 2. 171. De már egy következő oklevél szerint a főispán ismét

29. Salamon. (1274—1275.)

A mennyiben t. i. IV. László levelében, mely szerint Scynte birtokát megerősiti, Salamon emlittetik

mint fejérmegyei főispán, Árpádk. uj-okmt. IX. 75. l. és pedig IV. László uralkodásának harmadik évében.

30. Péter. (1275.)

IV. László azon oklevele emliti 1275-ből, a melylyel a Saághi monostor népeinek szabadalmakat ad. Fejér C. Dipl. V. 2. 245.

31. Salamon. (1275.)

Emlittetik IV. László levelében, mely szerint a Széchényi nógrádmegyei várjobbágyoknak kárpótlásul a fejérmegyei Agárdot adja, 1275-ben. Árpádk. uj-okmt. XII. 133. l.

32. Ivanka. (1275.)

A főispánok között fordul elő azon oklevélben, melylyel IV. László István, Mihály fia népeit a nyest adótól fölmenti. Fejér C. Dipl. V. 2. 279. és Árpád-kori uj-okmt. IX. 117. l.

33. Michedeus. (1277.)

IV. László 1277-ben turóczmegyei Sárkócz és más birtokokat nyitramegyei Bossánynyal cseréli el. Fejér. C. Dipl. V. 2. 405. Ebben emlittetik mint fejérmegyei főispán; és Hazai Okmt. 6. 227. l.

34. Miklós. (1284—1291.)

Lehoczky az ő Stemmatographiájában I. k. 110. l. fejérmegyei főispánnak mondja, valamint Jongelinus „Palatini Regni Hung. 1752.“ 54. l. szerint. Fejérmegyei és sümegi főispánságából a nádori méltóságra emelkedett. Egyetlen oklevelet találtam róla, mely szerint ő maga mint nádor és Sümeg, Fejér-

megyék főispánja, megparancsolja a pécsi káptalannak, hogy Fülöp mestert intse meg egy káptalani ember és egy baranyamegyei szolgabiró által, hogy adja vissza azt az öt ökröt, melyet Konrád mester hasongi jobbágyaitól elvett. Árpádk. uj-okmt. XII. 512.

35. Benedek, Lázár fia. (1291—1292.)

Két oklevél szól róla, egyik 1291-ből, melyben III. András király megerősiti IV. László király szabadalmát, melylyel János, Enárd fiának népeit a nyestadó és a zulusma vagyis bizonyos élelmi-szerek szállitási kötelezettsége alul felmenti. Fejér. C. Dipl. VI. 1. 130. l. Árpádk. uj-okmt. XII. 510. l. Másik pedig 1292-ről szól, melyben ő maga mint fejérmegyei főispán, a kalocsai káptalan előtt bizonyos Péter nevü szolgáját, a ki az ő anyja nőcselédjének, Cecének, volt urnője testvérétől: Konrádtól származott törvénytelen fia, — utódaival együtt a királyi hadakozók sorába vette föl. Hazai Okmt. 4. k. 81. l. Fejér. VI. 1. 207. l.

36. János. (1292.)

Azon egyetlen oklevélben emlittetik, mely által az ország rendei — név szerint megnevezve minden egyházi és világi méltóságban levők — honfiusitják Albertinót, III. András nagybátyját, 1292. Budán. Fejér C. Dipl. VII. 5. 502.

37. Miklós, Henrik bán fia. (1293.)

Mint III. András idejében élt nádorról, azt mondják az emlékek, hogy egyszersmind Posony, Somogy, Tolna és Fejérmegyének volt főispánja. Pesti Frigyes Temesmegyének főispánjai. Tört.-tár XII. 183. l. És Vita Palatinorum. 54. l.

38. János. (1300.)

Azon oklevél emliti csupán, melyben III. András Zólyomhoz tartozó Cserén földet Madács fiának, Pálnak adományozza. Fejér C. Dipl. VI. 2. 164. l.

39. Domonkos. (1303.)

Venczel és Róbert Károly ellenkirályok idejében az 1301-ben Székesfejérvárott megkoronázott Venczel hive volt Domonkos; és azon oklevélben emlittetik, melyben Venczel Csák Jánosnak III. András által Viskről kiállitott adomány-levelét megerősiti 1303-ban. Fejér C. Dipl. VIII. 1. 116. l.

40. Delfinus János, Róbert Károly király öcsese. (1317.)

Mint fejérmegyei főispánt küldi Róbert Károly Sziciliába jogai védelmére. Fejér C. Dipl. VIII. 2. 41. l.

41. Homonnai Drugeth János. (1324.)

Horváth Mihály szerint Magy. Tör. II. 200. l. már 1824-ben nádor és egyszersmind Somogy, Tolna, Bács, Fejér, Ung és Zemplén megyék főispánja volt. Salernóból származott, Róbert Károlylyal jött a hazába s rendithetlen hive maradt fiával együtt a királynak. Ugy látszik 1333-ban halt el, mert 1334-ben már fia, Vilmos volt a nádor. Sok oklevél emlékezik róla. Fejér C. Dipl. VIII. 3. kötetben. Mint nádor, ő volt elnöke azon törvényszéknek, mely az ország főnemeseiből 1330-ban Visegrádon összejött, hogy Zách Felicián királygyilkossága perében törvényt üljön. Égbe kiáltott ugyan a megtorlásért Zách Feliczián, a leggyöngédebb érzelmeiben iszonyuan megsértett atya bűntényе, de még borzasztóbb a büntetés, melyet a tett helyén agyonvert és szétdarabolt ember ártatlan

családján végrehajtottak. Nem elég, hogy a berohant testőrség által darabokra vagdalt Feliczián feje Budára, egyéb tagjai pedig más városokba, igy Fejérvárra is küldettek, hogy mások rettentő példájára kifüggesztessenek, hanem szörnyü módon büntettetett még ártatlan nemzetségében is. A szánandó ártatlan leány, Klára, lemetszett orral s ajkakkal, megcsonkitott kezekkel lófarkához köttetett s ugy hurczoltatott körül Vizsegrád utczáin. Feliczián egyetlen fia, kit egy hű szolga a veszély hallattára meg akart szöktetni, elfogatott s evvel együtt lófarkon hurczoltatva végezte életét; tetemeiket ebek szakgatták szét a városon kivül. Idősb leányát, Sebét, Kopay ur hitvesét Becsey Imre barsi főispán Léva vára előtt fejeztette le, maga Kopay börtönben végezte életét, fiai pedig a keresztesektől Málta szigetére vitettek, hazájukat soha többé nem látandók. Még szörnyebb volt az itélet, melyet a Vizsegrádon egybegyült főurak, az ország méltóságai Drugeth János nádor és fejérmegyei főispán elnöklete mellett, de természetesen a főpapság nélkül, Szent György napján, a merénylet után egy héttel, Zách nemzetségére kimondottak. E szerint Zách férfi nemzetsége harmadiziglen s még nővéreinek gyermekei is bakó kezei alatt vesztek el; s mindazok, kik a családdal sógorságban álltak, a királyi udvarból örökre kizárattak; a nemzetségnek a harmadizen tul levő tagjai örök szolgaságra kárhoztattak, javaik, valamint az elitéltekéi is, a királyra szálltak. Ezen itélet alá estek egyebek közt Zách Noe, és Mihály fiai, Csyga, másként Csuda fiai, Feliczián, Kázmér fia, Keszi Folkus Pál fiai, Kemény, Luka fia, Péter, Berend fia, István, Domonkos, mindnyájan a Zách-nemzetségből, kiknek javait Róbert Károly 1336-ban csa-

ládja megszabaditójának, Cselényi Jánosnak adományozta.[1])

42. Oliver. (1336—1339.)

Pál országbiró ez évben Tatamér fejérvári prépost és Cancellárnak, ugyszinte fivéreinek itél oda bizonyos Rőnök nevü vasmegyei birtokot; ezt az itéletet, melyben meg van nevezve Oliver is, megerősiti Róbert Károly ugyanazon évben, mely alkalommal Oliver már királynéi országbiró is volt. Anjoukori Okmt. III. 296. l. Emliti egy 1339. évi oklevél is, melyet maga Olivér, mint királynéi országbiró, Zólyom és Fejérmegyék főispánja ad ki, megbirságolván Lőrincz fia Miklóst a pápai véndégnépek javára. U. o. 619. l.

43. Ilosvai Leusták. (1356—1365.)

Mint Sümeg, Fejér, Tolna megyék főispánja és Slavoniai bán emlittetik 1356-tól egész 1365-ig a következő oklevelekben: Fejér C. Dipl. IX. 2. 481., 492., 581., 584., 589., 594., 598., 687. Továbbá X. 7. 142., 196., 202., 766. lapokon.

44. Héderváry Miklós. (1371.—?)

Lehóczky az ő Stemmatografiájában I. 110. l. 1364-re teszi működését, Budai Ezsaiás II. 183. l. pedig 1371-re; de mindkettő megállhat, mert utánna csak 1394-ben következik Ilosvai Leusztách a főispányi széken. Atyja szinte Miklós volt, 1356-ban győri főispán, Katalin nevü leányán kivül, kit Vereskői és Óvári Volfard Ulrikhoz adott férjhez, négy fia

[1]) Fejér C. Dipl. VIII. 3. 417. 419. Kovachich Suppl. ad vest. Comit. I. 268. l. U. az Sammlung kleinerer hist. Schriften. 91. l. Katona IX. 85. Fejér id. m. VIII. 4. 151. l. Horváth Mih. II. 206.

maradt, t. i. Dienes, ki győrmegyei pap lett, István, Miklós és Imre. Megemlitem, hogy 1390-ben mint Soltszéknek külön főispánja emlittetik. Udvardy Albert. Lehoczky Stematogr. I. 135. l.

45. Ilosvai Ireusiách. (1394—1397.)

1387-ben Zsigmond király főajtónállója volt. Az ő elnöklete alatt itéltettek Sárosmegyében számkivetésre Sirokai Pál és Péter, a kiket aztán 1393-ban maga Zsigmond mentett fel a büntetés alól. Budai Ezsaiás II. 312. l. Nádor és Fejérmegye főispánja volt 1394-től. Emlittetik Fejér C. Dipl. X. 2. 224—5., 229., 249., 257. lapokon, ez utóbbi oklevélben azon országos főnemesek élén áll, mint Nádor, a kik a nikápolyi ütközet előtt a nemesek portái után fizetendő 1 frt segélyt behajtatni rendelik 1394-ben. Továbbá Hazai Okmt. 4. 235. l. Emlittetik 1395-ben u. o. X. 2. 267. l., X. 3. 173. l. és Hazai Okmt. 5. 189. l. 1396. évből u. o. X. 3. 188. l. 1397-ből u. o. X. 3. 197. l., a midőn a budai káptalan jelentést tesz neki, hogy Bathai Tamás fiát, Jánost a tétényi részbirtokba beiktatta.

46. Pelsőczi Bebek Detre. (1397—1401.)

Nádor és Fejérmegye főispánja volt. Családja, de különösen fivére, Imre, nagy tekintélylyel birtak Róbert Károly és Zsigmond korában. Ő volt Imre helyettese a Bánságban, mikor az Galicziában szerepelt. Zsigmond egyik méltóságról a másikra emelte. Tótországi bánból szörényi bán, és végre nádor lett 1397-ben. Zsigmondtól aztán Imre testvérével együtt elpártolt, miért is a nádorságtól és a főispánságtól is megfosztatott. Emlitik a következő oklevelek: Fejér

C. Dipl. X. 2. 432., 464., 474., 536., 543., 619. és X. 3. 201., 217., 226. l.

47. Péthi Pál. (1402—1408.)

Fejérmegyei ember volt, s alispánból lett főispánná; nevét is az akkor Fejérmegyéhez tartozott Péth birtokától viselte. Többféle kitüntetésben részesült Zsigmond királytól. Főispánságával 1406-ig együtt viselte a slavoniai báni méltóságot, a mikor a bánságot Cilley Herman vette tőle át. 1402-ben a megye közönsége nevében eltiltotta Vincze Tamást, szentgyörgyi birtokost a keresztesek Iszka birtokának elfoglalásától. Fejér. C. Dipl. X. 4. 181. l. 1408-ban pedig kapta többekkel együtt, köztük Nádasdy Salamon székelyek főispánjával a Sárkány-rendet, melyet Zsigmond alapitott. U. o. X. 4. 687. l.

48. Mari Jakab. (1408—1409.)

Csakis főispáni szerepléséről nyujt nehány oklevél felvilágositást. Igy 1408-ban eltiltja a szolgabirákkal együtt a fejérvári káptalant Diós birtoknak, mely a fejérvári keresztesek birtoka volt, elfoglalásától. U. o. X. 4. 706. l. Ez a Diós, melyben Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére épült templom is volt, ott állt Fejérváron kivül az urhidai és csikvári ut között azon a téren, melyet a mult években szöllők ültetésére osztott ki Batthyányi Emma Róza grófné. Hasonló eltiltást eszközöl 1409-ben. U. o. 787. l., a mely évben eltiltja a Batthyányiakat is és Chapy Andrást hasonlókép Diós elfoglalásától. U. o. 788. l.

49. Rozgonyi István. (1426—1439.)

Hős, hatalmas és nagybefolyásu család tagja, mely a fejérmegyei Báztéj-nemzetségből sarjadzott ki.

Atyja László volt, testvére pedig Péter, a kit Zsigmond alatt a veszprémi káptalan püspökének választott, később pedig egri püspök lett. Kezdetben azokkal tartott, a kik Zsigmondot fogságra tették s helyébe Nápolyi Lászlót akarták királylyá tenni. De azután Zsigmond hive lett, a ki őtet 1410-ben kegyelmébe fogadta. Fivérével és nejével, Szentgyörgyi Czeczilliával jelen volt 1428-ban Galambócz vára alatt, midőn Zsigmond azt a töröktől vissza akarta hóditani. Ő volt a 25 ezernyi sereg vezére, melynek csatájában ő is, meg hőslelkü neje is, lelki nagyságuknak bámulatos tanujelét adták. A szárazföldi hadakat ugyanis egy hajós sereg támogatta, melynek egyik gályáját Szentgyörgyi Czeczilia vezényelte. Mindenekelőtt a török hajóhad támadtatott meg. „Czeczilia grófné — mondja Zsigmond egy későbbi levelében, — egyéb hölgyeknél bátrabb . . . daczára gyönge és félénk nemének, hősi lélekkel egy gályára lépvén, azzal a megkezdett harczba belevegyül s a Dunán ide s tova evezvén, számos hősi tetteket vitt véghez. Gályájával több izben megközelitette Galambócz várát is és abba . . keményen lődözött a törökökre.“[1]) A török hajóhad rövid idő alatt részint felgyujtatott, részint elsülyesztetett.[2]) Május elején pedig a vár ostroma mind vizen mind szárazon megkezdetett. Rozgonyi a vár falait keményen törette ágyuival, melyek közül egy nagyobbal saját kezelése alatt sok kárt okozott a várban. A királyi had már-már rohamra készüle, midőn hirül veszik, hogy Murád szultán egy roppant sereggel közeledik a vár védelmére. Zsigmond a háromszor nagyobb sereggel mérkőzni nem akarván,

[1]) Fejér C. Dipl. X. 7. 638. l.
[2]) U. o. XI. 150. l.

fegyverszünetet kötött, melyben bizva, midőn a magyar sereg a Dunán átkelőben vala, a törökök hitszegően rájuk rohantak. Maga a király is veszélyben forgott, mignem őt Rozgonyi István magával a csolnakba ragadta és a magyar parton biztonságba helyezte. E pillanatban Rozgonyi élete is veszélyben forgott, mert a mikor ő a királyt a csolnakba segité, ő maga a Dunába esett és csak másoknak sikerült őtet megmenteni. Nagy kedvességben részesült ő Borbála királyné, meg Albert király és neje Erzsébet részéről is. Ezek Tata, Vithan, Gesztes és Essegvár várakat adták neki 1438-ban zálogba kilenczezer arany forintban,[1]) mely jószágok iránt az ő fia, János is 1458-ban egy uj megerősitést kapott Mátyás királytól, hogy ő azokat mindaddig birhatja, mig azokat vagy maga Mátyás, vagy utódai ki nem válthatják. 1439-ben pedig kapja ujból Erzsébet királynétól Csókakő várát a hozzá tartozó várbirtokokkal együtt, melyet már Zsigmond is, meg Albert is neki adtak Forna-Szent-Miklóssal együtt, a mely birtokokba aztán a székesfejérvári káptalan őtet és fiát, Jánost, 1440-ben nov. 18-án be is iktatta.[2])

Fejérmegye főispánja volt 1426-tól kezdve, Lehoczky és Pesty Frigyes szerint. Tört.-tár XII. 189. l. — Fejérmegye főispánjának mondja őt Zsigmond 1427-ben azon levelében, mely által neki a székesfejérvári főtemplomban sirhelyet engedélyez. Fejér X. 6. 896. l. — Fejér, Győr és Temes megyék főispánjaként szerepel azon 1428. évi levélben, mely szerint a fejérvári kereszteseketől bérbe veszi a bodaiki malmot 14 arany frt évi bérért 36 évre a budai káp-

[1]) Wenzel. Tata fénykora. 44. l.

[2]) Gróf Lamberg család moóri levélt.

talan előtt. U. o. X. 6. 943. l. 1435-ben jutalmazza Zsigmond Rozgonyi Istvánné, szül. Szentgyörgyi Czeczilia érdemeit. U. o. X. 7. 628. l. 1437-ben Albert megerősiti Rozgonyi István Fejér-Győr megyék főispánjának tett korábbi adományozásokat. U. o. XI. 74. — Ugyanezt teszi Erzsébet királyné neki 1438-ban. U. o. XI. 148. l. Végre 1437-ben mint fejérmegyei főispán, visszaadja a fejérvári kereszteseknek Timár falut (U. o. X. 7. 887. l.), melyet aztán 1438-ban fia, János tőlük ismét erőszakosan visszafoglalt. U. o. XI. 186. l. Mint főispán emlittetik még 1439-ben. Hazai Okmt. 4. 317. l.

50. Ujlaki Miklós. (1453—1476.)

Életrajzát csak rövid vonásokban jelezni is majdnem lehetetlen. De a hely is szűk, hogy azt megkisértsem. A gazdag, nagyratörő és vitéz ember nemes tulajdonait elhomályositja a Hunyadi-ház iránti ellenséges fellépése, Mátyás és Frigyes közti ingadozása. Mindez azonban magyarázatot talál saját nagyravágyásában a királyi koronára, de végre is némileg kiengesztel vele végső hűsége. Már 1456-ban hajdani bajtársa, Hunyadi János fénye által sértve, Bánfi Pál főajtónálló, Buzlay László főpohárnok, Garai László nádor és másokkal szoros szövetségre lépett a Hunyadi-ház kiirtására. Hunyadi László kivégeztetése sikerül is gaz tervüknek. Én az egész magyar történelemben — eltekintve Árpád, Szent István, Szent László nagy alakjaitól, — nemesebb, önfeláldozóbb, hősebb, nagyobb és önzetlenebb embert Hunyadi Jánosnál nem ismerek; és ez magyarázza meg egész családja iránti hazafias mély hódolatomat. Remeg tehát kezemben a toll, midőn csupán körvonalozni

akarom azon egyéneket, a kik ennek a családnak megrontására törekedtek. És ezek egyike a mi volt főispánunk: Ujlaki Miklós. Oda csalták álnok hitegetésükkel a semmi rosszat sem gyanitó Hunyadi fiúkat Budára 1456. martius 14-én, elfogják őket, és elfogják ugyanaz nap a Hunyadi-ház barátait is: Vitéz János váradi püspököt, Rozgonyi Sebestyént, Kanizsai Lászlót, Györgyi Bodó Gáspárt és másokat. És miután gondos czélzással az a hir terjesztetett el a városban, hogy a Hunyadi-fiuk pártütők s hogy harmadnap alatt a királyt megölni és a koronát Hunyadi László fejére tenni szándékoztak: egy hirtelen összevetett és a Hunyadi-ház ellenségeiből alkotott biróság minden vizsgálat nélkül Lászlót bűnösnek itélte és halált mondott fejére. Kivégeztetését nem irom itt le, utalom az olvasót Teleki József Hunyadiak Kora czimü műve II. k. 510—512. lapjaira.

Mátyás királysága alatt is Frigyessel szövetkezett, és nem átallotta Nagy Simon seregét Körmend mellett megverni. De azután megnyerte őt Mátyás tiszta lelke, tapintata, a ki őt 1471-ben bosnya királylyá tette. Hű maradt ezután Mátyáshoz. 1460-ban intézett levelet Palota várából az olasz fejedelmekhez, hogy a pápánál Kapisztrán János szentté avattatása érdekében közbejárnának.[1]) Jelen volt Rómában az 1475-ben tartott jubileumon; és öreg kora daczára is eljött 1476-ban Fejérvárra, a mikor Mátyás Beatrixot Csoór mellett fogadta. Öltözetét, melyben ott megjelent, oly drágának irják, hogy azt egyéb drágaköveken kivül ötszáz darab gyémánt ékesitette. E fényes ünnepély után nemsokára meghalt. Beteg-

[1]) Kaprinay I. 351. l.

ágyában a király is meglátogatta és a mint Bonfin irja, maga Mátyás sokszor dicsekedett vele, hogy ő a beteg Ujlaki lábait megvakargatta. 1453-tól volt élete végéig Somogy- és Fejérmegye főispánja.

51. Gergelylaki Buzlai Mózes. (1484—1526.)

1484-ben mint Fejérmegye főispánja emlittetik. Birta Lovasberényt, hol a templomot Sz. András apostol tiszteletére ő épitette; mint kegyurat, dicséri is VIII. Incze pápa s azon kitüntetésben részesiti őt és templomát, hogy bizonyos napokra bucsut engedélyez. 1518-ban már mint Tolnamegye főispánja fordul elő. 1526-ban már nem élt. Ugy látszik ő zárta be a fejérmegyei főispánok sorozatát a török hódoltság előtt. Legalább történelmi adataink nem emlitenek senkit, ki e méltóságot csak czimben is viselte volna egész 1688-ig.

52. Galánfai gróf Eszterházy Gábor (1688.)

emlittetik, de méltóságát ő el sem foglalta, minthogy a megye ujjászervezését utódja eszközölte.

53. Galánfai gróf Eszterházy Ferencz (1692—1733.)

neveztetett ki, de halála esetére még életében

54. gróf Eszterházy György (1733—1734.)

lőn utódjául kinevezve és 1733-ban beiktatva, mely alkalommal azt jegyzi meg a gyülési jegyzőkönyv, hogy a nemesség iránti figyelemből magyarul szónokolt. A megyét azonban nem kormányozta, mert 1734-ben Carlsbadban meghalt.

55. Fogarasi és nádasdi gróf Nádasdy Ferencz. (1747—1783.)

Született 1708. okt. 27-én. Ifju korában már a katonai pályára lépett, melyen ősei, de különösen a Ferenczek hervadhatlan babérokat arattak a haza és a trón védelmében. Ő volt egyike azoknak, a kik az 1741. sept. 21-én tartott pozsonyi gyűlésen a nemzet esküjét „moriamur pro Rege nostro Maria Theresia! vitam et sanguinem“ beváltani vállalkoztak, és becsülettel be is váltották. E gyülésen ugyanis a nemesi felkelő seregek következő fővezérek vezetésére bizattak: Nádasdy Ferencz, Eszterházy József és Ferencz, Károlyi Sándor, Csáky György, Andrássy Péter, Pálffy Lipót, Baranyay János, Koháry András, Fesztetics József, Ghilányi János. És ezek között Nádasdy Ferencz volt az, ki e században a vezéri pályán a legnagyobb nevet vivta ki magának; az érdemek tekintetében pedig, melyeket az örökösödési háboruk csatáiban az uralkodóház iránt aratott, szinte első vala. Mindjárt a háboru kezdetén, 1741-ben tulajdonosa lett a Csáky-féle huszár-ezrednek. A bajorországi győzelmeknek 1742. évi februárban Khevenhiller Lajos, Menzel és Pálffy Károlylyal ő volt az egyik hőse.

És midőn május 17-én Frigyes porosz király Morvába betört, ő volt az, a ki Lotharingi Károly herczeg vezérlete alatt Fesztetics József, Baranyay János és Ghilányi Jánossal Frigyest megverte, és a julius 10-iki berlini békekötést létrehozni segitette. 1743. május 9-én Minuzzi seregét tette tönkre, magát Minuzzit 3000 emberrel, sok ágyu és hadiszerrel elfogta. És midőn 1744. jul. 1-én XV. Lajos franczia király is hadat izent, az önfeláldozás hősi erénye még nagyobb dolgokra ösztönözte Nádasdyt. A franczia

hadak vezére ugyanis, Coigny, fejét igérte királyának, ha Mária Teréziának csak egyetlen egy embere átlépné a Rajnát. És Nádasdy átvonul rajta egész seregével, átvonul a franczia fővezér és Seckendorf szemeláttára és megveri mindakettőt, s győzelemmel veszi be jul. 8-án Hagenau és Lauterburg városokat. 1745. sept. 20-án oldalba támadja Frigyes táborát, a ki Trautenaunál előbb győzelmet aratott a Lotharingi herczegen, — és Eszterházy és Máróczy segitségével annyira zavarba hozta Frigyest, hogy ez futásban keresett menekülést, a mely alkalommal az egész porosz hadi-pénztár, iroda, és Frigyes málhája is Nádasdy kezébe került, mely két millió frt értéket képviselt.

A babérok még az olasz csatatéren is nyiltak számára. Még 1745-ben kapta a parancsot, hogy oda menjen. Csak röviden érintem vitéz tetteit. 1746. martius 27-én Forgách Ignáczczal Guastallánál győzött, jun. 16-án Lichtenstein Venczellel Mailleboist megverte és Piacenzát elfoglalta, aug. 10-én szétverte Rotto-Frednál Fülöp hadait és sept. 15-én elfoglalta Genuát s a genuai köztársaságot a királynő hatalma alá hajtotta.

1747-ben neveztetett ki Fejérmegye főispánjává s viselte e méltóságot élete végéig. A hétéves háboru ismét csatára hivta, melyben a lovasság fővezérségével tüntettetett ki 1757. május 6. Collinnál, a hol jun. 18-án huszezer porosz esett el, őtet illeti a győzelmi babér, a „collini hős“ elnevezés; és ha ekkor az ő akarata ellenére Daun seregének nem adnak tizennégy napi pihenést, hanem tovább üldözik Frigyest, Európa közepe egész más alakulást nyer. De azért igy is kitüntette hadvezéri képességét

Görlitznél ugyanis sept. 7-én Vinterfeldet megverte, nov. 12-én Schveidniczot körülveszi, 17-én pedig hatalmába keriti. E győzelemmel rengeteg nagy préda esett kezébe; az elfoglalt nyolcz hadi zászló a királynő parancsára Magyarországba hozatott és nyolcz székesegyházba tűzetett fel, hogy azok az Isten házaiban hirdessék a magyar nemzet önfeláldozó ragaszkodását királyához, és hirdessék Nádasdy vitézségének tetteit. — Ennyi győzelmet, ily nagy dicsőséget ugy látszik megirigyelt tőle Lotharingi Károly, a királynő sógora; ez saját belátása szerint akarta a harczot Frigyes ellen folytatni. Nádasdy ezt helytelenitette. Előadta okait és érveit nyiltan, férfias erélylyel; részén volt Hadik András, Laudon és Lasci is, amazok könyörgéssel, ez utóbbi csipős gunynyal akarták Nádasdy nézetére inditani. Nem használt semmi. Nádasdy elmozdittatott helyéről és kapta a báni méltóságot. A herczeg önfejüsége s a tapasztalt hős tanácsának megvetése oda vitte a dolgot, hogy Leuthen és Lissa melletti csatában az osztrák-magyar sereg 6500 halottat, 21300 foglyot s 134 ágyut vesztett, szóval elvesztette csufosan a csatát, az összes hadi készletet, el a dicsőséget, melylyel Nádasdy és magyar társai a királyné koronás homlokát évek hosszú során körülövezték. — Hadjáratai alatt a megyét helyette öcscse, gróf Nádasdy Boldizsár vezette. Meghalt 1783-ban 75 éves korában. Utánna

56. gróf Nádasdy Ferencz (1779—1802.)

lett kinevezve és állásába iktatva, melyet élte végeig betöltött; ámbár az ő idejében viselte az administratori hivatalt 2 évig Majláth József gróf, és háromig Almásy Pál gróf.

57. Ürményi Ürményi József. (1802—1825.)

A IV. Béla korából ismeretes Ilméri-család ivadéka. Kitünő képzettsége, vallásos és dinastikus érzelmei elismeréseül Mária Terézia királynő 1766-ban királyi ügyészszé, azután 1769. a királyi tábla itélő mesterévé, végre 1773. a kir. kanczellária referendáriussává nevezte. Mint ilyen készitette a Mára Terézia által alapitott püspökségek és káptalanok kikerekitése és javadalmazására szolgáló tervezetet. Tevékenységét azzal jutalmazta a nagylelkü királynő, hogy az eltörölt Jézus-társasága-rend birtokában volt Vaál és Agárd fejérmegyei birtokokat 1775-ben neki adományozta. II. József Pozsony, Nyitra, Trencsén és Bars megyék élére helyezte, azután pedig 1788-ban belső titkos tanácsos és kincstárnok, majd 1789-ben királyi személynökké lett. II. Lipót őt Galiczia kormányzójává, 1802-ben Fejérmegye főispánjává, 1806-ban pedig országbiróvá nevezte ki. Fel volt ő diszitve a Sz. István-rend nagykeresztjével, elnöke vala a pesti m. kir. egyetemnek és viselte az államministeri méltóságot. Ő épittette a vaáli díszes kastélyt, valamint Heine mérnök terve szerint a vaáli r. kath. templomot, melynek sekrestyéjében megtekintésre érdemesek azok a faragott ruhaszekrények, melyek az egyik részen olvasható évszám szerint 1762-ben hozattak ide és a tatai plebánia-templom sekrestyéjében levőkkel hajdan a majki kamalduliak összeomlott templomában egy egészet képeztek.

58. Cziráki és dénesfalvai gróf Cziráky Antal Mózes. (1825—1845.)

Gróf Cziráky László s gróf Zichy Juliánna fia, szül. Sopronban 1772. sept. 8. A gimnáziumi tanul-

mányokat N.-Szombatban, a bölcseletet Pozsonyban, a törvényt a pesti egyetemen hallgatta. 1791. mint joghallgató magy. irod. egyletet alapitott lelkesebb tanulótársaival, melynek elnöke is volt. 1792. I. Ferencz koronáztatása alkalmával aranysarkantyus vitéz s majd cs. kir. kamarás lett. A magas hivatalokra készülő főrendi családbeli ifjak szokása szerint végig futott a megyei és dikaszteriális hivatalok fokozatain, mig végre azok legfelsőbb csúcsán végezte fényes hivatalos pályáját. 1793-ban Pestvármegye tiszteletbeli jegyzője, 1794-ben a kir. helytartótanácsnál fogalmazó, két év mulva ugyanott titoknok, 1800. tanácsos lett; 1808. udv. kanczelláriai referendárius s Esztergomvármegye főispáni helytartója volt, honnét csakhamar Vas-vármegyébe tétetett át, hol nagybirtokos volt. 1817. a Felső-Magyarországon dult éhnyomor enyhitése czéljából felállitott kir. bizottság tagja s elnöke, a m. kir. udvari kamara alelnöke s belső titkos tanácsos lett; 1823. a szt. István-rend közép-keresztjével, 1825-ben a tárnokmesteri s fejérvármegyei főispáni méltósággal jutalmaztatott; s ez utóbbi hivatalát a szabadelvü ellenzék fellépése után nagy viharok közt viselte. 1827. a nádor után következő országbirói legfőbb méltóságra s a kir. kuria elnöki székébe emeltetett. Minthogy hivatalos érdemeit tudományos érdemekkel is tetézte: 1828. a pesti egyetem elnökévé neveztetett ki. Az udvari kitüntetések ezután sem szüneteltek, 1830-ban a szt. István-rend nagykeresztjét, 1836-ban az aranygyapjas-rendet nyerte s végre 1839-ben álladalmi „konferenciális“ minister lett, s e méltóságát 1848-ig viselte. A magy. tud. akadémiában, melynek igazgató-tanácsi tekintélyes tagja volt s alapjához 3000 forinttal járult, Pauler Tivadar tartott felette

emlékbeszédet. A Ludovika katonai nevelőintézetre is 4000 forintot adományozott. Az uralkodóháznak, de e mellett a régi magyar arisztokratikus alkotmánynak is buzgó s tántorithatlan hive volt s a haza üdvét csak e régi nemesi alkotmány sértetlen fenntartásában kereste; ősei szokásait szenvedélyesen védte s kedvelte, azonban a tudományokat is őszintén szerette s alaposan mivelte, bár az ő korában divó s általa szépen beszélt és irott latin nyelven. Már igen fiatal korában jelentek meg tőle ünnepi beszédek az általa alapitott egyetemi nyelvmivelő-társaságban magyar és latin nyelven; csak husz éves volt, midőn kiadta kisebb jogtörténeti értekezéseit: De ordine equitum auratorum Hungariae exercitatio (Pest, 1792.), s Ordo historiae juris civilis hungarici (u. o. 1794.). Nagyobb jogtörténelmi munkái később következtek. 1820. névtelenül jelent meg tőle Budán nevezetes közjogi értekezése: Disquisitio historica de modo consequendi summum imperium in Hungaria a primordiis monarchiae in haec tempora. Magyar nyelvü főispáni székfoglaló beszédei Vas, Fehér, Esztergom vármegyékben szinte megjelentek nyomtatásban az illető években. Legnagyobb jogi munkája a: Conspectus juris publici regni Hungariae ad annum 1848., historicis animadversionibus illustratus, mely Bécsben 1851. jelent meg 2 kötetben s melyet Hegedüs Lajos Kandid adott ki magyar forditásban 1861. (2-ik kiadás 1869., 3-ik kiadás 1872.) E munkáját az öreg gróf örömest adta volna magyar nyelven, de még akkor irta azt és pedig legfelsőbb megbizás folytán, midőn a közoktatás latin nyelven folyt, oly czéllal, hogy egyetemi kézi könyvül szolgálhasson; leforditását pedig a kiadás idejében, elag-

gott korában már nem merte megkisérleni. A mult század végén irt fiatalkori munkái csak nemes buzgalmat s jóakaratot mutatnak, de 1820. megjelent nagyobb közjogi művét, a Disquisitiót már teljesen érett szakismeret s itélőtehetség hozta létre, s közjogi tanulmányainak, melyekre nagy hivatalos elfoglaltságától fenmaradó összes idejét fordità, e kitünő gyümölcse nevét a magyar jogirodalom történetében felejthetetlenné teszi. E műve teljesen tisztába hozza a magyar királyok trónszerzési módja s joga iránti sokat vivatott közjogi kérdést s e nehéz feladatot éles itélettel, erős védokokkal s a sokat rágalmazott magy. nemzeti becsület meleg igazolásával fejti meg. Meghalt Pozsonyban 1852. febr. 22. Pallas L. 4. 833. l.

59. Idősb Pázmándy Dénes. (1848.)

Az első magyar királyi felelős ministerium nevezte ki. — Az 1849. év második felétől kezdve a megye ügyeit 1860. deczemberig Gál Ede, Hering Ignácz, Horváth Mihály, Dőry Gábor, Meszlényi Lajos, Alsószatai Petheő János, Sztankovics Károly, Forster Károly, Tóth József megyei főnöki czimmel intézték.

60. Cziráki és dénesfalvai gróf Cziráky János. (1860—1861.)

Belső titkos tanácsos, aranygyapjas, a szent István-rend nagykeresztese, a vaskorona-rend II. oszt. vitéze, a pápai sz. Gergely-rend nagykeresztese, m. királyi tárnok-mester. Életrajzi adatait saját önéletirása és a „Cziráky gyász“ nyomán a következőkben foglalom össze. Hogy atyja, gróf Cziráky Antal a haza közszolgálatában töltötte egész életét, hogy hirneves jogtudós, határozott dinasztikus érzelmü és magyar konzervativ

Cziráki és Dénesfalvai gr. CZIRÁKY JÁNOS,
Fejérvármegye főispánja.

politikai irányu főur, egyszersmind lelke teljes meggyőződéséből mélyen vallásos katholikus, anyja pedig Batthyányi Mária grófnő a nők mintaképe volt: az köztudattá vált történelmi igazság. És ezek nevelték fiukat Jánost, ki a humániórákat Pesten a kegyesrendiek gymnasiumában nyilvánosan végezte, hol a mint önéletiratában olvashatni, „in virtutibus et litteris“ Majláth György iskolatársa — a később országbirói rangra emelkedett kitünő férfiu — volt példánya, kivel az ártatlan gyermekkorban kötött barátság egész életén át legbensőbben összefűzte. A bölcsészetet és jogtanfolyamot a pesti egyetemen hallgatta, mely tanulmányait 1837-ben bevégezvén és a jogtudori szigorlatokat dicsérettel kiállván, 1838-ban jogtudorrá avattatott, mely alkalommal a nyilvános vitatkozásra kiszemelt thesiseit V. Ferdinánd királynak ajánlotta, ki nevének kezdőbetüivel jegyzett briliántos arany-gyürüvel ajándékozta meg a jeles képzettségü fiatal grófot.

Tanulmányainak befejezése után 1839-ben atyjával külföldre utazott, jelen volt Milanóban Ferdinándnak Lombard-Velencei királylyá koronázásán. Meglátogatta Rómát is, hol a már akkor országbirói méltóságra emelkedett nagynevü atyjával XVI-ik Gergely pápánál tisztelegvén, a szépreményü fiatal grófnak a pápa a többek közt ezt mondá: „Dilecte fili! sequere vestigia patris tui.“ Visszatértökben Fiumét is meglátogatták, hol az országos méltóságu atyát fiával együtt nagy kitüntetéssel fogadták; a fiumei szenátus a fiatal grófot Fiume és Bukkári patriciusai közé emelte, mintha előre sejtették volna, hogy negyven év mulva Cziráky Jánosnak nagy szerepe és befolyása lesz a fiumei országos bizottságban.

Külföldi utazásából hazaérkezvén, mint ügyvédgyakornok, Somsich Pongrácz, királyi személynök mellett volt s miután az ügyvédi censurát letette, Sopronmegye aljegyzőjévé kineveztetvén, 1839-ben a haza közszolgálatába állt; ugyanott kezdte első kisérletét a politikai pályán. 1840-ben a magyar udvari kanczelláriához fogalmazóvá neveztetett ki, hol saját jegyzetei szerint „további kiképeztetését felejthetetlen édes-atyjának oktatásán kivül, gróf Majláth Antal főkancellárnak és közvetlen főnökének, Bartal György udvari tanácsosnak köszöni.“ Egyuttal tevékeny részt vett Fehér, Sopron és Vas megyék közgyüléseiben. 1842-ben a cs. kir. kamarási méltóságot nyerte. 1843-ban udvari titkárrá neveztetett. Mint a főrendiház tagja, az 1843/4. évi országgyűlésen jelent meg először, hol önéletirása szerint „a politikában konzervativ irányt követett; a katholikus egyház érdekeit pedig szilárd elhatározottsággal védelmezte.“ A főrendiház bizottságaiban mint jegyző működött. A Hajduvárosok szervezkedésére vonatkozó tervezetet pedig egészen ő készitette, mely a Hajdu-kerület óhajával annyira megegyezett, hogy a kézirat a kerület archivumában megőrzés végett eltétetett. 1845-ben február 1-sején házasságra lépett gróf De Sasse Ludovikával. Ugyanaz évben a pesti királyi tábla ülnökévé neveztetett (Baro Tabulae Regiae), hol az elnökségben a királyi személynököt gyakran kellett helyettesitenie. A törvénykezelés terén függetlenségre törekedett és határozottan ellenállt a felsőbb hatalom befolyásának; e miatt (feljegyzése szerint) „felülről gyakori nemtetszésben részesült; az országban pedig konzervativ elvei miatt sok megtámadásnak volt kitéve; de elég kárpótlást talált elvhű meggyőződésében, valamint az

igazság keresőinek és a jog védőinek általa nagyra becsült bizalmában.“ 1847-ben szinte megjelent az országgyülésen, hol a kormány programmjához feltétlenül nem ragaszkodott ugyan, de konzervativ elvét megtartva, alkotmányos irányban haladott.

1848-ik év márczius havi események Cziráky elveit a közélet teréről leszoritván, az országgyűlés bevégezte után Pesten mint a királyi tábla birája, kizárólagosan ezen hivatalának élt, mely állásában egész október hó elejéig működött; akkor Jellasich bánnak az országba fegyveres erővel való berontása és előrenyomulása, valamint az országgyülés szétoszlatása végett Bécsből leküldött Lamberg grófnak a pesti htdon történt megöletésével keletkezett zavarok között a királyi tábla működése ministerelnöki leirattal „minthogy ellenség van az országban“ elnapoltatván, Cziráky Pestet elhagyta és Pozsonyba költözött; hová, midőn év végével a császári hadsereg behatolt, az osztrák fővezér polgári biztossá akarta kinevezni, de ő nem fogadta el. 1849-ik év márczius hó elején ismét Pestre ment birói hivatalát elfoglalni. Ekkor a Budán székelő herczeg Windischgrätz teljhatalmu császári katonai parancsnok politikai megbizásokat ajánlott fel a grófnak, de azokat határozottan visszautasitotta, csupán a pesti tudományos és budai műegyetemnek igazgatását fogadta el. A császári hadseregnek Buda-Pestről april hó közepén történt elvonulása után Cziráky szinte távozott. Mikor Debreczenben april 14-én Magyarország függetlensége és az uralkodóház detronisatiojának kikiáltása köztudomásra jött: Cziráky dinastikus elvhűségét követve, 1848. decz. 2-án jure successionis trónra lépett Ferencz Józsefnek mint fejedelemnek, a maga szolgálatát önként felajánlotta,

minek következtében május havában Mosonymegye kormánybiztosává neveztetett, hat hét mulva pedig báró Volgemuth és herczeg Lichtenstein egyesitett hadtestéhez cs. k. biztosul lett beosztva, és ezen minőségben kisérte a hadsereget Magyar-Óvártól le Bánátba, mindenütt a nép lecsendesitésén fáradozott. Augusztus havában kerületi főispánná neveztetvén, szervezte Mosony, Pozsony, Sopron és Vas megyék hatóságait; de a mint az általa szervezett hatóságokba osztrák hivatalnokok küldettek, állásáról lemondott, mert ez hazafias lelkét mélyen sértette.

1850-ben Bécsbe a legfőbb törvényszék magyar osztályának elnökévé választatván, résztvett az átalakulási pátens, nevezetesen az ősiség eltöröltetése által előidézett uj viszonyok rendezésének kidolgozásában; ezért nyerte a Szent-István-rend kiskeresztjét, év végével pedig a Pest kerületi főtörvényszék elnökévé neveztetett ki. E hivatalát 1854-ig viselte, mely idő közben a Vaskorona-rend lovagjává és belső titkos tanácsossági méltóságra emeltetett. Ugyanez időszak alatt a magyar Akademia igazgató-tanácsosai közé választotta.

Habár ily kedvező kitüntetésekre méltattatott, mégis midőn fokozott mérvben tapasztalta, hogy a bécsi kormány Magyarországot teljesen beakarja olvasztani a tervezett egységes osztrák birodalomba, és az annyi esküvel biztositott alkotmányától megfosztva, egyszerü birodalmi provinciává tenni, nemzeti nyelvét és érzelmét elnyomni, csupa német hivatalnokok alkalmazásával teljesen osztrák szervezetü tartományként kormányozni óhajtja; midőn teljesen láthatóvá lett, hogy a bécsi kormány az abszolutizmust nem tekinti ideiglenes átmeneti állapotnak, hanem

állandó kormányformának: ettől lelke megborzadt, és nehogy hazája, nemzete megsemmisitését közreműködésével elősegitse: fényes kitüntetéseit koczkára téve, hivataláról leköszönt, nehogy a hazaflatlanság bűne lelkét terhelje. Erre azon időben nagy lelki elszántság kivántatott; de Cziráky ban a német kormány által porba tiport magyar hazafiság nagyobb volt, mint a mulékony kegy, melynek meze alatt hazájának megsemmisitése lappangott.

A közszolgálattól visszavonulván, társadalmi uton igyekezett az elfojtott nemzeti érzületet éleszteni és ápolni. Ez időben a politikai nyilvános életről leszoritott hazafiak gazdasági egyesületek alapitása és azok tanácskozmányaiban megállapitott tevékenység által iparkodtak hatni. A gazdasági egyesületek gyülésein találkoztak a nemzet szomoru napjaiban egymást vigasztaló hazafiak, és egész csendben tanácskoztak, miként szabadithatnák fel a letiport nemzetet, mely törvényes jogainak védelmében egy töredéknek megbotlása miatt méltatlanul bünhödik. Éppen a konzervativ elvüek fáradoztak a szakadás fölé épitendő hid munkáján, melyen át a fejedelem és nemzet találkozva, egymást megértsék és a mindkét félre sorvasztó hatásu állapotot megorvosolják. Cziráky az országos és fejérmegyei gazdasági egyesületekben tevékeny részt vett és azon hazafiakkal szövetkezett, kik a nemzet törvényes jogainak visszaszerzésén ernyedetlen szorgalommal dolgoztak. — A németesitésben telhetetlen Bach-korszak alatt a magyar tudományos akademia válságos helyzetbe került; Cziráky, mint az igazgató-tanács tagja, a nemzet érzelmeinek s az alapitók szándokának megfelelően, a vészfelhő elháritásán sikeresen dolgozott.

A bécsi demokrata-pártból ministerségre vergődött Bach, miután az abszolutizmus szolgálatába szegődött, hogy abban magát fenntarthassa, a magyar konzervativ mágnásokat az uralkodó fejedelemtől távoltartani igyekezett. Nagyjaink, hogy a megszakadt szálakat összeköthessék, azon alkalmakat próbálták felhasználni, midőn a Fölség hazánkban megjelenik, hogy érzelmeiknek kifejezést adhassanak. Ily alkalmul kinálkozott 1856-ban az esztergomi bazilika felszentelése, melyre a Fölség eljött és az ország főbbjei is hivatalosak voltak. Azonban e kisérlet nem sikerült. — 1859-ik év november elején tartotta Scitovszky primás aranymiséjét, mely ünnepélyen megjelent Albrecht főherczeg, a bécsi kormány főemberei és Magyarország püspökein kivül a hazafiak szine-java. Ebéd közben a pohárköszöntések sem hiányoztak. A többiek közt gróf Cziráky hazafias felköszöntőjében kifejtett tételeit azzal fejezte be: „Megfogyva bár, de törve nem, él nemzet e hazán.“

1860-ban az októberi diploma kibocsátása után hazánkban az alkotmányos élet ujraéledése felcsillámlott és Cziráky országbiróvá lőn kinevezve; de mivel az osztrák törvényeket Magyarországban jogérvényeseknek el nem ismerte, — lemondott.

Fejérmegye főispánjává kineveztetvén, a megye kormányát átvette és az 1848-iki törvények szellemében szervezte és kormányozta.

Az 1860. deczemb. 17-iki alakuló megyei közgyülésen tartott beszéde igy hangzik:

„Tekintetes karok és rendek! Magyarország történet-könyvében részint véres, részint gyászos betükkel jegyzett tizenkét esztendőnek bús emlékü lefolyta után szeretett drága hazánk nyomasztó köd-

fedte láthatárán a mindenható nagy Isten szent kegyelméből keresztül tört az alkotmányos élet reménysugara, melynek éltető hatása nyomán megnyilvák Fejérmegye tanácskozási termeinek törvényes — tulajdonosai előtt vajmi soká elzárt ajtai és alkotmányos jogok, alkotmányos kötelességek teljesitésére hosszas szünet után összesereglettek, üdvözölhetni ezen nemes megye képviselő karait és rendeit nekem, ki fejedelmi kegyelemből főispánynyá neveztettem, jutott a minden egyéb kitüntetéseket messze felülmuló szerencsém. Áhitatos borzalommal foglalom el e széket, melyen a tisztelet gonddal, a dísz aggodalommal párosulva vár reám és a belső megnyugvás kellemeit Fejérmegye képviselő karai és rendeinek személyem iránti bizalmuktól és jövendő szives jóindulatuktól várhatom. Ezen ünnepélyes pillanatban körülsugározva érzem magamat azon halhatatlan érdemü férfiaknak emlékétől, kik boldog leélt időknek során át, de gyakorta viszontagságos körülmények közt ültek ezen széken, és megbocsátandnak a fiui kegyeletnek, ha főleg annak hamvait idézem emlékükbe, ki, mint poraiban is áldott atyám, tizennyolcz esztendőnek lefolyása alatt tiszta hazafiságának öntudatában, mély bölcseséggel, fejedelem és haza iránti egyenlő hűséggel és csak a kormányára bizott megyének jólétét szivén hordva, minden érdekeken felülemelkedő önmegtagadással ezen megyének élén állott, csak a közjóra tekintve lelkiismeret szerint, jelszavához: „fényt nem óhajtok, csak hasznos lenni kivánok“ élte végperczeig hű maradván.

Ernyedetlen törekvésem e hivatalbani elődeim nyomdokait követni s minden erőmet és gyenge tehetségeimet, melyeket alkotómnak köszönök, arra

forditani, hogy az előttem élteknek ne egészen méltatlan utódja legyek.

Ha valaki, jól tudom én, mily nevezetes részét alkották ős-alkotmányunknak a vármegyék szerkezetei, ezeken, mint meganynyi rendithetetlen oszlopokon, emelkedett fel polgári szabadságunk, még ezek rendeltetésök czéljainak megfeleltek, nemzeti létünk csökkenésétől tartanunk nem kellett; szentek és szivemelők valának azon jogok, melyek a megyéket és azoknak karait és rendeit illeték, nagyok és felségesek azon igazok, melyekben részesitettek. Az ősi szabadság fenntartása, az adózóknak gyámolitása, az árvák és özvegyek pártfogása, az igazságnak kiszolgáltatása, a benső csend, bátorság fenntartása, öregbitése, a közszorgalom élesztése, a felsőbb rendeletek végrehajtása. Ezek a megyéket s azok boldogságát különösen illető köztanácskozásaiknak nevezetes tárgyai valának; mig más részről követeik által a törvényhozásban résztvéve, ezáltal az egész ország boldogsága, az egész nemzet polgári fennállása, fénye és tekintete szép igyekezeteinek dicső iránya volt.

Azonban bármily szép, bölcs és csudálkozásra méltó volt légyen is ősi alkotmányunknak századok viszontagságaival megküzdött épülete, vármegyéinknek ritka erősségi szerkezete, annak a szellemének tiszta felfogására intő időnek hatalmas befolyása előtt méltán meg kellett hajolni, és a szent czél, az ország változhatatlanul fennálló boldogsága eszközlését már csak ugy várhattuk jövőre elérhetni, ha a közteherviselés, a felszabaditott föld, a népképviselet, a törvény előtti egyenlőség elvitázhatatlan elvei mellett ezt többé nem egyes kiváltságolt osztályok tulajdonává, hanem az egész nemzetet abban testvérileg részesülő és átkaroló

ereklyévé változtatjuk át, a közboldogság eszközlésére csak egyesitett erővel és szivvel törekvő nemzetet képezünk és összeforrt elemekbe ifju erőt öntve, a százados alkotmányt hatályosabb és biztosabb alapokra fektetjük.

És ezért legujabb időkben, utolsó törvényes sikerrel berekesztett hongyülésünkön elmélet bölcseséggel alkotott törvények szellemében az alkotmányos jövőt előkészitőleg felélednek országszerte, a jelenleg már nem egyes osztályokból, de a hon minden lakosaiból szervezett megyei bizottmányok, melyek által emeltetve reményleni szabad, hogy feltámadásuk már nem egyes kiváltságokat, de a haza minden lakosait boldogitandó alkotmány nyolcz századok zivatarjai után és a legutóbbi keserü multnak hontrenditő csapása daczára ifju erőben; reményleni szabad, hogy minden magyar megkoronázandó fejedelme és a törvények oltalma alatt törvényes szabadságának aranygyümölcseit egész terjedelmében — ujra éldelendi.

Rajtunk áll tekintetes karok és rendek, rajtunk nagyrészben, hogy ezen reményeket valókká tegyük, tőlünk függend jövőnk, ha tanulva a multon, a jelent okszerüen felhasználjuk és ezáltal biztos jövőnk talpkövét most megvetjük, ha szenvedély helyett higgadtság, ha pártoskodás viszketege helyett szoros összetartás vezérlendi lépteinket, ha el nem feledkezve, hogy rend nélkül szabadság nem létezik, a rend fenntartására összevetett vállakkal közremunkálunk, ha szivein a haza, jelesen Fejérmegye jólétének előmozditásában soha, de soha csüggedést nem szenvednek, ha rút aggaskodás, vagy vad büszkeség rajtunk erőt nem vesz, ha szintugy hiu népkegyvadászat, mint hatalmasoknak komor tekintete hazafiui

kötelességeink teljesitésében minket meg nem rendit, ha elvégre bennünk létezend isteni félelem és vallásos érzelem s a fejedelemhez vonzó hűség, a hazának buzgó, de tiszta szeretete, őszinte, de szerény egyenesszivüség, kölcsönös bizalom és ennek szelid magzata: hazafiui egyetértés.

Igenis tekintetes karok és rendek! most ezen jövendő szivességünk még kétes jövőjét magában rejtő hajnalon, itt ezen díszes gyülekezetben, ezen megyének szine előtt fogadom, hogy kormányzatom egész ideje alatt — azon alaptételek, melyeket ime emlitettem, vezérlendik minden lépteimet, itt, ezen szent helyen, ezen reám nézve oly nevezetes órában, hazám égő szeretetének mély érzésében, magyar egyenességgel, egész bizalommal és a legszebb remények közt hivom fel a tekintetes karokat és rendeket, hogy rokonérzésükkel a szent czél eszközlésére, mely a haza és Fejérmegye jóléte, velem egyesüljenek; engem főispáni vajmi nehéz és a jelen idők körülményei között felette kényes kötelességeim teljesitésében bölcs tanácsukkal segitsenek.

Hozzátok fordulok még különösen kedves drága barátaim, véreim, atyámfiai, kiket a jelenben is főrendi állások szép jogok, de azokkal párhuzamban álló szent kötelességek teljesitésével is felruházott, hogy a közügyek, és ezen áldott területü megyének, melyben laktok és gyönyöreit oly nagy mértékben éldelitek, jóléte iránt kebletek soha, soha meg nem hidegülve, magas polgári állástoknak méltán megfelelőleg köztanácskozásunkban élénk részt véve, a törvényes haladás, közérdek-fejlesztés és a bünügy iránti buzgalom lobogóját ti vigyétek elő és engem

mint rokontársatokat terebélyes tudományotok és tapasztalataitok bőségével szakadatlanul istápoljatok.

Hasonló indulattal, hasonló kéréssel fordulok ezen megye minden lakosához, de főleg ezen díszes megyének majdan megalakitandó tisztikarához, jövő kedves tiszttársaimhoz, kiktől elvárom, de szigoruan követelendem is a törvényeknek, törvényes felsőbb rendeleteknek pontos végrehajtását, az igazságnak részrehajlatlan kiszolgáltatását, a béke és bátorság, ugy a jó rend szorgalmas, fáradatlan törekvések fentartását.

Nyerjék meg ez által a tekintetes karoknak és rendeknek — csak jövendő hivataloskodásuk által kiérdemlendő bizalmát, általános közmegelégedését és a megye minden lakosainak tiszteletét és szeretetét, melyek elérésében velök vetélkedni részemről soha meg nem szünendek.

Nincs már egyéb hátra, mint hogy a tekintetes karoknak és rendeknek szivességét ujra kikérjem és a kineveztetésemről szóló királyi okmány felolvasása előtt hitemre fogadjam és igérjem, hogy uralkodó fejedelmemhez, ő cs. kir. apostoli Felségéhez, a megkoronázandó magyar királyhoz örökké hű, engedelmes hódoló leszek, magas személyének, örököseinek, utódainak dicsőségét, méltóságát, hasznát mindenkor fentartani és előmozditani igyekezendem, kárát pedig erőm szerint elháritom, ellenségeinek ellentállok, barátjaival barátságban leszek és mivel ő Felsége legkegyelmesebb uram kegyelméből engem Fejérmegye főispáni hivatalával felruházni méltóztatott, e megye minden karait és rendeit jogaikban és szabadságaikban, a mennyiben tisztemben áll, megtartom, minden előttem perlekedőnek minden hivatalomhoz tartozó

ügyben legkisebb személy — gazdag vagy szegény — válogatása nélkül kérelmet, adományt, kedvezést, félelmet, gyülölséget, szeretetet és kedvezést félretéve, miként Isten és az ő igazsága szerint meggyőződve leszek, minden dolog iránt tehetségemhez képest jogos és igaz itéletet, igazságot és végrehajtást teszek.

Erre esküszöm. Isten engem ugy segéljen, a boldogságos szűz Mária és Istennek minden szentei.“

1861-iki országgyülés főrendiház tárgyalásaiban részt vett és a felirati párthoz tartozott. Az országgyülés beszüntetése után, látva az ügyek menetelének visszásságát, főispáni állásáról leköszönt és ismét társadalmi uton működött a bécsi kormány váró és a magyart megpuhitani akaró rendszerének megbuktatásán.

1865-ben Deák Ferencznek ugynevezett husvéti czikkje társadalomszerte nagy figyelmet keltett és a Fölségre is nagyhatásu volt; mit a nemzet megtudván, sietett az ország jogos kivánatainak teljesitésére hajlandó királyhoz közeledni, mire jó alkalmul szolgált a Pesten megnyitandó országos gazdasági kiállitás, melyre a Fölséget hódolatteljesen meghivni fényes küldöttség ment Bécsbe; ennek vezérszónoka Cziráky János volt. — Ugyanez év október havában főkamarásmesterré, majd a megnyitott országgyülés főrendiházának másodelnökévé neveztetett és e hivatalt ezentúl minden országgyülési szakon egész haláláig viselte. Gróf Majláth Antal halála után kir. főtárnokmester lett és a Szent István-rend nagykeresztjével feldiszittetett. 1867. évi koronázáskor az aranygyapjas-rendet nyerte. 1869-ben pedig IX. Pius pápa Szent-Gergely-rend nagykeresztjével tüntette ki.

Cziráky a király koronázási esküje által szente-

sitett parlamentáris alkotmány előtt meghajolt és ezentúl annak törvényei szerint a haza jólétén legjobb akaratu tevékenységgel fáradozott. A főrendiháznak legbuzgóbb, legállandóbb tagja volt. A nyilvános ülésekben szintugy, mint a bizottságokban az ő alakja szinte kiegészitő részt látszott képezni. Elnöke volt a horvát kiegyezési és Fiume ügyét tárgyaló országos bizottságoknak. Ezen kivül Fejérmegye közügyeiben is tevékeny részt vett és konzervativ elvéhez hűn, a rohanva haladást gátolni, a túlzások ellen felszólalni még oly esetekben is volt bátorsága, mikor előre látta, hogy véleménye nyilvánitásával az áramlatot meg nem állithatja. A sok közül egy eset. 1882-ben országszerte a lég telitve volt, hogy Kossuth Lajosnak születése 80-ik évfordulata alkalmából a törvényhatóságok üdvözlő iratban fejezzék ki szerencsekivánataikat. Fejérmegye közgyülésén is megtétetett az inditvány, mely szerint az üdvözlő és jókivánatokat kifejező irat küldése „egyhangulag“ mondassék ki. A közfelkiáltás között felál Cziráky és elmondja, habár Kossuth Lajosnak a haza történetében elévülhetlen neve van, de mivel Magyarország törvényesen megkoronázott királyának ezideig meg nem hódolt, azt elismerni vonakodik: ő, mint dinasztikus érzelmü magyar, ki egyszersmind a királynak felesküdött tanácsosa, az inditvány „egyhangu elfogadása ellen tiltakozik.“ Igy az inditvány mint a többség kivánalma lett elfogadva.

Czirákynak konzervativ politikája a főrendiházban is elégszer felhangzott. A túlköltekezésnek és azzal kapcsolatos adósság csinálásnak határozott ellensége volt; azért hazafenntartó elvénél fogva az ország eladósodását fájdalommal látta két okból: 1-ör mert

a nagy adó a nemzetet elszegényiti, 2-or a kölcsönök polipkarjaiba jutott ország a külföldi bankárok adófizetőjévé, a börze játékszerévé alacsonyul; a pénzkufárok a nagy kamat mellett a nemzetet ősi jellegéből is kivetkőztetik, szabadságának gyökérszálait lassan elmetélik. Ezért Cziráky a költségvetések tárgyalása alkalmával látva a folytonos deficitet, melyet a már vérig facsart nemzet adója nem képes födözni: a kormánynak takarékosságot ajánlott. — Czirákynak jogérzetével és törvénytisztelő hazafias lelkületével nem egyezett meg, hogy a pesti tudományos egyetem katholikus jellegétől megfosztva, az alapitók szándéka ellen államivá legyen. A katholikusoknak eme jogsérelme ellen minden évben óvást tett a főrendiház előtt. De legérzékenyebben érintette Czirákynak nemzetfentartó elvét 1883. évben tárgyalásra került törvényjavaslat, mely a keresztény és izraeliták között kötendő polgári házasságot tervezte. Ez az ő lelkét teljesen felháboritotta, mert remegett még a gondolattól is, hogy szeretett nemzete elcsenevészszen, ősi jellemében kivetkőztetve, a kozmopolitaság posványába sülyedjen. Ez elleni küzdelemre zászlót ragadott, mely alá a főrendiház többsége sorakozván, daczára a minister túlfeszitésig csigázott erőlködésének, a törvényjavaslatot kétszer megbuktatta. Hogy pedig a demokracia nevében kormányzó minister szemeit teljesen felnyissa és meggyőzze arról, miszerint törvényjavaslata a nép akaratával is ellenkezik: a hozzá és mágnástársaihoz intézett több ezernyi tiltakozásokat beterjesztette, nyilvános számbavételöket követelte. Fényes győzelme volt ez a hazáját s nemzetét konzerválni kivánó gróf Cziráky Jánosnak, melynek kivivása után a királyhoz hivatott beszámolni s mi-

után ezt megtette, a királyok Királya hivta magához, hogy neki a győzelmi pálmát megadja . . .

A milyen volt ő a közéletben, szintolyan magán körében is. Megelőző szivességgel fogadott mindenkit. A hozzá folyamodó ügyesbajosokat pártfogásába vette, ő volt a szegények prókátora, a nemesszivü gróf maga csinálta meg klienseinek fölterjesztését, azután ügyvédjével intéztette el a dolgot. Volt jobbágyai tagositáskor mindenütt előnyben részesültek. Gazdaságát mintaszerüvé tette. Lovasberényi birtoka nagyszerü kerthez hasonlit.

Az 1843 4. évi országgyülésen a vegyesházassági vitákon a katholikus egyház védelmére kelt. A Szent-István-Társulatnak alapitása óta világi elnöke lévén, annak üdvös czélu törekvését hatályosan előmozditotta. 1870-ben tartott autonomikus tanácskozmányban mint a székesfejérvári egyházmegyének világi képviselője volt jelen. Midőn e tanácskozmányokban a szabadelvüség a püspököknek egyházkormányzási joghatóságát a behozandó népképviselet által akarta korlátozni: Cziráky Sion várának istenileg lerakott alapja megvédésében rendithetlen harczosként küzdött, fegyverül használva szent Pál apostolnak szavait: „Más alapot senki sem vethet azon kivül, mely vettetett, mely a Krisztus Jézus.“ Ekkor tündöklött az ő mély alapossägu hittudománya, rendithetlen katholikus hivősége, lángoló buzgalma; és midőn az ellenvéleményüeket a szakadás és pártoskodás elkerülésére megragadó ékesszólással kérte: szemeit könnyek boritak el, mint az ősz pátriárkáét, ki fiainak adja egy emberkor böles tanácsait, mint a jó gyermekét, ki megtámadott édes-anyját saját testével födözi. A vi-

lágiak közül főleg Cziráky műve volt, hogy a kissebbség elvei érvényre nem jutottak.

Kegyuri kötelmeinek teljesitésében bőkezü volt. Koltán, mint fiókközségben 16000 forinton gyönyörü templomot épittetett; a lovasberényi templomba uj és nagyobb harangokat öntetett, nagyszerü iskolát és apáczazárdát épittetett és teljesen felszerelt, mire 30,000 forinton túl költött. És hogy ezen iskolára tett áldozatát a jövendőben az elközösités el ne idegenithesse, azon kivül, hogy telekkönyvileg római katholikus iskolául jegyeztette be, átadási okmányában világosan és határozottan kikötötte, hogy azt soha és semmiféle szin alatt másra nem, csak katholikus jellegü iskolának használhassák. — Meghalt Lovas-Berényben 1884. febr. 9-én.

Befejezésül csak egy rövid képet illesztek még ide, mely Kossuth Lajos „Irataim az emigratióból" czimü műve II. kötet 62-ik lapján olvasható.

„A lapok (1859-ben) bizony nem voltak hü tükrei a nemzet életének. Példát idézek, mely az akkori helyzet megitéléséhez nagyon tanulságos adatul szolgál.

Kevéssel a Kazinczy-ünnepély után Scitovszky bibornok-primás félszázados papi jubileuma tartatott meg Esztergomban. Ez ünnepélynél természetesen a „magas körök" hivatalos s kizárólag „conservativ" elemei szerepeltek.

Jelen voltak: Albrecht főherczeg császári kormányzó, Thun császári miniszter (a szeptemberi patens aláirója), Rauscher bécsi érsek, és az egyházi s világi méltóságok és conservativ notabilitások hosszu sora.

A történetiró, ki e sok tekintetben nevezetes ünnepély lefolyása felől (melyhez hasonló Eszterházy

Imre primásnak 1738-ban tartott aranymiséje óta elő nem fordult) az akkori napi sajtó hasábjain adatokat keresend, — azt fogja találni, hogy: „az ünnepély a legszebb rendben, a legépületesebb lelkesedéssel és legméltóbb fénynyel szerencsésen véghez ment“, hogy: Albrecht főherczeg, „császári főkormányzó ur ő császári fensége magyar nyelven méltóztatott ő császári és királyi felsége nevében és parancsára azt az áldomást elmondani, hogy „Isten éltesse Eminentiádat még sokáig“, s hogy ő császári fensége méltóztatott ez áldomásával az összes jelenvoltakat magas lelkesültségre ragadni.“

Ennyit tanulhat az akkori szájkosarazott lapokból a történetiró, s néhány hónapot tovább lapozva, azt is megtanulhatja, hogy b. e. Kemény Zsigmond lapja, melyet vakmerő szabadosságról legnagyobb ellensége sem vádolt soha, november 8-iki számának az esztergomi ünnepélyt tárgyazó czikke miatt (mely napvilágot nem látott soha, mert még a kiadás előtt lefoglaltatott) január végén közcsend-háboritás czimen vád alá helyeztetett.

Ennyit tudott meg a közönség a lapokból. Mi ide künn többet tudtunk. Furcsa dolgokat tudtunk.

Megtudtuk, hogy Bartakovics egri érsek, gróf Apponyi György, gróf Széchen Antal, báró Jósika Samu s gróf Cziráky János nagy horderejü, nemzeti szellemü áldomás-beszédeket mondottak. — Legerélyesebben Cziráky szólt, ki harsány éljenzésekkel háromszor félbeszakitott beszédét Vörösmarty „megfogyva bár, de törve nem, él nemzet e hazán“ szavaival végezte. Oly jelenet volt, hogy Rauscher bécsi érsek elrémülve e szavakkal fordult „magas“ szomszédjához: „Das ist ja eine Wühlerei!“ . . .

A primatiális ünnepély, tekintve a szereplő személyeket, hatalmas nemzeti tüntetés szárnyaira emelkedett. A dolog Bécsben iszonyu sensátiót csinált. Rechberg miniszterelnök szemrehányó levelet irt Bartakovics érseknek és Jósika Samunak; amattól beszédje beküldését is követelve. Az érsek azt felelte: „rögtönöztem — nincs meg.“ Rendőrfelügyelet alá vetették. Jósika egyszerüen azt adá válaszul Rechberg urnak: hogy tőle semmi leczkézést el nem fogad. Cziráky pedig, kinek Rechberg szemrehányólag csodálkozását fejezte ki, hogy miként mondhatott kamarás és belső titkos tanácsos létére oly izgató beszédet, azt felelte, hogy: „ő előbb volt magyar és hazafi, mint kamarás és titkos tanácsos; tetszésökre bizza az illetőknek tőle ez utóbbi két minőséget elvenni,' a két elsőt — tessék vagy ne tessék! — meg fogja tartani.“

61. Magyar Szögyényi és Szolgaegyházi Szögyény Marich László. (1864—1884).

Szőgyény-Marich László, Szőgyény Zsigmond kir. alkanczellár és Pestmegye h. főispánjának s Pászthory Juliánna, — a hires Pászthory Sándor fiumei kormányzó leányának fia, 1806-ban született. Nevelését részint az atyai háznál, részint a bécsi Theréziánumban nyerte, tanulmányát a pesti egyetemen fejezvén be, hol 18 éves korában már a bölcsészet tudorává avattatott. Közszolgálatát Pestvármegyében kezdette, mint tiszteletbeli aljegyző, hol a Rendek kérésére, a nádor mint örökös főispán által tb. főjegyzővé neveztetett ki. Onnan felvitetett az udvari kanczelláriához, tisztb. titkári minőségben, 1832-ben; négy év mulva pedig, tehát 28 éves korá-

Magyar-Szögyéni és szolgaegyházi SZÖGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ,
Fejérvármegye főispánja.

ban, a pesti kir. táblához itélőmesterré neveztetett ki és az 1840-iki országgyülésen mint nádori itélőmester, a főrendiház üzeneteit szerkesztette. De még azon évben ismét Bécsbe vitetett a kanczelláriához, előadó tanácsossá (referendárius) és udvari tanácsossá neveztetett ki s az 1843-iki országgyülés munkálatainak végzésével bizatott meg. 1844-ben Budára, a helytartó tanácshoz küldetett le, mint helytartó tanácsi alelnök s itt a tanulmányi bizottság elnöke lévén, egyuttal vall. b. titk. tanácsosi méltóságot is nyert. 1846-ban alkanczellárrá neveztetett ki (gr. Apponyi volt a főkanczellár) s 1848-ban, Apponyi lelépése után, ő zárta be a kanczelláriát s adta át azt a kinevezett felelős miniszteriumnak, maga pedig az akkor felállitani szándékolt államtanács tagjává neveztett ki.

Az 1848-iki mozgalmak alatt a nemzetőrség szervezésekor két községnek volt választott kapitánya, de tevékeny részt nem vett a hadjáratokban, sem a politikai mozgalmakban. A szerencsétlen moóri ütközet után, mikor a kormány és országgyülés Debreczenbe költözött, s Batthyány, Deák, Lonovich, gr. Mailáth Antal, az országgyülés részéről békekövetségben járt Windisgrätznél, Szőgyény Pesten maradt s a fővárosba bevonult tábornagynál szintén tett egy békekisérletet, mely azonban szintoly sikeretlen maradt mint azoké. Ezután a magánéletbe vonult.

Az 1851-ben kinevezett birodalmi államtanácsba hivatott meg. Hazafias és alkotmányos érzelmétől sarkalva, kétszer leköszönt; de részint ő felsége egyenes kivánatára, részint barátai s elvtársai nógatására mégis elfogadta azt s e minőségében tőle kitelhetőleg küzdött az abszolut kormányi áramlatok

ellen; de természetesen sikertelenül. 1859-ben azonban a hires „megerősitett birodalmi tanács“ alelnökévé neveztetvén ki, az abba meghivott ó-konzervativ elvtársaival, Apponyi, Andrássy György, Barkóczy János és Széchen Antal grófokkal, már sokkal sikeresebben, mert legalább erkölcsdiadallal — melyre később tényleges diadal is következett — védhették és védték is a magyar közjogi álláspontokat. Szőgyény ugyan, fényes sikerü felszólalása miatt, kérdőre vonatott, de kegyvesztetté nem lőn; akkor már más szelek fujdogáltak: az alkotmány helyreállitásának előérzete töltötte be a levegőt. 1860-ban b. Vay Miklós főkanczellárrá neveztetvén ki, mellette Szőgyény foglalta el az alkanczellári állást. De a Schmerling politikájával való összeütközés miatt csakhamar b. Vayval együtt visszalépvén — négy évig a magánéletbe visszavonulva élt. 1864-ben, a Mailáth-Sennyei kormányzat alatt, ő felsége egyenes kivánatára, elfogadta Fejérmegye főispánságát, melyben a felelős miniszterium összeállitása után is, a kormány kértére, megmaradt, s e minőségben, valamint főkamarási méltóságánál fogva is, állandóan tagja volt a főrendiháznak, melynek 1875. óta egyszersmind másodelnöke is volt.

E hosszu, változatos közpálya alatt számos kitüntetésben részesült. Emlitsük meg ezek közül, hogy az akadémiának 1864. óta igazgató-tanácsi tagja; továbbá a Lipót-rend nagy-, s a Szt.-István-rend középkeresztese, aranygyapjas-rend vitéze. Kitünő klasszikus miveltségénél fogva mint szónok, sőt mint iró (publicista) is nem egyszer jelentékeny sikereket vivott ki. Szónoklatai a főrendiházban (pl. 1866-ban a különfelirat mellett) nem egyszer nagy benyomást

tettek; mint iró a főrendiház rendezésére vonatkozólag lépett föl egy röpiratban figyelemreméltó nézetekkel. Memoárjai pedig, ha valamikor napvilágot látnak, nagy fényt fognak a 47—49. évek történelmére deriteni. Megyéjében, mint főispán, kitünő közigazgatási tehetségnek bizonyult s általában minden téren kivivta a köztiszteletet.

Az orgyilkos kezeknek áldozatul esett Majláth György után országbiró, majd a főrendiháznak elnöke lett. Egyénisége megnyerő, elnöki müködése higgadt és tapintatos volt; teljes bizalmát és tiszteletét birta a főrendiháznak.

A közpályától visszalépése után a boldogult állandóan Székesfejérvárott tartózkodott. Évenként csak a nyári hónapokat töltötte az alig egy órányira eső csoóri nyaralójában. Nyugalomba vonulása után is élénk figyelemmel kisérte közügyeinket, s nem egyszer latba vetette szavát uralkodónknál, vagy a kormánynál.

Részben neki tulajdonitható az is, hogy a közönség áldozatkészségéből emelt szinházi épület a megpróbáltatások nehéz napjaiban megmenekült az anyagi válságoktól. Mint a szinház részvénytársaság elnöke minden befolyásával oda törekedett, hogy a közmüvelődésnek emelt intézményt a válságtól megmentse.

A „Vörösmarty-kör“-nek is egyik legbuzgóbb tényezője volt.

De nemcsak a közmüvelődési egyleteknek volt meleg pártolója, hanem tevékeny részt vett mindazon intézmények létrehozásában is, melyek nemzetgazdasági életünk előmozditását, felvirágzását czélozták. Az ő hathatós befolyása és buzgósága volt szintén egyik jelentékeny tényező a „Fejérmegyei takarék-

pénztár“ megalapitásánál, — melynek mint elnöke, élénk résztvett annak felvirágoztatásában.

62. Cziráki és Dénesfalvai gróf Cziráky Béla. (1884—1891.)

Méltó fia atyjának, gróf Cziráky Jánosnak. Nem irok róla életrajzot, hisz az az őszinte és mély tisztelet, melylyel személye iránt viseltetem, könnyen áradozásokba vinné tollamat, és minthogy volt egy ünnepélyes alkalom, melyben a megye közönsége tőle érzékeny bucsut vett (és a mely alkalommal a megye közönsége nevében nekem jutott a nehéz feladat a közönség érzelmeit nyilvánitani), azt hiszem legjobban teszem, ha közlöm a bucsu-beszédeket, melyeket Fejérmegye törvényhatóságának 1891. évi január 24-én az ő főispáni székéből való eltávozásának alkalmával tartott rendkivüli közgyülésen Nádasdi Sárközy Aurel alispán a tisztikar nevében, én a vármegye közönsége nevében tartottunk, s a melyek szivhez szóló záradéka Cziráky Béla gróf ur beszéde vala, s a mely beszédeket a megye közönsége jegyzőkönyvbe vétetni és ki is nyomatni rendelt.

Nádasdi Sárközy Aurél alispán beszéde a vármegyei tisztikar nevében:

„Méltóságos gróf, cs. és kir. kamarás, udvari és ministeri tanácsos úr!

Ő cs. és ap. királyi Felsége Méltóságodat udvari és ministeri tanácsosává meghiván, egyszersmind e vármegye főispáni állásától legkegyelmesebben felmenteni méltóztatott.

Bekövetkezett tehát a fájdalmas pillanat, midőn Fejérvármegye tisztikarának — kiket Méltóságodhoz a mély tisztelet, őszinte becsülés, és odaadó szeretet

felbonthatlan kötelékei fűznek — Méltóságodtól — szeretett főispánjától válnia kell!

E pillanatban érzem én — és érzi velem együtt e tisztikar minden egyes tagja, hogy mit birtunk és mit vesztünk mi Méltóságod személyében! — Mert mi Méltóságodban nemcsak bölcs vezérünket és a kegyes hivatali főnököt tanultuk tisztelni, hanem tanultuk becsülni a férfias kötelességérzet magasztos példáját, ki vezércsillagként tündöklött előttünk a kötelességtudás és nemes törekvés terén, — és ki leereszkedő, nyájas modorával, igazságos, de mindig atyai jóindulatával e tisztikar minden egyes tagjának őszinte ragaszkodását és szeretetét nemcsak megnyerte, de megtanitott mindnyájunkat arra is — miképp kell e szeretetet ápolni és fentartani!

Ilyen bölcs vezért, ilyen szeretett főnököt veszitünk mi Méltóságodban! — azért ne csodálja senki, ha a veszteség tudatában a válás feletti fájdalmunk erősebb azon öröm-érzetnél, melyet mégis éreznünk kell akkor, midőn a királyi kegy szeretett vezérünket egy oly méltóság betöltésére hivja, hol ő dicső őseinek példáját követve — jeles tehetségei által — mind magasabbra fog emelkedni — s ezáltal nekünk ujabb büszkeségünk leend, — s vármegyénk díszét emelendő leszen!

Mielőtt azonban Méltóságod e helyet, melyet e vármegye osztatlán szeretetétől és becsülésétől környezve 7 éven át, őseitől öröklött nagy nevéhez oly méltóan töltött be, — elhagyná, engedje meg nekünk, e vármegye tisztikarának, hogy kijelenthessük, miszerint emléke mélyen van sziveinkbe vésődve és a magas személye iránti őszinte, igaz tisztelet, becsülés és szeretet örökre élni fog kebleinkben.

Engedje meg egyszersmind, hogy legforróbb köszönetünket és soha meg nem szünő hálánkat kifejezzük azon kifogyhatlan jóságért és kegyességért, melylyel minket feledhetlen kormányzata alatt elhalmozni kegyeskedett!

Fogadja Méltóságod azon szivből eredt őszinte kivánatunkat, hogy a Mindenható bő áldása kisérje uj állásában! — Mi pedig alázatosan kérjük, hogy minket, volt vármegyéjének szerény, de becsületes munkásait, kegyes jóindulatában és emlékezetében megtartani méltóztassék!“

Károly János apát-kanonok által a vármegye közönsége nevében mondott beszéd:

„Méltóságos gróf, főispán ur!

Mielőtt elhagyná Méltóságod azt a fényes állást, melyet hét éven át annyi eredménynyel és dicsőséggel töltött be; mielőtt végleg kivonulna e megyeház falai közül, melyben a megyei kormányzás nehéz munkáját oly nemes becsvágygyal, annyi szellemmel és államférfiui hivatottsággal végezte; mielőtt megválna Méltóságod azon megyétől, melynek ifjusága idealizmusát, férfi-kora gondjait, tevékenységét, eszméit és érzelmeit annyi lelkesedéssel és odaadással szentelte; — e megye közönsége még egyszer akarta látni Méltóságodban a távozó szeretett főispánt, még egyszer akart találkozni Méltóságoddal e falak között, hogy távozása felett szavakkal ki nem fejezhető bánatát tolmácsolja s egy utolsó „Isten hozzád“-ban búcsúzzék el tőle.

Csodálatos egy érzés a szeretet önzése! Örülnünk kellene a királyi kegy ama megnyilatkozásán, mely az ország annyi jeles férfiakkal dicsekedhető megyéi közül éppen a mienket tünteti ki azzal, hogy főispá-

nunkat az országos és birodalmi kormányzat munkakörébe szólitja; — s ime, mi bánatos szivvel csak a mi veszteségünkre gondolunk! Büszkeségünknek csak hizeleghetne megyénk történelmi nymbusának ezen szakadatlan felragyogása, mely az országos közkormányzat polczán állott férfiak sorában az Eszterházyak, a Batthyányiak, a Nádasdyak, a Zichyek, a Szögyény-Marichok, a Czirákyak kimagasló alakjait mutatja hosszu idők óta; — s ime, mi csak szeretetünkkel vagyunk elfoglalva s szomoruan mondjuk egymásnak: elmegy a vezér, a kit oly igazán szerettünk! Ámde a mi fájdalmunk Méltóságod legszebb dicsősége, a mi szomoruságunk Méltóságod legszebb jutalma.

Fejérvármegye sohasem volt a szolgai szellem, a méltatlan meghunyászkodás talaja. Polgárai szavukban és modorukban nyiltak és őszinték levén, vezérférfiaikat eszük és jellemük tartalma szerint mérlegelik, s csak az igazi érdem, csak a teljes, a tökéletes férfiu előtt tudnak meghajolni. És meghajolnak, igen, a polgári tudat egész önérzetével hajolnak meg Méltóságod előtt, a lovagias tiszta jellem, a fenkölt gondolkozás, a fáradhatlan tevékenység ideális alakja előtt, kinek kiváló tulajdonságai nagy hivatás, nagy jövő sejtelmével töltenek el bennünket.

Az a hét év, melyen át Méltóságod Fejérvármegye kormányát vezette, politikai és társas-életünk élénk föllendülésének éveit képezi minden vonalon. Tiszteletben tartván megyénk municzipális szervezetének hagyományait, következetesen haladt a nagy elődök által kijelelt ösvényen a nélkül, hogy az ujabb kor vívmányainak, a kiépitendő Magyar-állam köve-

telményeinek szelleme előtt elzárta volna az önkormányzati intézmények zsilipjeit.

Méltóságod tudott tartalmat önteni a formákba, életet a szervezetbe, szellemet a törvénybe. A megyei közigazgatás keretébe foglalt összes tényezőkben ritka szervező és vezető képességével a helyi érdekek szellemét azon szinvonalra tudta fejleszteni, a melyen a megyei lokális szellem az állami egyetemes szellemmel találkozik, a municzipium az államiság szellemébe olvad anélkül, hogy az egyéni és önkormányzati politikai cselekvés és szabadság érzékét elvesztené. Méltóságod az államférfiui éleslátás biztosságával ismerte fel a történelmileg tudott, politikailag kifejtett különbséget a városok és megyék municzipális szervezete, szelleme, valamint hivatásuknak és létföltételöknek törvényei között, — a miért is mint két ikertestvért vezette külön-külön hivatásának utján a várost is, a megyét is. Ott bölcs tapintattal fejlesztvén a polgári elem erőképességét, nemzeties szellemét, közművelődési, kereskedelmi és ipari hivatás tudatát, — itt a megyében pedig az elterjedt intelligentiának, vagyonnak a közügyekbe való összpontositása és minél hatályosabb bevonása által fejlesztőleg hatott a megyei közszellemre.

Méltóságod kormányzata alatt élesebb formában sohasem merült fel ellentét Fejérvármegye és Székes-Fejérvár városa között; valamint az önkormányzati tevékenységre zsibbasztólag ható surlódás a megye és a kormányhatalom között ismeretlen volt előttünk. Mert Méltóságodban az államférfiu mérséklete, a politikus körültekintő figyelme, higgadtsága vezette ügyünket. Önmaga híve levén a legnemesebb liberálizmusnak, tisztelni tudta mindenkiben, egyesekben

és pártokban a vélemény és meggyőződés szabadságát. A főispáni állás hatalomköre által kijelölt törvényes és jogos határokat Méltóságod sohasem igyekezett az egyéni és testületi szabadság és jogok rovására kiszélesbiteni; őre lévén és végrehajtója a törvénynek, a polgári jog és politikai szabadság törvényeinek, a pártérdekek és szenvedélyek bármely hullámcsapása sem volt képes soha lesodorni a mindenkivel egyenlő jog és egyenlő igazság sziklájáról. Igen, jó lélekkel mondhatom s nemcsak a megye közönsége nevében, de ugy hiszem kimondhatom minden politikai párt nevében is, hogy Méltóságod mindig és minden körülmény között fölötte állott a pártoknak és nem alatta, kimondhatom, hogy Méltóságod mindig főispán volt, és sohasem párt-ember!

S mig egyfelől a politikai közigazgatás mintaszerüsége, pontossága és igazságossága felé oly erős karokkal vezette megyénket, másfelől a társadalmi fejlődés sokoldalu igényei is folytonos tevékenységben tartották Méltóságodat. A társadalmat vezető érdekek, a humanismus és közművelődés eszméi Méltóságodban nagytehetségü lelkes barátjukat birták. Értelme teli üdvös conceptiókkal, szive erős elhatározásokkal; a tettre mindig készen volt Méltóságodban a tudomány ere, a végrehajtásra az erély és lelkesedés. Szellemének egyetemessége, kedélyének rugékonysága és élénk fogékonysága a delej vonzó erejének hatását gyakorolta mindenütt, a hol alkotni, valamit létrehozni lehetett. A társulási ösztönök Méltóságod felé gravitáltak, körüle helyezkedtek el, benne birván központi erejüket, életük, tevékenységük mozgató elemét. A tűzoltóság Méltóságod nevével dicsekszik; a színészet muzsája Méltóságod nevét emlegeti. Hatása a

társadalmi összeolvadás nagy művére az egyenlőség nagy eszméjének érdekében annál maradandóbb lesz, mivel fenkölt lelke túlemelkedett a társadalmi különbségek előítéletén, midőn történelmi fényes nevének családi hagyományaival belevegyült a polgári elem nagy világába, a demokratikus egyenlőség tisztultabb formái és fogalmai iránti érzéket és fogékonyságot fejlesztette.

De fejlesztőleg hatott Méltóságod a családi élet erkölcsi állapotára is. Mert az az eszményies családi élet, az a példányszerü angyali kép, melyet Méltóságod házi-szentélye tár elénk, buzditólag kell hogy hasson mindazok családi életére, kikben a jó erkölcsök iránti érzéknek legkisebb csirája is él. A vallásosság és isteni félelem érzelmei lehetetlen, hogy ne gyarapodtak volna megyénkben, valláskülönbség nélkül, mindazokban, a kik Méltóságod igaz, nyilt, őszinte, mert a sziv legnemesebb dispositiójából származó vallásosságának tanui voltak.

Mindezen jóságáért és erényeiért Méltóságodnak az elválás e szomoru pillanatában sajgó szivünk a köszönet, a hála szavait hasztalan keresi. Mindenkinek mindene volt Méltóságod mig a mienk volt, s most hogy elmegy, mi mindnyájan, Fejérmegye egész közönsége, Méltóságodé vagyunk szivben, lélekben, Méltóságodé leszünk örökké. Mi ott leszünk mindig érzelmeinkkel, a hol Méltóságod lesz, s vezesse az isteni gondviselés bárhova Méltóságodat, Méltóságod a mienk lesz a szeretet által, mely az idő és a tér határait nem ismeri. — Midőn Róma a provinciákból a Capitoliumi szenatusba hivta jeleseit, az illető meghivottak csak hatáskört cseréltek, de nem szivet, s Rómát szolgálva szolgálták a kedves otthont, a pro-

vinczját is. — Dante nem távozhatott oly messze Flórencztől, hogy a szép olasz város nem tekintette volna őt magáénak. — Fejérmegye kormányszékéről az országos és birodalmi kormányzat cselekvéskörébe lép Méltóságod? Nos, vajjon nem a magyar haza, nem a magyar nemzet állami megerősödése, politikai, gazdasági és nemzeti gyarapodása, felvirágzása érdekében fog ott működni? És a hol a magyar haza, a magyar nemzet szabadságáról, hatalmi állásáról, közművelődési és közgazdászati felvirágzásáról van szó, ott Fejérmegyéről is szó van; mert a hol a haza, a nemzet van, ott Fejérmegye sohasem hiányzott, Fejérmegye mindig ott van!

Ezen gondolat az, mely vigasztalólag hat lelkünkre e pillanatban, midőn szivünk csordultig van a fájdalommal, mert Méltóságodtól válnunk kell. Köszönjük, szivből köszönjük fáradozásait, jóságait. Az Isten áldó keze vezesse az uj pályán, mely egy fényes jövő küszöbét képezi Méltóságod nagy szelleme számára. A királyi kegy, a nemzet bizalma és megyénk közönségének szeretetével behintett kimagasló állásában legyen Méltóságod boldog önmagában és magas főuri családjában, és legyen százszorosan boldog azon tudatban, hogy életét, mindenét hazája, királya boldogságának és dicsőségének szentelte. Éljen!“ . . .

Gróf Cziráky Béla válasza:

„Mélyen tisztelt vármegyei közönség!
Kedves tiszttársaim!

Hét éve lesz rövid idő mulva annak, hogy ő császári és apostoli királyi Felségének kegyelméből Fejérvármegye főispánjává kineveztetve, e helyről

üdvözölhettem a nemes vármegye közönségét és tisztikarát.

Rövid hét év, mely mint gondolat tünik el az örökkévalóságban, sőt az egyesek életében is, de felejthetlen marad az előtt, kit legkedvesebb emlékek — elszakithatlan kötelékkel — füznek hozzá.

Akkor az öröm érzetéhez az aggodalom érzete füződött, mely utóbbit a közönségnek meg nem szünő, jóindulatu támogatása, és önzetlen tiszttársaknak odaadó munkássága csakhamar eloszlatott. Ma a legfelső kegy ujabb nyilvánulása feletti örömnek sugara még nem tud keresztül hatolni a válás feletti fájdalom és bánat sürü felhőin, melyek hét évnek derült egét beboritják felettem.

Akkor a rendkivüli szivélyességnek nyilvánulása könnyité sorsomat, ma ugyanazon szivélyességnek nyilvánulása megnehezíti azt.

És ily érzelmek közepette hol találjak illő szavakat, hogy méltóan fejezzem ki szivem mélyében átérzett köszönetemet és hálámat azon soha meg nem érdemelt szivélyes jóindulatért, melyet jóakarói, baráti és rokoni sziv irányomba tanusitott, támogatva müködésemben, elnézve gyarlóságaimat!

Ezen kegyes pártfogás volt azon melegitő napsugár, mely ittlétemnek derült egétől minden felhőt távol tartott, s ezt meghálálni nem érzek magamban elég erőt, elég képességet.

Puszta szavak állanak egyedül rendelkezésemre, melyek az igaz hálát és köszönetet, a sziv legérzékenyebb húrjain zengik.

Hála tehát és köszönet a legnemesebb vármegye közönségének, a vagyoni és társadalmi állásuknál

Eörményesi br. FIÁTH MIKLÓS,
Fejérvármegye főispánja.

fogva annak élén álló vezérférfiainak, kiknek mindenikéhez rokoni, vagy baráti kötelék füz!

Elismerés és köszönet kedves tiszttársaimnak, kik odaadó munkássággal hivataloskodásomat könnyüvé tették!

Ezekben foglalom össze igénytelen rövidséggel, de azon ünnepélyes biztositással hálás köszönetemet, hogy mint eddig, ugy ezentul is, e felejthetlen vármegye érdekeinek, habár távolálló, de tehetség szerinti szerény előmozditója kivánok maradni!

Tartsanak meg jó emlékükben, a mint én is hálás visszaemlékezéssel fogom őrizni kedves emlékűket szivem utolsó dobbanásáig!

Ajándékozzák meg jóindulatu támogatásukkal azt, kit Isteni gondviselés és Királyi kegy utódomul fog kirendelni! Ez azon kérés, melyet a válás perczében mindnyájukhoz intézek!

Az Égnek legbőségesebb áldása áraszsza el Fejérvármegyét és annak minden lakóját! Isten velük!“

63. Magyarország fennállásának ezredik évében
Fejérvármegye főispánja
Hörményesi Báró Fiáth Miklós. (1891—).

V.

Alispánok és tisztviselők.

A török uralom előtti korból a leggondosabb kutatásaim daczára sem sikerült a megye alispánjai és tisztviselői közül az alább felsoroltakon kivül többet feltalálni. Oka ennek abban rejlik, hogy a megyei hatóság intézkedései nem birván országos fontossággal, azok nem igen kerültek az okmánytárakba; az meg tudni való, hogy Fejérmegyének levéltári oklevelei csakis az 1689. évben kezdődnek, a mikor t. i. a török idők után a megye ujjá szerveztetett.

1333. László. Fejérmegye soltszéki alispánja. Említtetik azon oklevélben, melyet ő mint a megye soltszéki alispánja és szolgabirái adtak ki, bizonyitván, hogy Otmár fia László és Becsey Imre között Szalk birtokra nézve fenforgott per kiegyenlittetett. Zichy Cod. I. 408. l.

1347. Szolgabirák: Igari György; Zedregi Mátyás, Jakab fia; Naszlay János. Fejér C. Dipl. VIII. 5. 290. l.

1348. Márton. Fejérmegye soltszéki alispánja. Szolgabirák: Vadasy Gergely; Mihály, Baldun fia. Zichy Cod. II. 291. l.

1358. Zarka Benedek. Fejérmegye alispánja. Szolgabirák: Hardy László; Fánchy Macer (Sovány) Máté; Tatárteleky György; Csák-

berényi Csák. Fejér Cod. Dipl. IX. 7. 173. l. és 747. l.

1376. Kinger Domonkos. Fejér C. Dipl. VIII. 5. 292. l.

1384. Varsányi Pál.
Szolgabirók: Alapi Dombó János; Fánchy Péter; Szilasy Dénes. U. o. VIII. 5. 294. l.

1389. Csányi Balázs; Berényi Balázs. Fejér C. Dipl. VIII. 5. 294. l.

1392. Szolgabiró: Alapi János. U. o. X. 2. 86. l.

1394. Mátyás, János fia. U. o. X. 4. 785. l.
Szolgabiró: Zilasy Benedek. U. o. 295. l.

1395. Szentmártoni György.
Szolgabiró: Alapi Dombó János. U. o. 295. l.

1398. Jakab és Mátyás. U. o. 296. l.

1399—1400. Csák György és Marczaly Dienes. — U. o. 296., 297. l.

1402. Péthy Pál. Keresztesek Prot. az egyetemi könyvtárban. III. 391. l.

1408—1409. Mari Jakab. U. o. 319. és 332. l.
Szolgabiró: Mátyás, János fia. Fejér C. Dipl. X. 4. 788.

1411. Tatárfalvai Erdews Gergely; Zenthpéteri Porkolás Márton.
Szolgabiró: Keszy György. Kereszt. Prot. III. 1052—1054. l.

1413. Varsányi Imre; Temesy Miklós. Fejér C. Dipl. X. 5. 455. l.

1416. Csákberenyi Csal — helyesebben Csák — János, Benedek fia.
Szolgabiró: Sikatory András. U. o. X. 7. 700. l.

1429. Erdeeli Péter, alispán.
Szolgabirák: Theberi Kelemen, Zerethi Antal, Csoori György, Berényi György, a solti szék-

ből pedig Varyas János, Thaasi Mihály, András fia. — Jelen vannak ezek valamenynyien Zsigmond király által 1429. jul. 8-án Székes-Fejérvár mellett tartott azon megyei közgyülésen, melyben a fejér és soltszéki területen elhatalmasodott gonosztevők fölött itéletet tart. — Kammerer Ernő ur szives közlése folytán.

1431. Solthy Pál, soltszéki alispán.
Szolgabiró: Csornay Imre. U. o. X. 7. 351. l. és Keresztesek Prot. III. 331. l.

1441. Szentgyörgyi Vincze István. Kereszt. Prot. III. 277. l.

1443. Szolgabirák: Kwzeli Péter, Lukács fia; Telgei Márton; Paczman Benedek; Dobozi Bertalan. Kereszt. Prot. III. 1077.

1446. Dinyei Vass János, alispán és csókakői várnagy. Körmendi levélt. Lad. 19. nr. 12.

1457. Batthyányi István. Fejér C. Dipl. X. 7. 904. l.

1482. Alapi Sáry János; Szentpéteri Pál.
Szolgabiró: Sikátori Csák Demeter. Kereszt. Prot. III. 434. l.

1498. Tatárfalvai Erdős Gergely. Kereszt. Prot. III. 459. l.
Szolgabiró: Tinódi Lászlóffy Imre. U. o.

1503. Tatárfalvai Erdős Gergely; Szentpéteri Porkolás Márton.
Szolgabiró: Eszenyi Eszen Demeter. U. o. III. 436., 44. l.

1508. Tatárfalvai Erdős Gergely; Kajászó-Szentpéteri Porkolás Márton.
Szolgabiró: Veleghy Gáspár. U. o. III. 465.

1509. Bolyári Péter, soltszéki alispán.
Szolgabiró: Homokmegyi Balassa László. — Gyárfás id. m. 727. l.

1511. Tatárfalvai Erdős Gergely; Szentpéteri Porkolás Márton.
Szolgabiró: Keszy György. Kereszt. Prot. III. 338. lap.

1535—1537. Jenői Benethey János.
Szolgabiró: Eszenyi Eszen Benedek. U. o. III. 1114., 491., 441. l.

1543. Ágszentpéteri Nagy Benedek.
Szolgabiró: Cseh Gergely. 1543. évi adóösszeirás. Megyei levélt.
Táblabiró: Pákozdy István.
Esküdt: Nagy Máté.
Jegyző: Novay Albert. 1540—1543. Gróf Cziráky Antal' lovasberényi levélt. XXIV. fiók 4. 5. sz.

Ez utóbbiak voltak Székesfejérvárnak és a megyének a török járom alá jutása idejéig alispánjai és tisztviselői.

Van ugyan egy portális összeirás 1669-ből, mely ezidőben a megye egyrészét mint Fejérvárhoz be nem hódoltat, Komárommegye közigazgatásához tartozottnak jelenti, és pedig a következő községeket sorolja fel mint ilyeneket: Moór, Csókakő, Csákberény, Gánt, Forna, Csákvár, Boglár, Bicske, Csabdi, Mány, Szaár, Felcsut, Alcsut, Doboz, Tabajd, Bodmér, Acsa, Vaál, Ettyek, Zámor, Gyuró, Tordacs, Kajászó-Szent-Péter, Pátka, Lovas-Berény, Zámoly, Bodaik.[1]) De ez az odatartozás csakis utóbbi időben lehetett érvényben, mert több történelmi adat, nevezetesen a Csókakő-vár történelménél felhozandó összeirás és adózás kimutatása,[2]) továbbá Ercsi történeténél közlendő levél,

[1]) Századok 1870. évf. nov. füzet.

[2]) Megjelent „Csókakő vára és várbirtokai“ czimü közleményemben „A Székesfejérvár stb. tört. és rég. társulat 1893. évkönyv.“

melylyel Musztafa bég, Bicske, Alcsut és Gyuró török földesura 1630. körül Dallos János és Torkos Péterhez az alsószentpéteri jobbágyok érdekében intézett, — azt tanusitja, hogy mig a megye 1692-ben ujra nem szerveztetett, tisztviselői nem voltak.

1692. Alispán: Ujvári Ferencz.
Főszolgabirák: Kolosváry Mihály, Ujvári Péter, Csuzy Pál.
Biztosok: Töttösi László, Besnyák Sándor.

1693. Alispán: Miskey István, eddig győri lovassági kapitány.
Szolgabirák: Albert Benedek, Kolosváry Mihály.
Főjegyző: Szabady András, Győr város esküdt jegyzője.
Esküdtek: Ujvári István, Ujvári Péter, Somody György, Albert Jakab, Burján Miklós, Kovács Pál, Sólyomváry János, Parragh Mihály, Vörös György, Babocsay Pál, Ölbey Péter.
Biztosok az előbbiek. — Ideiglenes helyettes alispán: Albert Benedek szolgabiró.
Ugyanazon év dec. 10-én esküdteknek választattak: Arany János és Somody György. — 1694-ben Albert Benedek helyébe helyettes alispán lett Ölbey Péter. Markus György pedig és Besnyák Sándor esküdtek.

Ugy látszik, hogy az ujjászervezés kezdetének nehézsége miatt a tisztviselők eddig ingyen szolgáltak, mert az 1694. évi gyülés igy rendezte azok fizetését:

Alispánnak 100 frt. 3 frt napidij és fuvar megtéritése.
Főjegyzőnek 100 frt.
Szolgabiróknak az adószedésért is 75 frt s minden falutól egy szekér fa.

Biztosoknak 100 frt.
1695-ben biztos: Karner György, Kolosváry Mihály helyettes-alispán, Albert Jakab pénztárnok. 1696-ban uti-biztos: Eölbey Péter, pénztárnok Vörös János. 1698. biztosok: Vikovics Mihály, Reitter Ferencz; esküdt: Kutas István.

1701. Alispán: Meszleny János.
Jegyző: Posgai Ferencz.
Főszolgabirók: Kolosváry Mihály, Vörös János; — szolgabirók: Fekete György, egyszersmind pénztárnok.
Esküdtek: Mészáros András, Kapui György, Gallovics Mátyás.

1702. Pénztárnok: Purhóczy György.

1703. Főbiró: Fekete György, a hivatalát letett Kolosváry M. helyett — és Karlózy Imre Vörös János helyébe; — szolgabiró: Ányos György.

1704. Helyettes-alispánul választatott Kolosváry Mih.
Főbiró: Kemenczey Péter; Karlóczy Imre visszahelyeztetett s igy
biztos: Kemenczey Péter.
Helyettes alispán: Gruber Mihály.

1707. Losonczi Farkas András.[1])

1710. Kolosváry Mihály a főbiróságba a jövő tisztválasztásig visszatétetett.
Helyettes alispán: Gányi Bálint.
Főbiró: Ányos György.
Fuvarozási biztos: Pribék János.

1711. Főügyész: Schönberger Ádám.

1712. Biztos: Nagy János, Adiunctus Liptay Ferencz.

---

[1]) Századok. 1880. II. 151. l.

1714. Főbiró: Nagy János, a meghalt Kolosváry Mihály helyébe; — szolgabirák: Vörös Pál és Liptay Ferencz.
1715. Fő-adóvevő: Vörös János.
1716. Alispán: Meszleny János.
Főjegyző: Posgay Ferencz.
Főbirók: Ányos György, Vörös János; szolgabirók: Vörös Pál, Liptay Ferencz.
Biztos: Tőtősi László.
Esküdtek: Vásárhelyi István, Vörös Zsigmond, Puhóczy Ferencz.
Az átkelő katonaság biztosául: Lángh 60 fr. fizetéssel.
1717. Biztosok: Németh András, Kornau János.
Esküdt: Parragh János, egész 1725-ig volt esküdt.
1718. Főjegyző: Zichy Ádám.
Biztos: Liptay Ferencz szolgabiró, Lángh helyébe; segédbiztos Kolosváry Mihály.
1720. Főbiró: Vörös Pál, esküdt Melcsiczky Márton, albiztos Kolosváry Mihály.
Főügyész: Vellingrand Pál.
1721. A megyei katonaság vezérévé: Vörös Zsigm.
Esküdt: Nesztorovics Jakab.
1724. Fő-adóvevő: Liptay Ferencz.
1725. Főjegyző: Demkovics Józs., albiztos Szokolay János.
1725. Alispán: Meszleny János.
Főjegyző: Demkovics József; — Zichy Ádám Prothonotarius lett.
Főbirók: Ányos György, Vörös Pál. — A jegyzőkönyv szolgabirók választását nem emliti.
Fő-adóvevő és főbiztos Liptay Ferencz, al-

biztos Kolosváry Mihály, helyettes-biztos Vásárhelyi István.

Esküdtek: Puhóczy Ferencz, Spáczay Gábor, Csákányi György.

Több tisztviselő választása a jegyzőkönyvben nem emlittetik; hanem táblabirákul választattak: „Michael Baczkó, Andreas Török, Moyses Szabó, Josephus Sajnovics, Joannes Nagy, Franciscus Francsics, Franciscus Liptay, Franciscus Fiáth, Gregorius Miklesics, Stephanus Ujlaky, Gregorius Pruhoczy, Ludovicus Mecséry; Franciscus Pruhóczy, Sigismundus Vörös, Josephus Miskey, Franciscus Miskey, Franciscus Bedő, Gabriel Spáczay, Joannes Parraghy, Martinus Melsiczky, Gregorius Csákány, Georgius Petrik, Andreas Gányi, Joannes Pápay.“

1726. Demkovics András alügyész; — ez volt az első alügyész; évi fizetése 50 frt.

1727. Esküdt: Bedő Ferencz; Mártonyi János alügyész.

Meszlenyi János első alispán a hivataláról már előbb lemondván, helyébe Vörös Pál választatott; gátoltatása eseteire helyettesévé Liptay Ferencz fő-adóvevő.

Főbiró: Fekete József, Vörös helyébe.

1730. Rendes esküdt: Boros Tamás; tiszteletbeliek: Pál Ádám, Adorján György.

1731. Fő-adóvevő: Kolosváry Mihály.

1732. Alispán: Vörös Ferencz; gátoltatása esetére helyettes-alispán Liptay Ferencz, másként főbiztos.

Főjegyző: Röth Sándor.

Főbirók: Ányos György, Fekete József.
Fő-adóvevő: Kolosváry Mihály, segédje Gyurkovics Ferencz.
Ennél több tisztviselő ez alkalommal nem lőn a jegyzőkönyv szerént választva s igy hihetőleg az előbbiek megerősittettek, noha ezen körülményt a jegyzőkönyv nem emliti.

1733. Sebész: Suffert.
Aljegyző: Merka Imre; esküdt: Gulik József.

1734. Főbiró: Andrássy István; esküdt: Ferenczy János; sebész: Podoninczky Venczel.

1735. Aljegyző: Mártony János; alügyész: Szedmáky Ferencz.

1735. Alispán: Röth Sándor, helyettes Liptay Ferencz megerősittetett.
Főjegyző: Hrabovszky István, aljegyző Mártony János.
Főbirók: Andrássy István, Fekete József; esküdtek: Szentgyörgyi József, Spáczay Gábor, Frievaldszky András, Pápai másképBorz János, Boros Tamás.
Fő-adóvevő: Lelovics László.
Főügyész: Vellingrand Pál, alügyész Szedmáky Pál.
Albiztos: Kolosváry Mihály, esküdt Miskey György.

1736. Tiszteletbeli esküdt: Gregorovics Pál.
Fő-adóvevő: Frieveisz Ferencz, aljegyző Frievaldszky.

1738. Helyettes biztos Ányos Ferencz és rendes esküdt, — Kreskay János szinte esküdt.

1741. Aljegyző: Gyurikovics Ferencz, alügyész Fejérváry Pál, esküdt Szentiványi Imre.

1742. Orvos: Farner János; esküdt Farkas Pál.

1743. Fő-adóvevő: Andrássy István, szolgabiró Gányi András, esküdtek Fekete Márton és Tóth István.
Helyettes alispán: Hrabovszky István, főbiztos Kolosváry Mihály.

1744. Fő-adóvevő: Kolosváry Mihály; főbiztos: Andrássy István; albiztos: Bécsi Ferencz.

1744. Alispán: Röth Sándor, helyettes Hrabovszky István, egyszersmind főjegyző, aljegyző Gyurikovics Ferencz.
Főbirók: Fekete József és Gányi András, — az esküdtek mindnyájan megerősittettek.
Főügyész: Vellingrand Pál, alügyész Fejérváry Pál.
Fő-adóvevő: Kolosváry Mihály, főbiztos Andrássy István, tiszteletbeli esküdt Vásárhelyi Gábor.

1745. Főbiró: Gyurikovics Ferencz, esküdt Dalmata József, Boros Ádám.
Aljegyző: Posgay István.

1746. Esküdt: Pápay János, 1748. esküdt Mestery György.

1751. Alispán: Gádóczi Röth Sándor.
Főjegyző: Gyurikovics Ferencz.
Főbirók: Vörös Ignácz, Posgay István, szolgabirók Sajnovics Mátyás, Vörös Zsigmond, esküdtek Vásárhelyi Gábor, Farkas Ferencz, Tóth István, Dalmata József, Kreskay János, Boros Ádám egyszersmind helyettes biztos.
Főügyész: Vörös Zsigmond, alügyész Kossy János.
Főadóvevő: Kolosváry Mihály.

Ugyanezen tisztujitó közgyülés a tisztviselők fizetését ekép szabályozta: alispán 600 frt, főjegyző 350 frt, főbiró 150 frt, szolgabiró 75 frt, esküdt 50 frt, főügyész 100 frt, alügyész 75 frt, adóvevő 300 frt, helyettes az esküdti fizetésen felül 10 frt. — Ugyanazon évben később tiszteletbeli esküdtek Pápay János, Boncz Farkas, Friebeisz Ferencz, Vörös István, Nagy István, Perczel József, Szentiványi Imre, Nagy Ferencz és Vásárhelyi Sándor.

1752. Al-adóvevő: Fejérváry József.
Rendes esküdtek: Tergovcsics József, Szentiványi Imre.

1753. Sebész: Mocs József.

1754. Alispán: Fejérváry Pál.
Főjegyző: Gyurikovics Ferencz.
Főbirók: Vörös Ignácz, Posgay István; szolgabirók: Vörös Zsigmond, Röth Ignácz; esküdtek: Tóth István, Horváth János, Tergovcsics Mih., Szentiványi Imre, Perczel József, Nagy Gábor, Farkas Ferencz, Borz János, Boncz Farkas, Miskey György, Zámolyi István, Urbanits József.
Főügyvéd: Vörös Antal.
Főadóvevő: Kolosváry Mihály; al-adóvevők: Hiemer Ignácz, Marics István.

1755. Főbiró: Fejérváry József.

1756. Biztos és esküdt: Szita János.

1757. Biztosok: Hajer Mátyás és Mestery György; Fekete János esküdt.

1758. Biztos és esküdt: Dancs Mihály, Nagy István esküdt.

1759. Aljegyző: Fiáth János.

1760. Alispánok: Vörös Ignácz, helyettes Gyurikovics Ferencz, egyszersmint megyei főbiztos 400 frt évenkénti fizetéssel.
Főjegyző: Queck József választatott, aljegyző Rudnyánszky Antal.
Főbirók: Vörös Zsigmond, Fiáth János; szolgabirók: Pribék János, Tóth István; esküdtek: Boncz Farkas, Tergovcsics Mihály, Fekete János, Horváth János, Perczel József, Nagy István; tiszteletbeliek: Farkas Ferencz, Urbanics József, Szita Ádám, Vásárhelyi Imre; biztosok: Darus Mihály és Hajer Mátyás.
Főügyész: Lechner Ferencz.
Főadóvevő: Hiemer Ignácz, Vicenty Sebestyén.

1762. Esküdtek: Divéky József, Tóth Péter; biztosok: Kovács Ferencz, Kreszneries József.
Alügyész: Röth Sándor; főorvos: Buxon József.

1763. Főügyész: Zuber József; esküdt: Nagy László.

1764. Alügyész: Tergovcsics József.

1767. Alispánok: Vörös Ignácz, Gyurkovics Ferencz.
Főjegyző: Queck József megerősittetett; aljegyző: Meszleny János, — ez alkalommal főispán ur előadta, hogy czélszerü lenne a megyét három járásra felosztani, mi elfogadtatott.
Főbirók: Vörös Zsigmond, Fiáth János, Rudnyánszky Antal; szolgabirók: Pribék János, Marich Tamás, Röth Ignácz; esküdtek: Nagy László, Nagy István, Fekete János, Tergovcsics Mihály, Tóth Péter, Ujváry László; tiszteletbeliek: Vásárhelyi Imre, Farkas János, Frieveisz János, Markó Pál.

Főadóvevő: Hiemer Mihály, aladóvevő Bedő Ferencz.

Főügyész: Zuber József, Tergovcsics József.

1769. Főadóvevő: Sixty Ferencz, esküdt Tóth István.

1770. Főadóvevő: Bedő Ferencz, aladóvevő Nagy László, esküdt Érsek György.

Főorvos: Brigelius Mátyás.

1771. Főbiró: Röth Ignácz, szolgabiró Andrássy István.

1773. Aljegyző: Rosty Ferencz.

1773. Alispánok: Vörös Ignácz, Fiáth János.

Főjegyző: Queck József, aljegyző Rosty Ferencz.

Főbirók: Vörös Zsigmond, Marics Tamás, Röth Ignácz, szolgabirók Pribék János, Fekete János, Andrássy István, esküdtek Dancs Mihály egyszersmint biztos, Nagy István, Érsek György, Tergovcsics Mihály, Pribék Imre, Nagy István, Ujváry László, Tóth István, — tiszteletbeliek Farkas Ferencz, Markó Pál, Fekete András, Frieveisz Ignácz, Gányi Ferencz, Gullner Mih. Biztosok: Hajer Mátyás, Kreznerius György, Dancs Mihály, Markó Pál.

1774. Tiszti mérnök: Liptay Károly.

1775. Biztos a Dunamellékre: Hajer Mátyás, Lokcsánszky Antal Czecze környékére.

1776. Tiszteletbeli esküdt: Szép István.

1777. Főjegyző: Tergovcsics József, a meghalt Queck József helyébe.

Adószedő: Tóth István, esküdt Zlinszky István.

1778. A főbiztosság megszüntettetvén, helyette három szolgabirói és két esküdti állomás lőn felállitva, és pedig

Szolgabirák: idősb Nagy István, Tergovcsics Mihály és Tóth István.
Esküdtek: Lokcsánszky Antal, Tergovcsics Ignácz, Szép István; tiszteletbeliek: Vásárhelyi Nagy József, Kulifay József, Horváth Miklós, Boncz János, Tóth Benedek, Tóth Gábor.
Adószedők: Gáspár Pál, Teklics Fer., Gullner Mihály.
Biztos: Bicskén Esztó Ferencz.
Bicskei járásbeli sebész: Tetta Ferencz.
II. aljegyző: Mentler Zsigmond.
II. alispán: Hiemer Ignácz.

1780. Hiemer Ignácz első alispánnak ideiglenesen kineveztetett.
Aladószedő: Csernyei Ferencz.

1781. Első alispán: Vörös Ignácz.
II. alispán: Marich Tamás.
Főjegyző: Tergovcsics József, első aljegyző Gullner Mihály, második Mentler Zsigmond.
Főbirók: Meszlenyi János, Pribék János, Divéky József; szolgabirák: Vásárhelyi Nagy István, Fekete János, Tóth István, Idősb Nagy István, Tergovcsics Mihály, Zlinszky István.
Főadóvevő: Gyurkovics János; aladóvevők: Teklics János, Csernyei Ferencz, Tóth Gábor.
Főügyész: Kreskay Ferencz; alügyész: Horváth Gy.
Számvevő: Nagy László.
Esküdtek: Szép István, Kulifay József, Frieveisz Ignácz, Kreskay Gáspár, Tergovcsics Ignácz, Dancs Mihály, Fekete András; — tiszteletbeliek: Farkas Ferencz, Nagy István,

Teklics János, Boncz János, Horváth Miklós, Tóth Benedek, Tóth Gábor, Orosztonyi Miklós, Hrabovszky Antal, Szluha Antal, Nagy Elek.

1783. Szolgabirák: Zlinszky Ignácz, Salamon Ignácz, Tóth István, Tergovcsics Mihály.
Esküdtek: Dancs Mihály, Frieveisz Ignácz.
Aljegyző: Kapuváry József, tiszteletbeli: Salamon Ferencz.
Szolgabirók: Salamon Ferencz, Pázmándy Istv.
Rendes esküdt: Tóth Benedek, tiszteletbeli: Kazay István, Szücs András.
Selmészeti felügyelő: Lakics János.

1785. évben a főispán a hivataltól felmentetvén, ezentúl 1790-ig minden hivatal az administrator által lőn betöltve.[1])

---

[1]) Tiszti főügyész: Horváth György, alügyész: Kazay János.
Rendes esküdt: Szücs András, Hrabovszky Gáspár.
Rendes jegyzőségbe megerősitett: Mentler Zsigmond, Végh Ignácz.
Tiszti orvos: Novák József.
Számvevő: Liptay Károly.

1786. Első alispán: Marich Tamás.
Főjegyző: Kapuváry József.
Aladószedő: Nagy Ferencz.

1787. Pribék János II-ik alispán.
Aljegyző: Végh Ignácz.
Főbiró: Zlinszky Ignácz, szolgabirók: Salamon Ignácz, Kazay István, Nedeczky János, Vörös Ferencz.
Törvényszéki elnök: Hiemer Mihály.
Harmadik alügyész: Zuber Sándor.
Aktuariusok: Kreskay Gáspár, Loksánczky Antal.
Levéltári lajstromzó — actuarius: Hrabovszky Gáspár.
Főadóvevő: Kizling Máté.

1788. Főjegyző: Végh Ignácz, Vörös Ferencz.
Főbiró: Kapuváry József.
Alügyészek: Nagy Ignácz és Nagy János.

1789. Főjegyző: Nándory József, — aljegyzők: Nedeczky Ferencz, Győrffy József.
Főbiró: Mentler Zsigmond, — szolgabirók: Kreskay Gáspár, Nagy Ferencz.

1790. Első alispán: Marich Tamás, II. Kocsi Horváth József.
Főjegyző: Végh Péter, aljegyzők Nedeczky Ferencz, Domokos Károly.
Főbirók: Zlinszky Ignácz, Mentler Zsigmond, Kazay István.
Szolgabirók: Nagy Ferencz, Hrabovszky Gáspár, Szücs András, Lokcsánszky Antal, Kreskay Gáspár, Tóth Bencze.
Esküdtek: Szép István, Kulifay József, Mohos Ferencz, Zlinszky Imre, Liptay János, Gyürky Lipót, Balassa János, Barcza Mihály; tiszteletbeliek: Fekete András, Kassay János, Mészöly Lajos, Szücs Sándor.
Főadóvevő: Andrássy Antal; aladóvevők: Teklics Ferencz, Fekete András, Hajer Mátyás.
Számvevő: Kolosváry Mihály.
Főügyész: Kazay János, — alügyész Jankó István.
Tiszti mérnök: Csapó Benjamin.
1791. Szolgabiró: Salamon Zsigmond.
1792. Adóvevők: Hajer Mátyás, Pőcz Ignácz.
Tiszteletbeli esküdt: Jankó Mihály.
1793. II. aljegyző: Jankovics Miklós.
1794. Alispánok: Marich Tamás és Kocsi Horváth József.
Főjegyző: Végh Péter; aljegyzők: Domonkos Károly, Jankovics Miklós.
Főügyész: Kazay János, — alügyész Jankó István, tiszteletbeli Magyari Péter.
Főbirók: Zlinszky Ignácz, Salamon Ignácz, Kazay István; szolgabirók: Hrabovszky Gáspár, Lokcsánszky Antal, Meszlenyi Ferencz,

Salamon Zsigm., Kreskay G., Pázmándy Ján.
Esküdtek: Zlinszky Imre, Szabó János, Kulifai József, Gyürky Lipót, Balassa János, Mohos Ferencz, Hollósy János, Mészöly Lajos, Fekete András, Szücs Sándor, Jankó Mihály, Kazay János, Kutas István, Huszár István.
Főadóvevő: Andrássy Antal, — aladóvevő: Hajer Mátyás, Fekete András, Pöcz Ignácz.
Számvevő: Kolosváry Mihály.
Főbiztos: Pribék János, — albiztosok: Hajer Mátyás, Fister János, Tergovcsics Ignácz.

1795. Ifjabb gróf Nádasdy Mihály, t. aljegyző.
Szolgabiró: Pázmándy János, Mohos Ferencz.

1796. Főadóvevő: Hrabovszky Gáspár.
Tiszteletbeli aljegyző: Ürményi Miksa.

1797. Főjegyző: Domonkos Károly, I-ső alj. Jankovics M.
Tiszteletbeli aljegyző: Kempelen Imre.
Szolgabiró: Kreskay Gáspár, Zlinszky Imre.
Tiszteletbeli aljegyző: Marich Dávid István.
Tiszteletbeli alügyész: Szentpéteri István.
Esküdt: Modrovics Ignácz.
Főbiró: Ürményi Miksa.
Aljegyzők: 1-ső Marich Dávid, 2-ik Kolosváry Pál, tiszteletbeli Zichy János.
Levéltárnok: Modrovics Ignácz.

1798. Tiszteletbeli aljegyző Jankovics József.

1799. Főjegyző: Ürményi Miksa.
Főbiró: Pázmándy János, szolgabirók Mohos Ferencz, Hollósy János.
Esküdtek: Takács János, Roboz Mihály.

1800. Vicenty Ferencz tiszteletbeli esküdt.

1801. Esküdt: Nagy József.

1802. Alispánok: Marich Tamás, Kocsi Horváth Istv. Főjegyző: Ürményi Miksa; aljegyzők: Kolosváry Pál, Jankovics József; tisztlb.: Szücs Lajos, Redl József.
Levéltárnok: Lokcsánszky Antal.
Főbirók: Marich Dávid, Zlinsky Imre, Pázmándy János; szolgabirók: Szabó János, Mészöly Lajos, Kreskay Gáspár, Modrovics Ignácz, Mohos Ferencz, Hollósy János.
Esküdtek: Molnár János, Nagy Józs., Kulifay Józs., Gyürki Lajos, Roboz Mihály, Vicenty Fer., Mentler Károly, Nagy István; tiszteletbeliek: Orosztonyi László, Korher János, Németh Sándor.
Főügyész: Kazay János, alügyész Szentpéteri István, tiszteletbeli Magyar Péter, Pamet Mátyás, Baki Lajos.
Főadóvevő: Hrabovszky Gáspár; aladóvevők: Hajer Mátyás, Fekete András, Pőcz Ignácz.
Számvevő: Pribék János.
Biztosok: Tergovcsics Ignácz, Fürster Mihály, Jankó József.

1803. Esküdt: Korher János.

1805. Második alispánnak kineveztetett: Ürményi Miksa.
Főjegyző: Kazay János.
Főügyész: Podhorszky Miklós.

1806. Számvevő: Kreskay Gáspár.
Szolgabirók: Modrovics Ignácz, Meszlenyi Ignácz.

1806. Alispánok: Ürményi Miksa, Marich Dávid.
Főjegyző: Kazay János, aljegyzők Kolosváry Pál, Nagy Elek, tisztb. Fiáth Józs., Redl József.

Levéltárnok: Lokcsánszky Antal.
Főbirók: Zlinszky Imre, Jankovics József, Pázmándy Károly; szolgabirók: Szabó János, Mészöly Lajos, Modrovics Ignácz, Mohos Ferencz, Szücs Lajos.
Esküdtek: Molnár János, Vicenty Ferencz, Németh Sándor, Kulifay József, Nagy József, Korher János, Mentler Károly, Roboz Gábor, tiszteletb. Orosztonyi László, Keresztes János, Angyal Gábor, Bakos Dániel.
Főügyész: Podhorszky Miklós, alügyész Szentpéteri István, tlb. Pamer Mátyás.
Főadóvevő: Hrabovszky Gáspár; aladóvevő: Hajer Mátyás, Fekete András, Pőcz Ignácz.
Tiszti mérnök: Csapó Benjamin.
Biztosok: Tergovcsics Ignácz, Füster Mihály, Keresztes János.

1807. Számvevő: Mentler Károly, esküdt Angyal Gáb.
Tiszteletbeli alügyész: Eklér József.

1808. Sebész: Amant József.
Szolgabirók: Mészöly Lajos, Fiáth József, Vicenty Ferencz, tlb. esküdtek Balogh János, Székelyi Elek.

1809. Tiszt. jegyző: Szluha Imre, tlb. ügyész Baur József.

1810. Sebészek: Amon József, Aschner József.
Esküdtek: Nagy László, Jankovics Vincze.
Tiszteletbeli ügyész: Horváth Antal, Horváth Gábor.

1811. Szolgabirók: Fiáth József, Vicenty Ferencz.
Tiszteletbeli aljegyző: Baur Antal.
Esküdtek: Horváth István, Kenessey Zsigm., Bakos Dániel, Miskey Ferencz.

Szolgabirók: Vicenty Ferencz, Németh Sándor, Korher János.
Sebész: Müller Mihály.

1812. Tiszti ügyész: Horváth Gábor.
Tiszt. aljegyzők: Végh Ignácz, Bajzáth György.
Tiszteletbeli esküdt: Mikos Imre.

1813. Alispánok: Marich Dávid, Jankovics József.
Főjegyző: Kazay János, aljegyzők Nagy Elek, Végh Ignácz, tiszt. Bajzáth György, báró Rudnyánszky Mihály, Huszár Károly.
Levéltárnok: Lokcsánszky Antal.
Főbirók: Zlinszky Imre, Magyari Péter, Pázmándy Károly; szolgabirók: Viczenty Ferencz, Németh Sándor, Korber János, Mohos Ferencz, Roboz Gábor, tisztlb. Huszár Antal, Eklér Mihály.
Esküdtek: Horváth István, Nagy László, Bakos Dávid, Miskey Ferencz, Mikos Imre, Angyal Gábor, Kenessey Zsigmond, Lethenyei István, tiszteletbeliek Töltésy András, Nagy Boldizsár, Mészöly Pál, Tóth Sándor, Horváth Sándor, Mészöly Antal.
Főügyész: Podhorszky Miklós, — alügyész: Horváth Gábor, tisztb. Baur György.
Főadóvevő: Nagy Ignácz, aladóvevők Hajer Mátyás, Fekete András, Pőcz Ignácz.
Számvevő: Mentler Károly.
Tiszti mérnök: Csapó Benjamin.
Biztosok: Tergovcsics Ignácz, Füster Mihály, Nagy László.
Esküdt: Dinnyés Ferencz.

1814. Főorvos: Molnár János.
Első aljegyző: Végh Ignác, 2-ik Bajzáth György.

Biztos: Jankó József.
Tisztb. esküdt: Funtek Imre.

1815. Tiszti orvos: Novák József.
Tiszteletbeli alügyészek: Szücs Antal, Simoncsics Antal.
Főügyész: Horváth Gábor, alügyész Baur Józs.
Főbiró: Kolosváry Pál, Pázmándy Károly helyett.

1816. Rendes esküdt: Nagy Boldizsár, tiszteletbeli Andrásy I.

1816. Alispánok: Marich Dávid, Jankovics József.
Főjegyző: Végh Ignácz, aljegyzők Bajzáth György, Huszár Károly; tiszteletb.: báró Rudnyánszky Mihály.
Főbirók: Kolosváry Pál, Magyari Péter, Szücs Lajos; szolgabirók Viczenty Ferencz, Németh Sándor, Korher János, Roboz Gábor, Simoncsics Antal; tiszteletbeli Eklér Mihály.
Esküdtek: Horváth István, Miskey Ferencz, Mészöly Antal, Nagy László, Nagy Boldizsár, Funtek Imre, Bakos Dániel, Lethenyei István, tiszteletb. Mészöly Pál, egyszersmint várnagy, Horváth S., Andrásy I.
Főügyész: Horváth Gábor, alügyész Baur József, tiszteletbeli Szücs Antal, Mikos Imre, Nedeczky Mihály.
Főadóvevő: Nagy Ignácz, adóvevők Hajer Mátyás, Fekete András, Pőcz Ignácz.
Számvevő: Mentler Károly.
Biztosok: Tergovcsics Ignácz, Nagy László, Jankó József, Hetyei András, Lethenyei Antal.

1817. Szolgabiró: Szentpétery István.
Aladóvevő: Füster Mihály.

1818. Tiszteletbeli aljegyző: Baur György.
Tiszteletbeli esküdt: Gyöngyösi Kiss Antal.
1819. Aladóvevők: Miskey Ferenc, Borsiczky György.
Esküdtek: Pribék Ede, Pap Gábor.
Tiszteletbeli aljegyző: Nedeczky Ferencz.
1820. Tiszteletbeli esküdt: Kenessey Károly, nemsokára rendes, szinte Tóth Sándor.
Szolgabiró: Lethenyei István.
Tiszteletbeli alügyész: Pap Gábor.
1821. Tiszteletbeli esküdtek: Takács Sándor, Huszár Sándor.
Tiszteletbeli alügyész: Salamon Pál.
1822. A közbeeső ujabb kinevezettekkel együtt az 1816-ban választott tisztviselők ujra megerősittettek. Hozzájok jöttek még:
Szolgabiró: Pap Gábor.
Megyei baromorvos: Kobics János.
2-ik aljegyző: Baur György, tiszteletbeli Sárközy Kázmér.
Alügyész: Nedeczky Mihály, tisztb. Huszár Péter.
1823. Levéltárnok: Somogyi Ábrahám.
Tiszteletbeli alügyész: Meszlenyi Károly, adóvevő Eklér Mihály.
1824. Tiszteletbeli alügyész: Thaly Károly.
Levéltárnok: Thaly K., tiszteletbeli mérnök Mészöly K.
1825. Főbiró: Bajzáth György, t. szolgabiró Petheő János. — 1-sö aljegyző: Baur György, 2-ik Nedeczky Ferencz.
Tiszteletbeli alügyész: Pőcz Károly.
1827. Csendbiztos: Szabó Imre.
Főbiró: Horváth Gábor.

Főügyész: Nedeczky Mihály, alügyész Pap Gábor.

Tisztb. aljegyző: gróf Győry László.

Tisztb. mérnökök: Cserna János, Rieder Józs.

1828. Főjegyző Bajzáth György, tiszteletbeli főjegyző Nedeczky Ferencz, 2-ik aljegyző Sárközy Kázmér.

Szolgabiró: Petheő János, tiszteletbeli Horváth István, esküdti fizetéssel.

1828. Alispánok: Marich Dávid, 2-ik Jankovics Józs.

Főjegyző: Bajzáth György, tiszteletbeli Nedeczky Ferencz, aljegyző Baur György, Kandó József, tisztb. gróf Győry László, Meszlenyi Lajos.

Levéltárnok: Thaly Károly.

Főbirók: Szluha Imre, Horváth Gábor, Mentler Károly, szolgabirók Vicenty Ferencz, Horváth István, Sárközy Kázmér, Kenessey Károly, Pap Gábor, Gyöngyösi Kiss Antal.

Esküdtek: Funtek Imre, Mészöly Ant., Huszár Sándor, Nagy Boldizsár, Miklós Gábor, Veghelius Zsigmond, Takács Sándor, Móró Antal, tiszteletbeli Meszlenyi Ferencz, Vancsay Ferencz, Csapó József.

Főügyész: Pap Gábor, alügyész Huszár Péter, tiszteletbeliek Pőcz Károly, Szentpétery Ferencz, Zlinszky István, Zuber Sándor.

Főadóvevő: Nagy Ignácz, aladóvevők Borsiczky Gy., Miskey Ferencz, Eklér Mihály.

Számvevő: Pribék Ede.

Biztosok: Tergovcsics Ignácz, Nagy Boldizsár, Takács Sándor, Nagy Zsigmond.

Várkapitány: tiszteletbeli szolgabirói czimmel Mészöly Pál.

Mérnök: Csapó Benjamin.

Főorvosok: Molnár János, Novák József, — sebészek Amon József, Aschner József, Müller Mihály, marhaorvos Kobics János.

1829. Első mérnök: Rieder József, 2-ik Csörgei Zsigmond.

1830. Tiszteletbeli aljegyzők: Ürményi József, Derra Miklós, Kandó József első, Meszlenyi Lajos 2-ik aljegyző, tiszteletbeli Berzeviczy Miksa.

Aladóvevő: Szöllősy István.

Alügyészek: Hollósy Károly és Sixty Ferencz.

Tiszteletbeli földmérnök: Beszédes József.

Tiszteletbeli aljegyző: Madarász József.

1832. Első főorvos: Novák József.

1832. Alispánok: Szücs Lajos, Horváth Gábor.

Főjegyző: Nedeczky Ferencz, tiszteletbeli Ürményi József, aljegyzők 1-ső Kandó József, Zlinszky István, tiszteletbeliek Rosty Zsigm., Csapó József.

Levéltárnok: Nagy Boldizsár.

Főbirók: Szluha Imre, Sárközy Kázmér, Mentler Károly, szolgabirák Viczenty Ferencz főbirói czimmel, Mészöly Antal, Pap Gábor, Gyöngyösi Kiss Antal, tlb. Vasanics László.

Esküdtek: Funtek Imre, Miklós Gábor, Vancsay Ferencz, Veghelius Zsigmond, Meszlenyi Ferencz, Berzeviczy Miksa, Takács Sándor, Móró Antal, Szücs József, tiszteletbeli Mészöly Lajos.

Főadóvevő: Nagy Ignácz, aladóvevők Borsiczky Gy., Eklér Mihály, Szőllősy István.

Főügyész: Pap Gábor, alügyész Huszár Péter, tiszteletbeliek Pőcz Károly, Zuber Sándor, Hollósy Károly, Sixty Ferencz, Salamon Pál, Modrovics Ignácz, Cserna Károly, Polimperger Lajos.

Mérnökök: Rieder József, Csörgey Zsigmond, tiszteletbeli Balassa Ferencz.

Főorvosok: Novák József, Sthály György, tiszteletbeli Vurzenberger József, — sebészek Amon József, Aschner József, Müller Mihály. II-ik alispán Horváth Gábor meghalálozván, helyébe kineveztetett Bajzáth György.

1833. Baromorvos: Babocsai Ferencz, esküdt Petrás Károly.

Tiszteletbeli aljegyzők: báró Eötvös József, báró Palocsay Tivadar.

1834. Számvevő: Funtek Imre, esküdt Mészöly Imre.

Tiszteletbeli ügyészek: Kolosváry Sándor és Kempelen Gyula.

Tiszteletbeli mérnök: Szücs Dienes.

1835. Tiszteletbeli aljegyző: báró Mesnil Victor.

Aladóvevő: Petrás Károly, esküdt Podhorszky Napoleon.

Sebész: Klukovics István.

1836. Alispánok: Ürményi József, Sárközy Kázmér.

Főjegyző: Nedeczky Ferencz, — aljegyzők: Zlinszky István, Csapó József, tiszteletbeliek báró Mesnil Victor és ifj. Kiss Sándor.

Levéltárnok: Nagy Boldizsár.

Főbirók: Kenessey Károly, Vicenty Ferencz, Mentler Károly, — szolgabirók: Fiáth János, Kolosváry Sándor, Modrovics Ignácz, Veghelius

Zsigmond, Rosty Zsigmond, Hollósy Károly, tiszteletbeli Vasanics László.

Esküdtek: Meszlenyi Ferencz, Szücs József, Kenessey János, Mészöly Lajos, Mészöly Imre, Podhorszky Napoleon, Németh Péter, Takács Sándor, Móró Antal, tiszteletbeliek Szücs Péter, Győrfy József.

Főügyész: Huszár Péter, alügyész Cserna Károly, tiszteletbeliek Szőke Sándor, Jedlicska Lajos.

Főadóvevő: Nagy Ignácz, aladóvevők Eklér Mihály, Zuber Sándor, Petrás Károly.

Számvevő: Funtek Imre.

Főorvosok: Novák József, Sthály György, tiszteletbeli Vurzenberger József, — sebészek Aschner József, Klukovics István, Müller Mih.

Mérnökök: Rieder József, Csörgey Zsigmond, tiszteletbeli Balassa Ferencz.

1837. 1-ső főorvos: Sthály György, 2-ik Hanekker Ferencz. Tiszteletbeli aljegyzők: gr. Zichy Aladár, gr. Batthyány Károly, Horváth Mihály, Szluha Antal, Végh János.

Tiszteletbeli alügyész: Horváth László.

1838. Helyettes szolgabiró Végh János.

1839. Mind a két alispán követül választatván, helyettes alispán Bezerédy Miklós.

Tiszteletbeli aljegyzők: b. Eötvös Dienes, gr. Choteck Otto.

Csendbiztosok: Horváth Antal, Patak Mihály.

1840. Alispánok: Sárközy Kázmér, Fiáth Ferencz.

Főjegyző: Zlinszky István, tiszteletbeli Végh János; aljegyzők: Rosty Zsigmond, Csapó József, tiszteletbeli gr. Zichy Aladár, b. Eötvös

Dienes, gróf Choteck Otto, Szluha Antal, Horváth Mihály.
Levéltárnok: Nagy Boldizsár.
Főbirók: Vicenty Ferencz, Veghelius Zsigmond, Hollósy Károly, szolgabirók Modrovics Ignácz, Kenessey János, Salamon Pál, Mészöly Imre, Vasanics László, Jedlicska Lajos.
Esküdtek: Meszleny Ferencz, Szücs József, Kazay Károly, Mészöly Elek, Molnár Zsigmond, Salamon Sándor, Takács Sándor, Moró Antal, Győry András.
Főügyész: Cserna Károly, alügyész Szőke Sándor.
Főadóvevő: Nagy Ignácz; aladóvevők: Eklér Mihály, Petrás Károly, Zuber Sándor.
Számvevő: Kolosváry Sándor.
Középponti biztos: Nagy Zsigmond.
Főorvosok: Sthaly György, Hanecker Ferencz, tisztb. Vurczenberger József. Sebészek: Müller Mihály, Klukovics István, Aschner József.
Baromorvos: Babocsay F.
Mérnökök: Rieder József, Csörgey Zsigmond, tisztb. Szücs Dienes, Balassa Ferencz.
Csendbiztosok: Horváth Antal, Patak Mihály. —
Ugyanazon évben tisztb. aljegyző: báró Miske Imre; alügyészek: Szücs Péter, Nagy Kálmán, Modrovics Elek.
Esküdt Németh Péter.

1841. Aljegyzők Csapó József, Szücs Péter, tisztb. Bajzáth László.
Tiszteletbeli esküdtek: Nagy Károly, Nagy Elek, Petrás Pál, Töltésy Lajos, Balassa Antal; aladószedő Takács Péter.

1842. Esküdt: Roboz Ferencz; tisztb. jegyző Kenessey K.; tisztb. ügyész Ambrózy Ferencz; sebész Heinrich Lajos; tisztb. szolgabiró Vancsay Ferencz.

1843. Alispánok: Sárközy Kázmér, Fiáth Ferencz. — Mind a két alispán követül választatván, helyettes-alispán Kandó József.

Főjegyző: Zlinszky István; aljegyzők: Csapó József, Szücs Péter, tisztb. Kenessey Kálmán, Bajzáth László; levéltárnok Nagy Boldizsár.

Főbirók: Viczenty Ferencz, Hollósy Károly, Meszlenyi Károly; szolgabirók Szőke Sándor, Kenessey János, Nagy Sándor, Salamon Pál, Mészöly Elek, Szluha Benedek, Jedlicska Lajos, Győry András, Szücs József; esküdtek Meszlenyi Ferencz, Nagy Károly, Balassa Antal, Keresztes Ignácz, Petrás Pál, Horváth Pál, Nagy Zsigmond; Magay Károly, Fekete István, Győrfy József tisztb. egyszersmint jegyzői kiadó, tisztb. Micsky Zsigmond, Szabó Péter.

Főügyész: Cserna Károly, alügyész Ambrózy Fer., tisztb. Modrovics Elek, Miskey Ferencz, Nagy Elek, Kenessey Lajos, Bone József.

Főadóvevő: Nagy Ignácz, aladóvevők Petrás Károly, Vancsay Ferencz, Szulyovszky Lajos.

Számvevő: Kolosváry Sándor.

Mérnökök: Rieder József, Szücs Dienes, — tiszteletbeli Balassa Ferencz.

Orvosok: Sthály György, Hanecker Ferencz; sebészek megerősittettek.

Középponti biztos: Nagy Zsigmond. — Várkapitány Mészöly Pál, csendbiztosi őrmester Perlaky Gáspár.

Ugyanazon évben tisztválasztás után: szolgabiró Szücs József, Szulyovszky Lajos; esküdtek Szabó Péter, Roboz Ferencz, Oláh Gáspár; tisztb. aljegyző Mányoky László; aladószedő Petrás Pál.

1844. Szolgabiró Modrovics Elek; tisztb. ügyész Lethenyei Károly, tisztb. főorvos Eltér József.

1845. Alispáni helyettes: Kandó József, tisztbeli aljegyző Kapuváry József, — tisztb. alügyész Hollósy Somogyi László, Gózon Ferencz; tisztb. esküdt s biztos Mihalko Márton; tiszteletbeli mérnök Kovács Ede.

1845. Alispánok: Kandó József, Zlinszky István.
Főjegyző: Csapó József, aljegyzők Szücs Péter, Kenessey Kálmán, tiszteletbeli Zuber József, Zsömböry Ede, Kolosváry Miklós, Szőke Lajos, Szluha Ignácz. — Levéltárnok Nagy Boldizsár.
Főbirók: Viczenty Ferencz, Hollósy Károly, Szluha Benedek; szolgabirók Nagy Károly, Nagy Sándor, Petrás Pál, Mészöly Elek, Modrovics Elek, Nagy Zsigmond, Győry András, Roboz Ferencz, Szulyovszky Lajos.
Esküdtek: Keresztes Ignácz, Horváth Pál, Nagy Elek, Meszleny Ferencz, Balassa Antal, Podhorszky Napoleon, Oláh Gáspár, Hollósy László, Horváth Lajos, tisztb. Salamon József, Balassa László.
Főügyész: Cserna Károly, alügyész Ambrózy Ferencz, tlb. Lethenyei Károly, Markus István.
Főadóvevő: Nagy Ignácz, aladóvevő Petrás Károly, Vancsay Ferencz, Szücs József.
Számvevő: Kenessey János.

Mérnökök: Rieder József, Szücs Dienes, tlb. Balassa Ferencz.

Orvosok: Sthály György, Hanecker Ferencz, tisztb. Eltér József. Sebészek: Aschner József, Müller Mihály, Klukovics István; tiszteletb.: Heinrich Lajos, Gábrics L.

Baromorvos: Babocsay Ferencz.

Középponti biztos: Nagy Zsigmond; biztosi segédek: Nagy László, Tóth Gábor, Heinrich György. — Várkapitány: Kovács Endre.

1846. Esküdt és biztosi segéd: Mihalko Márton.

Főorvosok: 1-ső Hanecker Ferencz, 2-ik Eltér József.

1847. Kandó József 1-ső alispán ur hivataláról lemondván, választattak alispánokul Zlinszky I., Cserna Károly.

Főügyész: Markus István.

1848. A megyei bizottmány az 1848-ik évi 17. t.-cz. által egyedül hiányok pótlására lévén felhatalmazva, azok, valamint a ministerium által engedményezett néhány uj tiszti állomások, t. Pázmándy Dienes főispán ur elnöklete alatt, e következők megválasztatása által lőnek betöltve:

Alügyészek: Fekete János; másodszámvevő Nagy Elek; szolgabirók: Szőke L., Podhorszky Napoleon, Mészöly Kornél. Esküdtek: Meszlenyi Geyza, Szőllősy István, Balassa László, Kaszab Lajos, Meszleny László, tlb. Csontos Sándor, Rozgonyi György, Szőke J., Salamon Alajos, Meszlenyi Móricz, László Antal; Mészöly Lőrincz és Balogh István; Tóth Gábor pedig bicskei járásbeli katonai biztos.

1860. I. alispán: Salamon Lajos.

II. alispán: Boross Mihály.
Főjegyző: Fekete János, tisztb. főjegyző gróf Zichy Nándor, Éjszaky Károly; aljegyzők: I. Gondol Gábor, II. Szücs Sándor, tiszteletbeli aljegyzők ifj. gr. Zichy János, Hajós Gusztáv.
Levéltárnok: Nagy Zsigmond, (főszolgabirói ranggal.).
Főpénztárnok: Molnár Imre.
Sármelléki járásban:
Főszolgabiró Mészöly Kornel, szolgabirák gr. Zichy Jenő (főszolgabirói ranggal), Rozgonyi György, Nyakas Imre, Hattyufi Kristóf, Sárközy Kálmán, tiszteletbeli szolgabiró Huszár Ágoston, esküdtek Karlovics János, báró Splény Ödön, Fiáth Imre, Eörsy Nagy Leánder, Soós Károly, Erdős József, tisztb. esküdtek Décsey Lajos, Nagy Gyula, Hajós Kálmán, Boncz Géza, Gunda Ferencz.
Csákvári járásban:
Főszolgabiró: Erőss József, — szolgabirók: Szőllősy Benő, Kaszap Lajos, Balassa László, Kornis Antal; esküdtek: Salamon Pál, Meszlenyi Miklós, Kreskay Pál, Pózner Elek, Németh János, tisztltb. esküdtek Juth Henrik, Kenessey Lajos, ifj. Sárközy Kálmán, Lehóczky Dániel.
Adószedő: Szücs József.
Sebész: Klukovics István, tiszteletb. Soltész Miksa.
Bicskei járásban:
Főszolgabiró: Zuber József, tiszteletbeli főszolgabiró Kozma Ferencz; szolgabirák Csontos Sándor, László Antal, Hollósy S. László, — esküdtek: Urs Fer., Margó Mihály, Gyöngyösi

Kiss Lajos, Tóth Gábor, tisztb. esküdt Kozel István.
Adószedő: Szőllősy István.
Sebész: Pék Alajos.
Főügyész: Márkus István, tiszteletbeli főügyész Kovács Pál, — alügyészek: Gergey Károly, Mészöly Lőrincz.
Főszámvevő: Tóth István, alszámvevő Kálmán Lajos.
Főorvos: Kövesy Ferencz, Sávoly Győző.
Mérnökök: Szücs Pál, Nagy József.
Várnagy: Mészöly Dávid.
Sebészek a sármelléki járásban: Heinrich Lajos, tiszteletbeli Soltész Miksa.
Csákvári járásban: Klukovics István.
Bicskei járásban baromorvos: Babolchai Ferencz, tiszteletbeli Fischl György.

1861. Szolgabiró: Rosty István, főszolgabirói czimmel, a moói kerületben.
Varga Mihály kiadó, esküdti ranggal, Petrás Károly igtató, Machik Károly sornok.
Zuber Kálmán és Lovászy Sándor tisztb. aljegyzők.
Gál Ferencz, tisztb. esküdt.
Zuber Sándor segéd-levéltárnok.
Rózsa György tisztb. baromorvos.
Salamon Alajos aladószedő.
Kálmán Lajos segédszámvevő.
Szombathy Ferencz, Somogyi Károly és Komócsy Pál tiszteletbeli esküdtek.[1])

[1]) Rosty Zsigmond. Rajzok Fejérmegye multja és jelenéből. 15. és köv. ll.

1861. Alispánok: Salamon Lajos, Boros Mihály.
Főjegyző: Fekete János; aljegyzők: Gondol Gábor, Szücs Sándor; tisztb. főjegyzők: gróf Zichy Nándor, Északi Károly; tisztb. aljegyzők: gr. Zichy János, Hajós Gusztáv, ifj. gr. Batthyányi László.
Főügyész: Márkus István; alügyész: Gergey Károly, Mészöly Lőrincz.
Pénztárnok: Molnár Imre.
Főszámvevő: Tóth István; alszámvevő Kálmán Lajos.
A sármelléki járásban főbiró Mészöly Kornél, szolgabirók gróf Zichy Jenő főbirói ranggal, Rozgonyi György, Nyakas Imre, Hattyufy Kristóf, Sárközy Kálmán; tiszteletbeli: Huszár Ágoston.
Esküdtek: Karlovics János, báró Splényi Ödön, Fiáth Imre, Eörsi Nagy Leander, Soos Károly, Waldl (Erdős) József; tisztltb. Décsey Lajos, Nagy Gyula, Hajós Kálmán, Bóncz Géza, Gunda Ferencz, Podhorszky Nápoly, a ki később rendes esküdt lett, Soos Károly lemondásával.
A csákvári járásban főbiró Erőss József, — szolgabirók: Szőllősy Benő, Kaszap Lajos, Balassa László, Korniss Antal.
Esküdtek: Salamon Pál, Meszlenyi Miklós, Kreskay Pál, Pozner Elek, Németh Nep. János; tisztb. Juth Henrik, Kenessey Lajos, ifj. Sárközy Kázmér, Lehóczky Dániel.
Bicskei járásban főbiró Zuber József, szolgabirák Csontos Sándor, László Antal, Hollosy S. László; tisztb. főbiró Kozma Ferencz.

Esküdtek: Urs Ferencz, Margó Mihály, Gyöngyösi Kiss Lajos, Tóth Gábor, tisztb. Kozel István.

Adószedők: a sármellékén Salamon Alajos, a csákváriban Szücs József, a bicskeiben Szőllősi István.

Levéltárnok: Nagy Zsigmond, főbirói ranggal.

Főmérnök: Szücs Pál; almérnök Nagy József.

Kerületi sebészek: Heinrich Lajos, Klukovich István, Pék Alajos.

Baromorvos: Babolcsay Ferencz, tisztb. Fischl György.

Várkapitány: Mészöly Dávid.

Főorvos: dr. Kövessy Ferencz.

Az irnokok kinevezése a fő- és alispánoknak hagyatott fenn.[1])

1867. évi tisztujitás, aprilis hó:

Alispánok: Horváth László, Kenessey Kálmán.

Főjegyző: Fekete János; tiszteletbeli főjegyző ifj. Szögyény László.

Főügyész: Márkus István.

Főpénztárnok: Tóth István.

Főszolgabirók: a sármelléki járásban Décsey Lajos, a csákvári járásban Rozgonyi György, a bicskei járásban Zuber József.

Törvényszéki ülnökök: Szüts Adolf alelnök, Németh Lajos, Erőss József, Molnár Imre, Mészöly Imre, Horváth Imre, Mészöly Kornél, Gergey Károly, Sárközy Kálmán, Danitz Béla, Mészöly Lőrincz.

---

[1]) Dr. Hattyuffy Dezső. „Fejérmegyei és Székesfejérvár városi történelmi s régészeti egylet évkönyve 1885.“ 45. l.

Árvaszéki ülnökök: Modrovits Ignácz, Mészöly László, Micsky Zsigmond.
Közigazgatási főszámvevő: Hattyúffy Kristóf.
Árvaszéki főszámvevő: Udvardy Sándor.
Alszámvevők: Mészöly Farkas, Podhorszky Nápoly.
Levéltárnok: Salamon László.
Alügyészek: Horváth Dezső, Végh Sándor.
Aljegyzők: Bónó Géza, Lovászy Sándor, Cserna Vincze.
Szolgabirák: a fejérvári kerületben: báró Splényi Ödön; a csoóri kerületben: Karlovitz János; a moóri kerületben: Dedinszky Győző; a rácz-almási kerületben: Tassy Béla; a nyéki kerületben: Balassa László; az ercsi-i kerületben: Csontos Sándor; a bicskei kerületben: László Antal.
Esküdtek: Nagy Kálmán, Kutassy Gyula, Horváth István, Balogh Ferencz, Juth Henrik, Meszlenyi Miklós, Hollóssy Károly, Bottka József, Cserna Ferencz, Margó Mihály.
Főorvosok: Vargha Zsigmond, Kövessy Ferencz; tlb. főorvos: Eltér József.
Főmérnök: Szüts Pál; tb. főmérnök: Zalay Alajos.
Várnagy: Szüts József.
Csendbiztos: Barkács Gusztáv.
Járási orvosok: Heinrich Lajos, Klukovich István, Pék Alajos.
Állatorvos: Babolcsay Ferencz.
Tiszteletbeli főszolgabiró: ifj. gróf Batthyányi László; tb. aljegyzők: Cserna Géza, Tóth Gyula; tb. esküdt: Scherer Camill.

1867. évi junius hó 3-án Danitz Béla városi főbiróvá választatván, helyébe törvsz. ülnök lett Zsömböry Ede.

Ugyanekkor kineveztettek: tb. aljegyzőkké: gróf Zichy Sándor, Hajós Gusztáv, Havranek József; tb. főügyészszé: Tóth Antal; tb. szolgabirákká: Dienes Ferencz, Stahly György, Komócsy Pál; tb. esküdtekké: Nagy Gyula, Hajós Kálmán, ifj. Sárközy Kázmér, Lehotzky Dániel, Kozel István, Kittelberger József; tb. főmérnökké: Barnaffy Balázs; tb. főorvosokká: Farkas János, Korbély Endre, Vargha László; tb. járási orvosokká: Eisler Benedek, Nyiredy István, Reich Mór, Kiffer Józsa, Stohl József, Kremnitzky Ferencz; tb. állatorvosokká: Fischl György, Rózsa György, Mächtler István, Schramek István.

1867. évi julius hó. Tiszteletbeli főszolgabiró: Huszár Agoston; tb. esküdtek: Kálmán Sándor, Tóth Gábor.

1867. évi sept. hó. Tisztb. aljegyzők: verebi Végh István és verebi Végh János; tisztb. esküdt: Bédy József és Somody Károly.

1867. évi november hó. Tiszteletbeli aljegyző: Gaál Lőrincz.

Ugyanakkor tanácskozási joggal biró táblabiróvá kinevezi a főispán: Gozony György, székesfejérvári kanonokot.

1868. évi april. hó. Árvaszéki ülnök: Tóth Antal. Telekkönyvi előadó-ülnök: Mocsonoky József. Tisztltb. főorvos: Steiner Náthán.

Tltb. esküdt: Dénis Jenő.

1868. évi julius 6-án tartott közgyülésen Kenessey

Kálmán helyébe, aki a földmivelésügyi m. kir. ministeriumhoz neveztetett ki, megválasztatott másodalispánná: Szüts Adolf.
Törvényszéki ülnök: Horváth Dezső.
Alügyész: Cserna Vincze.
Aljegyző: Cserna Géza.
Tisztb. szolgabiró Végh János; tisztlb. esküdt Mészöly Mihály; tisztb. főmérnök Cometter Bernáth; tb. alorvos Lenzsér György.

1868. évi október hó. Esküdt: Havranek József.
Tb. aljegyzők: Detrich László, Fekete Zoltán, Grossinger Kálmán.
Tisztb. alügyész: Nagy Elek.

1869. évi január hó. Tb. aljegyző Szögyény Géza; tb. szolgabiró Tóth Gyula; tb. esküdt Sigray Gyula; tb. alorvos Rieger József, tb. szolgabiró Barkács Gusztáv, csendbiztos.

1869. évi april. hó. Esküdt: Scherer Camillo.
Táblabirák: Mayer József székesegyh. kanonok, Rózsa Sándor ev. ref. lelkész, Janicsáry Mihály.
Tisztb. alügyészek: Pálffy Károly, Ivánszky János.

1869. évi julius hó. Horváth László első alispán kir. táblai biróvá neveztetvén ki, helyébe első alispánnak Szűts Adolf és másodalispánnak Zuber József választatott.
Bicskei főszolgabiró: László Antal; szolgabiró: Cserna Ferencz; esküdt Dénis Péter.
Tiszteletbeli főjegyző Bóné Géza, tb. aljegyzők Lits Gyula, Sárközy Auréll és Pethő János; tb. esküdtek: Poór Gusztáv, Forster Béla, Csordás Sándor; tb. főcsendbiztos: Barkács Gusztáv.

1869. évi október hó. Tltb. aljegyző: Molnár Béla.
1870. évi január hó. Alügyész: Pálffy Károly.
Tisztb. esküdtek: Csapó Dániel és Schmidt Ignácz.
1870. évi április hó. Esküdt: Kittelberger József.
1870. évi julius hó. Esküdt: Sigray Gyula.
Tb. szolgabiró: Havranek József.
1870. évi október hó. Tlb. aljegyző: Szüts Arthur.
Tisztltb. esküdt: Bottka Antal, Kovács Géza.
Tiszteletbeli sebész: Váber Ferencz.
1871. évi január hó. Aljegyző: Fekete Zoltán.
Tisztb. aljegyzők: Salamon Zoltán, Kiss János, Kovács Elek.
Tiszteletbeli esküdt: Kőnig József.
1871. évi február hó. Járási orvos: Kremnitzky Ferencz.
1871. évi április hó. Szolgabiró: Havranek József.
Esküdt: Bédy József.
Tiszteletbeli aljegyzők: Nemsits Gyula, Nagy Ignácz; tlb. esküdt: Csilléry Dávid.
1871. évi junius hó. Tisztltb. aljegyző: báró Fiáth Miklós.
1871. évi szept. hó. I-ső alispán: báró Miske Imre; II-od alispán helyettese: Németh Lajos.
1871. évi október hó. Szolgabiró: Bottka József.
Esküdt: Kovács Géza.
1871. évi deczember hó. Alispán: báró Miske Imre.
Főjegyző: Bóné Géza.
Levéltárnok és tisztb. főjegyző: Fekete János.
Aljegyzők: Fekete Zoltán, Lovászy Sándor, Salamon Zoltán.
Tiszti ügyész: Horváth Imre.
Pénztárnok: Tóth István.

Közig. főszámvevő: Hattyúffy Kristóf.
Alszámvevő: Mészöly Farkas.
Mérnök: Szűts Pál.
Szolgabirák: a csákvári járásban Rozgonyi György; bodaiki felső járásban: Grossinger István; bodaiki alsó járásban: Szögyény Marich Géza; sárkereszturi járásban: Huszár Ágoston; ráczalmási járásban: Tassy Béla; vaáli járásban: László Antal.
Főorvos: dr. Eltér József.
Járási orvosok: Heinrich Lajos, Pék Alajos, Kremnitzky Ferencz.
Állatorvos: Fischl György.
Árvaszéknél: elnök Németh Lajos; ülnökök: Modrovits Ignácz és Tóth Antal. Számvevő: Udvardy Sándor. Közgyám: Podhorszky Nápoly.
Főcsendbiztos és várnagy: Barkács Gusztáv; csendbiztosok: Paczona Alajos, Urs Ferencz, Mirkva János.
Tiszteletbeli szolgabiró: Nagy Kálmán.
Tisztb. aljegyzők: báró Fiáth Miklós, Barcza László, Ballay Győző, Grossinger Kálmán.
Tltb. főorvosok: Vargha Zsigmond, Kövessy Ferencz, Zimianszky János, Steiner Náthán, Szombathy József, Ligethy József.
Tb. főmérnök: Zalay Alajos.

1872. évi április hó. Tb. főjegyző: Sárközy Aurél; tb. szolgabiró: Sárközy Kázmér; tb. főorvos: Füchsl Miksa; tb. alorvos: Gara József és Lenzsér György.

1872. april hó. Alszámvevő: Korniss Antal.

1872. évi szeptemb. hó. Főszámvevő: Korniss Antal; alszámvevő: Udvardy Ferencz.

Tiszteletbeli aljegyző: Hattyuffy Dezső, ifj. Tóth István; tb. ügyész: Csapó Dániel; tb. állatorvos: Jády Imre.

1872. évi október hó. Tb. alszámvevő: Tóth Sándor.

1872. évi deczember hó. Tltb. ügyész: Keresztury Ödön.

1873. évi febr. hó. Árvaszéki elnök: Rozgonyi György. Csákvári szolgabiró: Sárközy Aurél.

1873. évi október hó. Tltb. főorvos: dr. Tauscher Gyula, dr. Kremnitzky Ferencz; tb. alorvos: Szorát Ferencz.

1874. évi május hó. Tb. szolgabiró: Szitányi Károly.

1874. évi október hó. Tb. főorvos: dr. Révi Ferencz. Tb. szolgabiró: dr. Kemény Kálmán.

1875. évi október hó. László Antal vaáli szolgabiró országgyülési képviselővé választatván, helyébe Lits Gyula választatott meg.
Tb. állatorvos: Decker Frigyes.

1876. évi május hó. Főpénztárnok: Korniss Antal; főszámvevő: Udvardy Sándor; árvaszéki számvevő: Podhorszky Nápoly; közgyám: Kupecz József.
Tb. aljegyző: ifj. Kolosváry Miklós.

1876. évi szeptember hó. Tiszteletbeli tiszti ügyész: Udvardy János.

1877. évi május hó. Levéltárnok: Modrovich Ignácz. Tb. aljegyző: Detrich Zsigmond; tb. szolgabiró: Ritter István; tb. tiszti ügyész: Meszlenyi Lajos.
Árvaszéki ülnök: Szücs Arthur.

1877. évi október hó. Tb. aljegyzők: Nagy Ödön és Lehmann János.
Várnagy: Mészöly Farkas.

1877. évi november hó. Tb. tiszti ügyész: Hattyuffy Dezső.

1877. évi deczember hó. Alispán: báró Miske Imre.
Főjegyző: Bóné Géza.
Árvaszéki elnök: Rozgonyi György.
Tiszti ügyész: Horváth Imre.
Pénztárnok: Korniss Antal.
Főszámvevő: Udvardy Sándor.
Főorvos: dr. Vargha Zsigmond.
Aljegyzők: Salamon Zoltán, Kolosváry Miklós, Hattyuffy Dezső.
Árvaszéki ülnökök: Tóth Antal, Szücs Arthur.
Alszámvevők: Podhorszky Nápoly, Udvardy Ferencz.
Pénztári ellenőr: Kupecz József.
Állatorvos: Fischl György.
Szolgabirák: a sármelléki járásban Sárközy Aurél; a sárbogárdi járásban Huszár Ágoston; az adonyi járásban Tassy Béla; a vaáli járásban Lits Gyula; a moóri járásban Grossinger István.
Szolgabirói segédek: Detrich Zsigmond, Nagy Kálmán, Ritter István, Poór Gusztáv, Kálmán Vincze.
Járási orvosok: Heinrich Lajos, Kremnitzky Ferencz, dr. Krausz Lajos.
Pénztári könyvelő: Fortwingler Ferencz.
Tiszteletbeli főorvosok: dr. Kövessy Ferencz, dr. Ligeti József, dr. Zimianszky János, dr. Füchsl Miksa.
Tb. szolgabirók: Modrovits Ignácz, dr. Kemény Kálmán, Bédy József, Szűts Jenő.
Tltb. ügyészek: Meszlenyi Lajos, Posztoczky Lajos, Udvardy János.

Tltb. aljegyző: Grossinger Kálmán.

1878. évi február hó. Tisztltb. szolgabirók: Detrich Zsigmond, Lehmann János.
Tb. segéd-szolgabiró: Mészöly László.
Tb. tiszti ügyész: Cserna Ferencz.
Tb. számvevő: Dwelly Rezső.
Tltb. aljegyző: Lovászy Sándor.
Tb. főorvos: Heinrich Lajos.
Tb. járási orvos: Pék Alajos.
Megerősitve lettek: Meszlenyi Lajos, Nagy Kálmán, Ritter István és Kálmán Vincze tiszteletbeli szolgabirák; Tóth István, Csapó Dániel és Heinrich Lajos tb. ügyészek; Nagy Ödön tb. aljegyző; Barnaffy Balázs, Bobik Ignácz tisztb. mérnökök; Kremnitzky Ferencz, Révy Ferencz, Tauscher Gyula és Steiner Náthán tb. főorvosok; Ficzinger Lipót tb. jár. orvos; és végül: Rózsa György, Mechtler István, Vogel Sámuel és Jády Imre tb. állatorvosok.

1878. évi julius hó. Moóri járási orvos: dr. Steiner Náthán; adonyi járási orvos: Szentgyörgyi Ferencz.
Tiszteletbeli főmérnök: Schier Ferencz.
Tb. ügyész: Seidel Lajos.

1878. évi október hó. Tb. ügyész: Kutassy Gyula.

1878. évi deczember hó. Tb. aljegyző: báró Salamon Mihály.

1879. évi február hó. Székesfejérvári szolgabiró: Huszár Ágoston; sárbogárdi szolgabiró: Nagy Kálmán; adonyi szolgabiró: Ritter István. Segédszolgabirók: Bottka Antal, Szüts Jenő. Tb. tiszti ügyész: dr. Szüts Andor.

1879. évi május hó. Az időközben Mosony vár-

megye főispánjává kinevezett báró Miske Imre alispán helyébe megválasztatott: Bóné Géza főjegyző; ennek helyébe okt. hó 6-án tartott közgyülésen főjegyzővé választatott: Salamon Zoltán; III. aljegyzővé pedig Németh Imre.

1879. évi deczemb. hó. Tb. ügyész: Mányay Mihály.

1880. évi október hó. Tisztltb. főjegyző: Modrovits Ignácz, levéltárnok; — tiszteletbeli ügyészek: Baditz István és Eltér Jenő.

1880. évi augusztus hó. Tltb. szolgabiró: ifj. Barnaffy Balázs.

1880. évi decz. hó. Tb. ügyész: Dénis Jenő.

1881. évi február hó. Fejérvári segéd-szolgabiró: Nagy Ödön.
Tb. ügyész: Horváth Béla; tb. szolgabiró: Kovács Sándor; tb. segéd-szolgabiró: Persa Győző.

1881. évi május hó. Alszámvevő: Fortvingler Ferencz.
Tb. tiszti ügyész: Bottka Vilmos.
Árvapénztári könyvelő: Salamon Alajos.

1881. évi okt. hó. Salamon Zoltán főjegyző elhalálozása folytán megválasztatott főjegyzővé: Szűts Arthur.
Árvaszéki ülnök: Hattyuffy Dezső.
II. aljegyző: Németh Imre.
III. aljegyző: br. Salamon Mihály.
Tisztltb. ügyészek: Kövessy István és Flatt Gaszton; tb. szolgabiró: Poór Gusztáv.

1881. évi decz. hó. Tb. aljegyző: Tóth Aladár.

1882. évi febr. hó. Vaáli járási szolgabiró: Szüts Jenő.
Adonyi segéd-szolgabiró: Kováts Sándor.
Tb. szolgabiró: Bottka Antal; tb. ügyészek: Kenessey Gyula és Boross Mihály.

1882. évi okt. hó. Tb. állatorvos: Schneider Antal.

1883. évi febr. hó. Tb. árvaszéki ülnökök: Molnár Béla, Meszlenyi Lajos, dr. Fittler Bálint és Kronhoffer Antal.

1883. évi május hó. Főpénztárnok: Fortwingler Ferencz.

1883. évi octóber hó. Tb. ügyész: dr. Fittler Bálint; tb. aljegyző: Pribék Károly.

1883. évi deczember hó. Alispán: Bóné Géza.
Főjegyző: Szűts Arthur.
Tiszti ügyész: Heinrich Lajos.
Árvaszéki elnök: Tassy Béla.
Pénztárnok: Fortwingler Ferencz.
Főszámvevő: Udvardy Sándor.
Alszámvevő: Udvardy Ferencz.
Főorvos: dr. Vargha Zsigmond.
Aljegyzők: Kolosváry Miklós, Németh Imre.
Árvaszéki ülnökök: dr. Hattyuffy Dezső, báró Salamon Mihály, Mányay Mihály.
Árvaszéki jegyző: dr. Halász Kálmán.
Árvaszéki számvevő: Nagy Ödön.
Árvapénztári ellenőr: Kupecz József.
Szolgabirák: a székesfejérvári járásban Huszár Ágoston; a moóri járásban Grossinger István; a sárbogárdi járásban Nagy Kálmán; a vaáli járásban Szűts Jenő; az adonyi járásban Ritter István.
Segédszolgabirák: Barnaffy Balázs, Kálmán Vincze, Mészöly László, Poór Gusztáv, Kovács Sándor.
Járási orvosok: Henrich Lajos, Steiner Náthán, dr. Krausz Adolf, dr. Kremnitzky Ferencz, dr. Károlyi Gyula.

Állatorvosok: Fischl György, Zechmeister György.

Tiszteletbeli főjegyző: Tóth Aladár; tb. ügyészek: Horváth Imre és Kallay László; tisztb. szolgabiró Bottka Antal; tb. aljegyző Tóth Géza; tb. jár. orvosok: Lux József és Fröhlich Nándor.

1884. évi május hó. Tb. főorvos: dr. Révy Ferencz.

1884. évi junius hó. Tb. ügyész: Tóth Antal.

1884. évi decz. hó. Tb. alszámvevő: Szabó József; tb. ügyész: Molnár Gyula; tltb. szolgabiró: Heltay Jenő.

1885. évi febr. hó. Tb. alszámvevő: Vaigl Imre.

1885. évi május hó. Alispán: Sárközy Aurél.

Alszámvevő: Szabó József.

Tb. szolgabiró: Mészöly László; tb. állatorvos: Petróczky László.

1885. évi okt. hó. Tb. főorvos: dr. Károlyi Gyula; tb. aljegyző: Balassa Sándor.

1885. évi deczember hó. Tisztb. főjegyző: Németh Imre; tb. segédszolgabiró: Dömötör Géza.

1886. évi febr. hó. Pénztári ellenőr: Mészáros László.

1886. évi május hó. Tb. alszámvevő: Rézmann János.

1886. évi decz. hó. Árvasz. ülnök: dr. Halász Kálmán.

1887. évi febr. hó. Árvaszéki jegyző: Tóth Géza.

1887. évi május hó. Tb. aljegyző: Heltay Jenő.

Tb. szolgabiró: Huszár Dezső.

1888. évi május hó. Főszolgabiró a moóri járásban: Kovács Sándor; szolgabiró Heltay Jenő.

1888. évi julius hó. Tb. aljegyző: Apt Ödön.

1888. évi okt. hó. Szolgabiró: Balassa Sándor.

1889. évi október hó. Adonyi főszolgabiró: Kálmán Vincze; szolgabiró: Huszár Dezső.

1889. évi deczember hó. Alispán: Sárközy Aurél.
Főjegyző: Szüts Arthur.
Tiszti főügyész: ifj. Heinrich Lajos.
Árvaszéki elnök: Tassy Béla.
Főszolgabirák: a fejérvári járásban Huszár Ágost, a moóri járásban Kovács Sándor, a vaáli járásban Szüts Jenő, az adonyi járásban Kálmán Vincze, a sárbogárdi járásban Poór Gusztáv.
Aljegyzők: Kolosváry Miklós, Németh Imre.
Árvaszéki ülnökök: dr. Hattyuffy Dezső, br. Salamon Mihály, Mányay Mihály, dr. Halász Kálmán.
Árvaszéki jegyző: Tóth Géza.
Főpénztárnok: Fortwingler Ferencz.
Házi-pénztári ellenőr: Mészáros László.
Árvapénztári ellenőr: Kupecz József.
Szolgabirák: Heltay Jenő, Balassa Sándor, Huszár Dezső, Dömötör Géza.
Főorvos: dr. Vargha Zsigmond.
Főszámvevő: Udvardy Sándor.
Alszámvevő: Szabó József.
Árvaszéki számvevő: Nagy Ödön.
Járási orvosok: Heinrich Lajos, dr. Steiner Náthán, dr. Krausz Adolf, dr. Kremnitzky Ferencz és dr. Károlyi Gyula.
Állatorvosok: Fischl György és Csengeri György.
Tb. főszolgabiró: Detrich Zsigmond.
Tb. főügyészek: dr. Szüts Andor, Cserna Ferencz, Kenessey Gyula, Szeghfü Ignácz, Farkasdy Dezső és dr. Rádai Lajos.
Tb. főorvos: dr. Krausz Adolf.
Tb. állatorvos: Kaldrovics Árpád.

1890. évi febr. hó. Szolgabiró: Bédy József.
1890. évi május hó. Tb. aljegyző: Tukacs Sándor.
1891. évi febr. hó. Tb. főorvos: dr. Lauschmann Gyula.
1891. évi május hó. I. aljegyző: Németh Imre; II. aljegyző: Balassa Sándor.
Szolgabiró: Taraffás Béla.
Árvaszéki számvevő: Szabó József.
Tb. szolgabiró: Korniss Boldizsár.
Tb. alszámvevő: Huszár Ödön.
1891. évi julius hó. Alszámvevő: Tóth Nándor.
1892. évi febr. hó. Alszámvevő: Schier Gyula.
Állatorvos: Csizsmadia József.
1892. évi oct. hó. Tb. aljegyző: dr. Fiáth György.
1893. évi febr. hó. Árvaszéki ülnök: Tóth Géza; árvaszéki jegyző: dr. Fiáth György.
Tb. aljegyző: ifj. gróf Zichy János.
1893. évi okt. hó. Tb. szolgabiró: dr. Balassa Imre.
1894. évi márczius hó. Aljegyző: Korniss Boldizsár.
Tb. aljegyző: König Béla.
1894. évi okt. hó. Sárközy Aurél alispánnak Komárom vármegye főispánjává történt kineveztetése folytán helyébe alispánná választatott Huszár Ágoston.
Fejérvári főszolgabiró: Kálmán Vincze.
Adonyi járási főszolgabiró: Poór Gusztáv.
Sárbogárdi főszolgabiró: Heltay Jenő.
Szolgabiró: Korniss Boldizsár.
Aljegyző: dr. Balassa Imre; tb. aljegyző: dr. Kégl Károly.
1895. évi febr. hó. Tb. főszolgabiró: Huszár Dezső.
1895. évi május hó. Árvaszéki elnök: dr. Hattyuffy Dezső; ülnök: dr. Fiáth György; árvaszéki jegyző: dr. Kégl Károly.

HUSZÁR ÁGOSTON,
Fejérvármegye alispánja.

1895. évi julius hó. Tb. főjegyző: Balassa Sándor.
1895. évi okt. hó. I. aljegyző Balassa Sándor.
II. aljegyző dr. Balassa Imre.
III. aljegyző Korniss Zoltán.
Főlevéltárnok: Gebauer Miklós.
1895. évi deczember hó. Alispán: Huszár Ágoston.
Főjegyző: Szüts Arthur.
Tiszti főügyész: Heinrich Lajos.
Árvaszéki elnök: dr. Hattyuffy Dezső.
Főszolgabirák: a székesfejérvári járásban Kálmán Vincze; a moóri járásban Kovács Sándor; a vaáli járásban Szüts Jenő; az adonyi járásban Poór Gusztáv; a sárbogárdi járásban Heltay Jenő.
Árvaszéki ülnökök: báró Salamon Mihály, Mányay Mihály, dr. Halász Kálmán, Tóth Géza, dr. Fiáth György.
Árvaszéki jegyző: dr. Kégl Károly.
Közigazgatási aljegyzők: Balassa Sándor, dr. Balassa Imre és Korniss Zoltán.
Főpénztárnok: Fortwingler Ferencz.
Házi-pénztári ellenőr: Mészáros László.
Árvapénztári ellenőr: Hampek Imre.
Szolgabirák: Korniss Boldizsár, Dömötör Géza, Taraffás Béla, Bédy József, Huszár Dezső.
Tiszteletbeli főszolgabiró: Gyapay Pál.[1])

[1]) Közgyülési jegyzőkönyvek.

VI.

Fejérvármegye országgyülési követei és képviselői.

A vármegyék a régi törvények értelmében az országgyülésekre két-két követet küldöttek a megyei nemesség sorából, kik a közgyülés által választattak s ugyanesak a közgyülés látta el őket utasitással is. Már az 1447. évi budai gyülésen Fejérmegyének, beleértve az akkor hozzá tartozott Solt-széket is, négy követe volt jelen.

A török hódoltság előtti időből ezen követek névsorának összeállitása eddig lehetetlen, és csakis két gyülés követeit ismerem. Ezek voltak az

1447. évi budai országgyülésen:

Almásy Péter, Baracskay Máté, Tetétleni Mihály, és Almásy László.[1])

1505. a rákosi országgyülésen:

Erdős Gergely és Mégyi János.[2])

Az 1692. utáni időkből a következő követek képviselték Fejérmegyét az országgyüléseken:

1707-ben Fiáth János, Meszlenyi János alispán — 1712-ben Meszlenyi János alispán, Pozsgay Ferencz főjegyző — 1751-ben gádóczi Röth Sándor alispán, Fehérvári Pál — 1764-ben Farádi Vörös Zsigmond

[1]) Kovachich Vestigia Comitiorum. 267. l.

[2]) U. o. Supplem. ad Vest. Com. II. 334. l.

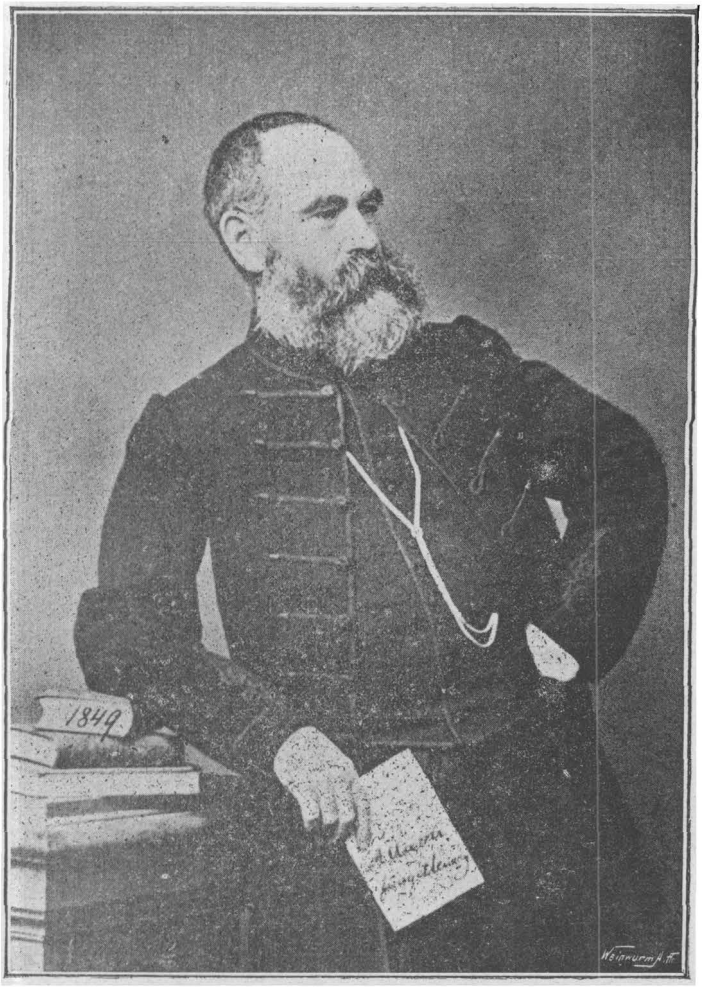

MADARÁSZ JÓZSEF,
a sárkereszturi kerület országgyülési képviselője.

LITS GYULA,
a vaáli kerület országgyülési képviselője.

MESZLENY LAJOS,
a csákvári kerület országgyülési képviselője.

alispán, Queck József főjegyző — 1790-ben Marich Tamás alispán, Nagy Ignácz táblabiró — 1843-ban Sárközy Kázmér, Fiáth Ferencz alispánok — 1847-ben Cserna Károly, Horváth László.

Az 1848-iki törvények alapján a régi követi rendszer megszünvén, a népképviselet hozatott be s a megye öt választókerületre osztatott fel: u. m. ráczalmásira, sárkereszturira, csákvárira, vaálira és bodajkira. Ezen kerületekben országgyülési képviselők voltak 1848-tól fogva és pedig:

Ráczalmásiban: 1848. és 1861-ben Fiáth István; 1865. és 1869. gróf Zichy Nándor; 1872. Janicsáry Szilárd; 1875. Hollósy Károly; 1878. és 1881. Tassy Béla; 1884. Gróf Esterházy Andor; 1887. Lukács Gyula; 1892. Nagy Gyula.

Sárkereszturiban: 1848., 1861., 1865., 1869., 1872., 1875., 1878., 1881., 1884., 1887., 1892. Madarász József.

Csákváriban: 1848. Madarász László; 1861. Sárközy Kázmér; 1865. Tóth Lőrincz; 1869. Madarász Jenő; 1872. Kégl György; 1875. Sárközy Aurél; 1878., 1881., 1884., 1887. Kégl György; 1892. Meszlenyi Lajos.

Vaáliban: 1848., 1861., 1865., 1869., 1872., Salamon Lajos; 1875. László Antal; 1878. Hollósy Károly; 1881., 1884., 1887., 1892. Lits Gyula.

Bodajkiban: 1848. Gróf Fesztetich Géza; 1849-ben Letenyey Károly; 1861. Gróf Zichy Jenő; 1865. Báró Miske Imre; 1869., 1872., 1875., 1878., 1881. Szögyény-Marich László; 1882., 1884., 1887. Meszlenyi Lajos. 1892. Báró Atzél Béla.

VII.

A megyei közgyülések.

Mi volna érdekesebb, mint a régi vármegye, a szorosan vett törvényhatóság életfolyását, működésének történetét megirni! És mit is várhatna tőlem a vármegye közönsége nagyobb joggal, mint épen ezt, holott épen ez a legismeretlenebb, a legjáratlanabb talaj, a mennyiben a török előtti korból egyetlen jegyzőkönyvünk sem maradt fenn.

Pedig hát Fejérmegye is tartott gyüléseket; a szent-István-napi nádori és a nádor vagy saját fő- és alispánja elnöklése alatti rendes megyei gyüléseit, a nemesi congregatiokat, részint Fejérvárott, részint Fejérvár mellett tartotta.

Mit tegyek hát egyebet, mint hogy a törmelékből összeszedjem az egyes kődarabokat, hogy azokból megalkossam azt a mozaik képet, a milyennek én a fejérvármegyei közgyüléseket, a generalis congregatio nobilium Comitatus Albensis-t elképzelem.

A régi időben nemcsak az országos és királyválasztó-gyülések, hanem a megyeiek is künn a szabadban, a mezőn, amazok „Fejérvár közelében“, „Fövenyen“, később pedig a „Rákoson“, — emezek hasonlóképen „Fejérvár mellett“, Székes-Fejérvár szomszédságában tartattak meg. Ennek oka azon-

kivül, hogy abban az időben nem igen állt rendelkezésre valami nagy teremmel ellátott megyei székház, leginkább az lehetett, hogy őseink a paripákkal való fényüzés, azok nagy számával való tüntetés, a lóhátról való beszélés mellett az ősi szokásnak, a sátorozásnak is hódolhattak. Ott laktak biz a panyókás ősök mindaddig a sátrak alatt, a meddig csak a gyülést be nem végezték; a gyülés pedig eltartott sokszor 16 napig is, minthogy onnét nemcsak idézéseket küldtek ki a bepanaszolt fél törvény elé való hivására, hanem itéletek kézbesitésére is kimentek a szolgabirák a vármegyébe, mit ha nem teljesithettek a fél fel nem találása miatt, hát a tria forensia promulgatiot eszközölték, vagyis három előkelőbb község, milyen volt abban az időben Palota, Csákvár, Adony, Bicske, stb. piaczán hirdették ki élőszóval a közgyülés itéletét; aztán visszamentek a közgyülésbe és referáltak eljárásukról. Vagy végre vizsgálatot tartatott a vármegye több helyen és több napig tartót, és midőn annak eredményét a kiküldöttek előadták, hozta csak meg a vármegye a „deliberatumot."

Festőileg szép lehetett egy ilyen gyülés képe!

Ott állt legkiválóbb helyen a nádor díszes és tágas sátora, rudakhoz erősitve és kötelekkel czövekekhez kötözve, hogy a viharnak is ellentállhasson. A sátor belseje tarka szőnyegekkel volt kibéllelve, földjén medvebőrök terültek el, a mikből a nyugvóhely párnái is készitve voltak. Nem hiányoztak belőle az asztal és tábori-székek, a kerevet, hogy a gyülésen kivüli beszélgetésre elfogadhassa a megyei nemeseket. Aztán ezt a sátort vette körül tarka vegyületben a többi: a nádori itélő-mesteré, a fő- és alispánoké, a szolgabiráké, az egybegyült birtokos nemeseké, a

nagyon elszaporodott csákberényi, sikátori, csigléri, marczali és zernyebakonyai birtokos Csákoké, a Batthyányiaké, a jenői Benetheyeké, Péthyek, Szentpéteri Porkolások, Szentgyörgyi Vinczék, a Báztéjok, a Szerdahelyi Dersek és Doncsok, az Almásiak, a Baracskaiak, a Hardiak, a Dombaiak, az Alapi Salamonok, a Berényiek, a Zedreghiek, a Fánchyak, Szilasyak és Szentiványiak, Serédiek és Rozgonyiak, az Ugaliak, az Ágh-Szent-Péteri Nagyok, a Tatárfalvai Erdősök, a Doboziak, a Felcsuthi és sárvoli Balassák, a Tynodi Apsák, az abai Aranyok, stb. stb. mind valamennyien megjelentek itt, hogy részint panaszaikat adják elő és igazságot kérjenek, részint hogy igazságot szolgáltassanak a panaszosoknak.

A nádor ott ül panyókájában csótáros paripáján, két csatlós fogja két oldalról a zabla-szijakat, hogy a mikor a kutyabőrre irt és elébe terjesztett „igazságot“ megtekinti, a délczeg állat ne nyugtalankodjék alatta. Mellette a nádori itélő-mester, a jogtudás ez élő törvénykönyve. Közelében állnak a vármegye fő- és alispánjai, a négy szolgabiró azokban a különböző egyszerübb vagy diszesebb ős-magyar mentékben, melyeket már nagyapjuk is viselt ilyen alkalomkor. A háttérben a sátor-erdő mögött a sok kipányvázott és nyügözött paripa, mely addig, mig rákerül a sor, hogy nyereg alá jöjjön, kedve szerint legelészhet a lovászok felügyelete alatt. Közben-közben a bográcsos hus meg a tokány készül, hogy az uraknak, táplálékáról is, a kik nem mennek gyülés után a városba, gondoskodva legyen.

De megkezdődik a „congregatio“, a megyei közgyülés. 1372-őt irtak. Keresztelő szent János napja utáni hétfőn. Megnyitja Opuliai László, a nádor.

A székesfejérvári káptalan két tagja, Márton és Tamás kanonokok tiszteletteljesen terjesztik elő káptalanuk nevében azon panaszt, hogy hosszu idők folyása alatt kérdésessé vált a káptalan birtok-joga azon terület iránt, mely Székesfejérvár mellett szent György vértanu temploma és Sárszabadi falu között elterül. Kéri tehát a gyülést, hogy annak határát járatná körül, jelöltetné ki határait és helyezné a káptalant igazaiba.

A gyülés kiküldi e czélból Kis Jánost királyi és Literatus Jánost a szepesi káptalan, és Miklóst, Mihály fiát, nádori embert, a kik a területet körüljárván, küldetésük eredményét következőkép terjesztik elő:

A közgyülés ötödik napján kimentünk a kérdéses hely szinére és következőkép jártuk körül. Elindultunk egy völgynél, mely a birtokrész déli részén huzódik, közel egy nagy mocsárhoz. Ezen a mocsáron áthatolva, észak felé mentünk és egy szigetbe értünk, mely a káptalan tulajdona, és itt határjelet emeltünk. Innét a mocsarat megkerülve, keletnek tartottunk és Székes-Fejérvár mellett levő nagy árokhoz értünk. Ezen árokban haladva és egy hídhoz érve, mely egy sártócsán vezetett keresztül, bekeritettük sz. Mihály templomát és a város egyik külvárosának nagy részét. De itt kijelentették a káptalanbeli urak, hogy korántsem azért keritették be ezt a templomot és a külváros részét, mintha ezáltal annak tulajdonjogát a várossal szemben maguknak akarnák foglalni, hanem azért, hogy az ő birtokuk határát, az ő tulajdonukat képező Ingovány-utcza és az ott levő malmok határát megjelölhessék. Az emlitett árokban tovább haladva, a keresztes vitézek szigetjéhez értek, megkerülték azok monostorát és temetőjét, de nem foglalták el, hanem

csak az ő sajátjukat határolták körül. Azonban a mint ezt tették és a káptalant a birtokba vezetni akarták, Albertin, a keresztesek parancsnoka tiltakozott a keresztesek birtoka elfoglalásától.

A jelentés ekként szólván, mind a két fél, t. i. ugy a káptalan, mint a keresztesek a királyi Curia elé idéztettek.[1])

Az 1376. évben Garai Miklós nádor elnöklete alatt tartott gyülésben előlép Albert, a fejérvári keresztesek parancsnoka, s panaszt tesz az iránt, hogy már 1370. évi közgyülés határozatából birtokrészüket, melyet a Fejérvár melletti Diós községben birnak, a nádori kiküldöttekkel visszafoglalni akarták, de megakadályozta őket ez eljárásukban Literatus Tamás székesfejérvári biró, ugy saját, mint Literatus Simon egykori fejérvári biró, tiltakozván a visszafoglalás ellen. És midőn Albert parancsnok tiltakozásuk igazolására őket felszólitotta, azt felelték, hogy az a rész, a melyet visszafoglalni akarnak, nem a keresztteseké, hanem az övéké, és hogy ezen jogukat elegendő oklevéllel is képesek igazolni, a mely okleveleket készek a jövő gyülésen felmutatni. De minthogy a tulajdonjogot a panaszló keresztes-parancsnok is képes igazolni, kéri ugy az ő, mint az ellentmondó felek okiratait is megvizsgálni. A kérésnek hely adatik és Albert parancsnok felmutatja IV. Béla király 1193-ban kelt adomány-levelét, mely szerint a király Dióst a székesfejérvári keresztesek konventjének adta.

Felolvasni rendelik aztán Literatus Simon volt fejérvári biró okleveleit is, számszerint hat darabot,

---

[1]) A keresztesek Protoc. III. 1081—1083. l.

minthogy fivére, Literatus Tamás időközben elhalálozott. Ez oklevelek elseje 1326-ban kelt, és arról tett tanuságot, hogy miután Diós egy részét, mely egykor Andbeyg fiaié, Ilbeus, Domonkos és Miklósé és Péteré s ennek fiaié, Jakab, Petrech és Miklósé volt, Diosi Jakab megvette tőlük hat márkáért, e hat márkát a fejérvári keresztesek előtt le is fizette.

A második és harmadik oklevélben Nagy Lajos 1363-ban Diós birtokot Diósi János, Jakab fia magvaszakadása után Gergely fia, Simonnak, Dienes erdélyi vajda jegyzőjének, és Imre testvérének adta, és 1364-ben őket a birtokba be is iktattatta.

A negyedik szerint Garai Miklós nádor 1364-ben bizonyitja, hogy az ugyanazon évben Fejérvár mellett tartott megyei közgyülés nyilatkozata szerint Gergely fia és János monostori apát nem volt azelőtt soha Diós birtokában.

Az ötödik levél szerint Opuliai László nádor a Székesfejérvár mellett 1376-ban tartott közgyülésből kifolyólag bizonyitja, hogy Diósi Jakab fia, János mint valóságos nemes birta Dióst, és mint nemes halt is ott meg.

A hatodik oklevél Garai Miklós nádoré, a melyben bizonyságot tesz Literatus Simon tiltakozásáról.

Ezen okiratok mérlegelése után kiküldi a közgyülés a fejérvári káptalant a dolog helyszini vizsgálatára és a tanuk kihallgatására. A káptalani tagok ezt megteszik, és jelentik az eredményt, hogy t. i. a felek kölcsönösen elismerik, hogy mindegyiknek, t. i. a kereszteseknek is, meg Literatus Simonnak is van része Diós birtokában.

Csak mellesleg jegyzem meg, hogy ezen gyülésen már meg vannak emlitve a „jurati assessores“,

a későbbi „táblabirák“, a kik t. i. a gyülésben mint birák résztvettek.[1])

Az 1391-ben tartott gyülést megnyitja István nádor. És előlép Alapi János, Balás fia, a fejérvári Keresztesek prókátora, és felmutatja a káptalan előtt kiállitott meghatalmazását ügyfele, megbizója részéről, és midőn az rendben találtatott, előterjeszti panaszát.

Ilyen ügyvédekről emlékezik meg a Keresztesek Protokolluma II. 202. lap. 1445-ből, a mikor Batthyányi András és Péter fivéreket Babay Benedek prókátor képviselte; 1517-ben pedig Szabady Miklós, a fejérvári keresztes-vitézek parancsnokának Felchuthi Balassa Benedek volt ügyvédje; a mely évben bizonyos tolnamegyei községek lakóit Akosházi Sárkány Lőrincz prókátor képviselte.[2])

A panasz abban állott, hogy Szent-Györgyi Imre, Péter fia, és ennek fiai Imre, Tamás, János, Benedek, Bálint, valamint ezek szentgyörgyi jobbágyai, nemkülönben Fejérvár város összes polgárai, ugyszinte a csoóri lakosok, végre Konth Miklós nádor fia, Miklós és a mohai jobbágyok a keresztesek tulajdonát képező Izka és Barch vagyis Szent-Borbála-pusztát jogtalanul és erőszakkal elfoglalták, használják és vadászszák. Kéri tehát a prókátor a közgyülést, hogy az illetőket az idegen birtok használatától eltiltsa. István nádor tekintete végig fut a nemesi gyülekezeten s mintha kérdezte volna, mi a karok és rendek véleménye, ki lett mondva a protestatio. A tiltakozás eszközlésére aztán az egyik szolgabirót küldik ki, a ki tisztében eljárván, arról a gyülésnek jelentést tesz.[3])

---

[1]) U. o. III. 288, 289. l.
[2]) U. o. III. 337. l.
[3]) U. o. III. 390. l.

1409-ben Mari Jakab alispán elnökölt a megyei gyülésen. Megjelent azon Péter, a fejérvári keresztesek alparancsnoka s előadta panaszképen, hogy néhai Batthyányi György özvegye, most Chapy Andrásné, Katalin asszony, ugyszinte fiai: Batthyányi László és Albert, mostani férje: Chapy András, nemkülönben az ő battyányi és csabjai jobbágyaik elfoglalták a keresztesek tulajdonát képező Diós birtokot. Kéri tehát az eltiltást. Erre kiküldte a gyülés Mátyás szolgabirót vizsgálatra, a ki visszatérvén, jelenti, hogy a panasz csakugyan indokolt. Minek következtében az eltiltás megtörténik.[1])

1411-ben István keresztes Praeceptor panaszára Perényi Imre nádor Budán Jubilate vasárnap előtti pénteken megparancsolja Fejérmegye hatóságának, Tatárfalvai Erdews György és Szentpéteri Porkolás Márton alispánoknak, hogy vizsgálják meg a keresztesek panaszát és tegyenek róla jelentést. Ezek pedig a tartott gyülésből kiküldik Kezy György szolgabirót, ez vizsgálatot tart és jelenti a gyülésnek, hogy a székesfejérvári káptalan csoóri jobbágyai, névszerint Fyas Ambrus, Benedek és Máté, Zewke Ambrus, Besnew Tamás, Zabady Máté, Atthyay Benedek, Vayay Mihály, Tewrewky Simon és Mihály, Kereszthes Imre, Illésy Bertalan, Atthyay Péter és fia Péter fegyveres kézzel Atthyiay Barnabás koresmájába törtek és ott Mohay Balázsnak, a keresztes-vitézek tisztjének fiait, Pétert és Mátét, a kik a keresztesek csoóri nemesi curiájában laktak, hajuknál fogva a földre teperték, összekötözték, megverték és ha jó emberek meg nem szabaditják, meg is ölték volna.

Továbbá megvizsgálta és jelentést tett a szolga-

[1]) U. o. III. 1322—1323. l.

biró arról is, hogy Bodméri Pósa Gergely és fia Ferencz, László fiai Mihály, Miklós és Benedek, Kwmley Péter, Fekethe Miklós, Balassy Imre, Lwkácsi Bertalan, Zalay Máté, Kowáchy Péter, Orbán mester, Achay András és Bodméri Achay Józsa nemeseket Zalay Máté hitvese, Ilona asszony és Orbán mester neje, Katalin asszony felbujtatták, hogy a keresztes vitézek felcsuthi birtokából 200 holdat, mely Felcsuth-hoz nyugotra a Meleech-puszta mellett fekszik, szántsák el és az ő birtokukhoz, Meleech-hez foglalják — és azok elfoglalták, föl is szántották és használják is. Miről aztán a gyülés jelentést tett a nádornak Székesfejérvárott ugyanazon év szent Dienes martyrnapja előtti hétfőn.[1])

1483-ban a többek közt ez a panasz terjesztetett az akkori közgyülés elé: A keresztesek fejérvári konventje bérbe adta Bekény Péternek és nejének, Ilonának, azután pedig ennek második férjének, Peéli Miklósnak, Izka részbirtokot és a csoóri malmot. De minthogy az illetők a bérletet nem fizetik, orvoslást kerestek már Ország Mihály nádor előtt, a ki a vizsgálat megejtése végett ki is küldte már nádori embereit: Kereszturi Csech Benedeket, Baracskai Ambrust, Abai Jánost, Lászlót, Mátét és Sykátori Benedeket, és ezek igaznak is találták a sérelmet,[2]) minek következtében meghagyja Fejérmegye közönségének, hogy szinte tartasson ez ügyben vizsgálatot. E nádori rendeletet, mely 1482. év áldozó-csötörtök utáni szombaton kelt, tárgyalja tehát Fejérmegye közgyülése, minek folytán Alapi Sáry János és Szent-Péteri Pál alispánok és szolgabirák kiküldik Sykatori

[1]) U. o. III. 1052—1054. l. — [2]) U. o. III. 428—429. l.

Chák Demeter szolgabirót a hely szinére, ez megvizsgálja és jelentést tesz a gyülésnek az igazolt panaszról.[1])

Egy nagyon érdekes tárgyalása volt Fejérvármegye közgyülésének 1498-ban. Özv. Rozgonyi Jánosné, Dorottya asszony és fia, Rozgonyi István kihágásai ügyében kellett a megyének eljárni, és pedig László, a keresztesek parancsnoka panasza folytán Ulászló király rendeletére, melyet Fejérmegye közönségéhez intézett. Tatárfalvai Erdős Gergely alispán megnyitja a gyülést és felolvastatja a Fejérmegye alispánjai és szolgabiráihoz intézett királyi parancsot, melynek tartalma lényegileg a következő:

Panaszt tett Felségünk előtt László, a fejérvári keresztesek parancsnoka úgy saját mint rendje nevében az iránt, hogy az elmult 1491. évben nemzetes Dorottya urnő, Rozgonyi János özvegye és fia néhai Rozgonyi István felbujtására tisztjeik nemes Csuthy Pál, Dorogdy Máté egy egész sereg emberrel, több falu népével, legnagyobbrészt jobbágyaikkal, fölfegyverzetten és erőszakkal a keresztesek felsőcsuthi birtokára törtek és onnét öt darab ökröt, két tehenet és két borjut elhajtottak, azokat Vithan várában elzárták, és sem Dorottya asszony, sem fia Rozgonyi István, mig életben volt, sem Rozgonyi Klára néhai Egerváry Lászlóné, a ki Dorottya asszony és férje néhai Rozgonyi János leánya volt, most pedig Kanizsay György hitvese és a kire minden Rozgonyi István féle birtok átszármazott, visszaadni nem akarják. Részt vettek pedig ezen hatalmaskodásban a következő lakosok: Bychkéről: Felfewldi János, Was

[1]) U. o. III. 434—435. l.

Benedek és Gergely, Boros Mihály, Sáska Mátyás, Mykó János, Fodor Lukács és Dienes, Mihály János, Chaply Balázs, Byro Bálint, Fodor Orbán és János, Oláh András, Bokody János, Weres Pál, Pernyés Pál, Bokody Simon, Kron András, Nagh Illés, Mézáros Antal, Kochy Antal, Dwl László, Kys Máté, Thabaydy Lőrincz, Byró Gáspár, Zabó István, Kys Tamás, Faska Dömötör, Kowach János, Kys Dienes, Toth Imre, Albert és Domonkos, Toth Vital István, Oláh Albert. Zenth-Lázlóról: Dobozy Imre és fia János, Nadaby Bálint, Pynther János, Haynal Albert, Kis Ágoston, Luzya Mátyás. Chapolról: Olaz János és Lőrincz, Sántha Péter, Olah Dömjén, Somogyi Imre. Zaárról: Buday Barnabás és Imre, Dudary Pál, Toth Imre, Ispán János, Kertéz Máté.

Továbbá ugyanazon időtájban, mikor a panaszosok Bodaykon levő jobbágyai egy hirhedt gonosztevőt és betörőt épen tetten érve Bodaykon elfogtak és hogy a bíróság elé állithassák, börtönbe zártak, nevezett alperesek ismét rájuk küldötték fegyveres jobbágyaikat, a kik aztán éjnek idején Lázló Tamás bodaiki biró házát feltörték, abból mindennemü ingóságot elraboltak, az elzárt gonosztevőt pedig kiszabaditották. Részt vettek pedig ezen hatalmaskodásban a következő községekbeli jobbágyok: Zámórról (igy Zámoly helyett) Soó Lukács, Balogh János, Gelyén Antal, Chewz Máté, Molnár Benedek, Feyes Kelemen, Pap István, Hereghy Benedek, Bolgár Miklós, Morogh Illés és Albert. Fornáról: Jósa Egyed, Chech Barnabás, Móry Bálint. Tymárról: Byró Vitál, Pap Tamás, Byró András, Weleghy Pál, Kereszthes Dienes, Falno Pál, Weleghy Antal, Fekete Péter, Diák Ambrus, Bynther Ágoston. Wayalról: Kys Ambrus, Fodor

Gergely, Lénárth Jakab, Wegh Mátyás, Wáray Benedek, Fel János, Barrabás János, Almássy Lőrincz, Kozma Miklós, Zabó Benedek, Faber Pál. Weleghről: Marthon Pál, Wincze Balázs, Méhes Péter. Chákberényből: Várallay Balázs, Pápa Antal, György és István, Zeredy Máté, Kwn Ambrus, Wincze Tamás, Somogy Benedek, Byro Márton és Balázs. Igarról: Haraszth Péter, Ferentz György, Dyenesse Péter, Lawthos Márton, Nagy Antal, Jánossa Lukács, Forró Gergely, János és Keresztes, Kewer Bálint, Mórócz László, Sántha Péter, Sarkezy Pál, Lawthos Albert, Lwkachya Bálint, Kovach Benedek, Molnár Döme, Kys Balázs, Kowach Kelemen, Ányos Gál. Chorgóról: Yó Kelemen, Zabó Balázs, Isthwán Sebő, Mézáros Antal, Fodor Ambrus, Agosthon Ambrus, Faber Bálint, Zakách András, Molnár János, Harminczados Balázs, Zabó Bálint, Mankó Gál, Zabó Bálint, Gyergyfy Ambrus, Weres Imre, Zaáry Balázs, Toth István, Hegy Miklós és Antal, Kozma Ambrus, Bokody Tamás, Molnár Vincze, Kozma Jakab, Wargha Tamás. Moórról: Wayda István, Pynther Péter, Zabó János, Nagy Ferencz és Kelemen, Madaráz István, Koath Ambrus, Paczmany Máté, Appáthy Bereczk, Apáthya Imre, Póka Gál, Konzos Sebő, Mohay Gergely, Kathos Lőrincz, Wargha Kelemen és János, Kis Lőrincz, Kemenes Balázs, Bónee Balázs, Nezthee György és Mihály, Béwes György, Farohy Gál, Nagh Imre, Modica Gergely, Literatus Benedek, Bory Imre, Pap Gergely, Werbes János, Mathee Márton és Imre, Babos Gergely, Medy János, Kis Imre, Garphás Lukács, Madaráz Lukács, Wyda Antal, Marthon Imre, Garphás Pál, Weres Benedek, Medy Lőrincz, Marthon János, Demeter János, Póka Márton, Yama Antal,

Weres Mátyás, Fyas Antal, Wargha Barnabás, Demeter Tamás.

Panaszolta továbbá az illető keresztes parancsnok, hogy 1480. év junius végén a már emlitett Kanizsay György és hitvese Rozgonyi Klára asszony elküldötték csurgói jobbágyuk vezetése alatt összes csurgói jobbágyaikat felfegyverkezve a keresztesek Bodayth falujába, és ott betörtek Andrassa István biró és Molnár János kuriáiba s ott nevezetteket véresre verték, megsebesitették.

Ugyanazt tették augusztus havában ugyanazon Andrassa Istvánnal, a mikor az Székesfejérvárról az országuton hazamenőben volt, Lázló Tamás ugyanis Kanyzsay György és hitvese parancsára megtámadta és megverte.

Hasonlókép megverte 1482-ben Lázló Tamás nevezett Andrássa István jobbágyukat Bodaikon, szinte a Kanyzsay Györgyék parancsára.

Végre a fenti év nyarán Kanyzsay György és hitvese Klára asszony rendelkezésére Seredy Péter, az ő gazdatisztjük összeszedi Zámoly, Forna, Tymár, Csákberény, Vájal, Veleg, Igar, Csurgó és Moóron levő összes jobbágyokat, és kocsikon, fejszékkel ellátva, a keresztesek Barch — mai szent-Borbála-puszta erdejébe vezeti, ott az erdő egy jó részét kivágatja, a fát kocsikra rakatja és elhordatja, a tulajdonos rendnek nagy kárára.

Utasitja tehát a király a vármegyét, hogy a panaszt a helyszinén emberei által vizsgáltassa meg s neki az eredményről jelentést tegyen.

Az alispán elnöklete alatt együtt ült vármegye tehát kiküldi kebeléből Thynódy Lászlóffy Imre szolgabirót a vizsgálat megejtésére, a ki ki is megy és a

helyszinen minden rendü és rangu ember kihallgatása után azt a jelentést teszi a vármegyének, hogy a király által előadott bűntények mind beigazoltattak.[1])

Együtt ül a nemes vármegye 1511-ben is Zenthpéteri Porkolás Márton és Tatárfeldi (igy) Erdews Gergely alispánok elnöklete alatt. A különféle helyről érkezett levelek között felolvassák Perényi Imre nádor Jubilate utáni kedden Budán kelt pecsétes parancsát, melyben azt irja, hogy miután a székesfejérvári keresztesek panaszt emeltek nála az iránt, hogy Máté, a pécsi káptalan énekes kanonokja ugy mint Lőrincz fejérvári őrkanonok jövedelmeinek gondnoka, magához vevén a káptalan csoóri jobbágyai közül Thewrewky Simont és Mihályt és fegyveresen önhatalmulag elrontotta a keresztesek iszkai határjeleit, különösen azokat, a melyek Izkát a Custodiátusi birtoktól: Byaltól, vagyis Custos-földjétől (a mai Gusztus-puszta) elválasztják, és több mint ezer holdnyi földet tőlük elfoglalt: ennélfogva vizsgáltassa meg a tényállást és neki az eredményről tegyen jelentést. A megye tehát kiküldi Kezy György szolgabirót, ez megvizsgálja és ugy találja, hogy a keresztesek panasza igaz és alapos.[2])

1536. év január havában Székesfejérvárott Jenyewi Benethey János alispán vezeti a közgyülést és kiállitja a következő hivatalos okiratot: Nevezett alispán és a szolgabirák adják tudomásul, hogy a mikor 1535. év keresztelő sz. János előtti hétfőn gyülést tartottak, Dalmady Sebestyén, a keresztesek parancsnoka azon panaszával állt elő, hogy Wuy Phylep Pál szentgyörgyi birtokos szentgyörgyi jobbágya:

[1]) Kereszt. Prot. III. 459—465. l.
[2]) U. o. III. 338. l.

Németh Péter és amannak szolgája Márton, Phylep Pál parancsára Fejérvárott a Szent-Mihály-utczában lakozó és a keresztesek parancsnoka birtokán, Izkán arató keresztes papot, Istvánt erőszakkal véresre verték. Ezt hallván a gyülésen jelenlevő Phylep Pál, igy védekezett: Ő e tekintetben egészen ártatlan és kész esküvel is erősiteni ártatlanságát. Az eskületétel megengedtetett neki, ámde az eskü kitüzött idejére nem jelenvén meg, elmarasztaltatott.[1])

Felhozhatnék még több hasonló adatot, különösen annak bebizonyitására, hogy mennyire megingott ezidőben a birtok és vagyonbiztonság az előkelő uri nemesek között is és hogy a megyei gyülések ez időben leginkább az ilyen sérelmek, erőszakoskodások vagy mint akkor mondani szokták, violentiák lassu menetü megtorlásában fáradoztak és intézkedtek. Nem csoda tehát, ha a sok példa átragadt a köznépre is, a földesuraktól elszökött jobbágyak beálltak szegénylegényeknek, és Fejérmegye területe a tolvajok, utonállók, gyujtogatók és rablók tanyájává lett. Ugyannyira, hogy Zsigmond király szükségesnek látta 1429. évi jun. 27-ikén Székesfejérvár mellett megyei közgyülést tartani és abban a fejérvári szék — de sede Albensi — részéről Sikatori Chák György, Petendi János, Antal fia, Dayay János, Kwley Benedek, Mihály fia, Rekesztői Kanchy Péter, Zilasy Miklós, Jenői Benethe, Almásy Péter, Zilasy Mihály, Chuthy Balázs, Mihály fia, Ezeny Mihály és Berenchei Nehéz János, — a solti szék részéről pedig Sárközy László, András fia, Harthai Sebestyén, Zentiványi Ágoston, Tetétleni Kelemen, Hugyéy Weres László,

[1]) U. o. III. 441—443. l.

Szentgyörgyi Zakwl János esküdt táblabirák közbejöttével, Erdeely Péter alispán, Theberi Kelemen, Zerethy Antal, Csoori György és Berényi György a fejérvári szék szolgabirái, végre Varjas János, Thassy Mihály, András fia soltszéki szolgabirák jelenlétében számtalan nemes és nemes asszony, valamint jobbágyokból álló csavargó tolvajok, gyujtogatók, betörők és gyilkosok fölött tartott itéletet, s kimondotta, hogy minden megnevezettet halállal s javainak elvesztésével sujt. Sőt felhatalmaz mindenkit, a ki az illetők közül bárkit bármikor és bárhol elfog, hatalma legyen azt megölni, kivégezni. Kimondotta azt is, hogy mindazok, kik az elitélt gonosztevőknek segélyt nyujtanak és azoknak menedéket adnak, hasonló büntetésben részesüljenek. (XLIV. Okl.)

Befejezésül a megyei gyülések ismertetéséhez csak egyet akarok még fölemliteni. Egy közgyülést, a mely már nem Fejérvár mezején, nem is Fejérvárott, nem is paripákon ülve és nem is a nemesség részvéte mellett tartatott meg, de azért Fejérmegyének igen emlékezetes közgyülése volt, egyetlen a hódoltság idejéből.

A török már Fejérvárott lakott, hatalmát kiterjeszté már a megye területére is. A birtokos nemesség szétfutott, menekült oda, a hova a török még nem tette be lábát, Győrre, Komáromba. Székházába a török tette szállását és szerencse volt, ha a megye alispánja magával vihette menekülésekor a pecsétet és az utolsó jegyzőkönyvet.

Szomoru idők voltak ezek a megye életében. És ezen gyászos időben találkozott egy megyebeli nemes: Dobozy Bertalan, a ki megyebeli másik két nemest: Baracskai Pálffy Pált és Balázst, baracskai

földbirtokosokat a királyi Felség előtt hűtlenségről vádolta. Nagy bűn volt a hűtlenség a magyar nemzet szemében mindenkor és különösen sulyos, ha a vád ártatlanokat sujtott. Az ügyet a megyei törvényszéknek kellett megvizsgálni s benne itéletet hozni. Ámde volt akkor Fejérmegyének egy kiváló alispánja: Ágh-Szent-Péteri Nagy Benedek, megyei földbirtokos, már a Hunyadiak korában, 1447-ben ismeretes család ivadéka,[1]) ez magához vevén a megye megmentett jegyzőkönyvét és levéltári iratait, felkereste és magához vette Pákozdon lakó Pákozdy István táblabirót, továbbá Nagy Máté esküdtet és akkor Novajnak nevezett Kisfaludon lakó Novay Albert jegyzőt s gyors léptekkel titokban Veszprém várába sietett, ott a királyi ügyész közbenjöttével 1543. okt. 4-én gyülést tartottak, megvizsgálták az ügyet és ugy találták, hogy a bevádolt Baracskai Pálffy Pál és Balázs ártatlanok, s birtokaikat: Baracskát, Bágyont, Iváncsát, Varsányt, Szent-Lászlót, Szent-Miklóst, Szent-Ivánt, Berényt (Lovas), Nadapot, Csalát, Acsát, Felső-Tabajdot Fejérben, Kürtöt Komárom-megyében részint Baracskai Pálffy, részint Buzlay réven századok óta jogosan és törvényesen birják. És ezen itéletet aláirva a megyei jegyző ki is adta. (XLV. Okl.)

---

[1]) Az országos tanács és orsz. gyül. tört. Knauz Nándor. Pest, 1859. 70. l.

VIII.

A katholicismus.

Szent István a világtörténelem azon nagy fejedelme volt, a ki magasröptü értelemmel, erős cselekvő akarattal, szilárd jellemmel és vallásos lelkesültséggel volt megáldva és a ki az ő bölcs és áldásos működését önmaga irta lángbetükkel a történelem lapjaira. Ő több volt mint Nagy Konstantin, hivőbb mint Chlodvig. Ő lángész volt, ki uj irányokra vezette népe fejlődését. Merész kéz, ki nemzete számára elhóditá a czivilizácziót. Jós szellem, ki a jövőbe látott, s hogy országa sorsát a viharok ellen biztositsa, állambölcseségével bevezette azt a keresztény anyaszentegyházba. Államalapitó és apostol, király és a szegények atyja, nemzetünk dísze, hazánk áldása, az egyház szentje s az emberiség büszkesége; történeti hivatásunk, nemzeti missiónk tanuja ő, ki ott állott a magyar szabadság bölcsőjénél midőn megteremté az alkotmányt. Ő alapitá Székesfejérvárt, ő alkotá Fejérmegyét, ide helyezé királyi székét, ide tette a szent koronát, hogy a nemzet kegyelete őrizze meg, mig Magyarország Magyarország marad. Aztán leszállt királyi székéről, feszületet vett kezébe és evangeliumot; és megnyitá ajkát, és a magyar magyartól, a magyar nemzet az ő fejedelmétől hallá Istennek igéit. A mit tőle hallott és a mit tőle látott,

egészen elbüvölte őt; az, a ki parancsolt az egész nemzetnek, az a nép szolgájává lett; az, a ki uralkodott az egész ország felett, az testvéreinek nevezte alattvalóit. A nemzet ura oda lépett a rabszolgához s leoldta annak lánczait s a betegeket és a szegényeket tiszteletébe és szivébe fogadta. Majd rámutatott a keresztre és az isteni sziv szeretetében fürösztötte népét. És mintha érezné a távoli vihar szellőjét kelet felől, és a fellegeket tornyosodni éjszak felől, templomokat és iskolákat épitett, ezek czivilizáló erejében pedig védfalat országa és népe számára, s feltüzte tornyaira a keresztet és a magyar zászlót.

És a mit ő a magyar nemzet sorsa intézésével létrehozott, annak maradandóságát immár egy ezredév magaslatán hirdeti a magyar királyság és dicsőiti hálájával a királyi magyar nemzet s a nemzettel együtt a koronás apostoli magyar király.

A mennyire buzgó és fáradhatlan volt Szent István a keresztény kath. egyház berendezésében, annyira őrködék országának függetlensége fölött, melyet a szomszéd német hatalomterjeszkedés a kereszténység behozatala alkalmából nem csekély veszélylyel fenyegetett. És ő, a mennyire megtudá őrizni nemzete és koronája függetlenségét, államférfiui erélye és tapintatával nem kevesebb ügyességgel győzte le a belső veszélyeket is, melyekkel a keresztény valláshoz és alkotmányos államrendhez simulni nem akaró magyar urak lázongási hajlama fenyegette az államot és nemzetet egyaránt.

És ezen tulajdonai mellett midőn országát akár bel, akár pedig külellenség ellen kellett megvédenie, a különben oly istenes érzelmü király a harcz terén is mindig érvényesité magas értelmiségét és vitéz-

ségét; miért is tettei szintoly önérzetes keresztény királyt és lángeszü államférfiut hirdetnek benne, mint a mily kegyes és istenfélő érzelmekkel festik őt szerzetes életirói.

Mikor ő a fejedelmi hatalom birtokába lépett, a vallási állapot rosszabb volt a réginél, mert a keresztény szertartások a gyakorlatban összevegyittettek a pogány szokásokkal, legalább ezt irja az egykoru Bruno Sz. Adalbert életrajzában. Tehát a kereszténység megalapitása Szent Istvánnak vált feladatává, már csak azon igéretnél fogva is, a melyet Gizella rokonainak tett, midőn őt nőül vette. És ezen feladatának első tettei közé tartozott az a rendelet, hogy magát minden magyar kereszteltesse meg, hagyjon fel a pogány vallás gyakorlatával és bocsássa szabadon bizonyos váltságdij mellett keresztény rabszolgáit. És e téren ő maga ment elő jó példával, mert fejedelmi birtokain, tehát Fejérmegye területén minden váltságdij nélkül szabaditotta fel azokat.

Érzékenyen csorbitá e fejedelmi rendelet a törzsfők, az urak érdekeit, a kik rabszolgáikat részint fegyveres csapataikban, részint sátraik, lakházaik és nyájaik körül alkalmazták, miért is alig hirdettetett az ki, a Geyza alatt támadt ingerültség uj tápot nyert; mig végre lángra gyult Koppány, a Tar Zirind fiának lázadásában. Szent Istvánnak nem lehetett kétsége az iránt, hogy mind a maga megmaradása fejedelmi székén, mind a kereszténység ügye s evvel együtt a nemzet sorsa e lázadás elnyomásától függ. Összeszedte a kereszténynyé lett nemzetségfőket, a bevándorlott külföldi urakat fegyveres népeikkel, s fogadást téve arra, hogy ha Isten az ellenség fölött győzelmet ad, a pártütő javait s megyéje tizedét a

Geyza által épittetni kezdett pannonhalmi apátságnak adományozza: a Veszprém várát ostromló lázadókra tört. A harcz heves, a diadal kétséges volt, ámde Venczellin gróf Koppányt személyes viadalban legyőzte. A had szétfutott s a legyőzöttek a kereszténység fölvételére kényszerittettek.[1])

A Koppány fölötti győzelem a kereszténység győzelmévé lett az ősvallás fölött. A mit még tenni kellett, azt a szerteszét küldött benczés atyák végezték el; és a nép ha nem is meggyőződésből, de leöntetni engedte magát a szent keresztség vizével.

Azonban maga a király legtöbbel járult a nagy mű sikeréhez. Ő valódi apostolává lett népének. Maga köré gyüjté azt és oktatá a keresztény hitben.[2]) A XIII. századbeli Albericus szerzetes ugyanis évkönyvében az 1010. év alatt a magyarok megtéréséről és Gizella érdemeiről azt mondja, hogy a nemzeti hagyomány szerint azt tartják a magyarok, hogy Istvánt ugyan sz. Adalbert keresztelte meg, de a magyar nemzetet Szent István predikálása téritette a keresztény hitre. Ezzel egyezőleg nyilatkozik Verbőczy is, midőn azt mondja: „A magyarok nem apostoli, sem nem apostolok igehirdetése által térittettek a katholikus hitre, hanem saját szent királyuk István által.“[3])

Ezen hittérítő munkában aztán, hogy a keresztény igazságok a magyar nemzetnek mintegy vérévé váljanak, első teendője volt Szent Istvánnak az isteni szolgálat és az oktatás rendszeresitése.

Mielőtt azonban erre térnék, fel kell emlitenem

---

[1]) Hartvik. Vita. S. Steph. c. 6. és Thuróczy II. 13. 18.

[2]) U. o. c. 7. Endlichernél. I. 171.

[3]) Corpus Juris. I. Tit. II. 2.

Szent Istvánnak azon nagyfontosságu lépését, mely által a megtéritett magyar nemzetet a lelkiekben az egyház látható fejének közvetlen és kizárólagos hatósága alá helyezte, egyházi alkotásaira annak a megerősitését kérte. E czélból Asztrik pannonhalmi apátot Rómába küldé II. Sylvester pápához hirül viendő, hogy a király Esztergomban metropolitai széket alapitott, — alapitott tiz más püspökséget és monostorokat is, melyeket amannak joghatósága alá helyezé, hogy e püspökségeket és monostorokat gazdag jövedelmekkel ellátta, hogy ő a papságot az országban törvényileg is első renddé akarja felemelni.

És Sylvester örömmel erősitette meg a magyar püspökségeket és az esztergomi érsekséget, melyet a német egyháztól teljesen független metropolitai joggal és hatósággal ruházott föl, ellenére VII. Benedek pápa azon 974-ben kelt bullájának, mely által egész Pannóniát, melyben már akkor a kereszténység itt-ott gyökeret vert, a salzburgi érsek metropolitai hatósága alá rendelte volt. Aztán felszentelte Asztrakot püspökké és felruházta őt érseki palásttal.

Örömmel teljesité aztán a másik, de az előbbihez szinte hasonló nagyfontosságu kérését is, hogy t. i. küldött neki koronát, s felruházta Istvánt teljes hatalommal intézni jövőben is népe egyházi ügyeit, berendezni az egyházat s gyakorolni abban a legfőbb kegyuri jogot ép ugy, mint azt az időben a keresztény népek leghatalmasabb fejedelmei, a német császárok és franczia királyok gyakorolták.

Ha már most megfontoljuk Szent István ezen kettős törekvését, meg kell hajolnunk az ő rendkivüli bölcsesége, éleslátása előtt, melylyel elérte azt, hogy először a magyar egyház függetlenitése által egyrészről

gátat vetett a német császárok azon törekvésének, hogy világi hatalmuk kiterjedjen az egész római katholikus kereszténységre, másrészről pedig utat nyitott a római szentszéknek arra, hogy az a császárok befolyása nélkül is, kik a tőlük még független népeket is leigázni törekedtek, támaszkodva a független fejedelmekre, a császárok ellenében is szabadon, függetlenül gyakorolhassa főpásztori hatalmát; másodszor pedig elérte azt, hogy megkapván a koronát és az apostoli királyi czimet, az uj magyar egyháznak és magyar királynak semmi köze se legyen a császársággal, hanem egyedül és kizárólag a pápától, mint a keresztény népcsalád közös egyházi fejétől kelljen egyházi tekintetben függnie.

Az a levél, melyet II. Sylvester Sz. Istvánnak küldött, magában foglalja az egyház látható feje és Magyarország közti viszony megállapitását.

E levélben a pápa egy másik leveléről is szól, melyet külön követe fog meghozni Magyarországba a király, az országnagyok s az összes nemzet számára, de e levél ma már nem létezik, de hogy megérkezett: bizonyitják azon nagyfontosságu ügyek, melyeket az egyház rendezése terén a pápának az ő követe által kellett és lehetett csak Istvánnal elintézni.

E közben elérkezett az 1000-ik év aug. 15-ike, a mely napon István a pápai követ jelenlétében s talán épen általa, az országnagyok, uj püspökök és a nép gyülekezetében, a pápa által kiszabott egyházi szertartások között ünnepélyesen megkoronáztatott.

A kath. egyház fejétől kapott korona, a kath. egyház szertartásai szerint végbement s maig is végbemenő koronázási tény véglegesen meghatározta a

magyar állam s a királyság keresztény jellegét. És ez miben nyilvánult?

Abban nyilvánult, hogy az állam szoros kapcsolatba lépett az egyházzal. Mig egyrészről t. i. a király mint államfő II. Sylvester pápától döntő befolyást nyert az egyházak alapitására, a püspökök kinevezésére, — másrészről az egyházi rendet, különösen pedig a főpapságot, mely azon korban amugy is minden keresztény országban az első országos rendet alkotá s a mely ezidőszerint egyedül birta a szólás és tudomány hatalmát, ő is első országrenddé emelte az államban, s ugy az egyháznak, mint a királyságnak megszilárditása végett az ország tanácsában annak legnagyobb befolyást engedett. És ezt kifejezte Szent István azon atyai intelmekben is, melyeket Imre fiához intézvén, szivére köti a katholikus hitet, az egyházat és a papságot, első renddé tévén a főpapságot az országban; és kifejezve lett ez az intézkedés még bővebben Szent István I. törvénykönyvében, melynek köszönhető a két hatalom együttműködése, vagyis hogy az egyház parancsait a világi törvények is támogatják s végrehajtásukat karhatalommal is biztositják, mig viszont az egyház szentesitvén a nép szivében a világi hatalmat, tekintélyt kölcsönzött intézkedéseinek, vagy pedig ezeket pótolta. Ez intézkedésekben rejlik alapja a tiz püspökség, köztük a veszprémi megalapitása, melyhez megyénk és Székes-Fejérvár város is tartozott, innét veszi eredetét a magyar királyok főkegyuri joga, az érsekek, püspökök, apátok kinevezési joga, a nemzeti zsinatok határozatainak megerősitési joga, stb., valamint az esztergomi érsekség fenhatósága a királyi koronázás

joga, a királyi családra nézve a lelkipásztorkodás tisztével együtt.[1])

Ezek Sz. István cselekedetei állami és egyházi tekintetben a magyar királyság és a keresztény kath. egyház biztositása érdekében.

Mindezekből láthatjuk, hogy midőn nemzetünk az európai nemzetcsaládok tagjává lett, születésének első perczétől a keresztény kath. hit hatása alatt állott. Ez a hit központositotta erőit, ez szolgált neki alapul, kiindulási pontul és fejlődése irányául. Mint katholikus lépett be az államok sorába és ezen jellemét századokon keresztül meg is őrizte. A katholikus hit vezette Szent Istvánt, midőn a magyar államot létrehozta s egyesitette a különféle elemeket; meg lévén győződve, hogy nemzetünk csak ugy lehet erős, ha vallásilag is egy.

Ma már nem vagyunk egygyek a hitben. Azonban ha nem vagyunk egygyek a hitben, legyünk egygyek a király, a haza és egymás testvéri szeretetében.

A mint tehát láttuk, hogy a magyar királyság megalapitásában Szent Istvánon kivül tényező volt a pápaság, ugy tényező volt az kezdettől fogva országunk függetlenségének és önállóságának védelmében is. A mikor veszély fenyegette közszabadságunkat, mindannyiszor felemelték tiltakozó szavukat a pápák. VII. Gergely kinyilatkoztatta, hogy Magyarországnak meg kell maradni tulajdon szabadságában, és nem lehet semmiféle országnak alávetve. Mikor Rudolf császár Magyarországot hűbérül fiának ajándékozta,

---

[1]) „Jus quoque quod habes in conferendis eulesiasticis sacramentis Regibus et Reginis Hungariae ac haeredibus eorundem“ irja IX. Gergely pápa 1231-ben az esztergomi érseknek. Árpádkori uj okmt. I. 284. l.

IV. Miklós pápa tiltakozott az ellen, kijelentvén, hogy Magyarország semmiféle idegen fejedelemnek nem lehet vazallusa. III. Incze pápa pedig igy szól egyik levelében: Nincs vesztegetni való idő, nehogy ez ország veszedelembe jusson, a mely az apostoli szék iránt való tiszteletben és ennek kegyelmében már régen és annyira megerősödött, hogy annak szerencséjét vagy szerencsétlenségét a magunkéval egynek tartjuk. És midőn a sajói szerencsétlen ütközet után megtudta az öreg pápa a nemzet sorsát, könyeit hullatta fölöttünk. Midőn pedig IV. Béla az ő futásában II. Frigyes kezébe kerülve, szorultságában oly igéretet tett, mely a nemzet függetlenségét veszélyeztette volna: nem hatalmas királyok, hanem IV. Incze volt az, a ki megvédte annak szabadságát, és Béla igéretét megsemmisitette. Avagy nem a pápa volt-e, a ki Lipót korában a halálra itélt Nádasdy, Zrinyi és Frangepán megkegyelmezéseért felemelte esdő szavát?

Ne támadja meg tehát senki Magyarország katoliczitását, nehogy darabokra hulljon a szent korona és vele az ezredéves Magyarország.

De lássuk miket művelt a hit és annak letéteményese az egyház érdekében különösen megyénk területén?

Szent István kibocsájtá országos rendeletét, hogy álljon össze tiz község és épitsen magának egy-egy templomot, fentartására adjon két telket, ugyanannyi szolgát, egy lovat és csikót, hat ökröt, két tehenet és harmincz apró marhát. Templomi ruha és kehelyről a király, pap és könyvekről a püspöknek kellett gondoskodni. Maga pedig Székesfejérvárott egy nagyfényü basilika épitésébe fogott a Bold. Szűz Mária,

a magyarok Nagy Asszonya tiszteletére. És e templomot valóságos souverén, azaz csak a pápa fenhatósága alá tartozó egyházzá tevé. Nem rendelte azt egyik püspök alá sem, sem a primás hatósága alá, hanem egyedül a pápa jogköre alá. És ebben is meg volt függetlenségi törekvése, valamint abban is, hogy Székesfejérvárott, az ő királyi lakhelyén, vagy a megyében az ő birtokán püspökséget nem alapitott.

Mert ha fontolóra vesszük ezen függetlenségi törekvését és fontolóra vesszük intézkedéseit, egyrészről t. i. azt, hogy a tiz püspökség közül, melyeket vagy az egykori római városokban, vagy oly helyeken alapitott, hol azelőtt helység sem volt, Fejérvárott egynek sem adott helyet; másrészről pedig, hogy azon páratlan fényü egyházban, melyet Hartwick mint szemtanu hires és bámulatos alkotásu roppant nagy épületnek mond, csak társas-káptalant helyezett, e káptalant pedig prépostjával együtt függetlenitve minden püspöki és primási fennhatóságtól, kizárólasan s egyedül a római pápa hatalma alá helyezé s oly joggal látta el, hogy — többet nem emlitve — a királyok és királynék koronáztatását is a prépost jelenlététől tette függővé; ha meggondoljuk e páratlan bazilikának Szent István által meghatározott azon rendeltetését, hogy annak, mint koronázási helynek, szentélyében nemcsak az ország legdrágább kincse a korona, sirboltjában pedig az ő és utódainak hamvai őriztessenek, hanem a legnagyobb fontosságu ténykedés, a koronázás is itt eszközöltessék; végre ha tekintetbe vesszük, hogy Szylveszter pápa szavainak: „Ő apostoli ugyan, de István valóságos apostol“, első királyunk nem csekély értéket tulajdonitott, —

ha mindezen körülményeket mélyebben vizsgáljuk, feltárul előttünk Szent István nagy jelleme, világos lesz intézkedéseinek czélja s Du Mesnil állításának is[1]) „Szent István nem akarta, hogy Székesfejérvárott püspök legyen“ megtaláljuk államtani indokát.

Valóban Szent István azért nem akarhatta, hogy Székesfejérvárott püspök legyen, mert akarta, hogy ugy az országos fontosságu intézkedésekre kiváltságolt bazilika, valamint a páratlan jogokkal felruházott káptalani prépost és káptalan úgy a primási fennhatóság alá helyezett püspöktől, valamint a netáni pártoskodás szeszélye vagy politikai nézetek esélyeinek kitett primástól független, önálló legyen.

Nem tiszteletlenség vala ez a püspöki jogok iránt, hanem államférfiui bölcsesség; mert ha Székes-Fejérvárott püspökséget alapit, a káptalan kiváltságolt állásának és függetlenségének nem lehetett volna értelme; ha pedig a püspököt ruházza fel azon kiváltságos jogokkal, melyekkel a káptalant, különösen pedig prépostját felruházta, felbontotta volna azon egységet és összekötő kapcsot, mely a püspök és érsek-primás között létezik. A Szent István által épitett fejérvári bazilika tehát, élén a préposttal, az országnak egyedül álló és páratlanul kiváltságolt souveren egyházává leve.

A megalkotott falusi templomok és plebániákon kivül a keresztény hit és tudás terjesztésére Szent István még iskolákról is gondoskodott; ezek egyike volt a fejérvári, melynek hihetőleg a káptalannal egy időben adott létet, sőt ebbe annyira beolvasztotta, hogy az iskolák fenntartása s az azokban való tanitás kötelezettsége századokon keresztül a káptalan egyes stallumaihoz volt kötve. Hogy a fejérvári iskola már

1035. év táján nagy hirben állott, igazolja Batthyányi szent Gellért életrajzában. Csanádon ugyanis a Gellért által szervezett iskolába a magyar főurak fiai seregestől tódulván, Walter mester fiatal tanitó annyira igénybe lett véve, hogy a rang és születés különbsége nélkül egybesereglők nagy számának meg nem felelhetvén, Gellért püspöktől segédet kért maga mellé. Gellért épp akkor bizonyos ügyben Mór atyát küldé a királyhoz Székesfejérvárra, meghagyta tehát neki, hogy dolgát ott végezvén, a székváros hires tanodáját is látogassa meg s keressen benne Csanád számára egy tanitót. És a székesfejérvári iskola almestere, Henrik csakugyan el is ment Csanádra, ugy osztván föl maguk között a tantárgyakat, hogy az éneket Walter, az olvasást pedig Henrik vállalta el.[1] Székesfejérvárott tehát volt iskola.

Csak rá akartam mutatni ezen helyi intézményekre, a melyeket Szent István létrehozott, utódai szaporitottak s amelyek aztán karöltve a polgári hatalom támogatásával, szeliden a hol lehetett, de erőszakkal is,[2] a hol kellett, eszközölték a kereszténység terjedését, melynek fokozatos haladását előmozditották szent Istvánnak Imre fiához intézett intelmei, második dekretuma, Szent László I., II., III. törvénye, Kálmán alatt tartott esztergomi és egyéb zsinatok határozatai.[3]

A kereszténység hirdetése megindul és megkezdi átalakitó s vezérlő munkáját. A magán ember vallásos

---

[1]) Endlicher 221. l.

[2]) Az ezidőben erőszakosan is alkalmazott keresztvizzel való leöntés emléke fönmaradt a maig is szokásos husvéti öntözésben, mely az Alföld némely városában a falu kutjánál nem nagy gyengédséggel gyakoroltatik.

[3]) U. o. 299—349. és 373—375. l.

érzülete, támogatva az államfő gyakorlati felfogása által, nyitja meg honunk határait a téritők előtt, alapitja az apátságokat, emeli a kolostorokat, hozza létre a lelkészségeket, épiti az egyházakat s látja el javakkal valamennyit. A kereszténységet nemzet- és állam-fentartó intézménynek látó hit bőven adományoz az egyháziak részére földbirtokot, tizedet, ingójószágot, jogot és kiváltságot. E mellett szinte meghatóan csendül meg királyaink okleveleiben az egyszerü halandó ember hitbuzgalma, midőn adományaik jogczimeül Isten dicsőségét és segitségét, bűneik bocsánatát és az ima hatékony erejét emlegetik.

Királyaink gondoskodtak erkölcsi alapokról is. Szent István a papságnak egyházi feladata megoldása közben önállóságot s szabadságot biztosit. Törvényileg mondja ki, hogy a püspökök az egyházi ügyeket függetlenül, a kánoni törvények szerint intézzék; a világi emberek engedelmeskedjenek nekik az egyház kormányzásában, az özvegyek és árvák védelmében; az ispánok és birák járjanak kezökre az igazság kiszolgáltatásában; pap ellen világi ember nem tanuskodhatik s vádat sem emelhet; papot csak egyházi biráknál lehet beperelni.

S hogy ezen intézkedéseit hivei előtt mintegy megokolja, igy szól hozzájok: Tudjátok meg testvérek, hogy a pap valamennyiőtöknél többet dolgozik. Hiszen közületek mindenki csak a maga dolgával bajlódik, a pap pedig a magáéval is, meg a máséval is. S azért valamint ő mindnyájatokért fárad, úgy nektek is kell érette dolgoznotok, sőt esetleg életeteket is áldoznotok.

Hogy Szent István mennyire szivén hordozta a keresztény vallás ügyét, a fiához, Imre herczeghez

intézett szavak is bizonyitják: Ha a királyi koronát meg akarod becsülni, az apostoli és katholikus vallást oly buzgón őrizd meg, hogy alattvalóidnak példaképe lehess . . . A hit után a második hely az egyházé . . . A királyi trónnak ékessége a főpapi rend. Ezért a királyságban a harmadik hely a főpapoké.

Az esztergomi zsinat is kiváló figyelmére méltatja a papi állást. Elrendeli, hogy tanulatlan embert ne szenteljenek pappá; de ha már fölvette az egyházi rendeket, tanuljon — különben el kell csapni. Szent László és Kálmán szinte óvják a papság tekintélyét. A kiről — mondja Kálmán törvénye, — valami szégyenletes dolog sül ki, hagyjon föl hivatalával, mig itéletileg vagy fölmentik, vagy kiüzik az országból.

A XIII. században az egyház már a szolgaosztály előtt is megnyitja a papi pályát. Az aranybulla idején az alpapság nálunk javarészben ezen körből kerül ki.

Kálmán törvénye kimondja, hogy ha papnak világi emberrel van ügye, ezt a világi biró idézze maga elé; ha pedig világi ember pereli a papot, ezt a püspök vagy a főesperes idézze meg s itéljen is az ügyben. Ispán vagy katona az egyházban semmi hatalmat se gyakoroljon, mert ez a püspököt illeti meg.

Ily kedvező anyagi és jogi helyzetben a papság működéséhez sok remény fűződött. Szent István már Szent Gellérthez igy szólt: A szükséges anyagiakban semmi hiányt sem fogtok szenvedni, csak Krisztus követésében gyakoroljátok hivatalotokat, a hitnek élőszóval terjesztése, keresztelés és a pogányok térítése által.

A hitterjesztés munkásait Cseh-, Morva-, Német-,

Franczia- és Olaszország adta. Kereszténységünk első századának főpapjai javarészben közülök kerülnek ki. Hivatásukat átérzik, egész lélekkel csüngnek a magyar nemzet megtérítésének gondolatán.

Az ünnepek megszentelését és a munkaszünetet, melyeknek az volt a czéljok, hogy a nép az istenitiszteleten részt vegyen, törvények és zsinatok parancsolták. A biráknak külön is meghagyja Szent István törvénye: intézkedjenek, hogy a falu örege-apraja, a férfiak ugy, mint az asszonyok, vasárnap misét hallgassanak. Ha pedig valaki az ő hanyagságuk révén mulasztja el a misét, őket kell elverni és megnyirni. Misehallgatásra egyedül a háztüz-őrök nem kötelesek.

Elénk tárja a XI. századi magyart az esztergomi zsinat, midőn a király jóléteért és az ország fennmaradásaért az egyházakban naponkinti imát rendel el. A budai zsinat meg a pápáért való imát irja elő a misező papnak; mert — mondja — igazságos, hogy a ki mindnyájunk feje és valamenynyiőnkért fárad és imádkozik, azért imádkozzanak.

A hivek a templomban nemcsak áhitatukat gyakorolták, hanem a vallás tanaiba is beleélték magukat. Mert az esztergomi zsinat elrendeli, hogy vasárnaponkint a nagyobb egyházakban az evangeliumot, a leczkét és a hitvallást, — a kisebbekben meg a hitvallást és az Ur imádságát kell magyarázni. A nép ezalatt vagy a padolaton ült, vagy térdelt, vagy botjára támaszkodott. Az idegen nyelvü téritők tolmács utján közölték gondolataikat a néppel.

A vasárnapokon kivül a magyar nemzetnek ünnepei is voltak. A szabolcsi zsinat harminczegyre teszi ezek számát. Kiváló tiszteletben részesitette a

magyar nemzet Szűz Máriát azon pillanat óta, melyben Szent István Magyarországot neki ajánlotta föl. A Szent-Gellért legenda szerint „Magyarországot Szent István király a Boldogságos Szűz családjának nevezte“ s a magyar nemzet uralkodóival egyetemben Máriát „dicsőséges Nagyasszonyának“, „A magyarok Védőanyjának“ nevezé s Magyarországot „Boldogasszony birtoká“-nak tekinté. Mária tiszteletének szentelte a nemzet aug. 15-ét, mely Nagy-Boldogasszony néven nemzeti ünnep lett. A szombat is Mária napja lőn már ősidőktől fogva. I. Béla királyunk korától kezdve aranypénzeinket Mária képe ékesitette. Az apátságok és templomok Mária tiszteletére nagy számmal alapulnak. A Mária-tiszteletet ápoló szerzetes-rendek — mint a cziszterczi — már ezen alapon is nagy bizalomra találnak.

A szabolcsi zsinat a nemzet ünnepei közé Szent István király napját is fölvette. Ugyanigy rendelkezik az 1222-, és 1231-iki törvény is.

Szent István rendelkezése szerint: a ki annyira megrögzött, hogy a pap figyelmeztetése ellenére sem gyónik meg, és meghal, — mint hitetlent, egyházi szertartás és alamizsna nélkül kell eltemetni. Ha azonban valaki a szülők vagy rokonok hanyagsága következtében hal meg gyónás nélkül, el kell rendesen takaritani, — de a mulasztás elkövetőit a pap böjtöléssel bünteti. A ki beteg létére — mondja az esztergomi zsinat — nem hivat papot és meghal, a temetőben nincs helye s egyházi temetésben nem részesül, — felesége és szülői meg negyven napi vezeklés alá esnek. Ha azonban szülői nem élnek, a falu birája két elüljáróval részesül e sorsban. A ki hirtelen mulik ki, nem esik ezen rendelkezés alá.

A papok minden nagyobb ünnepen, a hivek meg karácson, husvét és pünkösd alkalmával gyónjanak és áldozzanak. A budai zsinat már csak egy gyónást ir elő a hiveknek, de oly kikötéssel, hogy ezt a maguk papjánál végezzék. A papnak pedig meghagyja, hogy a gyónás titkát hiven őrizze, mert különben hivatalát elveszti s vezeklés végett kolostorba zárják.

Három század alatt nemzetünk zöme keresztény. A keresztény eszmék a magyar nemzet lelkületében fogékony talajra találtak. Lassan vertek gyökeret, de szépen gyümölcsöztek. A királyi palotának, az urak kuriájának és a pór kunyhójának éltető levegője a vallásosság. Az uralkodó család szentéletü egyéneket számlál Szent István, Szent László, Szent Imre, Boldog Margit, Szent Erzsébet és mások személyében. És ha ellentétek nyilvánulnak is benne, ha ma más birtokán hatalmaskodik is, de holnap már megbánja azt és lobbanékony lelke buzgón imádkozik.[1])

[1]) Békesi Remig. Kath. Szemle. 1896.

IX.

A római katholikus hit viszonlagságai Fejérmegyében.

A mint Szent István központja és forrása volt azon intézkedéseknek, melyeket fentebb ismertettem: ugy lett személye tárgyává az általános tiszteletnek, mely tiszteletnek emlékét őrzi még ma is nem egy helynév, mely reá vonatkozik. Ilyen a többek közt például a király ur által a Sárvizen keresztül épitett híd nevét megőrző Urhida, Veszprém-megyében az ő libertinusai, szabadosai nevét fentartó Szentkirály-szabadja, nyári tartózkodásául használt s a most is ép Várpalota, a Székesfejérvár határában feküdt telek Szentkirály-földje; udvarbirájától (Comes Curialis) Kujártól lakott Kajár község, stb. S a mint ezen emlékek Sz. István személyéhez füződnek, ugy az ő hitterjesztése eredményének tulajdonitható a megye sok községének az elnevezésben is keresztény jellege. A vallás motivumából vett helynév alig található bármelyik megyében annyi, mint Fejérmegyében, melyek közül ha talán egyik-másik későbbi keletü is, de a nagy többségé régi. Csak ugy vidékenkint lássuk e helyneveket megyénkben: Ágh-Szent-Péter, Rácz-Szent-Péter, Szent-Mártonvására, Ráczkeresztur, Szent-Miklós, Szent-László, Kajászó-Szt-Péter, Szent-Tamás puszta Szaár mellett, Vért-Szent-György, Szent-Mihály

puszta Adony mellett, Szent-Mihály Sárvize mellett, Forna-Szent-Miklós, Apostag, Szent-Dienesmed, ma Dinnyés, Kápolnás-Nyék, Kápolna, Guth mellett, Karácsony-szállás, Szolga-Egyháza, Sár-Keresztur, Szent-Iván, Szent-Ágota, Iszka-Szent-György, Keresztes, mind a két Pentele, Sár-Szent-Miklós, Mindszent Soponya mellett, Alsó-Szent-Iványi, Szent-Borbála, Kerek-Szent-Tamás, Kápolna a Vértesben, hajdan Boldogasszony-Kápolna, Szent-Erzsébet, Szent-Kereszt, bencze apátság a Vértesben, Székesfejérvár városában Szent-István-szigete, Szent-Imre és Szent-Erzsébet utczák, Szent-Péter-köz, Szent-Bertalan-köz.

És a keresztény fogalmakból meritett ezen helynevekhez megfelelően virágzott itt a keresztény hitélet is. Sok oklevelet olvastam olyan községekről, melyekben kőből épült templom létezéséről van szó. A pápai tized-lajstrom pedig megőrzé nekünk azt a becses forrást, mely elénk tárja megyénket a 14-ik században létezett plebániáival. Ugy a Vatikáni oklevéltár mellé adott egyházi földrajz, valamint Szvorényi Amoenitates stb. és Koller Hist. Episcopatus Quinque Eccl. a következő plebániákat sorolják föl: Both, Barch, ma Szent-Borbála-puszta Zámoly mellett, Berki, Tárnok mellett, Boztech, ma Vasztély, Chut, ma Alcsuth, Érd, Gercse vagy Kercsi, ma Ercsi, Gyod vagy Dws, ma Diósd, Ivánesa, Káluz, Adony, Tolina, vajjon nem-e Krizsán-Dolina puszta Ercsi fölött? Acsa, Árki, Berén, Berenche, ma ismeretlen, de ott volt valahol a Vértes körül. Csákvára, Csókakő, Csurgó, Chut, ma Felcsuth, Dobos, Dád, ma Ó-Dád Igar mellett; Forna, Iszka-Szent-György, Guth, ma Guth-Tamási, Moór, Sár-Szent-Miklós, Alap, Öndód, Csór, Timár, Vereb, Egres, ma Sár-Egres, Füle,

Hatvan, Igar, Simontornya mellett, Veim, Előszállás mellett.

A moóri kapuczinusok háza történetében pedig az van irva, hogy a csókakői uradalom területén levő 36 faluban igen sok templom is elpusztult.

Mindez a török idők előtt volt, azonban a mit századok épitettek, romba döntötte a mohácsi vész; elpusztultak a falvak, el a templomok és a falusi iskolák.

Mindazonáltal nem kell gondolnunk, hogy a katholiczizmus tönkrejutásának oka megyénkben egyedül a mohácsi vész volt. Más okai is voltak, általánosak, melyek a mohácsi vészt megelőzték. A betegedés korábbi keletü.

Miként nyugoti Európa minden államában, ugy Magyarországban is a kath. egyház volt a művelődési mozgalom kiindulási és középpontja, tehát a tanügynek is vezetője. Terjeszté pedig a kulturát a székesegyházi, kolostori és plebániai iskolák által; ezek voltak vetőgépei a nemes magnak. S a menynyiben ezen iskoláknak vezetése, kezelése a kath. papsággal szorosan összefüggött: természetes, hogy az iskolák fejlettsége is mindenkor szoros összefüggésben állt a papság műveltségi állapotával. Vallásos, buzgó és művelt papság idejében megfelelő volt az iskola, megfelelő a népnevelés is. Ha kialudt a papi buzgóság, s alacsony fokra szállt le a papi műveltség, leszállt a fagypontra a népnevelés is. És a XVI. század eleje a kath. papság műveltségi állapotában a hanyatlás szomoru jeleit tünteti föl.

Voltak ugyan főpapok, kik teljes mértékben birták koruk legmagasabb műveltségét s részint mint irók, részint mint bőkezü pártfogók tüntek ki; de az

alsó-papság nagy tömege műveltségi tekintetben teljesen el volt hanyagolva, mit ama tény bizonyit, hogy az egyházi pályára lépők irányában emelt igényeket a legalacsonyabb mértékre látjuk leszállitva. Csak annyi tudomány követeltetett a fölszentelendő ifjutól, mint ma egy elemi-iskolástól. Az 1493. évi esztergomi tartományi zsinat, az 1494. évi nyitrai és az 1515. évi veszprémmegyei zsinatok végzései ugyanis azt rendelik, hogy a kik az egyházi rendeket fölvenni kivánják, megvizsgáltatnak, s csak akkor szenteltetnek föl, ha a kellő kort elérték, jó erkölcsökkel birnak, törvényes házasságból származnak, jól tudnak olvasni, énekelni, s az elemi ismeretekben némiképen jártasok.[1])

Nagyon szomoru hévmérője volt ez az akkori kath. alpapság műveltségi állapotának.

Nem igy a protestansoknál!

Németországban uj pedagogiai rendszert létesitenek, és elfogadják azt az egész vonalon Magyarországban is; pár évtized alatt tekintélyes főiskolákat állitanak, és figyelemre méltó tanügyi irodalommal dicsekesznek. A XVI. században Magyar- és Erdélyországban fennállott 167 tanintézet között csak 32 volt katholikus, a többi mind protestans.[2])

A vittenbergi, strassburgi és más külföldi főiskolákat, melyekben már a protestans elvek uralkodtak, nagy számmal keresték föl a papi és tanitói pályára készülő magyar ifjak, és magukkal hozták azokból a pedagogiai elveket, melyeket aztán itthon érvényre emeltek, sőt magukkal hozták a tanügy

---

[1]) Péterffy S. Hung. Conc. I. 227., 240., 289. ll.

[2]) V. ö. Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Irta Frankl Vilmos. Budapest. 1873.

iránti meleg érdeklődést is, melyet hiveikben, főrangu követőikben, pártfogóikban fölébreszteni és ápolni tudtak. Ez okozta aztán, hogy a protestans zsinatok melegen fölkarolták a népnevelés ügyét s oda törekedtek, hogy minden lelkész mellett külön tanitó alkalmaztassék; minek következtében amazok eltiltattak a tanitói hivatal viselésétől, emezek pedig fölhivattak, hogy minden egyéb foglalkozást mellőzve, kizárólag csakis tanitói hivatásuknak éljenek, lelkiismeretesen teljesitsék kötelmeiket, az isteni tisztelet és temetéseknél a lelkészeknek segédkezzenek. Általában a scholae magisterek szoros összefüggésbe hozattak a lelkészekkel, kikre az iskolák kormányzása bizatott. E szerint a protestantismus is megtartotta és érvényesitette ama kath. álláspontot, mely szerint az iskola a templom előcsarnokának tekintendő, s a melyben az elemi ismereteken kivül a hittan is kiváló figyelemben részesülvén, hivatva volt, hogy a gyermekeket korán megismertessék hitük elemeivel.

Mindezekben segitségükre voltak főrangu követőik, ugyszinte a városok, s köztük számosan bőkezü áldozatokkal karolták föl a kulturai czélokat, iskolákat alapitottak, jeles tanárokat hivtak meg, tanulókat segélyeztek a hazai és külföldi iskolákban. S mindezen tényezők nemes versenyt fejtettek ki egymás közt a kulturai érdekek és hitterjesztés felkarolásában; a következmény pedig az lett, hogy kisebb városokban, sőt falukban is hires tudósok és irók foglalták el ugy a tanszékeket, mint a lelkészi állásokat.

Igy állt körülbelül a mérleg a XVI. században a katholikus és protestans papi müveltség, tanügy és népnevelés serpenyőin.

Mindezen viszonyokat és állapotokat betetőzték a mohácsi vész után bekövetkezett idők.

A nemzet egy része Zápolyát, a másik Ferdinándot választá királynak; mindakettő buzgó katholikus volt ugyan egyénileg, szigoru parancsokat is adtak ki a reformatio terjedésének megfékezésére, különösen Ferdinád 1527. aug. 20-án; ámde mindkettő pártkirály lévén, hogy el ne idegenitsenek maguktól senkit, hanem inkább pártjukra hóditsák az embereket, a kiadott parancsok végrehajtását nem igen szorgalmazták; különben a pártküzdelmek is felemésztették erejüket. Hozzájárult a magyar katholikus egyháznak az ő főpásztoraiban való teljes elárvulása. A mohácsi csatában hét főpap lelte halálát, székeik pedig sokáig üresen maradtak; a kiket püspökké nevezett is egyik vagy másik király, nem kaptak megerősitést a szentszéktől; aztán püspökségük javait is adományozás vagy erőszakos foglalás utján egyes világi urak ragadták magukhoz és igy azon szomoru körülmény állt be, hogy 1538-ban az egész országban mindössze csak három fölszentelt püspök létezett, u. m. Váradi Pál esztergomi érsek, Erdődi Simon zágrábi és Brodarich István váczi püspökök. 1539-ben III. Pál pápa több kinevezettet megerősitett ugyan, de most meg a török hóditás nagyobb mérve, Pécs, Esztergom, Székes-Fejérvár, Veszprém, Temesvár, Csanád stb. elfoglalása gátolták a püspökök ténykedését ugyannyira, hogy Ferdinánd uralkodása végén a dunántuli rész majdnem egészen a török hatalma alatt lévén, a püspökök legnagyobb része egyházmegyéjének — miként Veráncz Antal egri püspök 1558-ban IV. Pál pápának irja, — csupán czimét viselte. Hozzájárult még az is, hogy ily körülmények

között elpusztulván a monostorok, megszünvén az iskolák, nem lévén theologiai oktatás, nem lévén püspök, a kath. papság száma nemcsak nagyon megfogyott, hanem a megmaradtak körében is a felügyelet hiánya miatt az egyházi fegyelem annyira meglazult, hogy magas valláserkölcsi és czivilizátori hivatásukat betölteni alig voltak képesek. Hogy ez állitás való, bizonyitják Oláh Miklós primás által az esztergomi egyházmegye főesperességeiben elrendelt kánoni látogatások jegyzőkönyvei, melyek a lelkészek erkölcsi állapotát a legsötétebb szinben tüntetik föl.

Ily körülmények között mi természetesebb, mint az, hogy a protestantismusra tért főurak szabad utat engedvén birtokaikon az uj tanoknak, a külföldi egyetemekről hazatért reformátorok akadály nélkül terjeszthették elveiket, s „püspökök nem lévén, — — irja Pázmány Péter az ő Kalauzában, — az füst és háboruságok zavarja alatt bécsuszának-mászának az uj tanok“,[1]) a mihez csatlakozott a törököknek a protestánsok iránt mutatott kedvezése is, miként azt Sigerius Imre tolnai predikátor bizonyitja, igy irván 1549-ben Flacius Mátyásnak: „Csodálatos módon védelmezett meg bennünket az Ur a török uralkodók és előljárók által, kik irántunk kitünő kedvezéssel viseltetnek.“[2])

Ezek voltak az általános okok, melyek a katholiczizmus ügyét országszerte visszaszoritották. Megyénkben való majdnem végleges kipusztulásának azonban még közvetlenebb okai is voltak.

Mikor a török elfoglalta fegyverrel a vidéket, a lakosság nagy része, katholikusok és protestánsok,

[1]) III. K. 6. r. 4. §.

[2]) Ribini Memorabilia I. 92. 1.

plebánosaikkal és predikátoraikkal, elmenekültek falvaikból, ott hagyták házaikat, templomaikat; később visszatértek ugyan többen, de nem tértek velök vissza a megkevesbült plebánusok, ellenben a török-védelem alatt visszatértek a predikátorok, kik aztán a plebános nélkül maradt katholikus templomokat, ha azok a háboru tüzében megrongálódtak, hiveikkel kitatarozták, felhasználták tanaik hirdetésére, ájtatosságok gyakorlására.

Nem fegyverrel, nem erőszakkal történtek nézetem szerint ezen elfoglalások, hanem a helyzet kinálkozása szerint csendesen és alkalomszerüen. Azután a katholikus népnek nem lévén iskolái, nem nyervén plebánusától katholikus hitoktatást, a protestansok pedig akkoriban még nem vetvén el minden részében a katholikus szertartást, nagyon könnyü volt a vallási vigasz után epekedő földnépének a protestantismusba való tömeges átvezetése, annyival is inkább, minthogy a kath. egyházi ruhák, oltárok használata is jó ideig megmaradt a protestánsoknál.

Én Nagy-Szebenben megnéztem a lutheránusok templomát, mely a reformatio előtt a káptalan temploma volt. Bámultam a régi káptalani egyházi ruhákat, a drága szövetü misemondó ruhát, palástokat, dalmatikákat, melyek valódi kincseket képeznek nemcsak régiségük, de aranynyal tömött drága szövetük miatt is, és csak azt csodálom, hogy nem akadt még eddig kath. főpap, ki ezek megvásárlását megkisérlette volna. Megnéztem az „agenda“ könyvet, mely alakra és tartalomra nézve majdnem olyan, mint a katholikus misemondó-könyv; benne van a „kánon“, a praefátió, a „hoc est enim corpus meum“ szavak, stb., benne könyörgések a B. Szűz Máriához, az

apostolokhoz, stb. S mikor azt kérdeztem a templom gondnokától, hogy mikor használták ezeket a ruhákat és ezt a szertartásos könyvet ájtatosságok alkalmával? azt felelte: e század elejéig használták azokat, de azóta már nem.

Mindezeket csak azért hozom föl, hogy beigazoljam azon állitásomat, miszerint a protestánsok kezdetben nem vetkőztek le a kath. szertartások minden részéből és egyházi ruháiból, — a mit VI. Károly király utóbb érintendő rendelete ezen szavakkal fejez ki, hogy a predikátorok átöltözködve gyakorolják lelkipásztorkodásukat, és hogy utasittatnak, miszerint az elfoglalt egyházi ruhákat a kath. plebanusoknak visszaadják; — a katholikus hivek saját lelkipásztoraik oktatása hiányában nem tartván oly lényegesnek a különbséget, könynyen átvezettethettek a protestantismusba.

Ekként megszünvén a katholikus községek, ne csodálkozzunk, hogy a török kiüzése után a katholiczizmus állapota a legszomorubb lett. Megszüntek a kath. plebániák, elfoglaltattak a kath. templomok, megszünt a katholikus hitélet. Ellenben már a törökök előtt, részben azok alatt Acsán, Alcsuthon, Csoóron, Pátkán, Pákozdon, Csákberényben, Zámolyon, Vereben, Tabajdon, Tordason, Kajászó-Szent-Péteren, Sukorón, Lovasberényben és Ettyeken rendezett, predikátorokkal ellátott református eklézsiák voltak, lehettek több helyen is, de a fejérmegyei és Székesfejérvár városi történelmi s régészeti egylet 1893-iki évkönyvében közlött összeirás csak ezekről szól.

A mint azonban a török hatalom alól felszabadult az ország, legelső feladatául tekintette a király ez állapotok orvoslását, a kath. vallásnak régi jogaiba

való visszahelyezését, régi területébe való visszaültetését. Már Lipót király, kinek uralkodása alatt szabadult föl Buda és Fejérvár, megkezdte ezen működését a kath. vallás érdekében, megkezdte királyi személyének apostolisága tudatában; és habár ezen jogát megyénkre nézve a fegyver által való meghóditás czimére alapitotta is, nem kis mérvben járulhatott ehez a protestansok ellen táplált azon ellenszenv, melyet azoknak az 1671-iki katasztrófa után való tömeges perbefogásuk és megejtett vizsgálataikból meritett. Kifejezte ezen érzelmét Eszterházy Pál nádornak, már a megválasztandó fejérmegyei tisztviselők tekintetében is, ki 1692. szept. 13-án Kismartonból következőkép irt Fejérmegye főispánjához, Eszterházy Ferencz grófhoz a tisztujitás tárgyában:

„Mivel Eő Felsége egyátallyában nem akarja, hogy az ujonnan Eő Felsége fegyvere által nyert vármegyékben valamely pápista hütön kivül való tisztviselő legyen, mert midőn föllül nevezett kegyelmes Urunk Eő Felsége azon vármegyének főispánságát az mi Gábor fiunknak méltóztatott volt conferálni, magunknak megmondotta, hogy más hütön való tisztviselőt azon vármegyében ne szenvedgyünk.“[1])

A megyei akták azonban arról tesznek tanuságot, hogy Fejérvármegye a Nádor ezen kivánalmának nem egészen felelt meg a tisztujitás alkalmával.

E kitéréssel csak arra akartam utalni, hogy a katholiczizmus ügye ezidőben nagyon szánandó állapotban lehetett Fejérmegyében.

Egy 1721. évben keltezett tanukihallgatási jegyzőkönyv, mely állitólag Fejérmegyében levő templomok

---

[1]) Fejérmegye levéltára. Fasc. I. 2/6. sz.

eredete és illetékessége ügyében tartott vizsgálat eredményét foglalja magában, tájékozást nyujt 38 község lakósainak vallási tekintetben álló számarányáról is. E jegyzőkönyv szerint tehát, mely bár nagyon általános mederben mozog, 1721-ben következő volt a számarány:

Abán két katholikus kivételével mind református lakott. Acsán mind reformátusok. Magyar-Almáson négyannyi volt református, mint katholikus. Alcsuth és Felcsuthon egy katholikus, a többi mind református. Bodajkon sokkal több református, mint katholikus. Lovasberényben, Bicskén és Csákberényben hasonlókép. Battyánban egy katholikus kivételével mind református. Csoóron csaknem mind református. Csákváron 117 ref. háznép és 28 kath. háznép. Csurgón kétannyi református. Ettyeken 33 ref. háznép és csak 4 kath. Fülén sokkal több református, mint katholikus. Gyurón mind református. Inotán jobbára az egész falu református. Iszka-Szeni-Györgyön és Keresztesen sokkal több a református. Kiskeszin háromszor több a reformátusság. Kálozon mind református. Ladányban, Mohán, Mányon sokkal több a református. Moóron mind református. Pákozdon 80 háznép ref., 6 katholikus. Pátkán 25 háznép reform., 4 kath. Polgárdin egy katholikus hijjával mind ref. Sárkereszturon négyannyi a református, mint a kath. Seregélyesen 70 család református, 4 család kath. Soponyán két katholikus kivételével mind református. Sukorón lakott 25 család ref. és 4 család katholikus. Szent-Mihályon egy kath. kivételével mind református. Kajászó-Szent-Péteren majd mind reform. Tabajdon sokkal több a ref. mint a kath. Táczon 30 ref. és 3 kath. család. Zámolyon sokkal több ref. s csak 6

kath. Vaálban 50 háznép ref., 6 kath. Vereben két katholikus asszony kivételével mind református.

A többi helységben — irja a közlő — vagy tisztán katholikusok vagy görögkeletiek laktak, tehát azokban a vizsgálat nem ejtetett meg.[1])

És a katholiczizmus ezen állapotát tarthatatlannak ismerte föl maga a megye közönsége is. Fogalmam sem volt erről az állapotról mindaddig, mig a megye levéltárában meg nem találtam azt az igen érdekes okiratot, mely erre világot derit; ide irom tehát azt a történelmi tényt, hogy 1712-ben, kivéve Moórott egy kapuczinus atyát, Érden és Ercsiben egy-egy Szent-Ferencz-rendi áldozárt, kik az ottani kath. hiveket a lelkiekben kiszolgálták, az egész Fejérmegye területén nem volt egyetlenegy kath. plebános, ki a hiveket gondozta volna. És midőn ezen mostoha időkről elmélkedem, szivem hálájával hódolok meg a megye akkori közönségének emléke előtt, mely közönség meleg hangon, az ügy fontosságához méltó sürgetéssel utasitja Meszleny János alispán és országgyülési követet, hogy a pozsonyi dietán hasson oda, miszerint ezen baj orvosoltassék. Azt mondja Fejérmegye az ő 1712-ik évi követi utasításának 3-ik pontjában: „a dicső emlékü királyok szándékainak és intézkedéseinek csakis a papság volna hivatva a hivek lelki szolgálatai teljesitése által eleget tenni; de fájdalom, az egész megyében a moóri kapuczinus atyán és az ercsii és érdi Franczisánus atyákon kivül semmiféle faluban nem létezik kath. plebános. S minthogy nem kevés katholikus találko-

[1]) Ezen összeirást —o. —l. közölte a helyben megjelent „Szabadság“ hetilap 1887. évi 7. és 8-ik számában. Én e lapokból a puszta adatok közlésére szoritkoztam csupán.

zik, kik ha gyónásukat akarják elvégezni — minthogy a moóri kapuczinus német, az érdi és ercsii francziskánusok pedig illyr ajkuak — három mértföldnyi távolságból kell Fejérvárra jönniök, és igy magyarul sehol sem gyónhatván, leginkább halálesetek alkalmával lelkük az örök kárhozatra lenne kitéve, ennélfogva kövessen el a követ ur az országgyülésen mindent, hogy ezen bajok mielőbb orvosoltassanak.“[1])

Hogy Meszlény János alispán és országgyülési követ működésének mi lett közvetlen eredménye, nem tudom; annyit tudok, hogy a protestánsok megyénkben az 1681. 25. és 26. t.-cz. ellenére is életképesen terjeszkedtek. A fenti törvényczikkeknek ellenére mondom, mert ezen t.-czikkelyekben a szabad vallásgyakorlat engedélyezése nem terjedt ki Fejérmegye területére, Fejérmegye e szerint nem volt inartikulált terület a protestans vallásgyakorlat jogosultságára nézve, de nem is lehetett a fenti törvénybe inartikulálva, mert azon évben, midőn az a törvény hozatott, a megye még török hódoltság alatt állt; a protestansok pedig megtartva megyénkben a török alatt állásukat, s a felszabadulás után azt mindinkább szélesbitvén, ezen terjeszkedés megakadályozása vagy legalább is szabályozása czéljából intézett VI. Károly király 1714. ápril 28-án az összes megyékhez nyomatott rendeletet, melyben az 1680. 25., 26. és 1681. 21. t.-czikkelyekre hivatkozva, valamint az ez ügyben 1709. decz. 12-én, 1710. nov. 10-én, 1711. szept. 28-án az összes megyékhez intézett királyi rendeletekre, megtiltja, hogy a fenti törvényekben körülirt

---

[1]) U. o. Fasc. VI. 137. sz.

megyék területén kivül, tehát Fejérmegyében is az ágostai és helvét hitvallásuak vallásukat szabadon gyakorolják, s miután tapasztalja, hogy a protestans mágnásoknak saját házukban engedélyezett oratorium vagy sacellumon kivül minden armalista nemes jogositva érzi magát, hogy ne csak házában minister által gyakorolja az isteni szolgálatot, hanem oda a szomszéd helyekről idegeneket és más vallásuakat is bocsájtanak, miután továbbá tapasztalta, hogy ezen törvényesen nem jogositott megyékben protestáns tanitókat alkalmaznak, sőt hittani és bölcsészeti iskolákat állitanak, a predikátorok pedig átöltözködve[1]) más falukba is eljárnak, titokban hivataloskodnak, a katholikus plebániák jövedelmeit, alapitványait és javadalmait elfoglalják, és ezáltal a kath. egyházakat megkárositják, — miután tapasztalta, hogy a törvényekben előirt napokat nem ünneplik meg, sőt tiltott napokon, u. m. advent és nagybőjtben nyilvános menyegzőket, tánczmulatságokat tartanak, szóval a fentidézett törvényczikkelyek, királyi pátensek tilalmát semmibe sem veszik, mindezeknél fogva szigoruan meghagyja, hogy a hivatolt törvényczikkelyek, királyi pátensek értelmében a törvényben meg nem engedett helyeken a szabad vallásgyakorlattól még a magánházakban is tartózkodjanak, a stólai jövedelmeket, egyéb bevételeket és járandóságokat, melyeket a katholikus plebánusnak tartoznak fizetni, annak megfizessék, minden papi ténykedéstől, melyek csak a fenthivatolt törvényben felsorolt helyeken vannak engedélyezve, eltiltatnak, fölös számu predikátorokat, helyetteseket, tanitókat, oktatókat, ludimagistereket

[1]) E szó alatt azt kell érteni, hogy használták a kath. egyházi ruhákat az ő isteni szolgálataikban.

elbocsássák. Alapitványokat, javakat, jövedelmeket és egyházi ruhákat a törvényes egyházak plebánosainak visszaadják, a törvényes ünnepeket az országos törvények erejénél fogva is, melyeknek engedelmeskedni tartoznak, megtartsák, a nyilvános botrányokat elkerüljék, a predikátorok pedig a törvény által nem engedélyezett helyeken békés magánéletet éljenek, szóval mindenek a vallási mozgalmak előtti állapotba visszahelyeztessenek, stb.

Ezen királyi rendelet értelmében tehát, melyben az 1681. 25., 26. t.-czikkelyekre történik hivatkozás, Fejérmegyében 1714-ben a protestansok nem birtak szabad vallásgyakorlattal, lelkészeik nem voltak feljogositva papi teendők végzésére, hanem minden protestáns keresztelést, eskettetést, temetést a kath. plebános tartozott végezni, az ezért járó stóla illeték pedig nekik járt. És ezen rendelet nem vonatott vissza még 1753—54-ben sem. És ez fejti meg az alább is emlitett összeirásban olvasható egyik-másik katholikus plebános azon megjegyzését jövedelme bevallásánál, hogy a protestánsok, daczára hogy a fejérmegyei községek a törvény értelmében arra nincsenek feljogositva, elviszik a csecsemőket protestans predikátorokhoz megkeresztelni, oda mennek házasságot kötni, oda viszik halottjaikat eltemettetni.

Minden összeirás, mely a régi korból maradt fönn, igen sok tekintetben történelmi kincset képez; mert azok bizonyos statisztikai adatokat nyujtanak a népesség számáról azon korból, mikor még statisztika nem létezett. S minél gyérebbek a Fejérmegyére vonatkozó összeirások, melyek egyike 1696., másika pedig egyik szolgabirói járásról 1543-ból való, annál érdekesebbnek tartottam a fejérmegyei plebániák hiteles

összeirását a fejérmegyei és Székesfejérvár városi történelmi és régészeti egylet 1893-iki évkönyvében közölni., mert az kitünteti, hogy 1753. és 1754-ben Fejérmegyében már 20 plebánia létezett, és pedig kilencz 1712. év utáni időből, 11 pedig azutániakból. Összeszámitva pedig ezen plebániák katholikus házaspárait, azok száma kiad 1532-őt; egyes családokat pedig hat taggal számitva, kitünik, hogy 1753—54. években Fejérmegyében legföllebb 10 ezer kath. vallásu lélek volt.

X.

A székesfejérvári püspökség és káptalan alapítása.

Láttuk rövid foglalatban a kath. hit viszontagságait és ujra ébredését.

A törökök kiüzetése után a régi káptalan szétszórt tagjai is ujólag akarván szervezkedni, Székes-Fejérvárra siettek, s arra törekedtek, hogy régi jogaiknak érvényt szerezzenek. Azonban mostoha sikerrel.

Barnabeis Bódog prépost ugyanis surlódásba jövén Székesfejérvárott a lelkészetet időközben vezető Jézustársaságabeliekkel, ezeket a lelkészkedés gyakorlatától eltiltotta s a plebániát maga a prépost vezette. A megsértett szerzetesek az ország primásánál: Kollonichnál kerestek orvoslatot. Ez pedig nemcsak hogy a Jézustársaságabeli atyákat erősité meg a lelkipásztorkodásban, hanem irott levélben még a várost is feloldá minden engedelmesség alól, melylyel a prépostok iránt viseltettek; a káptalan tulajdonát képező városi tizedet jogtalanul és erőszakkal lefoglalá, s mint az esztergomi érsek sajátját, csekély összegért a városnak haszonbérbe adta.

Megszakadván ekép a barátságos viszony a régi káptalan meglevő tagjai és az esztergomi érsek között, előkészült a hétszázados testületnek azon nagyszerü küzdelme, mely 1695-től fogva nyolczvan éven át,

különösen a Nesselrode Vilmos Ferencz Bertram báró, és Nesselrode Bertram Ferencz gróf, mint két utolsó prépost által a pápai és bécsi kormányok összeműködése ellen a legnagyobb elkeseredéssel folytattatott. Mig végre 1765-ben a posonyi országgyülésen egybegyült rendek végét akarván vetni a megunt vitának, ő Felségét: Mária Terézia királynőt arra kérték, hogy a még élő Nesselrode Bertram Ferencz gróf fejérvári prépostnak és báró Dalberg Gellért őrkanonoknak — miután a török hódoltság óta ugyis csak ezek helye szokott betöltetni, — elhunytával vagy elmozdittatásával egészen megszünendő székesfejérvári társaskáptalan ujjászervezése iránt kegyesen intézkedjék.[1]) Mely kérését az ország rendeinek az utolsó gróf Nesselrode prépostot állásáról leköszöntető királynő az egész ország közörömére akként teljesitette, hogy a régi társaskáptalan helyébe székesegyházi káptalant helyezve, a nagyterjedelmü veszprémi püspökségből azon részt, mely most Fejérmegye egész területét, hajdani Pilismegyének pedig legnagyobb részét képezi, kihasitván, Székesfejérvárott leendő székhelylyel, ettől elnevezett „Székesfejérvári püspökséget“ 1777-ben megalapitotta, s a püspökség javadalmazásául Sárkeresztur és Teés birtokokat adta. (XLVI. Okl.)

Ugyanazon keltezés alatti diplomával megalapitotta Mária Terézia királynő a székesegyházi káptalant is, Prépost, Olvasó, Éneklő, Őr és még két, összesen hat kanonok számára emelvén stallumot, és javadalmazásul adván neki a hajdani káptalan birtokát képező, utóbbi időben pedig az eltörült Jézus-

[1]) 1765. 10. törvény-czikk.

társasága komáromi háza birtoklásában levő Sukoró, Pákozd, Ettyek, Gyuró és Sóskut fejérmegyei községeket, Baratházával együtt, mely egykor Korláth birtok volt és a Jézustársaságbeliek által csatoltatott Sóskuthoz. (XLVII. Okl.)

Székesfejérvári püspökök.

I. Sólyei Nagy Ignácz. (1777—1789.)

Született 1733-ban Székesfejérvárott, hol atyja, nemes Nagy János több éven át tanácsos és városbirája volt. A nagyratörekvő ifju bevégezvén bölcsészeti tanulmányait, a veszprémmegyei papnövendékek sorába vétetett föl. — Biró Márton, Veszprém nagyhirü püspöke, benne jeles lelki-tulajdonokat és fényes tehetséget ismervén föl, Rómába az ugynevezett Collegium germanico-hungaricumba küldötte. Hittanulmányait itt kitünő sikerrel befejezvén, 1757-ik évi deczember 17-én pappá szenteltetett és következő napon sz. Péter világhirü basilikájában mutatá be a Mindenhatónak első szentmiseáldozatát. 1758. évi márczius havában elnyerte a tudori oklevelet, visszatért hazájába, hol Biró azonnal titkári minőségben alkalmazta oldala mellé a kitünő képzettségü fiatal papot; ki csakhamar ugyanis már 1759-ben czimzetes, 1760-ban javadalmazott veszprémi kanonok, nemsokára pedig sz. Benedekről czimzett prépost lett. Ezidőben Muratorius „De vera devotione“ czimü művét magyarra forditotta s Egerben 1763-ban kiadta. Mint veszprémi éneklőkanonok 1773-ban királyi táblai főpap, 1775-ben driveszti czimzetes püspök és he-ytartótanácsos, 1776-ban pedig a budai királyi egyetem első Cancellárja lett. Mindezen méltóságok

és hivatalokban szerzett érdemek pedig arra méltatták, hogy b. e. Mária Terézia királynő őt az ujonnan alapitott székesfejérvári püspöki-székre kiszemelje, s 1777. febr. 17-én ki is nevezze. Megérkezén a pápai megerősités, ugyanazon év julius 27-én az ország primása, Batthyány József gróf, Pozsonyban szent Márton templomában püspökké szentelte. Ünepélyes beigtatását augusztus 20-ára vette czélba, mit hogy kellő ünnepélylyel megtarthasson, elrendelte előbb a káptalani tagok beigtatását.

E beigtatás aug. 14-én ment végbe. Horváth Pál veszprémi kanonok, mint az uj püspök megbizottja, teljesitvén azt.

A püspöki ünnepélyes beigtatás, melyre a megyei és városi hatóságok, a plebániák kegyurai stb. meg voltak híva, sz. István napján tartatott meg. Előttevaló napon a Veszprémből érkező püspököt rokona, Farádi Vörös Ignácz, Fejérmegye alispánja sárpentelei lakában fogadta, itt töltvén a püspök az éjet is, honnét másnap számos főur s díszruhába öltözött 12 főnemes ifju által környezve, fényes lovas-bandérium kiséretében vonult székvárosába, hol őt azon téren, melyet most Vörösmarty Mihály szobra díszit, az egész káptalan, élén a préposttal, megyei és városi előkelők s hivek ezrei fogadták; s taraczkok dörgése, zászlók lobogása közt kisérték a főtemplomba, hol elfoglalván püspöki székét, a bullák és kinevezési okmányok fölolvasása után Grubanovich Zsigmond nagyprépost latin beszéddel üdvözölte őt. Ezt pedig a püspök kitünő főpásztori szózata követte. A hálaének elzengése után legelőször a káptalan, azután a megyei papság és végre a különféle szerzetes-rendek hódolata következett.

Az ünnepélyes szent misét az uj püspök a kanonokok segédlete mellett tartotta; melynek végeztével a papság és nagy néptömeg által kisértetett a főpásztor az akkori gróf Nádasdy (most Szögyény-Marich) féle házba, hol a tisztelgéseket fogadta. A nemes grófi család szivességéből e házban lakott a főpásztor mindaddig, mig lakása elkészült.

Nagy Ignácz mindenekelőtt az uj egyházmegye rendezését vette munkába, s hogy szervező-tehetséggel meg is volt áldva, azonnal kimutatta. Főgondja volt, hogy a valódi keresztény papi szellemet és lelkipásztori buzgalmat papjaiban fölélessze, hogy igy ezek a gondjaikra bizott hivek lelkiüdvét sikeresen munkálhassák. A káptalannak bölcs és czélszerü rendszabályokat adott, a székesegyházban tartandó istenitisztelet rendjét meghatározta, a káptalan egyes tagjaira hivatalokat ruházott és körülirta a káptalani ügyek pontos kezelését.

Megalakitotta a püspöki szent-széket s az uj egyházmegyét, mely 63 plebániát 84239 hivővel foglalt magában, 2 fő és 8 alesperességre osztotta; kinevezte az espereseket, meghatározván egyszersmind ezek kötelességeit, a plebánosok és hivek iránti viszonyait.

Aztán utra kelt s mint egy hajdankori apostol, minden egyes plebániában püspöki látogatást (visitatio canonica) tartott, hogy annak hiányait megismerje és lehetőleg orvosolhassa. A megyei papsághoz atyai intelmeket intézett, a hiveket Isten igéjének buzgó hirdetése által a hitben erősitette és uj egyházmegyéje fölvirágoztatására és a hitélet ébresztésére üdvös rendszabályokat alkotott.

Mialatt a főpásztor az egyházmegye rendezésében buzgólkodott, Esterházy Ferencz gróf, akkori

Cancellár 1778. évi február 13-án kelt levelében azon örvendetes eseményről értesitette őt, miszerint Mária Terézia királynő sz. István koponyáját, azon drága ereklyét, mely Ragusából elhozatván, 1775. év óta ideiglenesen Pozsonyban sz. Márton templomában őriztetett, a székesfejérvári székesegyháznak ajándékozá, hozzáadván egyszersmind, hogy a dicső királyné a drága ereklye számára egy igen diszes uj ezüst ereklyetartót (sz. István mellszobrát) készittetett, hogy a szent ereklye rendeltetése helyén: a székesfejérvári székesegyházban, mint vallásos tisztelet tárgya, elhelyeztethessék. Ennek folytán a drága ereklye átvételére és hozatalára Grubanovich Zsigmond nagyprépost és Szegedy Pál éneklőkanonok küldettek Bécsbe, hol Perényi Imre báró, esztergomi kanonok, mint a primás meghatalmazottja, Esterházy Ferencz gróf cancellár, Végh Péter és Ürményi József udvari tanácsosok jelenlétében 1778. márczius 14-én a szent koponyát az uj ereklyetartóba helyezve, pecsét alatt a nevezett 2 káptalani kiküldöttnek átadta, a mint azt az 1778. évi márczius 16-án kelt királyi okmány hitelesen bizonyitja. (XLVIII. Okl.)

A két káptalani küldött átvevén a drága ereklyét, utnak indult, s márczius 20-án Moórra érkezett, hova a püspök is pár nap mulva elibök ment, kitévén ott a helyi s vidéki hivek köztiszteletének a szent király ereklyéjét.

Márczius 29-én a püspök a sz. koponyát Fejérvárra sz. Sebestyén templomába hozta, hol a világi és szerzetes papság, a városi tanács és nagy néptömeg ájtatossága között a főoltárra helyezte, azután a szószékre lépve, lelkes beszédet tartott a hivek sereghez, melyben az egyháznak az ereklyékről

szóló tanát fejtegette. A szent beszéd után Te Deum tartatott, melynek végeztével a püspök maga nyujtotta a hiveknek csókolásra a sz. király egyik földi maradványát.

A szent ereklye sz. Sebestény templomából a főegyházba vitetett, hol a királyi decretum, az ereklye ugyanazonságának hitelesitő okirata fölolvastatván, a székesegyház egyik kápolnájába helyeztetett el.

Midőn Nagy Ignácz püspöki székét elfoglalta, súlyos gondok nehezedtek főpásztori vállaira. Semmi sem feküdt jobban szivén, mint az uj egyházmegye fölvirágzása, a hivek lelkiüdvössége. Ezért megtett mindent, semmi fáradságot sem kimélt, apostoli buzgósággal áldozatokat hozott. Kezdetben az uj egyházmegyének nem volt papnöveldéje, a papnövendékek részint Budán, részint Veszprémben neveltettek. Az Ur szőlőjében kifáradt, érdemesült agg papok számára nem létezett intézet. A törökök által feldult város romjaiból fönnmaradt régi prépostságin kivül a püspöknek nem volt egyéb alkalmas laka. A basilikából fönmaradt Corvin-kápolna pedig az idő és háboruk viszontagságai által elhagyott, dülékeny állapotban volt. Áldozárokban nagy volt a hiány, ugy hogy számos plebániákon szerzetesek lettek ideiglenesen alkalmazva. A templomok kicsinyek, fából vagy sárból épitve; sok helyen plebánia és iskola-épület nem is létezett. A lelkészek és tanitók járandósága nem volt rendezve s egyedül a hivek jóakaratától függött. Mindezen bajok és sebek, mint a török harczok szomoru következményei, orvoslása a buzgó főpásztor főgondját képezte. Legelőször is tehát egy papnöveldét és agg papok számára intézetet szándékozott felállitani. Már a terv is készen volt az épületre, nem gondol-

SÉLYEY NAGY IGNÁCZ,
székesfejérvári püspök.

ván, hogy nemsokára a már fennálló ilyféle intézetek is meg fognak szünni. A Corvin-kápolna helyreállitására nézve fölterjesztést intézett a kormányhoz, melyben a régi kor e tiszteletreméltó emlékének helyreállitását kérelmezte. Elesik tehát Jankovich Miklós szemrehányása, melyet a Tudományos Gyüjteményben hangoztatott, hogy nem volt senki, a ki a romok helyreállitását sürgette volna. Apostoli buzgósággal egyházmegyéjét, melynek állapotát ismerni óhajtotta, bejárta. Sok templomot sajátjából földiszittetett, adománynyal ellátott és gyarapitott. Sárkereszturon egészen uj templomot épittetett; s midőn az egyházak kegyurait templomok épitésére, plebániák alapitására, iskolák szerzésére fölkérte s buzditotta, maga ment jó példával elő, s a népiskolák számára nemcsak tankönyveket készitett, de példát adott az iskolák épitésében is.

A hivek buzgóságát és ájtatosságát szent társulatok alakitása által fölélesztette. Az oltári szentséget szüntelen imádó ájtatos társaság számára egy munkát irt, mely Pesten 1780-ban meg is jelent. Ezen társulatnak Mária Terézia királynő is tagja lett, sajátkezüleg irván nevét a társulati lapra, melyet a királynő halála után Esterházy Ferencz gróf Cancellár emlékül a püspöknek ajándékozott.

Hivatásos buzgalma, bölcs belátása és kitünő tudományossága mellett jeles hazafi volt, ki a nemzeti irodalom és népnevelés terén fényes érdemeket szerzett. Rövid kormányzata alatt a körülmények mostohasága daczára szép eredményeket hozott létre. A szüntelen fáradalmak és küzdelmek végre megtörték erejét. Egészségének helyreállitása végett a fővárosba ment, hol 1789. november 5-én utólérte őt a halál és

szeretett megyéjétől elragadta, melynek felvirágzására oly sokat áldozott; azért áldva legyen emléke! Holt tetemei Székesfejérvárra szállittatván, az ugynevezett hosszu-temetőbe, a régi kápolna mellett a feltámadásig nyugalomra tétettek.

Miután a hosszu-temetőben a szent-háromságról czimzett régi kápolna helyett 1873-ban uj díszes kápolna épült, mely mélt. és főt. Pauer János püspök és nagyprépost által fölszenteltetett, Székesfejérvár első püspökének hamvai kiásattak és ezen uj kápolna sirboltjába helyeztettek.

II. Milassin Miklós. (1790—1811.)

Milassin Miklós született Bácsmegye Csávoly nevü községében 1736. május 1-én. Az elemi iskolákat Budán, Kecskeméten és Szegeden végezte. 1756-ban Capisztrán sz. Ferencz szerzetébe lépvén, Bertalan keresztnevét Miklós névvel cserélte föl. A bölcsészeti tanfolyamot a Radnai zárdában, a hittudományit pedig Budán végezte. 1760-ban áldozárrá szenteltetvén, első szentmiséjét pünkösd ünnepén Baján tartotta. Az Ur szőlőjében a székesfejérvári egyházmegyében létező solmári és csepeli plebániákon buzgón működött és különösen a ragályos kór alkalmával Budán a tabáni plebániába a betegek körül nagy buzgalmat fejtett ki. Előljárói fölismervén benne a jeles tehetséget és kitünő lelki tulajdonokat, hittanulmányai folytatására Florenzbe küldötték; ezeket oly kitünő sikerrel végezte, hogy 1764-ben már mint a bölcsészet tanára működött. Mivel több nyelvet beszélt, 1767-ben tábori pappá neveztetett. Mint ilyen, ezredével Bécsbe jött, hol hivatalos kötelmein kivül a katonákat és azok gyermekeit is sikeresen oktatta.

Buzgó működése által a tábori püspök figyelmét magára vonta, sőt maga József császárét is, ki szemtanuja volt, midőn Milassin a lőportorony szétrobbanása alkalmával a sebesülteket vállain hordva ragadta ki a veszélyből. Azért őt 1782-ben tábori főpappá mozditotta elő és saját gyóntató-atyjává választotta. Nándorfehérvár ostrománál keresztet ragadott s lelkesitő szavakkal tüzelte a sereget a győzelemre. Kitünő érdemeit, jeles erényeit II. József is méltányolván, őt 1790. január 19-én székesfejérvári püspökké nevezte. József császár 1790. évi február 20-án meghalt, de utódja, II. Lipót, Milassin kinevezését april 20-án megerősitette és őt, valamint egész családját nemesi rangra emelte. 1790. szept. 8-án Budán a sz. Ferencziek templomában Kerticza Ferencz diakovári püspök által püspökké szenteltetett és ugyanazon év október 11-én püspöki székébe ünnepélyesen beigtattatott.

Átvevén a püspöki kormányzatot, az elődje által megállapitott üdvös határozatokat és rendszabályokat megerősitette. Megyéjében több izben kanoni látogatást tartott, a kerületi gyüléseken sokszor maga elnökölt. Elrendelte, hogy évenkint szent gyakorlatok tartassanak.

Kormányzata idejében folyván a franczia háboru, legmagasabb parancs szerint a hiveket serkentette, hogy a haza oltárára áldozatokat hozzanak. Ő maga kifogyhatlan áldozatkészsége által tünteté ki magát.[1])

Ferencz császár tekintetbe véve a lángbuzgalmú főpásztor kiváló érdemeit és hazafias áldozatkészségét,

---

[1]) A háboru szükségleteire 3000 mérő zabot, 1000 mérő buzát; készpénzben körülbelül 18,000 forintot és minden ezüst készletét a legszükségesebbek kivételével tette le a haza oltárára. — A Ludovika akadémiára pedig 5000 frtot adott.

őt már 1796-ban valóságos belső titkos tanácsossá nevezte. Milassin érdemei közé tartozik az is, hogy a díszes püspöki palota fölépitését befejezte és a papnöveldét fölállitotta. Ugyanis az eltörölt karmelita szerzet kolostorát az utóbbi czélra a császártól kieszközölvén, azt, mivel rozzant állapotban volt, saját költségén helyreállitotta, kellőleg felszerelte, ugy hogy legnagyobb örömére a papnöveldébe már 1802-ben a növendékeket bevezethette. De ezen intézet semmi alapitványnyal sem birván, kénytelen volt a tanárokat sajátjából fizetni, a tanárok és növendékek ellátásáról gondoskodni; mig ezen tehertől fejedelmi kegy által 1805-ben fölmentetett, a papnövelde fönntartására bizonyos összeg a vallásalapból utalványoztatván. Jól tudva a buzgó főpásztor, mily horderővel bir a vallásra és hitélet ébresztésére a papjelöltek neveltetése és tudományos kiképeztetése, ezen általa roppant áldozattal fölállitott intézetet különös főpásztori buzgalommal gondozta, azt gyakran meglátogatta, a tanárokat ugy mint a növendékeket az egyházi tudományok ápolására és keresztény erények gyakorlására buzditotta, atyai nyájas intelmei által serkentette. Meghalt ezen érdemekben gazdag főpásztor 1811-ben julius 2-án 75 éves korában. Földi maradványai a székesegyházi sirboltban nyugosznak.

III. Vurum József. (1816—1821.)

Milassin halála után a székesfejérvári püspöki szék a franczia háboru forrongása miatt öt éven át üresedésben maradt, utóda: Vurum József csak 1816. évi junius 2-án neveztetett ki. Vurum József született Nagy-Szombatban 1763-ban. Fölvétetvén 1781-ben a nyitramegyei papnövendékek közé, a hittudományi

tanfolyamot Pozsonyban és Bécsben végezte kitünő sikerrel. 1788-ban áldozárrá szenteltetvén, azonnal mint titkár alkalmaztatott Fuchs Ferencz akkori nyitrai püspök oldala mellett; 1791-ben pedig a nyitrai püspöki lyceumban az egyháztörténelem és jog tanárává neveztetett, mely állásában egész 1805-ig buzgón működött. Ekkor történt ugyanis, hogy az egrl érseki székre emelt Fuchs Ferencz érsek fölterjesztése folytán Ferencz császár által kanonokká neveztetett Egerben, hol a folyton betegeskedő Fuchs érsek oldala mellett és ennek 1807-ben bekövetkezett halála után Fischer István báró érsek alatt is mint oldalkanonok kitünő szolgálatot tett 1810-ig, ezen idő alatt egyszersmind az egri lyceumban a tanulmányi igazgatói tisztet is viselvén. 1810-ben a magyar királyi heiytartóságnál tanácsossá és czimzetes püspökké neveztetett, miután már előbb 1807-ben a bol. Szűzről czimzett kompolti apátsággal földiszittetett. Mint helytartó-tanácsos az egyházi ügyeket kitünő tapintattal vezette 1816-ig, mely év junius 7-én székesfejérvári püspökké neveztetett. Kinevezése VII. Pius pápa által megerősittetvén, ugyanazon év november 10-én Fischer István báró egri érsek által Budán a N. Bold. Asszonyról czimzett templomban püspökké szenteltetett. Ünnepélyes fogadására a papság és a megye nagyszerü előkészületeket tett, de ő tekintetbe véve az akkori uralkodó drágaságokat, minden költséges fény és ünnepélyesség mellőzését kérvén, november 19-én egész csöndben jött Fejérvárra és az ünnepélyes fogadásra szánt költségeket inkább a szegényeknek osztatta ki. Püspöki székébe november 24-én igtattatott, mely alkalommal a káptalan és papság nevében,

a préposti-szék akkor üresedésben lévén, Nagy Boldizsár olvasó-kanonok által üdvözöltetett.

Vurum József fedhetlen életü, nagy tudományu jeles püspök volt. Bölcseséggel és atyai szelidséggel kormányozta megyéjét. A káptalanban és az egész megyében kanoni látogatást tartott. Üdvös és czélszerü intézkedéseket és rendszabályokat tett, melyek még most is irányadók. Jótékonyczélokra is sokat áldozott. Cánoni visitatióiról irt két kötete, melyben őt Simonyi Pál prépost segitette, ma is forrásmunkának tekinthető Székesfejérvár történetére nézve. Kiváló érdemeinél fogva 1821-ben a nagyváradi, Kluch József halála után pedig 1827-ben a nyitrai püspöki-székre mozdittatott elő, egyszersmind valóságos belső titkos tanácsossá is neveztetvén. 1836-ban kitünő érdemeiért a sz. István-rend középkeresztjével diszittetett föl. Meghalt 1838. május 2-án. A gyászistenitisztelet alkalmával gyászbeszédet tartottak fölötte latinul Szaniszló Ferencz nagyváradi, magyarul pedig Farkas Imre székesfejérvári kanonok. Hamvai Nyitrán nyugosznak.

IV. Kopácsy József. (1821—1825.)

Született Veszprémben 1775. évi május 30-án. Elvégezvén szülővárosában elemi és gymnasiumi tanulmányait, 16 éves korában a veszprémi papnövendékek közé fölvétetett. A bölcsészeti és hittani tanfolyamot Pozsonyban végezte kitünő sikerrel. 1796-ban a veszprémi papnöveldében tanfelügyelő, majd az egyházmegyei hivatalnál titoknok lett. 1798-ban áldozárrá szenteltetett. 1800-ban a veszprémi papnöveldében az egyháztörténet és kanoni-jog tanszékét nyerte el. 1806-ban veszprémi plebánossá és

alesperessé, a következő évben ugyanott kanonokká neveztetett. Mindkét minőségben gyakran lépett a szószékre és elragadó ékesszólása által csakhamár nagy hirre kapott, minélfogva több ünnepélyes alkalmakkor egyházi szónoknak meghivatott. 1811-iki országgyülésen káptalanát képviselte. 1817-ben a kir. tábla főpapjává, 1819-ben hétszemelynökké neveztetett, ugyanekkor nyervén el a prisztinai püspöki czimet. 1822-ben székesfejérvári püspökké neveztetvén, Rudnay Sándor primás által junius 16-án püspökké szenteltetett és julius 14-én püspöki-székébe ünnepélyesen beigtattatott. Mint fejérvári püspök buzgón igyekezett betölteni hivatását, részt vett a pozsonyi zsinaton, melyen jeles beszédet is tartott, mely nyomtatásban megjelent. A székesfejérvári püspöki megyét alig kormányozta három évig, mert 1825-ben veszprémi püspök lett, mint ilyen több templomot és iskolát épittetett. A népnevelés emelése körül is sokat tett, Veszprémben tanitóképezdét alapitott. 1838-ban az esztergomi érseki-székre emeltetvén, folytatta apostoli buzgóságát és tevékenységét, az országos ügyekre is lényeges és üdvös befolyást gyakorolván. Tudománya, jelleme és tiszteletre gerjesztő modora által köztekintélyt vivott ki magának. Esztergomban szinte állitott tanitóképezdét, a basilicának Rudnay által megkezdett épitését folytatta és e czélra közel félmillió forintot áldozott. A tudomány és irodalomnak is hő pártfogója volt, több ezer magyar munka költségén jelent meg. Meghalt 1847. évi szeptember 18-án 73 éves korában.

V. Szutsits Mátyás Pál. (1827—1830.)

Pacséri Szutsits Mátyás P. született Szabadkán 1767-ben. Alsóbb iskoláit Székesfejérvárott, bölcsészeti tanulmányait Budán végezte. A hittudományokat, mint kalocsamegyei papnövendék Egerben, Pesten és Bécsben hallgatta. Áldozárrá történt fölszenteltetése után mint segédlelkész működött az Ur szőlejében több éven át, nevezetesen 1790-ben Kernyán, 1791-ben Monostorszeghen, 1793-ban Baján, azután Csataallyán és Karavukován. 1797-ben bukini, 1804-ben szabadkai plebános lett, később pedig kalocsai kanonokká neveztetett. Mint kalocsai őrkanonok és a sz. Pálról czimzett bácsi prépost 1827. május 5-én a székesfejérvári püspöki-székre emeltetett. 1828. márczius 23-án Kalocsán Klobusiczky Péter által két előbbeni fejérvári püspök, ugymint Vurum József nyitrai és Kopácsy József veszprémi püspökök segédlete mellett püspökké szenteltetett és ugyanazon év május 18-án püspöki székébe ünnepélyesen beigtattatott. A székesfejérvári egyházmegyét csak rövid ideig kormányozta, mert már 1830. február 28-án diakovári püspökké neveztetett. Meghalt Diakovárott 1834. april 13-án 68 éves korában.

VI. Horváth János. (1830—1835.)

1769-ik évi november hó 4-én Zalamegye kies vidékü Csicsó helységében szegény szülőktől származott; Istentől nyert szép tulajdonai őt már mint gyermeket kiemelték társai sorából s a gondos lelkipásztor ösztönzése s közremunkálása következtében szülői örömmel nélkülözve a mindennapi szükségeket,

serdülő fiokat a pápai, később a veszprémi iskolába küldték. Magáévá téve itt az alapismereteket, a bölcsészeti osztályokat Pozsonyban kivánta végezni, hol fényes jeleit adván azon elmebeli érettségének s szerencsés kifejlődésének, mely őt, bevégezvén iskolai pályáját, később a tudományok s ezek érdemelte nagyobb hivatalok magas polczára emelte. Itt vala most az időpont pályát választani, s ő magát higgadt megfontolás után a papi pályára szentelte. Négy év telt el, mig a pozsonyi központi papnöveldében a szükséges papi tudományokra elkészülvén, az élet s világ piaczára kiléphete. Belátva az élet rövidségét, használni akarta annak minden pillanatát, s a hittani tudományok minden ágában kimüvelt ifju a régibb latin, görög s az ujabb franczia s német remekirók munkáiból, meggazdálkodott szünóráiban méhként szedegette az ékesszólás édes mézét, melyekből magát a hitszónoklat valódi mesterévé képezé. S e tekintetben ugyane korbeli Majer József székesfejérvári kanonokkal, szinte nagyhirü szónokkal, fényes ikercsillagként ragyog a magyar egyház égboltján. — Küldetésének és segédlelkészi munkálkodásának első helyéül Veszprém városa lőn kijelölve, itt a főpásztor s káptalan őrszemei ösztönözték őt arra, hogy tehetsége s munkássága körét mindinkább terjeszsze s nagyobbitsa. Majdnem öt év folyt le, hogy tanitólag tanulva, s tanulólag tökélyesbülve, de főkép a szónoklat jelességeivel tündökölve, mindenki szeretetét, tiszteletét s a tudományosságával érdemlett közbecsülést megnyerte. Somogyban a Jankovics-nemzetség őt a kegyuri jogához tartozó szőlősgyürki plebániával tisztelte meg. Itt a vendégszerető s kedvelt társalgásu család körében több honi s külföldi nagyok-

nak, valamint az érdemet becsülni tudó egyházi főbbeknek figyelmét magára vonta, Festetics György gróf őt, kit már akkor tudományos műveiről, de kiváltkép egyházi s ezek közt halotti beszédeiről ismert, az akkor üresedésben levő keszthelyi plebániával s hahoti apátsággal — mellőzve a számtalan folyamodót — rendkivüli ügyes tapintattal lelkipásztorának, barátjának, jótékony intézete létesitésében tanácsosának, jobb kezének választotta. Tágas tér nyilt ezuttal Horváth működési körének, s lelkipásztori, alesperesi foglalatosságának csorbulása nélkül, tágas ismeretei s készültségénél fogva a polgári ügyekben is működni, s igy a nép javát, a haza jólétét előmozditani szent kötelességének ugyan, de örömének is tartotta.

Nevelőházakra, zene-, rajz- s nemzeti iskolákra forditott szorgossága, Zalavármegye árvaintézetének szervezése s az erre ügyelő bizottmánynak közelégedéssel viselt elnöksége oly kedves tárgyai voltak fáradhatlan munkásságának, mint azt csak egy tudományos, közszeretetre méltó s a nemzeti jólétet szivén viselő paptól lehete várni; mely fáradságának mind népétől, mind a megye közönségétől irányában viseltetett köztisztelet, gyermeki vonzódás és bizalom vala legdúsabb jutalma, de oly közvetlen következéssel, hogy 1808-ik év szeptember 1-én veszprémi kanonoksággal s ugyanazon hó 23-án rudinai sz. Mihály czimzetes apátsággal tiszteltetett meg. E magas pályáján leginkább mint a veszprémi papnövelde igazgatója s a hittanulmányok kormányzója tünteté ki magát, 1815. següsdi, utóbb pápai, végre sümeghi főesperességre emeltetett, s időközben Zala-, Veszprém-,

Somogy- és Esztergomvármegyék hatalmas táblabirót lelének benne. — Ekkép nagyobbodván hatásköre, terjedvén tudományosságának s jeles tehetségeinek hire, 1822-ben a magyar nemzeti zsinathoz, 1825-ben az országgyüléshez követnek, a budapesti tudományos egyetem hittani-karа érdemkoszoruzta elnökének, bozoni választott püspöknek, magyar királyi helytartó-tanácsosnak neveztetett ki, s 1826-ban felsőbb engedelem mellett a pesti tudományos egyetem hittani tudorsággal tisztelte meg. Ugyanazon évben tagja lett azon országos küldöttségnek, melynek föladata az országos rendszeres munkálatok kidolgozása, valamint a magyar irodalom törvényszerinti előmozditása volt. 1829-ben udvari tanácsosnak és magyar királyi kancellária előadónak s végre 1831. szept. 8-án székesfejérvári megyés-püspökké neveztetvén, ugyanazon hó 31-én praeconisaltatott s Veszprémben Kopácsy József veszprémi püspök által deczember 18-án fölkenetett s január 8-án püspöki-székébe ünnepélyesen beigtattatott. Mely alkalommal a székesfejérvári káptalannak Ferencz császár és királytól az ő eszközlése következtében nyert vörös és zöld szinü szalagon függő nyolczszegü mellkeresztet ünnepélyesen feltüzte.

Püspöki beigtatása után csakhamar valóságos belső titkos tanácsosnak neveztetett ki, s 1832. szept. 1-én a magyar tudós-társaság nagygyülésében tiszteletbeli tagnak választatott, s igy rövid idő alatt minden magasb hivatalok s méltóságok viselésével, melyek a közjót érdeklik, fölruházva látjuk a kis Csicsó helységből származott halhatatlan emlékü Horváthot. Volt ugyan sok oly szakasza életének s oly hivatalos foglalatossága, melyek őt a szent ügytől elvonni látszottak; de épen ezekbe ugy szőtte

be vallásos és erkölcsi irányát, hogy itt is kitünteté leginkább szentebb czélokra vezető szándokát.

Egyházi beszédei a magyar egyházi ékesszólásnak most is kiváló gyöngyei s bevégzett műremekei. Akkor élt ő, midőn a magyar egyházi irodalomnak még nagyon kevés úttörő bajnoka volt s beszédeit mégis már akkor oly művészileg kezelt, velős, szabatos és vonzó nyelven irta, hogy azokat most is akárki, nyelvezeti tekintetben is haszonnal tanulmányozhatja. Vegye bár valaki kezébe „Ékesszólás a koporsónál“ czimü könyvét (Veszprém. 1816.) s olvassa át az annak függelékében fölhozott „Halotti beszédeit“, jót állok érte, át fogja látni, hogy semmit sem nagyitok, midőn Horváth Jánosról azt mondom, a mit Boulogne jeles franczia püspök- és szónokról mondott életirója, hogy „a ker. szószék méltóságát emelte egyházi beszédei által, melyek ragyogó nyelvezet és szokatlan gondolatbőség által tünnek ki.“ Kölcsey, a mélyelméjü műitész s a magyar polgári szónokok egyik legjelesbike mondá már, hogy oly szónokra, mint Horváth János, méltán büszkék lehetünk. Nevezett műve mutatja, mily sokat olvasott, tanult és elmélkedett. A szentirásból és szentatyák munkáiból, valamint a külföldi, kivált franczia szónokokból tett számos idézeteiből láthatjuk, mily terjedelmes volt a mező, melyen ékesszólása virágait szedte.

1797-ből van első halotti beszéde, melyet tolnai Festetics Lajos fölött Somogyban Toponárott tartott; és e beszéd lett jövendő emelkedésének első lépcsőfoka.

Mint veszprémi kanonok szerkesztette öt éven át az „Egyházi értekezések“ cz. vállalatot.

Életirásának befejezéseül csak azt mondom még,

hogy Horváthban egy oly emberbarátra talált a szegény emberiség nyomasztó szükségeiben, ki testi s lelki tehetségeivel, földi javainak s kényelmeinek föláldozásával segiteni mindenkor kész volt. Közhasználatra nyitva állott mindig igen jeles könyvtára, némely hazai tudóst pedig hathatósan segite. Papnevelői s hittudományi kormányát főkép arra irányozta, hogy a holtáig forrón szeretett hazának s egyháznak bölcs és lelkes tanitókat, erkölcsi nevelőket képezhessen. Jótékonysága határtalan vala, de a szükölködők vallási, nemzeti és nyelvi különbség nélküli gyámolitását titkon s a szemérem megsértése nélkül vitte véghez, ugy hogy a mit jobbja osztogatott, azt balkeze nem tudta.

De nem kerülheték el mindig jótéteményei a köztudomást, igy tési jobbágyainak örök áldása fog hamvai fölött lebegni, kiket az 1831-iki epemirigy okozta inségben étellel-itallal, orvosi szerekkel s minden szükségessel atyailag ellátott, a 19-ik sorezred katona-növendékeinek a magyar nyelv tanitására évi 60 pfrt. dijat rendelt. — Váratlan és rövid betegség után meghalt Pozsonyban 1834-ben, február hó 25-én az egész haza s egyház mély bánatára.

VII. Szalai báró Barkóczy László. (1837—1847.)

Horváth püspök halála után a székesfejérvári püspöki szék két évig üresedésben maradt. 1837. január 12-én neveztetett ki Szalai báró Barkóczy László. Született 1792. évi január 9-én Imreghen, Zemplénmegyében. Bölcsészeti tanulmányait Egerben végezte, hol a növendékpapok sorába lépvén, a hittani tanfolyamra Pestre a központi papnöveldébe küldetett. Áldozárrá szenteltetése után segédlelkész

volt Jászladányban, honnan nemsokára báró Fischer érsek szertartójává nevezte. Mint bogácsi és később mint miskolczi plebános buzgón működött az Ur szőlejében 1829-ig. Ezen év végén egri kanonokká neveztetett; 1836-ban a bold. Szűzről nevezett Ábrám vagy ábrahámi apátság czimét is elnyervén, kir. táblai főpappá, a reá következő évben pedig székesfejérvári püspökké neveztetett. Ünnepélyes beigtatását püspöki székébe ugyanazon év (1837.) aug. 15-én N. Bold. Asszony napján tartotta. Buzgó főpásztor volt, megyéjében kanoni látogatásokat tartott, üdvös intézkedéseket tett, a Bold. Szűz szent szivéről nevezett társulatot alapitotta és az ifjuság vallás-erkölcsi nevelését különösen szivén hordta, szegény tanulóknak könyveket osztatott ki. A nemzeti irodalom hő pártfogója volt, több irodalmi munka az ő költségén jelent meg és Fenelonnak egy művét a nőnevelésről maga forditotta francziából magyarra. Bölcs intézkedés által gondoskodott, hogy az agg papok intézetének alapitványa gyarapodjék; ő maga e tekintetben jó példával menvén elő. — Meghalt Pozsonyban az országgyülés alatt 1847. évi deczember 13-án 55 éves korában. Tetemei Székesfejérvárra hozatván, saját kivánsága szerint a szedreskerti köztemetőben nyugosznak. — A káptalan egy diszes márvány-siremlékkel tisztelte meg hamvait.

VIII. Karner Antal. (1848.)

Karner Antal 1848. évi junius 25-én neveztetett székesfejérvári püspökké, de püspöki széket el sem foglalta, mert mielőtt még a pápai megerősités megérkezett volna, győri püspökké lett.

Karner Antal született 1794. évi január 20-án

Sopronyban. Mint győri papnövendék, a hittanfolyamot Bécsben a Pázmán-intézetben végezte kitünő sikerrel. Ugyanott mint a sz. Ágostonról nevezett felsőbb papnevelő-intézet tagja, hittudorrá avattatott. 1822-ig mint püspöki szertartó, később pedig mint püspöki titkár működött 1832-ig. Ekkor győri kanonok és a reá következő évben egyszersmind a pesti központi papnövelde kormányzója lett. 1839-ben helytartósági tanácsossá és czimzetes püspökké neveztetett. 1843-ban a magyar kanczelláriánál udvari tanácsos lett. Barkóczy László báró halála után 1848-ban székesfejérvári, 1849-ben pedig győri püspökké neveztetett ki. — Meghalt 1856-ban.

IX. Farkas Imre. (1851—1866.)

Köveskuti Farkas Imre született 1788. aug. 9. Zámolyon, Fejérmegyében, hol atyja, Imre, gazdatiszt vala. Anyja Eberhárdi Erzsébet volt. A tanulást a pákozdi iskolában kezdette, a fejérvári és tatai gymnasiumban kitünő előmenetellel folytatta. Tatában hat iskolát végezvén, 1804-ben a kegyesrendüek közé vétetett föl. A próbaidőt Trencsénben eltöltvén, ugyanott, Nagy-Károlyban és Nyitrán mint gymnasiumi tanár működött két esztendeig. Ez utóbbi helyen tót ajku tanulóival a magyar nyelvet megkedvelteté. E korból sok jeles költői dolgozata van latin nyelven, melyek közül két elegia, az egyik édes-atyjának névnapjára (1807.), a másik Milassin Miklós püspök tiszteletére nyomtatásban is megjelent. Jóllehet nem idegenkedett a szerzetes-élettől, de lelke visszavágyott szülőföldje közelébe és 1808-ban a székesfejérvári

papnövendékek közé lépett. A bölcsészeti tanulmányokat Szombathelyen és Székesfejérvárott végezte kitünő sikerrel, miért is Pestre a központi növeldébe küldetett, a hittudományok tanulása végett. Itt mint harmadéves hittanuló a bölcsészet és szépmüvészetek tudorává avattatott.

Az utolsó hittanévet Fejérvárott befejezvén, 1813-ban áldozárrá szenteltetett és mindjárt mint papnöveldei tanfelügyelő és hittanár alkalmaztatott, mely kettős hivatal mellett minden ünnep- és vasárnap az Ürményi-család által 1814-ben épitett agárdi templomban a rendes isteni szolgálatot is végezte, hol jeles tulajdonai és kitünő szónoki tehetsége az Ürményi-család előtt föltünvén, 1816-ban vaáli plebánossá neveztetett. Mint ilyen, a hitélet ébresztésére sokat tett és fáradozott; a lángbuzgalmú lelkipásztor figyelme mindenre kihatott. Ürményi József országbiró kedves embere lévén, kieszközölte, hogy az emlitett kegyur a mostani nagyszerü templom épitéséhez fogott és az már 1824-ben befejeztetett. Mint vaáli plebános súlyos és életveszélyes vérhányásba esett, de a leggondosabb orvosi ápolás Isten segitségével megmentette drága és hasznos életét, hiveinek legnagyobb örömére, kiknek valódi atyja volt. Azonban vaáli hivei 1833-ban kénytelenek voltak megválni szeretett lelkipásztoruktól, mert Székesfejérvár tanácsa egyhangulag őt választá belvárosi plebánosnak. Itt is két esztendő alatt kiváló munkásságot fejtett ki a lelkészet körében. Jeles szónoki tehetsége következtében 1834. sz. István ünnepén Bécsben hirdette fényes hallgatóság előtt Isten igéjét. 1835-ben székesfejérvári kanonokká és mint ilyen, papnöveldei igazgató s ismét hittanár lett. A pozsonyi országgyülésen

FARKAS IMRE,
székesfehérvári püspök.

képviselte a káptalant.[1]) Utóbb a káptalanban fokozatos előléptetés folytán olvasókanonokságra emelkedett és Ábrahámról czimzett apátsággal diszittetett föl. A megyénél is mint kanonok többszörösen különféle küldöttségeknél a szónoki tisztet viselte. B. Barkóczy László halálával a székesfejérvári püspöki-szék üresedésbe jövén, a szelid és áldott-lelkü főpapra esett fejedelmünk figyelme, ki őt 1851-ben székesfejérvári püspökké nevezte.

Midőn erről értesült, lelkében megrázkódott, mi annak jele, hogy e magas méltóságra váratlanul emeltetett. Püspökül őt, magát kivéve, mindenki óhajtotta. November 1-jén Scitovszky primás által fölszenteltetvén, harmadnap, azaz nov. 4-én ünnepélyesen beigtattatott.

Mint püspök, szelid atyai bánásmódjával mindenkit lebilincselt; mély bölcseségével a tudósokat, enyelgésével a gyermekeket, finom udvariasságával a hölgyeket, szeretetreméltóságával papjait és hiveit egyaránt meg tudta nyerni. S ezen közszeretetnek, melyben részesült, tulajdonitható azon kitüntetés is, melylyel 1864. november 15-én néhai gróf Nádasdy Lipót őt megtisztelte, fölkérvén, hogy 1814-ben kezdett agárdi lelkészkedésének félszázados jubileumát Agárdon, a gróf családi birtokán, az ország több főura jelenlétében megünnepelje; mely alkalommal Károly János, akkori agárdi lelkész által tartott egyházi beszéd a nagylelkü gróf fia, gróf Nádasdy Ferencz költségén meg is jelent. — Mily példás buzgóságot fejtett ki az áldott-lelkü főpásztor s mily jótékonyságot gyakorolt a szegények iránt, kik he-

[1]) 1837-ben Juraries Antal győri püspök, 1838-ban pedig Vurum József Nyitra nagynevü püspöke hamvai fölött tartott magyar nyelven gyászbeszédet.

tenként seregesen jelentek meg palotájában, alamizsnában részesülendők, tudja azt Székesfejérvár városa még most is és ismeretes az egész megyében.

Haladó korával buzgalma épen nem lankadt. Püspöki megyéjének minden részét meglátogatta, mindenütt hirdetvén Isten igéjét és ezer meg ezer hivet kent föl a bérmálás szentsége által a hit bajnokaivá. A székesegyházban évenkint többször végezte lélekemelőleg az ünnepélyes sz. misét és nagyobb ünnepeken megható tősgyökeres magyarsággal tartott szent beszédeket, és ezen ősváros lakói sóvár lélekkel hallgatták a közszeretetben álló Imre püspök remek szónoklatait. — Az esztergomi bazilika ünnepélyes fölszenteltetése alkalmával ő tartotta a magyar szent beszédet, mely a szónoklati remekeknek valódi gyöngye. Az irodalomnak nagy szolgálatot tenne az, a ki megjelent és kéziratban levő beszédeit összeszedné és kiadná. Másfél évtizeden át zajtalanul gyakorlá a keresztény szeretet szép kötelmeit. Templomok, lelkészek, tanitók és szegények tapasztalták kifogyhatlan bőkezüségét. Két lelkészi állomás egyedül neki köszöni létét. Kitünő érdemeit felséges királyunk méltányolni akarván, 1861-ben a jeles Lipót-rend középkeresztjével diszitette föl. A pesti tudományos egyetem bölcsészeti tudorsága 50-ik évfordulója alkalmával uj diplomával tüntette ki. Aranymiséjét Nagy-Mária-Czellben egész csendben tartotta. 1864-ben valóságos belső titkos tanácsossá lett. — Meghalt az érdemekben gazdag főpásztor 1866-ik évi január 7-én. Összes vagyonát jótékonyczélokra hagyományozta. A temetési szertartást Simor János győri püspök végezte. Hült tetemei közrészvét mellett tétettek a fejérvári székesegyházi sirboltba.

X. Jekelfalusy Vincze. (1867—1874.)

Farkas Imre püspök halála után, kinek főpásztori kormányzata emlékben, emléke pedig áldásban marad, Jekel- és Margitfalvi Jekelfalusy Vincze neveztetett ő Felsége által székesfejérvári püspökké 1866. évi november 19-én.

Született 1802-ben Borsodmegyének Mucsony nevü falujában, régi nemes családból. Gymnasiumi tanulmányait Miskolczon, a jogi tanfolyamot Kassán és Pesten végezte. Az esztergomi érsekmegyei papnövendékek sorába fölvétetvén, bölcsészeti és hittani tanulmányait Nagy-Szombaton és Esztergomban végezte, a bölcsészetből tudori koszorut is nyervén. Vásáruton és Érsekujváron működött mint segédlelkész. Később Rudnay primás udvari káplánja lett és mint ilyen, az érsekkel jelen volt V. Ferdinánd koronáztatásán Pozsonyban. 1831-ben füzesgyarmati, 1833—35-ben párkányi plebános volt, innen, mint azt saját ajkairól hallottam, csupán azért ment át a rimóczi plebániára, mert ezen javadalmat akkor senki sem akarta elvállalni; itten 1841-ben kerületi alesperes is lett, mely hivatalt azonban kiváló buzgalommal csak egy évig viselte, miután már következő évben pozsonyi, 1844-ben pedig esztergomi kanonokká neveztetett. 1845-ben a magyar kir. helytartótanácsnál tanácsos lett, egyszersmind az almisi püspöki czimmel is földiszittetvén. 1848-ban a megürült szepesi püspöki széket nyerte el V. Ferdinánd királytól, de a forradalom miatt a pápai megerősités meg nem érkezvén, a szabadságharcz lezajlása után, melyben tanusitott hazafias érzelme miatt sokat szenvedett és

1849-ben a pesti ujépületben fogságban is tartatott, 1860-ig Gmundenben, Felső-Ausztriában internálva, ugyszólván számkivetésben élt, mig 1861-ben a magyar alkotmány hajnala földerülvén, megengedtetett neki, hogy Bécsben lakhassék.

1866-ban pozsonyi nagyprépost és még ugyanazon év nov. 19-én székesfejérvári püspökké neveztetett. 1867. május 5-én Győrött püspökké szenteltetvén, harmadnap, azaz május 8-án tartotta ünnepélyes beigtatását püspöki székébe, mely alkalommal Nyirák Ignácz akkori nagyprépost által classicus latin beszéddel üdvözöltetett. Jekelfalusy Vincze igen buzgó főpásztor volt; mert jóllehet az országgyülés sok idejét vette igénybe, mégis a káptalanban és több plebánián kanoni látogatást tartott és csak hét évig tartó kormányzata alatt az egész megye minden egyes plebániájában bérmált; majdnem erején fölül buzgólkodott e tekintetben a már gyengélkedő agg főpásztor, 1869-ben 40 napig egyfolytában osztván különböző helyeken a bérmálás szentségét s mindenütt szentbeszédet is tartott.

De ugy látszik szenvedés volt e buzgó főpásztor osztályrésze. Az 1870-ben tartott vatikáni egyetemes zsinaton opportunusnak nyilvánitván a csalatkozhatlansági dogma kimondását, a mit a többi magyar püspök inopportunusnak tartott, ezek részéről bizonyos idegenkedést tapasztalt. Megvallott meggyőződése mellett tanusitott következetes, férfias magatartása miatt ujabb szenvedések és keserüségeket kellett türnie. A szivós következetesség, a kimondott szóhoz és a hitágozat kihirdettetése a legmagasabb roszalás kifejezését vonta maga után. — Szerény jövedelméből szivesen adakozott a szegényeknek, és áldozott

jótékonyczélokra is. Az agg papok intézete alapitványát 1000 frttal gyarapitotta, a magyar akademiának 200 forintot adományozott, a városi és megyei kórház többszörösen érezte jótékonyságát. A folytonos apostoli fáradozások és az átélt keserüségek végre megtörték egészségét, melynek helyreállitása végett 1874-ik év márczius havában Rómába utazott, onnan az ischiai fürdőbe menendő; azonban Rómában utólérte őt a halál május 15-én. Hült tetemei bebalzsamoztatván, Székesfejérvárra hozattak és a székesegyházi sirboltba tétettek le örök nyugalomra.

XI. Dulánszky Nándor. (1875—1877.)

Dulánszky Nándor a székesfejérvári püspökök sorában a 11-ik, született Esztergomban 1829. évi október 19-én. Gyermekkori emlékei ezen egyházmegyéhez vannak füződve, mert atyja: Dulánszky József, gróf Sándor uradalmában gazdatiszt lévén, gyermekkorának nagyrészét az ettyeki plebániához tartozó bóthi pusztán és Bián töltötte. Gymnasiumi tanulmányait Budán végezvén s 1845-ben az esztergomi papnövendékek sorába fölvétetvén, a bölcsészeti tanfolyamot Pozsonyban és Nagy-Szombatban, a hittudományi tanulmányokat a bécsi egyetemen, mint Pázmán-intézeti növendék, kitünő sikerrel végezte. 1853-ban áldozárrá szenteltetvén, egy évig Ó-Budán volt segédlelkész. 1854-ben Bécsbe a sz. Ágostonról nevezett felsőbb papnevelő-intézetbe küldetett, hol hittudori koszorut nyert. 1856-ban Esztergomban, mint papnöveldei tanfelügyelő, 1857-ben pedig Pesten a belvárosi plebániában mint segédlelkész működött. 1860-ban a pesti központi papnöveldében tanfelügyelő

és a kir. egyetemen helyettes-hittanár lett. 1862-ben ugyanott nyilvános rendes tanárrá neveztetett; mint ilyen a hittani kar dékánja és az országos közoktatási tanács tagja volt. 1872-ben a magyar kir. vallás és közoktatási miniszteriumnál osztálytanácsossá neveztetett, e minőségben szakavatott, tapintatos eljárása és finom, művelt modora által a köztiszteletet vivta ki magának. 1873-ban esztergomi kanonokká léptettetett elő, egyszersmind sz. Egyedről nevezett sümeghi apátság czimét is elnyervén. 1874-ben czimzetes, 1875. évi junius 11-én pedig székesfejérvári püspökké neveztetett. A bibornok-primás által decz. 8-án az esztergomi basilikában püspökké szenteltetvén, ünnepélyes beigtatását ugyanazon hó 14-én tartotta, mely alkalommal Pauer János felsz. püspök és nagyprépost által ékes beszéddel üdvözöltetett, mely után az uj főpásztor a papsághoz mély tudományról tanuskodó latin, a hivekhez pedig kitünő magyar beszédet tartott.

Már első fellépésekor e művelt és fenkölt-lelkü főpásztor finom, nyájas modora által mind a papság, mind a hivek szivét megnyerte. Rövid két év alatt ezen tisztelet személye iránt csak növekedett. Nincs Fejérvárott tudományos vagy jótékony intézet, melyre nem adakozott volna. Mennyi remény volt ezen, a férfi-kor virágában álló főpásztor kormányához kötve! Azonban fájdalom, a kit tárt karokkal fogadtunk, kit oly rövid idő alatt szeretni és tisztelni tanultunk, fejedelmi kegy által a pécsi püspöki székre emeltetett.

XII. Pauer János. (1877—1891.)

Született Ráczkevén, Pestmegyében 1814. aug. 1-jén. Elemi és középiskoláit Székesfejérvárott, bölcsészeti tanulmányait a pesti egyetemen végezte.

1834-ben a székesfejérvári növendékpapok sorába vétetvén föl, a hittanfolyamot a székesfejérvári püspöki lyceumban végezte. 1838-ban áldozárrá szenteltetvén, Csákvárra tétetett segédlelkésznek, hol kiváló buzgalommal működött az Ur szőlőjében 1841-ig. Ekkor ugyanis Szaniszló Ferencz, akkor nagyváradi kanonok, később püspök az általa szerkesztett „Religio és Nevelés", valamint „Fasciculi ecclesiastico-literarii" czimü irodalmi vállalatokhoz segédszerkesztőül hivta meg őt, mint egykori kedves tanitványát. E minőségben püspöke engedelmével fáradhatlan buzgalommal működött 1844-ig, midőn megyéjébe ismét visszahivatott s papnöveldei lelki-igazgatóvá s hittanárrá lett, még ugyanazon évben szentszéki ülnökké, 1847-ben pedig zsinati vizsgálóvá is neveztetvén. 1852—58-ban mint püspöki titkár és egyházmegyei levéltárnok működött b. e. Farkas Imre áldott-lelkü főpásztor oldala mellett, ki őt kiválólag kegyelte s kinek szivjóságát és szelidségét örökölte. Mint püspöki titkár 1854-ben a pápa ő szentsége t. káplánja czimével is ki lett tüntetve.

Kitünő érdemei elismeréseül 1858-ban ő felsége által székesfejérvári kanonokká neveztetett és mint ilyen az ugyanazon évben tartott nemzeti zsinaton Nyirák Ignácz kanonokkal együtt káptalanát képviselte. 1860—67. ismét mint hittanár működött a püspöki lyceumban, az egyháztörténelmet és jogot adván elő. 1862-ben az Üdvözitőről nevezett szegzárdi czimz. apátsággal lett földiszitve. 1866-ban pedig biduai czimz. püspökké és a magyar kir. helytartótanácsnál tanácsossá neveztetett. 1869-ben püspöki helynök és általános ügyhallgató, 1872-ben ő szentsége által olympiai püspökké in partibus infidelium neveztetvén,

Péter és Pál ünnepén az esztergomi basilikában Simor János herczegprimás által püspökké szenteltetett. 1873-ban Nyirák Ignácz halála után nagyprépostá lett. Jekelfalusy Vincze püspök halála után pedig másfél évig apostoli szelidséggel kormányozta mint káptalani helynök az egyházmegyét.

Ezek csak főbb mozzanatai a jeles főpap tevékeny életének s ezen adatok leginkább csak egyházi pályájára vonatkoznak. Azonban a jeles férfiu nemcsak az egyházi, hanem a tudományos téren is több irányban fáradhatlan tevékenységet fejtett ki. Sok tudományos és jótékony-egylet rendes tagjává, a sz. László-társulat alelnökévé, a budai egyházi zeneegylet elnökévé választotta. Ő volt elnöke azon bizottságnak is, mely a fölállitandó Vörösmarty-szobor helyét meghatározta. Szóval nincs a város és megye kebelében tudományos, jótékony vagy más nemzeti vállalat, melynél e tudós főpap tényezőként ne szerepelne. Nagy érdemet szerzett magának a székesegyháznak 1866-ban befejezett belső helyreállitása körül is, melyet kitünő műizléssel vezetett.

De mint iró is szép nevet szerzett magának az országban. Ő hazai egyházi iróink egyik jelese. — Irodalmi téren első kisérleteit alkalmi költemények képezik, majd neveléstani és valláserkölcsi tanulmányoknak szentelvén magát, több rendbeli feltünést okozott értekezésekkel lépett föl, melyek különféle hazai lapokban jelentek meg. 1847-ben irta pályanyertes nagyobb munkáját: „Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében az Árpádok időszakától korunkig.“ Székesfejérvár 1847. 518. lap, mely adatok s feldolgozás tekintetében maradandó értékkel bir. Ezen kivül számos hazánk és e város történetére

vonatkozó értekezés és kisebb munka jelent meg tőle, miért is a magyar tud. akademia őt már 1858-ban levelező-tagjává választotta, mely alkalommal székfoglalóul „Az ősök emlékét“ irta.

Dulánszky Nándor a pécsi püspöki székre emeltetvén, a káptalan bizalma ismét e jeles férfiuban összpontosult, őt választván káptalani helynökül.

A mikor pedig a püspökség betöltése jött kérdésbe, ugy a megye hivei, mint a főrangu patronusok közóhaja nyilvánult meg Pauer érdekében, és Trefort, a tudós és emberismerő minister nem akart kitérni a közóhaj elől és Pauer János kineveztetett székesfejérvári püspökké.

Megyéjét, melynek kebelében született, emlőin nevelődött, mint főpásztor a viszonyok teljes ismeretével a leggyengédebb szeretettel kormányozta. A szeretet, a gyengédség, a leereszkedés, a köznéppel való érintkezés, a gyermekekkel és szülőkkel való atyai bánásmód, a botrány elől kitérő zárkózottság, a mindenki előtt hozzáférhető nyiltság, a mindenkiről csak jót feltételező bizalom, de az alattomos áskálódásokat megvető férfias jellem, — mindez valódi atyjává tette őt népének, hiveinek, és őszintén nagyrabecsült, kimagasló alakká a másvallásuak előtt. A mely közbecsülés és szeretet az ő 50 éves papi jubileuma alkalmával nyilatkozott meg legnagyobb mértékben. A költők lantja dicséneket zengett, az irók tolla emlékfüzeteket irt. A megye hölgyei drága pásztorbotot vittek neki, a deputatiók beszédekben fejezték ki küldőik érzelmeit és megjött szülővárosa küldöttsége is a katholikus, református és görögkeleti lelkészekkel együtt. „No fiam, mondá másnap nekem, ennyi

szép vendégem, azt tartom, még a temetésemre sem jön.“ És a temetés is, fájdalom, nemsokára bekövetkezett. Meghalt 1891. —

XIII. Magyarország fennállásának ezredik évében

székesfejérvári püspök

Dr. Steiner Fülöp.

Dr. STEINER FÜLÖP,
székesfejérvári püspök.

A székesfejérvári székesegyházi káptalan tagjai.
(1777-től máig.)

1. Grubanovits Zsigmond, nagyprépost . . . 1777—1801.
2. Bartakovits József . . . . . 1777—1780.
3. Mező-szegedi Szegedy Pál, nagyprépost . . 1777—1814.
4. Felsőbükki Nagy Boldizsár . . . . . 1777—1821.
5. Vlasits József . . . . . 1777—1802.
6. Balassa István . . . . . 1777—1784.
7. Gabrieli Antal . . . . . 1781—1784.
8. Komeáthy Márton . . . . . 1784—1805.
9. Nagy Pál, nagyprépost . . . . . 1790—1819.
10. Szabó József . . . . . 1801—1826.
11. Frideczky Ferencz . . . . . 1802—1823.
12. Simonyi Pál, nagyprépost . . . . . 1806—1835.
13. Marich János, nagyprépost . . . . . 1816—1837.
14. Mészáros József . . . . . 1816—1839.
15. Spetykó Ferencz . . . . . 1820—1831.
16. Királyhegyi Farkas Ferencz, nagyprépost . 1828—1864.
17. Májer József . . . . . 1828—1834.
18. Puretits Ignácz . . . . . 1833—1847.
19. Pendl Ferencz . . . . . 1835—1850.
20. Köveskuti Farkas Imre . . . . . 1835—1851.
    1851-ben székesfejérvári püspök lett.
21. Gaál József . . . . . 1838—1842.
22. Petrik Ignácz . . . . . 1841—1844.
23. Korizmics Antal . . . . . 1841—1847.
24. Simontsits Károly . . . . . 1844—1847.
25. Schwanfelder József . . . . . 1844—1875.
26. Maurer György . . . . . 1846—1857.
27. Krizsány Ignácz . . . . . 1848—1857.
28. Aigner Károly . . . . . 1848—1861.
29. Simor János . . . . . 1851—1857.
    1857-ben győri püspökké neveztetett ki; — 1867-ben pedig esztergomi bibornok-érsek lett.
30. Májer József . . . . . 1851—1888.
31. Limbek János . . . . . 1851—1865.

32. Nyirák Ignácz, nagyprépost . . . . . 1858—1873.
33. Pauer János, nagyprépost . . . . . 1858—1878.
1878-ban székesfejérvári püspök lett.
34. Venosz Imre, nagyprépost . . . . . 1858—1882.
35. Radnich Imre . . . . . 1867—1878.
36. Gózony György . . . . . 1867—1871.
37. Matuska János . . . . . 1867—1888.
38. Pellet Sándor . . . . . 1871—1872.
39. Kuncz László . . . . . 1873—1876.
40. König Mór . . . . . 1873—1886.
41. Pellet Ödön . . . . . 1876—1896.
42. Prifach József, nagyprépost . . . . . 1876.—
43. Miehl Jakab . . . . . 1879—1895.
44. Benedek Ferencz . . . . . 1879.—
45. Károly János . . . . . 1885.—
46. Stekl Alajos . . . . . 1886—1895.
47. Huszár Károly . . . . . 1888.—
48. Kuti Márton . . . . . 1888.—
49. Komáromy Károly . . . . . 1895.—
50. Májer Károly . . . . . 1895.—

XI.

A görög-keletiek.

Már Zsigmond király idejében, mikor t. i. ez István, Ráczország deszpotája elhalálozása után Szerbiát Magyarországhoz csatolta, mikor a magyar korona és Szerbia közötti kapocs Brankovics György magvaszakadtával még szorosabbá vált, és a végek inkább összekapcsoló mint elválasztó tényezőkké lőnek a két ország között, ekkor történt, hogy a király és nemzet egész készséggel telepitették le a magyar föld kellő közepén is azon szerbeket, kiket a török düh székhelyeikből kiforgatott s a kik ugy is, mint harczosok, ugy is mint földmivelők és kereskedők, hasznos szolgálatokat igértek a magyar államnak.

Ezekből találunk már 1404-ben egy telepet a Csepel-szigetén, mely a magyar királyi család birtoka volt Árpád fejedelem óta. Jött pedig e csapat Végszendrő irányában fekvő Keviből, a mai Kubinból, mely egykor Kevemegyének volt székhelye, és letelepedett a mai Ráczkeve helyén az akkori Szent-Ábrahám-telkén, melynek később a letelepedők előbbi lakhelyük: Kevi nevét adták, később a lakosok nemzetiségénél fogva Ráczkevinek neveztetvén. Fennmaradt ugyanis Ráczkeve város levéltárában Zsigmondnak 1404-ben kelt oklevele, mely Szent-Ábrahámtelkének mind magyar, mind rácz lakosait, személyeiket

és áruikat egyiránt, minden harminczad és vám fizetése alól felmenti; fennmaradt egy 1428. évi oklevél, mely Kevi ezen s egyéb szabaditékait megerősitvén, viszonzásul a lakosoktól azt követeli, hogy a királyi révnek gondját viseljék s ujévi ajándékul két mázsa viaszszal kedveskedjenek a budai udvarnak. Meg van ugyancsak 1428-ban kelt levele, melyben Kevi lakosainak Bálványos és Izra falvakat adományozza, s őket más szabad városok lakosainak példájára minden idegen biráskodás elől biztositja. Fennmaradt V. László kiváltságlevele 1455-ből, melynél fogva „Kevinek rácz polgárai addig, mig az alsó részekben Magyarországunk szélein levő Kövin városunkba, honnan a törökök előli félelmükben a közelebb mult zavargásokkor Csepel-szigetünkbe érkeztek, ama félelem megszünésével visszafogtak térni, Kiskeviben lakhassanak s mindazon szabadságokkal és kiváltságokkal élhessenek, melyekkel ama Kövin városban éltek volt“; megvan végre Mátyás király 1464. évről szóló levele, mely Kevi rácz polgárainak kiváltságaikat megerősiti „addiglan, még megszünvén a törököktől való félelem, honukba, ama Kövinbe, a honnét jöttek, visszamehetnek.“[1])

Hasonlók voltak ezek a kevii ráczok a földesuri hatalom alól fölmentett és kiváltságolt községekhez, de annyiban mégis különböztek, a mennyiben már az oklevelekben felemlittetik a visszatérési szándék a nép részéről, a visszahelyezési szándék pedig a király részéről, a mennyiben tehát mind királyaink, mind maguk a szerb gyarmatosok csak ideiglenesnek tekintették a letelepedést.

---

[1]) Magdits István. Diplomatorium Ráczkeviense. Székesfehérvár, 1858.

De a kevii szerbek nem mentek vissza Kövinbe, hanem ott maradtak maig; virágzó kereskedésükről szólnak történelmi emlékeink, élénk hitéletüket pedig hirdeti a 15-ik században épitett gyönyörü gót stylü és háromoltáros templomuk.

Vajjon átrajzott-e ezekből a Dunántúlra? nem tudom meghatározni, de az tény, hogy Fejérmegye egykori csepelszigeti részébe Zsigmond által letelepittettek.

De hát honnét jöttek a Fejérmegyében ma is egyházközségeket alkotó görögkeletiek?

A történelemben megtaláljuk okait is, idejét is idetelepedésüknek.

1689-ben, midőn már nemcsak Buda és Székes-Fejérvár, hanem Nándorfejérvár is Lipót kezében volt, s az alföldi részekben azelőtt letelepedett szerbeket felvillanyozta a remény, hogy az ideiglenes hazából visszamehetnek ősi hazájukba, Brankovics György állt a mozgalom élére, melynek czélja az volt, hogy a császári fegyverek támogatásával visszamenvén majd elhagyott hazájukba, Brankovics az összes szerb nemzet deszpotája legyen. Ez a mozgalom gyanusnak tünvén föl Lajos badeni őrgrófnak, a császári hadak fővezérének, magához csalta Brankovicsot és elfogta és mint foglyot, Szebenbe küldötte.

A császári hadak egy része ekkor Piccolomini alatt Albaniában, és Macedoniában vett téli szállást, mely tartományok lakosai Csernovics Arzen ipeki érsekkel élükön, készeknek nyilatkoztak mihelyest tavasz lesz, a tömeges felkelésre. A fővezér ugyanis első sorban a seregek kivonását és Temesvár, Nagy-Várad visszafoglalását tartotta szükségesnek, de Veteráni, Piccolomini utódja, azon igérettel, hogy a

szerbek segitségével sikerülni fog a törököt Ázsiába nyomni, rábirta Leopoldot, hogy a szerbekhez 1690. april 6-ikán levelet intézzen, melyben őket a fegyverfogásra ösztönözte. Hasonló levelet intézett aznap Csernovics Arzen ipeki patriarchához, kinek székhelye Albániában volt, a török járom lerázása érdekében.

Tudjuk, mily csúfos véget ért az 1690-iki hadjárat; tudjuk, hogy nemcsak egyetlenegy tartomány sem szabadittatott fel a kiáltványban emlitettek közül, hanem hogy Nándorfejérvárt is visszafoglalták a törökök. Alig kelt a felebbi oklevél, midőn az ippeki patriarcha, kibe főfő reményét veté czélzatának foganatositására az udvar, a helyett hogy a császári hadaknak segélyére lehetett volna, odahagyván mindjárt a hadjárat elején Albániát s belső Szerbiát, harminczhét ezer családdal — mint szerb íróknál olvassuk — jött a Szávához, segélyért s befogadásért névszerint a Szerémségbe, folyamodni; helyét az ippeki patriarchai széken a törökökkel tartó Karadzsa Ján foglalván el.

Leopold kegyesen fogadta őket, mint kik a közös ügy szolgálatában váltak hazátlanokká, s kik, noha a jelen hadjáratban kudarczot vallottak, vitéz karokkal fogják a végeket oltalmazhatni, s neki nemcsak a törökök, hanem az imént ujból erőre kapott Tököli ellen is segédet nyujthatni. E remény fejébe Diakovics Ézsaiás jenei püspököt és Szerémben egy szerb monostor igazgatóját, ki neki a jövevények köszönetét, hogy őket szárnyai alá vevé, és szolgálatárai hűséges felajánlásukat bejelentette, 1690. augusztus 21-én e levéllel bocsátotta vissza:

„Leopold, stb. Csernovics Arzénnek, a keleti egyház görög szertartását követő ráczok érsekének,

s a mondott görög szertartás és rácz nemzet püspökeinek, úgy valamenyi más egyházi és világi státusainak, kapitányainak, alkapitányainak, és összes községének Görögországban, Bolgárországban, Ráczországban, Herczegovinában, Dalmátországban, Podgoriában, Jenopoliában s a többi kapcsolt helyekben; és minden másoknak is, bárkik jelen levelünket olvasni, megtekinteni és hallani fogják, császári királyi kedvezésünket és minden jót. — Nemcsak azon könyörgő levélből, melyet mindnyájatok nevében a hozzánk küldött jenei püspök Diakovics Ézsaiás nekünk általadott, hanem szóbeli előadásából is világosabban megértettük nagykegyelmesen alázatos hálaadástokat, hogy benneteket, kiragadván a török vad zsarnokságának torkából, a hajdani szabadságnak visszaadtunk; s megértettük örök kötelezettségtöket, melylyel hogy akkora jótétemény nyujtásáért ti és örököseitek nekünk le vagytok kötelezve, bevalljátok tartozástokhoz képest, de nekünk egyszersmind annál nagyobb megelégédésére, mert vetvén magatokat jogunk megismerésével, kedvezésünk és kegyelmességünk ölébe, mint uratok és törvényes kiráiytokéba, dicséretes lelki erővel kinyilatkoztatjátok, hogy ezentúl oltalmunk árnyékában élnetek, halnotok kell. Mely előttünk igen kedves nyilatkozástok és magatartástok tekintetéből benneteket összesen és egyenkint császári királyi gyámságunk alá legkegyelmesebben nemannyira veszünk, mint atyailag arra intünk, hogy ezen dicséretes szándékot magatokban megerősitsétek, fiaitokba mélyen beoltsátok, s minden alkalommal valóságos tanutételekkel mindinkább nyilvánitsátok; s hogy tehát fogjatok fegyvert a keresztyén név legdühö-

sebb ellensége s tinnenmagatok üldözője ellen, a mi felsőségünk s a mi hadvezéreink igazgatása alatt, s a rajtatok eleddig gonoszúl és kegyetlenül ejtett sérelmeket, csapásokat és nyomoruságokat háritsátok el magatoktól. Viszont, hogy a mi birodalmunk és uralmunk szelidségét és édességét mindjárt a küszöbnél érezzétek, kérelmeiteknek velünk született kegyeletből engedve, legkegyelmesebben elhatároztuk, hogy a keleti egyházbeli görög szertartású ráczok szokásához képest, magatokat az ó naptárhoz szabadon tarthassátok, és hogy benneteket, valamint eddig úgy ezentúl is az egyházi s világi rendek egyiránt semmiféle alkalmatlansággal ne illessenek. Szabadjon továbbá magatok között és magatoktól rácz nemzetbeli és nyelvü érsekül azt tennetek, kit az egyházi és világi rend egymás közt választand; és ezen érsektöknek szabadságában álljon valamennyi görög szertartásu keleti egyházakról intézkedni, püspököket felszentelni, a monostorbeli papokat rendezni, templomokat, a hol szükséges, saját hatalmából épitetni, városokba és falvakba rácz papokat helyezni; szóval: mint eddiglen, előljárója lehessen a görög szertartású egyházaknak s ezen hitvallású egész községnek, és saját-egyházi hatalmánál s az elődeink, Magyarország dicsőült néhai királyai által nektek engedményezett kiváltságok erejénél fogva egész Görögországban, Rácz-, Bolgár-, Dalmát-, Bosnyákországokban, Jenopoliában és Herczegovinában, nemkülönben Magyar- és Horvátországokban, Moesiában és Illirországban, hol jelenleg léteznek, s a mennyire és a meddig nekünk összvesen és egyenkint hivek és engedelmesek lesznek, — intézkedési hatalommal birjon. Továbbá, az

egyházi rendnek, tudnnillik: az érsek, a püspökök, a szerzetesek, s a görög szertartású mindennemü papoknak maradjon meg szabadságuk a monostorokban és templomokban úgy intézkedni, hogy mondott monostoraitokban, templomaitokban és lakaitokban erőszakot senki se követhessen el; hanem a tizedekre, adózásokra és kvártélyokra nézve a régi kiváltságoknak örvendhessenek. Ne is legyen kivülünk semmiféle világinak hatalma, valakit az egyházi rendből letartóztatni vagy fogságra vetni, hanem az érseket illesse, a büntettet elkövető, tőle függő ilyes egyháziakat az egyházi s cánoni jog alapján büntetésre vonni. Nemkülönben adományozzuk és megerősitjük a görög szertartásu templomokat, monostorokat, s az ezekhez tartozó, úgy az érseket és püspököket illető, elődeink adományozásához képest birtoklandó, bárminémü jószágokat; a mely templomokat pedig a keresztyén név ellensége, a török, elvett tőletek, azokra nézve is meghagytuk, hogy visszafoglalásuk után kezeitekbe adassanak ismét. Végre, azt sem fogjuk tűrni, hogy érsektöket vagy püspökeiteket, midőn, — úgy kivánván a szükség — a monostorokat és egyházakat városokban vagy falvakban látogatják, vagy midőn a plebánosokat és községet oktatják, bárki, akár egyházi akár világi legyen, bántalommal illesse. És hogy ti ezen bőkezü legkegyelmesebb engedményünkre magatokat minden buzgalommal és erővel méltókká fogjátok tenni; hogy engedelmes hűségtöket folytonosan csorba nélkül, minden szélvész ellenére, fenn fogjátok tartani, azt részünkről erősen hiszszük. Kik egyébiránt nektek összvesen és egyenkint császári királyi kedvezésünket legkegyelmesebben megerősitjük. Kelt

Bécs városunkban augusztus 21-dikén 1690-ben, országlásunknak, a rómainak harminczharmadik, a magyarországinak harminczhatodik, a csehországinak harmincznegyedik esztendejében. Leopold. Gróf Srattmann. T. H. A császári királyi felség saját parancsolatjára Werdenberg I. A."

A császári hadak parancsnokai, kik a jövevényeket a kormányuk alatt volt végekbe egyelőre beszállitották, a császári belső kanczellária ezen kiadványához tartották magokat; de hogy az ország belsejébe szállitathassanak, — mert a katonai s a kamarai tisztviselők közülök számosokat, kivált erősségekben és városokban készültek letelepiteni, — Leopold, 1690-ben deczember 11-dikén magyar királyi kanczellariája által a következő oklevelet adatta ki:

„Mi, Leopold, stb. Hiveinknek összvesen és külön egyenkint, a főpap, báró, mágnás és nemes uraknak, nemkülönben valamenyi megye fő- és alispánjainak; úgy városaink és más mezővárosok s falvak biráinak, polgármestereinek és igazgatóinak; továbbá akármely erősségeink parancsnokainak, fő- és alkapitányainak, és más, bármily állapotú, fokú, rangú, s mind katonai mind kamarai, hivatalú embereknek, kik mondott országainkban, t. i. Magyar-, Dalmát-, Horvát-, Tót-, Szerb-, Rácz-, Bolgár-, Bosnyákországokban, s a hozzájok kapcsolt részekben, úgymint Herczegovinában, Jenopoliában és Podgoriában, bárhol léteznek és tartózkodnak, s jelen levelünket látják, olvassák vagy olvasni hallják, üdvezletünket és kedvezésünket. Miután mi a tiszteletes, áhitatos, nekünk kedves Csernovics Arzénnek, a keleti egyházbeli görög szertartású ráczok

érsekének, továbbá a püspököknek, s más egyházi és világi rendeknek, kapitányoknak, alkapitányoknak, végre a rácz nemzetbeli, — Görög-, Bolgár-, Rácz-országokban, Herczegovinában, Dalmátországban, Podgoriában, Jenopoliában, s a mondottakhoz kapcsolt más helyeken tartózkodó görög szertartású egész községnek, kik tudnillik a törökök vad zsarnokságának torkából kiragadva, magokat és összves utódaikat jogunk, az ő törvényes urok és királyuk joga alá, és kedvezésünk s kegyelmességünk ölébe vetvén, dicséretes lelki erővel kinyilatkoztatták, hogy ezentúl oltalmunk árnyéka alatt akarnak élni s halni: jónak láttuk, nemcsak bizonyos kiváltságokat, szabadságokat és mentességeket, a most folyó alábbirt év augusztus havának huszonegyedik napján, saját kezünk aláirásával kelt kegyelmes oklevelünk erejénél fogva engedélyezni és megadni, hanem őket mindnyájokat, összes háznépeikkel, vagyonukkal, javaikkal és értékeikkel királyi oltalmunk és különös gyámságunk s pártfogásunk alá venni, sőt a ti oltalmatokra, védelmetekre és különös pártfogástokra is bizni. Ennélfogva néktek, felebb emlitett mindnyájatoknak ezzel erősen parancsolva meghagyjuk: miszerint mostantól jövendőre, a felebb elősorolt érseket, püspököket, és az emlitett keleti egyházbeli görög szertartású minden egyéb, egyházi és világi bármely rendü és állapotu embereket egész háznépökkel s össves vagyonukkal és értékökkel emlitett kiváltságaikban, szabadságaikban és mentességeikben, melyek felebb előhozott kegyelmes oklevelünkben bővebben fel vannak jegyezve és kifejezve, minden erőszakos támadók, rendbontók és kártevők ellen, helyettünk és képünkben oltalmazni, védelmezni és

megőrizni, azokban őket mind tinnenmagatok megtartani mind mások által megtartatni; végre őket az előrebocsátott, nekik a felebbirt módon legkegyelmesebben nyújtott kedvezésünkkel élniök, azt élvezniök és használniok hagyni; iránt ok minden segéddel és támogatással lenni; számunkra menedéklevélről, különösen pedig arról is gondoskodni, hogy a felebb említett érseknek néha-néha továbbszállítási eszközök is adassanak: mindenképen tartozzatok és köteleztessetek; királyi hatalmunk e részben teljesen lévén néktek engedményezve és megadva. Máskép ne cselekedjetek. Jelen levelünket, elolvasása után, adjátok vissza az előmutatónak. Kelt Bécs városunkban, deczember tizenegyedik napján, az Urnak ezerhatszáz kilenczvenedik, országlásunknak, a rómainak harminczharmadik, a magyarországinak és a többieknek harminczhatodik, a cseh országinak pedig harminczötödik évében. Leopold. Jaklin Balázs, tinniniai püspök. Maholányi János."

Ezen oklevél alapján, a szükséges menedéklevéllel s részben továbbszállitási eszközökkel is ellátva, Csernovics Arzén népéből több-több csapat Aradon, Szegeden, Pécsett, Mohácson, Székesfehérvárott, Budán, Szentendrén, Egerben, Nagyváradon, Esztergomban, Komáromban, Győrött sat. szállást talált; s kérelmökre az idézett kiváltságlevél 1691. augusztus 20-kán a magyar királyi kanczelláriá által is kiadatott, hogy az ország hatóságai kevésbé tiltakozhassanak ellene; beletétetvén még, kétségkivül magoknak a folyamodóknak s különösen a patriarchának kérelmére a következő sorok:

„Azon is leszünk a lehetőségig mindenképen, hogy diadalmas fegyvereinkkel a többször mondott

rácz népet az általuk előbb birtokolt földterületekbe vagy lakhelyekbe minél hamarább ujból beiktathassuk; és akarjuk hogy saját magistrátusának felügyelete alatt ezen rácz nemzet megmaradhasson, és a felségünktől neki kegyelmesen adományozott kiváltságoknak és szokásainak bolygatás nélkül örvendhessen. Ezenfelül hozzájárulunk ahhoz is, hogy azon esetre, ha a görög szertartásuak közül valaki gyermekek és rokonok hátrahagyása nélkül hal meg, öszves vagyona az érsekre és az egyházra, — nemkülönben, ha az érsek és valamelyik püspök halálozik meg, akkor ezeknek összes hagyatékuk az érsekségre szálljon. Végre, hogy valamennyien érseköktől, mint egyházi fejöktől, mind vallási mind világi ügyekben függjenek, legkegyelmesebben akarjuk és parancsoljuk."

A megtelepités végbe ment de a szállitás és egyébb ügyek elintézése még időbe került, azonban Lipót 1695. márczius 4-én egy új oklevelet adott ki, melynek erejével a többi szerb püspökségek között a székesfejérvár-budai is alapittatik, és a most bevándorlott rácz népnek privilegium adatik — a mely szerint:

„tekintetbe vévén a rácz népnek a kereszténység közös ellensége ellen nemesen irányzott és bő vérontással tanusitott hűséges szolgálatait; és állandó hódolatukkal magát jövendőre is biztatván (további kegyelmes intézkedéseig és az idők forgásához képest teendő rendelkezéseig), kegyelmesen meghagyta: hogy mind a nevezett érseknek hajdani méltósága s hatalma a szertartásabeli püspököket előléptetni (miután ez őt jogosan és ama szertartás szokásához képest illetné) épen maradjon; mind az általa tett

püspökök, névszerint pedig Diakovics Ézsaiás, temesvári és jenei, s a krusedoli kolostor archimandritája; Metoviach István károlyvárosi és zrinopoli; Drobnyak Jeftimias, szegedi; Popovics Jeftimias, budai és fehérvári; Tetovacs Jeftimias, mohácsi és szigeti; Stibicza Spiridion, verseczi; és Benianin Jefrem, váradi és egri tiszteletes püspökök (kiket tudnillik ő, Lepold, jelen levél erejénél fogva kegyelmesen megengedendőknek és eltürendőknek vélt) a nekik kijelelt kerületekben, hol tudnillik a török szolgaság jármából az ő, Leopold, engedelmességébe átment rácz vagy szerb népből illetékes számú családok, az udvari hadi tanács akaratából letelepedtek s magokat elhelyezték, vallási tiszteikben háboritás nélkül eljárhassanak, a vétkeseket javithassák s illetőleg büntethessék, a stolákat s a szertartásuknál és régi szokásnál fogva őket illető egyházi jövedelmeket szedhessék, s hivatalukban (mindazáltal főpapjaink s a római-katholikus egyház rövidsége nélkül) eljárhassanak; hogy végre az erősségekbe, mezővárosokba, végekbe és általában a birodalomba, tudnillik az udvari hadi tanács megbizásából nekik engedményezett helyekbe bárhol be szállitott öszves nép, szertartása és hitvallása szabad gyakorlatának, minden félelem, veszély, testi vagy értéki rövidség nélkül örvendhessen, és a hajdani, már régente, Mátyás király ötödik decretumának harmadik, és Ulászló király második decretumának utolsó czikkelye által nekik megengedett tizedmentességet használhassa és élvezhesse; mely tizedeket ugyan is, ellen nem állván a főpapok és kamarai tisztviselők által előgörditett akadályok, a saját szertartásabeli püspö-

pök élelmezésére és jövedelemmel ellátására fordithassa a nép.“[1])

A görögkeletiek a budai főesperesség alatt egyházakkal, lelkészekkel és iskolákkal birnak Székesfejérvárott, Battán, Adonyban, Ráczalmáson, Dunapentelén. A mult században laktak Sóskuton is, de onnét papjuk kihágásai miatt eltávolittattak.

Püspökeik, vagyis a régi elnevezés szerint a fejérvári budai püspökök közül Popovics Jeftimiasz után ismeretes 1717-ből Milosevich Mihály, a ki Popovich Vincze érsek kérésére neveztetett ki mart. 16-án.[2]) 1750-ben nov. 3-án Demetrovits Vazul helyébe Novákovics Dienes neveztetett ki.[3]) 1770. apr. 9-én Radivojevics Arzen pakraczi püspök helyeztetett át, ki innét ismét a bácsi püspökségre menvén, helyébe 1774-ben Cyrillovics Sofronius erdélyi püspök lett megerősitve.[4])

---

[1]) Magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz. Pest, 1861. Ez oklevél megvan Orsz. levéltár. Királyi könyvek. III. 497. stb. lap.

[2]) Királyi könyvek. IV. 253. l.

[3]) U. o. V. 413. l.

[4]) U. o. V. 555. l.

XII.

A protestantismus.

Buda és Pápa volt az a két pont, a hol igen korán találunk a reformatio nyomára, és a honnét Fejérmegyére is elterjedt annak tana. Amott a Mátyás által alapitott hires egyetem tanárai (1520.), mint Kordátus Konrád s Czysling János plebánusok, az 1522. évben a tanács által meghivott lelkész Sperátus Pál, Szerémi Krónikája szerint, a kir. udvarban több főur, majd Dévai Biró Mátyás (1531.), — emitt, t. i. Pápán Bálint nevü pap (1526.), később Dévai valának az elsők, kik a reformatiót terjesztették. — Helvét iránynyal az természetesen eleinte nem birt, inkább Luther értelme szerint történt a terjeszkedés. De ha az alább mondandók szerint Dévai lehetett az, ki e vidéken és működése előbbi éveiben is a lutheri taniránynyal sok tekintetben ellentétes tant és pedig a Melanchtonit vallotta, valószinü, hogy Fejérmegyében is a helvét reformatio számára készült a talaj. „A dunántuli vidék lankáin a svájcziak értelme hóditotta meg az elméket a Balaton tavától délkeletre", mint Eszéki (Sigerius) Imre irja németországi barátainak. „Az aratás bő, csak az aratók vannak kevesen, másként vélekedők alig vannak", közli Mokos Gyula „Dunántuli ág. egyház alakulása" cz. művében.

Az 1550. év körül Huszár Gál, a hires zvingliánista, illetve kalvinista, midőn Debreczen pusztulása után vidékünkön megfordult, itt már nagyon elhatalmasodva találta a kalvini tanirányt, mint Bullingerhez irt leveléből kitetszik. Ugyancsak emlitetthez irja Fejérkövy kanczellár 1551. évről, hogy az egész magyar nép a helvét irányt követi. Ez irányban működtek Szegedi Kis István, előbb a szomszédos Tolnán, később a szintén szomszédos Ráczkeviben; majd Skaricza Máté, előbb pesti iskolamester, majd ráczkevii pap, a kiről mondja Jankovich („Sociniánusok“ művében), hogy „a dunamelléki református hivek legnagyobb hálát érdemlő hőse, a kinek kell tulajdonitani a genfi confessionak a Duna melletti állhatatos megmaradását.“ Gondolhatni már, hogy a közel szomszédban lakó s működő eme két hires ember, kik közül az első ezen egyházkerületnek akkor szuperintendense is volt, mindent elkövettek arra nézve, miszerint az általuk képviselt helvét tanirány mindinkább terjedjen s erősödjék ne csak lelkészkedésök helyén, hanem a vidéken, sőt az egész superintendentiában is. Az 1567. évben létrejövén az u. n. debreczeni hitvallás, hogy ez csakhamar bevétetett megyénkbeli mai gyülekezetektől, bizonyitják a traktust is kötelező herczegszöllősi kánonok (1576.) dogmaticus pontjai, melyek a debreczeni hitvallásra támaszkodnak. A lutherismus valamint az ország egyéb vidékein lakó magyarajkú lakosság között, ugy megyénk területén sem birt maradandóbb gyökeret verni és a mult századokból Fejérmegyében lutheránus egyházról tudomásunk nincs, és ma is csak Sz.-Miklós, Veleg, Tordas, Gyuró, Csabdi és Csákváron létezik, melyekben a lelkek száma alig kétezerre tehető s jórészük nem

is volt eredetileg magyarajku. De lett légyen hirdetve bármely vallási irány, majdnem minden kétséget kizáró tény az, hogy a reformátió korán és gyorsan terjedt e vidéken, mert keletkezésének ama fentebb említett két pontja, t. i. Buda és Pápa között terülvén el megyénk a Vértes-hegy mentében, könnyen és hamar alakulhattak egyházak, a minthogy alakultak is. A kérdésre, hogy kik voltak azon férfiak, kik Fejérmegye területén a helvét hitvallás terjesztése érdekében működtek? a következőkben próbálok felelni.

Lampe Ember Pál könyvében (1728.) mondatik „In regno Hungariae sub aurora Reformationis vir fuit Mathiás Dévai, qui Budae, Papae, lacum item Balaton intrepide Evangelium praedicavit.“ Hasonlóképen nyilatkozik Bod Péter az Athenásban (1766.) és „Hist. Hungarorum ecclesiastica“ (1744—68.) cz. művében Dévairól és működéséről. Tormássy János, dunamelléki superintendens (1807—14.) „A dunamelléki ref. egyházkerület rövid története“ czimü munkája szerint szintén „Dévai a reformácziót legelőször Fejérmegyében kiáltotta ki és Székesfejérvár körül tanitott nemsokára a mohácsi vész után.“ Tóth Ferencz superintendens „Prot. Ecclesiák historiája“ (1808.) szerint a Vértesaljára és Fejérvármegyébe Budáról, mint szomszéd székvárosból terjedt el a reformácziő. Révész Imre „Dévai Biró Mátyás élete“ cz. művében jóllehet inkább csak hagyománynak, sejtelemnek mondja Dévainak e vidékeni reformátorkodását, ámde midőn épen ő, (Révész) Dévainak több izbeni budai predikátorságáról emlékezik Dévai hátrahagyott iratainak nyomán, megjegyzi, hogy „oly reformátornak, mint Dévai, nem az volt a czélja,

hogy magának biztos, nyugodalmas, állandó hivatalt szerezzen, hanem az, hogy a reformátió eszméit és intézményeit minél több külömböző helyeken hirdesse, szilárditsa", következtetni lehet, hogy Dévai nemcsak Buda városában, hanem annak környékén is hintegette a reformáczió magvait, hol még ezidőben is Salamon Ferencz „Török hóditás" cz. műve szerint oly sürün állottak a falvak, hogy „egymást érték." Dévai már természeténél fogva is nem a csendes, nyugodt, helyhez kötött munkának volt embere. Két izbeni (1531. és 1534.) budai lelkészkedése alatt „ez a mozgékony és vállalkozó szellemü ember" — mint Földváry L. „Szegedi Kis István élete" czimü művében adatok alapján állitja, — „bizonyára nem csak a katedrából prédikálgatott a budai hiveknek, nemcsak iróasztala mellett ült, hanem a vidékre is kitekintgetett, hiszen ott volt tulajdonképen „az aratásra való gabona." Révész jellemzése szerint ő „a magyar faj Luthere", nagyon valószinü, hogy Budán laktában felkereste a szomszédos falvakat s felhasználta a reformatio terjesztésére azon utját is, melyet Zápolyával 1531. évben Budáról a Dráva felé tett, valamint azt, midőn 1534. évben ismét Budáról Sárvárra költözött; vagy midőn 1538—41. közötti években Nádasdi Tamás birtokain működött. Egyébként pedig Dévai maga emliti az ő dunántuli reformátorkodását Bebek Imréhez, székesfejérvári sz. Miklósról czimzett káptalan prépostjához irott levelében 1535. évről, mondván: Praedicationis mei testis est utraque Pannonia." Ige hirdetésemnek tanuja mind a két Pannonia. Dévai ezen levelében azt is mondja, hogy Pelsőczi Bebek Imre prépost elhagyván a katholikus hitet, megnősült. Koller Hist. Episc. Quinque eccle-

siensis. V. 231. l. Pedig ez nem áll, mert Bebek még 1537-ben is prépost volt s mint ilyent panaszolja be János királynál Dalmady Sebestény keresztes parancsnok azért, hogy a káptalan emberei többféle kárt okoztak a kereszteseknek Barcson és a Celum vizen levő malomban. Keresztesek Protoc. III. 754. l.

Dévairól tanuskodik a Székesfejérvár és Veszprém között fekvő kádártai ref. egyház régi jegyzőkönyve (1740.), mely azt mondja, hogy „régi öreg emberek bizonyságából volt e helyen egy Mátyás nevü pap, ki is itt mintegy másfélesztendeig szolgálván, a körüllevő helységekben is szolgált, ez a Mátyás nevü pap pedig volt Dévai Mátyás . . .“

Igy vélekedik Tóth Ferencz ref. egyháztörténetiró, midőn fentebb emlitett művében irja, hogy „Veszprémvármegyében, Pápán kapott legelsőbben is lábra a reformáta vallás, hirdetvén ezt itt Bálint pap legelsőbben. Innen pedig a körülbelől levő sokszámu ekklézsiákra, a melyek ama nagy református urnak: Török Bálintnak a Dunáig kinyuló birtokaiban s uradalmaiban voltak, egyebek közt ugyan Bálint pap s ő utána Dévai Biró Mátyás által terjesztetett a reformátió.“ Ugy Bálint pap, mint Dévai, a történetirók egybehangzó tanusitása szerint a Zwingli-Melanchton-féle tant hirdették, maga Török Bálint is határozottan ezzel rokonszenvezett és ennek érdekében működött egészen a török fogságba való jutásaig (1541.). Ő a mohácsi vész után az ország politikai életében nagy szerepet játszott, előbb Ferdinándnak, majd János királynak volt főembere, az ország központján, Budán gyakorta tartózkodván, hihetőleg többször megfordult Buda vidéki birtokain s mint a reformáczió nagy pártfogója, annak meg-

gyökereztetését és terjedését előmozditotta, mely körülmény megyénk területén eső egyéb falvak lakosaira is hatással lehete. A magyarság főereje az országban ezen vidéken vala, bár ezidőben már nagyon megtizedelve. Thuróczy krónikája, ugyszinte a Budai Krónika, valamint Hunfalvy műve szerint a magyarság főereje Dunántúl, a régi Pannoniában volt, ez levén az országnak legnépesebb része. Azon időből, midőn itt Dévai a reformácziót terjeszthette Török Bálint pártfogása alatt, Fejérmegye északkeleti részén közel száz tősgyökeres magyar helység létezett, megfogyott lakossággal ugyan, mert az 1526. év őszén Mohácstól Budáig felvonuló II. Szolimán pusztitó hada e megyén is keresztül ment, mely a Duna mentén a történetirók szerint nehány hét alatt 200.000 magyart gyilkolt le.

„Azokból a vármegyékből és országrészekből, (Kovasóczy F. Szádeczky szerint), melyek a török hatalmába kerültek, valódi népvándorlás indult meg a hódoltságon kivüli vármegyékbe. A hódoltság területén alig maradt egyéb a régi lakosságból, mint a földhöz kötött szegény nép. Ez a sors, az ősi földről való elbujdosás keserve legelőször érte az ország délnyugoti részét, a merre a mohácsi vész után a török hadak országutja vezetett.“ Daczára azomban eme elnéptelenedésnek, a következő megyebeli községek és puszták létezéséről van említés téve, u. m.: Kajászó-Szent-Péter, Ivánesi-fok, Pákozd, Pátka, Csákvár, Alcsuth, Felcsuth, Kuldó, Acsa, Gyuró, Lovasberény, Nyék, Vaál, Tabajd, Doboz, Vereb, Bicske, Vért, Mány, Ettyek, Jégháza s Széplak, Duna-Pentele, Seregélyes, Aba, Sárkeresztur, Baracska, Fertőfőnyék (Velencze), Zámoly, Ságh (Pátkánál),

Pöttend, Szedreg, Szár, Diósd, Százhalom (Batta), Rácz-Almás, Martonvásár, Berki, Szent-Iván (Kajászó-Sz.-Péter mellett), Alsó-Szent-Iván, Tárnok, Besnyő (Ercsinél), Sóskút, Érd, Adony, Tordas, Ercsi, Hard, Forna, Varsán (K.-Sz.-Péter m.), Bágyom (Pázmánd mellett), Szent-László, Szent-Miklós (Martonvásár m.), Szent-Ágota, stb.; mindezen helységek tetemes részében már kath. plébániák voltak a mohácsi vész évtizedében; megmaradt csekélyszámu lakossága elvesztvén kath. lelkipásztorait, a kath. evangelium hirdetőit, nagyon valószinü, hogy a magyar Dévai tanait magába vette. Sőt arra is vannak jelenségek, hogy Székesfejérvárra is behatolt a reformátió. Igy Szilády Áron a „Régi magyar költők tárában“ fedezett fel adatot arra, hogy Turkovich Miklós budai biró befolyásolta a székesfejérváriakat a reformatió érdekében. És Oláh Miklós primás 1530. évben már levelet ir Lőrincz fejérvári préposthoz, melyben a kath. hithez való ragaszkodás hathatósan ajánltatik s parancsoltatik (Ipolyi: Oláh M. levelezése). Bizonyára nincs szükség ily tartalmu levélre, ha Fejérváron semmi nyoma a reformácziónak. Az 1538. évben a wittenbergi egyetemre Melanchtont megy hallgatni ama fejérvári ifju, ki igy iratkozott be: „Paulus Sartor ex Albaregali Pannoniae.“ Engelhardt német történész „Leben des Mathias Dévai“ cz. művében pedig arról tesz említést, hogy Székesfejérváron (1543.) a város birája, midőn a róm. kath. közönség tőle a protestánsok elnyomatását követelte, azt megtagadta. Ugyanezen évről irják Luthernek (Tóth Ferencz históriájában), hogy „azt a székesfejérvári predikátort, ki itten az Ur-vacsoráját két szin alatt kiszolgáltatván, a népet a r. kath. vallástól elszakasztotta, az Ur-vacsoráját

ekképen felvevőkkel egyetemben a kath rész tömlöczbe hányatni rendelte, de a mit a város birája nem teljesite.“ Ugyancsak ez évről olvashatjuk (1543.) Szerémi Gy. egykoru iró „Epist. de perdicione Regni Hung.“ cz. művéből, hogy Székesfejérváron a polgárok egészen elszakadtak valának a kath. hittől és római szent-széktől, — olvashatjuk, hogy midőn a török sultán a város meghódolása után a tisztelgő polgárokat fogadta, a megjelent hét pap közül csak egy öreg pap mondá magát a régi hithez ragaszkodónak. Sőt Szerémi Székesfejérvárnak elestét egyenesen annak tulajdonitja, mivel a „katholikusok lutheránusokká lettek“, a kiknek „prófétájuk Lajos deák“ (Ludovicus scholasticus) vala és a kik már articulusokba is szedték, mit nem kell hinni és követni. A Szerémi által emlitett s névszerint nem ismert papokon kivül emlittetik Baranyai Mucsi Pál, ki itt ez időben hirdette volna a reformácziót. (Földváry L. Szegedi Kis István élete.)

Hogy a városnak török kézre lett jutása után megmaradt-e a protestantismus vagy pedig a lakosságnak kipusztulásával ez is elenyészett? biztosan nem tudjuk. Azonban az a körülmény, hogy a zürzavaros napokban a fejérvári protestansok nagyrésze Ráczkevibe menekült, arra hagy következtetni, hogy nem volt valami nagyon virágzó az ő állapotuk sem.

Lehetséges, hogy Dévain kivül, a ki a Dunántúlról 1541. évben végkép elköltözött, még más férfiak is terjesztették a reformácziót. Igy Szegedi Kis István, ki mint tolnai tanitó, majd lelkész, 1553. év körül elbeszéli Flacius Mátyáshoz irott levelében, hogy „mily fáradozások és a katholikusokkal való küzdelmek között járá be a töröknek hódolt helyeket;“

hódolt hely volt pedig egész Fejérmegye, — hihető tehát, hogy Kis itt is megfordult. Később Rácz-keviben székelő superintendens lett, kinek igazgatása alá 35 török hódoltsági ekklésia tartozott. Skaricza szerint Eszéki vagy Szigeti Imre is, ki a török alatti dunántuli részeken hirdeté a prot. tant sok veszély között, mig nem a budai basa az ő kértére megengedé, hogy az evang. tudomány mindenütt szabadon hirdettethetik, — szintén járhatott e vidéken.

A fentiek után a reformácziónak e vidéken lett korai elterjedéséről bizonyságot tehet még Verancz Antal, esztergomi érsek, a ki után irja Róka „Vitae Praesulum Veszpr.“ cz. művében, hogy „Veszprémben és annak szomszédságában, szintugy Pápán és vidékén már a mohácsi vész alkalmával uralkodott előbb a szerencsétlen Luther, majd Kalvin tudományának konkolya.“ Szigeti Imre tolnai pap 1549. évben irja Flaciusnak Wittenbergbe, hogy „ezen a tájakon nagy az Ur aratása, városokban, falvakban, melyekből a pápa szolgáinak odább állani kellett, nincsenek Isten igéjének hirdetői;“ midőn ugyanekkor a budai basának Debreczenbe és vidékére küldött s onnan igehirdetőket hivó levelére „kevés napok multán a prédikátorok nagy része a hódoltsági területre költözött“ (Szegedi Kis István életrajza.). Pázmány Péter primás is (Szentiványi Dissert. Par.) azt mondja, hogy „a mohácsi vész után két évtizedig dúló török háboruk folytán a plébániák odahagyattak a plebánusok által és a nagy szerencsétlenségben hiven megmaradt prot. ekklesiához kapcsolták magukat.“ Telegdi Miklós pécsi püspök 1580. évben ugy nyilatkozik, hogy „az ország minden városait, helységeit, falvait, pusztáit annyira ellepték a protestánsok, hogy félni lehetett,

miszerint a katholikus vallásnak neve is kivész . . .“ S ha már Forgách Ferencz érsek az 1611. évi tartományi zsinatban igy nyilatkozik, hogy „minden királyi, sőt püspöki városok is a püspökök megegyezésével bevették a reformácziót, falvak, városok plebanusaikkal, templomaikkal, de a mi ritka helyen volt: iskoláikkal együtt átmentek“, — majd továbbá „a magyar kath. egyház legtöbb sebet vőn a lelkészek hiányából s gyakran történt, hogy a nép vagy a szomszéd, többnyire nem katholikus paphoz fordult, vagy — baromként élni nem akarván, — protestáns papot fogadott lelkészül“, — sőt még 1622. évben is Pázmány számitása szerint a „Duna, Tisza, Dráva, Száva egész közén s a török hódoltságban alig találkozott husz kath. pap, kik álöltözetben álutakon bujdostanak . . .“ (Beöthy „M. Ir. tört.“), — Péterffy Conc. II. 204., midőn Kazy Ferencz azt mondja, hogy „egész Magyarországban a falvak tébolyodásban vannak Kálvin és Luther tudományától,“ — midőn 1543. évről a Ferdinánd király udvarában tartózkodó német császári követ irja V. Károlynak, hogy „Ferdinánd király birtokaiban alig van országnagy vagy nemes, ki Luther-követő nem volna“ (Lanz Corresp. II. k.), — midőn 1548. évről Orlandin iró azt mondja, hogy „harminez prot. ember van ott, a hol egy pápista“, midőn Arator jezsuita atya egy évtizeddel később azt az ismeretes mondást hangoztatja, hogy „egész Magyarországban csak három főur van katholikus, a nemesek közül pedig alig egy“, — akkor nagyon valószinü, sőt bizonyosnak mondható, hogy megyénkben erős lábat vetett a protestantismus, annyival is inkább, mert ezen a mi vidékünkön, megyénkben, hol főurak (Nádasdy, Batthyány, Török, Illésházy,

Nyáry, stb.), köznemesek, (Bia, Tabajd, Lovasberény, Páty, Pomáz, Acsa, Alcsuth, Felcsuth, Aba, Kajászó-Szent-Péter és később az u. n. „nobilis ekklézsiákat“ alkotó puszták, majorok), és magyarajku jobbágyság lakoztak, a XVI. század közepén nemcsak ismerve, de bevéve, virágozva is kelle lenni a protestans vallásnak, a melyet nem üldözött senki, legkevésbé a veszprémi püspökök, kiknek megyéjéhez tartozott Fejérmegye, de a kik tényleg nem is töltötték már be püspökségüket ez időben. A veszprémi nagy kiterjedésü püspöki megye (Lányi egyh. tört. szerint), a mohácsi vész után több mint két évtizeden át „főpásztori gondosság tekintetében a legárvább állapotban sinylődött.“ Volt ugyan névszerint püspöke Kecheti Márton személyében, de ez csak a püspökség javait élvezte, 1545. évben pedig vallásának, hivatalának elhagyásával Veszprémet is elhagyta és megnősült.

Ezen adatokat erősiti meg annak az öreg karádi embernek a vallomása is, a ki 1721-ben, midőn a Somogymegyében levő prot. eklezsiák az országos vallásügyi bizottság által megvizsgáltattak, eként vallott: „igaz keresztyén hitire vallja, hogy egykor még kisded korában, in infantia, néminémü öregasszonytól hallotta, igy beszélvén formalibus: Hallod-e fiam! oly szép élettel ajándékozott meg engemet az Isten, hogy még arról is emlékezem, hogy Budától fogva egész Horvátországig egy kálvinista vallason levő helységet sem szemléltem, hire sem volt a prédikátoroknak, hanem mindenütt a kath. templomok szép istenes dicséretekkel egyetemben tündöklöttek a Dunamelléken egész Légrádig, rövid idő múlva azonban annyi takarodott egyszersmid a Dunán által, hogy

egészen összekeveredett a pápistasággal és időjártával mind kálvinistákká lettek, a mint magam is azzá lettem. . . .“

Helv. hitv. egyházközségek.

Aba. Lampe-Ember Pál prot. egyháztörténeti könyvében Parai Sámuel tolnai pap 1647. évben keltezett levelében már régi egyháznak mondja Abát. Arany Mihály, egy 1721. évben kihallgatott tanú hit alatt vallja, hogy „az ő elei már kétszáz esztendőkkel Abán laktanak, ez helységnek örökös urai levén, azoknak idejében is a templom a kálvinistáké volt. . . .“ A mai napság is virágzó Arany-család régi okmányai már 1520 körül említik, hogy a család a reformácziót bevette, a család elszaporodtával a XVI. század közepén már udvari predikátort is tartottak, templomot csináltak, gyülekezetet alakitottak. A XVI. század közepére tehetjük a reform. egyház keletkezését. A török adóösszeirási defterek is falunak mondják az 1572. évről. Közelebbi élete azonban az egyháznak ez időkből nagyon ismeretes. Pap nevét először 1528. évből tudjuk: Andreas Sempreinus.

Acsa. Az itteni róm. kath. egyház birtokában levő jegyzet azt mondja, hogy „a mohácsi vész után a reformátusok birtokába jutott a templom.“ Hihetőbb, hogy a község második elpusztulása után (1543.) ment a prot. hitetkövetők birtokába a kath. templom. Annyit tudunk a török adóösszeirási defterekből, hogy Acsa 1563. évben falú gyanánt szerepelt. A fentebbi 1753. évi plebániák össszeirása pedig

azt jelzi, hogy: „az acsai templomot, melyet most a reftusok usurpálnak, a katholikusok épitették," s „hogy a kálvinisták a török uralom alatt megmaradtak, kiknek predikátoruk is volt." A reformátusoknak a török uralom alatti megmaradása azt látszik jelezni, hogy ők már azt az uralmat megelőzőleg is birták a templomot? vagy hogy annak kezdetén vették birtokukba? nem tudom, de a jegyzőkönyv kifejezése sejtetni enged annyit, hogy a protestantismus követői korán, a XVI. század közepe táján foglalták el azt a templomot. Ez időtájra vonatkozhatik az 1724. évben alapitott róm. kath. plébánia levéltárában levő amaz irat, mely 1765. évről azt mondja, hogy „a katholikusoknak csak akkor sikerült a mohácsi vész után a reformátusok birtokába jutott templomot ezektől visszafoglalni, midőn a paulinusok ezen acsai uradalmat, melyet az idők viszontagságai miatt elvesztettek, törvény utján visszanyerték, kik aztán azt is kieszközölték hogy M. Therésia egy kir. leirat által a régi egyházat a kálvinistákfól elvétette." Az a körülmény már, hogy a prot. hit követői a maguk birtokába vették a kath. templomot, bizonyitja, hogy az akkor még használható állapotban lehetett, falai fennállottak, tehát a pusztulás után, legkésőbb a XVI. század második felében, foglalták el a protestánsok, s hogy csakugyan fennállott az egyház ez időben, mutatja a jelen század elején itt megejtett Báthory-superintendens-féle látogatás jegyzőkönyve, mely feljegyzi, hogy „van az egyháznak egy bádog aranyozott pohara s egy kisded tányérkája, mely a hagyomány szerint a reformáczió alkalmával szállott a reformátusokra a teplommal

együtt, mivel hogy úgy vagyon összealkalmaztatva, a miképen szokott a róm. kath. ekklesiákban, továbbá van az ekklésiának egy régi bibliája, nincsen versekre osztva, a forditás nem Károlié.“ Ha bebizonyulna, hogy emlitett egyh. edények csakugyan kath. eredetüek, akkor a ref. egyház alakulása csakugyan a reformátióig vihető vissza; az „ekklésia bibliája“ pedig a Heltai-féle biblia 1551—56. évek alatt nyomtatott példánya lehet. A török defterekben 1580—1581. években előszámlált tősgyökeres magyar nevü 30 házaspárból álló gyülekezet lelkészei ismeretlenek. Az 1626. évből tudjuk a pap nevét: Stephanus Adonyi. A falu régi pecsétе meg van. „Nemes Acsa falu“ évszám vagy 1616, vagy 1676. rajta.

Alcsúth. Régi prot. egyházzal. A falu elpusztul 1526. s 1543-ban. De a lakosság visszatelepedvén 1565. évben ismét falunak találjuk a defterekben és pedig tisztán magyar nevü lakosokkal. Papját csak 1620. körül tudjuk: Herczegszőllősi Gáspár személyében.

Bicske. Régi helység. Elpusztult 1526. 1541. 1543. Hogy voltak prot. lakosai: bizonyitani látszik az 1721. évi országos investigationális jegyzőköny, a melyben idős tanúk vallják, hogy hallották régi becsületes emberektől, hogy a templom elvétele előtt, mely 1701. évben történt, már száz esztendőkkel mindétig a helvétusok birodalmában volt a bicskei templom.“ Az 1701. évről vissza számitva az egyszáz esztendőt, láthatjuk, hogy az 1600-as évek elején már temploma van a bicskei ref. gyülekezetnek s pedig kőtemplom, melynek elvételéről az idős tanúk tanúskodnak. Mivel a régiek a török uralom gyakori pusztitásaira való

tekintettel szilárd anyagból templomot nem épitettek, Bicskén pedig már 1600 körül kőtemplomról van emlékezet, e körülmény azon feltevésre bir, hogy a prot. hitre áttért ősök az eredeti régi kath. templomot vették át s javitották ki annak esetleges hiányait. E föltevésemet támogatja az, hogy az 1701. évben csakugyan azon okból vétetett el a kőtemplom a reformátusoktól a földes úr parancsolatjából, mivel ex fundamento a katholikusokat illeti az. Pap nevét itt sem tudjuk a XVI. századból, csak 1626-ban Endrédi P. András t. Az országos levéltár dicalis lajstroma 1613-ban a falut kamarai jószágnak mondja 2 egész portával, 1619-ben már 6 portával. „Turcis subjecta, libertas nondum est expleta.“

Baracska. Régi ref. eklezsiáról nincs adat. A mostani a multszázad harminczas éveiben alakult mint filia, anyaegyház 1780. után lett.

Bodmér. Mint filia 1740-es években létezett, anyaegyház 1780. után lett.

Csapdi. Ép ezek mondhatók erről is.

Csákvár. A reformátió idejében, az 1543. évi elpusztulása után a falu mikor népesült be, bizonytalan. Annyi igaz, hogy 1566. évben falu gyanánt emlitik a török-defterek. Hogy protestansok is lakták, bizonyitja ama körülmény, hogy 1600. után már prédikátort találunk Pátkai György személyében, mig a kath. egyház csak másfél évszázad mulva bir újra megalakulni Csákváron.

Annak, hogy az egyház a XVI. században alakult meg, némi elmosódó nyomára akadunk. Ugyanis az 1721. évben az akkori reformatus eredetére nézve Csákváron is tanúkihallgattatás eszközöltetvén, a tanúk közül egy azt vallotta: „ex

fundamento, hogy a templomot ki épitette nem tudja, hanem ex signis gondolja valaha katholikusokénak lenni, mivel belől a falára képek vannak festve, s mintha oltár hely volna, olyanforma kőrakása is van.“ Ezen vallomásból azt vonhatjuk ki, hogy a templomnak (t. i. az ősrégi kath. templomnak) 1543. évben történt leégése folytán, ennek csakis tűz által megemészthető része t. i. tetőzete pusztult el, de a templom falazata, a kath. templomokban szokásos képfestményekkel együtt épségben megmaradt és a festményeket még az időjárás sem koptatta le. Miért nem? mert a leégés után nem sokára tetőzet alá vétetett a fal, hogy a templom istentiszteleti czélra alkalmatos legyen. Ha tekintetbe vesszük, hogy csak egy pár évtized alatt is menynyit pusztul az idő viszontagságainak szabadon kitett s égést szenvedett épületfal, el kell fogadnunk ama föltevést, hogy ha a festett képek még épségben látszottak a falon 1721. évben is, a templomnak 1543. évi leégése után újbóli használatbavétele pár évtizednél későbbi időben nem történhetett, hanem inkább azon belől, 1550—60. körül. Ezen feltevés szerint tehát Csákvárfalu s benne a reformált egyház alakulása a XVI. század második felére tehető, a midőn a gyülekezet a régi, leégve talált katholikus templomot felépitette, kijavitotta, használatba vette.

Doboz. Már a reformátió előtt község volt, a török-foglalás elején elpusztult, de 1580. évben ismét falu a defterek szerint. Ez időbeli ref. egyházról semmi adatunk nincs. A mostani egyházat 1736. évben alapitották az akkor megszálló lakosok, reformátusok lévén mind.

Ercsi. A jelen század közepe után alakult az itteni ref. egyház.

Ettyek. Az itteni ref. egyház a reformáczió századának szülöttje. A falu már a mohácsi vész előtt létezik, az 1526-ban feldulatik. Falunak nyomára 1562. évben akadunk, — a lakosság a prot. vallást követte, mert az 1590-es években már a gyülekezetnek papjára is találunk Udvardi Mátyás személyében. Az 1580. évben igaz, hogy csak 25 ház emlittetik, a mi legfölebb 200 lelket feltételez, de ide kell még számitanunk azon teljesen szegény lakosokat, kik a defterbe föl nem vétettek. Továbbá a defter Ettyeket vásárral biró helynek emliti, a hova tehát a vidéken szerte lakó törökök és keresztények adásvevés végett összegyültek, tehát központi népesebb helynek tekinthető. A lakosság gyülekezetet, egyházat alkot, a régi romokban talált róm. kath. templomot épithették meg és alakithatták át istentiszteleti czélra, mivel később e czimen vették vissza a katholikusok.

Ezt hagyja emlékezetben a megyei plébániák összeirásáról szóló jegyzőkönyv (1753.) midőn mondja, hogy Ettyeken hajdan róm. kath. kőtemplom volt, de a törökök elpusztitották, romjaiból a reformátusok felépitették, de visszafoglaltatott tőlük.“ Udvardi lelkész előtt is lehetett pap, de nevét nem tudjuk. Az ő idejéből az egyház régi levéltárában levő jegyzet azt mondja, hogy „abban az időben, midőn az országban felettébb való sok hadakozások, pártütések, futások, vérontások voltanak, prédikátoruk volt Udvardi Mátyás . . .“ Mivel már bizonyos, hogy ez idézett korszak alatt az u. n. 15 éves háború értendő, mely 1591—1606-ig volt, állitják, hogy

ezen évek nehányában prédikátorkodott Udvardi. Egyszóval Ettyeken levő prot. egyház a XVI. század második feléből eredettnek tekinthető.

Felcsúth. Eredetét ennek is visszavihetjük a XVI. századnak második felébe. Az 1580. évi defterek falunak mondják. Az egyházkerület 1626. évben kezdődő jegyzőkönyve Kis-Csúthnak nevezi és a gyülekezet papjául Nagyhalászi Pápa Gergelyt emliti.

Gárdony. A mult század közepén alakult egyház, midőn még filiális puszta volt (1745). József türelmi rendelete után lett anyaegyházzá.

Gyuró-Kuldó. Régi helység. A reformátió kezdete összeesvén a falú pusztulásával a török uralom elején, egy darabig pusztaság. Falú már 1565. évben Gyure, Györe néven. Másfél évtized mulva a lakosok nevei is emlittetnek a defterekben, kik szintén tiszta magyar hangzásúak. Sem gyülekezet sem annak életéről, sem predikátor nevéről nincsenek adataim. (A század végén elnéptelenedik. Az 1619. évben az országos levéltár tized-lajstromai „possessio Giuro"-nak mondják 3 portával, 1622-ben már „Villa", mely „turcis subjecta." Később azonban gyarapodik.) Papját csakis 1628. évből tudjuk Tóthfalusi Sz. Péter személyében.

Ivánesa. Lakott községnek mondatik a reformátió idejében, de a török dúlások elején elpusztul s pár száz évig ugy marad. A ref. egyház benne jelen század harminczas éveiben kezd alakulni és 1848. évben önálló lett.

Kajászó-Szent-Péter. A XVI. század közepe táján falunak találjuk és pedig 1562. évben a defterek „Kiaszó-Péter falunak" mondják. Benne a

protestáns egyház eredetére nézve némi tájékozást nyerünk régi elbontott templomának falfestményeiből és meglevő egyházi edényeiből. Az 1816. évi superintendens-i látogatás alkalmával az egyház saját multjára tartozó adatokat gyüjtögetvén, idős emberek vallották, hogy a „parochiális házfundus felső végénél a dombon volt egy elhagyott pusztatemplom, melyet hajdan a reformátusok használtak, de 1802. évben szétbontották és annak anyagából akkor meglevő oratoriumuk mellé kőtornyot épitettek. Annak a régi templomnak belső falain gothus vagy görög irások és régi görög képek látszottak festve.“ Az egyház jelenleg is használatban levő urvacsorai tányérkáján egy fiait saját melléből etető pelikán madár, ez alatt paizson az ur felfeszitett teste és egy csillag látható; hatszögletü urvacsorai poharának pedig mindegyik kiszögelő csúcsán egy cyrill vagy góth betü van. Pap nevét nem tudjuk, csak is 1628-ból tudjuk Marussi István személyében.

Kápolnás-Nyék. Anyaegyház, de nem a reformátió századában alakult, hanem 1781-ben.

Lovasberény. A reformátió századában született az itteni prot. egyház a korábbi népes róm. kath. lakosságból, mely a mohácsi vész után történt szétfutásából visszatérni tudott. Egy másodrendü adatunk, százvári Károly csabdii ref. tanitóra hajdan Lovasberényt birtoklott őseitől maradt okmányok szerint 1540. évben prédikáló tanitó lett volna itt Oroszi Pál, majd Dévai Koncz Ferencz. A falú ismét elpusztul 1543. évben (Pauer Hist. Dioec. Albareg.), csak a két évtized mulva népesül be, mert 1562. évben a defterek falunak mondják. A lakosság török jobbágygyá lőn, egyházat alkot, a

meglevő romokban heverő kath. templomot elfoglalja, kijavitja. A legközelebbi élete ismeretlen, csak azt tudjuk a faluról, hogy a század végén dúló háboruk elnéptelenitik, pusztává teszik, és igy áll 1637. évig, a mely évben Tolna-megyéből Bikácsról jött magyar református lakosok szállták meg, a mint egy a régi templomban volt deszkafelirat, mely ma is megvan a grófi kastélyban állitólag bizonyitja: „Falú megszállásakor épült Istenben Anno 1637“ t. i. a templom.

Mány. Eredete homályos, sőt a XVI. századból teljesen ismeretlen. Az 1721. évben kihallgatott tanúk között egyik azt vallja, hogy születésétől fogva (1663.) a mányi templom mindig helvétusoké volt.“ 1745. évi tanúk közül pedig egy 80 éves vallja, hogy „nem tudja a templom épitésének idejét, valamint prédikátor vagy oskolamester odamenetelét sem, mert mindkettő volt már a török világban.“ Papról csak 1664. évben tudunk Bogdányi Mihályról (traktus-jegyzőkönyv), más adatunk 1656-tól mondja őt, hogy szolgált. (Almanach). Szóval a XVII. század második felének első tizedét tekinthetjük az egyház alakulásának.

Pákozd. A reformáczió századának szülöttje az itteni ref. ekklésia. Falut találunk az 1543. évi pusztulás után 1567. évben (defterek), — egyházat pedig a következő adatunk sejtet ez időben. Ugyanis az 1721. évben történt investigationális eljárásról fölvett jegyzőkönyben olvashatjuk a következőket egy Csizmadia Márton öreg tanú vallomása nyomán: „a pákozdi templom a kálvinistáké volt örökké, sőt az ő atyja százesztendős volt mikor meghalt, az is emlegette, hogy mindétig békeségesen lakozhattanak

Szőllős-Pákozdon a helvétusok.“ Ebből látjuk, hogy Csizmadia Márton életideje, midőn tanúskodik, 68 esztendő, az atyjáé 100 év, a kettőé közel 170 esztendő. Ha ezen évszám mennyiségből a két egyén gyermek korára, a melyben azok a történt dolgokra világosan nem emlékezhetnek leszámitunk 20—25 évet, fenmarad még 140—150 évi időköz, a melyet kivonva 1721. évből, a tanú kihallgatás évéből 1570—80 év lehetett azon időpont, a melyben már reform. templom volt és igy a ref. gyülekezetnek is léteznie kelle. Bizonyitani látszik ezt a „Fejérmegyei districtus“ plébániáinak alakulását s történetét tartalmazó jegyzék (veszprémi püspökség 1753), midőn mondja „a reformátusok itt laktak a törökök idejében papjukkal együtt.“ A falú 1543. évben elpusztul a gyülekezettel egyetemben, nehezen bir benépesülni, mert az 1626. évi dicális-lajstromok szerint is még „Villa Pakozd Turcis subjecta anno 1626.“ Tiz év mulva már 3 portája van, mint possessio (1636). Lelkészét találjuk az 1620. években: Andreas T. Sarvari Pastor Eccl. Pakozdiensis.

P á t k a. A pátkai ref. egyházról a reformáczió századában mit sem tudunk. A régi Pátka létezett a mohácsi vész előtt, az bizonyos, plébániával. Hihető, hogy ide is bejött a reformáczió, de a török-dúlás nem csak a vallást, hanem a falut is megsemmisitette a szomszéd Nyékkel együtt, mint szájhagyomány mondja, a templomba szorult népet legyilkolták a törökök. Puszta hely lett egy századon át úgylátszik. Az 1640-es években alakul az uj falu és ref. egyház. Bizonyitja azt az a t ö r ö k irat, mely eredetiben meg van ma is, mely a településnek kedvezményt igér (1640); bizonyitja az akkori

magyar földesúr Nádasdy Ferencz levete 1648. évből, mely a helységet „Pátka Pusztafalunak“ irja és egy jobbágyát szabadit fel. Bizonyitja a nagykőrösi ref. egyház régi számadó jegyzőkönyve, mely a pátkaiaknak egy forintot ád templom épitésre 1637. évben. Első papja gyanánt Acsádi Jánost mondják adataink 1650. körül. A nép leginkább Tolna-Baranya megyéből jött ide települni.

Sárbogárd-Tinord. Régi bessenyő telep volt. A török defterek 1586. évből falunak emlitik, de lehet, hogy a lakosok nem is keresztények voltak, mert e helyen törökerősség állott (palánk), azért nevezte a defter falunak. Lakosai mint régi nemesek szétszórtan élve csak a múlt század közepén alakultak egyházzá 1736. évben, de vallás gyakorlatuk eltöröltetett. A mult század végén született az egyház 1782. évben.

Sárkeresztúr. Már 1721-ben négy katholikuson kivül az összes lakosság református volt. 1674-ben Kajáry István volt papjuk. Egy 1721. évi tanú kihallgatás szerint a templom régi időtől fogva az övéké volt. Békében éltek és gyakorolták vallásukat és semmi sérelmet nem szenvedtek a kath. egyház részéről. Lásd bőven Lévay Lajos. A keresztúri ref. egyház multja és jelenje. Budapest 1890.

Seregélyes. Régi helység levén, a mennyiben 1539. évben is falunak találjuk, mint a fejérvári prépost tulajdona, hihető, hogy a reformátió kezdetén alakult itt a ref. egyház, de azt a törökdúlás megsemmisitette a faluval együtt. A falu azonban csakhamar feltámad, mert falunak találjuk 1563. évben (defterek), 1572. évben szintén (dicalis lajstromok) „seregiles“ néven. Ugyancsak utóbbi

adatok falunak mondják 1578., 1600., 1617., 1624. stb. években is folytonosan, tehát nagyobb, erőteljesebb helységek közé tartozott és igy a benne alakult egyház is. Ennek azonban papját nem tudjuk a XVI. században megnevezni, mivel nem a fejérvári traktushoz tartozott. A XVII. század első felében illetve második negyedében aligha létezik a község és egyház, vagy legalább nagyon megfogyatkozva, mert az 1721. évi kihallgatott tanúk a töröknek Bécs alá menetele előtt létezőnek mondják ugyan, de nem sok esztendőkkel, és az egyháznak 1804. évben keltezett jegyzőkönyve igy szól: „Minthogy Székesfejérvár környéke a törököknek Magyarországban lett uralkodásuk alatt nagyobbrészben elpusztult és igy seregélyesi hitelre méltó régi öreg embereknek tanúbizonysága szerint azt a helyet, mely most Seregélyesnek neveztetik, Budavárának megvétele előtt kevés esztendőkkel kezdették némely emberek megszállani, kik között első volt valami Torvoi vagy Tomoi nevü tehetséges ember, (kinek háza helyén épült a helység mészárosának a háza) és a szerint lassanként megszaporodván a lakosoknak száma a vallásbéli közönséges istentisztelet felállittatott.“ Papját 1652. évből tudjuk, névszerint Jászberényi Jánost, tehát mégis elég sok évvel Buda vétele előttről. Az új falu nem a régi helyén (a mostani temetőkert helyén), hanem attól északnyugot felé épült.

Sukoró. Az itteni ref. egyház nem a reformátió századában született, hanem a XVII. század első felében. Legalább nem tudunk adatot felmutatni a XVI. századból. Az egyháznak pecsétnyomója 1623. évből való, — lelkipásztorának neve 1629. évből

Transsylvanus Erdélyi B. Ferencz. Ez mutatja, hogy e század első évtizedeiben népesedhetett be a helység, bár az 1753. évi vármegyei jegyzőkönyv — a megyebeli plébániákról — azt mondja, hogy „azt a templomot, melyet most (—1753—) a kálvinisták birnak, hajdan a katholikusok épitették kőből.“ Ez a templom már a reformátusoknak a második ujonnan épült templomuk vala (t. i. az 1753-ik évi), tehát az 1753. évi adat, ugylátszik, nem mond valóságot. Tudtommal itt a reformáczió előtt vagy annak létrejövetelekor kath. egyház nem volt.

Tabajd. Régi hely a budai pálosok birták a községet a mohácsi vész előtt. Elpusztult 1526. évben. Nemsokára ismét helység, mint p. o. 1541. évben Székesfejérvár tulajdona. Az 1559. évben „30 házból álló falu“ a defterek szerint. 1581. évből a lakosokat ismerjük névszerint, a kik mind magyar nevüek. Követték hát valószinüleg a tabajdiak is a református vallást. Hogy csakugyan református vallásuak lakták, bizonyitani látszik ama tanúvallomás, mely 1721. évben itt is megejtetett a teplom ügyben a vármegye által. Tanúk mondják, hogy az 1696. elpusztult templomot is ők csináltatták eredetileg, — az 1745. évi tanúvallomások pedig emlékezetben hagyták, miszerint „sohasem hallották a tanúk, mikor kezdődött a helység, ember nem emlékezhetik arra, mikor hoztak prédikátort és mestert“ egy öreg tanú pláne igy szól: „ha nagyatyám uram élne is, nem tudná megmondani, mikor kezdték a tabajdi kálvinisták az ő áhitatosságukat.“

A század végéni dulóháborúk Tabajdot is csaknem végpusztulásra juttatták, úgy hogy az országos levéltár tized-lajstromai 1620-as évekről is még

„Villa Thabaid“ sőt 1638. évből is igy emliti, hozzátevén „turcis subjecta.“ De azért lelkipásztora van a gyülekezetnek Ujlaki Ádám személyében 1626. évben az egyház kerület jegyzőkönyve szerint.

Zámoly. Maga a falu fennállott a mohácsi vész idejében, mint possessio (1525.), a mennyiben az országos levéltár „Regestrum Castri Csókakeő“ cz. okmány csomaga mondja. A török defterek 1546. évből lakatlan pusztának emlitik Szamora néven. Hihető, hogy valamivel előbb pusztult el a helység és ha volt benne, a reform. egyház is. Egy századon át nincs nyoma, lakott helységnek. Csak 1650. körül van ismét. Ugyanis az 1721. évi tanúkihallgatási jegyzőkönyv mondja: Martziházi 80 éves ember vallja, hogy a maga születésétől fogva, a mióta emlékezik, mindenkoron a kálvinistáké volt a zámolyi templom.“ Tehát 1640. körül létezhetett már. Az egyházkerület jegyzőkönyve 1652. évről megemliti a gyülekezet lelkipásztorát „Daniel Nagy-pály“ minister Ecclae Zamoriensis.“ A község már ez időben nagyobb község lehetne, mert az országos levéltár dicalis-adatai, 1648. évben négy egész portát vagy 16 jobbágytelket emlitenek benne, tehát lehet, hogy a század második vagy harmadik tizedében is volt itt falú, és reform. egyház.

Vaál. A reformátió elterjedése előtti időben 1541. évben Székesfejérvár tulajdona a falu. Az 1543. évben a török hóditások kezdetén elpusztult. A török azonban hadászati szempontból alkalmatos helynek ismervén fel, megerősitette s benne őrséget tartott. Majd magyar lakosok szállingóztak bele, kik mind inkább elszaporodtak, mutatja az 1552. évi török adó-összeirás, hogy falunak mondja,

az 1562. évi pedig városnak emliti. Az 1580—81. évi összeirás névszerint közli a hitetlen magyar lakosok névsorát, 60 kaput emlitvén föl, ugyanannyi családdal természetesen, a mi 400 léleknek felel meg. Az 1721. évi investigationális jegyzőkönyvben a tanuk azt vallják, hogy „a váli templomot kiépitette? ex fundamento? nem tudjuk.“ Azt tudjuk, hogy „mikor a török ezt a földet elpusztitotta, a templom is ezen helységben elromolván, megégettetett és a mikor a török Bécs alól elüzetett, azon időtől fogvást helv. confession levőknek birodalmában volt a templom a hozzátartozó paróchiával, oskolával együtt. A földesurak a komáromi Jézsuiták engedelméből, mikor elpusztult a templom az ottvaló helvétusok felépitették, békeségesen birták.“ Másik adatunk egy multszázadbeli hiteles pecsétes okmány (Századok Eötvös. Lásd 1868. évfolyam), melyben a váliak többek között előadják: „megszállása lett helységünknek anno 1693. megszállással kezdődött az exercitiuma Religiónknak, ugyanazon esztendőben épitettük templomunkat, paróchiánkat.“ Ezekből láthatjuk, hogy emlitett tanuk (az 1721. éviek) nem tudják, hogy a templomot ki épitette eredetileg, e szerint az ő idejüket megelőzőleg épült a templom, mert ha emlékezetükre épül, akkor bizonynyal megmondják, hogy mikor mely évben? a templomot tehát réginek, a XVII. század második felében létezőnek bátran tarthatják. A templom elpusztul a helységgel együtt 1683. évben, felégettetik, ettől az időtől fogva birják a reformátusok a paróchiával együtt, miután azokat megépitették. Utóbbi adatunk pedig (a Századoké) azt mondja, hogy a falu 1693. évben lett lakosok által megszállva s azóta van

templom, paróchia, vallásgyakorlat. Mindezekből az látszik, hogy 1683. év körül, méginkább Buda (1686) s Székesfejérvár (1688.) visszavételekor nagy pusztulás érte a falut, melynek következtében az elnéptelenedett, de mig az nem történt, addig a reformátusság azt a régi templomot használta. Az 1693. évben az elszéledt lakosság s más egyebek megszállván a falut, a templomot kiújitják, megkezdik a vallásgyakorlatot. Legvalószinübb azonban az a feltevés, hogy 1683. évben csakugyan elpusztul a falu, egy évtizeden át lakosok nélkül áll, mignem benépesül 1693-ban, s emlitett tanuk ettől az időtől számitva értik és állitják, hogy a templom a helv. conf. levőké, kik azt az elpusztulás után felépitették. De bármint legyen a dolog, annyi tény, hogy a XVII. század végén Vaálban már református egyház él, melynek temploma eredetileg a törökvilág előtt a katholikusok által épittethetett, a törökvilágban pedig — ha csakugyan létezett református egyház — ennek hivei által használtatott, mignem később a katholikusok birtokába került (1716).

Vereb. Erről az egyházról biztosan tudjuk, hogy a reformáczió századában már virágzott. Falunak találjuk 1541. évben Székesfejérvár város tulajdonául. 1567-ben szinte (defterek). 1580—81. évben a lakosok nevei is emlittetnek, mind tiszta magyarok. Gyülekezet, egyház van és pedig papját is ismerjük 1562. évből „György“ nevü egyént, kiről az egyházi kerület és az egyház jegyzőkönyvében annyi van emlitve: „Antiquo tempore Urögdi János uram előtt (1652.) szolgált itt egy György pap ante 90 annos“ azaz 1562. évvel.

Velencze. Már 1541. évben ez is falu volt s

Fejérvár tulajdonát képezte, 1579. évben Rudolf ajándékozza a győri várkapitánynak. De az egyházról nem tudunk semmit, egy századon keresztül. A traktus jegyzőkönyve 1686. évben szól először a gyülekezet papjáról Veresegyházi István személyében, de a falu akkor még „praedium.“ Falu 1710. körül lesz, mert a pecsét igy szól: Velenczei falú pöcsétje 1714.“ Ref. egyház tehát itt a török idejében nem létezett, és csakis ennek kiüzése után alakult.[1])

[1]) Ezen adatok nagy részét Biczó Pál urtól kaptam.

XIII.

A zsidók.

Hogy hazánkban már a vezérek alatt laktak, egyes oklevelek bizonyitják.[1]) Szent László korában már többen meg is keresztelkedtek, de a zsidóságba ismét visszaestek. Miért is Szent László törvénye 1092. év IX. fejezet azt rendeli, hogy az olyan távolittassék el lakásából és másutt telepittessék meg.

Ugyanezen korban már családi köteléket is füztek a kereszténnyekkel, mitől azonban ugyanazon évi törvény X-ik fejezetében eltiltattak, az lévén e fejezetben kimondva, „hogy ha a zsidók maguknak keresztény feleséget vesznek, vagy keresztény szolgát tartanak, azok elvétessenek tőlük.“

Ki voltak ők rekesztve a törvények értelmében a közhivatalakból is, mely intézkedést az arany bulla is megerősitette. Másrészt azonban, a mi a külföldön e korszakban ritkább, fekvőségeket szerezhettek, de a melyek műveltetését keresztény szolgákra bizni nem volt szabad;[2]) és mint a korábbi középkori forgalomnak ugyszólván egyedüli közvetitői, kölcsöneik és zálogszerződéseikre nézve a

[1]) Dudik B. Geschichte Mähren's. I. 777. és 381. l. és Oefele. Scriptores rerum boicarum. I. 718. l. a 906. évre vonatkozólag.

[2]) 1222. 24. t. cz.

törvényben megállapitott módozatok szerint szabadalmakkal birtak.[1])

Minthogy ezen korban a zsidók jogállására egyházi tekintetek voltak határozók, ugyanazért az egyházi hatóságok voltak azok, a melyeknek felügyelete alá helyeztettek.

IV. Béla 1251. évi levele[2]) már sok tekintetben kiváltságolja őket, minek következtében ez irányban bizonyos önállósághoz jutottak és közjogi állásra tettek szert. Királyi védelem alá vétetett ez oklevél értelmében az összes magyarországi zsidóság, minek fejében bizonyos, habár e korszakra nézve részletesen meg nem határozható adót fizetvén a királyi kamarának, a zsidók későbbi okmányainkban a királyi kamara szolgáinak „servi camerae“ is hivatnak. A védelem, melyet a király nyujtott az akkori kor viszonyaihoz képest, hathatós volt. Szabadon járhattak, kelhettek az országban, sulyos büntetés, adott esetben kézvesztés sujtotta a személyükön erőszakoskodót, négy ezüst márka birság, vagy ennek megfelelő fenyiték, ki testi sérelmet követett el rajtuk; tizenkét márkát fizetett a sebesitő a gyógyitási költségeken felül, és a keresztény gyilkos méltó büntetést vett s összes vagyonát a királyi kincstár foglalta el, még honn hagyott vagyonát és házait, melyeket a szállásadás kötelezettsége nem terhelt, a király védelme atatt állóknak tudhatta a zsidó, s a ki azokat megtámadta, a királyi kincstár fosztogatójaként bünhődött. Bizton vihette tehát a magyarországi zsidó az ország minden részébe áruit, melyek után egyforma vámot fizetett azon város

[1]) Kálmán. II. 2. 3. fej.

[2]) Endlicher 477—481. l.

polgáraival, melyben idő szerint tartózkodott, és csupán személye után volt magasabb vámfizetésre kötelezve.

Érdekes ezen diploma 14-ik pontja, mely arról tesz tanúságot, hogy ezen időben már a zsidóknak voltak Magyarországban saját zsidó iskoláik; valamint a 23-ik pont is, melyben a király azt mondja, hogy „zsidó házában nem akarunk megszállni.“

Hatóságát a zsidók felett a király az ő kanczellárja utján gyakorolta, legalább zsidók között fenforgó nevezetesebb ügyeket hozzá kellett fellebbezni, mig keresztények és zsidók között fenforgó ügyekben a városi biró, de talán már e korszak vége felé, e végre a város keresztény és zsidó lakossága által választott, ugynevezett zsidók birája itélt. Mig kölcsöneik és zálogszerződéseikre nézve a zsidók jelentékeny kedvezményekben részesittettek, a politikai és társadalmi téren háttérbe voltak szoritva. Zsidó keresztény felett a középkor felfogásához képest hatóságot nem gyakorolhatván, ki voltak rekesztve a közhivatalokból, különösen a fő- és kamara tisztségekből. Lakhely tekintetében külön utczákra szorittattak, és 1232. óta hasonlóan az izmaeliták és szaraczenok példájára, más keresztény államokban lakó zsidóknak sajátságos öltözéküket viselésére kényszerittettek, mely a budai városi törvénykönyv tanusága szerint, sárga ruha, folttal ellátott vörös köpenyből és csucsos, ugynevezett zsidó kalapból állt.[1])

1374-ben egy oklevél arról tesz tanúságot,

[1]) Budai törv. k. 193. cz.

hogy az összes magyarországi zsidóságnak egy birája volt, t. i. Feculin.[1])

Székesfejérvári zsidókról szól azon 1396-ban kelt diploma, melyet 1406-ban a fejérvári káptalan átir.[2])

Érdekes egy Mátyáskori oklevél arra nézve, hogy a zsidók megtéritése ügyében milyen eszközöket is használtak fel az ő makacs ragaszkodásuk ellenében. Egyik ilyen eszközt maga Mátyás használta. T. i. az Üdvözitő ezen szavait: „Ti, akik elhagytatok mindent és követtetek engem, száz annyit fogtok kapni“ szó szerinti értelemben alkalmazta a zsidókra, a mennyiben őket megtérésük után minden előbbeni kötelezettségüktől feloldotta. Egy Kremniczer nevü pozsonyi zsidó ugyanis Balázs győri helyettes püspöknek némi összeggel tartozott, melyet megtérése után visszafizetni vonakodott. Az ügy a király elé kerülvén, ez vegyes, főpapok és honnagyokból alakitott biróságra bizta, s ezek elhatározták, hogy mivel Kremniczer a zsidóságban mindent visszahagyott, nem köteles adósságát megfizetni; de viszont neki sem tartoznak netaláni adósai visszatéritéssel! Nagyot nézhetett Kremniczer, ha az ő „activái“ meghaladták az ő „passivait.“ [3])

Vajjon a mult század közepén mily népességgel birtak megyénkben a zsidók, mutatja a m. kir. helytartó tanács 1752. szept. 25-én kelt leirata, melyben értesiti a megyét, hogy a reájuk vetett türelmi adót 20.000 forint évi összegben állapitja meg, és pedig egyelőre két évre, hogy pedig jövőre nézve

[1]) Fejér C. Dipl. IX. 4. 579. l.
[2]) U. o. X. 4. 564. l.
[3]) Knauz. Magy. Sion. I. 66. l.

legyen bizonyos meghatározási alap, elrendelte a megye területén levő zsidók és vagyonuk összeirását.

Az összeirás ugyanazon évben megtörténik, mely azt mutatja, hogy ez időben az egész megyében csak 52 zsidó család lakott.

A fenti 20 ezer forint türelmi adó 52 családra ez időben tulságos volt, pedig ugy látszik, hogy a megadóztatottak könnyen elviselték, mert 1755-ben a helytartó tanács február 6-án arról értesiti a megyét, hogy a zsidókkal ujra megalkudott, és a 20 ezer frt türelmi adó 5 ezer forinttal emeltetett; melynek beszedési szabályait is megküldi.[1])

Fejérmegyében tudtommal Lovasberényben, Moóron, Sárbogárdon és Ercsiben birnak rabbinatussal és imaházzal.

Lovasberényben az első szerződés, mely az odatelepedett zsidókat rendszabályozta s türelmi adójukat, melyet az uraságnak fizetni tartoztak, meghatározta, 1775-ben köttetett. Ezen szerződés minden tiz évben megujittatott és módosittatott. 1830-ban Lovasberényben ezeren fölül volt a zsidók száma, de miután nekik a szabad királyi városokba való költözés is megengedtetett, nagy része ismét eltávozott.

A szorosan vett Magyarországban a zsidók jogállására dr. Kiss István Magyar közjog, (Magyar államjog) czimü könyve szerint, az 1848. előtti időkben az 1791-ik 38. és az 1840. 29. törvényczikkek voltak az irányadók; az ötvenes években az osztrák törvények uralma alatt a zsidók jogai különösen birtokszerzés tekintetében tágitva lettek. Az 1861-iki országbirói tanácskozmány pedig az alkotmánynak, részben történt visszaállitása alkalmá-

[1]) Megyei levéltár.

ból a zsidókra nézve uj elvet felállitani, hatáskörén kivülinek találván, az 1840. 29. törvényczikket hallgatagon fenntartotta azon tágitással azonban, hogy „a vallás különféleségéből kifolyó, az ausztriai törvények uralma alatt bővitett, polgári magánjogok eddigi állapotukban meghagyatnak.“

A fent emlitett törvények értelmében az izraeliták hazánkban valódi honfiaknak nem tekintethettek. Az 1791. évi 38. t.-cz. jogállásukat törvény által rendezendőnek határozta; addig is azonban mig ez megtörténnék, ideiglenesen az 1790. évi január 1-én létezett állapotukban hagyattak. Az 1840. 29. t.-cz. tovább ment s a törvényhozás részletes intézkedéseig a következőket rendelte:

1. Mindazon zsidók, kik az országban vagy a kapcsolt részekben születtek, valamint azok is, kik az itteni lakásra törvényes uton engedelmet nyertek, ha ellenök erkölcsi magaviseletök tekintetéből bebizonyitott alapos kifogás nincsen, az egész országban és a kapcsolt részekben akárhol szabadon lakhatnak, — kivévén egyedül az 1791. 38-ik törvényczikkben emlitett bányavárosokat s azon helyeket, melyekből a bányák és bányászati intézetek tekintetéből törvényes régi szokás szerint kizárva vannak.

2. A fenálló feltételek mellett gyárakat a zsidók is állithatnak, kereskedést és mesterségeket akár maguk kezére, akár vallásukbeli legények segitségével is üzhetnek, s ifjaikat ezekben tanithatják, — azon tudományokat pedig és szép mesterségeket, melyeknek gyakorlatában eddig is voltak, ezután is gyakorolhatják.

3. Egyébiránt köteleztetnek, hogy állandó vezeték- és tulajdon-nevekkel éljenek, a születendők

pedig vallásuk papjai által vezetendő anyakönyvbe bejegyeztessenek.

4. Továbbá kötelesek minden okleveleket és szerződéseket a hazában s a kapcsolt részekben divatozó élőnyelven szerkeszteni.

5. A mennyiben az izraeliták polgári telkeknek (fundus) szabad szerezhetése gyakorlatában lennének, az ily városokban ezen gyakorlat jövendőre nézve is megállapittatik.

Alkotmányunk visszaállitása alkalmával a zsidók jogállása is teljesen rendeztetett, a mennyiben az 1867. 17. t.-cz. értelmében az egész ország izraelita lakosait a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására jogositottaknak nyilvánitotta.

Az 1895. évi 42. t.-czikk pedig az izraelita vallást törvényesen bevett vallásnak nyilvánitotta és az 1868. évi 53. t.-cz. 18., 19., 20., 21. és 23. §-ának rendelkezéseit az izraelita vallásuakra is kiterjesztette.

XIV.

A földmivelés-, ipar- és kereskedelem emlékei Fejérmegyében.

Eljutottunk e kötet utolsó tárgyához.

A természetrajzi viszonyok után megismerkedtünk a megye területének ős történelmével, az őslakók, a celták, a rómaiak viszontagságaival és a hunnok harczával. Láttuk a magyarok korában mikép foglalta el Árpád a Dunántúlt, benne megyénk területét. Feltüntettem e terület legelső birtokosait a fejedelmi családot, a Csákokat, az egyházakat és monostorokat, a bessenyőket és kunokat. A vármegye alakulását és kiterjedését. Felvonultak előttünk a megye fő- és alispánjai, szolgabirái és tisztviselői, kik müködésük által a haza szolgálatában annak fenntartását eszközölni segitették: láttunk körvonalaiban egy képet, a megyei gyülésekről. Megismerkedtünk a vallások helyi történetében a katholiczizmus térfoglalásával, annak viszontagságaival, a székesfejérvári püspökség és káptalan alapitása, püspökeinek életrajzával; a protestantizmus elterjedése, a görögkeletiek és a zsidókra vonatkozó történelmi adatokkal.

Megismerkedve tehát mindazon dolgokkal, a melyek munkámnak, a községek történetére fektetett

monografiának mintegy előcsarnokát képezik, lássuk befejezésül a fizikai életfenntartás, az anyagi fejlődés és kultura tényezőinek, a földmivelés-, ipar- és kereskedelemnek emlékeit.

A magyarnak még ázsiai hazájában legfőbb és legelső élelmi forrását a baromtenyésztés képezé. Barmait, melyek sokaságát Leo császár[1]) többször emliti, nagyban tenyésztette, részint hogy husuk eledelt, tejük italt adjon, bőrük pedig különféle czélra szolgáljon, részint pedig hogy elegendő paripája és teherhordozója legyen. És ezt a névtelen jegyző is megerősiti, midőn azt mondja, hogy a szittyák földet nem müveltek, nem laktak mesterségesen épült házakban, hanem szövött sátrakban; hussal, hallal, tejjel és mézzel éltek és sok barmuk volt. Arany, ezüst és gyöngyökben bővelkedtek, mert hazájuk folyóiban eleget találtak. Mindnyájan gazdagok valának, lévén elég marhájuk és eleségük.[2])

Azonban a névtelennek azon állitását, hogy a szittyák földet nem müveltek, — daczára annak, hogy több iró is, kik a rómaiak viselt dolgairól irtak, a szittyákról, mint olyan népekről emlékeznek meg, a kik földet nem müveltek — el nem fogadhatom.

Nagyon sokat összeolvastam én azon kérdés tisztázása végett, vajjon eleink gyakoroltká-e a földmivelést már Ázsiában, ugy hozták-e azt magukkal uj hazájukba, vagy itt tanulták azt? És az ellentétes érvek egybevetése, azon vélemény elfogadására késztetett, hogy a földmivelést már Ázsiában gyakorolták.

---

[1]) Szabó K. ford. Uj magyar muz. 1852. I. 304—307. l.

[2]) Névtelen jegyző. I. fej.

A földmivelést, minden valamire való nemzetség gyakorolta kezdettől fogva; mert a kenyér minden embernek táplálékává lett mindenkor, volt az bár pogácsa és lángos alakban hamuban sütve, a milyennel Ábrahám pátriárcha megvendégelte az angyalokat, vagy a mai tökélylyel készitve, az mindegy.

A Névtelen jegyzőnek azon állitása, hogy midőn eleink keletről bejöve pusztaságokon vonultak át „az emberek munkáját nem ették, mint az szokásuk vala“ hanem husnemüekkel és halakkal táplálkoztak mindaddig, még Oroszországba értenek [1]) épen azt bizonyitja, hogy csak utközben nem ettek kenyeret, vagyis „az emberek munkáját“ mert nem volt alkalmuk a buza termelésére, őrlésére és kenyér sütésre, de ettek azelőtt „mint az — a névtelen“ szerint — „szokásuk vala.“

Azon állitásnak, hogy a sangalleni ebédelésnél nem ettek kenyeret mitsem bizonyit, Heribald barát elbeszélésénél csakis az étkezés módjára van fektetve a suly.

A nomád élet nem zárja ki a földmüvelést — a minthogy ma is vannak Azsia és Afrika éjszaki részén egész vándor nemzetségek, melyek a pásztorélet mellett gabonát is termelnek.

Hogy a magyar magával hozta a földmivelést, bizonyitja az az ősi ázsiai szokása, hogy eltérőleg az európai lakóktól letakaritott buzáját, szénáját, nem pajtákba rakja, hanem a szabad ég alatt asztagolja és kazalozza össze, és nem csépeli, mint a német és tót, hanem leágyazva, karikára jártatva nyomtattatja ki lovaival. És sok helyen a tanyára

---

[1]) Névtelen j. VII. fej.

vagy szállásra sem hordják az eleséget, hanem künn azon földön, a melyen termett szérüt csinálnak és ott nyomtatják el, jó széllel ott szórják fel. A magtárt sem ismerte a magyar, hogyan is ismerte volna, mikor maga is itthon már a sátor után, kezdetben putri forma házakban lakott, olyanokban a minőkben még a negyvenes években, több fejérmegyei uradalomban a cselédek laktak. De azért gabonájának készitett jó helyet, a szükszáju buza vermekben, a minők még nem régiben némely falu mellett vagy a falu utczáján egész sorban voltak.

Mindezeket nem itt tanulta a magyar, hanem gyakorolta már Ázsiában.

Aztán a földmivelésnek legédesebb gyümölcse a kenyér, és a mint egész Európában leghiresebb a magyar kenyér, ugy az az ő dicséretét méltán megis érdemli. A magyar buzakenyér ugyanazon törvények szerint készül, mint más nemzet kenyere, de mégis mind jó ízére, mind tartósságára, mind alakjára, mind megkeltségére nézve mennyire különbözik egyébb nemzetekétől. Melyik világrészben van párja egy debreczeni, egy komáromi, egy miskolczi, szegedi, pócsmegyeri vagy fejérvári kenyérnek? Sehol. Más népeknél a kenyérsütés a czéhbeli pék dolga, a magyarnál házi munka és gazdaasszonyi tudás. Minthogy tehát őseink a legrégibb időben sütötték és ették a legjobb kenyeret, ki akarná bebizonyitani, hogy a magyar a kenyérsütést azon európai népektől tanulta, kik a magyaréhoz hasonló jóságú és szépségü kenyeret sütni máig sem képesek.

Mindezen bizonyiték pedig a magyar földmivelése mellett szól.

Igy vagyunk a szőlőmiveléssel is. De minthogy

az nagyobb gondot és utánjárást követel, mint a szántás, vetés, azt őseink, kik hadakozással voltak legtöbbnyire elfoglalva, egészben véve nem maguk, hanem jobbágyaik és szolgáik által végeztették, régi lévén az a közmondás, hogy a szőllő nem urat, hanem szolgát kiván. És hogy náluk is volt, uri és szolgai osztály, bizonyitja Justinus,[1]) ki azt állitja róluk, hogy „mindig lóháton vannak, lóháton harczolnak, lóháton vendégeskednek, lóháton végzik magán és közügyeiket; lóháton mennek, lóháton kereskednek és beszélgetnek. Ennélfogva a szabad, az ur, és a szolga közti különbség abban állt, hogy azok lóháton, emezek pedig gyalog jártak.“ Vagyis miként egy 1092. évi oklevél nevezi „Tam Loohfeu, quam Giarlog vocati“ vagyis lófők és gyalogosok, a „giarlog“ szónak „jár“ ige lévén a gyöke.[2])

De azért ezen osztályzatból nem következik, hogy maga a nemzet nem értett volna a szőllőmiveléshez, kivált ha tudjuk, hogy a tokaji szőllőhegyek a XII-ik században a szerémi, Róbert Károly és Nagy Lajos idejében pedig Olaszországi vesszőkkel nemesittettek; mert valószinü az is, hogy ott sokkal korábban volt már szőllő, miután Ond, Retel és Tarczal vezérek a Tarczalhegyen ittak nagy áldomást beköltözésükkor.

Azonban akármily kezdetleges földmivelési cultura volt is az, amit őseink magukkal behoztak, annyi tény, hogy itt már találtak. Találtak különösen nagyobb kifejlettségben Fejérmegye területén, ahol — miként a celták és pannonokról irt czikkelyekben olvasható — már a celták feltalálták a taligás ekét,

[1]) 41. 3.

[2]) Fejér Cod. Dipl. II. 17. 1.

használták azt, a rómaiak korában pedig a meghódított nemzetek a földmivelést kifejlesztett mérvben gyakorolták; ugy hogy bátran állithatom, hogy Fejérmegye területe a Dunántullal együtt századokkal előbb alá volt vetve az eke művelésének, mint hazánk bármely más része.

De a könyebb áttekinthetés czéljából elkülönzöm egymástól a tárgyakat s felhozom az adatokat azok mindegyikének fejlődése fonalán, hogy világosabban lássuk az okokat, melyek gátul, a tényezőket, melyek emelkedésül szolgáltak.

Azon tényezők után, melyeket a földmivelés ügye a monostorok felruházásában nyert, első sorban emlithető a vármegyék intézménye, melyet Sz. István rendszeresitett. A honvédelem azon katonái, kikre a várak őrizete bizatott, a várkörnyékén fekvő földek termékeiből nyerték élelmüket és szolgálatuk diját. Maguk ugyan nem foglalkoztak a földmivelléssel, mert katonai szolgálatot teljesitettek; hanem volt a megye lakosságának egy alsóbb rendü osztálya, az ugynevezett vár szolgái, „servientes castri“, kik az egész megyében mivelték a várföldeket. Ilyen várföldek, t. i. a fejérvári vár földjei voltak megyénkben is, t. i. Perekő, a mai Pere a Bakonyban, Regun, Kajászó völgy szélén, Ág-Szent-Péter szomszédságában, Zuld, ma ismeretlen, de miként a községek történetében szó lesz róla, ott feküdt Bodaik körül, Varsány, Baracska mellett. Zokol és Csurgó.

Ezen birtokok a fejérvári várispánság tulajdonai lévén csupán, nem kell gondolni, hogy a megye többi területén nem üzetett a földmivelés. Akár királyi, akár egyházi, akár nemesi birtok volt a többi terület, munkálták azt a jobbágyok, és meg-

voltak ezen birtokok és megvolt minden lakos, akár bevándorlott, akár benszülött, akár nemes, akár nem nemes, megvolt terhelve a termékekből a püspökségek vagy apátságoknak fizetendő tizeddel, vagyis mint a törvény mondta, tartoztak ezt a tizedet „az Istennek adni“.[1]) Ezen adó kezdetben oly sulyosnak látszott a magyarok előtt, hogy miatta többször föl is lázadtak.

Szent László és Kálmán királyok bölcsesége már enyhiteni kezdett a földmivelés sorsán; alattuk a gabonán kivül már a kender és len termelése is elterjedt, valamint az 1092. évi országgyülés is szabályozás alá vette a tizedet.[2]) A fejlődés menetére világosságot vett különben a dömösi prépostság oklevele, melyet Álmos herczeg alapitott; emlittetnek a levélben a prépostság javaiként e következők: ötvenkilencz falu, hétszázhatvanegy várjobbágy és szolga lakos. Ezek a prépostságnak évenkint adóztak: minden termény tizedével, czerötszázhuszonkét juhval, ugyananyi véka liszttel és cseber serrel, hétszázhatvanegy kősóval, az ötvenkilencz község közül némelyik adatt még 175 csöbör méhsert, két fölépitett házat vagy ezek helyett ezer szál deszkát, ötven sertést; Szent Margit ünnepén mint a kinek tiszteletére volt a prépostság alapitva, négy hizott ökröt, harmincz hizott ürüt, negyven tyukot, harmincz ludat, husz kősót; és mindezekből ugyananyit husvétnapján. Ezeken kivül a prépostság tulajdonát képezte százhármincznyolcz szőllőhegy, nyolcz tizenkétökrös eke, hat malom, egy egész ménes, hatvan kas méh stb.[3])

[1]) Decr. S. Stephani II. Cap. 52.
[2]) Decr. S. Ladislai. L. I. Cap. 40.
[3]) Kollár. Amoenit. II. 171. l.

Mindezen adat a földmivelés fejlődésére vall; mert noha a szerzetesek ez időben maguk nem foglalkoztak már a földmiveléssel, hanem, inkább könyv másolásával és vallásos elmélkedéssel, mindazonáltal csak hasznára voltak a földmivelésnek, már csak azért is, mert alattuk a föld népe gyengédebb bánásmód és több szabadságban részesült.

Fejleszték a földmivelést a mindinkább divatosakká vált vásárok; idehozá a földmives az ő termesztményét, s vitte haza cserébe egyébb szükségleteit. És ilyen vásárhelyek voltak, Székesfejérváron kivül a megyében Lovasberény, Csákberény és Szent Martonvására. És hogy ezen vásárokon a köznépet az izmaelita kalmárok meg ne csalják, lévén akkor még csak csere vásár: tehát a vásárlás csakis a nyilvános piaczokon a helység birája és vámszedő előtt eszközöltethetett. E vásárokra hozá a földmives nép az ő termesztményeit, hogy helyettük gazdasági szereket és ruhanemüeket vigyen haza.

Kálmán király uralkodásával zárodott be Magyarország polgárosodásának első százada, és a földmivelés fejlődésének csecsemő kora; melynek emelésére tetemesen járult a királyi városok szaporodása, amelyek a nemesek által kormányzott vármegyék intézményének hanyatlásában találta legfőbb okát. A jövevények, kereskedők és iparosok a városokba huzódtak, itt nyertek szabadalmakat, kivonva a nemesek hatalma alól. Ez által emelkedett a városi gabona kereskedés, mely hogy Fejérvárott idővel bizonyos központra talált, bizonyitja az ürmértékekben a „Fejérvári véka“ használata, valamint a nyers bőrökkel, vaj, sajt és zsirral való üzlet,

mely viszont fokozta a földmivelés szorgalmát. Gyapjut azon kivül, hogy ekkor még nemesebb faju birkák nálunk nem tenyésztettek, azért sem adhatott el nagyobb mennyiségben a földmives, mivel a bőrök többnyire ruhanemüekre fordittattak, gyapjastól együtt kerestettek.

A kender és len szinte kapós volt, már a vásárokon, s az utóbbi leginkább az asszonyok által dolgoztatott fel. Emelkedőben volt a szőllőmivelés és méhészet is, melynek terméke az egyház szertartásaira használt viaszgyertya és az italul használt méhser nagyon keresett áruczikké lett.

Merültek fel ezidőben okok is, a melyek a földmivelés emelkedését gátolták, ilyen volt a keresztes had átvonulása az országon; ilyen volt az éhség, a melyet e keresztes hadak hoztak az országra. Innét magyarázható, hogy a milyen olcsó volt a keresztes hadak bejövetelekor a termény és barom, — Frigyes császár keresztes hadának rója coloniai Godefried szerint t. i. száz ló elesége egy márka, négy ökör ára pedig szinte egy márka lévén — ép annyira leszállt értékben a keresztes hadak után a föld ára, a mennyiben III. Béla idejében akkora darab föld, a mennyit egy ökörfogat mivelhetett, két márkán kelt el.

Mindezt tetézte a tatár pusztitás. Székesfejérvárnak csak a külvárosait semmisitette meg a vad nép, a várat be nem vehette, elgondolható tehát, hogy boszúból mennyire dühöngött azon falvakon, a melyek utjába estek. A megye lakossága részint elmenekült, részint kipusztittatott. A szántóföldek parlagon maradtak, a vadak tanyájává lettek, éhség, döghalál és száskahad sötét éjszakája borult a magyar földre;

és csak IV. Béla fejedelmi jó akarata, párosulva Isten után a nemzet életképességébe helyezett hitével, állittatta ismét talpra a nemzetet, s gyógyithatta a mult mélységes sebeit. Eszközölte pedig mindezt idegen népek betelepitésével, az ipar és kereskedelemnek a városokban való előmozditásával stb. A földmivelésre azonban, az uralkodók és nemesek ezen mostoha gyermekére még mindig kevés gond fordittatott.

Hozzájárult IV. László kora. László csatái a megye szivében, Fejérvár mellett Föveny táján, az oligarchák féktelenségei és zsarolásai annyira elszegényitették a föld népét, hogy igás barom és lovak hiányában önmaga huzta kétkerekü taligáját.[1]) És a földmivelés ezen mostoha állapota nem javult meg még az Anjouk trónraléptével sem.

A földmives osztályra ezek alatt sem mosolygott annyi királyi kegy, mint a mennyiben részesült financiai érdekből, a kereskedőkre és iparosokra. A földmives osztályra az eddigieken kivül eddig egészen ismeretlen terheket raktak, természetesen a nemesség hozzájárulásával, a kik nélkül a királyok sem tehettek semmit. Róbert Károly látván, hogy a királyi adóban „lucrum camerae“ nem folyik be annyi, a mennyit a rosz kezelés miatt támadt hiányok igényeltek, 1342-ik évben a főpapság és zászlós urak közbejöttével az egész jobbágyi osztályra egészen uj adót a „kapu adót“ vetette ki, vagyis minden kaputól, melyen egy szekér beférhetett, évenkint tizennyolcz denárt, a mely összeg három prágai széles garast tett ki, rendelt fizettetni,

[1]) Thuróczy. II. C. 81.

akár egy akár több család lakott is abban a kapus házban. Sujtotta pedig ezen adó mind a nemesség, mind a papság jobbágyait, a mi annyival szokatlanabb volt, mert az árpádházi királyok alatt ugy a papi, mind a nemesi osztály majorsági javai mentek voltak az adózástól. Oly vidékeken pedig, hol a fa szüke miatt a kaput sövény pótolta, az adómennyiség kivetése az adórovókra bizaték, minők minden megyében öten voltak,[1] — e mellett a jobbágyok kötelezettségeit földes uraik iránt nem országos törvény, hanem csak a települési szerződés vagy annak hiányában a gyakorlat határozta meg. A földmives tehát itt sem volt a törvény oltalma alatt.

Terhét azonban még sulyosabbá tette nagy Lajos, a kinek fényes országlása, külföldön viselt háborui a külfölddel szövődött különféle bonyodalmai rendkivüli pénzösszeget kivántak, zavaraiból pedig sem a városokra vetett rendkivüli adók, sem az atyja által behozott kapuadó ki nem segitheté, behozta tehát az 1351. évi országgyülésen a királyi uradalmak jobbágyaira s az egész országra kiterjesztette a kilenczed adót; vagyis nemcsak a királyi és királynéi javadalmak jobbágyait, hanem hogy ezek ne elégedetlenkedjenek, a papság és nemesség jobbágyait is rá kényszeritette, hogy minden föld- és szőllőtermés kilenczedik részét a királynak fizessék. Sőt kötelezte a papságot és nemességet, hogy a midőn már beszedte saját tizedét, szedje be a kilenczedet is, ellenkező esetben a király teljes joggal fogja azt mint sajátját beszedetni.[2]

Midőn a kétszeres megadóztatáshoz hozzá vesz-

[1]) Decr. Caroli. §. 19—21.

[2]) Decr. Ludov. art. 16. 18.

szük azt, hogy a tized adó a gabona-és bortermésen kivül minden egyébbre is, t. i. bárányokra, csikókra, malaczokra, méhekre stb. is kiterjedt, sehogy sem találhatunk ezen teherre nézve enyhitő eszközt azon intézkedésében, melynél fogva a pórságot kivette a földesurak önkénye alól, és megadta neki a szabad költözködési jogot.

Azonban a földmives osztály valóban dicséretre méltó szivóssága kibirta e terheket, és a mindinkább kifejlő kereskedelem emelte szorgalmát, mert terményeiért kaphatott iparczikkeket.

A kender és lentermelését bizonyitja a Moór vidékén 1336-ban létezett Kendertó falu, a mely bizonyosan kender áztató tavától vette nevét.

A szőllőmivelés ezidőben azonban már sokkal nagyobb mérvben fejlődött, s a magyar bor kereskedelmi czikkévé lett a magyarnak nemcsak Ausztria és mellék tartományaiban, hanem Lengyelországban is. II. Endre király 1229-ben kelt kiváltságos levele szerint a székesfejérvári basilikának még valószinüleg Sz. István által adományozott somogyi birtokai között 4 kapás szőllő is előfordul.[1] IV. Béla Umand vendégnek Csurgón két ekényi várföldön kivül szőllőmivelésre alkalmas 40 holdat is adott.[2] De hogy többet ne emlitsek, a budai káptalan azon határjárásában, melyet Róbert Károly parancsára Zsidókői Pósa fiai javára, Kuldón 1337-ben teljesit, Kuldó és Tordacs közötti területen több szőllőről van említés téve.[3]

A gyümölcs termelésről is vannak már em-

[1]) Rupp Jak. I. 220. l.

[2]) Győri tört. és rég. füzetek. III. 293. l.

[3]) Anjoukori Okmt. III. 488. l.

lékeink elidőből, Nothyr Máté és fiai, ugyanis megosztozkodnak 1355-ben István fiaival töbörzsöki birtokukon, és pedig ugy, hogy az ott levő Szüz Mária templom feletti kegyuri jog legyen köztük közös, a töbörzsöki birtok déli részén levő s egész a nagy utig terjedő gyümölcsöskert fele pedig legyen Istváné, fele Mátéé.[1]) 1483-ban pedig Felcsuthon volt a fejérvári kereszteseknek gyümölcsös kertjük, a melynek fáit nemes Nagy Ferencz és nemes Sántha Bereczk erőszakkal kivágták és elhordták; miért is a kárvallottak panaszt tettek Zápolya István nádornál, a ki a budai káptalant küldte ki a kivágott „Zyvawerek és kewrthvelberek" megvizsgálására.[2])

De ne időzzünk tovább ezen elszigetelt adatoknál, hanem lássuk futólag a földmivelés későbbi jelenségeit.

A nagybirtokok müvelése tudjuk, hogy a legujabb időkig a jobbágyság vállaira nehezült, s tudjuk azt is, hogy a Dózsa-féle 1514. évi lázadás következményei ezek állapotát méginkább sulyositották.

Bár az uraik ellen fölkelt valamennyi paraszt megérdemelné a halált, — mondja az 1514. évi országgyülés egyik törvényczikke, — nehogy mégis annyi vér ontassék s az egész paraszt osztály kiirtassék, mely nélkül keveset ér a nemesség, azért csak főbb czinkosai végeztessenek ki, többiek pedig csak a leölt nemesség vérdiját fizessék, s az okozott kárt téritsék meg, mire ha kell, fegyveres erővel s minden vagyonuk elkobzásával is szoritandók. Hogy mindazonáltal ezen árulásuk emlékezete örök

[1]) Fejér Cod. Dipl. VIII. 5. 291. l.
[2]) Keresztesek Protoc. III. 743. l.

időkre fenmaradjon, s a büntetés utódaikra is kiterjedjen, és késő unokáik is lássák, mily szörnyü bűn uraik ellen fellázadni: mostantól fogva elvesztvén szabad költözési jogukat, földes uraiknak valóságos örökös szolgasággal legyenek alávetve. Minden jobbágy, akár telkes, akár zsellér, urának évenkint egy arany forint fejadót fizessen, hetenkint egy napot szolgáljon, tizedet és kilenczedet minden termékétől, — évenkint minden 10 jobbágy egy hizott sertést, minden jobbágy 2 ludat s hónaponkint egy csibét adjon földes urának.

Ily embertelenül sujtotta — a bár nagyrészben bünös — de mégis egész néposztályt képező jobbágyságot az országgyülés, és voltak egyesek — például 1515-ben Kenderesy András bácsmegyei nemes, ki vasból kereszt bélyeget készittetett, s azt izzóvá téve sütötte jobbágyai homlokára.[1])

Csak néhány adatot emlitek meg tehát, a melyek a birtokok jövedelmére vagyis a földmivelés állapotára vetnek némi világot.

1615. junius 15-én Herovits Mátyás székesfejérvári prépost kértére királyi parancs folytán Veszprémmegyében vallatás eszközöltetett, hogy miféle helységek tartoznak a székesfejérvári prépost birtokához? ez alkalommal Fülei Tamás győri kanonok és káptalani kiküldött, Szarka Lukács királyi emberrel a többek közt Somogyi Mátyást, Vitézlő Szarka Balázs és Lukács földes urak jenői jobbágyát, egy körül-belül 125 éves embert hallgattak ki, a ki ekép vallott:

„hogy mikor az nagy (Zápolya) János király

[1]) Magyar tört. emlékek. Irók. III. 12. l.

Fejérvárott az feleségével elhála, Zsigmond (lengyel) királynak leányával Anno 1536. (Igazabban 1539. febr. 23-án) én akkor az konyhára hátamon fát eleget hordottam az prépost házánál, akkorbeli prépostnak a neve vala P . . . (pedig az időben Kreesmár Lőrincz volt a prépost) ezek az faluk az kiket nevezek, mind fejérvári préposté volt, tudni illik: Ság, Szent Mihály, Pentelye, ez az Pentelye egyébb . . . rt semmit se adott, hanem minden háztól egy-egy zsák kakuk füvet vittenek az urnak Fejérvárra; Fövén Böged, Szent-iván, Kereki, Igar, Karád, Tápé, Tótfalu, Káloz, Láng, Soponya, Ozora, Hidvég, Jut, Gara, Rostás, Papkeszi, Vinyola, Füle, Szent-istván, Hagymáskér, Sóli, Ságvár, Kiliti, Kisberény, Berki, Rétszilas, Mező-szilas, Hatvan, Első-szállás, Jakabszállása, Petend, Ivánka, Pátka, Seregélyes, Hörcsök, és az Somogynak innen való felén Beszprém vármegyében az dézma oda járt az prépostnak, azt is tudom, hogy az Sárvizen innen Ősin alul Fehérvár elveszése előtt soha semmit sem birtanak Palotához. — Ugyanekkor Pap János papkeszii jobbágy, körülbelül 64 éves, vallotta, hogy a Fejérvár elvesztése után Papkeszit mikor Palotához Pornemichki (Podmaniczky) Ferencz hódoltatni akarta, azt mondta az anyám, hogy az szentegyháznál anyi embert vágtanak le, hogy az vér kifolyt a czinteremen küszöbén. . . . stb.“ [1])

Az 1570—78. évekről szóló királyi könyvek következő falvakat sorolják fel, mint a prépost és káptalan birtokait, melyek a győri káptalan levéltárában lévő vallomással részben öszhangzanak:

---

[1]) Győri tört. és rég. füzetek. III. 94. l. Közölte Ráth K.

Wynyola, hajdan a fejérvári káptalanhoz tartozott, most a várhoz (Palota) van foglalva. Van benne 11 egész telek, s 4 puszta, lakatlan, Census, haszonbér fejében fizetnek szt. György napkor 2 forint 75 denárt, s szt. Márton napkor ugyanannyit. — Husvétra adnak 66 tojást, 22 kenyeret; karáncsonykor 11 kappant, vagy tyukot s 22 kenyeret. A tisztnek árpa és buzából 11 palotai köböllel. Kilenczedet adnak buza, rozs, árpa és zabból, ugyszinte a szőlők után is, jutván igy körül-belül 2 hordó bor. Van itt egy egykerekü malom is, melynek fele jövedelme a váré.

Chór falu, melynek fele régtől fogva Palotavárához, fele pedig a káptalanhoz tartozott. Van benne, összesen $8^1/_2$ telek. A tisztnek adnak $3^3/_4$ fejérvári mérő árpát és zabot. A szőlőkből fizetnek tizedet s árpa és zabból mindegyik ád egy harmadrész fehérvári mérőt. Van ott 4 malom, melynek fele jövedelme a várat illeti. A buza, rozs, árpa és zabból adják a tizedet.

Feveny, hajdan a fehérvári káptalané, de régtől fogva a palotai várhoz van foglalva. Van 7 telke, sz. György napkor fizetnek 1 frt. 75 denárt, szent Márton napján ugyannyit. Husvétkor 21 tojást s 11 kenyeret; karácsonkor 7 kappant vagy tyukot. Buza, rozs, árpa és zabból adják a kilenczedet, sertésekből pedig a tizedet. Van e helységben egy vám is, melynek fele jövedelme a váré; ugyszinte van egy malom, a várkapitány általi épitve, melyet állitólag ő felsége bizonytalan időre neki adott. 1578-ban számba vétetett 12 népesitett, s 15 puszta telek, s egy zsellér halász. — Adnak egy 2 forint 50 denár értékü vágómarhát is.

Nána és Beged, mint fentebb.

Lángh, hajdan a káptalan birtoka, 11 telekkel, ezek után fizetnek sz. György és sz. Mihály napkor 5—5 forint 50 denárt. Karácsonkor minden telek után egy kappant, összesen pedig egy 3 forint értékü vágó-marhát. Gabnanemüekből kilenczedet, sertésekből tizedet; bárányokból pedig kilenczedet. Andnak végre néhány rókabőrt és néhány darut.

Ilyen fizetési arány van Zent Mihály, Saagh és Kalaz (Káloz) községekben is, melyek többnyire Palotához voltak foglalva.

Van ezeken kivül még számos község Veszprém várához foglalva, melyek részint a káptalan, részint a prépostság és őrkanonokság birtokai valának, a fentiekhez hasonló jövedelmekkel, de ezek jövedelmei azon időben, melyről a királyi könyv regestruma szól, nem illették már a káptalant vagy prépostot, mert vagy egyik, vagy másik várhoz lévén kapcsolva a jövedelmeket a kincstár vette számba; azonban miután a jövedelmek, mint tartozások vannak felsorolva, a birtokokról pedig az mondatik, hogy hajdan a préposté vagy káptalané voltak: világos, hogy a régi tulajdonosoknak sem jövedelmeztek azok az akkori gazdászati viszonyoknál fogva nagyobb mérvben, mint a mennyit a királyi regestrum kimutat, t. i. helyenkint pénzben néhány forintot, kilenczedet vagy tizedet terményekben, s a járulékokat tojás, kenyér, csirke s vágó-marhában.

Még érdekesebb tájékozást nyujt e tekintetben Gorub Ferencz őrkanonok, noviai püspök levele, melyet 1661-ben Karacsics Mátyás tihanyi kapiiányhoz a czélból intézett, hogy a benne elősorolt bir-

tokok után járandó jövedelmeket beszedje s neki átszolgálja.

„Adom mindeneknek az kiknek illik, tudtára, énnékem távul-való Residentiam miatt, minthogy azon Fejérvári Jószagomnak gondgya-viselésére nem-érkezem, biztam az Nemes, és Vitézlő Karachich Mátyás Tihanyi Kapitány Uramra, hogy eö Kegyelme jövedelmét az ott lakó jobbágyságon exigálhassa, magához vehesse, és mások ellen oltalmazhassa is, nevezet szerént pedig a melly jószágomat birtam, és adtam az eö Kegyelme gondviselése alá, a' mi Somogy Vármegyében vagyon, ugymint Eöszedet, kinek adója tizenöt tallér. Sz. Miklóst, kinek adója negyvennégy tallér, a malomtól száz pénz. Mernyét, a kinek adója huszonnégy tallér, és a malomtól két forint. Várongot, kinek adója tizen-négy tallér. Chökel, kinek adója tizen-öt tallér. Taszárt, kinek adója huszonhat tallér, és száz pénz. Ezeknek határokat nagyobb részre Zimányi Rátzok birják, szántyák, vetik és kaszállyák, azokon mit vonhat Kapitány Uram, legyen az eö Kegyelméjé. Rátz-Atalát, azoknak adójok tiz tallér. Magyar-Atalát, adójok három forint. Inámot, adójok tiz tallér. Magyar-Inámot, adójok tizenöt tallér. Kisfaludot, mellyet Rátzok lakják, adójok nyoltz tallér. Kisfaludot, mellyet Magyarok lakják, azoknak adójok tizen-öt tallér. Sz. Balázsiakat, azoknak adójok két tallér. Kereszturiakat, Teleki pusztámat, és többi, kik élik adtak szünyeget s pénzt is róla, azt is oda engedem Kapitány Uramnak fáradságáért. Köbli Rátzokat, azoknak adójok öt forint, ezt is eö Kegyelmének engedem Kapitány Uramnak. Hetényi Rátzokat, azoknak adójok öt forint, és egy pár csizma. Szent

Ágotát, a Sáár mellett, attól adnak négy mázsa vizát. A Kereszturiakat többen is élik, Kapitány Uram, mit vehet rajtok, tartsa magának. Nagy-Dobsát, Kís-Dobsát, és Petendet, Sziget előtt valókat, a Taszáriakkal. Felszokott járni adójok ötven forint, csizma, paputs, kötőfék és abrakos tarisznya. Maros és Vám házi pusztákat, Fok-Szabadiak szántyák, élik és vetik. Adnak róla minden vetésből dézmát, négy forintot, és egy csizmát ez legyen Kapitány Uramé fáradságáért. Töröki pusztát élik Kilitiek, adnak tiz forintot. Jódi pusztát élik Zamárdiak, Kilitiek, és a többi; ennek is haszna legyen Kapitány Uramé. Duna mellett Gegyent, és Fadot, mindeniknek adója négy forint, és két szivatos pohár. Ezen kivül Zilichségi Jobbágyokat ugymint Hetment, Sz. Katalint, Ökörvölgyet, Szatinát, Almást, Aszódot, Erdöglikat, Hertelendet, Bisztriczét, Rákocsát, Bakcsot, Sz. Lelket, Korpádot, Bükesdet, azoknak az adójuk mindenestül harminczöt forint, négy csizma, négy tarisznya, és négy kötőfék. Item Erdei puszta, ott van kilencz malom, kilentz tallér jár tőle. Szép makkos erdeje vagyon, a honnent sok ártány jöhet. Item Vadei pusztámat, mellyet ez ideig árendáltam Dörgicsei Ispányomnak nyoltz talléron. Mind ezek elejétől fogva vóltanak az Fejérvári Custosé, mellyeket ennek előtte huszon öt esztendővel, a' második Ferdinand Császárnak kegyelmes akaratjából kezemhez vettem, és kezemnél lévén birtam, 's szabad uraságában voltam. A' szerént Kapitány Uramra bizom. Ezeken kivül, leveleimben találom, Nostánt, Chemént, Szotjagot, Györczöt, Fölket, Komoniczát, Fejéregyházat, Szakályt, Abrámot, Kondát, Magvésőt, Ó-Szikszót, Kónyát, Kistanát, Nagytanát.

Adóztanak is azok énnékem, mig Weszprémben laktam, van is levelem nálok. Ezeket is mind Kapitány Uramra bizom, mivel Egyházi jószág, vissellye gondját, legyen Istennek is, énnékem is, Eö Kegyelmének is fáradsága után. Ezeken kivül kérem eő Kegyelmét, legyen segitségül, és oltalmul a' Balaton mellett lévő jószágomnak is, ugymint Lovasi Portzionak, Sz.-Péteri-Dörgicsének, Boldog-Aszszony-Dörgicsének, Ságh-Dörgicsei pusztának, Akal-Dörgicsének. Kisfaludi-Dörgicsének, és Kékkuti falunak. És mivel mind azokrúl dézmám mindenféle, és adóm jár, az ott való Ispányommal egygyet értvén, midőn annak ideje, meg-dézmáltassa. be-takaritsa, és kezemhez hordassa. Mindezekre adtam Tihanyi Kapitány Uramnak e' pötsétes levelemet cum plenipotentia. Actum Jaurini die 11. Mensis Aprilis anno Domini 1661.“ [1])

Mindezekből látható, a jövedelmi arány és a földmivelés fejlettsége, mert a midőn a tizeden kivül csizma, papucs, abrakos tarisznya, kötőfék s miként a fent idézett győri vallatás Pentelye — a mai Sár-Penteléről tanusitja — kakukfü egy-egy malom után, pedig egy-egy tallér képezék jövedelmi czikkeket, akkor valami igen nagy jövedelemről nem lehet szó, habár tény az is, hogy az akkori allodialis birtokok is csak kis részben műveltettek, s leginkább mint legelők használtattak.

Csak egy pár bérszerződést mutatok még fel megyénk területéről a XVII. és XVIII. századból, hogy ezek is kiegészitsék a földmivelés állapotának képét.

Ercsi birtokosai, Dombay Pál gr. Nádasdy Pál

---

[1]) Szvorényi De Custodiatu Albensi 28—35.

bodonhelyi főhadnagya, Dallos János győrmegyei alispán, Torkos Péter „győri városi bíróság viselt főtanács és nemes ember“ 1630. jun. 1-én Győrött kiadott levelükkel következő feitételek alatt telepitik meg a ráczokat elpusztult és üresen maradt Ercsi jószágukon:

Telepitők felépitik számukra a házakat, s minden telkes ház után vesznek két magyar forintot évenkint; minden házas ad egy meszely vajat, aztán uri ajándékot, mely a feljegyzések szerint tarisznya, papucs és kardovány csizmából állt. Továbbá a faluhoz tartozó tanyából, vagyis viza, tok, söreg, kecsege és egyébb öreg renden levő halakból negyedet, s mindezt felkellett hozzájuk Győrre szállitani.

Lássunk egy másik szerződést.

1648. szeptember 15-én Pinkafőn gr. Batthyányi Ádám azt irja a bicskeieknek. . . . „Nálunk levén az mi bicskei jobbágyaink közül az egész falubeliek képében Kenyeres Gergely és Buzgó János in Anno 1648 die 8. szept. végeztünk ujabban velek az előbbeni esztendőnkint való adójok felől, a mely adójuk volt készpénz száz tallér, tiz Skarlát szünyeg, tiz sárga karmazsin, tiz vörös és tiz kék karmazsin. Mostan azért vettük alább fölyül megirt adójukat három skarlát szönyeggel, immár mostan egy summában tévén adójukat, tartoznak minekünk esztendőnkint (az mi jó akaratunkig) száz tallérral, hét skarlát szünyeggel, tiz sárga, tiz vörös és tiz kék karmazsinnal. Az szünyegek pedig és az karmazsinok jók és igen szépek legyenek stb.[1])

Tehát egész Bicske határáért 100 tallért és bizonyos számu szőnyeget fizettek.

[1]) Körmendi levélt. Almar. 2. ladula. 19. nr. 30.

Végre itt van Dinnyés bérlete, mely tudtommal 4 ezer holdból áll s Biró Márton felső-őrsi prépost Pap Péter és Csontos Samu pákozdi gazdáknak 1743. nov. 13-án kelt levele szerint 800 német forintért adta azt bérbe.[1])

És a földmivelési és gazdasági viszonyok ezen állapota eltartott megyénkben egész a mult század végeig. Morvaországból bejöttek birkáikkal a morva birkások és osztozkodtak a kibérelt legelők tulajdonosaival a jövedelmen, lettek belőlük kiváló családok; mig végre a gazdasági kezelésnek uj irányt báró Lilien József[2]) adott, a ki 1795-ben Szapáry gróftól bérbe vette az ercsii uradalmat és rendkivüli erélyével lerakta alapját gazdászatunk szebb jövőjének. Ö vitte véghez az első jószágrendezést e hazában, melyet később mintául használt minden haladó gazda, minthogy elveiben a földmivelés helyes utját látta kijelölve. Rendszere országos hatásu volt. Létre hozta az első urbéri rendezést, az első váltógazdaságot, melynek felosztása és kezelésében megfelelő rendszert honositván meg, felosztotta az ercsii uradalmat 7 lehetőleg egyenlő részre, felszerelte a szükséges lak, termény és állat állományi épületekkel, melyek felosztása a gazdászat helyes elveinek nemcsak máig is megfelel, hanem utánzásra is méltó. Behozta a repcze, luczerna, lóher, esparsette, burgonya és naprafogó termelését; a szeszgyártást és állathizlalást.

Sok oldalu ujitásaiból még kettőt kell megemlitenem, egyik a czélszerübb gazdasági eszközök és gépek használata, s ez által a föld jobb mive-

[1]) U. o. Ürs név alatti iratok. 10. V.

[2]) Br. Eötvös Ignácz ipja.

lésének megkezdése, a másik a földmivelési munkáknak szakmányozása, a mi azelőtt ismeretlen volt.

A vasekék és sorvetők stb. a megyében az aratási eredményt annyira fokozták, hogy a megye már kis Bánátnak neveztetett.

A szakmány-accord-munka pedig lehetővé tette kellő beosztással, gyérebb népességgel is elvégezni a gazdasági munkákat.

A megyében elterjedt ezen nagyfontosságú reformnak báró Lilien József volt a kezdeményezője; az ő szelleme minden czélszerüt meghonositott, alkotásai kézzel foghatók és maradandó becsüek, s az ercsii uradalom Fejérmegyének még most is első gazdaságaihoz tartozik, pedig a megkezdett nyomon maradt. Nem lehet tehát csodálni az országos hatást, melyet br. Lilien szelleme létrehozott. A megye nagy birtokosai buzditva a sikerek által, egymás után szedték vissza uradalmaikat a birkás bérlőktől, s azokat felszerelvén, megkedvelték a földmivelés nemes munkáját.

Ercsit a berendezésben követte Martonvásár, melynek tulajdonosa gr. Brunszvik József országbiró szinte Lilien tanácsával élt és csakhamar virágzóvá tette Martonvásárt, melynek juhászata 1820. körül már első volt a megyében.

Azután következett az alcsuthi uradalom, melynek tulajdonosa József Nádor ő fensége szinte báró Lilien elveit követte, s 1825-ben berendezte az acsai gazdaságot, a következő években pedig 8 más gazdaság alakult, ménes, juhászat, s a hires mürzthali faj tehenészettel. Boldog emlékü atyját követi a gazdaság fejlesztésében József főherczeg ő fensége, s ma már az alcsuthi uradalom Libits jószág-

kormányzó kezelése alatt az egész ország leggazdagabban berendezett példányszerü uradalma.

1820. körül kezdték meg megyénkben a váltó gazdaságot, a mesterséges takarmány termelést, és az akkoriban egyedül elfogadott finom gyapju tenyésztést, melynek ára megközelitette mázsánkint a 3—400 forintot.

E tájban alakultak az előszállási, vaáli, kálozi, moóri, csákberényi, zámolyi, csillagmajori, jakabszállási, hantosi, sárosdi, seregélyesi mintagazdaságok.

És itt meg kell emlékeznem egy kitünő férfiuról Horhy Mihályról, ki előbb mint főtiszt, később mint bérlő 1816-tól 1854-ig müködött a megyében, s kitünő értelménél fogva a helyi viszonyokhoz alkalmazva kiegészitője és tova fejlesztője lett báró Lilien rendszerének. Horhy Mihály példája megismertet bennünket az angol farmrendszerei, s az általa behozott angol gazdasági gépek használata, ugy a gazdászati ipart, mint a birtok alaptőkéjét nagyban emelte.

A harminczas években jött létre a három nagy testben 70 ezer holdat tevő lángi gróf Zichy birtokok rendezése, s ma már 34 gazdaság van alakitva azon téreken, melyeken a század elején még az árendás birkások nyájai legeltek.

A negyvenes és ötvenes években eszközölt nagyobb mérvü berendezések Érd, Bicske, Pázmánd, Vereb, Agárd, Polgárdi, Sz.-Iván, Lovasberény, Ladány, Szent-Mihályon stb. külön-külön méltó lapjait képezik a mezőgazdasági fejlődés történetének.

És minthogy részint erkölcsi testületek, részint egyesek, mint például a vallásalap, a most már házilag kezelt káptalani, továbbá a fornai gazdaságokra az illető tulajdonosok kellően befektetni

nem akartak: keletkeztek a nagyobb bérletek, melyek más megyebeli bérletektől eltérőleg a bérlők kiváló szakképzettségénél fogva a gazdasági haladásnak szinte jeles tényezőivé lettek.

Az állattenyésztés ma már csökkenőben van. Még a mult században kezdett juhászatokat az idegen világrészekből szállitott olcsó gyapju miatt a tehenészetek váltották föl, melyek a kiadóbb haszon és jövedelem miatt nem is elletés, hanem inkább a kiapadt tehenek hizlalása által adják a kellő jövedelmet. Igy az a csekély szarvasmarha szaporulat is, melyet eddig a szegődményesek tehéntartása nyujtott, mulófélben van, mert sok helyen, de leginkább a bérlőknél megszüntették a cselédek tehéntartását.

Az uradalmakban a kézi munka éves cselédekkel végeztetik. S az a csekély szegődmény, a melyet ezek a szegény béresek kapnak, korán sincs arányban azzal a munkával, a mit végezniök kell. Sokszor és fájdalom több helyen, sem ünnepük, sem vasárnapuk nincs, és mikor a szerződéses konventiót nekik kimérik, buza helyet ocsut, rozs helyett árpát stb. kapnak. Uraim! bánjunk ezen embertársainkkal emberségesen, mert ezek azt Isten és emberek előtt megérdemlik, és hála Istennek még nincsenek megmételyezve a szoczializmus lehelletétől; mi ha bekövetkeznék, megszünnék teljesen a földmivelés legősibb időtől fogva hazá fentartó nemes munkája.

A megyei gazdasági egyesület lelkes vezérférfiaitól, kik eddig is sok üdvöset hoztak létre hatáskörükben, várja a nagy közönség, hogy ez irányban is jótevői legyenek munkás embertársainknak.

* * *

De nézzük az ipar emlékeit is.

Őseink életmódja szükségkép föltételezi az ipar gyakorlatát. Öltözetükre részint a nyájaikbeli, részint a vadászaton elejtett állatok bőrét használták, melyeknek kikészitésével s a testhez alkalmazásával foglalkozó timárok, szücsök, vargák kétségen túl, már Ázsiában gyakorolták iparukat. — Az előkelők mentéi, dolmányai, subái nemcsak menyéttel, nyesttel és czobolylyal, hanem arany és ezüsttel körülhimeztettek.[1]) Sőt Fessler[2]) bizonyitása szerint a timárokat eleink hozták be magukkal legelőször Európába, s az irhát a németek is ezektől tanulták kikésziteni. Az a régi szójárás, „hordd el az irhádat“ vagy „elvitte az irháját“ arra hagy következtetni, hogy az irha nagyon szokásos viselet volt.

Regino apát tagadja ugyan, hogy a vászonszövetet ismerték volna, de ha tekintetbe vesszük, hogy az már egyébb rokon népeknél, például a hunnoknál, bessenyőknél és kunoknál használatban volt, méltán kétségbe vonhatjuk tagadásának alaposságát. Aztán a nőnem, melynek tevékenységét az igen egyszerü háztartás alig foglalta el, bizonyosan ugy saját ruhája szövetét, mint sátrai kelméjét maga fonta, varta, szőtte. A nők fonták bizonyosan a halászó eszközökhöz szükséges hálók fonalait is, lenből vagy kenderből. A nőnem fehér ruhájáról,

---

[1]) Erre vall a vidékenkint most is használatban levő „gúnya“ szó is a magyarnál. A gúnya szót (gounas, gunna, guna, gouna) emliti biborban született Konstantin császár, meg Du Fresne Glossariuma is, és annyit jelent, mint bundabéllésü ruha. Hazánkban a nyest, menyét, czoboly, uri öltözet volt, de rókatorkos és málos mentét a nép is viselt. Fejérvárott a nők is viselték, ma már csak egy-egy elkopott galléru köpönyeget láthatni egyik-másik anyókán.

[2]) Geschichte der Ungarn. I. 605. l.

melyet viselt most is fehérnépnek, itt ott vászonnépnek neveztetik.

Aztán őseink hadakozó nemzet voltak, lakhelyükön ugy mint vándorlásaik alatt folyton harczban álltak, és Leo császár szerint a nyugati nemzetekétől egészen eltérő, azok által nem is ismert fegyvereket használtak, t. i. a nyilat, kelevézt, kopját, baltát, nyilvesszőt, puzdrát és tegezt, mindezeket pedig nem külföldről szállitották, hanem bizonyosan saját kovácsaik és fegyvercsiszáraik készitették, a külfölddel való kereskedelem anyagát csakis azon vas és réz képezvén, amely ezen fegyverek készitéséhez okvetlen szükséges vala; és hogy mindezen fegyvereket, különösen a nyilvesszőket nagy mennyiségben készitették, és ép ugy mint a mai hadjáratoknál a lövegeket a sereg után szállitják, kétségkivül nagy mennyiségben kellett a nyilvesszőket is készitени és szekéreken utánnuk szállitani.

Történelmi ténynek kell tehát tekintenünk, hogy ugy a fegyvereket, melyekről Luitprand cremonai püspök azt irja az ősökről, hogy a 899. évi telet fegyvergyártás és nyilköszörüléssel töltötték, valamint a koronás karvaly ékesitette hadi jelvényeiket, a bőrrel és ponyvával fedett podgyász-szekereiket, melyeken a hadikészleten kivül népeiket és gyermekeiket szállitották, sőt ékszereiket is, melyekről egy régi bajor krónika azt irja, hogy midőn a lechparti veszély után a magyar foglyok az ebersbergi várba hurczoltattak, kivégeztetésük előtt Eberhard gróf a foglyok nyakát ékesitő arany lánczokból, ruháik alját beszegő arany csengőkből három font aranyat tartott meg magának, mondom törté-

nelmi ténynek kell tekintenünk, hogy a magyarok az ipar ezen czikkeit mind maguk készitéh.

Azonban nem tulajdonitom nekik azon lakházak épitését, melyeket Árpád és az ő nagyjai Csepelszigeten emeltek, valamint azokat sem, a melyeket Árpád Székesfejérvár területén megtelepedve, magának épittetett; mert ezek valószinüleg a bennlakó meghódoltak kézi munkái voltak.

De Szent István atyai buzgalma, bölcsessége mindezen kezdetleges állapotot megváltóztatá. Már maga a keresztény vallás fölvétele fordulatot adott a magyar nép életének, erkölcseinek és tevékenységének, közelebb hozván azt az európai polgárosodás előföltételeihez; lerontá a falat, mely eddig a magyarokat a többi európai néptől elválasztá. A keresztény vallás szelleme megtiltá az erőszakos hoditásokat, rabló kalandokat, a legyőzött és meghóditott benszülöttek, valamint a foglyul esett külföldiekkel való kegyetlen bánásmódot, felebaráti szeretetet parancsolt mindenki iránt, ez pedig véget vetett a külföldiek nevezetesen olaszok és németek félelme és gyülöletének, mi által tág ut nyilt a szabad közlekedés számára.

Szent István volt tehát az a nagy szellem, a ki még egyrészről saját ajkaival hirdetve az evangeliumot a nemzetnek megvetette biztos jövőjét, de ő volt az is, a ki a földmivelést, ipart és kereskedelmet mint a nemzet jóléte és fejlődésének föltételeit atyai gonddal ápolá.

Az ő ápoló kezének müködését hirdetik azon oklevelek, melyekben az általa alapitott monostoroknak, egyházi rendeknek javadalmazásáról intézkedik. A monostorokat leginkább a gabona-tizedre utasitja,

jeléül, hogy a földmivelés már meglehetősen tért foglalt. A pécsváradi apátságnak azon ezerszáztizenhat ekényi földön kivül, mely negyvenegy falu területén feküdt, s melyeknek lakói tizeddel adóztak, adott még száztiz vinczellért, harmincz szántóvetőt és tizenkét méhészt; czeket a földmivelés előmozditására adta a király, de adott ezeken fölül az ipar fejlesztésére még gerencséreket, molnárokat, aranymüveseket, czukrászokat, kádárokat, tobakokat és timárokat, ácsokat, sütőket, kovácsokat, képfaragókat, esztergályosokat, szakácsokat, viaszgyertyaöntőket, bodnárokat és halászokat.

A pannonhalmi apátságnak pedig a fentieken kivül adományozott még vargákat, méhserfőzőket, kerékgyártókat és faragókat; Álmos herczeg pedig adott hozzá kulacs-készitőket és szűcsöket.

Igy szaporodtak a bencze apátságok az első századokban, Szent István példája által nemcsak számban, hanem az ipar és müvelődési tényezők gazdagságában is, ugy annyira, hogy például a pécsváradi apátságnak alapitó levele szerint, — hogy a többit ne emlitsem — a XI. század vége felé, védelmi czélokra volt kétszáz gyalogos és kétszázötvenhat lovas, szabad szolgája, négyszázkilencz embere, kocsival és lóval, száztiz vinczellérje, harminczhat majorosa, tizenkét méhésze, vas szállitója husz, halásza ötven, tiz kovácsa, hat kádára, tizenkét képfaragója, kilencz sütője, tiz szakácsa, három fazekasa, hat timára, öt czukrásza, öt aranymivese, nyolcz ácscsa, három molnára, tizenhárom juhásza, három lovásza, három kanásza, szolgája vendégek kiszolgálására három, négy betegápolója, öt harangozója, fürdő fütője hat. És mindezen sze-

mélyzet negyvenegy faluban levő ezerszáztizenhat udvarhelyen lakott.

És ezek a jámbor lelkü szerzetes férfiak, kiket Szent István és közvetlen utódai, valamint egyébb főranguak a dunántúli részeken elhelyeztek, áthatva isteni félelemtől, dolgoztak verejtékkel, maguk is és dolgoztattak buzgósággal embereik által is, irtották a vadont, kiszáritották a posványokat, munka alá vették a földet, meghonositották az ipart és példa adó életükkel, alapvető munkásságukkal áldásaivá lettek a magyar nemzetnek.

Mindezen történelmi tények nem vonatkoznak ugyan szorosan véve Fejérmegye iparának történelmére, de azért bizonyitó erejük van erre is. Ugyanis a Szent István által alapitott székesfejérvári társas káptalan alapitó levele szinte ily természetü adományozásokról tehetne tanuságot, de azt az idő viszontagságai nem juttatták át az utókorra; megkell tehát elégednünk az annak tartalmára való következtetéssel. Azután ugy a dunántúli benczе apátságok, mint a fejérvári káptalan birtokai legtöbbnyire a legyőzött Koppány somogyi tartományából kerültek ki és csak részben a Szent István király családi és fejedelmi tulajdonát képező Fejérmegyéből. Ha tehát Somogyban oly fontos tényezőket adott a szent király a földmivelés és ipar fejlesztésére, mennyivel inkább megkellett azokat honositani saját birtokán, királyi széke körül, tehát Fejérmegye területén.

De azért a mi területünkön is van történelmi emléke egyes iparág virágzásának. Igy például nyoma van annak, hogy az Ázsiából behozott timárság megyénk egyik falujában Timáron teleppel birt.

Moór vidékén volt a királyi tárnokok egyik székhelye, t. i. Tárnokon, mai Tárnok pusztán. Ide tartoztak fel Dobos és Al-Doboson lakó királyi nyeregtartók is. Hogy a királyi vagy királynéi tárnokmesternek kötelessége a királyi, ugy királynéi gazdaságokra felügyelni, s hogy ezeknek szolgálattevői, alsóbb foku tisztviselői, a populi tavernicales — a tárnoki népek — voltak, köztudomásu dolog. Ezen tárnoksághoz tartoztak azok a királyi timárok, a kik Timáron laktak, s a kiktől ez a falu a nevét is vette. Támadtak aztán ezen királyi timárokból egyes családok, melyek nemesitve lettek, ilyen volt a Tymárdi család.

A Tymárdi család ugyanis igényt tartott, már Róbert Károly idejében Timárra. Róbert Károly tehát 1340-ben Visegrádon kelt levelével megbizza Ugodi Chenyk mestert, Boky János fiának Hektornak fiát Mikiást, Zenthiwáni Bekét és Zaloniki Pál fiát Pált, királyi embereket, hogy a győri káptalan kiküldöttével menjenek ki Tymárden faluba s a szomszéd birtokosoktól tudják meg, vajjon Tymárden falu, vagy annak egy része a királyi timároké-e, kik a királyi tárnokok sorába tartoztak, s tudják meg mi jogon és mióta birják Thymarden földjét? és ha azoké, járják körül, határolják meg és adják át nekik. stb. Már maga ez az adat, hogy ott királyi timárok laktak, bizonyitja az ősmagyar iparnak a timárságnak megyéinkben való gyakorlatát.[1])

Egy másik és pedig igen fontos iparágnak, t. i. a malomiparnak Fejérmegyében való virágzásáról már bővebben vannak adataim. Ha egy szerény viskó alaku patakmalom mellett mai nap elhaladunk,

[1]) Keresztesek Prot.

nem is gondoljuk, mily régi emléke az a mult időknek; hány század viharzott el fölötte akár van az ujabb alakba öltöztetve akár nincs. A patakmalmok helyét már az ősök választák meg, azok épitették oda a népdalokban annyiszor megénekelt kerekes malmot, csináltak hozzá vizesést, emelték a zugót. Az utódok megtartották, tatarozták, molnárt fogadtak bele, szedték a vámot, vagy bérbe adták természetben vagy pénzben adandó bérért. És ilyen patakmalom igen sok volt a megye területén, ezek szolgáltatták ugy a földes urnak, mint a jobbágynak azt a jó ízü parasztra őrlött kenyérlisztet, mely magában foglalta a buza minden tápláló részét, és nem okozott annyi gyomorbajt, mint okoz most a tápláló elemeiben oly sokféle részre osztott üres gőzmalmi liszt.

Ezen malmok között, a melyek Fejérmegye területén a gabna őrlést eszközölték, a legrégiebb az a hat patakmalom, melyeket a bodaiki viz hajtott, s a melyeket Csák Miklós, Csák Ugrin esztergomi érsek öcscse 1231. évi végrendeletében fiai között oly formán osztott fel, hogy Bodaik kétrészével két malmot Izsák kapjon, Bodaik harmadik része pedig négy malommal Lőrincz fiáé legyen.[1]) Mily élénk világot vet ez osztály egy-egy malom értékére. Bodaik egy harmada egyenlő értékü volt egy malommal!

Megjegyzem itt, hogy leginkább három patakról szólnak okmányaink, a melyek a megye éjszaki részéről jövén malmokat hajtottak. Ezek egyike a bodaiki viz, másik a Septer vize, t. i. a mai Gaja, harmadik a Celum vize, vagyis a csalai viz.

[1]) Fejér Cod. Dipl. II. 2. 254. l.

Egy 1278-ban kelt oklevél ezen Celum vizén levő két malomról tesz említést; A fejérvári káptalan előtt t. i. Csák Lőrincz és János a fenti Csák Miklósnak fiai osztozkodnak meg elhalt Márk fivérük birtokain, és pedig olyképen, hogy a Celumban — Csalán — levő ház és a két malom legyen Jánosé, de azon kikötéssel, hogy János sérelme nélkül Lőrincz is épithessen magának Celum vizén malmot, Lőrincz pedig kapja a vértes szentkereszti apátság mellett levő ingatlanokat.[1])

Ez a két malom maig is áll ősrégi helyén, t. i. a két szüzvári malom Lovasberény határában.

Találunk egy 1340. évi okirat szerint Barch, másnéven Szent Borbála határában is egy malmot. De minthogy Szent Borbála puszta hajdan kiegészitő réssze volt, a szinte keresztes vitézek tulajdonát képező „Keresztesek majorjá"-nak a mai Keresztesnek, s ezen Keresztesek majorja nevü birtok nyugatról Mohával éjszakról, Almással, keletről Zámolylyal, délről Árpádvölgyével volt határos, azon határjárásban pedig, melyet a fenti évben a keresztesek kérelmére Róbert Károly parancsa következtében a veszprémi káptalan végezett az illetők nyugot felül indulva Péter majorja, árok, kőrösbokor és Áldókút — a mai mohai forrás — pap árka érintésével a malomhoz jöttek, s igy mentek aztán keletnek a mai Szent Borbála puszta felé; nagyon valószinü, hogy az a malom, melyről itt szó van a mai Keresztes falu alatt levő malommal azonos.[2])

Horváth Mihály „a műipar és kereskedés története" czimü munkájában 264. l. emlit két vizi

[1]) Tudományos gyüjt. 1833. VI. 97. l.

[2]) Keresztesek protoc. III. 479. l.

malmot, melyeket András nagyváradi püspök ajándékozott a fejérmegyei Velenczén levő apáczakolostornak, melyek uj találmányu készületüek — mai elnevezés szerint kalló malmok voltak.[1]) De hogy ezek Velenczén állottak-e vagy másutt, dunai vagy patakmalmok voltak-e, nem tudom meghatározni, mert Horváth idézete nyomán az oklevelet nem tudtam sem Katonánál sem Engelnél feltalálni.

1371-ben már a fejérvári keresztes vitézeknek is van a Celum vizen malmuk, mely valószinüleg az, mely Igar puszta és Keresztes között áll. Ezt ezen évben a fejérvári káptalan előtt bérbeadják Jakab fiának Mihálynak fejérvári polgárnak, a hozzá tartozó földekkel és rétekkel együtt 20 évre évi 8 frtért.[2])

Azon határjárásban, melyet a székesfejérvári káptalan megkeresésére László opuliai herczeg, Magyarország nádora 1372-ben Székesfejérvár mellett tartott gyülésben az iránt rendelt el, hogy a Székesfejérvár mellett a káptalan tulajdonát képező bizonyos földrészt, mely Szent György vértanu temploma, — Sárszabadi nevü majorság, Sz. Mihály temploma, bizonyos sziget, és az Ingovány-utcza között fekszik, határolják meg és a káptalan részére foglalják vissza, szintén emlittetik egy malom, és pedig Ingoványhoz tartozó és a fejérvári káptalan tulajdonát képező malom.[3]) Minthogy a határjárás ott mozog a város közvetlen szomszédságában, annak külvárosa mellett, valószinü, hogy ez a malom azonos lesz a mai rózsáskert melletti malommal.

[1]) Duo molendina pilatoria, vulgo Korló dicta, — novo ingenis . . . constructa; jegyzi meg Horváth az okmány alapján. Azt hiszem különben, hogy e malom Várad-Velenczei apáczáké volt.

[2]) Kereszt. prot. 363. l.

[3]) U. o. III. 1081. l.

Már 1393-ban állott a csoóri malom, mely akkor a fejérvári kereszteseké volt. Ezek panaszára ugyanis a veszprémi káptalan eltiltotta Sebe egykor fejérvári biró fiait Márkot és Györgyöt Csoór vizén levő malom és egyébb birtokoknak elidegenitésétől.[1])

1428. évi Sz. András apostol napján a keresztesek bodaiki falujában levő malmukat évi 14 arany forintért kibéreli harmincz évre a budai káptalan előtt idősb Rozgonyi István temesi, fejér, és győrmegyei főispán.[2]) Tizennégy forint akkor rengeteg pénz volt, mutatja mily jövedelmet nyujtottak a malmok.

Hogy a keresztes vitézeknek a Celum vizén két malmuk volt, bizonyitja azon 1439-ben kelt két okirat, melyek egyike szerint a kalocsai káptalan megvizsgálja, hogy a fejérvári káptalan tagjai a kereszteseknek Barch vagy Szent Borbála asszony nevü birtokát és a Celum vizén levő két malmát elfoglalták; a másika szerint pedig ugyanazokat a puszta és a malmok elfoglalásától eltiltja.[3])

Egy 1425-ben kelt bérszerződés szerint a keresztes vitézeknek Septer vizén, a mai Gaján is volt malmuk. A bérszerződésben a keresztesek ezt a malmot a hozzá tartozó szántóföldek és rétekkel Demeter fia János mohai molnárnak adják élethossziglan azon feltételek alatt bérbe, hogy ez nekik évenkint tizenhat fejérvári mérő, vagyis köböl buzát tartozik adni, és pedig ugy, hogy négy köblöt Szent György napkor, négyet keresztelő Szent János napján, a többit pedig Szent Tamás apostol, és

[1]) U. o. III. 391. l.
[2]) U. o. III. 364. l.
[3]) U. o. III. 507.—508. l.

Szent Péter széke napján. Ezenkivül két uri ajándékot a szokás szerint. Hogy miből állt ez az uri ajándék, nincs megemlitve, de tudni való, hogy valami házi iparczikk volt az, t. i. papucs, szőnyeg, tarisznya stb. Végre Karácsonykor egy kappant és két csirkét, husvétkor egy bárányt és két csirkét; ha pedig valamelyik határnapot be nem tartaná, az esedékes összegnek kétszeresét tartozik megfizetni.[1])

Akadunk malmokra azon oklevél nyomán, melynél fogva a székesfejérvári káptalan Erzsébet királyné adományozása folytán Rozgonyi Istvánt 1440. évben Csókakő vára és tartozékaiba beiktatja, Igaron is, és pedig négyre, nemkülönben Csurgó mellett háromra, végre még egyre, mely Apátfája nevü erdő mellett Csákberény és Zámolyhoz tartozott.[2])

A keresztesek bodaiki malmairól beszél azon 1476. évi okmány is, mely szerint özvegy Rozgonyi Jánosné Dorottya asszony és Rozgonyi Oswát, Rozgonyi Oswát fia birták azokat a keresztesekről bérben, de minthogy a bért évek óta nem fizették, Mátyás király utasitja a székesfejérvári káptalant, hogy vegyék el tőlük és adják vissza tulajdonosainak,[3]) miért is azok boszut forralnak, és ugyanazon év Sz. Mihály napján Kerekyi máskép Apostoli Aczél András és Chepi Benedek csókakői várnagyok vezetése alatt több csurgói jobbágyuk által az egyik malmot alapjából felduláták, mi által a keresztesek nek kétszáz arany forint kárt okoztak.[4])

---

[1]) U. o. III. 1076. l.

[2]) Gróf Lamberg család moóri levélt. III. 723. l.

[3]) Keresztesek protoc. III. 119—122. l.

[4]) Gróf Lamberg család moóri levélt.

A másik malom még bérletükben maradt, de nem fizettek; miért is Mátyás király többszöri vizsgálatot rendel el ellenük 1486-ban.

A csoóri malomról pedig az az okleveles adat maradt fenn 1478-ról, hogy a fejérvári keresztesek azt, Iszka földe nevü prediummal együtt évi nyolcz arany forintért Sayonémethy Beken Péternek és nejének Ilona asszonynak és utódaiknak oly módon adták bérbe, hogy bérlőknek jogukban áll a malom épületeit saját költségükön megujitani, a malom belső részeit átalakitani, a bérösszeget pedig Szent György és Szent Mihály napján lefizetni. Ellenben a keresztesek tartoznak a bérlők lelkiüdvéért hetenkint kedden a Boldogságos Szüz tiszteletére, minden pénteken pedig Jézus Krisztus dicsőségére szent misét mondani, mit ha a bérbeadók elmulasztanának, a bérlők is megtagadhatják a bérösszeg fizetését.[1])

Azonban Sayónémethy Beken Péter elhalálozván, felesége Ilona, Peeli Miklóshoz ment férjhez, és most már nem teljesitették a bérleti kötelességeket, miért is a keresztesek panaszára Országh Mihály nádor 1482-ben vizsgálatot rendel ellenük,[2]) mely vizsgálat kideriti azt is, hogy Peély Miklósék a csoóri malmot és izkai pusztát Mészáros Imre fejérvári polgárnak el is zálogositották.[3])

1499-ben a fejérvári keresztesek bérbe adják Gyak Balázsnak a Csabafő vizen levő csoóri malmukat a hozzátartozó földekkel és rétekkel együtt oly feltétel alatt, hogy az illető a konventnek évenkint három mérő vagyis „Feyer Waryweka“ buzát

[1]) Kereszt. prot. III. 316. l.
[2]) U. o. III. 428. 429. l.
[3]) Keresztesek prot. III. 596.

ad; azon kivül a mikor a konvent megbizottjai az iszkai szőllőhegy dézsmáját szedik, azoknak vizet, asztalt, tüzi fát, tálakat, tányérokat, törülő kendőket, fazekakat, ágyakat adni és minden tisztességes hozzávalóval őket ellátni tartoznak.[1])

Végre, hogy a székesfejérvári Szent Miklós káptalannak is volt malma Celum vizén, igazolja János királynak Budán 1539-ben a fejérvári káptalanhoz intézett rendelete, hogy Dalmady Sebestény keresztes Praeceptort idézze a király elé azért, mert emberei megtámadták a Szent Miklósról czimzett káptalan embereit, a mikor azok a káptalan számára a Celum vizi malomból lisztet és fát vittek Fejérvárra.[2])

De ne időzzünk a megyénkben talált régi malomipar egyes adatainál, a melyekhez felhozhatnám még a Séd vizén levő ladányi, lejebb pedig a a táczi és kálozi malmokat; hanem lássuk a többi iparágak müvelését is a mire leginkább a fenmaradt czéhlevelek vetnek történeti világot.

Ugy Szádeczky Lajos „a czéhek története Magyarországon“ czimü müve, valamint Csaplovits János „Mesteremberek czéhbeli régiségeik“ czimü czikke[3]) és Reizner János „a gróf Eszterházy család pápai levéltárában őrzött czéhlevelek“ czimü közleménye[4]), nemkülönben a megyei levéltárból kivonatott czéhlevelek azt bizonyitják, hogy már a XV. századtól kezdve, ugy az egész országban, mint Fejérmegyében is, sokkal nagyobb mérvben virág-

[1]) U. o. II. 360. l.
[2]) U. o. III. 1002. l.
[3]) Tudom. gyüjt. 1823. VI. k.
[4]) Történelmi tár. 1894. 1895.

zott az ipar minden ága, sem mint azt gondolnók. Keletkeztek pedig a czéhek a társulás, az összetartás és az ebben rejlő erő alapján az ipar fejlesztése czéljából. A saját szakmájuk szerinti mesteremberek megállapitottak bizonyos szabályrendeleteket, melyekben a vallásos patriarchalis élet, az ipar fejlesztése és megvédése érdekében szükséges intézkedések foglaltak helyet, azokat irásba vették, vagy más hasonló czéhektől lemásolták, azok jóváhagyását vagy a Felségtől, vagy a vármegyétől, vagy ha városokban laktak, a városi tanácstól, vagy végre a földes uraságtól kieszközölték. És a régibb kori czéhlevelekből azt látjuk, hogy az ipar üzése és a czéhek élete a régibb időkben sokkal élénkebb volt, saját önkormányzata keretében sokkal szabadabban mozgott, mint mikor már Mária Terézia idejében a régi czéhlevelek beszedettek és helyettük valamennyi czéhnek egyöntetü artikulusok adattak.

Nem is gondolná az ember, mennyi tudást nyujtanak ezek a régi és ujabb czéhlevelek az ipar történetére nézve! Elvitázhatlan tényként igazolják be azt, hogy a régi időben legalább megyénkben az ipart csakis magyar kezek üzték, azt magyar mesteremberek gyakorolták még olyan községekben is, a melyekben az ujabb telepedések korában már más ajkuak is valának. A czéhlevelek felderitik azt, hogy az ipar a magyar ember kezében nem volt lealázó foglalkozás, s hogy a XVI—XVII. században a szegényebb magyar nemes nem idegenkedett az ipar üzéstől, csak később az idegenek beözönlése szoritotta le őket e térről. Hogy tisztesség volt iparosnak lenni, mutatja az az eset is, hogy gróf Eszterházy Ferencz 1741-ben a pápai borbély czéh „örökös

főczéhmesterének“ irta magát, azt kivánván ezáltal documentálni, hogy mig egyrészről a földesuri jognak kiterjesztését nyilvánitja azáltal, másrészről pedig, hogy a különféle méltóságokkal fölruházott földesurra nézve sem megalázó az ipari foglalkozás, mi gyakorlatban is volt a mult időkben, t. i. minden mágnás családban voltak tagok, a kik vagy egyik vagy másik iparágat gyakorolták magán kedvtelésből kastélyaikban.

De a mi legfontosabb, tanusitják e czéhlevelek aláirásai azt, hogy az iparosok annyira becsülik iparukat, hogy vezeték névül nemcsak fölvették iparuk nevét, hanem idővel elhagyták családi nevüket és csakis az iparuktól kölcsönzött nevet tartották meg. Igy támadtak az iparosoktól a Borbély, Beretvás, Csapó, Csiszár, Kovács, Lakatos, Mészáros, Juhász, Birkés, Ötvös, Szijjártó, Süvegjártó, Szücs, Takács, Molnár, Ács, Asztalos, Szabó stb. családnevek. A mely történeti tény valósága engem felment azon kötelességtől, hogy az egyes iparágak elterjedtségét tovább kutassam.

De azért nem térek ki a feltalált megyei czéhlevelek felemlitése elől.

Ilyen czéhlevél van a gróf Eszterházy család pápai levéltárában 1512-ből, mely a Székesfejérvár uj városi — nova civitas — szabók szabályait foglalja magában.[1])

A székesfejérvári kovácsok czéhe 1696-ban alakult, és átvette Rudolf király által 1578-ban április 17-én Pozsonyban kelt s a nagyszombati kovács czéh részére német nyelven kiállitott szabadalmat, de magyar nyelvre átirva. Kihirdettetett ez a czéhlevél

[1]) U. o. 1894. IV. füzet. 639. l.

a vármegye által 1712. évi január 5-én tartott közgyülésen.[1])

A mosonmegyei juhászok czéhlevelét valószinüleg átvette a fejérmegyei juhász-czéh, mert amazok oklevél másolata a megyei levéltárban van, bár a megyei kihirdetésről nem találtam adatot. Ezt a mosonymegyei juhász-czéhlevelet kiadta I. Lipót 1701-ben jul. 7-én magyar szöveggel. E levél 2-ik artikulusában meghagyatik a czéhbeli tagoknak, hogy „Urnapján tartandó procession zászlóval, kezekben gyertyát vivén megjelenjenek, az czéhmesterek pedig az pásztorpálczával, az czéhzászlójával, melyen egyfelül Krisztus urunk egy báránynyal és pásztor pálczával, sz. Dávid király pedig sceptrum és koronával, másfelől pedig Krisztus urunk születése, a hol egy hegyen Isten bárányа képirással leirattatott, — egyenlő rendben ájtatosan alattok valóival menjenek.“ stb.[2])

A székesfejérvári mészáros-czéh megalakult 1718-ban, s átveszi azon szabályzatot, melyet III. Ferdinánd 1652. jun. 6-án Bécsben az érsekujvári, komjáthi, verebélyi, komáromi és esztergomi mészárosoknak adományozott. Kihirdettetett Fejérmegye 1718. évi közgyülésén.

1626. okt. 24-én tartott megyei közgyülésen kihirdettetik a Vaálon alakult takács czéh levele, mely a pozsonyi czéh szabályzatának magyar forditása. Ennek a szabályzatnak eredeti német szövegét megerősitette III. Károly 1712. jun. 6-án Pozsonyban kelt levelével, a czéhszabályok kihirdetésekor meghagyja a vármegye a vaáli czéhnek, hogy az egyházi ünnepélyeknél használandó czéh zászlót sze-

[1]) Megyei levéltár.
[2]) U. o.

rezze be, s a czéh tagjai — bármely hitfelekezethez tartozzanak is, kötelesek a husvéti ájtatosságokon és az urnapi körmeneten 4 frt büntetés terhe alatt résztvenni.[1])

A székesfejérvári szücsöket 1732. május 19-én Laxenburgban kelt magyar szövegü oklevéllel III. Károly szabályozta, mely czéhszabályt a város 1733. évi közgyülésén hirdették ki. E szabályokat átvette aztán a Bicskén alakult fiók czéh, melyet gróf Batthyányi Lajos 1759. évi október 11-én erősitett meg.[2])

Szinte Bicskén 1759. megalakul a csizmadia czéh, mint fiókja a budai czéhnek, és átveszi I. Lipót által 1695. évi okt. 30-án Bécsben kelt privilegialis levélből a magyar czéhszabályok szövegét. Megerősiti őket Batthyányi Lajos gróf, mint Bicske örökös földes ura, s kihirdettetett az oklevél 1759. nov. 27-én a megye közgyülésen.[3])

1767. aug. 26-án Bécsben adta ki Mária Terézia a csókakői uradalomhoz tartozó moóri takácsok számára a czéh levelet magyar szöveggel, mely 1767. október 29-én tartott megyei gyülésen lett kihirdetve.[4])

Van a megyei levéltárban egy másolat, inkább a megye jóváhagyása alá terjesztett fogalmazvány, mely „a Sár mindkét mellékén levő Füle, Ladány, Kiskeszi, Szent Mihály, Falu- és Szabad-Batthány, Tácz, Soponya, Káloz, Igar, Egres, Czecze, Vajta, Sz.-Miklós, Bogárd, Előszállás, Keresztur, Aba,

---

[1]) Megyei levélt.
[2]) U. o.
[3]) U. o.
[4]) U. o.

Seregélyesen levő takács mesterek“ czéhszabályait foglalja magában; s ugy hiszem, hogy Mária Terézia korából való.

1817. jul. 9-én Bécsben adta ki I. Ferencz az érdi czéhhez tartozó dunai molnárok és sütők czéhszabályait. Eredetije az ercsii molnárok birtokában.

1839. jun. 27-én Bécsben kelt V. Ferdinánd levele, melyben a moóri, pusztavámi és csókai fazekasok czéhszabályait adta ki.[1])

E néhány czéhlevél is, minthogy a legtöbb még most is az illető ipartestületeknél őriztetik, élénk képet nyujt a különféle iparnemek Fejérmegyében való elterjedtségéről és virágzásáról.

* * *

A kereskedelmet csak röviden érintem.

Azok a főutvonalak, melyek megyénket ős időktől fogva Buda Eszék, Buda Bicske Fejérvár, Buda Fejérvár és Fiume, Fejérvár és Veszprém között keresztül metszék, a közlekedés és kereskedelem eszközei valának. És hogy Székesfejérvár már az Árpádok kora óta a Dunántuli részekben a kereskedelem egyik főközpontja volt, bizonyitja a két történelmi adat is, melyek szerint 1297-ben a sulymértékre nézve a „fejérvári sulyt“ [2]) „pondus albensis“, az ürmértékben pedig 1405-ben a „fejérvári vékát“ [3]) használták. Ezt bizonyitja László király rendelete is, melyben meghagyja Fejérmegyének, hogy a bortized szedésnél azt az ürmértéket használják, mely mélységben és bőségben is négy araszt és két ujnyi méretü legyen.[4])

[1]) U. o.

[2]) Fejér Cod. Dipl. VI. 2. 111. l.

[3]) U. o. X. 4. 458. l.

[4]) U. o. V. 2. 564. l.

A kereskedelem fejlettsége iránt leginkább tájékozhatnak bennünket a megye különféle helyén felállitott vámok.

Ilyenek voltak tudtommal Bicskén, hol Róbert Károly által Botond fiainak Péter bán és János nemesnek szedendő vám összegéről 1306. máj. 6-án Egerben kiállitott oklevele azt mondja: hogy egy kocsi után, mely mázsának neveztetik 12 denár, egy átalag — tunella-borért szinte 12 denár, egyébb apróbb áruczikkekért 6 denár, egy kocsi után, mely kősót szállit, egy kősó, egy eladandó lóért 2 denár, egy szarvasmarháért hasznlókép 2 denár, egy darab sertés után 1 denár, egy gyalogember után ki áruczikket visz 4 denár, egy magányos gyalogos után 1 denár fizetendő.[1])

Ilyen vámhely volt Batthyányon — a révnél, hol a vámot Zsigmond király következőkép határozta meg 1399. jun. 27-én kelt levelével, Kővágó Örsi Miklós, György fia javára: akép t. i., a mint azt a régi birtokosok is szedni szokták, egy üres kocsi után 2 denár, egy hordó bor után 2 denár, egy köteg vas után 12 denár, ha pedig vas lemezek mázsa számra szállittatnak, minden mázsa után egy lemez jár. Egy köteg réz után 12 denár. Egy köteg aczéltól 12 denár, ha pedig mázsa számra vitetik: minden mázsa után egy-egy darab réz jár. Egy kocsi „Beer másától“ kikészitett prémes bőrök után egy arany. Mindenféle tengerentuli gyümölcs, olaj, füge stb. után 20 denár. Ha pedig bálban van kötve 12 denár. Egy vég kölni posztó után 8 denár. Egy vég cseh posztó után 4 denár. Ha pedig ezek a posztó-

[1]) Anjoukori okmt. I. 111. l.

félék, vagy pedig bársony és barchan — barchet — kötegekben vannak, akkor kötegek után jár 12 denár, száz darab kősó után 1 darab kősó. stb. stb. Egy gyalogos után 1 denár, egy lovas után 1 denár. Egy eladó ló után 12 denár. Egy eladó ökör után 1 denár, két sertés után 1 denár, két kecskebak után 1 denár, száz után pedig egy darab.

Zsigmond ezen oklevelét, Ulászló is megerősiti 1511-ben.[1])

A sok közlekedési utat és kereskedelmi forgalmat hirdetik a már 1440-ben Igaron — Csákberény mellett, — Csurgón, Moóron, Orondon, létezett vámok, melyeket Erzsébet királyné 1440. nov. 18-án Visegrádon kelt oklevelében, mellyel a csokakői várbirtokokba Rozgonyi Istvánt beiktatja, egytől-egyig felsorol.[2])

E nehány adatból is következtethetjük, hogy a kereskedelem a kor viszonyaihoz képest elég élénk volt megyénkben, s hogy a külföld szállitotta az ő termékeit, Olaszország az ő déli gyümölcseit, Cseh-, Morva- és Bajorország, a szövőipar termékeit, a a posztót, bársonyt, a ma is ismeretes barchettet, s láthatjuk, hogy drágák voltak a prémbőrök, minthogy azokra legnagyobb vám volt kivetve.

Minthogy pedig a kereskedelemnek az árucsere kora után a pénz volt az eszköze, némi tájékozásul szükségesnek tartom, ugy a pénznek különféle korban használt értékét, valamint az ingatlanok és termények árbecsét a meglevő adatok nyomán olvasóimmal megismertetni.

[1]) Zsigmond levelének másolata meg van a megyei levéltárban is, de Ulászló megerősitésével a Körmendi levéltár Battyán és Polgárdit érdeklő okiratok másolatainak könyvében olvasható 73. sz. alatt.

[2]) Gr. Lamberg család moóri levélt.

Szent István korában használt pénznemek értéke suly mérték szerint volt meghatározva. Ilyen pénznem volt a „Libra“, „Márka“ és a „Pensa“. A libra 12 Unciára vagy Obonra osztatott.

Egy uncia — 2 lat — egyenértékü volt 20 denárral, igy egy libra vagyis 12 uncia ezüst 240 denárral.

A márka 8 unciát tett, vagyis 160 denárt. A márkának különben, mely girának is neveztetett különböző értéke volt, a szerint t. i., a mely pénzverdéből kikerült, s igy volt budai, fejérvári, szepesi, erdélyi, szebeni, verőczei és zágrábi márka vagy gira.

A pensa értéke is különböző volt, némelyek egy aranyra, mások $1^1/_2$ solidusra az az 100 denárra becsülték.

I. Béla rendezte a pénzverést, kiküszöbölte a forgalomba jött bajor márkát és uj magyar márkát veretett. Ennek sulya 250 grammot tett; kisebb volt a bajor márkánál, és 200 denárra osztatott. Ez a márka vagy gira egyenlő értékü volt a későbbi budai girával, melyről a sz. Margit legendában tétetik először említés.

Az I. Béla által veretett ezen budai márkára, szintén 4 arany forint számittatott, a bizanczi aranyat ő is egyenlőnek vette 40 magyar denárral, azért alatta is 160 denár tett egy girát.

A mérlegelésnél a girának egy negyedrésze volt a fertó, a pensa pedig ekkor már határozottan egy aranyat ért, a pondus pedig a girának $^1/_{48}$ része volt.

Első királyaink temérdek pénznemet verettek, igy Kálmán az ő 17 és fél évi országlása alatt több mint 127 féle pénzt bocsájtott ki; és az Árpád-

házi királyok alatt 244 pénznem, s ezeknek 1077 változata jött forgalomba.[1])

A budai piaczi vám szabályzatban 1255-ben, valamint az esztergomiban 1295 márka, nehezék és denár pénznemek emlittetnek, s egy ezüst márka tőn négy fertinget, egy pondus vagyis nehezék öt denárt és egyenlő volt a garassal, öt pensa tett 200 horvát denárt, mi egy márkát ért, egy márka pedig 3 aranyat.[2])

IV. Béla idejében egy márka 72 frt értékü volt.[3])

1265. és 67-ben 1 márka ért 5 zágrábi pensát vagy 10 budai pensát, ugy a zágrábi, mint a budai pensa 100 denárt tett ki.[4])

1335-ben 1 márka 96 garast képviselt.[5])

1352-ben 1 budai márka 56 garas volt.[6])

1356. és 1362-ben 1 márka 4 forintot ért.[7])

1368-ban 1 márka 50 garas volt.[8])

1377-ben 1 márka 2 forintot ért.[9])

1380. és 1423-ban 1 márka 72 garast tőn.[10])

1508-ban 1 márkában volt 4 frt, egy forintban 100 magyar denár, 1 magyar denárban 3 bécsi denár.[11])

---

[1]) Ereky Alfons. Mérték, suly és pénzisme. 1861. 158. 159. l.
[2]) Schönvizner. Not. rei num. 156, 157, 288. l.
[3]) Budai Ezsaiás. Polg. lex. II. 617. l.
[4]) Fejér C. Dipl. IV. 3. 261. 303. 406. l.
[5]) U. o. VIII. 4. 90. l.
[6]) U. o. IX. 2. 191. l.
[7]) U. o. 553. l.
[8]) U. o. IX. 4. 156. l.
[9]) U. o. IX. 5. 157. l.
[10]) U. o. 446. l. és U. o. X. 6. 589. l.
[11]) Knauz. Magyar Sion. I. 228. l.

A pénzérték ezen kimutatása nem ad ugyan tiszta képet annak minden változásairól, de némileg mégis tájékozza az embert, különösen ha a meglevő adatok nyomán a különböző korbeli árbecsléseket is megismerjük.

Csak kivonatilag közlöm Kovachih után[1]) a Mátyás kora előtti feljegyzéseket, valamint egyes adatokat a 18-ik századbeli termény árakról. Egy nemes telke 3 márka, 1 jobbágytelek 1 márka, 1 elhagyott telek épülettel $^1/_2$ márka, épület nélkül $^1/_4$ márka vagyis száz denár.

Egy gyümölcsöskert nemesi tulajdon a termőfák száma szerint, melyek mindegyike 100 denárt képvisel. Egy darab 1 holdnyi gyümölcsös a falun kivül 1 márka.

Egy tornyos templom sirbolttal 15 márka, e nélkül 5 márka. Kéttornyu templom 25 márka. Templom és monostor 150 márka.

Egy nagyobb erdő melyet vághatnak, annyiszor 10 márkát ért, a hány ekényi területet magában foglalt. Azt pedig tudjuk, hogy az ekényi föld és aratrum, — vagyis, a melyen négy ökrös erővel gazdálkodhattak 150 és 30 hold között változott.

Kaszáló holdja 100 denár volt.

Szőllő tizszer annyi értékü volt, mint a mennyit évenkint jövedelmezett.

Halastó, mely vizét nyáron is megtartotta 5 márka. Ha nem tartotta a vizet: 3 márka. Egy „gyalmastó“(?) 50 márka, a melynek pedig „rekesztője“ van, minden egyes fogás 100 denárt képvisel.

---

[1]) Suppl. ad Vest. Comit. II. 258. és köv. l. l.

Egy patak malom, melynek vize mindig van 10 márka, ha nincs mindig, 5 márka.

Egy kut, melyből a viz kiömlik 3 márka.

Halászó helyek, ugynevezett „tanyák“, a Dunán Tiszán stb. és „gyalmastó“, minden egy évi jövedelmének a tizszerese értékét képviseli.

Bárd alá való erdő 50 márka. Egy ekényi föld területen levő erdő 3 márka.

Földbirtok egy ekényi az az 150 hold 3 márka.

Egy ökör 1 márka, 2 tehén 1 márka, 1 borjus tehén 1 márka, 4 sertés 1 márka, 4 birka 1 márka. Egy ménesbeli kancza, csikójával 6 márka, csikó nélkül 3 márka. Nyerges paripa kétszerannyi értékkel birt.

Ingatlan ha nem volt egy vagy félekényi terjedelmü, t. i. 5—6 holdas volt, ugy holdja 40 denár értékü volt.

A termények ára 1783-tól 1802-ig következőkép változott: 1 pozsonyi mérő rozs 48 krajczártól 3 forint 18 krajczárig. Legolcsóbb volt, 1797-ben, és legdrágább 1791-ben. — Árpa 25 kr. és 2 frt között ingott. Legolcsóbb volt 1794-ben, és legdrágább 1795-ben és 1802-ben. — Zab, 9 kr. és 1 frt 12 kr. között változott. Legolcsóbb volt 1783-ban, és legdrágább 1790. 1795-ben.[1])

Hogy az élelmi czikkek 1508-ban bámulatos olcsók valának, mutatja egy költség jegyzék azon kiadásokról, melyeket két pozsonyi kanonok Keresztes Simon és Pápóczy Imre tőnek, midőn a káptalan ügyében Esztergomban és Budán közel 3 hétig uton voltak. Borra valók, vacsorák, ebédek, kül-

[1]) Barthodeiszky Lajos. Not. Cott. Gömör. 395—95.

dönczök, révészek, fuvarosok, szállásdijak czimén kiadtak összesen 3 frt és 71 denárt, a borravalók egy-egy krajczárosak voltak, az esztergomi és budai ebédek pedig 5—5 krba kerültek.

A ki különben a XVII. és XVIII. századok elején használt árszabályról fogalmat akar nyerni, olvassa el Nagy Iván „árucziklek szabályzata az 1627. és 1706. évekből“ czimü czikket a „Magyar Történelmi tár“ XVIII. évf. 198—273. l. l. ebben minden kigondolható, és akkor használatban volt, ipar és egyébb czikkek ára fel van sorolva.

OKLEVÉLTÁR

I.

1269. IV. Béla a királyi hirnökök Fáncs és Menyöd között fekvő elhagyott két ekényi földjét a hirnökök ispánja meghallgatása mellett bessenyő szabadsággal töbörzsöki Máté és Chuturnak adományozza és őket a királyi hirnökök ispánja által birtokba vezetteti.

1269. Donationales Belae, regis Hungariae, Matheo et Chutur Bissenis de villa Tuburchuk (hod. Töbörcsök, in Comitatu Albensi) super terra praeconum regiorum culturae duorum aratrorum sufficiente Fanch nominata, quam posteaquam sibi dari in libertate Bissenorum possidendam petiissent, rex erga relationem Pobor, Comitis Praeconum regiorum, quorum eadem terra praeconum Fanch deserta esset, et iuxta terras Menik (hodie Menyöd praedium) et Fanch interiaceret, pro servitiis instantium donavit, eosdemque per dictum Pobor introduci fecit. Datum per manus Demetrii, Praepositi Albensis, aulae regiae Vice-Cancellarii, regni sui anno XXXIII.

Fejér Cod. Dip. Tom. VIII. Vol. V. 288. l.

II.

1323. jun. 4. Bugár és Junno fivérek egyrészről, másrészről pedig fáncsi Nothyr a köztük fenforgó peres ügyekben a fejérvári keresztesek előtt kiegyeznek.

1323. Sabbatho post octavam Corporis Christi. Compositionales Domus Hosp. de Alba inter Magnificum Stephanum, dictum Bugar, et Iunno, fratrem eiusdem, ab una; parte vero ab alia Mathaeum, dictum Nothyr de Fanch, vigore quarum lites inter se vigentes cassant sub poena marcarum L.

U. o. 288—89. l.

III.

1326. április 29. Fáncsi Nothyr, Domonkos, Zul fia, Balázs, Kozma fia, István és Pál Ompud fiai, Beze, Ipocs fia, András, Bernát fia, fecsei bessenyők, továbbá Zedreghi Jakab fiai: Mihály, György és Máté; Márk fiai: Máté János és Miklós, Pál, István, Lőrincz fia, András Ur fia, Bekus, Chepán és János Cete fia egymásközt a fejérvári keresztesek előtt megegyeznek, és Ur fia András, valamint Ompud fia Istvánnak Nothyr által történt megveretése végett fenforgott pert tiz márka büntetés alatt beszüntetik.

1326. Feria III. ante Ascensionem Christi. Aliae compositionales eiusdem conventus de Alba inter Mathaeum Nothyr de Fanch, Dominicum, filium Zul; Blasium, filium Cosmae; Stephanum et Paulum, filios Ompud; Beze, filium Ipoch; et Andream, filium Bernalth, Bissenos de Feche, ab una, parte vero ab alia Michaëlem, Georgium et Mathe, filios Iacobi de Sedregh; Mathaeum, Ioannem, Nicolaum, filios Mark; ac Paulum, filium eius; Stephanum, filium Laurentii; ac Dominicum, filium eius; Andream, filium Ur; Bekus, Chepanum ac Ioannem filium Cete; confectae super eo, quod causa respectu verberationis Andreae, filii Ur, Stephani, filii Ompud, per dictum Nothyr attentata mota penitus sopita exstiterit sub poena X marcarum.

U. o. 289. l.

IV.

1335. máj. 14. Nothyr Máté fáncsi nemes bessenyő a fejérvári káptalan előtt fiainak Miklós, János és Balázsnak átörökiti a fáncsi és töbörzsöki örökölt birtokait.

1335. Dominica Cantate. Fassionales Capituli Ecclesiae Albensis super eo, quod Com. Mathaeus, dictus Nothyr, Bissenus Nobilis de Fanch, filiis suis carnalibus Nicolao, Ioanni et Blasio, cesserit portiones suas possessionarias haereditarias in possessionibus Fanch et Töbörcsök sitas.

U. o. 289. l.

V.

1344. ápr. 14. Miklós nádor parancsára a fejérvári keresztesek vizsgálatot tartanak töbörzsöki Domonkos és fia

István, továbbá töbörzsöki Máté azon panaszára, hogy Markolph fiai Péter, Pál és György, Endre fia János Ursi András fia Péter, Andi György fia János jobbágyuk által panasztevő Istvánt megverették. Királyi emberekül emlittettnek Zenthágotai, Miklós fia Simon ős Lóki Benedek fia András.

1344. Feria V. post octavam Paschae. Relatoriae Inquisitoriae Conventus Cruciferorum Domus Hospitalis Ecclesiae Beati Stephani regis de Alba, Nicolao Palatino directae, qualiter penes mandatum eiusdem Palatini ex Vissegrad feria IV. post festum Paschae pro parte Stephani, filii Dominici de Tuburchuk et eiusdem Dominici, nec non Mathaei, dicti de Tuburchuh emanatum, inquisitum fuerit super eo, quod Petrus, Paulus et Georgius, filii Markolph; Ioannes, filius Endre; Petrus, filius Andreae de Urs; Ioannes, filius Gregorii de And; cum iobbagione magno eundem exponentem Stephanum percusserint et alias violentias in domo eius in Tuburchuk intulissent. Pro hominibus regiis denominati sunt Simon, filius Nicolai de Zentágota; Andreas, fiilius Benedicti de Lok.

U. o. 290. l.

VI.

1345. márcz. 27. Farkas Jakab, Lőrincz saági bessenyő fia, Ilona leányának és vejének Ferenczneк adja saági örökbirtokát a fejérvári káptalan előtt.

1345. In festo Paschae. Fassionales Capituli Albensis vigore quarum Iacobus, dictus Farkas, filius Laurentii Bisseni de Saag, de Comitatu Albensi, filiae suae Elenae, et per consequens sponso eius Ferench, filio Andreae, Bneuna de Tulge, in eodem Comitatu Albensi, medietatem portionis possessionariae haereditariae in dicta Saag, salvo iure praedicti Capituli, perennaliter donavit, salva in casu defectus successionne.

U. o. 290. l.

VII.

1346. máj. 7. Szent Mártonban. Gergely a bessenyők igazgatója bizonyitja, hogy Őrsi Gergely fia Miklós által Genepse és fiai Domonkos és István, továbbá Füle öcscse Jakab és mások ellen inditott ügy tárgyalása elhalasztatott.

1346. In villa Szent-Marton, in quindena octavarum Beati Georgii Martyris. Testimoniales Magistri Gregorii Rectoris Bissenorum super eo, quod causa, quam Nicolaus, filius Georgii de Urs, contra Genepse, item Dominicum et Stephanum, filios suos, Iacobum, fratrem File, et alios in quindenis octavis octavarum festi Georgii movere debebat, ratione secundi termini ad quindenas exercitus residentiae Domini regis prorogata sit.

U. o. 290. l.

VIII.

1347. márcz. 23. Szent-Márton faluban. György a bessenyők ispánja bizonyitja, hogy Fejérmegye szolgabirái Igari György, Szent mártoni vagy Szent ágotai Naszlai János és Zedreghi Mátyás birói osztályt eszközöltek Gyula Őrsön, mely szerint Őrsi Miklós bessenyőnek és fiainak András és Antalnak jutott egy harmadrész, t. i. Gyula ősük ülése a délre fekvő Gyulató nevü halastóval, a másik két harmad pedig Bickelének és fiának Jánosnak, Genepsének és fiainak, Jakabnak Füle testvérének.

1347. In villa Szent-Márton, feria VI. ante Dominicam Palm. Testimoniales eiusdem Magistri Gregorii Comitis Bissenorum super eo, qualiter medio Iudicum Nobilium Georgii de Igar, Ioannis, filii Naszlaj de Szent — — et Mathiae, filii Iacobi de Zedreg, divisio facta fuerit in possessionne Gyula—Urs, vigore cuius Nicolao, filio Georgii Bisseni de Urs, et filiis eius, Andreae et Antonio, cessit una tertia, nempe sessio Gyula, avi sui, a parte meridionali habita, cum piscina Gyulató et aliis pertinentiis; reliquae vero duae tertiae obtigerunt Bickele, filio Petri, ac Ioanni, filio eius, Genepse et filiis eius Dominico et Stephano, Iacobo, fratri Fyle. NB. particula dextra deest.

U. o. 290—91. l.

IX.

1355. szept. 1. A fejérvári keresztesek konventje előtt töbörzsöki Nothyr Máté és fiai Miklós, János, Péter és Balázs egyrészről, másrészről pedig szinte töbörzsöki Domonkos fia István és fiai János és Gergely töbörzsöki birtokukon akként

osztozkodnak, hogy a keletre eső fele rész Istvánnak, a nyugotra eső fele pedig Máténak jut. Közösen tartván meg az ott levő Szüz Mária templom kegyuraságát, felosztván egymás között a „Gumolchi kerth"-et is.

1355. Festo Aegidii. Compositionales Conventus Cruciferorum Domus Hospitalis Ecclesiae Beati Regis Stephani de Alba, inter Mathaeum, dictum Nothy, de Töbörcsök, et filios eius Nicolaum, Ioannem, Petrum et Blasium ab una; ab alia vero partibus Stephanum, filium Dominici de eadem Töbörcsök et filios eius Ioannem et Gregorium, vigore quarum omnes sessiones ad ipsos pertinentes in dicta possessione Töbörcsök aequaliter dividunt; medietas usque ad quamdam pirum versus orientem cessit Stephano; ad occidentem Mathaeo, ius patronatus Ecclesiae B. M. V. commune reservant, terra vero a veredario dicti Stephani Gumolchikerth usque magnam viam medietas ex parte superiori cessit Stephano, ab inferiori Matheo, in reliquo omnes inter se motas lites annihilant.

U. o. 291. l.

X.

1361. ápr. 9. Töbörzsöki Domonkos fia István özvegye Gengeh asszony tiltakozik a fejérvári keresztesek konventje előtt az ellen, hogy miután Saági Pál fia Balázs, és töbörzsöki Domonkos őt és kiskoru fiát Gergelyt saját töbörzsöki birtokán megtámadták és véresre verték volna, elpalástolás czéljából még a király elé is idéztették.

1361. Sabbatho ante quindenas festi Paschae. Protestatoriae eiusdem Conuentus de Alba ex parte Dominae Gengeh, relictae Stephani, filii Dominici de Tebercheuk, super eo, quod Blasius, filius Pauli, dicti de Saag, et Dominicus, fiilius Petri de eadem Teberchek portionem possessionariam eius in eadem Teberchek habitam irruendo protestantem vulnerassent, et una cum tenero filio Gregorio ad domum Petri, fiilii Sebastiani, profligassent, ut autem haec celari possent eundem in praesentiam regiam citassent.

U. o. 291—92. l.

XI.

1373. decz. 21. Fáncsi Miklós tiltakozik a fejérvári káptalan előtt, hogy Chethe fiai Antal és János, továbbá Chethei (Czecze) András fia Mihály néhai Chethei András, Bernát fia birtokrészét, melyet magszakadás czimén a tiltakozó kapott adományul elfoglalják, valamint az ellen is, hogy Zőke fia Balázs ezen birtokokat eladhassa.

1373. Festo Thomae. Prohibitoriae Capituli Ecclesiae Albensis vigore quarum Nicolaus, filius Mathaeus de Fanch, prohibuit Antonium et Ioannem de Chethe, ac Michaëlem, filium Andreae, de eadem, ab occupatione portionis condam Andreae, filii Bernardi de eadem Chethe habita et per protestantem titulo defectus impetratae; Blasium vero, filium Zeuke, a venditione eiusdem inhibuit.

U. o. 292. l.

XII.

1374. máj. 5. A fejérvári keresztesek konventje előtt, Gyulaőrsi Gyula fia, Gergely fiának Miklósnak özvegye Erzsébet már most Zerémfalvai Pethő fiának Gergelynek hitvese fia Antallal és leánya Margittal együtt Sz.-György nap utáni kedden Fejérvár mellett tartott nádori gyülésen tárgyalt azon ügyet, melyet Fodor István simontornyai várnagy ellen inditott, nyolcz választott biró itéletére bizta.

1374. Tertia die Inventionis festi S. Crucis. Compromissionales Conventus Cruciferorum de Alba vigore quarum causa, quam Elisabetha, relicta Nicolai, filii Georgii, filii Gyula de Gyula-Ürs, iam consors Gregorii filii Petheu de Zeremfalva, una cum filio suo Antonio et filia Margaretha in congregatione Palatini Comitatui Albensi, feria II. post festum Georgii prope civitatem Albensem indicta — — — — contra Magistrum Stephanum, dictum Fodor. dicti de Gyula-Örs, Castellanum de Simonytornya, super facto portionis possessionariae dicti mariti Nicolai, condam de Gyula-Ürs in eodem Gyula-Ürs habitae, movere debuissent, submittitur iudicio octo arbitrorum ín termino octavae festi Pentecostes ferendo.

U. o. 292. l.

XIII.

1376. jul. 15. Székesfejérvár. Kynger Domonkos Fejérmegye alispánja és szolgabirái bizonyitják, hogy Fanchi Máté fia másodszor esküdött meg azért, hogy fivére Miklós szolgáját el nem fogta.

1376. Albae feria tertia post festum Margerethae. Expeditoriae Magistri Dominici, filii Petri de Kynger, Vice-Comitis et Iudlium Comitatus Albensis superinde, quod filius Mathaeus de Fanch, secundo se iuraverit, quod servum fratris sui Nicolai, filii eiusdem Mathius, minime captivari fecerit.

U. o. 292—93. l.

XIV.

1378. máj. 3. Bodméri Pethő fia Gergely úgy saját mint hitvese Erzsébet, és ennek Ürsi Jánostól származott fiai Antal és Margit nevében is tiltakozik a fejérvári káptalan előtt az ellen, hogy Fodor István a királyi emberek és szomszédok jelenlétében néhai Ürsi Gergely fiának Miklósnak az ő férje atyjának birtokát körül járta, uj határjelekkel látta el.

1378. Festo Inventionis S. Crucis. Prohibitoriae Capituli Albensis qualiter Gregorius, filius Pethö de Bodmér, nomine etiam consortis suae Elisabeth, ac Antonii et Margarethae prolium eondam Ioannis, filii Nicolai de Ürs ex eadem Elisabetha progenitarum contradixerit, quod Stephanus, dictus Fodor, feria quarta post festum Paschae Domini, accepto regio et convocatis hominibus, portionem eondam Nicolai, filii Georgii de Urs, proximi protestantium reambulando novis metis consignasset.

U. o. 293. l.

XV.

1380. jul. 18. Ürsi Fodor István, és Fánchi Máté fia Miklós egyrészről, másrészről pedig Ürsi Miklós leánya Erzsébet, ez utóbbi leány negyede ügyének a nádori gyülésben leendő elintézésére hat választott biróban egyeznek meg a fejérvári keresztesek előtt.

1380. Secunda die festi Alexii. Compromissum Conventus Cruciferorum de Alba vigore cuius Stephanus, dictus

Fodor de Ürs, praesente Nicolao, filio Mathaeus de Fanch, ab una, et Elisabeth, filia Nicolai de Ürs, ab alia, causam respectu quartae suae puellaris in congregatione Palatinali promovendam sex arbitris in dicta villa Urs in octavis festi Nativitatis B. M. V. coram uno Iudlium discutiendam committunt.

U. o. 293. l.

XVI.

1382. decz. 2. Buda. Erzsébet királyné Fejérmegyéhez intézett levelében védelmébe véve Tarczai Péter fia János leányát Margitot Tarczai Benedek fiának . . . nek hitvesét, s bizonyos itéleti költségeket neki elengedvén a megye védelme alá rendeli.

1382. Budae tertia die festi Andreae. Protectionale mandatum Elisabethae reginae Comitatui Albensi sonans, pro parte Margarethae, filiae Ioannis, filii Petri de Tarcza, Consortis Benedicti, filii — — de eadem, vigore cuius eidem relaxantur onera iudiciorum quoad portionem iudiciariam; in reliquo in iuribus protegi mandatur. Sub sigillo apparet: relatio Nicolai Palatini per Emericum, notarium eiusdem.

U. o. 293. l.

XVII.

1384. jul. 5. Varsányi Pál fia Pál, fejérmegyei alispán bizonyitja, hogy Gyurki Antal fiainak Tamás és Istvánnak panaszára Fánchi Máté fia Péter fejérmegyei szolgabiró eltiltotta Zilasi Márton fiait Lőrinczet és Istvánt a vetésekben barmaik által való kártételtől.

1384. Feria tertia post festum Petri et Pauli Apostolorum. Testimoniales Pauli, filii Pauli de Vosan, Vice-Comitis Albensis, qualiter medio Iudlium Petri, filii Mathaeus de Fanch, pro parte Thomae et Stephani, filiorum Antonii de Gyurk, in eadem Gyurk prohibiti fuerint Laurentius et Stephanus, filii Martini de Zilas, ne in frugibus per pecora damna inferre praesumant.

U. o. 293—94. l.

XVIII.

1389. jun. 29. Chani Balázs Fejérmegye alispánja bizonyitja, hogy Bessenyő Saági István fia Imre saját és fiai János Balázs és Máté nevében, továbbá Bessenyő Saági Jakab fia Bereczk nevében is eltiltotta Bessenyő Saági Balázs fiát Pált, Bessenyő Saági Lőkös fiát Benedeket, Bessenyő Saági Gergely fiát Demetert és Bessenyő Saági Imrét és Pált néhai Jakab Farkas fia és Kozma bessenyősaági birtokának el'oglalásától.

1389. Feria tertia post diem nativit. B. Ioannis Baptistae. Testimoniales Vice-Comitis Albensis Blasii de Chán super eo, qualiter Emericus, filius Stephani de Bessenyö-Saag, nomine etiam filiorum suorum Ioannis, Blasii et Mathaei, item nomine Briccii, filii Iacobi de eadem Bessenyö-Saag, ab occupatione portionum condam Iacobi, filii Farkasii, et Cosmae in eadem Bessenyö-Saag existentium prohibuerit Paulum, filium Blasii, Benedictum, filium Leukus, Demetrium, filium Gregorii, ac Emericum et Paulum, — filios — — de dicta Bessenyö Saag.

U. o. 294. l.

XIX.

1389. jul. 27. Berényi László fia Balázs Fejérmegye alispánja bizonyitja, hogy Fánchi Péter, Máté fia, ugy saját mint fivére Balázs, és fiai Matyus, János Jakab és Gergely nevében, továbbá előbb emlitett Fánchy Matyus fia Miklós nevében is eltiltotta Töbörzsöki Péter fiát Domonkost attól, hogy ménesét, valamint Fejérvári Énekes János ménesét is az ő töbörzsöki birtokukon tartani merészelje.

1389. Feria tertia post festum Sancti Iacobi. Testimoniales Blassii, filii Ladislai de Berény, V. Comitis, Albensis, qualiter Petrus, filius Mathaei de Fanch, nomine etiam fratris sui uterini Blasii, item Mathyus, Ioannis, Iacobi et Gregorii, filiorum suorum, et Nicolai, filii praedicti Mathyus de Fanch, prohibuerit Dominicum, filium Petri de Töbörzsök, ne idem tam equos suos equatiales, quam at Ioannis, dicti Enekes de Alba, in portione protestantium in Tebercsek seruare praesumant.

U. o. 294. l.

XX.

1391. jul. 9. A fejérvári káptalan bizonyitja, hogy Gymi Antal fia István felesége Margit egyrészről, másrészről pedig Örsi István fia Péter és fivére Miklós, bizonyos birtok perük elintézését nagyságos Hordi Miklós a nagy (Csepel) sziget ispánjának itéletére bizzák.

1391. Quarta die octauarum festi B. Petri et Pauli Apostolorum. Testimoniales Capituli Albensi, quod Margaretha, consors Stephani, filii Antonii de Gym, ab una, et Petrus, filius Stephani de Urs, cum Nicolao, fratre suo, ab alia, causam suam ratione facti possessionarii submiserint Iudicio Mag. Nicolai de Hord, Comitis Magnae Insulae (seu insulae Chepel, quae olim unam Comitatum formasse videtur, dein Pilisiensi adnexa) penes testimonium unius Iudlium Comitatus Albensis, feria secunda Iacobi in Urs consessuri.

U. o. 294—95. l.

XXI.

1394. jun. 21. A fejérvári káptalan jelenti Zsigmond királynak, hogy parancsa következtében Zilasi Dénes szolgabiró megvizsgálta és ugy találta, hogy Alapi István fiai Péter, Kelemen és Demeter, elfoglalták Fánchi Máté fia Balázsnak és hitvesének Margitnak Alapon levő birtokát, és rajta épületeket is emeltek.

1394. Tertia die feriae sextae ante Ioannis Baptistae. Relatoriae Comitis Albensis Sigismundo regi directae super eo; qualiter vigore mandati dd. Budae secundo die festi Trinitatis, pro parte Blasii, filii Mathaei de Fanch, et consortis eius Margarethae emanati, inquisitum fuerit medio Iudlium Dionysii de Zilas, quod Petrus, Clemens, et Demetrius, filii Stephani de Alap, praefatae Dominae portionem in eadem Alap habitam occupassent, et in eadem aedificia struere praesumsissent.

U. o. 295. l.

XXII.

1395. febr. 29. Szent Mártoni Péter fia György Fejérmegye alispánja Ilosvai Leustách nádornak és Fejérmegye

főispánjának jelenti, hogy a nádor parancsa folytán Alapi Dombó János fejérmegyei szolgabiró megvizsgálta és igaznak találta, hogy Saági István fia Gergely és fia Demeter tiz év előtt Saági Imre fia Jánostól kilencz ökröt és bizonyos pénzösszeget eltulajdonitott.

1395. Quarta die feriae quintae Cinerum. Aliae relatoriae eiusdem Comitatus et Magistri Georgii, filii Petri de Szent-Márton, Vice-Comitis Albensis, Leustachio de Ilsua, Palatino et Comiti Albensi, directae super eo, qualiter penes mandatum eiusdem Palatini dd. Vissegrad, feria quarta post festum Simonis, pro parte Ioannis, filii Emerici de Saag, emanatum inquisitum fuerit, medio Ioannis, dicti Dombó de Alap Iudlium, quod Gregorius, filius Stephani de Saag, et Demetrius, filius suus, ante decem annos exponentis nouem boues et duodecim centenarios ademissent.

U. o. 295. l.

XXIII.

1398. ápr. 16. Jakab és Mátyás Fejérmegye alispánjai bizonyitják, hogy Fanchi Mátyás fia Balázs, ugy saját, mint hitvese Margit és fia Barnabás nevében eltiltották Alapi István fiait Kelement, Pétert, Demeter deákot, továbbá Máté fiát Jakobot, és ennek fiait Jánost, Lászlót, Mátét és Antalt, végre Alapi Jánost Gergely fiát, nevezett Margit asszony és fiai Alapon levő birtokának elfoglalásától.

1398. Feria tertia post octauam festi Paschae. Testimoniales Comitatus Albensis et Magistrorum Iacobi et Mathiae Vice-Comitum, qualiter Blasius, filius Matyus de Fanch, nomine coniugis suae Margarethae ac filii sui Barnabae prohibuerit Clementem, Petrum, Demetrium Literatum, filios Stephani de Alap, Iacobum, filium Mathaeus, ac Ioannem, Ladislaum, Mathaeum et Antonium, filios suos, item Ioannem, filium Gregorii de Alap, a detentione portionis dictae Dominae et filii sui in dicta Alap existentis.

U. o. 295—96 l.

XXIV.

1398. aug. 22. Zenye-bakanyai Miklós fiai János és Balázs azon birtokrészt, mely nekik Zenyebakonyán

nővérük Izabella, illetve Fánchi Máté fiainak Péter és Balázs anyja után nekik jutott, elzálogositják nevezett Fánchy Péter és Balázsnak husz arany frtért, forintját száz uj denárba számitva a fejérvári káptalan előtt.

1398. Tertia die festi Sancti Stephani regis. Pignoratitiae Capituli Albensis vigore quarum Ioannes et Blasius, filii Nicolai de Zenyebakanya, medietatem portionis, quae ipsis ex diuisione seu excisione quarte filialis Dominae Isabellae sororis matris vero Petri et Blasii, filiorum Mathiae de Fanch, in praedicta possessione Zenyebakanya obtigisset, oppignorant iisdem Petro et Blasio de Fanch pro XX florenis auri, singulum a centum denariis nouis computando.

U. o. 296. l.

XXV.

1399. jun. 28. Töbörcsöki Pál fia Imre és Ayoni Miklós fiai Mihály, Antal és László, megegyeznek a fejérvári káptalan előtt abban, hogy a köztük fenforgó minden per elintézése a káptalan kiküldöttje és nyolcz választott biró itéletére bizassék.

1399. in Vigilia Petri et Pauli. Compromissionales Capituli Albensis vigore quarum Emericus, filius Pauli de Teberchek, ab vna, et Michaël, Antonius, ac Ladislaus, filii Nicolai de Ayon, nomine etiam Elisabeth, relictae dicti Nicolai, ab alia partibus, accordant, ita ut universae earumdem lites octo arbitris in Albaregali proxima die iuridica post festum Beatae Margarethae cum testimonio Capitulari consessuris substernantur iudicandae.

U. o. 296. l.

XXVI.

1399. jul. 1. Marczali Csák István fiai György és Dienes Fejérmegye alispánjai bizonyitják, hogy Margit asszony, néhai László fejérvári biró özvegye Fejérmegye gyülésén, mely a király különös parancsára tartatott prokátoraiul Zorel Miklóst, Literatus Benedeket, Kajdácsi Bessenyő Pétert, Pál mestert fejérvári kannonokot, Nagy Istvánt, Bartost és Zene Zalay Konyát fejérvári polgárokat nevezte ki.

1399. Octavo die festi S. Ioannis Baptistae. Testimoniales Magistrorum Georgii et Dionisii, filiorum utriusque Stephani de Csák et de Marczaly, inter alios honores Comitum Albensium, super eo, qualiter Margaretha, relicta Ladislai, Iudicis Ciuitatis Albensis, in praesenti congregatione generali Comitatus Alben, ex speciali edicto regis celebrata, constituerit procuratores Nicolaum dictum Zorelum, Benedictum Literatum, Petrum dictum Bessenew de Kajdách, Magistrum Paulum, Canonicum Ecclesiae Albensis, Stephanum Magnum, Barthas et Konyam, dictum Zene Zalay, Ciues Albenses, simul vel diuisim exhibitores praesentium.

U. o. 296—297. l.

XXVII.

1400. jul. 19. A fejérvári keresztes vitézek konventje jelenti Marczali Csák István fiainak György és Diénesnek, Fejérmegye alispánjainak, hogy rendeletük következtében emberükkel Alapi Jakab fiával Jánossal Fánchi Máté fia Balázs hitvesének Margitnak javára megidézték Alapi István fiát Kelement, hogy bizonyos itéletnek eleget tegyen.

1400. Quarta die feriae quintae ante festum Iacobi. Relatoriae Conuentus Cruciferorum de Alba magnificis viris Magistris Georgio et Dionysio, filiis Stephani de Csák et Marczali, inter alios honores Comitibus Comitatus Albensis super eo, qualiter penes mandatum eorumdem Comitum una cum homine eorumdem Comitum Ioanne, filio Iacobi de Alap, pro parte Margarethae, consortis Blasii, filii Mathaei de Fanch, facta fuerit euocatio contra Clementem, filium Stephani de Alap, pro termino Dominicae post festum Laurentii ratione satisfactionis de iudicio trium marcarum.

U. o. 297. l.

XXVIII.

1352. jan. 9. Nagy Lajos király, Alapi Tombo fia Tamás és Rekesztői Kanch József fejérmegyei nemes bessenyők kérésére az összes fejérmegyei nemes bessenyőket a magyarországi nemesek sorába fölveszi, azok szabadsága és jogaival ellátja és őket Fejérvármegye joghatósága alá helyezi.

Ludovicus dei gracia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Gallicie, Lodmerie, Comanie, Bulgaricque rex, princeps Sallernitanus et honoris montis sancti angeli dominus, Omnibus Christi fidelibus presentibus et futuris presentium notitiam habituris Salutem in eo in quo Consistunt sempiterne Salutis incrementa. Regie sublimitatis alta nobilitas que terminis non consvevit coarctari, interne considerationis povidentia suos fideles subditos sedulis incrementis et comodis debet prosperare, cum in ipsorum comoditate presidentis felicitas utique prosperetur, et pium assensum eorundem desideriis uberius conformare, ut ipsi ad regia servitia fervidiores reddantur constantes animo et opere efficaces. — Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod Thomas filius Tombo de Olop et Johannes dictus Kanch de Rekezteu Bisseni de comitatu Albensi in suis et universorum nobilium Bissenorum in dicto Comitatu Albensi existentium personis ad serenitatis nostre accedendo presentiam nobisque humotenus provoluti humiliter supplicarunt, ut ipsos nobiles Bissenos in dicto comitatu existentes in cetum numerum et catervam verorum nobilium regni nostri de regie pietatis clementia agregare dignaremur. Nos itaque quoslibet subditos nostros conditionis cuiuscunque cupientes gratie et benevolentie nostre participatione gaudere, universos nobiles Bissenos in dicto comitatu Albensi existentes ex regia clementia in cetum numerum et catervam verorum nobilium regni nostri duximus agregandos; volentes ut iidem nobiles Bisseni in prenotato C. Albensi existentes eadem libertatis prerogativa qua regni nostri veri nobiles gaudent, fruantur et potiantur, et nichilominus iudicis et indicatus comitis Albensis pro Tempore constituti more nobilium in eodem comitatu existentium debeant subiacere. In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem presentes eisdem concessimus literas nostras privilegiales pendentis sigilli nostri dupplicis et autentici munimine roboratas. Datum per manus venerabilis in Christo patris domini Nicolai eadem et apostolice sedis gratia episcopi Zagrabiensis Aule nostre vice Cancellarii dilecti et fidelis nostri, Anno domini millesimo CCC quinquagesimo secundo; quinto idus Januarii, regni auten nostri Anno XI. Veneralibus

in Christo patribus et dominis Nicolao Strigoniensi locique eiusdem comite perpetuo, et Dominico Spalatensi Archiepiscopis, fratre Dyonisio Archielecto Colocensi, Nicolao Agriensi, Demetrio Waradiensi, Andrea Transsilvano, Colomanno Jauriensi, Nicolao Quinque ecclesiensi, Michaele Waciensi, Joanne Wesprimiensi, Thoma Chanadiensi, fratribus Thoma Syrmiensi Peregrino Boznensi, Stephano Nitriensi et Blasyo Tynniniensi episcopis, ecclesias dei feliciter gubernantibus, magnificis baronibus Nicolao palatino et judice Comanorum, Nicolao filo Laurentii Woyvoda Transsilvano, Oliverio magistro Thavernicorum nostrorum et iudice curie domine regine genitricis nostre Karissine, comite Thoma iudice curie nostre, Stephano totius Sclavonie et Croatie, Dominico de Machow et Nicolao de Zeurino banis, Paulo magistro Thavarnicorum regalium, Bartholomeo pincernarum et Leukus dapiferorum, Dyonisio agazmum ac Theuteus ianitorum nostrorum necnon Johanne filio eiusdem Olyverii dapiferorum regalium magistris, Symone filio Mauritii comite Posoniensi et aliis quam pluribus regni nostri Comitatus tenentibus et honores.

Hártya, vörös zöld selyem zsinóron függő pecsét. Körmendi levéltár. Memorabilia 1.

XXIX.

1399. decz. 23. Zsigmond király, Hardi Miklós, Antal, Beke fia, Demeter, István fia, Literatus Miklós, Zerethi Bychkele László fia fejérmegyei nemes bessenyők kérésére, kik felmutatták Nagy Lajos kiváltság levelét, (l. XXVIII. okl.) azt megerősiti.

Propria Commissio domini nostri regis.

Sigismundus dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rome, Servie, Gallicie, Lodomerie, Comanie, Bulgarique rex ac Marchio Brandenburgensis sacri Romani imperii archicamararius nec non Bohemie et Lucenburgensis heres, omnibus Christi fidelibus tam presentibus quam futuris presentium notitiam habituris salutem in omnium Salvatore. Regum requirit celsitudo et sublimum convenit dignitati suorum fidelium subditorum fidelia obsequia ubertatio et libertatis

prerogativa fecundare ac eorum Comodo utiliori solerter invigilare, ut ab ipsis certa lege et libertate fruentibus utilitatis materia et honoris regie proveniat incrementum maiestati. Proinde ad universorum notitiam harum Serie volumus pervenire, quod fideles nostri magister Nicolaus de Hard, Anthonius filius Beke, Demetrius filius Stephani, Nicolaus litteratus, Bychkele filius Ladislai de Zereth nobiles Bysseni nostri Comitatus Albensis in suis et ceterorum nobilium Byssenorum nostrorum dicti Comitatus personis nostre maiestatis accedendo in presentiam, exhibnerunt nobis quasdam literas privilegiales excellentissimi principis condam domini Ludovici eadem gratia incliti regni Hungarie etc patris et soceri nostri karissimi felicis recordationis, pendenti. et autentico sigillo suo duplici et priori dudum in partibus Vzore causaliter deperdito consignatas, quibus mediantibus idem condam Dominus Ludovicus rex universos Byssenos in dicto Comitatu Albensi existentes in cetum et catervam verorum nobilium regni Hungarie — dinoscitur agregasse stb. — alárendelvén őket Fejérmegye hatóságának, megerősíti Nagy Lajos kiváltság levelét, s a folyamodó tizenegy bessenyőt, kiknek ősei Zsigmond ezen oklevele szerint eredetileg Thukuszegh, Vegfalu, Kwzepfalu, Beles, Kaptharus, Kaydach, Parchasdorogh tolnamegyei falvakban birtak szállásokkal és lakásokkal az igazi bessenyő nemesek kötelékébe vette föl, s megerősitette ugyan azon régi jogaikban, melyekkel a Tolna megyében most is lakozó bessenyők birnak. 1399. decz. 23. (decimo Calendas januarii).

Hártya, átirva Nagy Lajos XXVIII. oklevelét is. Körmendi levéltár. U. o.

XXX.

1279. august. 10. IV. László király oklevele, melyben a tétényi országgyülés alapján, a kúnok egyházi, vallási, birtok, osztály, katonai szolgálat és törvénykezési ügyeiről intézkedik.

Ladislaus dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Cumanie, Bulgarieque rex. omnibus Christi fidelibus presentem paginam inspecturis salutem in salutis largitore, ad universorum noticiam, tam presencium

quam futurorum volumus pervenire, quod cum venerabilis pater Philippus, dei gracia Firmanus episcopus, apostolice sedis legatus, ad nos et regnum nostrum specialiter ab eadem sede sancta, a Christi scilicet vicario fuisset destinatus, ipsius salubri svasione et sancta inductione concurrentibus, placuit dominis Cumanorum, scilicet Alpar et Uzur, et ceteris dominis de Comanis, ac simpliciter omnibus nobilibus de Comanis, et universitati eorundem, ut ipsi relictis idolorum cultura et omnibus ac singulis paganorum ritibus prorsus dimissis, ad catholice seu orthodoxe fidei unionem convertantur, ac sacri babtismatis universi et singuli cuisuscunque etatis et sexus. qui nondum sunt baptisati, recipiant sacramentum et servent omnia ecclesia sacramenta, et quecunque alia docet, tenet et predicat ecclesia Romana sacroscanta, et quia fides sine opere mortua, sicut legitur, reputatur, nos ut aussumpte fidei sancte perfectio apud ipsos et in ipsis sumat inicium, et principale iaciat fundamentum, cum ad hocce eosdem dominus legatus quodammodo coarctaret, recepimus et prius de septem generacionibus eorundem Comanorum, prout sunt, septem obsides que nos ad tempus faciemus obtineri. quos quidem Dominos de Cumanis et nobiles Cumanorum et totam gentem eorundem, in regno nostro existentem, nos solenni et publica congregacione in regno nostro facta, et diligenti deliberatione cum baronibus et nobilibus regni nostri habita descendere fecimus modo ac locis infrascriptis.

(1.) Videlicet a modo descendent et recedent a tabernaculis suis et domibus filtrinis, et habitabunt ac morabuntur in villis more Christianorum in edibus et domibus solo fixis.

(2.) preter abrasionem barbarum et abreviacionem capillorum, et habitum vestium eorundem, super quibus eosdem preter ipsorum voluntatem venerabilis pater dominus legatus, ad nostram devotam instanciam, lenitate paterne pietatis condescendens, invitos non coëgit, sed in aliis se moribus Christianorum conformabunt.

(3.) et quod in regno et teris nostris ab omnibus insolenciis et insidiis faciendis, ac interfectione Christianorum ac eorum sangvine effundendo, retrahent penitus manus suas.

(4.) et ut antea nullo unquam tempore facient, nec fieri

permittent huiusmodi per suos famulus et subiectos. et ut premissa per eosdem observentur, ordinabit dominus legatus inquisitores aliquos fide dignos, qui per singulas generaciones eorunden et generacionum gradus, quacunque linea sibi invicem attinentes et per alios omnes subditos eorum inquirant et sciant super premissis omnibus et singulis veritatem, quam nobis et eidem domino legato, imo ecclesie, referre et exponere teneantur, ut ille, qui in aliquo premissorum transgressor inventus fuerit, penam ecclesiasticam, quam meretur, ab ecclesia accipiat, et nihilominus per nos temporalis vindicte sentiat ultionem.

(5.) Et quia copiosa multitudo Comanorum copiosum terre spacium capiebat, statuimus, ut hi, qui cum generatoine sua inter Danubium et Ticiam, aut iuxta fluvium Kriss, vel inter flumiua Morus et Kris, aut ex utraque parte fluminis eiusdem, vel inter flumina Tymus et Maros aut circa eadem descenderant et non alias, sed super eisdem fluminibus seu locis, sive terris, super quibus primitus quamlibet generacionem cum suis tabernaculis dominus Béla rex avus noster illustris rex Hungarie inclyte recordationis, descendere fecerat, ibi et nunc descendant et resideant modo premisso, tanquam nobiles regni nostri; conferendo et dando eis ibi terras nostrorum uduarnicorum reginalium et alias terras condicionariorum aut hominum nobilium sine herede decedencium, quamlibet illarum cum pertinenciis et utilitatibus suis, sylvis videlicet, fenetis, piscaturis, quas eorum descensus concluserit, que nostre collacioni de iure dignoscuntur pertinere, remanentibus iuribus et possessionibus monasteriorum et ecclesiarum semper salvis.

(6.) Dedimus insuper et contulimus eisdem vacuas terras nobilium et iobbagionum castri, tales, que a tempore Tartarorum vacue perstiterunt et fructuosis utilitatibus carent, videlicet piscaturis et sylvis lucratiuis, ita tamen, quod iisdem nobilibus et jobbagyonibus castorum nos pro talibus vacuis terris ipsorum aut iustum precium persoluemus, aut concambium equivalens conferemus, quas omnes iidem domini et nobiles de Comanis, de qualibet generacione ipsimet inter se diuident, pro modo et qualitate cuiuslibet sive statu.

(7) Tales vero vacuas terras nobilium et iobbagionum castrorum, que fructuosis vigent utilitatibus et abundant piscaturis videlicet et sylvis indensis, quemadmodum est premissum, et eciam terras tales, super quibus iidem nobiles et iobbagiones castri domicilia aut populos, seu villam habent, sive in aliis minoris utilitatis existant, easdem tales terras ipsi quidem nobiles et iobbagiones castri, quorum fuerint, libere et pacifice inter eosdem Comanos possidebunt, quod et predicti Domini de Comanis et generaliter omnes nobiles Comanorum consenserunt, ut ad presens inter ipsos et eosdem nobiles mutua compaternitas et cognacionis affinitas contrahatur, et maior inter ipsos dilectio et amicicia propagetur, verum iidem nobiles et Comani equali prerogativa libertatis gratulentur.

(8.) Precise expressimus, quod domini nobiles Comanorum universi et singuli ad nostrum exercitum, ad quem nos personaliter accesserimus, venire teneantur, sicut ceteri nobiles regales servientes et si qui ex iisdem negligentes exstiterint, eandem ulcionem, idemque iudicium pacientur, quam vel quod incurrent alii nobiles regni nostri, qui non veniendo exstiterint negligentes.

(9.) Ceterum, super articulo restitucionis captivorum Christianorum, quem dominus legatus precipuum et maximum pre ceteris mente reputabat, ad nostram et venerabilium patrum episcoporum et ceterorum prelatorum ac baronum nostrorum instanciam, idem dominus legatus paternaliter condescendit hoc modo: quod captivos, quos in regno et terris nostris Christianos quoquo modo retinebant, precise et absolute reddere, nec retinere tenebuntur, alios vero captivos suos, in extraneis regnis captivatos, retinebunt.

(10.) Ad hec: quia predicte septem generaciones Comanorum in diversis locis, et in pluribus processibus, utpote domini archiepiscopi Colocensis, et venerabilium patrum dominorum Varadiensis, Agriensis, Chanadiensis et Vaciensis episcoporum residebunt et descendent, volumus, eodem domino legato annuente, ut unus quisque eorundem venerabilium patrum accedat ad generacionem in sua diecesi descendentem, cum uno barone nostro, et duobus servienti-

bus de regni nobilibus fide dignis, et idem nondum baptisatis sacri baptismatis imponat sacramentum, et tum super captivis, qui in regno et terris nostris fuerint captivati, remittendis, quam eciam super vacuis terris nobilium pretaxatis, quas modo premisso eorundem Cumanorum descensus incluserit, videant et inquirant omnimodam veritatem, et demum nobis fideliter debeant remandare, ut nos eisdem nobilibus regni nostri, quorum terre fuerint, sciamus in precio vel in concambio respondere.

(11.) Nec hec pretermittimus, quod iidem domini de Comanis et nobiles et universitas Comanorum, iudicio Palatini regni nostri, qui fuerit pro tempore constitutus, subiacebunt, sicut tempore Bele, avi nostri fuerat institutum, qui quoslibet cum incolis regni nostri in omnibus articulis iudicabit, assidente ei iudice seu principe, qui in generacione qualibet fuerit institutus, prout a tempore avi nostri exstiterat observatum; hoc duntaxat excepto, quod si lis inter duos nobiles Comanos super effusione sangvinis vel aliquo casu inciderit, extunc eundem solus iudex illius generacionis, qui de parte rei exstiterit, iudicabit, nihilque in eorundem duorum nobilium Comanorum litibus precipere poterit Palatinus, et, si alter huiusmodi duorum inter se litigancium sententiam iudicis sue generationis refutaret, ad nostram presenciam evocando, extunc eosdem duos nos personaliter, assidente nobis similiter iudice generacionis sue, iudicabimus iusticia mediante: hoc specialiter declarato, quod si in alterum talium duorum nobilium Comanorum effusio sangvinis immíneret, et idem pertinens ad mortem, ad nos confugere posset incidenter, extunc huiusmodi effusionem sangvinis, ex hoc, quod ad nos pervenit, evadet, sed nihiiominus debebit exsulari, et sic manendo extra regnum, tamquam exul requiret graciam redeundi ab iis, quos excesserat, si poterit obtinere, sed interim donec obtinebit, non in regno, sed extra regnum permanebit, si vero persona excedentis talis fuerit, pro qua intercessores, de dominis et nobilibus Comanorum statim, cum ad nos confugerit, accesserint veniam super exulacione excedentis postulantes, extunc talis excedens ab huiusmodi

exilio erit absolutus, sed de rebus et bonis suis, et in quem excessit, ut premisimus, satisfaciat.

(12.) Porro assumsimus et assummimus, quod neminem de servis eorundem dominorum et nobilium de Comanis, si ad nos venerit, recipiemus, nec barones nec nobiles regni nostri eosdem recipere poterunt vel tenere, imo eosdem servos cum universis rebus suis, apud quoscunque inventi fuerint, restituere tenebuntur, villas eciam, quas a quibusdam exiis, que nostre collacioni de iure spectant, abstuleramus, eisdem a quibus abstulimus, restitui faciemus.

(13.) Ceterum quoniam predicti domini de Comanis et nobiles Comanorum una ac eadem cum regni nobilibus perfruantur libertate, statuimus, ut sicut a tempore sanctorum regum progenitorum nostrorum super regni nobiles et eorum populos, nec per nos, nec per regni barones descensus fieri debebit violentus: ita et super eosdem dominos et nobiles de Comanis, ac eorundem populos, nec per nos nec per dominam reginam, karissimam consortem nostram et nostros barones descensus violentus fieri non possit, nec debeat, ullo modo.

(14.) Insuper eciam terras seu possessiones, quas hactenus ex collacione progenitorum nostrorum et nostra, cum privilegiis eorundem et nostro, vel aliquibus aliis evidentibus instrumentis iuste et pacifice possidere dignoscuntur, ea possidere valeant et habere.

Ut igitur series huiusmodi ordinacionis per nos facte robur obtineat perpetue firmitatis, presentes concessimus litteras duplicis sigilli nostri munimine reboratas. Datum per manus discreti, viri magistri Nicolay aule nostre vicecancellarii, dilecti et fidelis nostri. Anno domini MCCLXXIX. quarta idus Augusti regni autem nostri anno septimo.

Gyárfás Istv. Jászkunok tört. III. 438. l.

XXXI.

1407. május 17. A budai káptalan jakabszállási Buthemer unokái Péter és János részére Lajos király 1343-ban, Tamás Vajda 1342-ben és Miklós nádor 1343-ban kelt okleveleit hitelesen átirja.

Nos Captulum ecclesie Budensis memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis, quod Petrus filius Jacobi, filii Buthemer de Jakabszállása in sua ac fratris sui carnalis personis nostram veniens in praesentiam, exhibuit nobis quasdam tres literas patenter emanatas, unam videlicet quondam domini Ludovici Regis Hungarie, secundam quondam magistri Thome Waywodae Transylvani Comitis de Zolnok, tertiam scilicet similiter quondam magnifici domini Nicolai Regni Hung. Palatini et Judic's Cumanorum petens nos competenti cum instantia ut tenores earundem litteris nostris conscribi et transsumi facientes, easdem dare dignaremur ad cautelam, cuius quidem litterae ipsius domini Regis tenor taliter scquitur:

Ludovicus dei gratia rex Hungarie — fideli suo magnifico viro Nicolao Gelety Palatino et Judici Cumanorum salutem et graciam, Noveris quod nos Buthemer Capitaneum Cumanorum et Cumanos ad ipsum pertinentes, Vicepersone nostro tue commisimus protectioni et tutele, Eapropter precipimus fidelitati tue firmiter et districte, quatenus eundem Buthemer Capitaneum Cumanum et Cumanos ad ipsum pertinentes Vicepersone nostre protegere et juvare debeas, aliud pronostra gratia non facturus. Datum prope villam Eld in exercitu feria secunda protima post festum B. Jacobi Apostoli. Anno dni millesimo trecentesimo quadragesimo tercio.

Secunda scilicet ipsius Thome Wayvode tenoris hujus est:

Nos Thomas Wayvoda Transylvanus et Comes de Zolnok ac Judex et Procurator magisterii Thavermicatus Domini Regis, memorie commendamus, significamus quibus expedit universis: Quod nos ex speciali mandato domini nostri regis Buthemer cumanum famulum nostrum dilectum et fidelem cum universis proximis suis et cum ad se pertinentibus in nostram recepimus protectionem et tutelam specialem; ideo volumus ipsum Buthemer et universos ad ipsum pertinentes contra quoslibet iugiter defensare pariter et tueri, Datum in Wissegrad in festo B. Emerici confessoris. Anno domini millesimo tricentesimo quadragesimo secundo.

A harmadik oklevél t. i. Miklós nádoré, melyben ez

meghagyja, hogy Buthemer ispánt az Ilunchuk nemzetségből származottat, és kunjait, senki zaklatni, háborgatni és birás-kodása alá kényszeriteni ne merészelje, csak anyiban bir érdekkel, hogy nevezett Buthemer kun ispánt az Ilunchuk nemzetségből mondja származottnak.

Nos etiam petitiones euisdem Petri justas et juri consonas agnoscentes tenoribus praescriptarum litterarum nihil addendo, nihilque diminendo, litteris nostris conscribi faciendo nostroque sigillo pendenti mumiendo eidem Petro et dicto Joanni fratri suo duximus concedendos. Datum feria secunda poxima post festum Pentecostis anno domini 1407.

U. o. IV. 552. l.

XXXII.

1419. Oct. 12. Buda. Perényi Miklós lovászmester, s a kir. kúnok és philisteusok birája ujszállási kapitány Imrének özvegye és bajdamérszállási Péter Kunoknak Hontosszék kapitánya Toman Jakab ellen több kunszállások miatt tett panaszát biróilag elintézi.

Nos Nicolaus de Peren Magister Agazonum, Comanorumque et Philisteorum Regalium Judex. Memoriae commendamus, quod cum feria secunda proxima post festum beati Michaelis Archangeli proxime praeteritum in Karachonmiklósszállása Capitanei (igy) ad Sedem Hontos pertinentes ex speciali commissione Domini nostri regis pro faciendo judicio tribunal sedissemus, tunc domina relicta condam Emerici Capitanei de Wyzallas, et Petrus filius Jacobi reginalis Maiestatis Comanus in Baydamerzallasa commorans, de medio aliorum exurgentes, contra Jacobum dictum Tomam Capitaneum Sedis Hontus praefata domina proponere curavit, quod praefatus Jacobus Capitaneatum Sedis Hontos, Hontos-Egyház vocatum, simul cum virgulto ad ipsum Hontos spectantem, ac Wyzallas, in quo Ecclesia beatae Mariae Virginis Vasarosbodogazzon appelatam, Kelpelkuarth, in quo similiter Ecclesia beatae Mariae Virginis, nec non Sarasd et Thobalizentpeter. Item portiones in descensibus Chabak, in quo Ecclesia beati Petri Apostoli fore dicitur, Iwankateleky et Dioltapal-

zallasa vocatas, per defectum seminis condam Galli, filii Emerici, filii Petri de dicta Hontos a rege (igy) Maiestate sibi conferri procurasset. Cum tamen praefatus Petrus, fiilius Jacobi, privignus suus esset successor praefati Galli, et ex hoc ipsum Capitaneatum dictus Jacobus de iure impetrare non valuisset, ex parte cuius Judicium habere vellet jure requirente. Quo audito praefatus Jacobus Toman personaliter in nostram exurgendo praesentiam, respondit ex adverso, quod hoc bene verum foret, quod praedicti Capitaneatus et descensus per regiam Maiestatem sibi collate forent, et in termino ulteriori literas suas donationales super eisdem confectas coram nobis exhibere promtus esset. Nos enim fraefato Jacobo ad exihibendum dictas literas donationales Budae fiendam feriam secundam proximam post festum beati Francisci Confessoris assignaveramus, tandem ipsa feria secunda adveniente, prefata Domina, relicta condam Emerici et Petrus filius Jacobi per annotatum Jacobum Toman legitimis diebus coram nobis exspectati nostram in persentiam non venerunt, neque miserunt, praefatus vero Jacobus Toman prescriptas litteras donationales coram nobis exhibens, habentes hunc tenorem:

Nos Sigismundus Dei gratia Romanorum Rex semper Augustus ac Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. Rex. Memoriae comendantes, tenore praesentium significamus quibus expedit universis: Quod Jacobus Tobay (Torontálban van, ma Tobay puszta) Capitaneus Comanorum nostrorum Sedis Hontos, suo ac Nicolai et Bartholomei filiorum, nec non Petri fratris suorum nominibus, Maiestatis nostrae accedens in presentiam, propositis et declaratis suis fidelitatibus et acceptis servitiis per eum iuxta sue facultatis exigentiam nobis in plerisque locis, et signanter exercitualibus expeditionibus laudabiliter exhibitis et impensis, a nostra Serenitate humiliter petivit, ut quemadmodum pridem magnificus vir Pipo de Ozora Comes Noster Themesiensis etc. secundum litteratoriam nostram Comissionem exinde eidem factam, Capitaneatum Comanorum nostrorum sedis Hontos, in quo Ecclesia lapidea Hontoseghaza vocata constructa fore perhibetur, simul cum virgulto ad ipsum Hontos spectante, ac Wyzallas, in quo Ecclesia beatae Mariae Virginis, Vasaros-

bodogazzon appellata et Kelpalkuarth, in quo similiter Ecclesia beate Marie Virginis, nec non Sarasd et Tobalizentpeter descensuum. Item portionum descensionarum in descensibus Chabak, in quo Ecclesia beati Petri Apostoli aedificate fore dicuntur. Item Iwankateleky et Gyolchpalzallasa vocatis habitarum, simul cum cunctis utilitatibus et pertinentiis, ad dictum Capitaneatum et eosdem descensus ab antiquo spectantibus, per defectum seminis condam Galli, filii Emerici, filii Petri de dicta Sede Hontos collationi nostrae Maiestati pertinentibus ipsis contulisset et dedisset; ita et nos eandem donationem dicti Comitis Piponis in hac parte ratam habendo atque gratam, predictum Capitaneatum cum suis praemissis descensibus et pertinentiis, de novo et ex novo eidem Jacobo Tobay, et per eum predictis filiis et fratri eiusdem ac haeredibus eorum dare et conferre dignaremur. Nos itaque pensatis multiphariis fidelibus servitiis praetacti Jacobi Tobay, per eum nobis in diversis locis sedule exhibitis, preassertum Capitaneatum, cum preallegatis descensibus Comanorum nostrorum, ac virgulto, et aliis omnibus utilitatibus et pertinentiis, ad eundem et eosdem rite spectantibus, de regie potestatis plenitudine et ex certa scientia nostre Maiestatis, usque tamen nostrum placitum per prefatum Jacobum Tobay ac filios et fratrem ipsius memoratos more et ad instar aliorum Capitaneorum Comanorum nostrorum tenendum, gubernandum et possidendum dedimus, donamus et contulimus, imo damus, donamus et conferimus presentium per vigorem salvis iuribus aliorum. Volumus autem quod iidem Jacobus Tobai ac filii et frater eius preasserti, Dominam relictam dicti condam Emerici, matrem scilicet praefati Galli, vita sibi comite, in dicto descensu Wyzallas, iuxta comissionem memorati Comitis Piponis pacifice debeant conservare, et eundem eidem permittere possidere pleno iure; praesentes quoque sigillo nostro maiori quo ut rex Hungariae utimur, fecimus consignari. Datum Bude Sabato proximo post festum beati Bartholomei Apostoli. Anno domini millesimo quadringentesimo decimo nono regnorum autem nostrorum anno Hungariae etc. XXXIII Romanorum vero nono.

Quibus exhibitis prefatus Jacobus per nos sibi iudicium

elargiri postulavit, quia praefati Domina, simul cum Petro privigno suo in dicto termino in premissis iudicium recepturi nostram in presentiam venire vel mittere non curaverunt, pro eo nos prefatum Jacobum in dictis Capitaneatu et descensibus, prout superius in littera donationali Domini nostri regis continetur, usque ad dispositionem et beneplacitum dicti domini nostri regis tenere, possidere et in eadem pacifice commorari relinquimus et comittimus testimonio presentium mediante. Datum Budae feria quarta proxima ante festum beati Galli confessoris anno domini millesimo quadringentesimo decimo nono.

XXXIII.

1444. Palóczi Simon kir. fólovászmester az Ulászló által neki zálogba engedett hontosszéki kunságot Szent-Mihályi Lászlónak ezer arany frtban zálogba adja.

Omnibus Christi fidelibus tam presentibus, quam futuris presencium noticiam habituris salutem in salutis largitore. Ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire . . . . . Palocz Agazonum regalium magister coram nobis personaliter constitutus exhibuit et presentavit . . . . . Quomodo ipse pro quibusdam . . . . . suis . . . . . evitandis universos Comanos regales ad Sedem Hontwszek vocatam . . . . . p . . . . principem dominum Wladislaum . . . . . regem dominum nostrum gratiosum pro certa summa florenorum auri sibi impignoratos provenien. . . . . Palocz a prefato domino nostro Wladislao rege hactenus premiss . . . . . Georgio Zentmihal ac nobili domine Dorothee vocate consorti eiusdem Georgii pro mille . . . . . ponder . . . . . de dicta Palocz . . . . . nobis retulit prius perenniter habitis et receptis ab eisdem pignor . . . . . coram . . . . . prefatus Simeon de dicta Palocz aut sui heredes prefatos . . . . . a prefato . . . . . dicta consorte eiusdem Georgii pro predicta quantitate florenorum auri . . . . . extunc ipsa Ladislaus et Georgius ac domina . . . . . consors predicti Georgii dictis mille flor. auri estimacione quorumlibet exclussa . . . . . anos ad pretactam Seedem Honthwszeek pertinen . . . . . haeredibus pure et simpliciter remitere et resignare debeat . . . . tamen condicione interposita,

quod si . . . . . Georgium et Dominam Dorotheam vocatam conjugem prescrip . . . . . eiusque heredibus contigerit . . . . . dicti Comani . . . . . Hontwszeek . . . . . pert . . . . . rursus et iterem ad predictum Simeonem de dicta Palocz eiusdem . . . . . quousque . . . . . redemcione . . . . . decem mille florenorum auri persolvere debeant et . . . . . debeant pleno jure assumendo Simon de dicta Palocz memoratis . . . . . et Georgio de dicta Zentmihal ac domine Dorothe consorti eiusdem Georgii infra tempus . . . . . Hontwszek et Comanorum ad eandem pertinencium in pacifico dominio eiusdem Sedis et Comanorum proventuumque eorundem Comanorum . . . . . tueri ac defensari propriis suius laboribus et expensis. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam . . . . . Georgio de dicta (az oklevél többi része le van vágva.)

XXXIV.

1448. Jun. 22. Buda. Az országgyülési rendek meghagyják a székesfehérvári konventnek, hogy a kajtorszállási kúnok ellen elkövetett hatalmaskodást megvizsgálván, a tetteseket a király törvényszéke elibe idézze meg.

Prelati, Barones, Nobiles et proceres regni Hungarie universi Conventui Ecclesie beati regis Stephani de Alba salutem cum honore, Dicitur nobis in personis Laurency, Andree et Johannis ac alterius Johannis de Kaythorzallasa. Quomodo circa festum beati Gregory Pape proxime preteritum Religiosi nostri fratres heremite ordinis sancti Pauli heremite in claustro Chatka commorantes misso et festinato de domo ipsorum allodiali in possessione Barand vocata habita quendam Stephanum Thewrewk familiarem ipsorum ad faciem predicte possessionis ipsorum Kaythorzallasa ibique fena ipsorum tam in . . . . . quam in campo tunc habita ignis voragine consumpmi; Insuper similiter circa predictum tempus quendam Anthonium Jobagionem ipsorum querulancium de eadem possessione Kaythorzallasa commorantem in territorio eiusdem possessionis per prefatum Stephaum familiarem ipsorum heremitarum respectu nullis suis culpis exigente dire et atrociter in dextra manu vul-

nerari fecissent s. a. t. (meghagyják tehát a konventnek, hogy ez ügyben az ország emberével tartson vizsgálatot, s a fentebbi panasz igaznak találtatván, nevezett Pálosokat idézze a király törvényszéke elé.) Datum Bude Sabbatos proximo ante festum beati Joannis baptistae Anno Domini millesimo quadringentesimo XL. mo.

XXXV.

1455. Máj. 20. Bécs. V. László király a hantosszéki kúnok kapitányságát több megnevezett szállásokkal Thobay János, Lőrinez és Bolthos Zsigmondnak hadjárati hű szolgálataik jutalmazása végett uj adomanyi czimen oda adományozza.

Nos Ladislaus dei gracia, Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. Rex, ac Austrie et Stirie Dux, nec non Marchio Moravie etc. Memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis. Quod nos tum ad humillime supplicacionis instanciam nonnullorum fidelium nostrorum per eos pro parte fidelium nostrorum Johannis fily Nicolai, ac Laurency fily Petri de Thobay et Sigismundy filii Martini Bolthos dicti de eadem, nostre propterea porrecte Maiestati, tum etenim pro fidelibus servicys eorundem per ipsos, uti didicimus, sacre Corone regni nostri Hungarie, exhibitis et impensis, Capitaneatum Comanorum nostrorum Sedis Honthos, in qua ecclesia lapidea Hontoseghaza vocata constructa fore perhibetur, simul cum descensibus Wyzallas, in quo ecclesia beate Marie virginis Wasarbodagazzon appellata, et Kelpolkvarth in quo similiter ecclesia beate Marie Virginis constructa esse dicitur, nec non Sarasd et Tobalizentpeeter vocatis; item porcionibus possessionariis seu descensionarys in descensibus Chabok, Iwanteleke et Gyolchapalzallasa appellatis existentibus, pariter cum cuntis eiusdem Capitaneatus pertinencijs, utilitatibus, ac proventibus et emolumentis, in cuius scilicet Capitaneatus pacifico dominio ydem Johannes et Laurencius progenitores eorundem adudum perstitisse seque persistere asserunt etiam de presenti. Premissis sic ut prefertur, stantibus, prefatis Johanni et Laurencio et per eos antefato, Sigismundo filio Martini eorundemque heredibus et

posteritatibus universis nove nostre donacionis titulo dedimus donavimus et contulimus jure perpetuo et irrevocabiliter tenendum, possidendum pariter et habendum, sub illis tamen condicionibus, oneribus ac servicys, quibus ceteri Capitanei Comanorum nostrorum suos Capitaneatus tenere consveverunt, proventibus nostris ac castrorum nostrorum et juribus alienis remanentibus semper salvis. Harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum Wienne feria tercia proxima ante festum Ascensionis domini, anno eiusdem millesimo quadringentesimo quinquagesimo quinto regnorum autem nostrorum anno Hungarie etc. quintodecimo, Bohemie vero secundo.

XXXVI.

1517. Jul. 26. Buda. II. Lajos király a hontosszéki kapitányság iránt Palóczy László országbirónak és Turóczy Benedeknek a Hontos és Kecskemét széki királynéi kúnok főispánjának 1465-ik évben kiadott okleveleit megerősitvén, a Hontos széki több szállásokon lévő részbirtokot Thoman János mind két ágon lévő utódainak uj adomány czimen adományozza.

Comissio propria domini regis.

Nos Ludovicus Rex Hungarie et Bohemie etc. Memorie comendamus tenore Prescencium significantes quibus expedit universis. Quod pro parte et in personis fidelium nostrorum agilium virorum Emerici et Michaelis Thoman filiorum condam Joannis, filii olim Nicolai filii Jacobi Thoman Comanorum nostrorum Sedis Honthos, exhibite sunt coram nobis et producte quedam littere condam Comitis Ladislai de Paloczi Judicis Curie, ac Benedicti de Thwrocz Janitorum Serenissimi condam Principis Domini Mathie regis et predecessoris nostri felicis memorie Magistri Composicionales in pargameno sub autentico eorum sigillo privilegialiter confecte, habentes in se declarative et succincte tenores certarum litterarum, primo condam Comitis Piponis donacionales, ac Serenissimorum olim Principum Dominorum Sigismundi Inperatoris et Ladislai regum Hungarie etc. similiter donacionalium, necnon condam Ladislai de Maglod Comitis de Kechkemeth modum et formam composicionis, atque concordie inter prefatum Joannem filium

Nicolai filii Jacobi Thoman ab una, ac . . . . Bartholomeum et Augustinum de Sarosd partibus ab altera in facto Capitaneatuum descensuum Comanorum Sarosd, Wyzallasa, et Gyolchpalzallasa pertinentiarumque eorundem ad dictam Sedem Hontos spectancium modo et ordine inferius in tenore earundem litterarum condam Comiti Ladislai de Palocz et Benedicti de Thwrocz clarius specificatis in se denotantium et continentium, tenoris infrascripti. Suplicatum itaque extitit Majestati nostre pro parte eorundem Emerici et Michaelis Thoman, ut prescriptas litteras dictorum Comitis de Palocz et Benedicti de Thwrocz, ac omnia et singula in eis contenta ratas, gratas et accepta habentes, litterisque nostris privilegialibus verbotenus inseri facientes, premissis composicioni atque concordie aliisque omnibus in tenore ipsarum literarum nostrum regium consensum prebere dignaremur benevolum pariter et assensum. Quarum quidem literarum tenor talis est: Nos Comes Ladislaus de Palocz Judex Curie Serenissimi Principis Domini Mathie dei gracia Regis Hungarie, Dalmacie, Croatie etc. et Benedictus de Thwrocz Janitorum Regalium Magister, necnon Comanorum Reginalium Sedium Honthos et de Kechkemeth Comes. Memorie comendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis, quod nobis feria sexta proxima post festum decolationis Beati Joannis Baptiste proxime preteritum unacum nonnullis aliis Prelatis, Baronibus hic Bude penes dictum dominum nostrum Regem constitutis et existentibus, causasque regnicolarum coram dicto domino Rege vertencium ex speciali commissione dicti domini nostri Regis justo juris tramite discutientibus, Joannes filius Nicolai de Thobay ab una, ac Bartholomeus filius Joannis et Augustinus filius Benedicti dicti Gyolch de Sarasdzallasa Comani partibus ab alia e medio aliorum causidicorum nostram exurgens in presenciam, proposuerunt in hunc modum: quod sepius ipsi sese mutuo et alternatim in facto Capitaneatus descensuum Comanicalium Sarosd predicti ac Gyolchapalzallasa et Wyzallas vocatorum ad Sedem Hantoszek predictam spectancium in causam attrahere pretenderint. Tamen ipsi volentes et cupientes se et eorum posteritates in pacis amenitate permanere, causam eorum premis-

sam racione previa inter eos notam unanimi consensu et voluntate nostre adjudicationi et examini submittentes nos cum instantia postularunt, ut nos causam eorum prenotatam visis et examinatis ambarum partium juribus et litteralibus instrumentis, inter eos finali conclusione deliberare et terminare dignaremur. Cumque nos hys auditis eisdem partibus universa litteralia ipsorum instrumenta factum Capitaneatus descensuum predictorum coram nobis in specie exhibere et producere comisissemus. Mox primo prefatus Joannes filius Nicolai volens dictum Capitaneatum descenscuum predictorum Sarosd, Gyolchapalzallasa, et Wyzallas vocatorum juri suo pertinere debere declarare; quasdam tres litteras, unam condam Piponis de Ozora Comitis Temesiensis; et alias duas condam dominorum Sigismundi Imperatoris ac Ladislai regum dicti regni Hungarie donacionales omnino patentes nostro judiciario examini curavit exhibere. Quarum prima videlicet annotati condam Piponis de Ozora in eadem Ozora in festo beati Regis Ladislai et confessoris anno domini millesimo quadringentesimo decimo septimo edita declarabat, quod ipse condam Pipo Comes considerata idoneitate Jacobi Thoban Capitanei Comanorum Sedis Honthos, et ad gubernacionem dicti Capitaneatus sufficiente, eundem Capitaneatum Honthos, in quo ecclesia lapidea Honthozeghaza vocara constructa fuisset et haberetur, simul cum virgulto ad ipsam Honthos spectante, ac Wyzallas in quo ecclesia beate Marie Virginis Wasaros Bodogazzon vocata et Kethpolkart, in quo similiter ecclesia Beate Marie Virginis, necnon Sarosd et Thobalizenthpeter descensuum. Item porcionem possessionariam in descensibus Chobak, in quo ecclesia sancti Petri apostoli eldificate fuissent, ac Iwankatheleke et Gyolchapalzallasa vocatis habitis, simul cum cunctis utilitatibus et pertinenciis eorum ad dictum Capitaneatum ab antiquo spectantibus, per defectum seminis condam Galli filii Emerici filii Petri de dicta sede Honthos Regiam ad Mattem legitime devolutum, predicto Jacobo et per eum Nicolao ac Bartholomeo filiis, nec non Petro maiori fratri suis ipsorumque heredibus universis omni eo jure, quo dictus condam Gallus ipsum Capitaneatum tenuisset et gubernasset, ex annuencia prefati domini Sigismundi Regis

eidem facta sub certis condicionibus clausulis et articulis litteris in eisdem declaratis ad tenendum, gubernandum et conservandum duxisset disponendum et committendum. Altera vero earundem, puta annotati domini Sigismundi Imperatoris et Regis similiter donacionales Bude Sabbato proximo post festum beati Bartholomei Apostoli anno domini millesimo quadringentesimo decimo nono, regnorum autem suorum anno Hungarie etc. tricesimo tercio, Romanorum vero nono ad relacionem prefati Piponis de Ozora Comitis Temesiensis confecta, manifestabat, quod prefatus condam Dominus Sigismundus Rex, pensatis multifariis fidelibus serviciis pretacti Jacobi Thoban per eum sibi in diversis locis sedula exhibitis preassertum Capitaneatum cum preallegatis descensibus Honthos, in quo ecclesia lapidea Hontoseghaza vocata constructa fuisset, simul cum virgulto ad ipsam Honthos spectante, ac Wyzallas Kethpolkard, nec non Sarosd et Thobalizenthpether Item portionum descensionariarum in descensibus Chobak, Iwantheleke, et Gyolchapalzallasa vocatis habitarum omnibusque utilitatibus et pertinenciis ad eundem et eosdem rite spectantibus de regie potestatis plenitudine et ex certa sciencia Sue Maiestatis eisdem Jacobo Thoban ac filiis et fratri suis prenotatis more et ad instar aliorum Capitaneorum Comanorum suorum tenendam, gubernandam et possidendam dedisset, donasset et contulisset, salvis juribus aliorum. Tertia denique earum puta dicti Domini Ladislai Regis consimiliter donacionalis Vienne feria tercia proxima ante festum Ascensionis domini, anno eiusdem millesimo quadringentesimo quinquagesimo quinto regnorum autem suorum anno Hungarie etc. quintodecimo, Bohemie vero secundo, ad propriam eiusdem domini Ladislai regis commissionem exorsa enodabat, Quod ipse cum ad humillime supplicacionis instanciam nonnullorum fidelium suorum per eos pro parte fidelium suorum Joannis filii Nicolai ac Laurencii filii Petri de Thoban et Sigismundi filii Martini Bolthos dicti de eadem, sue porrecte Maiestati; tum eciam pro fidelibus serviciis eorundem, uti didicisset, Sacre Carone regni sui Hungarie exhibitis et impensis Capitaneatum Comanorum suorum Sedis Hontos, in qua ecclessia lapidea

Honthoseghaza vocata constructa fuisset, simulcum descensibus Wyzallas, in quo ecclesia beate Marie virginis Wasarbodogazzon apellata, et Kethpolkarth, in quo similiter ecclesia beate Marie Virginis edificata fuisset, necnon Sarosd et T(hobali) zentpether vocatis Item porcionibus possessionariis seu descensionariis in descensibus Chobak, Iwantheleke et Gyolchapalzallasa apellatis existentibus, pariter cum cunctis eiusdem Capitaneatus pertinenciis, utilitatibus ac proventibus et emolumentis, in cujus scilicet Capitaneatus pacifico dominio iidem Joannes et Laurencius progenitores eorum adudum perstitisse seque perstitisse asseruisset, etiam adtune; premissit sic, ut prefertur, stantibus prefatis Joanni et Laurencio, et per eos antefato Sigismundo filio Martini eorundemque heredibus et posteritatibus universis nove sue donacionis titulo dedisset, donasset et contulisset, jure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam, sub illis tamen condicionibus, oneribus et serviciis, quibus ceteri Capitanei Comanorum suorum suos Capitaneos tenere consvevissent, proventibus suis et Castrorum suorum et juribus alienis remanentibus semper salvis. Dehinc consimiliter prefati Bartholomeus filius Joannis, et Augustinus filius Benedicti dicti Gyolch in eo, quod prescriptus Capitaneatus dicti descensus Sarosd ipsis de jure pertinere debeat, quasdam duas litteras, unam condam Ladislai de Maglod Comitis de dicta Kechkemeth et Judicis Comanorum directorisque causarum reginalium adjudicatoriam pariter et compositionalem, et aliam modo simili prefati condam domini Ladislai regis donacionalem ambas patentes nostro judiciario examini curarunt presentare Quarum prime utputa annotati condam Ladislai de Maglod Comitis de dicta Kechkemeth littere tenor talis est: Nos Ladislaus de Maglod Comes de Kechkemeth et Judex Comanorum directorque causarum reginalium memorie comendamus, quod quum nos ipsa Reginalis sublimitas unacum Prelatis et Baronibus regni sui variis et multiplicibus querelis universorum philisteorum, comanorum et tartarorum regalium dolenter perceptis pro revidendis, rectificandis, disponendis et complanandis oppressionibus, gravaminibus et injuriis dictorum Philisteorum,

Comanorum et Tartarorum, ac refundendis damnis eorundem per quosvis ipsis illatis et irrogatis, discutiendisque causis inter ipsos emersis in medium eorundem destinasset. Tandem nobis feria sexta proxima post festum beate Scolastice virginis proxime preteritum, unacum universitate Comanorum ad Sedem Honthoszek spectancium in dicta Hontos existencium, et causas eorundem in statera equitatis dimetientibus; Laurencius et Georgius filii Petri dicti Thoman Capitanei Comanorum ad Sedem Honthos spectancium personaliter de medio aliorum exurgentes contra Benedictum Gyolcha dictum, et Joannem fratrem eiusdem similiter Capitaneos de descensu Sarosd proposuerunt eo modo: quomodo idem Benedictus et Joannas Capitaneatum descensuum Sarosd predicti ac Wyzallas et Gyolchapalzallasa vocatorum, ipsos et Joannem filium Nicolai filii Jacobi consimiliter Toman dicti pleno jure concernentem pro se ipsis minus juste et indebite occupassent, et occupatum sine lege conservarent de presenti, ex parte quorum judicium habere vellent jure admitentte. Quo percepto prefatisque Benedicto Gyolcha et Joanne fratre eiusdem coram nobis personaliter adherentes et se in actionem dictorum Laurencii et Georgii innocentes fore referentes; cum nos inter easdem partes in premissis judicium facere voluissemus, mox eedem partes se ad pacis reformacionem per nos transmitti postularunt. Quas cum nos ad ipsius pacis reformacionen admisissemus; tandem prenotati Laurencius et Georgius filii Petri, ut premittitur, personaliter onera antefati Joannis filii Nicolai in se assumendo ab una, ac prenominatus Benedictus Gyolcha et Joannes frater eiusdem consimiliter personaliter ad nostram regressi presenciam, organo vive vocis suc sunt confessi in hunc modum: ut quamquam inter ipsos racione et pretextu Capitaneatus dictorum descensuum litis et controversionis materia orta et suscitata diuciusque ventilata extiterit: tamen cum pocius pacis zelatores quam discordie seminatores volentes et ex animo fieri cupientes, ut ipsi et eorum successiva posteritas in evum pacis puleritudine quirent gratulari, sopitis et sedatis premissis omnibus litium controversiis, cassatisque et annullatis singulis litteris et litteralibus instrumentis hucusque contra sese in facto predicti Capitaneatus descensuum . . . etorum quoquó-

modo confectis et emanatis, seseque super universis damnis, nocumentis, injuriis, et aliis quibusvis malorum generibus, usque ad hec tempora in alter utrum quomodolibet patratis et commissis expeditos reddentes et committentes in facto predicti Capitaneatus prenarratorum descensuum taliter concordassent: Quod prelibati Laurencius et Georgius filii Petri in ipsorum et dicti Joannis filii Nicolai personis dictum Capitaneatum prenotati descensus Comanorum Sarosd vocatum cum omnibus suis utilitatibus et usui silve Honthoserdeye vocate proprie curie dictorum Benedicti Gyolcha et Joannis fratris eiusdem sufficienti eisdem Benedicto et Joanni ac ipsorum heredibus, et e converso iidem Benedictus et Joannes Capitaneatum dictorum duorum descensuum Comanorum Wyzallasa et Gyolchapalzallasa vocatorum modo simili cum omnibus suis pertinenciis memoratis Laurencio et Georgio filiis Petri et Joanni filio Nicolai ac consimiliter eorundem heredibus universis remisissent et resignassent, immo remiserunt et resignarunt coram nobis presencium testimonio mediante. Datum sexto die termini prenotati in loco memorata anno domini millesimo quadringentesimo tricesimo nono.

Secundo vero earundem dicti domini Ladislai regis donacionales Wienne feria secunda proxima ante festum beati Georgii Martyris in dicto anno domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo quinto, regnorum autem suorum anno Hungarie etc. quintodecimo, Bohemie vero secundo ad propriam eiusdem domini regis comissionem emanata exprimebat. Quod idem dominus Ladislaus Rex, tum ad nonnullorum fidelium suorum humillime suplicacionis instanciam pro parte et in personis fidelium suorum Bartholomei filii condam Joannis Gyolcha, ac Augustini filii condam Benedicti similiter Gyolcha Comanorum suorum descensus Sarosdzallasa sue propterea porrecta Maiestati. Tum etenim consideratis fidelium serviciorum meritis eorundem Bartholomei et Augustini per ipsos prefato regno suo Hungarie eiusque Sacre et Corone eciam Sue Matti cum omni fidelitatis constancia juxta possibilitatis ipsorum exigenciam exhibitis et impensis Capitaneatum dicti descensus Sarosdzallasa appellati ad Sedem Honthoszek pertinentis, in cujus pacificio dominio prelibati Bartholomeus

et Laurencius Gyolcha antedictos condam Joannem et Benedictum fratres suos ab antiquo perstitisse seque persistere asseruissent etiam adtunc, premissis sic ut prefertur stantibus et se habentibus, memoratis Bartholomeo et Augustino Gyolcha de prefata Sarosdzallasa ipsorumque heredibus et posteritatibus sub iisdem condicionibus, censibus, proventibus et obvencionibus, quibus primum prefati condam Joannes et Benedictus ab antiquo et tandem etiam ipsi a longo tempore eundem Capitaneatum tennisent et possedissent, nove sue donacionis titulo duxisset conferendum, et eosdem ex novo in veros Capitaneos dictorum Comanorum suorum descensus Sarosdzallasa predicti et suarum pertinenciarum denuo prefecisset. Quibus quidem literis per ipsas utrasque partes coram nobis modo premisso exhibitis et productis continentiis earundem per omnia sane intellectis, cumque nos prescriptum Capitaneatum dictorum descensuum Wyzallasa et Gyolchapalzallasa cum eorum pertenciis antefato Joanni filio Nicolai de Thaban, antefatum vero Capitaneatum de Sarosd annotatis Bartholomeo filio Joannis et Augustino filio Benedicti ipsorumque heredicus et posteritatibus universis vigore preexhibitarium litterarum prefati condam Ladislai de Maglod in perpetuum adjudicare, relinquere et commitere decrevissemus, prout et decrevimus. Tunc eedem partes se facto in premisso ad pacis reconciliacionem per nos transmitti postulabant. Quos cum nos ad ipsius pacis reconciliacionem ad reformacionem favorabiliter admisissemus. Tandem antefatus Joannes filius Nicolai de Thoban ab una, ac antefati Bartholomeus filius Joannis et Augustinus filius Benedicti de Sarosd parthibus ab altera personaliter regressi in presenciam sunt confessi et retulerunt sponte in hunc modum: Quomodo ipsi tum matura in se deliberacione prehabita, tumque ex disposicione nonnullorum proborum et nobilium virorum pacem parcium zelancium et inter ipsos laborancium, ut ipsi et eorum successiva posteritas pacis amentitate gratulentur ad talem pacis et concordie perpetue duraturam devenissent unionem et devenerunt coram nobis: Qud ipsi prius sedatis et sopitis universis causis litiumque processibus, aliisque cunctis iniuriis, damnis, nocumentis et quorumlibet malorum generibus sed et quadam

arbitraria disposicione inter easdem partes manibus octo proborum et nobilium virorum mediante fide ipsarum parcium manibus submissa in civitate Alba regali superinde in . . . . fieri debente cassatis coran etannullatis quibuslibet litteris et litteralibus ipsorum instrumentis facto de premisso pro ipsorum parte emanatis et confectis, demptis prescriptis litteris annotati condam Ladislai de Maglod in superioribus verbaliter insertis in suo vigore remanentibus, sese mutuo et alter . . . . . universis damnis, nocumentis injuriis et aliis quibusvis malorum generibus usque ad hec tempora per alterutrum quoquo modo patratis et commissis expeditos reddentes et comittentes in facto predicti Capitane . . . . . enarratorum descensuum taliter videlicet prout et quemadmodum tempore prefati condam Ladislai . . . . . antefati Laurencius et Georgius fllii Petri in ipsorum ac dicti Joannis filii Nicolai personis . . . . . ac prenominatus Benedictus Gyolcha et Joannes . . . . . eiusdem ab altera partibus facto in premisso concordassent, quod prelibatus Joannes filius Nicolai Thoban dictum Capitaneatum prenotati descensus Comanorum Sarosd vocati cum omnibus suis utilitatibus et usu silve Honthoserdeye vocate proprie curie dictorum Bartholomei filii Joannis et Augustíni filii Benedicti sufficienti eisdem Bartholomei filii Joannis et Augustino filio Benedicti ipsorumque heredibus, e converso vero idem Bartholomeus et Augustinus de Sarosd Capitaneatum dictorum duorum descensum Comanorum Wyzallasa et Gyolchapalzallasa vocatorum modo simili cum omnibus eorumdem pertinentiis memorato Joanni filio Nicolai Thoban ac consimiliter heredibus et posteritatibus eiusdem universis pacifice et quiete annuissent et consensissent, imo annuerunt et consenserunt jure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam, similiter coram nobis tali vinculo mediante, quod si qua parcium earundem vel earum posteritates in cursu temporum presentem ipsorum disposicionem et ordinacionem in toto vel in parte refutare et irritare, aut racione previa contra alteram ipsarum parcium lites seu causas suscitare et movere pretenderint quoquomodo: extunc talis pars irritans et causas suscitans contra partem in premissis suo modo inviolabiliter

persistentem, in ducentis flor, auri ante litis ingressum salvo porcione judiciaria deponendis et persolvendis convinceretur et convicta haberetur ipso facto. Ad que omnia premissa partes premissa partes prenotate se personalibus ipsorum astantibus sponte obligarunt coram nobis. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras Privilegiales pendentium autenticorum sigillorum nostrorum munimine roboratas eisdem partibus duximus concedendas. Datum Bude predicta sexto die ferie sexte proxime post predictum festum decollacionis Beati Joannis baptiste prenotate, anno domini millesimo quadringentesimo sexagesimo quinto.

Nos igitur huiusmodi supplicacione pro parte prefatorum Emerici et Michaelis Thoman filiorum condam Joannis filii olim Nicolai filii Jacobi Thoman Capitaneorum Comanorum nostrorum Sedis Honthos nostre modo quo supra, porrecta Maiestati regia Benignitate exaudita et clementer admissa prescriptas litteras annotatorum Ladislai de Palocz et Benedicti de Thurocz non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vicio et suspicione carentes presentibusque litteris nostris privilegialibus verbotenus insertas, quoad omnes earundem continencias, clausulas et articulos eatenus quatenus eedem rite et legitime existunt emanate, viribusque earum veritas suffragatur, ratas, gratas et acceptas habentes in premissis composicioni atque concordie ac aliis omnibus et singulis superius in tenore earundem litterarum contentis, nostrum regium consensum prebuimus, imo prebemus, benevolum pariter et assensum; et nihilominus consideratis fidelitate et serviciis prefatorum Emerici et Michaelis Thoman, que ipsi sacre imprimis huius regni nostri Hungarie Corone ac deinde Maiestati nostro pro locorum et temporum varietate iuxta possibitatis ipsorum exigenciam exhibitis, prescriptum Capitaneatum Cumanorum Sedis Honthos, in cuius pacifico et quieto dominio iidem progenitores ipsorum ab antiquo perstitisse, seque ipsos persistere asserunt eciam de presenti simulcum universis descensibus Sarosd, Gyolchapalzallasa et Wyzallas, necnon Honthos cum virgulto ad ipsum Honthos spectante, ac Wyzallas, Kethpolkarth et Thobalyzentpether vocaris; item porcionibus descen-

sionariis in descensibus Beztherzallasa, Chobak et Iwantheleke nuncupatis habitis earundemque cunctis utilitatibus terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, fenetis, silvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis, vinearumque, promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, aquarumque decursibus, molendinis et eorundem locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinenciarum suarum integritatibus quovis nominis . . . vocitatis sub ipsarum veris metis et antiquis existentibus, premissis sicut prefertur stantibus et se habentibus, memoratis Emerico et Michaelli Thoman, ac per eos domine Catharine consorti nec non Gregorio, Georgio et Laurencio filiis ac puelle Sophie filie dicti Emerici Thoman ipsorumque heredibus et posteritatibus utriusque sexus universis, nove nostre donacionis titulo dedimus, donavimus et contulimus, imo damus, domanus, et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam, salvo iure alieno. Harum nostrarum, quas secreto sigillo nostro quo ut Rex Hungarie utimur, impendenti communiri fecimus vigore et testimonio litterarum mediante. Datum Bude in festo beate Anne matris Marie, anno domini millesimo quingentesimo decimo septimo regnorum nostrorum Hungarie et Bohemie etc. anno secundo.

XXXVII.

1473. Jun. 6-ról. Buda. Mátyás király Hontos-széki Kajtorszálláson lakó Kun Mihály nevü kunt a Pálos szerzetnek tett hü szolgálataiért minden adózások és szolgálatok alól felmenti.

Nos Mathias dei gracia Rex Hungarie, Bohemie etc. Memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis, quod nos tum ob amoren et specialen nostram devotionem, quam nos ad gloriosam et benedictissimam virginem Mariam matren Dei intaminatam gerimus, In cuius nomine glorioso Claustrum religiosorum fratrum Heremit . . . . beati Pauli primi heremite in possessione Cathka vocata . . . . fore dicitur, cuiusque precibus et meritis gloriossis nedum in terris juramentum . . . . consolari speramus, tum vero ad humillime supplicationis instantiam eorunden fratrum

heremitarum per eos pro parte fidelis nostri Michaelis Kwn Komani . . . . scensu Kaythorzalas in Sede Komanorum nostrorum Honthoszek apellata residentis, qui caritati divina eisdem fratribus jure confraternitatis devinctus ip . . . . claustro eorundem pretacto in omnibus ipsorum necessarys negocys ac certis temporibus transactis continue famulatus fuisse perhibetur; eundem . . . . anum nostrum ut de cetero eisdem fratribus heremitis ac dicto claustro gloriose Virginis Marie fervencius et instantius valeat famulari e . . . . Michaelem Kwn komanum nostrum ac heredes et successores eiusdem universos ab omnibus taxis, collectis, centribucionibus et censibus ac serviciorum quorumvis . . . . ex parte eiusdem nostre Maiestati quovis modo provenire et fieri debentibus, duximus gratiose eximendum, supportandum et per omnia libertandum; imo eximimus et eosdem exemptos habere volumus perpetuis futuris temporibus presencium per vigoren ita tamen ut idem Michael Kwn universique heredes eiusdem in medium contributionis anualis, que de medio aliorum Komonorum nostrorum in descensu predictu pro tempore constitutorum nostre Maiestati singulis annis circa festum beati Michaelis Archangeli provenire debet, solummodo singulos duos florenos auri et non plures dare debeamt et persolvere teneantur. Quocirca vobis fidelibus nostris Capitaneis, Comitibus et Nobilibus dictorum Komanorum nostrorum, nec non Dicatoribus et Exactoribus et cuiuslibet contribucionis nostre pro tempore constitutis harum serie firmissime committimus et mandamus taliter per omnia habere vollentes qaliter habita prosequimur noticia, memoratum Michalem Kwn ac heredes et successores eiusdem universos a modo per amplius ultra predictos duos florenos auri puri ad solucionem cuiusvis contribucionis, taxe, seu collecte ac servicia . . . . astringere, atque eundem ac dictos heredes suos racione non solucionis maioris, aut servicy contra forman premisse nostro exempcionis et annuencie in personis atque rebus et bonis suis quibusvis vexare et dampnificare nullatenus presumatis et nec sitis ausi modo aliquali premisse, gracie nostre sub obtentu, presentibus, quas sigillo nostro fecimus consignari impendenti per exhibentem redditis. Datum Bude in festo Pentecostes

anno domini millesimo quadringentesimo septuagesimo tercio; regni nostri anno sextodecimo, coronationis vero decimo.

XXXVIII.

1484. Junius 29-ről. Buda. Mátyás király kajtorszállási Mihály nevű kún részére anyja Szilágyi Erzsébet által engedélyezett kivételes felszabaditást kir. jóváhagyásával ellátja.

Nos Mathias dei gracia rex Hungarie, Bohemie etc. Memorie commendamus tenore presencium significantes quicus expedit universis. Quod nos cum pro singulari devocione nostra, quam erga ordinem beati Pauli primi Heremite habemus, tum vero precibus et supplicacionibus fratrum eiusdem Ordinis inducti, exempcionem et libertacionem illam, quam Illustrissima condam domina Elisabeth genitrix nostra carissima . . . . Michaeli Comano in descensu Kaythorzallasa commoranti confratri videlicet eiusdem Ordinis sancti Pauli pro refrigerio et salute anime sue propter certas causas et raciones in suis litteris superinde emanatis denotatas, quarum scilicet litterarum tenorem presentibus pro sufficiente expresso haberi volumus, fecisse, dinoscitur, ratam gratam et acceptam habentes, eidem libertacioni et exempcioni aliisque omnibus et singulis in tenoribus earundem litterarum contentis. In quantum tamen eedem littere rite et legitime existunt emanate, viribusque earum veritas suffragatur, nostrum regium consensum prebuimus imo prebenus benevolum pariter et assensum. Harum nostrarum, quibus secretum sigillum nostrum, quo ut Rex Hungarie, utimur, est appensum, vigore et testimonio litterarum mediante. Datum Bude in festo beatorum Petri et Pauli Apostolorum anno domini millesimo quadringentesimo octoagesimo quarto, regnorum nostrorum Hungarie etc. anno vigesimo septimo, Bohemie vero sexto decimo. Ad reclacionem Thome de Erdewd prepositi Tituliensis.

XXXIX.

1481. Jun. 13. Buda. Mátyás király Fejérmegyei Jakabszállása nevü szállásnak országos és heti vásárok tarthatására kiváltságlevelet ád.

De Comissione domini Regis.

Nos Mathias dei gracia Rex Hungarie, Bohemie etc. Memorie commendamus tenore presencium Significantes quibus expedit universis. Quod nos tum ad petitionem illustris domine Elisabeth Genitricis nostre carissime, tum vero pro commodo et utilitate populorum et inhabitatorum descensus Jakabzallassa vocati in Comitatu Albensi habiti ad eundem descensum Jakabzallasa nundinas liberas seu fora annualia libera in festivitatibus Kathedre beati Petri Apostoli, et Sancti Johannis Babtiste, ac beati Michaelis Archangeli aliisque diebus ipsos festivitates precedentibus et sequentibus, ad id scilicet necessario aptis et sufficientibus omni anno; item forum ebdomadale, liberum singulis feriis quintis in qualibet ebdomada, omnino sub iisdem libertatibus et prerogativis, quibus nundine seu fora annualia sed et ebdomadalia aliorum liberarum Civitatum seu possessionum nostrarum celebrantur, perpetue celebrari duximus graciose annuendum et concedendum imo annuimus et concedimus presencium per vigoren. Absque tamen preiudicio nondinarum seu fororum annualium sed et ebdomadalium aliorum. Quocirca vos omnes Mercatores institores et forenses homines atque viatores quoscunque, serie presencium affidamus, assecuramus et certificamus, quatenus ad predictas nundinas seu fora annualia sed et ebdomadalia libera per nos in predicto descensu Jakabzallassa perpetuo celebrari commissas et concessa cum omnibus mercimoniis rebusque et bonis vestris vendalibus secure, libere et absque omni formidine rerum et personarum vestrarum properetis et accedatis peractisque inibi cunctis negocacionibus vestris ad propria vel alia, que malueritis loca, redeatis. Salvis semper rebus et personis vestris et vestrorum sub nostra protectione et tutela remanentibus. Et hec volumus per fora et alia loca publica, ubi necesse fuerit palam facere proclamari et presentes, quas secreti rigilli nostri, quo ut Rex Hungarie utimur, appensione communiri fecimus, post earum lecturam ubique reddi presentanti. Datum Bude feria quarta proxima post festum beati Barnabe apostoli anno domini millessimo quadringentesimo octoagesimo primo, reg-

norum nostrorum Hungarie etc. anno vigessimo quarto, Bohemie vero tredecimo.

XL.

1537. Febr. 7. János király tanúvallatási parancsa jakabszállási Toman Gergely részére Hontos puszta faluhoz tartozó Honthosharasztja nevü puszta iránt.

De comissione domini Regis.

Joannes dei gracia Rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Fidelibus nostris universis et singulis Egregiis et Nobilibus plebee etiam ac alterius cuiusvis condicionis et status hominibus ubivis in Comitatu Albensi constitutis et commorantibus salutem et graciam. Expositum est Majestati nostre in persona fidelis nostri nobilis Georgii Thomay de Jakabzalas, qualiter ipse exponens in facie cuiusdam predii litigiosi Honthosharazthya nominati in territorio possessionis Honthos nunc deserti in illo Comitatu Albensi existentis habiti contra nobilem Emericum Alagaz de eadem Jakabzalas, utrum videlicet illud predium litigiosum ad ipsam possessionem Honthos, aut ad possessionem Iwankatheleke similiter desertam ab antiquo pertineret, an non, medio vestri quandam attestationem seu communem inquisitionem in termino per ambas partes prefixo coram Judicibus arbitris de pari et unanimi voluntate ambarum partium delectis celebrari facere vellet et niteretur, Pro eo fidelitati vestre et vestrum cuilibet harum serie mandamus firmiter quatenus dum et quando . . . . per dictum exponentem vel hominem suum cum praesentibus fueritis requisiti vel . . . . . vestrum fuerit requisitus illico sub onere sedecim marcarum gravis ponderis in generali decreto exinde inter cetera expresso super eos qui certitudinem . . . . recusarent Majestati nostre irremissibiliter exigendarum in presenciam dictorum Judicum arbitrium in facie predicti predii litigiosi constituendorum simul vel divisim personaliter accedere, ibique qualis vobis de premissis ad interrogata certitudo veritatis constat ad fidem vestram deo debitam fidelitatemque Nobis et Sacre Corone nostre observandam dicere, fatere et attestare modis omnibus debeatis et teneamini. Nec secus pena sub prescripta facere presumatis.

Presentibus perlectis exhibenti restitutis. Dat . . . . do die festi beate Dorothee virginis; anno domini mill . . . .

XLI.

1537. Május 20. Várad. János király a fejérmegyei solt székben hantosszéki királyi hét kun helységet hü szolgálataikért Sulyok György pécsi püspöknek és testvéreinek Sulyok István és Balázsnak adományozza.

Nos Joannes dei gracia Rex Hungarie, Dalmacie Croacie etc. Memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis. Quod nos attentis et consideratis fidelitate et serviciis fidelium nostrorum reverendissimi in Christo Patris domini Georgii Swlyok de Lechke Episcopi Ecclesie Quinqueecclesiensis, ac Eggregiorum Stephani et Blasy similiter Swlyok de eodem Lechke per eosdem sacre primum huius regni nostri Hungarie Corone, ac deinde Majestati nostre exhibita et impensis, totales possessiones nostras Cumanicales Honthorzek (igy) appellatas, Elevzallas, Karachonzallas, Wyzallas, Jakabzallasa, Sarost, Kaythor, et Perkáth nominatas, in Comitatu Albensi Sedis Solth habitas simul cum cunctis suis utilitalibus et pertinentiis quibuslibet terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, sat . . . . ad easdem de jure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus, Memoratis Georgio Swlyok Episcopo ac Stephano et Blasio Swlyok, ipsorumque Stephani et Blasii Swlyok, heredibus et posteritatibus utriusque sexus universis dedimus donavimus et contulimus per eosdem tamdiu donec eisdem Georgio Episcopo ac Stephano et Blasio Swlyok, eorundemque Stephani et Blasii Swlyok heredibus et posteritatibus utriuque sexus universis bona et iura possessionaria ad ducentas sessiones Jobbagionales populosas se extendentes in hoc regno nostro Hungarie et partibus sibi subiectis in perpetuum dederimus, donaverimus et contulerimus vel Successores nostri Reges dederint donaverint et contulerint tenendas possidendas pariter et habendas, imo damus donamus et conferimus. Assumendo nihilominus Nos eosden Georgium Swlyok, eorundemque Stephani et Blasy Swlyok heredes et posteritates utriusque sexus universos in pacifico et quieto dominio dictarum

possessionum nostrarum cumanicalium vel pretactorum bonorum et iurium possessionariarum in reconpensum earundem possessionum Cumanicalium dandorum et donandorum contra quoslibet legtimos et illegitimos impetitores nostris proprys et successorum nostrorum Regum hungarie laboribus et expensis tueri, protegere et conservare harum nostrarum vigore et testimonio litterarum. Datum Waradini in sacro festo Pentecostes anno domini 1537, regnorum vero nostrorum undecimo Joannes Rex mann popia.

A XXXII—XLI számok alatt közölt okleveleket Gyárfás István idézett művének IV-ik kötetéből másoltam.

XLII. a)

1537. A székesfehérvári keresztesek konventje jelenti hogy János király parancsára Sulyok György pécsi püspököt valamint testvéreit Istvánt és Balázst a nekik adott hantosszéki hét kunfalu birtokába ellenmondás nélkül beigtatta. Julius elején.

Conventus Cruciferorum Ordinis S. Joannis Jerosolimitani Domus Hospitalis Ecclesiae Beati regis Stephani de Alba omnibus Christi fidelibus . . . . salutem in omnium salutis largitore. Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod nos litteras serenissimi Principis et Domini Joannis Dei gratia Regis Hungarie, Dalmatie Croatie etc. Domini nostri gratiosissimi introductorias et statutorias, nobis loquentes et directas summa cum reverentia recepimus in haec verba. Ioannes Dei gracia etc. fidelibus nostris Conventui Ecclessiae Cruciferorum de Alba salutem et gratiam. Cum fideles nostri Reverendus Georgius Swlyok Episcopus Quinque ecclesiensis ac egregii Stephanus et Blasius similiter Swlyok fideliter nobis servierint et deincops quoque servire promiserint, ideo nos quoque ipsos gratia et liberalitate ac magnificentia nostra Regia prosequi volentes totales possessiones nostras Cumanicalis Hontorzék appellatas, videlicet: Elewzállás, Karatsonzálás, Wyzállás, Jakabzállás, Sárosd Kaythor et Perkath nominatas in Comitatu Albensi sedis Solth existentes simul cum cunctis earundem utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, memoratis Georgio Stephano et Blasio

Swlyok tamdiu possidendus, quamdiu nos similia, et aequivalentia Bona ipsis dare possemus, vigore praescriptarum aliarum literarum nostrarum donationalium superinde confectarum dederimus et contulerimus, volumusque eosdem in dominium earundem per nostrum et Westrum homines legitime facere introduci. Super quo fidelitati vestrae harum serie committimus et mandamus, quatenus westrum mittatis hominem pro testimonio fiidedignum quo presente Paulus Thebery de Zenthagotha, vel Emerikus et Blasius Zompoly sive laurentius de Zereth, ant mathias Rewthy de Alap aliis absentibus homo noster ad facies praescriptarum possessionum Cumanicalium vicinis et commetaneis earundem universis inibi legitune convocatis et praesentibus, accedendo introducat praefatos Georgium Stephanum er Blasium Swlyok in dominium earundem, Statuatque easdem eisdem simul cum cunctis earundem utilitatibus et pertinentiis quibuslibet praemisso jure ipsis incumbente possidendas. Et post haec huiusmodi introductionis es statutionis seriem vicinorum commetanevrumque si qui fuerint qui praemissae statutioni intererunt nominibus terminoque assignato, ut fuerit expedientes Majestati nostrae fideliter rescribatis. Datum Varadini in sacro festo Pentetostes Anno Domini Millesimo quingentesimo tricesimo septimo regnorum vero nostrorum undeccimo.

Nos itaque mandatis eiusdem domini Regis nostri in omnibus obedire volentes ut tenemur una cum praenotato Laurentio de Zereth homine eiusdem Domini nostri Regis nostrum hominem videlicet Honorabilem et religiosum fratrem Antonium de Atthya Presbyterum Cruciferum socium nostrum Conventualem ad praemissam introductionem et statutionem peragendam nostro pro testimonio fidedignum duximus destinandum; qui tandem exinde adnos reversi nobis uniformiter retulerunt eo modo: quomodo ipsi feria tertia proxima post festum Beati Barnabae Apostoli proxime paeteritum primo ad facies praescriptarum possessionum Cumanicalium Jakabzállás, Wyzállás, Sárosd, et Perkath appellatarum, tandem feria quarta immediate sequenti ad facies Possessionum Elewzállás Karátsonzálás et Kaythor vocatarum omnino in Commitatu Albensi Sedis Solth

existentium vicinis et commetaneis earundem universis, et signanter nobilibus: Bartholomeo Gyarffas de Zenthmarthon, Paulo Thereby, et Blasio Rewthy de Zenthagotha, Matheo et Georgio Cseh de Chehfalva, Georgio et Emerico de Kereszthur praescriptarum Possessionum Jakabzallás, Wyzallás Sarasd et Perkath; ac Andrea Ispán officiali oppidi Fewldwár, Elia Simon, Georgio Andrássa, altero Georgio Barachy de Pázma, altero Mathia Rewthy, et Nicolao Dombo de Alap nec non providis Thoma Nagy Judice et Gregorio Illyés Jobbagionibus Honorabilis Captuli Ecclesiae Albensi in Possessione Mindzenth constitutis, et commorantibus praetactarum possessionum Elevzállás, Karahyonzálás, et Kaythor vocatarum in eiusdem Capituli, Dominorum videlicet suorum personis inibi legitime convocatis et praesentibus accessissent; idemque homo regius annotato nostro tessimonio praesente introduxisset praefatos Georgium Stephanum et Blasium Swlyok in dominium earundem statuissetque easdem idem simul cum cunctis earundem utilitatibus et pertinentiis quibuslibet praemisso jure ipsis incumbente possidendi nullo penitus contradictore protunc inibi et neque expost coram nobis apparente, diebus tamen legitimis et horis congruis in facie earundem permanentes. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetnam praesentes litteras nostras Privilegiales pendentis et Authentici Sigilli nostri munimine roboratas duximus concedendas. Datum decimo sexto die ultimae diei Introductionis et statutionis praemissarum. Anno domini supradicto. Venerabili Religiosis Sebastiano de Dalmad Praeceptore, eodem et Custode Gregorio de Bolchke lectore, et altero Sebastiano de Faad cantore, caeterisque fratribus Ecclesiae nostrae praedicte existentibus et Deum Altissimum jugiter famulantibus.

Koller József Hist. episcopatus Quinque ecclesiensis V. 233—236. l.

XLII. b)

1464. április 17. Ungerspach Frigyes Pozsony vármegye alispánja meghagyja a három járási szolgabirónak, hogy ez üresedésben levő Mátyusföldi járás szolgabirói állására a járásbeli nemesség által szolgabirót választassanak.

Fidericus de Ungerspach Vice Comes Comitatus Posoniensis, nobilibus viris Michaeli de Réthe, Caspari de Királyfa et Lucae Beke de Nagaban judicibus nobilium Comitatus eiusdem, amicis nobis fincere dilectis favorem et amicitiam cum honore. Quia jam a longo temporum spatio est in quarta Columna Sedis nostrae judiciariae puta quarto Judice nobilium de districtu Matyiusfelde penuriam et carentiam habuimus, ob quam multarum injuriarum ac querelarum pauperum nobilium nobis porrectarum reformatio atque justitia, et juris processas, modo quo debuisset, fieri hucusque non potuit, ipsique nobiles de eodem Districtu ad multifarias nostras requisitiones, et scripta per nos ipsis facta nullatemus inter ipsos Judlium eligere et statuere curaverint, sed eadem scripta nostra et requisitiones temerarie et contumaciter surda aure transierunt. Quia vero Divina favente Clementia jam verum, sacroque Diademate ornatum et coronatum Regem habemus, et ob id idem districtus Mathiusfelde eas occasiones, quas praesens habuerit, jam minime habebunt. Ideo in persona eiusdem Domini nostri Coronati Regis gratiosissimi, ac etiam in persona Domini et amici nostri Comitis Comitatus praedicti, nobis firmiter praecipientes committimus, quatenus acceptis praesenlibus in antefatum Districtum Mathiusfelde Congregationem generalem nobilium in festo sancti Georgii nune proxime venturo in locis alias fieri solitis celebrandam tandemque et sedem Judiciariam feria secunda proxima prius subprius alias consvetudinarie irremissibiliter persolvendam proclamari, et per dictos nobiles quartum Judlium inter eos eligi et statuere faciatis, sciendum quod si non fecerint, nos in persona Domini nostri Regis praenotati, eosdem cum omnibus ipsorum magnis Conaminibus ad id faciendum compellemus, secus igitur nullatemus facturi, in praemissis. Datum feria tertia proxima post Festum beatorum Tiburcii et Valeriani martyram. Anno 1464. L. S.

Tudományos Gyüjtemény 1841. VII. 54. 55. l.

XLIII.

1421. Buda. Zsigmond király megtiltja a városi hatóságoknak, különösen Székesfejérvárnak, hogy a megyei hatóság alá tartozó nemeseket, bármily vétséget követnek is el, ne ők itéljék el, hanem a megyei hatóságnak szolgáltassák ki.

Comissio Propria Domini Regis.

Nos Sigismundus Dei gracia Romanorum Rex Semper Augustus ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie Croacie etc. Rex Memorie Commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis, Quod nobis Bude unacum prelatis et Barnibus ac proceribus ipsius Regni nostri Hungarie existentibus Nonnulli nobiles et proceres ipsius Regni nostri Hungarie nostre majestatis consurgentes in conspectum querulose curarunt significare, quomodo judices jurati civesque et communitates nostrarum regalium et reginalium Civitatum ipsos nobiles dominos tales in aliquibus excessibus et causis criminalibus et signanter furti et latrociny spoly et aliorum quorumcunque delictorum in eorum medio reperti fuerint judicaverint, et morte penu plectendo condempnaverint, in prejudicium ipsorum nobilitatis et dedecus valde grande — Supplicantibus exinde ipsis per nostram majestatem opportune providere Bude nos volentes huismodi oppressionibus predictorum nobilium et procerum nostrorum obviare habita superinde cum predictis prelatis et Barmibus nostris matura delibencione statuimus et decrevimus Imo statuimus et decrevimus presenscium per vigorem, ut amodo et in posterum quivis nobilis racione effusionis sungvinis homicidy, furti latrociny et alterius cuiuscunque delicti et omnis sub quavis forme uberius exprimantur in modo ipsarum Civitatum nostrarum et signanter Alba regalis per judices et juratos cives earundem seu alterius eosdem judicare et condempnare non possint modo aliquali, sed talis modi nobilis in tali crimine seu delicto in civitatibus aut Civitate seu alibi conprebensus sive comprehendi aut detineri procuratus per eiusmodi civitatensem Judicem ipsius nobilis ordinario assignetur Quocirca nobis fidelibus nostris universis et singulis Judicibus juratis Civibus et communitatibus quarumlibet nostrarum et reginalium Civitatum ubilibet in hoc regno nostro Hungarie et

partibus ei subpositis constitutis tam presentibus quam futuris firmiter precipiendo madamus secus habere nolentes quod a modo in antca temporibus semper perpetuis affuturis quempiam nobilium huius regni nostri Hungarie racione quorumcunque excessuum criminum et delictorum in vestro medio aut alibi conprebensum seu detentum judicare vel vestro astare judicatui compellere aut condempnare nequaquam presummatis, sed talem nobilem ratione previa conprebensum Judicio suo ordinario judicandum presentare debeatis Secus facere non ausuri in premissis gracie nostre subobtentu Datum Bude feria quarta proxima ante festum nativitatis virginis gloriose Anno Domini Millesimo quadringentesimo vigesimo primo, Rgnor. nostr. anno tricesimo quinto Roman. II. et Boh. a. 2.

Körmendi levélt. Miscellanea Ujvariensia 18—7.

XLIV.

1429. Székesfehérvár, jul. 8. Zsigmond király a fejérvári és soltszéki gonosztevők ügyében törvénykezik.

Nos Sigismundus dei gracia Romanorum rex semper augustus ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. rex memorie commendamus, quod cum multiplicatis malefactoribus et dicti regni nostri depredatoribus, in quibusdam comitatibus dicti regni nostri congregaciones generales decrevimus celebrandas, inter ceterosque comitatus universitati nobilium et alterius cuisvis status et condicionis hominum comitatus Albensis pro compescendis furibus et latronibus ac quibuslibet malefactoribus exstirpandis, cuilibet eciam querulanti, justicia impendenda congruente, feria secunda proxima ante festum beatorum Petri et Pauli apostolorum prope Albam congrecacionem celebrassemus generalem, in ipsaque congregacione nostra per universitatem nobilium dicti comitatus Georgium Chaak de Sikator, Johannem fllium Anthonii de Petend, Johannem de Day, Benedictum filium Michaelis de Kwle, Petrum Kanchy de Rekezthew, Nicolaum de Zylas, Benete de Jenew, Petrum de Almas, Michaelem de Zilas, Blasium filium Michaelis de Chwth, Michaelem de Ezen, Johannem Nehez de Berenhe de sede Albensi; item Ladislaaum

filium Andree de Sarkwz, Sebastianum de Hartha, Augustinum de Zenthywan, Clementem de Thetethlen, Ladislaum Veres de Hwgyay, Johannem Zakwl de Zenthgywrgh de sede Solth pro juratis assessoribus nobis petivissemus assignari. Tandem iidem jurati assessores unacum Petro de Erdeel vicecomite, Clemente de Theber, Anthonio de Zereth, Georgio de Choor, altero Georgio de Beren de dicta sede Albensi, Johanne dicto Varyas, Michaele filio Andree de Thaas de predicta sede Solth, judicibus nobilium eiusdem comitatus, ad fidem eorum deo debitam, fidelitatemque nobis, nostreque sancte corone regie conservandam pro dicenda veritate et justicia observanda in eo, ut cunctis justiciam observarent, veritatem non obprimerent, falsitatemque non rectificarent, et quoslibet malefactores nobis nominatim enarrarent, tacto dominice crucis ligno nobis prescitam, habito inter se deliberativo tractatu, Johannem filium Michaelis, Ladislaum filium Anthonii nobiles de Sarwol, ac Paulum filium Georgii nobilem de Petend homicidas et interfectores Johannis filii Stephani de dicta Sarwol in . . . . . perpetrantes, Mathiam dictum Vamws similiter homicidam et interfectorem dicti Johannis filii Stephani de dicta Sarwol divagantem, ... Petrum dictum Hardy furem vagabundum, Georgium dictum Thorkos nobilem de Gywla furem, Paulum filium Nicolai nobilem de Petend furem, Petrum Magnum, Albertum filium Petri, Emericum Parvum, jobbagiones domine regine in Nagadon commorantes fures, Thomam filium . . . . . homicidam divigantem, Stephanum, Michaelem dictos Demke jobbagiones capituli ecclesie Álbansis in Chor commorantes fures et hospites furum, Paulum dictum Santha filium Mathie jobbagionem . . . . ecclesie Albensis in Venym commorantes furem, Berthok dictum Cheh nobilem de Ewrs furem, Mathiam dictum Nagzayow furem divagantem, Michaelem dictum Vytez, Augustinum et Georgium f[ilios] Demetrii . . . . nobilis de Geren, nunc jobbagiones domine regine in Gardon commorantes fures, Paulum filium Nicolai nobilem de Theberchek hospitem furum, Benedictum filium Emerici nobilem de . . . . . furem, Johannem filium Elie nobilem de Alaph furem, Andream Fabrum jobbagionem Nicolai dicti

Garazla in Hwziwfalw commorantem furem, Johannem filium Georgii nobilem de Zwz furem, Paulum filium Thome nobilem de eadem Zwz furem, Valentinum filium Michaelis Sartoris nobilem de Kerth furem, Mathiam filium Petri nobilem de Jakabhaza furem, Balthasar, filium Gaspar nobilem de eadem homicidam ac interfectorem sororis carnalis matris sue, Paulum filium Benedicti nobilem de Zywnyogh furem, Petrum filium Thome dicti Beke nobilem de Chwn furem, Valentinum filum Nicolai jobbagionem Georgii filii March in Thytyl commorantem furem et hospitem furum, Petrum dictum Zarandok jobbagionem Benedicti filii Nicolai in Vethe commorantem furem, Blasium dictum Maho jobbagionem capituli Colocensis in Kalocha commorantem furem, Philipum filium Michaelis dicti . . . . . furem et latronem divagantem, Johannem et Michaelem filios Johannis dicti Eres fures et latrones vagabundos, Paulum dictum Misraph furem et latronem vagabundum, Johannem dictum de Zywnyogh nobilem de Zywnyogh homicidam et interfectorem . . . filii Johannis de eadem in domo eiusdem Egidii perpetratam et factam, Joannem dictum Doboz, Georgium socium eiusdem Johannis fures et latrones divagantes, Blasium dictum Valy furem vagabundum, Andream dictum Thatay latronem vagabundum, Stephanum dictum Zalamnas jobbagionem nostrum in Igar commorantem, furem et interfectorem unius hominis de . . . in Cheb commorantem, Michaelem dictum Keretew jobbagionem nostrum in eadem Igar commorantem, socium eiusdem Stephani interfectorem dicti hominis, Laurencium dictum Thoth jobbagionem nostrum in Wywaras commorantem interfectorem hominum more latrocinio, Andream dictum Kompo furem et latronem vagabundum, Paulum . . . . sponsum eiusdem Andree furem vagabundum, Demetrum filium Dionisii nobilem de Tarcha furem, Michaelem filium Dionisii nobilem de Theperchek furem, Stephanum filium Jacobi nobilem . . . . Ladislaum filium Mathie nobilem de Zereth furem Georgium dictum Was furem vagabundum, Augustinum dictum Thot jobbagionem episcopi ecclesie Wesprimiensis in possessione Ewsy commorantem . . . . . villicum jobbagionem domine regine in Gardon residemtem

furem, occisorem . . . . . hominum, Paulum dictum Pokol jobbagionem Johannis filii Velvengh in possessione Val . . . dictum Zakalws furem vagabundum, Bartholomeum filium Petri nobilem de Felsewchwth furem, Petrum dictum Pokol jobbagionem domine regine in Gardon residentem, ... jobbagonem nosrtum in Chala commorantem furem, Albertum Chonka [jobbagionem] . . . . Demetrii dicti Zavaros de Aghzenthpeter in eadem residemtem furem, Georgium dictum Sy . . . . . dictum Thoth et Mathe filium quidam jobbagionis domine regine . . . . . Johanem dictum Chepek furem vagabundum, Joannem dictum V[. . . .] jobbagionem . . . . . Bethe commorantem furem et combustorem domorum . . . . dictum . . . . Thethetlen in possessione Weche commorantem furem, Anthonium dictum Chergew jobbagionem [capituli] Albensis in possessione Akazthow comorantem furem, Petrum dictum . . . . . commorantem furem, Valentinum et Georgium dictos So . . . . . fures et . . . . . Martinum et . . . . filium Mathee jobbagionem . . . . . cum duobus filiis suis jobbagiones nostros in Tatarza . . . . commorantes . . . . jobbagionem nostrum in Tazlarzallas comorantem furem . . . . . jobbagiones nostros in Halas commorantes fures Georgium dictum Echy jobbagionem . . . de Chapy in Bathyan residentem interfectorem . . . similiter interfectorem dictorum septem hominum vagabundorum, Paulum dictum . . . . furem et latronem, Georgium dictum Barch jobbagionem . . . . . residentem furem, Cosmam dictum Zamori furem vagabundum, Valentinum . . . jobbagionem Ladislai de Almas in eadem commorantem furem, Augustinum filium . . . . . de Zwz furem ac Katchor videlicet pro primo, cum una muliere et tar . . . . . mulieris concubuit et concuberet de presenti, et nobilem dominam consortem Johannis filii Michaelis de Theberchek furem, pro publicis furibus et latronibus ac malefactoribus no . . . . . ad debitam vindictam proscriptorum subportandam nobis in eorum regestro assignatorum, qui quidem prescripti malefactores in sue culpabilitatis iudicium a facie iuris et justicie se . . . . absentantes ad eandem congregacionem nostram venire vel mittere et juri parere non curarunt, unde nos simulcum predictis vicecomite et iudicibus nobilium

ac juratis assessoribus par . . . . eosdem prescriptos malefactores, sepius nominatos in capitali sentencia et amissione omnium possessionum, proprietatum et bonorum suorum ubilibet existentium vigore presencium decrevimus et commisimus convictos extitisse, et ne ipsorum proscriptorum malefactorum numerus augeretur, sed ipsi de regno nostro penitus evellerentur commissimus ut ubicunque et apud quoscunque tam in tenutis castrorum et civitatibus, quam in villis liberis nostris scilicet regalibus et reginalibus ac possessionibus nobilium idem proscripti malefactores simul aut singillatim quispiam eorundem per quoscunque vel per quemcunque poterunt reperiri, extunc eosdem quilibet interficiendi, suspendendi, et quolibet supplicio feriendi ac bona et res eorundem quaslibet pro se habendi et reservandi habeat facultatem, nequispiam ex proximis generacionum eorundem proscriptorum ullo unquam tempore super interfectoribus ipsorum et ablacionibus bonorum suarum contra interfectores eorundem et ablatores bonorum eorum materiam valeant suscitare questionis aliqualem. Preterea quicunque nobilium vel alterius cuiusvis status et condicionis hominum ipsis proscriptis malefactoribus hospitalitatem prebuerint, penam eorundem proscriptorum subportabunt. In quorum omnium testimonium presentes litteras nostras patentes duximus concedendas. Datum duodecimo die congregacionis nostre predicte, tn loco memorato, anno domini millesimo quadringentesimo vigesimo nono, regnorum nostrorum anno Hungarie etc. XLIII. Romanorum decimo nono et Bohemie nono.

Rendkivül rongált állapotban, hátlapján nagy kerek pecsét töredékeivel. A másolat Kammerer Ernő ur szivességéből.

XLV.

1777. febr. 17. Bécs. A székesfejérvári püspökség alapitási oklevele.

Nos Maria Theresia Romanorum Imperatrix vidua, Hungariae Bohemiae Dalmatiae Croatiae Slavoniae . . . Regina Apostolica . . . etc. Damus pro memoria Nostro Successorumque Nostrorum nominie significantes quibus expedit universis, Quod Nos in provehenda et firmanda felicitate Regnorum, quae a

majoribus nostris jure haereditario accepimus, inter caetera subsidia illud efficacissimum esse compererimus; quod totius Rei Christianae firmitas, Religionis orthodoxae propagatio, hancque consequens animarum salus, secundum Deum a sublimi Episcoporum munere, vigilántia, sollicitudine, doctrina, verbo et exemplo potissimum dependeat, neque proinde ullum dubium supersit, quin quo plures e specula intendant saluti animarum vigilaturi Pastorum oculi, eo majus Res christiana sumat incrementum, mores populorum ad humanitatis Leges amplius excolantur; vita plebis innocentior reddatur, per consequens divinis non secus ac humanis legibus major etiam reverentia exhibeatur, Reipublicae salus et tranquillitas solidioribus fundamentis fulciatur. Hinc cum Dioeceses Jaurinensis, Weszprimiensis ac Zagrabiensis adeo vastos hactenus complexae fuerint limites, ut inpossibile quodammodo fuerit iisdem Episcopis pastrolalis officii partes in tantae extensionis Dioecesibus ita axequi, ita omnibus attendere, itta universos instruere ac regere, ut rei magnitudo ac necessitas, vetusque Ecclesiae disciplina postulat; per consequens haec ipsa memoratarum Dioecesium ampla adeo extensio, et exinde promanans Administrationis ecclesiasticae difficultas, congruam a Nobis, qua Apostollca Regina ét Summa Ecclesiarum in praefato Regno nostro Hungariae existentium Patrona exegerit medelam, in eo cumprimis consistentem, ut remotoribus ab Ordinaàriis Sedibuc Episcoporum Jaurinensis Weszprimiensis ac Zagrabiensis Comitatibus ac Distictribus magis vicini Pastores constituantur qui Dioeceses suas arctioribus limitibus constitutas frequentius visitent, cleri disciplinam urgeant, eqcessibus quibusvis, qui promotioni orthodoxae fidei obstaculo esse possent, propius solerter invigilent, ac denique procurandae animarum saluti magis et facilius intenti esse possint. Eapropter exemplis etiam Praedecessornm nostrorum Divorum quondam Hungariae Regum gloriossae memoriae impulsae, pro summo illo jure Patronatus quod qua Apostolica Regina Hungariae in conferendis et pro ratione necessitatis ac utilitatis publicae ordinandis Dioecesibus optimo jure habe et exercere dignoscimur; pro solita item, qua ad majorem divini cultus promotionem et orthodoxae fideli propagationem ferimur cura et sollicitudine nostra, praeattactos

Episcopatus Jaurinensem, Weszprimiensem et in parte etiam Zagrabiensem dividendos, et e limitibus eorundem, in remotioribus quippe Comitatibus et Districtibus praeter alium novum Episcopatum Sabariensem, Alba-Regalensem quoque, a libera Regiaque Civitate nostra Alba-Regalensi denominationem habiturum ea ratione benigne erigendum et fundandum esse duximus, ut nominis huius Ordinarius Dioecesanus Episcopus Residentiam Suam in Ecclesia Cathedrali, et Capitulo ex Praeposito, Lectore, Cantore et Custode, duobus item Canonicis, adeoque sex Individuis consistente in praefata Civitate Alba-Regalensi habeat. Limites vero Dioecesis huius Alba-Regalensis integrum Comitatum Albensem, ex Comitatu vero Pilisiensi partem ad Episcopatum et Dioecesim Weszprimiensem praevie pertinentes, ambitu suo complectatur. Quoad juniorem clerum eam respectu Dioecesis huius fecimus benignan provissionem, ut tot numero clerici, ad rationem Dioecesis huius in Generali Cleri Regni Hungariae Seminario penes universitatem Regiam constanter, erga pendendam nempe per Episcopum a proventibus mensae Suae Episcopalis attributis ad idem Seminarium in annos singulos ter mille florenorum summam interteneantum ; quot nempe secundum tractatum cum ejusdem Seminarii Praefecto eatenus ex parte Dioecesis huius incundum, ac per nos subinde ratihabendum cum omnibus suis necessisatibus et eadem ter mile florenorum summa annua interteneri poterunt, qui clerici dein praecise ab ipsius Episcopi Alba-Regalensis seu in receptione, seu evocatione libera plenariaque disposltione dependeant. Pro condecenti demum Episcopi subsistentia neo-erecto huic Episcopatui Alba-Regalensi universa bona ad exemptam olim Praeposituram Alba-Regalensem pertinentia et hactenus per Praepositum possessa dehinc in qualitate dotis pro Episcopatu hocce Alba-Regalensi assignatae consideranda, una cum decimis tam ad antelatam Praeposituram ubicunque, quam et ad Episcopatum Weszprimiensem in Districtu Budensi et Pilisiensi nec non Comitatu Albensi hucdum pertinentibus, ac percipi, et respective in summa decem mille fflorenorum annue elocari solitis, non secus vineam cum domo et cellario in Liberae Regiaeque Civitatis nostrae Alba-Regalensis territorio existentia ac antea ad abolitae Societatis Residentiam Alba-regalensem

pertinentia simul cum cunctis castris, castellis, oppidis, villis, possessionibus, praediis et eorundem appertinentiis terris scilicet arabilibus cultis ac incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, hortis et pomariis, sylvis, nemoribus, dumetis, virgultis, exstirpaturis, montibus, collibus, vallibus, vineis et earum pomariis, promontoriis, fluviis, aquis, piscinis, piscaturis, pisciumque clausuris et aquarum decursibus, molendinis et eorundem locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum obventionum, reddituum et pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis, sub suis veris metis et antiquis limitibus existentibus, ad modo fatam Praeposituram de Jure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus, ubicunque sub sacra praerepetiti Regni nostri Hungariae corona existentibus, et habitis caeterisque privilegiis, Juribus et Jurisdictionibus de Lege Regni et passim recepta consvetudine clero, qua Domino terrestri legitime competentibus, Donationis ac piae fundationis titulo pleno Jure Dominii Regio et perennali (salvo tamen Jure aliorum, siquod praeattacti bonis inesse legitime comprobatum fuerit) benigne conferenda esse duximus. Imo conferimus, donamus et fundamus perpetuo et irrevocabiliter tenenda, possidenda, habenda pariter et usuanda, reservantes caeteroquin nobis et successoribus nostris Hungariae Regibus omnia in Capitulo beneficia ecclesiastica et Canonicatus Jus conferendi, admissa duntaxat ipsi Episcopo in casu singulae vacavtiae pro tali supplenda duorum idoneorum subiectorum electione, et nobis demissa praesentatione, citra tamen potestatis nostrae in hoc vel illo subiecto denominando restrictionem; quae omnia dum mente animoque deliberato, et e plenitudine potestatis nostrae regiae hisce clementer statuimus, fundamus, ac ordinamus, una non ambigimus, quod quemadmodum hic per Nos clementer neo-erectus, fundatus Episcopatus unice ad incrementum religionis orthodoxae, per idque magis et melius promovendum animarum salutem directus est, eique ad suam consistentiam perducendo nos omni cura et sollicitudine intentae fuimus: ita nostri quoquo successores non minori sollicitudinis studio salutare hoc et pientissimum institutum nostrum ad omnem aetatem firmiter manuteüturi, subsequenter totum id, quod ad neo-erectum et fundatum huncce Episcopatum praevia

ratione per Nos clementer destinatum habetur, tamquam pro perpetuo stipulatam, et pactatam fundationalem dotem absque diminutione in sua integritate conservaturi, et pro ratione circumstantiarum novis etiam gratiis et favoribus adaucturi sint. Quapropter omnibus et singulis, quorum interest, benigne praecipimus et mandamus, quatenus praesentem salutarem, pientissimamque fundationem et ordinationem nostram, quibusvis evenire queuntibus casibus ad amussim observare noverint, neque eidem sub incursu indignationis nostrae Regiae quaqua ratione contravenire praesumant. In quorum majus robur perpetuamque firmitatem hasce secreto majori sigillo Nostro, quo ut Regina Hungariae Apostolica utimur impendenti communitas extradandas esse duximus et concedendas Literas fundationales. Datum per manus fidelis Nostri, Nobis sincere dilecti Spectabilis ac Magnifici Comitis Francisci Eszterházy de Galantha, Perpetui in Fraknó, Aurei Velleris et una insignis Ordinis S. Stephani Regis Apostolici Magnae Crucis Equitis, Camerarii Consiliariique nostri actualis intimi, Comitatus Mossoniensis Supremi Comitis, Curiae Nostrae Regiae per Hungariam Magistri, et per antelatum Regnum Nostrum Hungariae Aulae nostrae, prout et dicti Ordinis S. Stephani Cancellarii. In Archi-Ducali Civitate Nostra Vienna Austriae Die decima septima mensis Februarii Anno Domini Millesimo Septingentesimo septvagesimo sextimo. Regnorum nostrorum Hungariae Bohemiae et reliquorum anno trigesimo septimo. Reverendissimis, Illustrissimis, Reverendis item ac Venerabilibus in Christo Patribus Domino Josepho e Comitibus de Batthyán, Perpetuo in Németujvár S. R. I. Principe, Strigoniensis; Adamo Libero Barone Patachich de Zajezda Colocensis, et Bacsiensis Ecclesiarum canonice unitarum Metropolitanarum Archi-Episcopis; Comite Francisco Zichy de Vásonkö Jaurinensis; Georgio Klimo Quinque-Ecclesiensis; Comite Carolo Eszterházy de Galantha Agriensis; Christophoro e Comitibus Migazzi de Vaal et Sonnenthurm S. R. E. Cardinale, Principe S. R. I. Administratore Vaciensis; Josepho Gallyuff Zagrabiensis; Joanne Baptista Caballini de Slavignrad Segniensis et Modrusiensis seu Corbaviensis, Mathaeo Francisco Kerticza Bosniensis seu Diakovarensis et Syrmiensis; Comite Ladislao Kollonich de Kol-

legrad Transylvaniensis; Carolo Szalpek Scepusiensis, Comite Francisco Berchtold Libero Barone ab Ungerschütz Neosoliensis; Comite Antonio de Reva Rosnaviensis; Josepho Bajzáth electo Weszprimiensis (Sedibus Magno-Varadinensi, Nitriensi et Csanádiensi vacantibus) Antonio Zlatarich Belgradiensis, Stephano Nicolao Jaklin electo Almiensis; Joanne Szily Tinniensis, Comite Sigismundo Keglevich de Buzin electo Makariensis, Ecclesiarum Episcopis, Ecclesias Dei feliciter gubernantibus; nec non Serenissimo Duce Domino Alberto per Regnum Nostrum Hungariae Locumtenente Nostro Regio; Spectabilibus item ac Magnificis Comite Georgio Fekete de Galantha Judice Curiae Nostrae Regiae; Comite Francisco de Nádasd Regnorum Nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae Bano; Comite Adamo de Batthány Tavernicorum; Illustrissimo S. R. I. Principe Nicolao Eszterházy de Galantha nobilis Nostrae Turmae Praetorianae Hungaricae Capitaneo; praelibato Comite Francisco Eszterházy de dicta Galantha Curiae, Comite Joanne Csáky de Keresztszeg Agazonum; Comite Francisco Dőry de Jobbaháza Pincernarum, Comite Joanne Erdődy de Monyorokerék Cubiculariorum, Comite Antonio Károlyi de Nagy-Károly Dapiferorum, Comite Leopoldo Pálffy ab Erdőd Janitorum nostrorum Regalium per Hungariam Magistris, ac Comite Joanne Pálffy ab Erdőd Comite Posoniensi, caeterisque quamplurimis saepefati Regni Nostri Hungariae Comitatus tenentibus et honores. Maria Theresia mp. Comes Franciscus Eszterházy. Adamus Trajcsik.

XLVI.

1777. febr. 17. Bécs. Maria Terézia királynő alapitja a székesfejérvári székesegyházi káptalant.

Nos Maria Theresia Romanorum Imperatrix vidua, Hungariae Bohemiae Dalmatiae Croatiae . . . etc. Regina Apostolica . . . . Memoriae commendamus Praesentium tenore significantes, quibus expedit universis. Qualiter nos benigno revolventes animo, quam salutare atque decorum sit, quantumve stabiliendis et firmandis Regnorum nostrorum Imperiis expediat in augendum atque ampliandum orthodoxae religionis bonum promptissima quaeque conferre studia, quo et posteritas

laudabilia Praedecessorum suorum vestigia conspiciendo ad parem virtutem et aliorum bonorum pientissimorumque operum prosequutionem erecta, gloriam hanc, quasi simulacrum prae oculis semper habere possit: Quocirca spectato eo, quod Dioeceses Jaurinensis, Weszprimiensis ac Zagrabiensis adeo vastos hactenus complexae fuerint limites, ut impossibile quodammodo fuerit iisdem Episcopis Pastoralis officii partes in tantae extensionis Dioecesibus ita exequi, ut omnibus attendere, ita universos instruere ac regere, ut rei magnitudo ac necessitas, vetusque Ecclesiae disciplina postulat, per consequens haec ipsa memoratarum Dioecesium ampla adeo extensio, et ex inde promanans ecclesiasticae administrationis difficultas, congruam a Nobis, qua apostolica Regina, et summa Ecclesiarum in praefato Regno nostro Hungariae existentium Patrona exegerit, medelam in eo praecise consistentem, ut remotioribus ab ordinariis Sedibus Episcoporum Jaurinensis, Weszprimiensis ac Zagrabiensis Comitatibus et Districtibus magis vicini Pastores constituantur, qui Dioeceses suas arctioribus limitibus constitutas frequentius visitent, cleri disciplinam urgeant, excessibus quibusvis, qui promotioni orthodoxae fidei obstaculo esse possent, propius solerter invigilent, ac denique procurandae animarum saluti magis et facilius intenti esse possint; ac ideo pro summo illo Jure Patronatus, quod qua Apostolica Regina Hungariae in conferendis, et pro ratione necessitatis ac utilitatis publicae regulandis Dioecesibus optimo Jure habere et exercere dignoscimur, praeattactos Episcopatus Jaurinensem, Weszprimiensem, et in parte etiam Zagrabiensem dividendos, et e limitibus, signanter Episcopatus Weszprimiensis in Libera Regiaque Civitate nostra Alba-Regalensi distinctam Sedem Episcopalem, et Dioecesim suis limitibus circumscriptam, cum sufficiente dote benigne constituere, ac una penes Cathedralem illic Ecclesiam, consentienter cum Sancta Sede Apostolica, ad Deo jugiter famulandum, et in Ecclesiae huius Regiminis amplius auxilium, Canonicorum quoque Capitulum, quod ex Praeposito, Lectore, Cantore, Custode, et aliis duobus Canonicis, adeoque sex individuis consistet, fundare benigne Nobis visum fuerit, hinc praefatae Ecclesiae et Capitulo Alba-Regalensi quinque Possessiones, utpote: Sokoru, Pákozd, Ellyek, Gyuró,

et Sooskuth, Comitatui Albensi ingremiatos, ante hac per Comaromiensem abolitae societatis Residentiam titulo inscriptitio possessas, et actu sub Camerali administratione existentes, quae videlicet majori ex parte originaliter ad vetus Capitulum Alba-Regalense quondam spectasse praetenduntur, una cum diverticulo Baratháza, quod alias Juris saecularis, at possessioni Sooskuth quasi incorporatum est, simul cum cunctis appertinentiis, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, hortis, pomariis, sylvis, nemoribus, dumetis, virgultis, exstirpaturis, montibus, collibus, vallibus, vineis et earum promontoriis, fluviis, aquis, piscinis, piscaturis, pisciumque clausuris, et aquarum, decursibus, molendinis et eorum locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum, obventionum, redituum et pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis, sub suis veris metis, et antiquis limitibus existentibus, ad praespecificata loca de Jure et ab antiquo spectantibus, et pertinere debentibus, ubicunque sub sacra praerrepetiti Regni Nostri Hungariae corona existentibus et habitis eidem Cathedrali Ecclesiae et Capitulo, titulo perpetuae dotis ea ratione clementer assignanda et conferenda esse duximus, ut e proventibus et reditibus Bonorum ejusmodi non modo Capitularium et ministrorum ad Ecclesiam requisitorum subsistentiae, verum generaliter omnibus reliquis etiam seu ipsius Capituli, seu vero Ecclesiae Cathedralis et chori necessitatibus per Episcopum cum Capitulo, nunc statim, occasione Introductionis definiendis, ac per Nos subinde clementer ratihabendis in quantum etiam proventus eiusdem Ecclesiae non sufficerent, prospiciatur; quantumvis autem Praebendam Canonicalem inter Capitulares personas aequalem esse oporteat, nihilominus volumus, ut omnes praespecificatorum Capitularium Bonorum proventus, expletis primum communibus necessitatibus et expensis in septem portiones dividantur, atque sex inter totidem Canonicos aeqa sorte dispescantur, residuae septimae Portionis autem duae quartae Praeposito Capitulari, una porro quarta Lectori, et demum residuae quartae duae tertiae Cantori, ac denique reliqua quartae huius tertia Custodi, qua Capituli huius Columnis, ultra simplicem portionem Canonicam assignetur: Imo assignamus, conferimus,

donamus et fundamus perpetuo et irrevocabiliter tenenda, possidenda, habenda pariter et usuanda. Dum igitur salutarem hanc fundationem animo deliberato, et de plenitudine potestatis nostrae Regiae, qua summa in praefato Regno nostro Hungariae Ecclesiarum Dei Patrona, pro solita nostro in Deum pietate, et ad majorem cultus divini promotionem, orthodoxaeque religionis propagationem; prout et cleri (cuius devotis ad Deum precibus et suffragiis fausta et felicia suscepti Regiminis gubernacula, prosperitatem armorum, et secundos adversus hostes victoriarum successus, Imperiique ac Augustae Domus Nostrae felicitatem ulterius quoque nos consecuturus pie confidimus) commodorum incrementum constanter directa cura, sollicitudine, et vigilantia nostra benigne instituimus, una nihil prorsus ambigimus, quim nostri quoque, in Regimine succesores, pientissimam hancce ordinationem nostram non modo adimplere, quin potius eandem pro ratione circumstantiarum novis etiam gratiis et favoribus augere omnimode a lnitantur. Quapropter benigne praecipimus et mandamus quorum interest, vel in futurum intererit universis, quatenus praesentem salutarem fundationem et ordinationam nostram, in quibusvis evenire queuntibus casibus ad amussim observare noverint, nec unquam sub incursu Indignationis nostrae Regiae quaqua rationa contravenire praesumant. In quorum majus robur perpetuamque firmitatem hasce, secreto majori sigillo nostro, quo ut Regina Hungariae Apostolica utimur, impendenti communitas extradandas duximus et concedendas Literas fundationales. Datum per manus fidelis nostri Nobis sincere dilecti Spectabilis ac Magnifici Comitis Francisci Eszterházy de Galantha, Perpetui in Frakno . . . . Cancellarii; in Archi-Ducali Civitate nostra Vienna Austriae Die decima septima Februarii Anno Domini Millessimo septingentesimo septvagesimo septimo . . . . etc.

XLVII.

1778. márcz. 16. Bécs. Mária Terézia királynő Szent István király koponyáját a székesfejérvári főtemplomnak adományozza.

Nos Maria Theresia Dei Gratia Romanorum Imperatrix vidua, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae Regina Apostolica. etc. Memoriae commendamus tenore praesentium signi-

ficantes quibus expedit universis: Quod posteaquam Nos, zelo propagande orthodoxae Religionis in memorato Regno nostro Hungariae inductae, in Libera Regiaque Civitate Nostra Alba-Regalensi Divorum olim Regum Hungariae, Nostrorum videlicet gloriosae memoriae Praedecessorum Sede Regia, novum Episcopatum cum Capitulo, unitis cum Sede Apostolica consiliis erexissemus: in id demun curam animumque Nostrum peculiariter intendimus, qualiter erectae ibidem novellae Cathedralis Ecclesiae ornamentis optime proscipere possemus, ac proinde, dum in summi Dei gloriam, et augendum Sancti Stephani Regis Apostolici, et eiusdem Eiocesis Patroni cultum hasce cogitationes nostras devote direxissemusi nullo pretiosiore thesauro eandem Cathedralem Ecclesiam a Nobis illustrandam adinvenimus, quam si eius Reliquam, videlicet Cranium, publice in illa Christi fidelibus colendam suppeditaremus, qui olim non huius tantum, verum totius Regni Apostolus fuerat, hac porro pia intentione Nostra benigne decrevimus, ut quod die vigesima mensis Decembris, Anni Millesimi septingentesimi septvagesimi quinti, Collegiatae Ecclesiae Posoniensi ad Sanctum Martinum pro interimali conservatione, in theca argentea, sigillo et documento authentico munita traditum erat eiusdem Sancti Stephani Regis Apostolici Cranium, Nobis per fidedignam ad id specialiter per Reverendisssimum Nobis sincere dilectum Sacri Romani Imperii Principem Josephum de Batthyán Archi Episcopum Strigon. memoratique Regni Nostri Hung. Primatem exmittendam Personam iterum restituatur; et demum ad antelatam Cathedralem Ecclesiam Alba-Regalensem per exmittenda pro receptione illius, e gremio Capituli Alba-Regalensis duo Individua authentice deferatur. In cuius benignae ordinationis Nostrae consequentiam, per memorati Sacri Romani Imperii Princioem Archi-Episcopum Strigoniensem et Regni Primatem legitime plenipotentiatus fidelis Noster Nobis Dilectus Honorabilis Magnificusque Baro Emericus de Perén, praeattactum Sacrum Cranium praesentibus fideli Nostro Nobis sincere Dilecto spectabili ac Magnifico Comite Francisco Eszterházy de Galantha, Perpetuo in Fraknó, Aurei Velleris et una Insignis Ordinis Sancti Stephani Regis Apostolici Magne Cruis Equite, Camerario Consiliarioque Nostro Actuali intimo, Comitatus Mosso-

niensis Supremo Comite, per Antelatum Regnum Hungariae Aulae Nostrae, prout et dicti Ordinis Sancti Stephani Cancellario, et per idem Regnum Hungariae Curiae Nostrae Regiae Magistro; fidelibus item Nostris Nobis dilectis Consiliariis et Referendariis Nostris Hungarico Aulicis, et Insignis Ordinis saepius dicti Sancti Stephani Regis Apostolici Equitibus, ad novum Conservatorium, quod affabre ex argento fieri fecimus transposuit, et hac ratione authentice omnio transpositum, exmissis pro illius receptione duobus Antelati Capituli Alba-Regalensis deputatis, Honorabilibus utpote Sigismundo Grubanovics Praeposito Majori, et Paulo Szegedy Cantori praementionatae Chathedralis Ecclesiae Alba-Regalensis Canonicis, iisdem, quibus supra, praesentibus resignavit, eatenusque Nobis fidedignas in omni humilitate exhibuit Literas Testimoniales tenoris sequentis: Emericus Liber Baro de Perén Perpetuus Arcis Dominiique Nyiláb, Terebes, Perén, Szikszó, Nagy-Ida, Nagy-Szőllős, Canonicus Strigoensis, Praefectus Collegii Pazmaniani, Celsissimi ac Reverendissimi Domini Domini Sacri Romani Imperii Principis, Inclyti Regni Hungariae Primatis et Archi-Episcopi Strigoniensis Plenipotentiarius; Vigore praesentium fateor et recognosco, quod in conformitate Plenipotentialium Literarum, quarum tenor sequens est: Josephus Dei et Apostolicae Sedis Gratia Sacri Romani Imperii Princeps, Archi-Episcopus Strigoniensis e Comitibus de Batthyán, Perpetuus in Németh-Ujvár, Primas Regni Hungariae, Legatus natus, Summus et Secretarius Cancellarius, Insignis Ordinis Sancti Stephani Regis Apostolici Praelatus, et Magnae Crucis Eques, Comitatuum Castriferrei Perpetuus, Strigoniensis vero itidem Perpetuus ac Supremus Comes, utriusque Sacrae Caesareae et Regio Apostolicae Majestatis Actualis Intimus Status, Excelsique Consilii Locumtenentialis Regii Hungarici Consiliarius, nec non Excelsae Tabulae Septemviralis Co-Judex, Dilecto in Christo Filio Magnifico Libero Baroni Emerico Perényi, Ecclesiae Nostrae Metropolitanae Strigoniensis Canonico, Collegii Pazmaniani Viennae Praefecto, salutem et Paternam Benedictionem! Cum Augustissima Imperatrix vidua Regina Hungariae Apostolica Maria Theresia Domina Nostra clemen-

tissima pro singulari sua pietate in Divum Stephanum primum Regem Hungarorum Cranium eiusdem Sancti, quod anno Millesimo septingentesimo septvagesimo quinto die vigesima mensis Decembris in Theca argentea sigillo et documento Authentico munita Collegiatae Ecclesiae Posoniensi ad Sanctum Martinum asservandum tradidit, ad majorem eiusdem Sancti cultum et venerationem procurandam, in Ecclesia Albae-Regalis, quam Regio Apostolica munificentia sua nuper in Episcopalem Cathedram evehi fecit, et in urbe, quae locus est septulurae Divi huius Regis, in futurum conservari cupiens, idem Sacrum Cranium a praedicto Capitulo Posoniensi repetierat, unde etiam per manus Excellentissimi Domini Comitis Pauli Festetits Camerae Regiae Hungarico-Aulicae Vice-Praesidis sigillo, Capituli huius munitum, Posonio Viennam Austriae transpositum, iamque in novum Argenteum Conservatorium, Regiis impensis praeparatum, omnicum fidedignitate transferri clementer ordinaverit. Ideo ad huiusmodi actum quem nos ipsi, ob negotia nostra absentes in Persona perficere nequimus, specialiter Te deputantes, una committimus et mandamus, ut nomine et in Persona nostra Thecam illam, in qua sacra hac Reliquia sigillo Capituli Posoniensis, ut praefertur, munita Viennamque delata fuit, Tibi exhiberi facias, ac coram persona Ecclesiastica, que ex parte Domini Episcopi Alba-Regalensis pro recipiendo sacro hoc Cranio deputata fuerit, nec non in praesentia exmissorum Excelsae Cancellariae Regiae Hungarico-Aulicae, reserato Capituli sigillo, tum etiam apertis allis ex antiqua argentea capsa excipias, et integre ad illud novum Conservatorium, quod insignis pietas Reginae Apostolicae procuravit, reverenter transponas, filamentis demum reclusum sacrum Cranium, sigillo tuo gentilitio obsignes; ac super taliter per Te gestis, scriptum Testimonium (cui praesentes quoque Plenipotentiales nostrae Literae per extensum insertae habeantur) iis, quibus competit, praebeas ac resignes ad perpetuam Rei memoriam in Sancta Ecclesia Albae-Regalis deservituram; Nobis autem scriptam pariter de executione creditae Tibi functionis relationnm facere noveris. Datum Posonii in Curia Nostra Archi-Episcopali, Die decima octava mensis Februarri Anno Incarnationis Dominicae Mille-

simo septingentesimo septvagesimo octavo. Josephus Archi-Episcopus Strigoniensis Princeps a Batthyán. mp. (L. S.) Ad mandatum Celsissimi Princips Martinus Görgei, Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis, et Suae Celsitudinis a Latere Canonicus mp. Quod scilicet Sacrum Craniam Sancti Stephani primi Regis Apostolici ex antiqua capsa, fracto sigillo, Venerabilis Capituli Posoniensis, ruptisque filamentis, ad novum argenteum Conservatorium, regiis impensis praeparatum, cum reverentia transposuerim coram Excellentissimo ac Illustrissimo Domino Domino Francisco e Comitibus Esterházy de Galantha, perpetuo Comite in Frakno, Aurei Velleris et una Insignis Ordinis Sancti Stephani Regis Apostolici Magnae Crucis Equite etc. et coram exmissis ab Excelsa Cancellaria Hungarico-Aulica Illmis Dominis Petro Végh, et Josepho Ürményi Consiliariis Aulicis, et Ordinis S. Stephani Regis Apostolici Equitibus, ac insuper coram Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Episcopi Alba-Regalensis Ignatii Nagy de Séllye deputatis, Reverend'ssimis Dominis Sigismundo Grubanovics Praeposito Majore, et Paulo Szegedy Canonico Cathedralis Ecclesiae itidem Albensis, dein filis sericeis violaceo rubri coloris reclusi, et sigillo meo gentilitio obsigvani Antiquam Thecam Argenteam, figuris distinctam, Inscriptionibus munitam, tamquam Vetustatis reliquias, authentici documenti loco, ad novum Conservatorium infra reposui, ac ita tandem praetitulatis Dominis Deputatis Illustrissimi Episcopi Albensis de'erendum tradidi, in pignus perpetuum Regiae clementiae. Ob quam Aagustissima Domina Maria Theresia Regina Nostra Apostolica Suum Haereditarium regnum Hungariae non solam temporalibus, sed et iis maxime ornamentis et adjumentis, quibus ad aeternam praeparamur felicitatem, inde ab initio Gloriosimissi sui Regiminis fovere procurat. Super qua praevio modo per me peracta transpositione, et respective resignatione Sacri Cranii praespecificati, Praesentes meas, usuali sigillo, et nominis subcriptione munitas extradandas duxi Literas Testimoniales. Datum Viennae Decima quarta mensis Martii Anno Millesimo septingentesimo septvagesimo octavo. Emericus L. B. de Perén Canonicus Strigoniensis et Praefectus Collegii Pazmaniani mp. Nos itaque in praemissorum omnium perpetuam memoriam, pro futura antelatae

Cathedralis Ecclesiae Alba-Regalensis cautela, et praecavenda quavis suspicandi vel dubitandi causa, hasce in papyro conscriptas, et sigillo Nostro minori, quo ut Regina Hungariae Apostolica utimur, impressione communitas extradandas duximus et concedendas Literas testimoniales. Datum in Archi-Ducali Civitate Nostra Vienna Austriae, die decima sexta Mensis Martii Anno Domini Millesimo septingentesimo septvagesimo octavo. Regnorum Nostrorum Hungariae Bohemiae et reliquorum Anno Trigesimo Octavo. Maria Theresia mp. Comes Franciscus Esterházy. Adamus Trajcsik.

Ez utolsó három oklevél a székesfejérvári káptalan levéltárából vétetett.

Javítások.

200. lap 6-ik sorban XLII. okl. helyett olvasd XLII. a) okl.
214. lap második bekezdés végén gr. Nádady Ferencz helyett olv. gr. Nádasdy Ferencz.
220. lap első bekezdés végén XLII. okl. helyett olv. XLII. b) okl.
229. lap a 4-ik bekezdésben Feltháros Altháros helyett olv. Felháros Alháros.
241. lap 4. Gál főispán kimarad. Fejérmegye főispánjai közé Fejér Cod. Dipl. idézett állításánál fogva soroztam, holott az Árpádkori uj okmt. I. 66. l. közölt 1171. évi oklevél szerint Gál erdélyországi fejérmegyei főispán volt.
393. lap 1.) jegyzetben Békesi Remig helyett olvasd Dr. Békefi Remig.